

ISSN: 1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 17 Sayı/Number: 3
Eylül/September 2019

Sosyal Bilimler Sayısı
Social Sciences Issue

Manisa - 2019

DergiPark
AKADEMİK

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIPPIO”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi” ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGIPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIPPIO, TEI, ASOS, ISAM, AKADEMİK DIZIN, IDEAL ONLINE and ARASTIRMAX.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief:

Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK

Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Editörler / Editorial Board

Doç. Dr. Ülviye AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz SELÇUK

Dr. Öğr. Üyesi Anıl GACAR

Dr. Öğr. Üyesi Kadir ADAMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR

Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER

Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT

Arş. Gör. Medine YILDIZ

Arş. Gör. Ali GERİŞ

Kapak Tasarımı / Cover Design:

Öğr. Gör. Gürol YERALTI

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi Erişim Merkezi Giriş Kat, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE

Telefon / Phone: 0 (236) 201 27 58

Faks / Fax: 0 (236) 2332766

e-mail: cbusbe.dergi@gmail.com

İnternet: <http://edergi.cbu.edu.tr/ojs/index.php/sbe>

Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. / Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. / Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Âdem CEYHAN** (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali EROL (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin DURAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Claus SCHÖNİG (Frei Berlin Universität)
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ (Cezayir 2 Üniversitesi)
Prof. Cherifa TAYENE SAHED (University of Algier-z)
Prof. Dr. F. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut KARĐIN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer ERBAŐ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman BİLEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Serdar AYBEK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel GÜZEL (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel SELİM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ceren ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Muhammet BAŞ (Harvard University)
Doç. Dr. Âdem SEZER (UŞak Üniversitesi)
Doç. Dr. Aylin ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Buğra ÖZER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. Burak KARTAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. F. Şayan ULUSAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hande ŞAHİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Rabia AKTAŞ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Mahmut SÖNMEZ (University of Texas San Antonio)
Dr. Timo Müller (University of Augsburg)

BU SAYININ HAKEM KURULU* / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Âdem CEYHAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Adem SEZER (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan Şevki AYVACI (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. İlkay ULUTAŞ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÇOLAK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZSARI (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahsin TAPUR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Talip KABADAYI (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayfer ŞAHİN (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Banu ÇULHA ÖZBAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak KARTAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat BERBER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ARSLAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil Saim PARLADIR (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. İdiris DEMİREL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

* Hakem listesi unvana ve isme göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

- Doç. Dr. Mehmet Saik ÇALKA** (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail AVCI (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa BAŞARAN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa HOCAOĞLU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer ERDEM (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyit ATEŞ (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Şafak ÖZTÜRK AYNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife ÇAĞIN (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Tanju DEMİR (Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga BOZKURT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeynel KILINÇ (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ziya ŞEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Can ŞEN (Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÜRBIYIK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cenk YOLDAŞ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol KOÇOĞLU (İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra DOĞAN TURAY (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KOYUNCU (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ALP (Fenerbahçe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ATEŞ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem NEMUTLU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serap ÖZKAN KILIÇ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sezen TOFUR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yücel NAMAL (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)

ISSN:1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İÇİNDEKİLER

Hüsnü ERGÜN
EĞİTİMDE FIRSAT VE İMKÂN EŞİTLİĞİNE FARKLI BİR BAKIŞ
Sayfalar: 1-17

Betül ÖZTOPRAK
MİLLÎ MÜCADELE KONULU ROMANLARDA CELÂL BAYAR,
ŞÜKRÜ SARACOĞLU VE ADNAN MENDERES
Sayfalar: 18 - 42

Elçin YAZICI, Işıl YAMAN BAYDAR
OKUL ÖNCESİ DÖNEMDEKİ ÇOCUKLARIN BİLİM İNSANI
OLARAK YAPMAK İSTEDİKLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN
RESİMLER YOLUYLA İNCELENMESİ
Sayfalar: 43 - 65

Birim BALCI, Birol ÇİLOĞLUGİL, Mustafa Murat İNCEOĞLU
MANTIK TASARIMI DERSİ İÇİN AÇIK UÇLU SORULARDAN
OLUŞAN BİR ÖLÇME ARACI GELİŞTİRİLMESİ:
GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
Sayfalar: 66 - 95

Âdem CEYHAN, Hasan YILMAZ
ARAPÇA GÜZEL SÖZLER DERLEMESİ
NESRÜ'L-LEÂLÎ'NİN MENSUR BİR TERCÜMESİ
Sayfalar: 96 - 136

Resul ERSÖZ
KLASİK İSLAM MODERNİZMİ'NİN KUR'AN YORUMLARINA
ETKİSİ FİLİBELİ AHMED HİLMİ VE MEHMET AKİF ÖRNEĞİ
Sayfalar: 137 - 172

ISSN:1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

Özgür BABAYİĞİT
**ORTAOKUL ALTINCI SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SESLİ OKUMA
HIZLARI İLE SESLİ OKUMA PROZODİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ**
Sayfalar: 173 - 185

Çiğdem ALDAN KARADEMİR, Aysun AKGÜL
**ÖĞRETMENLERİN “ETKİLİ SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENİ”
ALGISI: NİTEL BİR ARAŞTIRMA**
Sayfalar: 186 - 207

H. Yasemin MUMCU
CELAL NURİ (İLERİ)’DEN BÜYÜKLERE “MASAL”LAR
Sayfalar: 208 - 233

İlknur GÜRGEN
**GALATLARIN ANADOLU’YA GEÇİŞ SÜRECİ VE BITHYNIA İLE
İLİŞKİLERİ**
Sayfalar: 234 - 245

Ferdi AKBAŞ
SARUHANLI İLÇESİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ
Sayfalar: 246 - 265

Bülent ÇELİK
**AYDIN GÜZELHİSAR MERKEZİNDEKİ OSMANLI DÖNEMİNE
AİT VAKIFLARIN TARİHSEL DÖNÜŞÜMLERİ ÜZERİNE BAZI
BİLGİLER**
Sayfalar: 266 - 289

Melih AKDENİZ
**TÜRK VE YUNAN BASININDAN ÖRNEKLERLE MANİSA’DA
İŞGALİN İLK EVRESİ (MAYIS-HAZİRAN 1919)**
Sayfalar: 290 - 312

Mustafa GÜLLÜBAĞ
**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ŞAİRİ SIEGFRIED SASSOON VE BİR
GELİBOLU GAZİSİ**
Sayfalar: 313 - 325

ISSN:1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

Alper UZUN, Oğuzhan ÖZKAN
**ÇEVRE KONUSUNUN SEÇİM BEYANNAMELERİNDEKİ YERİ:
24 HAZİRAN 2018 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİ ÖRNEĞİ**
Sayfalar: 326 - 354

Necip KUTLU, Temel KACIR, Beste MENTEŞE,
Şüheda ALPAY, Erol OZAN
HAFIZLIK VE BEYİN
Sayfalar: 355 – 364

Hasan UÇAR
**2013-2014 YILI EDİRNE YENİ SARAY KAZISI İZNIK VE KÜTAHYA
SERAMİKLERİ**
Sayfalar: 365 – 385

Suat DONUK
**SEYYİD AHMED CEZBÎ'NİN KENZÜ'L-ESRÂR ADLI
TARİKATNAMESİ**
Sayfalar: 386 – 406

Şerife ÇAĞIN
**ŞEHİRLERİN CİNSİYETİ ve
AHMET HAMDİ TANPINAR'IN KADIN ŞEHİRLERİ**
Sayfalar: 407 – 422

Nevzat ERKAN
**SİCİLLER IŞIĞINDA MEŞAKKATLİ BİR İBADET OLAN HAC VE
OSMANLI HACILARI**
Sayfalar: 423 – 451

Muhammet ERTYOY
**TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCESİNİN SİYASAL TEMSİLİ: GELENEK,
SAĞ SİYASET VE GÜNCEL YÖNELİMLER**
Sayfalar: 452 – 468

İbrahim Ethem KARATAŞ
MUĞLA'NIN ÜÇ CAMİSİNDE ASHÂB-I KEHF SEMBOLLERİ
Sayfalar: 469 – 492

ISSN:1304-4796
E-ISSN: 2146-2844

Müjde KARAGÜLMEZ
MACARLARIN GÖZÜYLE MİLLİ MÜCADELE ve TÜRK İMAJI
Sayfalar: 493 – 518

İdiris DEMİREL
**SİYASET, İKTİDAR/GÜÇ İSTENCI VE KAPİTALİST SINIF
AĞINDA MEDYA**
Sayfalar: 519 – 534

İdiris DEMİREL
**TÜRKİYE'DE ROMANLARA YÖNELTİLEN NEFRET
SÖYLEMİNİN ROMANLAR TARAFINDAN ALGILANMA BİÇİMİ:
ROMAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE
NİTEL BİR ÇALIŞMA**
Sayfalar: 535 – 559

EĞİTİMDE FIRSAT VE İMKÂN EŞİTLİĞİNE FARKLI BİR BAKIŞ

Hüsnü ERGÜN¹

Öz

Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde; meslek liseleri için dal değiştirmenin en geç 11. sınıf birinci döneminde yapılacağı belirtilmektedir. İlde aynı alan/dal da eğitim veren tek okul bulunması durumunda 11. sınıfta öğrenim gören bir öğrencinin nakil olmak için farklı bir ile gitmesi gerekecektir. Bu araştırmanın amacı, il içerisinde bir alan/dal da eğitim veren tek okulda öğrenim gören meslek lisesi öğrencilerinin 11. sınıfta aynı il içinde nakil olamamalarının yarattığı fırsat ve imkân eşitliğinin tartışılmasıdır. Araştırma Denizli ilinde eğitim veren özel meslek liseleri ile sınırlıdır. Bu çalışmada bir olayı detaylı bir şekilde anlamak için tek durum (vaka) çalışması yapılmıştır. Ekonomik koşullar nedeni ile 11. sınıfta okuluna devam edemeyen bir öğrenci ya aynı alanda başka okul bulacak ya da açık liseye kayıt yaptırabilecektir. Bu öğrencinin aynı ilde gideceği başka okul olmaması durumunda öğrencinin alanla ilgili eğitimini sonlandırabilmekte ya da öğrenci sevmediği bir mesleği yapabilmektedir. Bu durumun fırsat ve imkân eşitliğini engellememesi için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, fırsat eşitliği, imkân eşitliği.

A DIFFERENT VIEW OF OPPORTUNITY AND POSSIBILITY
EQUALITY IN EDUCATION

Abstract

Ministry of National Education Regulation for Secondary Education Institutions; it is stated that branch change for vocational schools will be in the first period of 11th grade at the latest. If there is only one school in the same field / branch, a student who is studying in the 11th class will have to go to a different city to be transferred. The purpose of this research, it is the discussion of the opportunity and possibility equality that the vocational high school students who 11th grade students will not be able to find a school. The research is limited to private vocational schools that provide training in the province of Denizli. In this study, a single case study was conducted to understand an event in detail. A student who is unable to attend school at the 11th grade due to economic conditions will either be able to find another school on the same field or register for an open course. If there is no other school where this student can go to the same place, he can finish the student's education about the field or he can make a profession that the student does not like. Suggestions have been made to prevent this situation from obstructing the equality of opportunity and opportunity.

Keywords: Education, equality of opportunity, equality of possibility.

¹ Dr.,Denizli İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Denizli, Turkey. E-posta: husnuergun60@ gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5501-8019

Giriş

Türkiye'de eğitim sözcüğü genel itibariyle, "disiplin", "Sosyal Hizmet", "kazantı", "öğrenim", "sosyal kurum, "kültürleme sürecinin kasıtlı bir aracı ve biçimi" olmak üzere altı farklı anlamda kullanılmaktadır. Hepsinde ortak payda "kasıtlı kültürleme" olduğundan eğitim, bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci olarak tanımlanabilir (Ertürk, 1988; 12). Eğitim faaliyetinin amaçları olduğu, bu amaçlara planlı faaliyetlerle ulaşıldığı, bireyin eğitimden önceki hali ile eğitimden sonraki halinin farklı olmasının beklendiği söylenebilir (Baykul, 1992; 85). Eğitimden, toplumun ve iş yaşamı istendik amaçlar olabileceği gibi, bireysel yönden de beklentiler bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında her bireyin eğitim hakkından faydalanması beklenmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi " başlıklı 42. Maddesinde "Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz....Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır" hükümleri yer almaktadır. Milli Eğitim Temel Kanununun 8. maddesinde fırsat ve imkân eşitliği başlığı altında; "eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlanır. Maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır" hükümleri yer almaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 1973). Bu maddeye göre eğitim olanaklarından yararlanmak amacıyla kadın ya da erkek ayrımcılığı yapılmayacağı ve maddi imkânsızlığın eğitim engeli olmasının önlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Eğitim eşitliği, genellikle sosyal adalet ve sosyal hareketlilik ile bağlantılıdır ve sosyal adaletin önemli bir bölümünü oluşturur. Her bireyin eşit bir eğitim hakkı olması, demokrasi ve insan haklarının önemli bir işaretidir. Eğitim kaynaklarının dağılımından daha fazla yararlananlara ayrıca bir kaynak harcanması eğitim eşitliğini sağlamamaktadır. Eğitim kaynaklarının dağılımına eğitime erişim ve eğitime katılım açısından bakılması eğitim eşitliğinin sosyal ve ekonomik yönünü oluştururken; eğitime uygunluk açısından

bakılması eğitim eşitliğinin eğitsel ya da psikolojik yönünü oluşturur (Lincoln, 2015; 188).

Eğitimde fırsat eşitliği kavramının tanımında anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Eğitimde fırsat eşitliğini bazıları, her çocuğun okula gitmesi olarak tanımlarken, bazıları ise her çocuğun aynı kaynaklardan yararlanması olarak tanımlamaktadır (Lazenby, 2016; 65). Fırsat eşitliği, kaynaklara ulaşabilme ya da onlardan yararlanma ile ilgilidir (Tan, 1987; 251). Eğitimde fırsat eşitliği, eğitim hizmetlerinin bireylerin yetenek ve ilgileri ile ilişkili olarak herkese açık olmasını ima etmektedir (Aksu ve Cantürk, 2015; 79). Eğitimde imkân eşitliği, vatandaşların aynı eğitim haklarına sahip olması ve bu haklardan eşit bir şekilde faydalanmalarına odaklanırken, eğitimde fırsat eşitliği bireyin yetenek ve ilgileri gibi farklılıklarına göre bu imkânlardan faydalanmasına dayanır (Lincoln, 2015; 201). Eğitimde fırsat eşitliği sorunu temel olarak bir kalite problemi (Garces-Voisinat, 2016; 149).

Bugünün küreselleşmiş dünyası, insanların eğitimine daha fazla önem vermektedir. Bu önem; eğitimin, bireyleri güçlendirmede, çocukların demokratik vatandaşlık ve geleceğin sorumlulukları için hazırlanmasında, yoksulluğun ortadan kaldırılmasında, sürdürülebilir kalkınmada, insan gelişiminde kilit bir rolü olmasından kaynaklanabilir (Singh, 2014; 5). Eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sunulması ile insan bilgisi ve yetenekleri kamuya fayda sağlayan bir kaynak işlevi görmektedir (Anderson, 2007; 621). Gelir ve yaşamda imkânların dağılımının en önemli belirleyicilerinden biri eğitimidir. Resmi okullaşma düzeyinin artması, dünyada yaşam standartlarını yükseltmeye ve aşırı yoksulluğu ortadan kaldırmaya katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte gelir dağılımındaki eşitsizlik devam etmektedir (Garces-Voisinat, 2016; 142). Eğitim fırsatlarının eşitliğinin sağlanamaması gelir eşitsizliğine yönelik kırılabilirliği arttırmaktadır (Lü, 2013). Bu durum, eğitimde fırsat eşitliği ile sonuç eşitliğinin aynı olmamasından kaynaklanabilir. Çocukların eğitim olanaklarının eşitlenmesi eğitim başarılarının eşitlenmesine etki etse de bu durum her zaman gerçekleşmeyecektir (Zdenko, 2016; 22).

Kandemir ve Kaya (2010) tarafından yapılan araştırmada meslek yüksekokulu öğrencilerinin büyük bölümünün yoksulluk sınırındaki ailelerin çocukları olduğu, bu öğrencilerin çoğunluğunun üniversite sınavından aldıkları puanların özel bir üniversitenin alanlarıyla ilgili lisans bölümüne girmelerine yeterli olduğu, öğrencilerin meslek yüksekokulu yerine özel bir üniversitede lisans

eğitimi alamamasının en önemli sebebi maddi imkânlarının yeterli olmaması olduğu ve bu durumun ekonomik şartların eğitimde fırsat eşitliğini engellediğinin bir göstergesi olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Kandemir ve Kaya, 2010: 557). Ebeveyn eğitimi ve babanın sosyal sınıfı gibi hususlarda dezavantajlı olan çocukların daha avantajlı akranlarına göre yüksek statülu bir üniversiteye girmelerinin olasılığının daha düşük olduğu ve özel üniversitelerde bu farkın daha belirgin olduğu söylenebilmektedir (Jerrim, Chmielewski ve Parker, 2015: 20).

Dezavantaj oluşturan hususların başında çocukların yaşadıkları yerleşim yerinin imkânlarının etkili olduğu söylenebilir. Petek ve Önder (2015) tarafından araştırmada; devletin tüm okullara yaptığı eşit harcamalar (yakıt, elektrik, internet ve telefon gibi) dâhil edilmediğinde, okulların gelir kaynaklarının hayırseverler, bağışlar ve ailelerden toplanan paralara göre değiştii ve en çok devlet katkısının il merkezindeki ortaokullara yapıldığı, öğretmenlerin aynı kurumda görev yapma uzunluğunun ve ortalama mesleki hizmet sürelerinin yerleşim birimi büyüklüğü ile doğru orantılı arttığı, köy okullarında öğretmen değişim sirkülasyonunun çok fazla olduğu, öğretmenlerin daha az deneyimli oldukları, derslerin okulun norm kadrolu alan öğretmenlerince yürütölme oranının köy okullarında düşük olduğu, dolayısıyla, bu okullarda tüm derslerin, değişik oranlarda farklı okuldan görevlendirilen veya ücretli alan öğretmeni ile ya da değişik statüde çalışan farklı alandan öğretmenlerce yürütölüdüğu bulgularına ulaşılmıştır (Petek ve Önder, 2015).

Dezavantaj yaratan diğer bir husus öğrencinin bulunduğu okulun ya da ailesinin sosyo-ekonomik statüsüdür. Genel olarak, okulun ekonomik, sosyal ve kültürel statüsü, öğrencinin ailesinin ekonomik, sosyal ve kültürel statüsüne göre matematik başarısını daha fazla etkilemektedir. Ayrıca, kendi sosyo-ekonomik geçmişlerinden bağımsız olarak, ortalama sosyo-ekonomik düzeyde okullara devam eden öğrenciler, ortalamanın altında bir sosyo-ekonomik düzeye sahip bir okula devam eden öğrencilerden daha iyi performans göstermektedirler (OECD, 2004: 188).

Öğrencinin devam ettiği okul türünün de dezavantajlık seviyesini arttırdığı söylenebilir. Yapılan bir araştırmada, fen lisesi velilerinin, çocukları adına alınan kararlarda etkili oldukları, fen lisesi öğrencilerinin, sosyoekonomik özelliklerinin ilköğretim sürecindeki etkisinin onları genel lise öğrencilerine göre, ortaöğretimde daha avantajlı bir konuma getirdiği, fen lisesi öğrencilerinin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında kamu kaynakları

önemli bir etkiye sahip iken genel lise öğrencilerinin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında en önemli kaynağın aile desteği olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Özbaş, 2013).

Daha önceki araştırmalarda; aile geçmişi, babanın mesleği, ebeveyn eğitimi, ailedeki kitap sayısı gibi sosyoekonomik faktörlerin çocuğun başarısına etkisi (Jerrim ve Micklewright, 2014; Schütz, Ursprung ve Woessmann, 2005; Woessmann, 2004); okulun sosyoekonomik durumunun okul iklimine etkisi (Dincel, Şahin ve Balıkcı, 2013) farklı çevrelerden üniversiteye gelen gençlerin sosyoekonomik farklılıklarının okuldan ayrılma ve derece ile mezun olmalarına etkisi (Crawford, 2014); maddi imkânsızlığın (Kandemir ve Kaya, 2010), devam edilen okul türünün alınan eğitimin niteliğine etkileri (Özbaş, 2013); PISA sınavlarındaki eğitimde fırsat eşitliğinin değerlendirilmesi (Carvalho, Gamboa ve Waltenberg, 2012); Amerika Birleşik Devletleri'nde sunulan eğitim hizmetlerinin eşitliğinin ırk ve etnik köken açısından incelemesi (Coleman vd., 1966, Coleman, 1968) ; zorunlu eğitimin, göçün, dezavantajlı öğrencilerin okul seçiminin (Holmlund, 2016), yüksek öğretime erişimin (Cárdenas, 1974), eğitimde ikinci dilin ya da iki dilli eğitimin kullanılmasının (Smith, 1987), eğitimde teknoloji kullanmanın (Aksu ve Cantürk), okul müfredatın, fiziki ve personel kaynaklarının, öğrenci fiziksel özelliklerinin eğitimde fırsat ve imkân eşitliği konusunda değerlendirilmesine (Borman ve Dowling, 2010; Petek ve Önder, 2015) ilişkin konular ele alınmıştır. Ayrıca, Coleman vd. (1966) raporu; irksal ayrımın kapsamı, standart testlere ulaşmadaki farklılıklar, okul kalite ölçümleri ve günümüzdeki durum açısından yeniden incelenmiştir (Bartz, 2016; Kain&Singleton, 1996).

Eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması her bireyin istediği eğitimi alması anlamında kullanılmayacaktır. Sonuçta toplumların değişik alanlarda yetişmiş insangücüne ihtiyacı bulunmaktadır. Eğitim planlamasına dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar, insangücü gereksinimleri yaklaşımı, toplumsal talep yaklaşımı, getiri oranları yaklaşımı, maliyet etkililik yaklaşımı şeklinde belirtilebilir (Ergen, 2013). Sadece toplum istiyor diye bir mesleki alanda eğitim verilemeyeceği gibi, bireylerde yetenekleri olmayan bir alanda eğitim almaya ve bunun sonucunda bu mesleği yapmaya zorlanamayacaktır. Bir öğrencinin seçeceği mesleğe ilgisinin ve yeteneğinin olması beklenirken, seçilen mesleğinde iş yaşamında bir karşılığı olması beklenmektedir. Aksi durumda, insan kaynağından yeterince yararlanılmayacaktır. Türkiye'de mesleki eğitim veren bir lisede eğitim gören öğrencinin

belli bir sınıftan sonra farklı türde bir liseye nakline izin verilmemektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinin Ortaöğretim kurumları arasında nakil ve geçişler (Değişik başlık: RG-13/9/2014-29118) başlıklı 37-2/c. maddesinde “mesleki ve teknik ortaöğretim programları arasında, alan/dal bulunmak kaydıyla her sınıf seviyesinde sürekli; alan/dal bulunmaması hâlinde, alan değiştirerek 10 uncu sınıfın birinci dönemi sonuna kadar, aynı alanda dal değiştirerek 11 inci sınıfın birinci dönemi sonuna kadar” yapılacağı belirtilmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2013). İlde aynı alan/dal da eğitim veren tek okul bulunması durumunda 11. sınıfta öğrenim gören bir öğrencinin nakil olmak için farklı bir ile gitmesi gerekecektir. Öğrenci ya da veliler okulun verdiği eğitimden memnun olmayabilir, farklı bir okulda daha iyi bir eğitim verildiğine inanabilir. Ya da okulun kendi imkânlarıyla işe yerleştirme imkânlarının düşük olduğuna inanabilir. Bu olasılıklara özel okulda öğrenim gören öğrenciler için ailenin ekonomik durumunda bozulmayı ekleyebiliriz.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile il içerisinde bir alan/dal da eğitim veren tek okulda öğrenim gören meslek lisesi öğrencilerinin 11. sınıfta aynı il içinde nakil olamamalarının yarattığı fırsat ve imkân eşitliğinin tartışılması amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmada; “mesleki ve teknik eğitime devam eden 11. Sınıf öğrencisinin aynı il içerisinde nakil olacağı bir okulun bulunmaması fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanmasında bir engel midir?” sorusuna cevap aranmıştır. Araştırma Denizli ilinde eğitim veren özel meslek liseleri ile sınırlıdır. Bu araştırma ile ilde aynı alan/dal da eğitim veren tek okulda öğrenim gören meslek lisesi öğrencilerin 11. sınıfta aynı il içinde nakil olamamalarının yarattığı fırsat ve imkân eşitliğine dikkat çekilebilecektir. Ayrıca daha önce yapılan araştırmalarda benzer konuya değinilmemesinin de alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada bir olayı detaylı bir şekilde anlamak için tek durum (vaka) çalışması yapılmıştır. Durum çalışması araştırmacının olaya müdahale etmeden derinlemesine incelemesini, anlamasını ve çıkarımlarda bulunmasını sağlar. Bu yöntemde, araştırmanın amacı ve problemi belirlenerek sınırlandırılır, analiz edilecek durum belirlenir, veriler toplanır, incelenen durumla ilişkilendirilir (Akar,

2017; Christensen, Johnson, ve Turner, 2015; Vural ve Cenkseven, 2005). Durum, Türkiye’de il içerisinde aynı alan/dal’da eğitim veren okul bulunmadığında 11. sınıf öğrencilerinin yaşadığı fırsat ve imkân eşitliği sorunudur. Bu eşitlik Denizli ilinde mesleki eğitim veren özel okullar kapsamında incelenmiştir. Aynı alan/ dalda eğitim veren resmi okullar bulunması durumunda bu alan/ dallar araştırma kapsamına alınmamıştır. Araştırma ile eğitimde fırsat ve imkân eşitliğine farklı bir açıdan bakılması ve il içinde tek alan/dalda mesleki eğitim veren okullarda öğrenim gören 11. sınıf öğrencilerinin nakil olamamalarının fırsat ve imkân eşitliğini sağlayıp sağlamadığının tartışılması amaçlanmıştır.

Çalışma Grubu

15/08/2018 tarihinde Özel Öğretim Kurumları web sitesinden (<https://ookgm.meb.gov.tr/>) Denizli ilinde mesleki ve teknik eğitim veren özel okullara ulaşılmıştır. Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğünün internet sitesinden yalnızca okul isimlerine ulaşılmaktadır. Okullarda eğitim verilen alan ve dallar okulların kendi sitelerinden araştırılmak zorunda kalmıştır. Denizli ilinde mesleki ve teknik eğitim veren özel okullar; Özel Denizli Farabi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Özel Denizli Üstek Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Denizli Özel Nuri Çiçek Nehir Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Özel Kokpit Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Özel Denizli Bilim Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olduğu görülmüştür. Bu okulların kendi web sitelerinden “sağlık hizmetleri” alanında; “yenilenebilir enerji” alanında; “Uçak Bakım” alanında eğitim verdikleri anlaşılmıştır.

MEB Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğünün web sitesinden (<http://mtegm.meb.gov.tr/TR/okullar.asp?PAGE=Liste>) “sağlık hizmetleri” alanında Denizli’de eğitim veren devlet okulları incelenmiştir. Denizli de bu alanda eğitim veren okulların Acıpayam Fatih Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Çivril Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Merkezefendi Gültepe Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Pamukkale Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve Tavas Mehmet Kısaoğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Öğrencilerin nakil olabileceği başka okullar bulunduğundan “sağlık hizmetleri” alanı araştırma kapsamına alınmamıştır.

MEB Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğünün web sitesinden (<http://mtegm.meb.gov.tr/TR/okullar.asp?PAGE=Liste>) yenilenebilir enerji alanında Denizli’de eğitim veren devlet okulları

incelenmiştir. Denizli’de bu alanda eğitim veren bir resmi okulun bulunduğu, bu okulun “İş Adamları Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi” olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Öğrencilerin nakil olabileceği başka bir okul bulunduğundan yenilenebilir enerji alanı araştırma kapsamına alınmamıştır. Aynı internet adresinden “Uçak Bakım” alanında Türkiye’de eğitim veren okullar incelenmiş, Denizli ilinde bu alanda eğitim veren resmi okul bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle araştırmanın amacına uygun olarak bu okula kayıtlı öğrencilerin durumları incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örneklem türlerinden ölçüt örneklemeğe göre belirlenmiştir. Ölçüt örneklemenin mantığı, önceden belirlenmiş bazı öneme sahip kriterleri karşılayan tüm olguları gözden geçirmek ve incelemektir (Potton, 1990: 178). Ölçüt olarak, okulun lise olması, mesleki ve teknik eğitim vermesi, aynı ilde aynı alan/dalda eğitim veren başka okulun bulunmaması alınmıştır.

Verilerin toplanması ve analizi

Araştırmada kullanılan veriler herkesin ulaşabildiği internet adreslerinde olduğundan verilerin kullanımı için herhangi bir izin alınmamıştır. Verilerin analizinde tablolardan yararlanılmıştır. Öncelikle Denizli ilinde mesleki eğitim veren özel okulların alan ve dalları ile aynı alan ve dalda resmi ya da özel başka okul olup olmadığı Milli Eğitim Bakanlığı resmi internet sitesinden alınmıştır. Veriler tablolar halinde sunulmuştur. Bu duruma, yasal düzenlemelerde karşılık aranmış ve elde edilen veriler eğitimde fırsat ve imkân eşitliği kapsamında değerlendirilmiştir.

Özel Öğretim Kurumları web sitesinden (<https://ookgm.meb.gov.tr/> adresinden) Denizli ilinde mesleki ve teknik eğitim veren özel liseler tespit edilmiştir. Bu liselerin kendi internet sitelerinden eğitim verdikleri alanların “sağlık hizmetleri”; “yenilenebilir enerji” ve “uçak bakım” olduğu görülmüştür.

MEB Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğünün web sitesi (<http://mtegm.meb.gov.tr/TR/okullar.asp?PAGE=Liste>) adresinden “sağlık hizmetleri” ve “yenilenebilir enerji” alanlarında Denizli’de eğitim veren devlet okulları olduğu görülmüş bu nedenle “sağlık hizmetleri” ve “yenilenebilir enerji” alanları araştırma kapsamına alınmamıştır.

MEB Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğünün web sitesi (<http://mtegm.meb.gov.tr/TR/okullar.asp?PAGE=Liste>) adresinden Uçak Bakım alanında Türkiye’de eğitim veren devlet okulları incelenmiştir.

Geçerlik ve güvenilirlik

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirlik çalışması için, verilere nereden ulaşıldığı belirtilmiş, aynı durumda bulunan farklı okullara genellenmiş, farklı araştırmacıların aynı yolları izleyerek verilere ulaşması için veri adresleri belirtilmiştir (Akar, 2017; Aytaçlı, 2012).

Bulgular

“Uçak Bakım alanında” Türkiye’de eğitim veren okullar Tablo 1 ve Tablo 2’de görülmektedir. Tablo 1 ve Tablo 2 incelendiğinde Denizli ilinde bu alanda eğitim veren resmi okul bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Uçak Bakım/ Uçak Elektroniği Alan/Dalında Türkiye’de Eğitim Veren Okullar

Alan/ Dal	İl	İlçe	Okul Adı
Uçak Bakım/Uçak Elektroniği	Ankara	Kızılcahamam	Şehit Hakan Gülşen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Antalya	Aksu	Aksu Uçak Bakım Teknolojisi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Bursa	Osmangazi	Hürriyet Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Erzincan	Merkez	Hezarfen Ahmet Çelebi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Eskişehir	Tepebaşı	Sabiha Gökçen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	İstanbul	Bağcılar	Bağcılar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	İstanbul	Sultanbeyli	Sultanbeyli Sabiha Gökçen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Kayseri	Melikgazi	Merkez Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Kocaeli	Başiskele	Başiskele Selim Yürekten Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

Tablo 2: Uçak Bakım/ Uçak Gövde-Motor Alan/Dalında Türkiye’de Eğitim Veren Okullar

Alan/ Dal	İl	İlçe	Okul Adı
Uçak Bakım/Uçak Gövde-Motor	Ankara	Kızılcahamam	Şehit Hakan Gülşen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Ankara	Yenimahalle	Gazi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

Tablo 2: Uçak Bakım/ Uçak Gövde-Motor Alan/Dalında Türkiye’de Eğitim Veren Okullar

Alan/ Dal	İl	İlçe	Okul Adı
	Antalya	Aksu	Aksu Uçak Bakım Teknolojisi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Bursa	Osmangazi	Hürriyet Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Erzincan	Merkez	Hezarfen Ahmet Çelebi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Eskişehir	Tepebaşı	Sabiha Gökçen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	İstanbul	Bağcılar	Bağcılar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	İstanbul	Sultanbeyli	Sultanbeyli Sabiha Gökçen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	İzmir	Selçuk	Selçuk Şehit Polis Demet Sezen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Kayseri	Melikgazi	Merkez Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
	Konya	Ereğli	Fatih Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

Tablo 1 ve Tablo 2’de görüldüğü gibi “uçak bakım” alanında Denizli ilinde eğitim veren resmi bir okul bulunmamaktadır. Bu durumda Denizli ilinde “uçak bakım” alanında eğitim veren tek okulun özel okul olduğu, bu okula kayıt yaptıran bir öğrencinin 11. sınıftan itibaren Denizli ilinde başka bir okula kayıt yaptırmaya olanağının olmadığı görülmektedir.

Tartışma sonuç ve öneriler

Türkiye’de mesleki eğitim veren okullarda bulunan bazı alan ve dallar aynı il hatta aynı ilçe içerisinde birden fazla bulunabilmektedir. Ancak bu durum her alan dal için geçerli olmamaktadır. Örneğin, havacılık alanı “uçak bakım” dalı eğitimi veren devlet okulları her ilde bulunmamaktadır. Denizli gibi bazı illerde ise devlete ait okullarda “uçak bakım” dalında eğitim veren okul bulunmamakta bu hizmet özel bir okul ile karşılanmaktadır.

Başka bir ifade ile Denizli ilinde “uçak bakım” alanında eğitim veren tek okul bulunmaktadır. Bu okul aynı zamanda özel bir okuldur.

Bahsedilen okulun özel bir okul olması devlete maliyeti olmayacağı anlamına gelmeyecektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti özel mesleki ve teknik liselere eğitim öğretim desteği vermektedir. Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinin Ek 1 Maddesinin 1/f maddesinde organize sanayi bölgesi dışında açılan özel mesleki ve teknik Anadolu liselerinde öğrencilerden takviye kursları, yemek, servis, pansiyon hizmetleri ve eğitim öğretim desteği kadar eğitim öğretim ücreti alınabileceği belirtilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012). Bahsi geçen yasal düzenlemeye göre devlet bu okullara kaynak ayırırken, öğrenci başına verilen teşvik tutarı kadar ailelerden de eğitim öğretim ücreti alınabilecektir. Aileler bu ücretin yanında, takviye kursları, yemek, servis, pansiyon hizmetleri içinde ücret ödemektedir. Aile ve devlet bir öğrencinin “uçak bakım” alanında eğitim alabilmesi için belli maliyetlere katlanmaktadır.

Devlet mesleki eğitimi teşvik edebilmek adına bu masraflara katlanabilirken, aileler bu masrafları gidermeye her zaman kaynak ayıramayabilmektedir. Denizli ilinde “uçak bakım” alanında eğitim veren tek okulun özel okul olması velilere devlet okullarından fazla bir maliyete neden olabilmektedir. Aileler özel okul maliyetlerine kaynak ayıramadıkları zaman çocuklarını devlet okullarına almak isteyebilecektir. Çocuk, dokuzuncu ve onuncu sınıflarda nakil konusunda sıkıntı yaşamamaktadır. Ancak on birinci sınıfta nakil konusunda bazı kısıtlamalarla karşılaşabilmektedir. Velinin çocuğunu başka bir okula nakledebilmesi, bazı şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinin Ortaöğretim kurumları arasında nakil ve geçişler (Değişik başlık: RG-13/9/2014-29118) başlıklı 37-2/c. maddesine göre öğrencinin 11. sınıfta aynı alan/ dalda nakil yapabilecektir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2013). Öğrencinin aynı alanda devam edebileceği okul Denizli ilinde bulunmadığından öğrencinin okuldaki ayrılması durumunda Denizli ilinde devam edeceği tek okul açık lise olacak ancak burada da aynı alanda eğitim göremeyecektir. Türkiye’de mesleki eğitimi bazı illerde tek alan/dal’da veren okullar bulunmaktadır. Mesleki ve teknik eğitim veren bu okullardan özel okullara devam eden öğrencilerin ekonomik durumları nedeniyle 11. Sınıftan sonra bu okuldaki ayrılmaları durumunda örgün eğitime devam etme şanslarının aynı il içerisinde mümkün olmayabileceği anlaşılmaktadır.

Hayat, insanın karşısına farklı durumlar çıkarabilmektedir. Bahsi geçen durumun da gerçek hayatta karşımıza çıkma olasılığı bulunmaktadır. 11. sınıfa gelmiş bir öğrenci velisinin çocuğuna iki senedir yaptığı masraftan vazgeçip çocuğunu açık liseye kaydetmek zorunda kalması veli için gerçekten çok zor bir durum olabilecektir. Burada öğrenci istediği bölüme gitsin, toplum ne istiyorsa o mesleği yapsın deme lüksüne sahip değiliz. Bu yaklaşım ekonomik olarak Türkiye'ye bir fayda sağlamayacaktır. Türkiye'nin belirli alanlarda meslek elemanına ihtiyacı varken belirli alanlarda meslek elemanı fazlası bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti Devletinin her ilde "uçak bakım" alanının açması beklenemeyecektir. Özel okulun eğitim verdiği her alanda devletin de eğitim vermesini beklemek diplomalı işsizlerin sayısını artıracak, bireyler hayatta kalabilmek adına eğitim almadıkları alanlarda iş yapmak zorunda kalabilecektir. Bu durum gerek devletin gerekse ailelerin yaptıkları masrafların amacına ulaşmasını sağlamayacaktır. Devlet ve aile yapılmış bir maliyetten vazgeçmek zorunda kalacaktır. Öğrenci, "uçak bakım" alanında eğitim görme imkân ve fırsatı yakalamış, devlet bu öğrenci için destek maliyetinde bulunmuş, veli iki sene masraf etmiş olmasına rağmen yapılan bu harcamalardan vazgeçerek çocuğu açık liseye yönlendirmek ekonomik açıdan da tutarlı bir davranış olmayacaktır. Öğrenci, "uçak bakım" alanında eğitim görme imkân ve fırsatı yakalamış ancak maddi imkânsızlıklar nedeniyle bu fırsatı kullanamadığında öğrenci için tek alternatif 11. sınıftan sonra açık liseye devam etmek olacaktır. Öğrenci "uçak bakımı" alanında çalışma isteğinden vazgeçecek, sevmediği bir mesleği yapmak zorunda kalabilecektir.

Eğitimde imkân eşitliği, vatandaşların aynı eğitim haklarına sahip olması ve bu haklardan eşit bir şekilde faydalanmalarına odaklanmaktadır (Lincoln, 2015; 201). Eğitimde fırsat eşitliği ise bireyin yetenek ve ilgilerine göre eğitim ile ilgili imkânlardan yararlanmasıdır (Lazenby, 2016; Lincoln, 2015; Tan, 1987; Aksu ve Cantürk, 2015; 79). 11. Sınıfta mesleki eğitim veren lisede öğrenim gördüğü alandan ayrılmak zorunda kalan bireyin, öğrenim görmek istediği bir alan devlet tarafından kapatılmamıştır. Ortaöğretime geçiş sınavında yapılan sıralamaya göre bu alanda devlet okullarına yerleştirmeler yapılmış, ücretinin bir kısmı devlet tarafından ödenerek özel okulda da bu imkân sunulmuştur. Dolayısıyla bu durum imkân eşitliğinin sağlanamaması olarak değerlendirilemeyecektir. Ancak, ilgisi ve yeteneği olduğu bir alanda bu imkândan yararlanamaması fırsat eşitliğine aykırı olarak

değerlendirilebilir. Çocuk devam edebileceği okul imkânı varken, öğrenim gördüğü alana devam edecek fırsatı bulunmamaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 26. maddesinde “Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir.... Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmek hakkını öncelikle haizdirler.” ifadeleri bulunmaktadır (Birleşmiş Milletler, 1948). Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 28. maddesinde ise “taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle: ortaöğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar” ifadeleri bulunmaktadır (Unicef, 1989),. Mesleki ve teknik eğitimden herkesin yararlanma hakkı olduğu, bu haktan çocuğun istek ve kabiliyeti ölçüsünde yararlanması gerektiği, gerekli durumlarda mali yardımda bulunarak bu öğrenimin tüm çocuklara açık olacak şekilde kullanılmasının sağlanması gerektiği söylenebilir. Araştırma konusunda, öğrenciye mesleki ve teknik eğitim imkânı sunulduğu ancak çocuğun bu imkânı değerlendirecek fırsatları kaybettiği anlaşılmaktadır. Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinin Ek 1 Maddesinin 1/f maddesine göre devletin mesleki ve teknik eğitim veren özel okullara destek vermekte, bu şekilde öğrencilerin fırsat eşitliğinin bir miktar sağlandığı söylenebilir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012). Ancak, buna rağmen velilerin özel okula ayıracak kaynakları olmayabilir. Bu durumda fırsat eşitliğini sağlayacak başka önlemler alınması gerekmektedir.

Devletten yeni okul yapmasını beklemek ekonomik açıdan tutarlı bir davranış olmayacaktır. Bu alanda eğitim gören öğrencilere devlet desteğini arttırabilir ya da bu öğrenciler için havacılık alanında faaliyet gösteren şirketlerden burs olanağı sağlayabilir. Havacılık alanında faaliyet gösteren şirketlerden sağlanan destekle öğrencinin başka illerde aynı alanda eğitim görmesi sağlanabilir. Bu durum rekabeti arttırarak okulun vereceği eğitimin kalitesini de arttırabilir. Bunların yanında Talim Terbiye Kurulu tarafından mesleki ve teknik eğitim alan ve dalları arasında geçişi sağlayacak programlar oluşturulabilir. Böylece, on birinci sınıfta mesleki eğitime devam edemeyecek öğrenciler için devam edebileceği mesleki geçiş programları düzenleyerek öğrencilerin önünde sadece açık lise olmasının önüne geçilebilir. Böylece, devlet ve aile mesleki eğitim için yapmış olduğu maliyetlerden fayda elde edilebilecekken, çocuğun

mesleki eğitime devam etmesine fırsat verilmiş olacak ve çocuğun sevdiği işi yapmasının önü açılacaktır. Böylece devlet, toplumun ihtiyaç duyacağı alanlarda eğitim verilmesini sağlayarak insan kaynaklarının uygun bir şekilde planlanmasını sağlayabilecektir.

Kaynakça

Akar, H. (2017). Fenomenoloji. A. Saban ve A. Ersoy (Ed.), *Eğitimde nitel araştırmalar desenleri* (s. 139-177). Ankara: Anı Yayıncılık.

Aksu T., ve Cantürk G., (2015). Equality of educational opportunity: the role of using technology in education, *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 4 (4), 79-93.

Anderson, E. (2007). Fair opportunity in education: A democratic equality perspective, *Ethics*, 117(4), 595-622.

Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 1-9.

Bartz, D. E. (2016). Revisiting James Coleman's Epic Study entitled equality of educational opportunity, *National Forum Of Educational Administration And Supervision Journal*, 34 (4), 1-10.

Baykul, Y. (1992). Eğitim sisteminde değerlendirme, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 85-94.

Birleşmiş Milletler (1948). İnsan Hakları Evrensel Beyanname, (Erişim Tarihi: 29.08.2018), https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html#art1.

Borman, G.D., and Dowling, M. (2010). Schools and inequality: A multilevel analysis of coleman's equality of educational opportunity data, *Teachers College Record*, 112 (5), 1201-1246.

Cárdenas, I. (1974). *Equality of educational opportunity: A descriptive study on Mexican American access to higher education*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Wisconsin-Stout Menomonie, ABD.

Carvalho, M., Gamboa, L. F. & Waltenberg, F. D. (2012). *Equality of educational opportunity employing PISA data: taking both achievement and access into account*, Documentos De Trabajo, ECINEQ 2012 – 277, Universidad Del Rosario.

Christensen L. B., Johnson R. B. ve Turner L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri desen ve analiz*, (12. Baskı). Çeviri Editörü: Ahmet AYPAY, Anı Yayıncılık, Ankara.

Coleman, J. S. (1968). The concept of equality of educational opportunity. *Harvard Educational Review*, 38, 7-22.

Coleman, J.S., Campbell, E.Q., Hobson, C.J., McPartland, F., Mood, A.M., Weinfeld, G.D., & York. R.L. (1966). *Equality of educational opportunity*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Crawford, C. (2014). *Socio-economic differences in university out comes in the UK: drop-out, degree completion and degree class*, IFS Working Paper W14/31, (Erişim Tarihi: 15.08.2018), <https://www.ifs.org.uk/publications/7420>.

Dincel, S., Şahin, M., ve Balıkcı, A. (2013). Okul iklimi ve sosyo ekonomik durum: bir içerik analizi çalışması. 8. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ergen, H. (2013). Türkiye’de eğitimde planlama yaklaşımları ve kullanılan eğitim göstergeleri, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, (2), 151-167.

Ertürk, S. (1988). Son Makalesi Türkiye’de Eğitim Felsefesi Sorunu, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 11-16.

Garces-Voisenat, J.P. (2016). Equality of opportunity in education: a case study of Chile and Norway, *Journal of Economics and Political Economy*, 3, 142-150.

Holmlund, H. (2016). *Education and equality of opportunity: What have we learned from educational reforms?* Working Paper Series 2016:5, IFAU - Institute for Evaluation of Labour Market and Education Policy.

Jerrim, J., ve Micklewright, J. (2014). Socio economic gradients in children’s cognitive skills: Are cross-country comparisons robust to family background?, IZA DP No. 8392, (Erişim Tarihi: 15.08.2018), <https://www.iza.org/publications/dp/8392/socioeconomic-gradients-in-childrens-cognitive-skills-are-cross-country-comparisons-robust-to-who-reports-family-background>.

Jerrim, J., Chmielewski, A.K., ve Parker, P. (2015). Socio-economic inequality in access to high-status colleges: A cross-country comparison, *Research in Social Stratification and Mobility*, 42, 20-32.

Kain, J.F & Singleton, K. (1996). Equality of education opportunity revisited, *New England Economic Review*, May/june, 87-114.

Kandemir, O., ve Kaya, F. (2010). Gelir dağılımının yüksek öğrenimde fırsat eşitliğine etkisi: Türkiye’de özel üniversite gerçeği, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18, (2), 557-566.

Lazenby, H. (2016). What is equality of opportunity in education? *Theory and Research in Education*, 14(1), 65–76.

Lincoln, P. Z. (2015). Educational equality or educational equity, *NUCB JOURNAL of Economics and Information Science*, 60 (1), 187-203. (erişim tarihi: 10.12.2018). http://www.nucba.ac.jp/university/library/journal/nucb/library_journal_e/vol60_no1/.

Lü, X. (2013). Equality of educational opportunity and attitudes toward income in equality: Evidence from China. *Quarterly Journal of Political Science*, 8, 271–303.

Millî Eğitim Bakanlığı (1973). Millî Eğitim Temel Kanunu, (Erişim Tarihi: 19.08.2018), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>.

Millî Eğitim Bakanlığı (2012). Millî Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği, (Erişim Tarihi: 19.08.2018), http://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/06162448_Yzel_YYretim_kurumlarY_yYnetmeliYi.pdf.

Millî Eğitim Bakanlığı (2013). Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği, (Erişim Tarihi: 19.08.2018), <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.18812&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=orta%F6%F0retim>.

OECD (2004). *How Student Performance Varies between Schools and the Role that Socio-economic Background Plays in This*. Learning for Tomorrow's World – First Results from PISA 2003. (Erişim Tarihi: 14.08.2018), http://www.oecd.org/education/school/programme_for_international_student_assessment_pisa/33918016.pdf.

Özbaş, M. (2013). Genel lise ve fen lisesi öğrencilerinin ortaöğretimde fırsat ve imkân eşitliğine yönelik algılarının incelenmesi, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 10,1-18.

Petek, H. ve Önder, E. (2015). Ortaokulların fırsat ve imkan eşitliği açısından değerlendirilmesi (Burdur il örneği), *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1, 3, 908-920.

Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications.

Schütz, G.; Ursprung, H. W.; Woessmann, L. (2005). *Education policy and equality of opportunity*, IZA Discussion Papers, No. 1906, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn.

Singh, K. (2014). Right to education and equality of educational opportunities. *CICE Hiroshima University, Journal of International Cooperation in Education*, 16 (2), 5- 19.

Smith, M. E. (1987). *Equality of educational opportunity for language minority students in oregon: A survey of esl/bilingual*

education policy in local school districts, (Yayımlanmamış doktora tezi). Portland State University, ABD.

Tan, M. (1987). Eğitsel fırsat eşitliği, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakóltesi Dergisi*, 20 (1). 245-259.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), (Erişim Tarihi: 14.08.2018), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>.

Unicef (1989). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*, (Erişim Tarihi: 29.08.2018), https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23d.html.

Vural Akar, R., ve Cenkseven Önder F. (2005). Eğitim araştırmalarında örnek olay (vaka) çalışmaları: Tanımı, türleri, aşamaları ve raporlaştırılması, *Burdur Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 6 (10), 25-38.

Woessmann, L. (2004). *How equal are educational opportunities? Family background and student achievement in Europe and the United States*, CESifo Working Paper Series1162, CESifo Group Munich.

Zdenko, K. (2016). Equality of opportunity and equality of outcome. *CEPS Journal*, 6 (2), 9-24.

MİLLÎ MÜCADELE KONULU ROMANLARDA CELÂL BAYAR, ŞÜKRÜ SARACOĞLU VE ADNAN MENDERES**Betül ÖZTOPRAK¹****Öz**

16. yüzyılda en ihtişamlı dönemini yaşayan fakat yüzyılın sonlarına gelindiğinde duraklamaya başlayan Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın ilk yıllarında aldığı büyük kayıplarla zor duruma düşer. İlk önce Trablusgarp Savaşı (1912) ardından Rusya'nın kışkırtması sonucunda Balkan uluslarının Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması ve sonrasında yaşanan Balkan Savaşları (1912-1913), daha sonra 1. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) alınan yenilginin ardından 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti yıkıma bir adım daha yaklaşır. Ordusu terhis edilen, silahlarına el konulan devletin, savunma gücü tamamen kırılır. Halk ise, üst üste girilen savaşlardan yorgun düşmüş, devlete olan güvenleri sarsılmış ve geleceğe dair ümitlerini kaybetmiştir. Onları tekrar harekete geçirecek güç ise, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde efelerdedir. Halkın içinden çıkan ve ezilenin, mazlumun yanında yer alan efeler, halkı bir araya getirmede öncülük ederler. Mütarekeden sonra Anadolu işgal edilince ülkenin çeşitli yerlerinde kurulmaya başlayan Kuvayimilliyeli'nin başına başta Yörük Ali Efe olmak üzere; Demirci Mehmet Efe, Gökçen Efe, Killioğlu Hüseyin Efe vb. getirilir. Efeleri bu yola sevk eden ise, dağılan ordunun gönüllü subayları ve vatan aşkı ile dolu İttihat ve Terakki mensuplarıdır. Bir zamanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde bulunan fakat daha sonra ülkenin işgali karşısında vatan savunmasında gönüllü olarak yer alan, Türkiye Cumhuriyeti'nde cumhurbaşkanlığı, başbakan ve çeşitli bakanlıklarda görev yapan Mahmut Celâl Bayar, Adnan Menderes, Şükrü Saracoğlu, Mahmut Esat Bozkurt vb. siyaset adamları da millî davada ön saftadır. Bu makalede bahsi geçen siyaset adamlarının, Millî Mücadele yıllarındaki vaziyetleri, ülkenin işgali karşısında aldıkları kararlar, vermiş oldukları mücadeleler ve bu yaşananların Türk romanlarına nasıl yansıdığı konusu ele alınacak, ülkeyi sadece masa başında değil yeri geldiğinde elde silah düşman karşısında da savunan bu Millî Mücadele önderlerine karşı yazarların bakış açıları ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Romanı, Millî Mücadele, Celâl Bayar, Adnan Menderes, Şükrü Saracoğlu.

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi, mail: betuloz@karatekin.edu.tr

CELAL BAYAR, SUKRU SARACOĞLU AND ADNAN MENDERES IN
NOVELS ON NATIONAL STRUGGLE

Abstract

The Ottoman Empire, living in its most glorious period in the 16th century but starting to pause at the end of the century, was in a difficult situation with great losses in its first years in the 20th century. The Balkan wars (1912-1913) that followed the revolt against the Ottoman Empire of the Balkan nations as a result of the Russians' provocations following the war of Trablusgarp (1912) and the Balkan wars that followed and the Mondros Truce signed on October 30, 1918 after the defeat in World War I (1914-1918) one step closer to the demolition of the Ottoman Empire .The army is demobilized, the weapons are seized in country, the defense force was completely broken. The people were tired of the overturned war, their confidence in the state was shaken and they lost their hopes for the future. The power to pass them back to action is the "efe's" led by Mustafa Kemal Atatürk. They also lead to bringing together the people who were in public and who were oppressed and who were beside the oppressed. After the armistice, when the anatolian occupation was started to be established in various parts of the country, Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Gökçen Efe, Killoğlu Hüseyin efe etc. are brought to power as leaders of "Kuvayımilliye". The one who drives them in this way is the Volunteer Officers of the scattered army and members of the "İttihat ve Terakki", full of homeland love. Once, leaders who were in İttihat ve Terakki party, then located on a voluntary basis in homeland defense in the face of occupation of the country, the Republic of Turkey president, prime minister and served as in various ministries Mahmut Celâl Bayar, Adnan Menderes, Şükrü Saraçoğlu, Mahmut Esat Bozkurt etc. politicians at national the case is the front row. The politicians who bet on this article will discuss the situation in the years of national struggle, the decisions they made against the occupation of the country, the fights they have given and how they reflect on the Turkish novels and the country against the national struggle leaders who

defend the country against not only theoretical but also with guns in their hands against enemies, will reveal the views of the authors.

Keywords : Turkish novel, National Struggle, Celal Bayar, Adnan Menderes, Sukru Saracoglu.

Giriş

1. Dünya Savaşı'nın ardından 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin sonrasında galip devletler Anadolu'yu işgal etmeye başlarlar. Osmanlı Devleti'nin ordu birlikleri terhis edilir, askeri malzeme ve silahlarına el konulur. Savaşları fırsat bilip çoğalan eşkıyaların, halka karşı zulümleri daha da artar. Soygunların, adam öldürmelerin önü alınamaz olur. Karadeniz kıyıları ve Trakya, Rum çeteleri ile dolar. Kısaca hiçbir yerde nizam, intizam kalmaz (Selek, 2002: 106). Osmanlı Devleti, üst üste kaybetmiş olduğu savaşlarla sadece siyasi anlamda değil ekonomik açıdan da bitmek üzeredir. Halk, ekonomik çıkmazların içinde yokluğa düşmüş, cepheye giden erkekler dönmez olmuştur. Bir de vatan topraklarına ayak basan işgalcilerin zulümleri, halkın yönetime olan güvenini sarsmıştır. Selek'in ifadelerine göre, tüm bu yaşananların sebebi olarak gösterilen, harp suçlusu, tehcir suçlusu olarak görülen İttihat ve Terakki idaresi 1918 yılının kasım ayında yıkılmış, İttihatçıların hesap verme zamanı gelmiştir. Bu durum İttihat ve Terakki iktidarı zamanında hapsedilen, sürgüne gönderilen, memleketten kaçan siyaset adamları için bir fırsat haline gelmiş ve onların intikam hissi ile faaliyete geçtikleri an olmuştur (Selek, 2002: 110). Bu andan sonra İttihat ve Terakki mensuplarına iyi gözle bakılmamış, haklarında tutuklama kararları çıkarılmıştır.

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e girmesi bütün yurttan mücadelenin başlangıcı olur. İşgaller karşısında batıda Yunanlılara, güneyde Fransızlara, doğuda Ermenilere karşı millî direniş hareketleri başlar. Samsun'a çıkar çıkmaz Mustafa Kemal Paşa'nın da üzerinde durduğu konu, milletin kendi iradesiyle kurtulacak olmasıdır (İnalçık, 2016: 350). Mustafa Kemal Paşa'nın harbiye mektebinden arkadaşı ve Millî Mücadele yoldaşlarından Ali Fuat Cebesoy, bu durumu şu ifadelerle anlatır:

"Mustafa Kemal Paşa:

-Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır.

Dedi ve sonra aynı fikirde olup olmadığını sordu:

-Aramızda tam bir mütabakat var pašam.

Cevabını verdim. Evet artık millet kendi hakkını kendisi arayacaktı.” (Cebesoy, 2010: 85-86)

Devletin durumu göz önünde bulundurulduğunda milletin, kendi hakkını kendisinin aramasından başka çare görülmemektedir. Bu düşüncelerin doğrultusunda İnalçık'ın da ifade ettiği gibi, millî ayaklanmayı örgütlemek için “müdâfa'a ve muhafaza-i hukuk-i millet ve memleket” adı altında örgütlenmeler başlar. Bu örgütlerden Mustafa Kemal'e, millet ve vatan hizmetine katılması için telgraflar gelir. Böylece Mustafa Kemal'in kişiliği ve etrafında, Anadolu halkı bağımsızlık mücadelesinin önderini bulmuş olur (İnalçık, 2016: 350). Mustafa Kemal Paşa, bütün yurttan ortaya çıkan millî direnişi birleştirmek amacıyla Müdâfaa-i Hukuk teşkilatlarının yayılmasına hız verir. Yerel silahlı çatışmaları bir yönetim altında toplayarak düzenli bir Millî Mücadele cephesi kurmaya çalışır (İnalçık, 2016: 352).

1920 yılında düzenli ordu kurulunca kadar, Müdâfaa-i Hukuk teşkilatına bağlı Kuva-yı Milliye birlikleri düşmanla mücadele etmiş, önemli başarılarla imza atmış, düzenli bir ordunun kurulmasına zaman kazandırmıştır. 16-17 Mayıs 1919'da Tire'de, 29 Mayıs 1919'da Ödemiş'te kurulan Kuva-yı Milliye birliklerinin ardından İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ve sonrasında yaşanan zulümler, Aydın'da millî birliklerin kurulmasını zorunlu kılar. Memleket, işgal altında olunca Yörük Ali Efe ve Kılıçoğlu Hüseyin Efe, dağlarda yaşamının anlamsızlığını anlayıp 25 Mayıs'ta Çine'nin Yağcılar köyüne inerek yaşananları uzaktan takip ederler. Asaf Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın* başlıklı eserinde efelerle nasıl irtibata geçtiklerini anlatır. Efe'nin arkadaşlarından biri Asaf Gökbel'in yakın dostudur. Gökbel, bu kişiyi Faik, Zekai, Necmi ve İsmail Hakkı Beylerle görüştürür. Daha sonra efelerin köyüne giderler. Ülkenin durumu hakkında efelere bilgi verip onların desteğini isterler. Birkaç

görüşmeden sonra efeleri ikna ederler. Söz konusu subaylar, efelerin halk üzerindeki etkilerinden ve ünlerinden yararlanarak daha fazla gönüllü toplayacaklarını düşünürler. 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, Yörük Ali çetesinin kurulmasını ve hemen Büyük Menderes bölgesine hareket edilmesini ister. Böylece Yörük Ali Çetesi adını taşıyan ilk ulusal kuvvet kurulmuş olur (Gökbel, 2005: 111-117).

Yörük Ali Efe, Millî Mücadele'ye katıldığı sırada dağdan inmeyip eşkıyalığa devam eden Demirci Mehmet Efe'ye, bu mücadeleye katılması için mektup gönderir. Aynı şekilde kısa bir süre önce Bozdoğan ilçesini basarak Ziraat Bankası'nı soyan efeye, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey de gelip Millî Mücadele'ye katılmasını yoksa peşine düşerek onu yaşatmayacağını ifade eden bir mektup gönderir. Demirci Mehmet Efe, bu mücadeleye katılmaya önceden karar vermiş ve bu gelişmelerin de etkisiyle bir süre sonra 11 Temmuz 1919 tarihinde Umurlu bölgesine gelerek Kuvayımilliye'ye katılmıştır. Demirci Mehmet Efe, Dalama köyünün 8 km kuzeyinde bulunan Köşk'te karargâhını kurar (Selek, 2002: 245-246).

Aydın bölgesinin iki önemli birliğini Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe'nin birlikleri oluşturmaktadır. Çalışmamızın konusu olan Celâl Bayar, Şükrü Saracoğlu ve Adnan Menderes'in¹ Millî Mücadele döneminde yapmış oldukları çalışmalar da bu birliklerde geçmektedir. Celâl Bayar ilk önce Gökçen Efe'nin yanına gitmiş ardından da Demirci Mehmet Efe'nin Köşk karargâhında bulunarak halkı bu mücadeleye katılması için teşvik etmiştir. Şükrü Saracoğlu ve Mahmut Esat Bey, eğitim için gittikleri yurtdışından dönmüşler ve Demirci Mehmet Efe'nin birliğine katılmışlardır. Adnan Menderes ise, Ay-Yıldız çetesini kurarak toplamış olduğu gönüllülerle düşmana karşı savaşmış, zaman zaman Yörük Ali Efe ile birlikte baskınlara katılmıştır. Bu makalede, bahsi geçen siyaset adamlarının ilk önce

¹ Millî Mücadele önderleri başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Kâzım Karabekir, gönüllü subaylar, komutanlar, efeler ve diğer kahramanlardır. Çalışmamızda özellikle Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Şükrü Saracoğlu'nun üzerinde durulmasının sebebi, bugüne kadar bahsi geçen kişilerin romanlara yansıyan mücadeleleri konusunda (özellikle üç devlet adamının da yer aldığı) herhangi bir çalışmanın bulunmamış olması ve bu dönemi anlatan romanlarda, genellikle yerel yazarların romanlarında, onların vermiş oldukları mücadelelerden sıklıkla söz edilmesidir.

kısaca yaşamlarına değinilecek ardından da bu yaşamları ve Millî Mücadele yıllarında katıldıkları faaliyetler ve yapmış oldukları katkılar romanlar bağlamında yazarların² gözüyle değerlendirilecektir.

1.Celâl Bayar'ın Kuvayimillîye'de Yer Alışı ve Bu Yaşananların Romanlara Yansıması

1883 yılında Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde doğan ve Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı olan Celâl Bayar (1883-1986), 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa'daki gizli kolu olan Küme adlı örgüte girer ve ardından Cemiyet tarafından İzmir'e gönderilir. Mütareke yıllarında İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'ne giren Bayar, İzmir'in işgal edilme tehlikesi karşısında, zeybek ve köy hocası kılığında Galip Hoca takma adıyla bölgeyi dolaşarak işgale karşı propaganda yapar. Galip Hoca, Aydın'ın geri alınması için verilen mücadelelere katılır. Balıkesir Kongresi tarafından verilen kararlar Akhisar Cephesi Komutanlığı'na getirilir. Celâl Bayar, 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Saruhan Sancağı milletvekili olarak katılır. Millî Mücadele'nin başlaması ile birlikte Anadolu'ya geçen Bayar, bu hareketteki yerini alır (https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaşkanlarımız/celal_bayar/).

Çalışmamızda Celâl Bayar'ın Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetlerinden bahsedilirken; Bayar'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günlerine kadar

² Çalışmada Hasan İzzettin Dinamo dışında diğer yazarlar (Sabahattin Burhan, Ahmet Zeki Muslu, İbrahim Kiraz, Ali İhsan Usta vd.) ikinci-üçüncü sınıf yazarlardır. Türk edebiyatında önemli yere sahip Kemal Tahir (Yorgun Savaşçı), Samim Kocagöz (Kalpaklılar), Tarık Buğra (Küçük Ağa) gibi Millî Mücadele yıllarını anlatan yazarların eserleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bunun sebebi; söz konusu yazarların romanları hakkında bugüne kadar fazlasıyla çalışmaların yapılmış olması ve bahsi geçen siyaset adamlarının mücadelelerine bu romanlarda yer verilmemesidir. Amacımız, hem üzerinde çok fazla çalışmanın bulunmadığı ve biraz daha geri planda kalmış olan romanlardan bahsederek onları tanıtmak hem de genellikle Ege Bölgesi'nde doğup büyümüş yazarların gözünden Millî Mücadele yıllarının nasıl anlatıldığını ifade etmektir.

yaşadıklarını, yaşananları yer yer çeşitli belgelere de dayandırarak anlattığı *Ben de Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş* başlıklı 8. ciltlik eseri temel alınacaktır. Çünkü söz konusu eserde Bayar, romanlara da konu olmuş yaşantısından bahsetmiş, roman yazarları da çoğunlukla bu eserde yazılanlardan yola çıkarak romanlarını kurgulamışlardır.

Celâl Bayar, saklandığı İzmir'de daha fazla kalamayacağını anlayınca Edip Bey ile birlikte Ödemiş'e gelir. Daha önce de Ödemiş'e gelmiştir. Gökçen Efe ise, adım adım kendisini takip eder ve hakkında malumat alır. Gökçen Efe, onları Fadime Kadın'ın evine yerleştirir. Celâl Bey, Gökçen Efe'ye ülkenin durumu hakkında bilgi verir ve kendisi ile çalışmak istediğini söyler (Bayar, 1997a: 11). Celâl Bey, Fadime Kadın'ın evinde Kur'an okur. Fadime Kadın, bu durumdan çok memnundur. Evinde Kur'an okunduğu için bereketin artacağına inanır. Fadime Kadın'ın bu tutumu daha sonra Celâl Bey'in, Galip Hoca olmasında etkili olacaktır (Bayar, 1997a: 20). Celâl Bayar ile Gökçen Efe'nin tanışıklığı, çok daha eskilere dayanmaktadır. Bayar'ın belirttiğine göre, kendisi Gökçen Efe ve arkadaşlarının yüze çıkmasına delâlet etmiştir. Bayar, 1914 yılında Tire esnafından Mehmet Ağa isminde birinin yanına gelip Gökçen Efe ve arkadaşlarının yüze çıkmak istediklerini söylediğini, kendisinin de bu dileği Vali Rahmi Bey'e anlattığını ve sonunda da Gökçen Efe ve kızanlarının yüze çıktıklarını hatıralarında anlatır (Bayar, 1997a: 12-14). Gökçen Efe'nin, Celâl Bey'e karşı göstermiş olduğu yakınlık aslında bir nevi vefa borcudur.

Celâl Bayar, dikkat çekmemek için ilk önce zeybek kıyafeti giyer. Fakat bir süre sonra giymiş olduğu kıyafet ile uyumlu olmadığını anlar. Bu farkındalığa varmasında bir köylünün sözleri etkili olur. Deşteban (Paşa) ile köylü aralarında konuşurlarken köylü, Bayar'ın baldırlarını beyaz görünce "*ya hapishaneden çıkmış olmalı ya da zeybek kıyafetini yeni giymiş*" der. Bayar, köylünün bu sözlerini deştebandan duyunca olayın farkına varır ve hatıralarında şu ifadeleri kullanır: "*Paşa deşteban'ın bana naklettiği bu konuşma, gözümü açtı. Ne de olsa lisanımla, beyaz baldırımla, hatta kafamla zeybek elbisesinin içine sığamayacağımı anlamış oldum. Kadının Kur'an'dan hoşlanması, bu vak'a da bende hoca kıyafetine girmek fikrini uyandırdı. Lügat manası rehberim olur ümidiyle kendime 'Galip'*"

takma adını seçtim. İlk fırsatta hoca kıyafetine girecektim” (Bayar, 1997a: 20-21).

Mustafa Kemal Atatürk de *Nutuk*'ta Celâl Bayar'ın kılık değiştirerek İzmir'den Aydın'a gittiğinden bahseder: “*Aydın bölgesinde, düşmanın İzmir'e girişinden sonra asker ve halktan kimi yurtseverler, Yunanlılara karşı çıkıyor, halkı yüreklendirmek ve silahlı örgütler kurmak için çalışıyorlardı. Bu arada, ad ve kılık değiştirerek İzmir'den o bölgeye gitmiş olan Celâl Bey'in (İzmir Milletvekili Celâl Bey) çaba ve özverisi anılmaya değer” (Atatürk, 2014: 372).*

Böylece Galip Hoca adıyla mücadeleye devam eden Celâl Bayar, daha Demirci Mehmet Efe'nin karargâhında bulunmadan önce onunla cephede çalışanlardan biri sıfatı ile görüşür. Hatıralarında Bayar, Efe ve adamlarının, her yabancıya davrandıkları gibi ona da temkinli davrandıklarını ve kendisini dikkatle izlediklerini söyler. Bir gün cepheye, Denizli Müftüsü Ahmet Hamdi Efendi, Nazilli Müftüsü, Nazilli Şeyh Nuri Efendi gelirler ve Bayar hakkında iyi tavsiye ve telkinlerde bulunurlar. Celâl Bey'e de, “*sen burada buldukça bizim rahat edecek” derler. Artık Galip Hoca, Demirci'nin yanında çalışmaya başlar (Bayar, 1997b: 13-14). Celâl Bayar, Demirci Mehmet Efe hakkındaki görüşlerini şu sözleriyle ifade eder: “Artık Efe'nin açıktan müşaviri ve yakını olmuştum. Esaslı meselelerde bana danışmadan bir şey yapmıyordu, diyebilirim. Ben de bütün samimiyetimle yalnız milli dava için, memleketin kurtuluşu için Efe'ye, inandığım ve bildiğim doğru yolu göstermeye dikkat ediyordum. Söylemeliyim ki bundan memnun olanların başında Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker geliyordu.” (Bayar, 1997b: 14).*

Galip Hoca, bir süre Demirci'nin karargâhında bulunduktan sonra Akhisar mıntıkasında çıkan huzursuzluklar sebep gösterilerek Bayar'ın buradaki Kuvayimilliy'e'nin dağılmasını önlemesi istenir. Aslında bu göreve gönderilmesindeki amaç, Galip Hoca'nın canını korumaktır. Demirci Efe'nin Galip Hoca'ya İttihat ve Terakki'ye mensup olduğu gerekçesiyle zarar vereceği düşünülür. Celâl Bey, Aydın cephesinden ayrılır ve Demirci Efe'ye de, durumu özetleyen bir mektup bırakır (Bayar, 1997b: 144-145). Galip Hoca, bu andan sonra Akhisar mıntıkasının Milis Alay Kumandanı olarak çalışır. Bu alay,

Binbaşı Hüsnü Bey'in kumandası altında bulunan 188. Alay'dan bir müfrezedir. Bu mıntıkanın mevcudu yaklaşık 800 kadardır (Cebesoy, 2010: 241-242).

Millî Mücadele yıllarını konu edinen romanları incelediğimizde Celâl Bayar'ın yukarıda söz ettiğimiz faaliyetlerinin romanlara da konu olduğunu gördük. Celâl Bey'in İzmir'den ayrılması ve Gökçen Efe'nin yanında kalması birçok romanda ifade edilmektedir. Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi* başlıklı belgesel romanında Celâl Bey'in İzmir'den ayrılıp Ödemiş'e gelmesi şu ifadelerle anlatılır:

“İzmir'in işgaline dek İzmir'de barınabilen İttihat ve Terakki'nin İzmir mes'ul kâtibi Mahmut Celâl Bey (Celâl Bayar) ile jandarma yüzbaşısı Edip Bey (Sarı Efe Edip) hüviyet ve kılık değiştirerek İzmir'den güç belâ kaçmış ve bir sürü tehlike atlatarak Ödemiş'e dek gelebilmişlerdi. Burda da Beybabazâde İnceoğlu Refik Şevket Bey'in (Hamit Şevket Bey'in kardeşi) evine saklanmışlardı. Kambur İzzet, onların yakalanması için her yana haber salmış, emir göndermişti... Tire'den geçerken Kahrat'ta Gökçen Efe'nin yanında saklı Celâl (Bayar) Bey'le onun yanında toplanmış olan Ödemiş jandarma tabur kumandanı Tahir, jandarma yüzbaşısı Sarı Edip Efe,...” (Dinamo, 2012: 203 ve 205).

Ali İhsan Usta da *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe* başlıklı romanında, Celâl Bayar'ın İstiklal Savaşında Galip Hoca takma adıyla dolaştığını, İttihat Terakki'nin İzmir kâtibi olarak bölgeyi iyi tanıdığından komitelerin oluşmaları için çalıştığından bahseder (Usta, belirtilmemiş: 243). Benzer şekilde Sabahattin Burhan'ın *Kurtuluş Savaşında Gökçen Efe Destanı* başlıklı romanında da; Gökçen Efe'nin Mahmud Celâl Bey'i Ödemiş civarına geldiğinden beri takip ettiği, köyün deştimanı Hasan Paşa'yı Ödemiş'e göndererek Celâl Bey'i Kahrat'a getirmesini istediği anlatılır. Gökçen Efe Celâl Bey'i, köyün sakinlerinden yaşlı Fadime Kadın'ın evine yerleştirir. Celâl Bey, burada İlyas Efendi olarak bilinmek istediğini söyler ve sadece hükûmetten kaçtığı için değil Gökçen Efe ile beraber çalışmak istediği için oraya geldiğini belirtir. Gökçen Efe, Celâl Bey'e kayınbabasının zeybek kıyafetini getir (Burhan, 2014: 126-127). Gökçen Efe, böylece kendisinin düze inmesine yardımcı olan Celâl Bey'e şükran borcunu öder (Burhan, 2014: 151). Ahmet Zeki Muslu'nun *Mor Cepkenliler*

başlıklı romanında Galip Hoca, Yörük Ali Efe ve Killioğlu Hüseyin Efe ile karşılaştığında kendisini onlara şu ifadelerle tanıtır: “*Efe ben hoca değilim. İzmir İttihat ve Terakki Partisi Katibi Mesulüyüm. Adım da Mahmut Celal. Yunanlar beni aramaya başlayınca kılık değiştirdim. Ödemiş, Tire, Aydın çevresinde Galip Hoca takma adıyla dolaşıyorum. Efelerin Aydın’ı Yunan’dan geri almak için harekete geçtiğini duyunca, bu hareketin içinde ben de olmalıyım dedim, geldim.*” (Muslu, 2015: 431).

Celâl Bayar’ın, efe kıyafetini çıkarıp hoca kılığına girdiğini hatıralarından yola çıkarak yukarıda da bahsettik. Aynı olay farklı bir şekilde, Ali İhsan Usta’nın *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe* başlıklı romanında da ifade edilir. Romanda Celâl Efe’nin çizmesinin üstünde görünen bacaklarının pembe ve beyaz olduğu söylenir. Bir gün Celâl Efe ile Yörük Ali Efe Aydın’da yürürlerken Celâl Efe’nin beyaz bacakları bir kadının dikkatini çeker. “-*Bu ne biçim efe? Bacakları kadınların bacaklarından daha da beyaz*” deyince Celâl Efe, efe elbisesini çıkarıp hoca kılığına girer. Yörük Ali Efe, elbiselerini çıkarma, dağda gezerken kararırılar demesine rağmen Celâl Efe, onun sözünü dikkate almaz (Usta, belirtilmemiş: 245-246).

Galip Hoca, İzmir’i Yunanlıların işgal etmesinin ardından köy köy, kasaba kasaba dolaşıp Millî Mücadele’ye gönüllü toplamıştır. Galip Hoca’nın bu çabaları, romanlara da yansımıştır. Sabahattin Burhan’ın *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı romanında Bağarası Nahiye Müdürü Ahmet Emin Bey, şu ifadeleri kullanır: “*İşte sözünü ettiğim Galip Hocamız. Kendisi Bağarası’na gelmezden önce köy köy dolaşıp halkı irşad etmiş. Milli heyecanı arttırıp cepheye koşmalarını sağlamış.*” (Burhan, 2009: 473) Ahmet Zeki Muslu’nun *Menderes’in İki Yakası* başlıklı romanında da, Galip Hoca’nın köy köy dolaştığı, camilerde, kahvehanelerde omuzları çökük, bakışları yerde, ne düşündükleri belli olmayan adamları ulusal mücadeleye çağırdığı anlatılır (Muslu, 2016: 47). Gürkan Hacı’ın *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu’nun Romanı* başlıklı eserinde de benzer şekilde Mahmut Esat Bey, Şükrü Saracoğlu’na “-*Ama Mahmut Celal Bey’i görüyor musun? Kaldığı yerden devam ediyor dağlarda. Komitacı adam. O cephe senin bu dağ benim gezip mücadeleyi teşkilatlıyor. Onu*

durdurmak kâbil değil.” (Hacı, 2006: 62) diyerek Celâl Bey’in bu mücadele için vermiş olduğu çabaları ifade eder. Aynı şekilde Hasan İzzettin Dinamo da romanında, “*Celal Bey’in yollarda, kahvelerde, hanlarda, konuk olduğu evlerde vaaz eder gibi ağır ve inandırıcı tonuyla direnme ve kurtuluş savaşı verme tohumları saçtığını*” söyler (Dinamo, 2013: 101).

Galip Hoca, Aydın bölgesine gelir ve orada direnme karargâhı kurmuş olan 57. Tümen Kumandanı Mehmet Şefik Bey ve Demirci Mehmet Efe ile görüşür. Celâl Bey kısa zaman içinde Demirci’nin akıl hocası olur (Dinamo, 2013: 102). Galip Hoca, Demirci’nin karargâhına geldiğinde Efe’den büyük saygı görür. Efe’nin bir süre yazıcılık ve danışmanlık görevini yürütür. Fakat Efe üzerinde etkili olamaz. Efe, onun öğütlerini tutmaz (Muslu, 2016: 135). Efeler, kuşkucu insanlardır. Yaşamları gereği her insana bir anda güvenemezler. Zaten Efe’nin Galip Hoca’ya olan güvensizliği, bir süre sonra Galip Hoca’nın oradan uzaklaşmasına sebep olacaktır. Demirci Mehmet Efe’nin hayatının anlatıldığı *Millî Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe* başlıklı biyografik romanda Galip Hoca’nın vermiş olduğu mücadeleden uzun uzadıya bahsedilmiş olmasa da Galip Hoca’nın, Demirci Mehmet Efe’nin 6. danışmanı olduğu ifade edilir (Kiraz, 2013: 262). Araştırmamıza kaynaklık eden romanlarda Galip Hoca’nın, Demirci’nin karargâhında yapmış olduğu çalışmalarından bahsedilir. Romanlarda özellikle üzerinde durulan iki olay vardır. Bu olaylar: Gökçen Efe’nin Demirci’nin karargâhına gelip silah desteği istemesi ve Demirci ile Yörük Ali Efe arasında ortaya çıkan anlaşmazlığı Galip Hoca’nın çözmesidir.

Sabahattin Burhan’ın *Kurtuluş Savaşı’nda Gökçen Efe Destanı* başlıklı romanında, İzmir’in işgalinden önce ve sonra Gökçen Efe ile Celâl Bey’in teşkilat kurup mücadele etmek için istişare ettiklerinden bahsedilir (Burhan, 2014: 153). İbrahim Ünsal’ın *Dağların Kartalı Gökçen Efe* başlıklı romanında, Köşk karargâhında yeteri kadar tüfek ve merminin bulunduğu ve bu karargâhta bulunan Galip Hoca, Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe’nin, Gökçen Efe’ye gönderdikleri haberciler vasıtasıyla ona her konuda, her türlü yardımda bulunacaklarına dair güvence verdikleri ifade edilmektedir (Ünsal, 2014: 189). A. Levent Ertekin’in *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe* başlıklı romanında da Gökçen Efe ile Galip Hoca’nın

zamanı geldiğinde ülkeyi savunmaya kalkışacakları hakkında görüşükleri ve artık zamanı geldiği için Efe'nin Demirci'nin karargâhına adamını gönderip silah istediğini ve onlarla beraber çalışacağını bildirdiği anlatılır. Galip Hoca da bir yandan işgalleri protesto eden yazılar yazıp halkı mücadeleye davet etmektedir (Ertekin, 2001: 59). Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe* başlıklı romanında Celâl Bayar'ın Gökçen Efe ile olan yakınlığından bahseder. Usta bu yakınlığı, Gökçen Efe'nin hastalanınca Celâl Bayar'ın onu tedavi etmesi için İzmir'den doktor getirmesine bağlar. İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilince de Celâl Bayar'ın Gökçen Efe'nin yanına gelerek onu Millî Mücadele'ye katılması için teşvik ettiği anlatılır (Usta, belirtilmemiş: 246).

Diğer bir husus Demirci ile Yörük Ali Efe arasında oluşan gerginliğin çözüme kavuşma meselesidir ki bu olay, romanlara şu şekilde yansımaktadır: Hasan İzzettin Dinamo, Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe'nin aralarının tehlikeli bir şekilde açıldığını hatta birbirlerine kurşun atacak duruma geldiklerini ve bu durumun cephe için çok zararlı olduğunu anlatır. Dinamo, Celâl Bey'in onları barıştırmak için çabaladığını fakat onların sonuna dek birbirlerine düşman kaldıklarından bahsedilir (Dinamo, 2013: 102). Ali İhsan Usta ise romanında söz konusu olayı; "*Celal Bayar'ın bu büyük hizmeti ile düşmanlık ortadan kalkar. Çünkü Yörük Ali Efe ile Killoğlu Hüseyin efelerin bulunduğu mevzilerin boşaldığı ve zeybeklerin subaylara karşı koyduklarını ve aralarında ikilik çıktığını düşman haber olsa idi durum tehlikeye girerdi*" (Usta, belirtilmemiş: 220-221) sözleriyle anlatır. Bir süre için Galip Hoca'nın katkılarıyla bu sorun çözülse de, Yörük Ali Efe ve Demirci Efe arasındaki kırgınlık devam etmiştir.

Celâl Bayar, Demirci Mehmet Efe'nin kendisinden şüphelenmeye başlaması üzerine canının tehlikede olduğunu düşünerek karargâhtan ayrılır. Hasan İzzettin Dinamo romanında, Demirci Mehmet Efe'nin aydınlara ve politikacılara karşı çok kuşkulu olduğunu, günün birinde de Celâl Bey'in İttihatçı, Cumhuriyetçi olduğuna dair duyular aldığını ve ondan kuşku duyarak onu öldürmeye niyetlendiğini anlatır. Celâl Bey de, bu yaşananlardan sonra oradan ayrılıp Balıkesir'e geçmiş ve İkinci Balıkesir Kuvayı

Milliye Kongresi'ne katılarak Albay Kazım Bey tarafından Halit Paşa'dan boşalan Akhisar Millî Alay Kumandanlığı'na atanmıştır (Dinamo, 2013: 103). Ahmet Zeki Muslu da romanında, İtilafçıların Demirci Mehmet Efe'ye "*Bu adam din adamı değil. İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir eski kâtib-i mesulü Mahmut Celâl Bey'dir. Cepheye İttihatçılık sokuyor.*" dediklerini Demirci Efe'nin de "*Ülen bu adam beni İttihatçılığa alet ediyor*" diyerek Galip Hoca'yı öldürmeyi tasarladığını Galip Hoca'nın da bu yaşananlardan sonra karargâhtan gizlice ayrılıp Sarayköy'e gittiğini ve canını zor kurtardığını ifade eder (Muslu, 2016: 135). Sabahattin Burhan'ın *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı romanında da benzer bir şekilde bahsi geçen olay anlatılır. Galip Hoca, Sancaktarın Ali Efe'ye gelip Demirci Efe'nin kendisini öldüreceğini söyleyerek ondan yardım ister. Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'ye telgraf getiren birisinin, Efe'nin kendisi için "*Hocayı geçiverin*" dediğini yani öldürülmesini emrettiğini ve telaşlı telaşlı gelerek telgrafi getirenin duyduklarını, Galip Hoca'ya anlattığını söyler. Galip Hoca, Demirci'nin etrafında bulunan kişilerin İttihat ve Terakki hakkında Efe'ye kötü telkinlerde bulduklarını, Demirci'nin de kendisinin İttihat ve Terakki'nin mesul kâtibi olduğunu bildiğinden bahseder. Romanda Galip Hoca, Hacim Bey'in Akhisar'a gidip orada vazife almasını istediğini, kendisinin de oraya gideceğini ve bu gece için Ali Efe'den kendisini himaye etmesini ister (Burhan, 2009: 146-149).

Toparlamak gerekirse incelediğimiz romanlarda Celâl Bayar'ın (Galip Hoca'nın), dağılan İttihat ve Terakki Partisi'nin bir mensubu olduğu, hakkında tutuklama kararı çıktığı ve yakalanmamak, vatan için mücadele vermek adına İzmir'e geldiği, burada gönüllü toplamak ve bu mücadeleye destek olmak için canla başla çalıştığı anlatılmaktadır. Galip Hoca'nın İzmir'in işgalinin ardından Ödemiş'e gittiği, burada Gökçen Efe'nin yanında kaldığı, zeybek kıyafetiyle uzun süre dolaşamayan Celâl Bayar'ın Ödemiş'te evinde kaldığı Fadime Kadın'ın da etkisiyle hoca kılığına girdiği ve Galip Hoca olarak köy köy, kasaba kasaba dolaşarak halkı, ülkede yaşananlar hakkında bilinçlendirdiği, bir süre Demirci Mehmet Efe'nin karargâhında bulunarak Demirci'ye danışmanlık yaptığını fakat araya fitne sokmak ve Millî Mücadele'yi sekteye uğratmak isteyen kişilerin de etkisiyle canının tehlikede olduğunu düşünerek

karargâhtan ayrılıp Balıkesir’de yapılan kongreye katıldığı ve kongrede Akhisar’da görevlendirildiği bu dönemi anlatan romanlarda ifade edilmiştir. Çalışmamızda yer verdiğimiz roman yazarlarının, Celâl Bayar’ın bu mücadelesini anlatırlarken genelde Celâl Bayar’ın kaleme almış olduğu hatıralarından ve tarihi kaynaklardan yararlanmış oldukları ve hemen hemen hepsinin aynı olayı benzer bir şekilde tarafsız bir gözle aktardıkları görülmektedir.

2. Şükrü Saracoğlu’nun Kuvayimillîye’de Yer Alışı ve Bu Yaşananların Romanlara Yansıması

Şükrü Saracoğlu, 1 Ocak 1887 tarihinde Ödemiş’te dünyaya gelir. Eğitimine Ödemiş’te başlayan Saracoğlu, 1906’da İzmir İdadisi’nden, 1909’da Mektebi Mülkiye’den mezun olur. Saracoğlu, Aydın vilayetinde maiyet memurluğu, İzmir Sultanisi’nde matematik öğretmenliği, İttihat ve Terakki Ticaret Mektebi’nde müdür olarak görev yapmış ve daha sonra da önce Belçika sonra Cenevre’ye eğitim için gitmiştir. Cenevre Üniversitesi İktisadi ve Siyasi İlimler şubesinden mezun olan Saracoğlu, Millî Mücadele’ye katılmış ve Kuşadası, Aydın, Nazilli bölgelerinde faaliyet göstermiş, İzmir Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan’da yer almıştır. 1923 yılında da Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne İzmir Milletvekili olarak katılmıştır (http://www.mfa.gov.tr/sayin-sukru-saracoglu_nun_ozgecmisi.tr.mfa).

Gürbüz Arslan, Şükrü Saracoğlu’nun hayatını anlattığı *Şükrü Saracoğlu’nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)* başlıklı eserinde, Saracoğlu’nun İsviçre’de eğitim görürken yurtda yaşananlar karşısında Mahmut Esat ile birlikte yurda dönmeye karar verdiklerini ifade eder. Saracoğlu ve Mahmut Esat, zorlu yolculuğun ardından Kuşadası’na gitmeyi başarırlar. Saracoğlu ve Mahmut Esat, Kuşadası’nda bir Kuva-yı Millîye birliği kurarak mücadeleye başlarlar. Saracoğlu, kaza ve köylerde dağınık halde yürütülen çalışmaları birleştirmeye çalışırken Mahmut Esat da, Rum eşkıyalar ile mücadele eder. Saracoğlu Kuşadası’nda kendisine daha fazla ihtiyaç olmadığını görünce Demirci Mehmet Efe’nin birliğine katılmaya karar verir. Yolda ilk önce Mestan Efe’nin çetesi ile

karşılaşan Saracoğlu, Demirci'nin şüphelerini silmek için Celâl Bayar'a mektup yazar. Celâl Bey'in kefilliği ile Demirci Efe, Saracoğlu'na güvenmeye başlar. Saracoğlu burada cephane nakliyatında görev alır ve tercüman olarak çalışır. Kuvayımilliyeyi zayıflatmak isteyen kişilerin Saracoğlu'nun İttihatçı olduğunu söylemeleri üzerine Demirci, Saracoğlu'nu tutuklatır. Faik Bey'in araya girmesiyle serbest kalan Saracoğlu, Söke'ye giderek Mahmut Esat ile birlikte Osmanlı Mebusan Meclisi'ne milletvekilli seçilene kadar Yunanlılara karşı mücadele eder (Arslan, 2017: 23-30).

Celâl Bayar gibi Şükrü Saracoğlu da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde yer almış, İzmir'in işgalinin ardından eğitimini değil vatanını düşünerek Kuvayımilliyeye katılmış ve romanlarda ifade edildiğine göre Demirci Mehmet Efe'nin maiyetinde, arkadaşı Mahmut Esat Bozkurt³ ile birlikte çalışmıştır. Gürbüz Arslan, Şükrü Saracoğlu'nun Demirci'nin maiyetinde yalnız olduğunu söylemesine rağmen⁴ romanlarda genellikle Saracoğlu'nun Mahmut Esat ile birlikte Demirci'nin yanında yer aldıkları ifade edilmektedir. Saracoğlu'nun bu mücadelesi Türk romanlarına da yansımıştır. Özellikle Gürkan Hacır tarafından kaleme alınan *Efe Başvekil Şükrü*

³ Mahmut Esat Bozkurt, 1922'de İktisat Bakanı, 1924 Adliye Bakanı olarak görev yapmış; Ceza Kanunu, Medeni Kanun, İcra İflas Kanunu, Deniz ve Kara Ticaret Kanunları, Şapka İnkılabı Kanununun hazırlanıp kabul edilmesinde emeği olan devlet adamıdır.

Bkz: <http://www.biyografya.com/biyografi/6469>, Erişim Tarihi: 30.08.2018.

⁴ 1950 yılının Mart ayında Cemaleddin Bildik'in sorularını cevaplayan Saracoğlu, Bildik'e Ödemiş'te geçirdiği çocukluğundan, ailesinden ve eğitim hayatından bahseder. Söz Millî Mücadele yıllarına gelince de Saracoğlu, bu mücadelenin içinde nasıl yer aldığını anlatır. Mahmut Esat Bey ile Kuşadası'nda başladığı mücadeleye Demirci Mehmet Efe'nin karargâhında devam etmek isteyen Saracoğlu, Efe'nin yanına varmadan önce Mestan Efe ve çetesi ile karşılaşır. Mestan Efe, ağabeyi Rüstü'yü tanıdığı için işi biraz olsun kolaylaştırır. Onun casus olduğundan şüphelenen Demirci Efe, Celâl Bayar'ın Saracoğlu'nun Çakırcalı öldüğünde ağladığını söyleyince ona güvenmeye başlar. Saracoğlu, Demirci'nin karargâhında cephane nakliyatında çalışır. Kısaca Saracoğlu'nun ifadelerinden, genellikle romanlarda anlatıldığı gibi Mahmut Esat ile birlikte Demirci'nin karargâhına gitmediği yani yalnız olduğu anlaşılmaktadır. Zaten kendisi de röportajında Mahmut Esat Bey'in Kuşadası'ndan Ankara'ya geçtiğini ifade etmektedir. Bkz: Cemaleddin Bildik, "Siyaset Adamlarımızın Husûî Hayatları:1", Akşam, 20-21 Mart 1950. Ayrıca bkz: http://gazeteler.ankara.edu.tr/detail.php?id=2399&sayi_id=171308, Erişim Tarihi: 19.09.2018.

Saracoğlu'nun Romanı isimli biyografik romanda, Saracoğlu ve Mahmut Esat'ın eğitim gördükleri yurtdışına dönmekten vazgeçmeleri, Demirci Mehmet Efe'nin karargâhına gitmeleri, orada yaşananlar ve ardından da Saracoğlu ve Bozkurt'un efe kıyafetleri giyerek karargâhta cephanе nakliyatında ve istihbaratta görev alışları anlatılmaktadır. Romanda, efelerin diyarı olan Ödemiş'te dünyaya gelen Saracoğlu'nun, Çakırcalı Mehmet Efe'ye karşı beslediği sevginin üzerinde de durulmaktadır.

Saracoğlu, Çakırcalı Mehmet Efe ile aynı kasabanın çocuğudur. Saracoğlu, Çakırcalı'nın öldürülmüş olduğunu duyunca yıkılır. Hele Çakırcalı'nın cansız bedeninin ayaklarından asılması, onu daha da üzer. Romanda söz konusu olay, şöyle ifade edilmektedir:

"Gazeteyi kaldırdı. Artık iyiden iyiye ağlamaya başlamıştı. Ben bu adamı bu kadar mı seviyordum diye kendi kendine söylendi. Hıçkırığa hıçkırığa ağlıyor, ağladıkça açılıyor, günlerdir içinde biriken sıkıntıyı atıyordu. İki gündür şehirde konuşulan söylentiye yalandır diye ciddiye almak istememişti ama ya doğruysa diye de içi içini yemişti. Sonunda korktuğu olmuş, kendi kasabasının çocuğu, Ödemişli yaman efe Çakırcalı Mehmet'in ölüm haberi gerçek olmuştu" (Hacı, 2006: 24).

Şükrü Saracoğlu, Mahmut Esat ile İzmir'de tanışmış eğitim için gittikleri İsviçre'de arkadaşlıkları ilerlemiştir. Burada dernek çalışmalarını birlikte yürüterek yaşanan siyasal gelişmeleri değerlendirmişlerdir. Kısaca Avrupa'da Türk yanlısı bir kamuoyu yaratmak için çabalamışlardır (Hacı, 2006: 55). Saracoğlu ve arkadaşı Mahmut Esat ülkeye döndüklerinde ise, Demirci Efe'nin yanına gidip onunla beraber çalışmaya karar verirler. Memleketin işgalden kurtulması için gerekirse savaşacaklardır. Her yerde Yunan ve İtalyan askerlerinin kontrol noktaları olduğu için genellikle geceleri yol alarak günler sonra Demirci Efe'nin yanına gelirler. Demirci'den önce onları, Mestan Efe ve adamları karşılar. Demirci, Saracoğlu ve Mahmut Esat'ın yanına geleceğinden haberdardır ve onların ifadesini alması için Mestan Efe'yi görevlendirir. Mestan Efe, Saracoğlu'nun ağabeyini tanıdığı için işleri biraz kolaylaşır. Demirci'nin yanına vardıklarında, Demirci onların casus

olmalarından şüphelenir. Saracoğlu, Galip Hoca'dan yardım istemek için ona bir mektup gönderir (Hacı, 2006: 63-69).

Celâl Bayar, Demirci'nin yanına gelir ve şu ifadeleri kullanır: “-Efem ben onlardan Şükrü'yü tanıyorum. İzmir yıllarından beraber çalışmamız olmuştur. Son derece vatanperver, milliyetçi bir münevverdir. Uzunca bir süre İsviçre'de yüksek tahsil etti. Rahmetli babasını da yakinen tanırdım. Ödemiş'te saraçlık yapardı. Bir kardeşi Çanakkale'de düştü. Ailecek milli davaya gönül verenlerdendir” (Hacı, 2006: 69-70). Celâl Bayar ayrıca, Şükrü'nün Çakırcalı'nın öldüğünde ağladığını ve kendisinin efe hayranı olduğunu söyleyince Demirci Efe ikna olur. Şükrü Saracoğlu ve Mahmut Esat Bey, çocukluklarından beri hayran oldukları efelerle birlikte yaşamaya başlarlar. Kendilerine verilen efe kıyafetlerini giyip tüfek kuşanırlar (Hacı, 2006: 71).

Demirci Mehmet Efe, Şükrü Bey ve Mahmut Esat Bey'i yabancı dil bildikleri için Köşk karargâhına getirtir (Kiraz, 2009: 576). Saracoğlu ve Esat Bey, hem istihbaratta hem de cephaneye silah temininde görev alırlar (Burhan, 2009: 68). Galip Hoca'da da karşımıza çıktığı gibi Saracoğlu ve Mahmut Esat Bey hakkında da “İttihatçılar, memleketi felakete sürüklüyorlar” gibi sözler ağızdan ağza yayılmaya başlar: “Araştırdık, İttihat Terakki'nin İzmir eski kâtib-i mesulü Mahmut Celal Bey'miş. Yalnız o mu? Mahmut Esat Bey İsviçre'den tahsilini yarıda bırakıp gelmiş, o da İttihatçı. Saraçoğlu Şükrü Bey gelmiş, o da İttihatçı.” (Muslu, 2016: 112) Bu duyumlardan sonra Demirci Mehmet Efe; Galip Hoca, Saracoğlu, Mahmut Esat Bey hakkında şüpheye düşer. Şükrü Bey silah sevkiyatları, cephane temini, istihbarat çalışmalarında göstermiş olduğu başarılarla Demirci'nin emriyle gittiği cephane sevkiyatı sırasında İtalyanlar tarafından suçüstü yakalanır. Şükrü Bey, Demirci Efe'ye telgraf çekerek durumu bildirir. Demirci, İtalyanlara “Ya Saraç'ı bırakırsınız ya da baskın verir hepinizi keserim!” deyince İtalyanlar, Demirci'nin şakasının olmadığını bilirler ve Saracoğlu'nun cephane ile birlikte gitmesine izin verirler. Şükrü Bey'e, Osmanlı Meclisi'nde görevine devam etmesini bildiren telgraf gelene kadar Şükrü Bey, karargâhta çalışmaya devam eder (Hacı, 2006: 73-74).

Sabahattin Burhan *Çete Ayşe* başlıklı romanında da, Mahmut Esat Bozkurt ve Şükrü Saracoğlu'nun İsviçre'de tahsil gördüklerini,

memleketin üzerinde dönen kara bulutları görünce memlekete koşarak geldiklerini anlatır (Burhan, 2009: 231). Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 2* isimli bir başka eserinde de Şükrü Saracoğlu ve Mahmut Esat Bey'in daha ağırlıklı olmak üzere Millî Mücadele döneminde yapmış oldukları faaliyetler hakkında bilgi verir. Mahmut Esat Bey'in babası İzzetli Hasan Bey, Kuşadası Kuva-yı Milliye Teşkilatı'nı kurmuş, oğlu İsviçre tahsilini vatanı için yarıda bırakıp geldiğinde teşkilatın mesuliyetini ve yetkilerini ona devretmiştir. Esat Bey de çocukluk arkadaşı Mehmet Şükrü Bey'i kendine yardımcı yapmış, kısa zamanda teşkilatı kuvvetlendirmiş, efe kıyafeti giyip efelere öncülük etmiştir (Burhan, 2009: 456).

Millî Mücadele'ye önemli katkıları bulunan Saracoğlu, çocukluğundan beri efe hikâyeleriyle büyümüş ve zeybek oynamayı ise, çok sevmiştir. Gürkan Hacır, romanında Saracoğlu'nun zeybek oyununa olan bağlılığını şu ifadelerle anlatmaktadır:

"Dakikalarca oyunu bırakmıyor, yorulup terleyinceye kadar veya orkestra parçayı bitirinceye kadar zeybek oynamayı sürdürüyordu. Sarı Zeybek onun da favorisiydi. Atatürk'ün en sevdiği zeybek parçası olan "Sarı Zeybek" çalmaya başladığında Saracoğlu'nu yerinde tutmak mümkün değildi. Artık Ankara'daki diplomatlar da onun bu oyun merakına alışmışlar, O sahneye atıldığında önce ilgiyle izleyip ardından elleriyle yavaş yavaş tempo tutmaya başlıyorlardı. Memleketi Ödemiş'e olan düşkünlüğü, efelere olan hayranlığı ve zeybek oyununa tutkusu ona yeni bir lakap da hediye etmişti: Efe Başvekil!..." (Hacır, 2006: 244)

Saracoğlu, son nefesini vermeden önce halüsinasyon görmeye başlar. Hayran olduğu Çakırcalı Mehmet Efe'ye kızan olmak ister. İlk önce Hacı Eşkiya ile konuşur. Sonra Çakırcalı'nın karşısına çıkar ve onun kızanı olur: *"-Hadi bakalım Saracoğlu, diye seslendi Çakırcalı Mehmet Efe! Efe oldun artık. Durma yürü ölümün üstüne!..."* (Hacır, 2006: 302)

Kısaca Saracoğlu, efelerin diyarı olan Ödemiş'te dünyaya gelmiş, efe hikâyeleriyle büyümüş ve efelere karşı hayranlık duymuştur. Millî Mücadele yıllarında söz konusu vatan savunması olunca aynı hayran olduğu efeler gibi dağa çıkmış, zeybek kıyafetini

giyerek zeybeklerle birlikte bu mücadelenin içinde yer almıştır. Saracoğlu bu mücadelesinde yalnız değildir. Yanında arkadaşı Mahmut Esat Bozkurt da vardır. İlerleyen yıllarda devletin önemli kademelerinde görev alacak olan gerek Saracoğlu gerekse Mahmut Esat Bey, o dönemde eğitimlerinden vazgeçerek vatan için mücadele etmişlerdir. Bu dönemi anlatan romanlarda da yazarlar, Saracoğlu'nun ve Mahmut Esat Bey'in bu mücadelelerinden saygıyla ve takdirle bahsetmişlerdir.

3. Adnan Menderes'in Kuvayimilliy'e Yer Alışı ve Bu Yaşananların Romanlara Yansımaları

Arka Bahçede Neler Oldu? Adnan Menderes başlıklı eserinde Adnan Menderes'in hayatını anlatan Tuğrul Sarıtaş, 1899 yılında Aydın'da dünyaya gelen Ali Adnan'ın Etem Bey ve Tefika Hanım'ın oğulları olduğundan ve Melike isminde de bir ablasının bulunduğu bahseder. Tefika Hanım, çocukları çok küçükken veremden vefat eder. Kısa bir süre sonra baba Etem Bey de veremden kurtulamaz. Aynı son ablası Melike'yi de beklemektedir ve o da veremden vefat eder. Ali Adnan'ın sadece babaannesi Fitnat Hanım kalır ve onunla birlikte Adnan, Aydın'dan ayrılarak İzmir'e taşınır. Ali Adnan ilk önce İttihat ve Terakki İdadisi'ne yazılır. Ardından da yabancı dil öğrenmek için Amerikan Koleji'ne gider. 1. Dünya Savaşı başlayınca 16 yaşını henüz bitirmiş olan Ali Adnan askere alınanlar arasındadır. Ali Adnan tahsilli olduğu için askerlikte yedek subay eğitimi alır. Bu sıralarda babaannesi Fitnat Hanım da veremden ölür. Adnan, zehirli sıtmaya yakalanır ve seyyar hastanede tedavi görür, cepheye gidemez. 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin ardından ordu terhis edilince o da terhis olur. Aydın'a çiftliğe döner. 15 Mayıs 1919'da Yunan askeri İzmir'e girince bir süre sonra Adnan Bey Ay-Yıldız çetesini kurarak mücadeleye katılır. Bölgenin en büyük toprak sahibi olan Adnan Bey, çiftliğini ve bütün imkânlarını bu mücadelenin hizmetine verir. Bu mücadelede yalnız değildir Adnan Bey. Yanında çocukluk arkadaşı Etem Bey de vardır. Adnan Bey ve birliği, çeşitli baskınlara ve çatışmalara katılır. Bu mücadelede göstermiş olduğu başarılarından dolayı da kendisine İstiklal Madalyası verilir (Sarıtaş, 2013: 12-20).

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz yaşamı romanlara da konu olan Adnan Menderes hakkında, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 2* başlıklı eserde Menderes'in doğumundan Millî Mücadele yıllarına kadar olan yaşamı anlatılır. Romanda Adnan Menderes ve Ethem Menderes'in, mütarekenin ardından ordu mensuplarının terhis edilmesinden sonra onların da terhis edildiği ve memleketleri Aydın'a döndükleri ifade edilir. Adnan Menderes ve Ethem Menderes, Aydın'da teşkilat kurup düşmana karşı silahlı mücadeleyi düşünmüşler, Çakırbeyli'deki çiftliğe gelmişlerdir (Burhan, 2009: 9).

Ahmet Zeki Muslu'nun *Mor Cepkenliler* başlıklı romanında ise, olaylar biraz daha farklı anlatılır. Adnan ve Ethem Beyler 1916 yılında askere alınmışlar ve İstanbul'da Yedeksubay Talimgâhı'nda askeri eğitim görmüşler, eğitim sonrası Ethem Bey Çanakkale'ye gönderilmiş fakat o cepheye vardığında savaş çoktan bitmiştir. Adnan Bey ise, Suriye'ye giderken yolda zehirli sıtma hastalığına yakalanmıştır. Adnan Bey, seyyar hastanede bir süre kalmış ve 40 kiloya kadar düşmüştür. Daha sonra İzmir'deki 17. Kolordu emrine verilmiş fakat çok geçmeden savaş bitmiştir. Adnan ve Ethem Beyler, terhis edilir. İki arkadaşı, İzmir'de ev tutar. Yarıda kalan öğrenimlerini tamamlamak için Amerikan Koleji'ne yazılırlar. Adnan Bey, bu sefer de karahumma hastalığına yakalanır. İyileştiğinde İzmir'in üzerinde kara bulutlar dolaşmaya başlar. Yunan ordusu İzmir'e girmeden oradan ayrılıp Aydın'a giderler. Bir gün Yörük Ali Efe, Killioğlu Hüseyin Efe, Zekai Bey ve Şükrü Bey çiftliğe gelip Adnan Bey'in kendilerine katılmalarını isterler. Adnan Bey, onlara katılmak yerine para vermeyi teklif eder: "*Adnan Bey savaş yanlısı değildi. Çiftlikte çalışanlarının konuşmalarından da biliyordu, köylü de savaştan bıkmıştı. Devlet gibi halkta savaş yorgunuydu. Kimse savaşın adını anmak istemiyordu. Efelerin, biz savaşacağız diye çıkıp gelmesi tüm çiftlik çalışanları gibi Adnan Beyi de rahatsız etti.*" (Muslu, 2015: 372-377).

Olayların gelişimi Adnan Bey'in sessiz kalışına daha fazla izin vermez. Efeler, başarı elde ettikçe Çakırbeyli Çiftliği'nde de kıpırdanmalar başlar. Adnan Bey ve Ethem Bey, küçük bir birlik oluşturarak Millî Mücadele'ye destek vermeye karar verirler. Bu

birliğin başına da Adnan Bey'in akrabalarından Topçu Teğmen Selami Bey'i getirirler. Bu küçük silahlı topluluğa Ay-Yıldız Çetesi adını verirler. Selami, Adnan ve Ethem Beyler silahlarını kuşanıp Çakırbeyli, Orhaniye ve Bedirler köylerinde yaşayan, çiftliğe geçimini sağlamaya gelen kişilerden oluşan gönüllü silahlı bir birlik meydana getirirler (Muslu, 2016: 211).

Adnan Bey'in sağlığı iyi olmasa da civar köylerden topladığı gönüllülerle baskınlar düzenler, çatışmalara katılır. Efeler (Yörük Ali Efe, Killoğlu Hüseyin Efe, Kara Durmuş Efe vb.) de onlara destek verir. Ay-Yıldız çetesinin yapmış olduğu baskınlardan romanlarda sıkça bahsedilmektedir:

“Adnan Beyin kumandasındaki Çakırbeyli ve Boydere gönüllüleri, yüksek moralle, başladıkları müsademeye, aynı sür’atte, hatta daha azimle devam ediyorlardı. Gevşeklik gösterip açık vermediklerinden zâyiat yoktu. Adnan Bey, emrindekileri iyiden iyiye elemiş, kalbur üstü olanları seçerek, müsademede yüksek moralin başarı olduğunu daima telkin etmişti. İşte şimdi, emeklerinin müsbet mânâda semeresini görüyordu. Gerçi gönüllü katılmak isteyen hiçbir kimsenin arzusunu reddetmemişti; ama gönüllüler kendilerine güvenen cesaretli, atıcı, vatansever kişilerdi” (Burhan, 2009: 56).

“Adnan Bey, Emrezköy’de savaşırken düşmanın çemberinde kalıp çemberi yaran Ayyıldız Çetesi’nin kurucusu ve revidir. Emrezköy Savaşı’nda yara almadan kurtulabilmişti. Çok müşkül vaziyette kaldıklarından çemberi yarabilmeleri bile büyük başarıydı. Savaşın en zorlu ve dehşetli anında düzenli çekilemediklerinden Yörük Ali Efe’nin maiyetinden bazıları hariç diğerleri dört bir yana dağılmıştı. Korkunç vartadan kurtulduktan sonra da Adnan Bey, Yenipazar’a ulaşmış, Şube Reisi Fettah Bey’le çalışmalarını devam ettirmişti” (Burhan, 1999: 78).

Adnan Menderes varlıklı bir ailenin çocuğudur. Sahibi olduğu Çakırbeyli Çiftliği, Menderes Nehri’nin diğer tarafında yani Yunan işgal sahasının dışındadır. *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe II* başlıklı romanda Menderes’in, düşmanın kendisine dokunamayacağı bir bölgede, varlık içinde yaşamak yerine düşmana karşı mücadeleye girmesi, Selâmi Bey’in dikkatini çeker ve bu durumu Adnan Bey’e sorar. Adnan Bey’in kendisine verdiği cevap ise, onun vatanına olan sevgisini göstermektedir:

“Neye yarar Selâmi Bey? Hain düşmanların soysuz uşakları, 27 Mayıs'ta paslı bir kama sapladılar yüreğime. Her nefes alışım da demime, damarıma biraz daha işliyor, şah damarımdan kan içiyorlar. Malım, mülküm herşeyim fedâ olsun. Çiftliğim de. Hatta canım bile. Yeter ki, şu düşman memleketimizden gitsin” (Burhan, 2009: 40).

Adnan Menderes'in Ay-Yıldız Çetesi adını koydukları birliğin içinde vermiş oldukları vatan mücadelesinden, Sabahattin Burhan'ın ve Ahmet Zeki Muslu'nun romanlarında sıklıkla bahsettiklerini gördük. Her iki yazar da Adnan Menderes'in bu çabalarını ve almış olduğu başarıları tarafsız bir bakış açısıyla yer yer de takdirle dile getirmişlerdir.

İncelenen romanlarda söz konusu devlet adamlarına sadece yazarların bakış açıları değil efelerin, subayların, halkın da onlara nasıl baktıklarına dair bilgiler yer almaktadır. Örneğin; *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe II* başlıklı romanda Yörük Ali Efe, Galip Hoca'ya Adnan Menderes'i bir kahraman olarak takdim etmektedir: *“Sizi Adnan Beyle tanıştrayım. Çakırbeyli Çiftliğinin sahibidir. Yunan Aydın'a girdiği 27 Mayıs gününden beri mücadele eder. Ayyıldız çetesini kurmuş, Tellidede Cephesinde, İncirliova'da düşmana kan kusturmuştur. Baştan beri mücadelemizin ön safında yer alan kahramanlardandır. Cephe kurulduktan sonra da şimdilik Yenipazar Askerlik Şubesinde yedek teğmen olarak hizmet veriyor”* (Burhan, 2009: 475).

Benzer şekilde *Çete Ayşe* başlıklı romanda da Mestan Efe, Adnan Bey ve arkadaşları için şu ifadeleri kullanır: *“-Var olun fedailer, dedi. Hepiniz berhudar olun. İstiklal Savaşı'mızda başka hiçbir fedakârlık yapmasanız bile bu yaptığınız kahramanlık övünmenize yeter. Hizmetin müstesna şerefi de yedi ceddinizi mutlu eder.”* (Burhan, 1999: 159).

Bu olumlu bakışların aksine bir de onları İttihatçı olmalarıyla ön plana çıkarıp vermiş oldukları mücadeleleri karalayacak, Kuvayımilliye'ye zarar verecek nitelikte ithamlar da söz konusudur. Örneğin; *Menderes'in İki Yakası* başlıklı romanda Nazilli kahvehanesinde oturan biri şu ifadeleri kullanır: *“İttihatçılar, memleketi felakete sürüklüyor arkadaşlar. Yalnız Mustafa Kemal mi?*

Demirci Efe'nin yanına Galip Hoca adında biri gelmiş. Araştırdık, İttihat Terakki'nin İzmir eski kâtib-i mesulü Mahmut Celal Bey'miş. Yalnız o mu? Mahmut Esat Bey İsviçre'den tahsilini yarıda bırakıp gelmiş, o da İttihatçı. Saraçoğlu Şükrü Bey gelmiş, o da İttihatçı" (Muslu, 2016: 112).

Kısaca Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli devlet adamları olan ve Millî Mücadele'ye önderlik eden Celâl Bayar, Şükrü Saracoğlu ve Adnan Menderes'e incelenen romanlarda subaylar, efeler ve halkın büyük bir kısmı kahraman gözüyle bakarken, araya fitne sokmak isteyen halktan kimseler onları İttihatçı olmakla itham etmişler ve devleti felakete sürükleyeceklerini düşünmüşlerdir. Onların bir zamanlar İttihatçıların içinde yer almaları ilk zamanlar Demirci Mehmet Efe başta olmak üzere diğer efelerin onlardan kuşku duymalarına sebep olmuş ve onlara karşı bir güvensizliğe yol açmıştır. Fakat onların vatan aşkı ile elde etmiş oldukları başarılar, bu güvensizliği silerek yerini takdire ve hayranlığa bırakmıştır.

Sonuç

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından yaşananlar, roman yazarları tarafından da kaleme alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına son adım kala ülkenin tekrar toparlanabilmesi ve vatanın işgalden kurtulabilmesi için başta Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere birçok vatansever insan, bu mücadelenin içinde gönüllü olarak yer almıştır. İşgal devletleri tarafından terhis edilen ordunun subayları, efeler, bir zamanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde yer alan ve haklarında tutuklama kararı çıkan devlet adamları halkı bilinçlendirmek ve Kuva-yı Milliye'ye gönüllü toplayabilmek için canla başla çalışmışlardır. Bu çalışanların başında da Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Cumhurbaşkanı ve Millî Mücadele'nin Galip Hocası Celâl Bayar bulunmaktadır. Celâl Bayar'ın çabaları sadece tarihi kaynaklara geçmemiş aynı zamanda tarihi romanlarda da yer almıştır. Benzer şekilde Şükrü Saracoğlu, Mahmut Esat Bozkurt ve Adnan Menderes de bu mücadelenin içinde yer alan ve Millî Mücadele'ye olan katkılarının romanlara da konu olduğu diğer devlet adamlarıdır. Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda ise, bu dönem romanlarında Şükrü Saracoğlu, Mahmut Esat Bozkurt,

Adnan Menderes'e göre Galip Hoca'nın faaliyetlerinden daha sıklıkla bahsedildiği görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında önde gelen söz konusu siyaset adamlarının vermiş oldukları mücadeleleri roman yazarları, takdirle ve yer yer hayranlıkla ifade ederek onların vatan söz konusu olduğunda siyasi kimliklerinden sıyrılıp gönüllü bir er gibi gerek cephede gerekse cephe arkasında nasıl çaba harcadıklarını objektif bir bakış açısıyla anlatmışlardır. Ülkenin o yıllardaki siyasi, ekonomik ve sosyal durumu hakkında da bilgiler içeren romanlarda halkın devlete, askere, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bakış açıları da ifade edilmiş, halkın yorgun ve yenik düştüğü bir anda tekrar nasıl ayağa kalkarak vatan topraklarını işgal altından kurtardıkları anlatılmıştır.

Kaynakça

- Arslan, G. (2017). *Şükrü Saracoğlu'nun Hayatı Ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atatürk, G. M. K. (2014). *Nutuk (Söylev)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Bayar, C. (1997). *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş 6*, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Bayar, C. (1997). *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş 7*, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Bildik, C. (1950)., "Siyaset Adamlarımızın Hususî Hayatları:1", *Akşam*, 20-21 Mart 1950.
- Burhan, S. (2009). *Çete Ayşe 1*, 3. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Burhan, S. (1999). *Çete Ayşe 2*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Burhan, S. (2009). *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 2*, 11. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Burhan, S. (2009). *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 3*, 11. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Burhan, S. (2014). *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Cebesoy, A. F. (2010). *Millî Mücadele Hatıraları*, 2. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul.

-
- Dinamo, H. İ. (2012). *Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi 2*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Dinamo, H. İ. (2013). *Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi 4*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Ertekin, A. L. (2001). *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Yeni Asya Matbaacılık.
- Gökbel, A. (2005). *Millî Mücadele’de Aydın*, Sadeleştiren: Hüseyin Kuruüzüm, Kolalı Matbaası, Aydın.
- Hacı, G. (2006). *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu’nun Romanı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [Http://Gazeteler.Ankara.Edu.Tr/Detail.Php?İd=2399&Sayı_İd=171308](http://Gazeteler.Ankara.Edu.Tr/Detail.Php?İd=2399&Sayı_İd=171308), Erişim Tarihi: 19.09.2018.
- [Http://Www.Biyografya.Com/Biyografi/6469](http://Www.Biyografya.Com/Biyografi/6469), Erişim Tarihi: 30.08.2018.
- [Http://Www.Mfa.Gov.Tr/Sayin-Sukru-Saracoglu_Nun-Ozgecmisi.Tr.Mfa](http://Www.Mfa.Gov.Tr/Sayin-Sukru-Saracoglu_Nun-Ozgecmisi.Tr.Mfa), Erişim Tarihi: 30.07.2018.
- [Https://Www.Tccb.Gov.Tr/Cumhurbaskanlarimiz/Celal_Bayar/](https://Www.Tccb.Gov.Tr/Cumhurbaskanlarimiz/Celal_Bayar/) Erişim Tarihi: 25.07.2018.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-İ Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-İv*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kiraz, İ. (2009). *Millî Mücadele’ De Bir Destan Demirci Mehmet Efe 3*, Brc Matbaası, Ankara.
- Kiraz, İ. (2013). *Millî Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe 4*, Brc Matbaası, Ankara.
- Muslu, A. Z. (2015). *Mor Cepkenliler*, Ülke Yayınları, İstanbul.
- Muslu, A. Z. (2016). *Menderes’in İki Yakası*, Ülke Yayınları, İstanbul.
- Sarıtaş, T. (2013). *Arka Bahçede Neler Oldu? Adnan Menderes*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara.
- Selek, S. (2002). *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı 1)*, 3. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Usta, A. İ. (Belirtilmemiş). *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Hürefe Matbaacılık, İzmir.
- Ünsal, İ. (2014). *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, Hayat Yayın Grubu, İstanbul.

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDEKİ ÇOCUKLARIN BİLİM İNSANI OLARAK YAPMAK İSTEDİKLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN RESİMLER YOLUYLA İNCELENMESİ¹

Doç. Dr. Elçin YAZICI²

Blm. Uzm. Işıl YAMAN BAYDAR³

Öz

Araştırma, 60-72 aylık çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma nitel analize dayalı betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2017-2018 eğitim öğretim yılında Ankara il merkezindeki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız anaokullarına devam eden 46 çocuk oluşturmuştur. Çalışmanın verileri, çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşlerine yönelik çizdikleri resimlerde kullandıkları sözel ifadelerin çözümlenmesiyle toplanmıştır. Betimsel analiz yapılarak, çocukların çizdikleri resimler üzerinden bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda, okul öncesi dönemdeki çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin 73 ifadeye ve bu ifadelerin ortak özellikleri dikkate alındığında 7 temaya yer verilmiştir. Çocukların bilim insanı olarak çeşitli amaçlara yönelik yapmak istediklerinin daha çok cihaz temasında yoğunlaştığı ve bu temaya ait robot kavramının da diğer kavramlara göre daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerini çeşitli nedenlere bağlı olarak gerçekleştirdikleri, bu nedenlere yönelik 82 ifadeye ve bu ifadelerin ortak özellikleri dikkate alındığında ise 5 temaya yer verildiği görülmüştür. Bu temalardan daha çok "keşfetme imkânı sağlama" yönünde çocukların nedenlerine ilişkin açıklamalar yaptığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bilim insanı, okul öncesi dönem, çocuk resimleri*

¹ Bu çalışma, 9-11 Mart 2018 tarihlerinde Mardin' de düzenlenen I. Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresi'nde "sözel sunum" olarak sunulmuştur.

² Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi ABD, yazici.elcin@gmail.com

³ MEB Okul Müdürü, isil.yaman.baydar@gmail.com

INVESTIGATION THROUGH PICTURES OPINIONS ON THE SCIENTIST OF PRE-SCHOOL CHILDREN IN PERIOD

Abstract

The study was carried out to determine the opinions of the children between 60-72 months of age. The study is a descriptive study based on qualitative analysis. The study group of the study consisted of 46 children attending independent kindergartens in the city center of Ankara in the educational year of 2017-2018. The data of the study were collected by analyzing the verbal expressions by the paintings that children draw on their opinions about what they want to do as a scientist. Descriptive analysis was done and the views of the children about what they wanted to do as scientists were evaluated. As a result of the research, 73 themes related to what they want to do as preschoolers and 7 common themes are taken into consideration. It has been determined that children's intention to do as a scientist for various purposes is more concentrated on device contact and the concept of robot belonging to this theme is used more frequently than other concepts. In addition, it has been seen that children carry out what they want to do as a scientist according to various reasons, 82 statements related to these reasons and 5 themes are taken into consideration when considering the common characteristics of these statements. It was determined that the children made explanations about the reasons of the discovery rather than these themes.

Keywords: *Scientists, preschool period, children's pictures*

Giriş

“Bilim nedir?” sorusuna ortak bir tanım bulunamamasının nedeni; bilimin sürekli gelişen, değişen bir etkinlik olması, incelediği konular ve yöntemler yönünden sınırları belirli olmayan, çok yönlü, karmaşık bir sentez olması olabilir. Bilim, insanın delillere dayandırıp sistematik bir metodoloji izleyerek elde ettiği doğal ve sosyal dünyayı bilme ve anlama anlayışıdır. Einstein; “Bilim her türlü düzenden yoksun duyu verileri ile düzenli mantıksal düşünme arasında uygunluk sağlama çabası” olduğunu söylerken, Russell

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin Görüşlerinin Resimler Yoluyla İncelenmesi

“Bilim, gözlem ve gözleme dayalı akıl yürütme yoluyla önce dünyaya ilişkin olguları, sonra bu olguları birbirine bağlayan yasaları bulma çabası” diye tanımlamaktadır. Bilim, bilmenin bir çabasıdır ve sürekli genişletilen, rafine edilen ve revize edilen bilgi birikiminin kurulduğu süreçtir. Bilim, bilim insanlarının rasyonel faaliyetlerinin ürünüdür. Meraklarının üst düzeyde olduğu okul öncesi dönemde çocukların, bilime karşı heyecan ve istek duyguları geliştirdikleri görülmektedir (Doğan Bora, Arslan ve Çakıroğlu, 2006: 32; Güler ve Akman, 2006: 55; Worth, 2010; <http://scienceandscientist.org/conference/2018/>).

Araştırmalar çocukların erken yaşta bilime karşı bir tutum geliştirdiğini göstermektedir. Çünkü çocuklar bilmeye, öğrenmeye açıktır ve doğal merakları vardır. Çocuklar için bilim bilgidен daha önemli ve aynı zamanda da bir öğrenme ve öğrenme sürecidir. Buna bağlı olarak bu sürecin ne denli önemli olduğunu vurgulamak için, Ulusal Bilim Eğitimi Standartları Bilim araştırma sürecini, “bilim insanlarının doğal dünyayı inceledikleri ve çalışmalarından elde edilen kanıtlara dayanan açıklamaları önermek için kullanılan çeşitli yollar” olarak tanımlamaktadır. Bilimin temel amacı ise, çocuklara bilimin çalışma şeklini açıklamak ve bilimsel materyal sunan maddi dünyanın önemli açıklamalarını yapmak olmalıdır. Ayrıca bilimin temel amacı gelecekteki bilim insanları için bir temel oluşturmak olmalıdır (National Science Research Council, 1996: 23; Osborne ve Dillon, 2008:8; Piasta, Pelatti ve Miller, 2014:446; Mason, Ouellette ve Sparks, 2018:1)

Buradan yola çıkarak çocuk için bilimin amacı ise, doğal dünyayı bilimsel araştırma olarak bilinen bir süreçle anlamaktır. Çocuklarda bilimsel bilgi dünyayı, suyun buharlaşması, bitkilerin neden belirli yerlerde büyüdüğünü, hastalığa neyin neden olduğunu ve elektriğin nasıl çalıştığını açıklamaya yarar. Çünkü bilimsel bilgi, neler olabileceğini önceden tahmin etmeye yardımcı olabilir ya da çocuğun merakını cezbeden soruları yanıtlayabilir. Özellikle sorgulamaya dayalı öğrenmenin eğitimde bilimin kullanılmasında etkili bir modeldir. Sorgulamaya dayalı öğrenme, Ripberger (2011) tarafından keşiflerin kullanıldığı, bilimsel düşünme süreçlerinin yer aldığı ve bilgi ve becerilerin öğrenildiği bir yaklaşım modelidir şeklinde tanımlanmıştır. Özellikle çocukların 14 yaş öncesinde bilime ilişkin meraklarının en üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Eğitimde bilimin içerdiği tema ve konuları paylaşanlar genellikle öğretmenler, okullar ve toplumdur. Avrupa ülkeleri bilimde çalışmak neden önemlidir sorusunu vurgular ve çocuklara bilimin gerekliliğini

anlatmak için eğitim programlarına bilimi dâhil etmenin gerekliliğini vurgular Örnek olarak; kasırğa nedir ve nasıl oluşur? Bir kasırğa sahile neden ve nasıl çarpar? Bilimsel bilgi ile çocuk kirli suyun hastalıklara neden olduğunu bilir ve buna bağlı önlem alabilir. Bu gibi önlemler ve bilginin kullanılması bu günün çocukları yarının bilim insanlarının ihtiyaç ve ilgi alanlarına hizmet etmek için teknolojik gelişmelere rehberlik etmesini sağlayabilir (Osborne ve Dillon, 2008: 8; Worth, 2010; Mason, Ouellette ve Sparks, 2018:2).

Buna bağlı olarak bilimin gösterdiği gelişime paralel olarak bilim ve bilim insanı, toplumlarda farklı bir statü kazanmaya başlamıştır. Bu değişikliğe ve gelişime bağlı olarak, eğer çocukların bilim insanına yönelik imgeleri, olumsuz öğelere sahip ise, bu çocukların bilim ve bilim ile ilgili obje ve etkinliklere karşı olumlu tutum geliştirmesine engel olabilir. Ancak bunun yanı sıra, çocuklarda bilimsel duyarlılığın gelişmesinde sahip oldukları doğal keşfetme isteği daha önemli bir rol almaktadır. Bu duygu, tüm eğitim yaşamları boyunca yararlanacakları en önemli kaynaktır. Çocukların bilimi öğrenirken; keşif yapmak, hipotezleri test etmek gibi ilk elden bilim aktiviteleriyle tanışmaları ve bunları birebir uygulamaları bununla birlikte sahip oldukları bilimsel görüşler de gelişmektedir. Bilimsel kavramlar doğal çevreyi kişisel gözlem yoluyla çocukların keşfetmesinden ayrı düşünülemez. Bu nedenle bilim öğrenme, bilimsel topluluğun akıl yürütme modları ve kavramlarını dil yoluyla kültürlenmesini içerir (Scott, 1997, s.15; Tontar Toğrol, 2000: 49; Güler ve Akman, 2006: 55).

Bilimin öneminin çocuklara iyi bir şekilde kazandırılması, toplumların değişmesine neden olan, bilginin yaşamsal önemini de kavramalarını sağlar. Okul öncesi sınıflarında bilimin önemi üzerine mevcut veriler olmasına rağmen, araştırmalar okul öncesi çocukların bu alanlardaki fırsatlarının sınırlı olabileceğini göstermektedir. Oysaki küçük çocukların bilim öğrenme fırsatlarının sonraki öğrenme kazanımlarıyla ilişkili olduğuna dair deneysel kanıtlar mevcuttur. La Paro ve arkadaşları (2009) 240 okul öncesi ve 730 kreş sınıfını incelemiştir. Araştırma sonucu, okul öncesi çocukların matematikte zamanın % 6'sını, bilimde %7'sini ve okuryazarlık faaliyetlerinde % 14'ünü harcadığını ve zamanla bilimin azaldığını göstermiştir. Bilime özgü alan becerilerinde geniş deneyime sahip çocuklar daha karmaşık beceriler kazanma konusunda daha hızlı ilerler. Çünkü bilim ayrıcalıklı bir alandır ve çocuklar öğrenmenin sınırlarını genişletmek için deneme ve keşfetme becerileri konusunda doğal eğilime sahiptir. Dikkat ve öz düzenlemenin doğal

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin Görüşlerinin Resimler Yoluyla İncelenmesi

yeteneği olduğu okulöncesi dönemde çocukların bilime olan ilgisinin genişletilmesi önemli bir yer tutar Çocukların günlük deneyimleri, bir pipetle portakal suyu içme, bitkilerin büyüdüğünü fark etme ve bisiklet üzerinde oynama gibi etkinlikleri kapsar. Bununla birlikte, çocuklar hava basıncı, fotosentez ve Newton'un hareket kanunları gibi bilimsel kavramlarında farkındadır. Ayrıca bu bilimsel kavramlar, çocukların olgular yoluyla kendi kendilerince keşfettikleri deneyimleri sonucu ortaya çıkar (Scott, 1997: 1; Bowman, Donovan ve Burns, 2001: 8-9; Doğan Bora, Arslan ve Çakıroğlu, 2006: 33; Worth, 2010; Piasta, Pelatti ve Miller, 2014:446).

Okul öncesi düzeyde bilimin öğrenilmesine odaklanıldığında dikkat edilmesi gereken, çocukların erken yaşlardan itibaren çeşitli akıl yürütme becerileri göstermesine rağmen, yetişkinlerden yardım almaya ihtiyaç duyuyor olmalarıdır. Çünkü bilim kavramlarının daha derin anlayışını oluşturmak için yetişkin gereksinimi doğar. Bu nedenle, öğretmenler ve eğitimciler çocukların bilim söylemine katılımını sağlayacak öğrenme ortamları tasarlamalıdır (Roychoudhury,2012:2). Çünkü çocuklar okul içinde ya da okul dışında eğitim yaşantıları boyunca, kendi bilim ve bilim insanı imajlarını oluşturmaktadır. Bilim ve bilim insanı imajları, okul ve ders kitaplarından, öğretmen davranışlarından, öğretmenin kişiliğinden, fen öğretmenin cinsiyetinden, okul sonrası yapılan aktivitelerden, televizyondan, çizgi filmler ile bilim kurgu kitaplarından etkilenen karmaşık bir yapıya sahiptir (Balkı, Çoban ve Aktaş, 2003: 12; Buldu, 2006: 124; Kara ve Akarsu, 2013: 9)

Birçok birey için, bilim insanı, beyaz önlüklerle kimyasalları karıştıran ve elinde mikroskoplarla inceleme yapan insanlarıdır. Bunun yanı sıra; bir kasırganın gidişatını kontrol eden, hayvan davranışlarını inceleyen, gökyüzündeki yıldızları araştıran bilim insanlarına ise, farklı bir imaj çizilir. Ancak bilim yapan, yalnızca bilim insanı değildir. Bahçıvanlık, mimarlık ve otomobil tamirciliği gibi pek çok iş aslında bilimle ilgilidir. Bir bahçıvan "Sardunyanın ne kadar ışık tutması gerekiyor?", sorusunu yanıtlamak için, farklı yerlerde denemeler yapar ve sonuçları gözlemler. İster laboratuvarında, ister sahada, ister evde olsun, bu faaliyetler bilim insanı olsun ya da olmasın dünyanın nasıl işlediğini anlamaya dönük temel araştırma yöntemleridir (Worth, 2010).

Çocukların dünyanın nasıl işlediğine dönük anlama çabalarını içeren etkinlikleri ve oyunları, uygun bir rehberlikle, çocukların

dünyayı anlamlandırma gereksinimine, çocukları çevreleyen dünyanın temel fenomenlerini ve materyallerini keşfetmesine ve araştırma becerilerini kullanmaya başlamada temel oluşturur (Worth, 2010).

Çocukların amaçlı ve planlı bilgilerle ilk kez karşılaştığı okul öncesi yıllarında, çocukların doğal dünyayı daha anlamlı bir şekilde yorumlaması, neden-sonuç ilişkileriyle muhakeme yeteneğinin gelişmesi, bilimi ve bilim insanlarını sevme ve örnek alma yönünde olumlu tutumlar geliştirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle de bu dönemde bilime ve bilim insanına karşı olumlu tutum geliştirilmesinin sağlanması, bilgi çağına ayak uydurabilen bireylerin yetiştirilebilmesi için çok önemli bir dönüm noktasıdır. Sağlıklı bir bilim algısı tüm toplum için önemlidir ancak özellikle gelecekte bilim insanı olma ya da bilimsel bilginin yoğun olarak kullanıldığı meslek dallarını seçme ihtimali olan okul öncesi çocukların bilim ve bilim insanı algıları yapacakları tercihler açısından çok daha önemlidir. Bu açıdan, okul öncesinde çocukların “bilim insanına ilişkin görüşleri, çok boyutlu olarak ele alınıp incelenmesi gereken bir konudur. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, 60-72 aylık çocukların bilim insanına ilişkin görüşlerini belirlemektir.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama süreci ve verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, 60-72 aylık çocukların, bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşlerini ortaya koyduğundan nitel analize dayalı betimsel bir çalışmadır. Betimsel nitelikte olan bu çalışmada, araştırmanın problemi konusunda derinlemesine ayrıntılı bir şekilde araştırma olanağı sunan özel durum yöntemi kullanılmıştır. Özel durum yöntemi, elde edilen verilerin sistematik bir biçimde birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyip, bu ilişkileri sebep-sonuç çerçevesinde açıklayabilme fırsatı vermektedir (Cohen ve Manion, 1994; Kutluca ve Zengin, 2011: 164). Bu yöntem ile özel bir durum, kişi, grup ya da olay üzerine yoğunlaşarak, çalışma grubunu oluşturan katılımcıların kendi öznel deneyimleriyle oluşturduğu yaşam dünyalarına erişilmeye çalışılır (Ayvacı, Atik ve Ürey, 2016: 671). Bu çalışmada da okul öncesi çocukların bilim insanına ilişkin görüşleri resimler yoluyla derinlemesine ve ayrıntılı olarak incelendiğinden özel durum yöntemi kullanılmıştır.

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin Görüşlerinin Resimler Yoluyla İncelenmesi

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim öğretim yılında Ankara il merkezindeki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız anaokullarına devam eden 60-72 aylık çocuklar arasından tesadüfi olarak seçilen 46 çocuk oluşturmuştur.

Çalışma grubunda yer alan çocukların %51'ü kız %49'si erkektir. Çocukların annelerinin %60'ının 30-39 yaş, %31'unun 29 yaş ve altında, %9'unun 40-49 yaş olduğu, babalarının ise %65'unun 30-39 yaş, %29'unun 40-49 yaş, %6'sının 29 yaş ve altında olduğu; çocukların annelerinin, %53'ünün lise mezunu, %25'inin ortaokul mezunu, %14'ünün üniversite mezunu, %8'inin ilkokul mezunu olduğu, babalarının %47'sinin üniversite mezunu, %38'ünün lise mezunu, %11'inin lisansüstü mezunu, %4'ünün ortaokul mezunu olduğu; çocukların annelerinin %51'inin ev hanımı, %30'unun memur, %10'unun işçi, %9'unun diğer meslek sahibi, babalarının ise %39'unun memur, %34'ünün serbest meslek sahibi, %21'inin işçi, %6'sının diğer meslek sahibi olduğu görülmüştür.

Veri Toplama Süreci

İlk olarak çalışmanın Milli Eğitim Bakanlığı Ankara İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı Keçiören İlçesi'nde yer alan bağımsız anaokullarına devam eden 60-72 aylık çocuklara uygulanabilmesi için gerekli resmi izinler alınmıştır. Çocukların araştırmacıya yabancılik hissetmemesi için araştırmacı uygulamaya geçmeden önce sınıf ortamında bulunmuştur. Daha sonra araştırmaya katılan çocuklarla bilim insanı hakkında sohbet edilmiştir. Çocukların düşünceleri alındıktan sonra çocuklara A4 boyunda kâğıtlar dağıtılmıştır. Çocuklardan "Bir bilim insanı olsaydınız neler yapmak isterdiniz?" sorusuna ilişkin duygu ve düşüncelerini anlatan bir resim yapmaları istenmiştir. Bu sırada sınıf ortamı çocukların birbirinden etkilenmeyeceği şekilde düzenlenerek çocukların bireysel olarak resimlerini çizmelerine olanak tanınmıştır. Bu süreçte çocuklara, yapacakları resimlerde kullanacakları boya kalemi seçiminde herhangi bir sınırlama getirilmemiştir ve çocuklara neler çizecekleri konusunda bir yönlendirmede bulunulmamıştır. Çocuklar resimlerini 15-20 dakikalık bir sürede tamamlamış ve daha sonra çocuklar bireysel olarak sınıf ortamından farklı, sessiz ve rahat bir ortama alınmıştır. Çocuklardan yaptıkları resimleri açıklamaları istenmiş ve

onlara yapmış oldukları resimlerin “Neden”leri hakkında soru sorularak resimler anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çocukların vermiş olduğu yanıtlar her çocuğun yaptığı resmin arkasına kayıt edilmiştir. Araştırmacıların kendi el yazılarıyla kaleme aldıkları bu ifadelerin yer aldığı kâğıtlar, belge niteliğinde olup araştırmanın temel veri kaynağını oluşturmuştur. Yapılan konuşmalar sonrasında elde edilen veriler dikkate alınarak resimlerin analizine geçilmiştir. Ayrıca çocukların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler, çocukların kişisel dosyalarından elde edilmiştir ve bu çalışmada, araştırma etiği gereği çocukların adları yerine Ç1, Ç2, Ç3...Ç46 şeklinde kodlar kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın verileri, çocukların bilim insanına ilişkin görüşlerine yönelik çizdikleri resimlerin çözümlenmesiyle elde edilmiştir. Çocukların çizdikleri resimler üzerinden bilim insanına ilişkin görüşlerinden elde edilen verilerin çözümlenmesinde, betimsel analiz tekniği kullanılmış ve veriler özetlenerek yorumlanmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde araştırmacı görüştüğü ya da gözlemiş olduğu bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtılabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmektedir. Burada temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır. Betimsel analiz dört aşamada oluşturulmaktadır; çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklindedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada betimsel analiz aşamalarına göre öncelikle çerçeve oluşturuldu. Yani hangi verilerin hangi tema altında toplanacağı belirlenmiştir. İkinci aşama olan tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesinde, belirlenen temalara uygun veriler toplanmıştır. Üçüncü aşama olan bulguların tanımlanmasında düzenlenen veriler tanımlanmış ve doğrudan alıntılar yapılmıştır. Son basamak olan bilgilerin yorumlanmasında ise verilen bilgilerin açıklaması, neden sonuç ilişkisi içinde ortaya konulmuştur.

Araştırma sonuçlarının inandırıcılığını sağlamada kullanılan en önemli iki ölçüt geçerlik ve güvenilirliktir. Nitel bir araştırmada geçerliğin önemli ölçütleri arasında toplanan verilerin ayrıntılı olarak rapor edilmesi ve araştırmaların sonuçlara nasıl ulaştığını açıklaması

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin Görüşlerinin Resimler Yoluyla İncelenmesi

yer alır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada, araştırma sonuçlarının geçerliğini sağlamak amacıyla veri toplanmasından veri analizi sürecine kadar olan tüm basamaklar detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca çocukların sözel ifadelerinden doğrudan alıntılara bulgular kısmında yer verilmiştir. Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak için, araştırmada ulaşılan temalar altında verilen kavramların söz konusu temayı temsil edip etmediğini test etmek amacıyla uzman görüşüne başvurulmuştur. Daha sonra, uzmanların yaptığı eşleştirmeler araştırmacıların kendi temalarıyla karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalarda “görüş birliği” ve “görüş ayrılığı” sayıları tespit edilmiştir ve Miles ve Huberman (1994: 64)’ın güvenilirlik formülü (Güvenirlik = Görüş Birliği / Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı X 100) kullanılarak bu araştırmaya özgü olarak gerçekleştirilen güvenilirlik .94 olarak hesaplanmıştır.

Resimlerin analizlerinde bilim insanına yönelik sözel ifadeler, analiz edilen resimlerde birden fazla olduğu için toplam alınmamıştır. Frekans ve yüzde hesaplamaları toplam resim sayısı (n:46) esas alınarak yapılmıştır. Genel Bilgi Formu’ndan elde edilen demografik özellikler ise yüzdeler halinde verilmiştir.

Bulgular

Okul öncesi dönemdeki çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan araştırmanın sonuçları, aşağıda sunulmuştur.

Çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin ifadelerin dağılımına Tablo 3.1’de yer verilmiştir.

Tablo 3. 1. Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin İfadelerin Dağılımı

Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstedikleri		f	%
Cihaz	Robot (20)	35	47,9
	Roket (8)		
	Makine (7)		
Taşıt	Araba (7)	12	16,4
	Uçak (2)		
	Gemi (1)		
	Uçan Balon (1)		
	Helikopter (1)		

Nesne	Kılıç (3) Kalem (2) Büyüteç (1) Elektrik Kablosu (1) Televizyon (1) Dolap (1)	9	12,3
Yaşam Alanı	Ev (5) Oda (2)	7	9,5
Yiyecek	Pasta (2), Döner Ekmek (1) Pamuk Şeker (1)	4	5,4
Birey	Profesör (2) Şoför (1)	3	4,1
Hayvan	Köpek Balığı (1) Ateş Böceği (1) Gergedan (1)	3	4,1
Toplam		73	100

Tablo 3.1'e göre çocukların bir bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin ifadelerin dağılımı incelendiğinde %47,9'unun *cihaz* (Robot 20, Roket 8 ve Makine 7), %16,4'ünün *taşıt* (Araba 7, Uçak 2, Gemi 1, Uçan Balon 1 ve Helikopter 1), %12,3'ünün *nesne* (Kılıç 3, Kalem 2, Büyüteç 1, Elektrik Kablosu 1, Televizyon 1 ve Dolap 1), %9,5'inin *yaşam alanı* (Ev 5 ve Oda 2), %5,4'ünün *yiyecek* (Pasta 2, Döner Ekmek 1 ve Pamuk Şeker 1), %4,1'inin *birey* (Profesör 2 ve Şoför 1) ve %4,1'inin ise *hayvan* (Köpek Balığı 1, Ateş Böceği 1 ve Gergedan 1) temalarına ilişkin yanıt verdikleri görülmektedir.

Okul öncesi çocuklarının bir bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin ifadelere aşağıda yer verilmiştir. Çocukların ifadeleri;

1. Tema: "Cihaz"

"(...) Çocuklara oyuncak dağıtan bir oyuncak makinesi yapmak isterdim." (Ç22)

"(...) Her istediğimi yapan ve konuşan, oyuncak bir robot icat etmek isterdim." (Ç1)

"(...) Çok özel bir roket yapmak isterdim." (Ç4)

Resim 1: Ç22

Resim 2: Ç4

2. Tema: "Taşıt"

"(...) Kendi kendine giden bir araba yapmak isterdim. Arabaya biniyoruz, araba kendi kendine ayarlanıyor ve gidiyor. Araba sahibini tanıyor." (Ç5)

"(...) Hiç kimsenin görmediği çok çok özellikleri olan bir uçak yapmak isterdim." (Ç11)

"(...) Her şeye dönüşen bir gemi yapmak isterdim." (Ç7)

"(...) Trene dönüşebilen bir uçan balon yapmak isterdim." (Ç13)

"(...) Demirden kolu olan bir helikopter yapmak isterdim." (Ç20)

Resim 3: Ç5

Resim 4: Ç13

3. Tema: "Nesne"

"(...) Kötü insanları öldüren bir kılıç yapmak isterdim." (Ç11)

"(...) Bir büyüteç icat ettim." (Ç35)

"(...) Sizin bilmediğiniz bir elektrik kablosu yapmak isterdim." (Ç34)

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin Görüşlerinin Resimler Yoluyla İncelenmesi

"(...) İstedğim her yerde benim yanımda olan uçan televizyon yapmak isterdim" (Ç6)

"(...) Bütün eşyalarımı koyacağım ve istediğimde saklanacağım bir dolap icat ettim" (Ç16)

Resim 5: Ç11

Resim 6: Ç34

4. Tema: "Yaşam Alanı"

"(...) Sokakta yaşayan insanların hepsinin içine girebileceği büyük bir ev yapmak isterdim." (Ç10)

“(...) Kendi kendini toplayan, oyuncakları kaldıran ve her yeri temizleyen akıllı bir oda isterdim.” (Ç36)

Resim 7: Ç36

Resim 8: Ç10

5. Tema: “Yiyecek”

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin Görüşlerinin Resimler Yoluyla İncelenmesi

"(...) Diğer pastalardan farklı hiç bitmeyen bir pasta yapmak isterdim."
(Ç41)

"(...) Beni çabuk büyüten bir döner ekmek yapmak isterdim." (Ç24)

"(...)Sokaktaki çocukların canı çektiğinde sürekli yiyeceği renkli pamuk şeker yapmak isterdim." (Ç30)

Resim 9: Ç30

Resim 10: Ç41

6. Tema: "Birey"

"(...) İksirlerle dev şekerler yapan bir profesör yapmak isterdim." (Ç45)

"(...) Beni istediğim yere götüren bir şoför yapmak isterdim." (Ç39)

Resim 11: Ç45

Resim 12: Ç39

7. Tema: “Hayvan”

“(…) Denizde boğulan insanları kurtaran güçlü bir köpek balığı isterdim.” (Ç46)

“(…) Her yeri aydınlatan bir ateş böceği yapmak isterdim.” (Ç27)

“(…)Ateş fırlatan ve ayaklarından ateş çıkararak uçabilen bir gergedan yapmak isterdim.” (Ç37)

Resim 13: Ç27

Resim 14: Ç46

Çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin ifadelerin nedenlerine göre dağılımına Tablo 3.2'de yer verilmiştir

Tablo 3.2. Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin İfadelerin Nedenlerine Göre Dağılımı

Nedenlerine İlişkin Açıklamalar	f	%
Keşfetme imkânı sağlama	22	26,8
Eğlenme ve rahatlama	18	21,9
Günlük yaşamı kolaylaştırma	17	20,7
Koruma ve güvenlik	16	19,5
Yardımlaşma	9	10,9
Toplam	82	100

Tablo 3.2 incelendiğinde çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin ifadelerin nedenlerinin; %26,8'inin keşfetme imkânı sağlama, %21,9'unun eğlenme ve rahatlama sağlama, %20,7'sinin günlük yaşamı kolaylaştırma, %19,5'inin koruma ve güvenlik ve %10,9'unun ise yardımlaşma olduğu görülmektedir.

Okul öncesi çocuklarının bir bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin ifadelerin nedenleri hakkındaki görüşlerine aşağıda yer verilmiştir. Çocukların ifadeleri;

1. Tema: "Keşfetme imkânı sağlama"

"(...) Çünkü insanların bulutları daha yakından görmesi için. Güneşi daha yakından görebilmeleri için. Gezegenleri ve astronotları görmek ve incelemek için."(Ç5)

"(...) Çünkü renkleri incelemek ve insanlara renkleri göstermek için."(Ç19)

"(...) Çünkü bütün çocuklara dünyayı gezdirmek ve her yeri keşfetmeleri için."(Ç25)

"(...) Çünkü çocukların merak ettikleri şeyleri daha yakından araştırmaları için."(Ç36)

2. Tema: "Eğlenme ve rahatlama"

"(...) Çünkü her istediğimi yapması ve bütün çocukları mutlu etmesi için."(Ç33)

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin Görüşlerinin Resimler Yoluyla İncelenmesi

"(...) Çünkü beni her istediğim yere götürmesi için. Bu şoförün elinde istediğim yeri bulacak alet var."(Ç42)

"(...) Çünkü çocukların merak ettikleri şeyleri daha yakından araştırmaları için."(Ç31)

"(...) Çünkü dev bir çikolata yapması için."(Ç16)

"(...) Çünkü renksiz olan yerleri renk renk yapmak ve burada oyun oynamak için."(Ç29)

3. Tema: "Günlük yaşamı kolaylaştırma"

"(...) Çünkü çok fazla yolcu olduğunda tüm yolcuları almak ve yol olmayan alanlarda da uçarak yolculuğa devam etmek için."(Ç27)

"(...) Çünkü elbiselerimi koymak için. Dolabın içi kocaman bir ev kadar, bütün eşyalarım sığıyor."(Ç19)

"(...) Çünkü bütün teknolojik aletlere elektrik vermek ve her yeri aydınlatmak için."(Ç11)

"(...) Çünkü çamaşırları makineye atması ve valiz hazırlaması için."(Ç14)

"(...) Çünkü arabaya ihtiyacımız olduğunda arabayı kullanmak için."(Ç16)

4. Tema: "Koruma ve güvenlik"

"(...) Çünkü farklı şekillere giren robotlar olursa insanları koruyabiliriz. Hiç kimse onların robot olduğunu anlamaz."(Ç9)

"(...) Çünkü polislerin hırsızları kolayca yakalayabilmesi için."(Ç1)

"(...) Çünkü sağlam bir taşıma olması için demirden yaptım."(Ç3)

"(...) Çünkü bütün yangınları hemen söndürmesi ve başka yerlerin yanmaması için."(Ç22)

"(...) Çünkü kötü insanların kaçtıkları yerleri daha çabuk bulabilmek için."(Ç27)

5. Tema: "Yardımlaşma"

"(...) Çünkü çocuklar oyuncaksız kalmasin. Kolları uzaya uzaya evlere kadar gitsin. Çocuklara oyuncak dağıtmak için."(Ç27)

"(...) Çünkü bu büyük ev sokakta yaşayan insanların hepsini alması için."(Ç6)

"(...) Çünkü çocukların canı şeker istediğinde onlara şeker yapması için."(Ç17)

"(...) Çünkü bebeği olmayanlara bebek vermesi için."(Ç40)

"(...) Çünkü diğer pastalardan farklı hiç bitmeyen bir pasta, kimin canı isterse yemesi için."(Ç46)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada Okul öncesi dönemdeki çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşlerinin resimler yoluyla incelenmesi amaçlanmıştır. Çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşlerinde çocuğun yaşam ve öğrenme deneyimleri ile bulunduğu çevre önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada kullanılan resim tekniği ile çocukların resim ilgilerinden, doğal merak duygularından ve günlük yaşamlarından hareket ederek, somut ve kolay anlaşılır deneyimlerde bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşlerini yansıtmaları sağlanmıştır. Bunun sonucunda çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin yaptıkları resimler; Cihaz, Taşıt, Nesne, Yaşam Alanı, Yiyecek, Birey ve Hayvan kategorileri açısından incelenirken; çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin ifadelerin nedenlerine göre dağılımı ise, Keşfetme İmkânı Sağlama, Eğlenme ve Rahatlama, Günlük Yaşamı Kolaylaştırma, Koruma ve Güvenlik ve Yardımlaşma olarak beş kategori ortaya çıkmıştır. Bu noktadan hareketle, bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşleri incelendiğinde çocukların büyük çoğunluğunun cihaz icat etme şeklinde görüş bildirdikleri; çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin ifadelerin nedenleri incelendiğinde ise; büyük çocukluğun keşfetme imkânı sağlama yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir.

Çocukların doğal merakını kullanarak, bilim ve bilim insanına yönelik etkinliklerin okul öncesi eğitim programlarında yaygınlaştırılması önemlidir. Ayrıca okulöncesi eğitim kurumlarında fen etkinlikleri kapsamında bilim ve bilim insanına yönelik etkinliklere daha fazla zaman ayrılması çocukların bu konudaki algılarını geliştirmede yardımcı olacaktır. Bunların dışında okulöncesi öğretmenlerinin bu konuda duyarlı olması bilimi ve bilimsel düşünmeyi günlük etkinliklerin içerisine yerleştirmesi bu algıların gelişmesine önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bu noktadan hareketler ilgili literatür araştırmaları incelendiğinde, çocukların bilim insanı hakkındaki düşünceleri ile ilgili farklı ülkelerde ve eğitimin farklı kademelerinde bulunan

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin Görüşlerinin Resimler Yoluyla İncelenmesi

çocukların bilim insanı hakkındaki düşüncelerini belirlemeye yönelik çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır. Bunlardan; Yontar Toğrol (2000) yaptığı çalışmasında çeşitli yaşlardaki öğrencilerin bilim insanına yönelik imajlarını cinsiyet ve sınıflarına göre ortaya çıkartmayı amaçlamıştır. Öğrenciler tarafından çizilen bilim insanlarının çoğunluğunun “erkek figürü olarak çizildiği, çizilen bilim insanlarının eğlenceli olmayan görünümlerinin olduğu ve zevksiz, sıkıcı işlerle uğraşıyor oldukları” cinsiyet ve sınıf düzeyine göre bilim insanlarına yönelik imajlarda farklılıklar belirlemiştir. Buldu (2006) sosyoekonomik düzey ve cinsiyet faktörü açısından 5 ile 8 yaş arası çocukların bilim insanına karşı olan algılarını ve bilim insanı çizimlerini değerlendirmiştir. Buldu, çalışmasında çocukların çizimlerinde araştırma sembolleri olarak laboratuvar malzemeleri gibi kalıplaşmış figürlere yer verdiklerini ve yaşları büyüdükçe daha detaylı çizimler yaptıklarını belirtmektedir. Güler ve Akman (2006), altı yaşındaki 330 çocukla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, çocukların çoğunluğunun, bilim insanının kim olduğunu ve ne iş yaptığını bilmediklerini veya sorulan sorulara yanıt veremediklerini belirtmekte, çocukların bilim insanını çoğunlukla laboratuvar önlüklü ve gözlüklü, saçları dağınık ve sakallı olarak tasvir ettiklerini ifade etmektedirler.

Yapılan bu çalışmada ise, 60-72 aylık çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin görüşleri resim yoluyla incelenmiştir. Çalışmada 46 çocuğa “ bir bilim insanı olsaydınız ne yapmak isterdiniz? Neden? soruları sorularak yanıtlarını resim yoluyla vermeleri istenmiştir. Ardından çocuklara resimlerini açıklamaları amacıyla aynı sorular tekrar sorulmuş ve yanıtları not edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, okul öncesi dönemdeki çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerine ilişkin 73 ifadeye ve bu ifadelerin ortak özellikleri dikkate alındığında 7 temaya yer verilmiştir. Çocukların bilim insanı olarak çeşitli amaçlara yönelik yapmak istediklerinin daha çok cihaz temasında yoğunlaştığı ve bu temaya ait robot kavramının da diğer kavramlara göre daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca çocukların bilim insanı olarak yapmak istediklerini çeşitli nedenlere bağlı olarak gerçekleştirdikleri, bu nedenlere yönelik 82 ifadeye ve bu ifadelerin ortak özellikleri dikkate alındığında ise 5 temaya yer verildiği görülmüştür. Bu temalardan daha çok “keşfetme imkânı sağlama” yönünde çocukların nedenlerine ilişkin açıklamalar yaptığı belirlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen veriler ışığında aşağıdaki öneriler sunulmuştur;

- Bilim ve bilim insanı hakkındaki algılar erken yaşlarda oluşmaya başladığından, eğitimciler kurumlarında çocukların bilime ve bilim insanına yönelik somut yaşantılar sağlamasını destekleyici yönde etkinlikler planlayabilir.
- Okul öncesi dönemdeki çocuklar bilim, bilim insanı ve bilimsel bilginin üretilme şekillerini rol modeller üzerinden şekillendirmekte ve bir bilim algısı oluşturma sürecine girmektedir. Bu nedenle ebeveynler ve eğitimcilere yönelik geniş kapsamlı hizmet içi eğitim programları ve konu ile ilgili eğitim seminerleri düzenlenebilir.
- Aynı çalışma grubuyla boylamsal bir araştırma yapılarak çocukların zaman içerisinde görüşlerinin değişip değişmediği tespit edilebilir. Ayrıca araştırma farklı örneklem grubundaki çocukların görüşleri alınarak da karşılaştırmalı benzer çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Ayvacı, H. Ş., Atik, A. ve Ürey, M. (2016), Okul Öncesi Çocuklarının Bilim İnsanı Kavramına Yönelik Alguları, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 669-689.
- Balkı, N., Çoban A. K. ve Aktaş, M. (2003) , İlköğretim Öğrencilerinin Bilim Ve Bilim İnsanına Yönelik Düşünceleri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1),11-17.
- Buldu, M. (2006) , Young Children's Perceptionsof Scientists: A Preliminary Study, *Educational Research*, 48(1), 121-132.
- Bowman, B., T., Donovan, M. S.. ve Burns, M. S., (Eds.) (2001), *Eager To Learn: Educating Our Preschoolers*. Washington, Dc: National Academy Press.
- Cohen, L. ve Manion, L.. (1994). *Research Method İn Education (Fourth Edition)*. New York Routledge.
- Doğan Bora, N., Arslan, O. ve Çakıroğlu, J. (2006), Lise Öğrencilerinin Bilim Ve Bilim İnsanı Hakkındaki Görüşleri, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 32-44.

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilim İnsanı Olarak Yapmak İstediklerine İlişkin Görüşlerinin Resimler Yoluyla İncelenmesi

-
- Güler, T. ve Akman, B. (2006), 6 Yaş Çocuklarının Bilim Ve Bilim İnsanı Hakkındaki Görüşleri, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 55-66.
- [Http://Scienceandscientist.Org/Conference/2018/](http://Scienceandscientist.Org/Conference/2018/)).
- Kara, B. ve Akarsu, B. (2013), Ortaokul Öğrencilerinin Bilim İnsanına Yönelik Tutum Ve İmajının Belirlenmesi, *Journal Of European Education*, 3 (1), 8-15.
- Kutluca, T. ve Zengin Y. (2011), Matematik Öğretiminde Geogebra Kullanımı Hakkında Öğrenci Görüşlerinin Değerlendirilmesi, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 160-172.
- Mason, M., Ouellette K. ve Sparks, S. (2018).Programming Where The Kids Are: An Informal Stem Series At Day Camps To Improve Attitudes Toward Science And Engineering. *Journal Of Stem Outreach*, 1(1),1-11.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994), *Qualitative Data Analysis*, Thousand Oaks, Ca: Sage.
- National Research Council. (1996), *National Science Education Standards*. Washington, Dc: National Academy Press.
- Osborne, J. ve Dillon, J. (2008). Science Education İn Europe: Critical, Reflections King's College London.
- Piasta, D. B. , Pelatti, C. Y. ve Miller H. L. (2014) .Mathematics And Science Learning Opportunities İn Preschool Classrooms, *Early Education And Development*, 25(4), 445-468.
- Roychoudhury, A. (2012). Connecting Science To Everyday Experiences İn Preschool Settings, *Cult Study Of Science Education*, Doi 10.1007/S11422-012-9446-7.
- Scott, P. H. (1997). *Developing Science Concepts İn Secondary Classrooms: An Analysis Of Pedagogical Interactions From A Vygotskian Perspective*. Master's Thesis, University Of Leeds School Of Education.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yontar Toğrol, A. (2000), Öğrencilerin Bilim İnsanı İle İlgili İmgeleri, *Eğitim Ve Bilim*, 1(25), 49-56.
- Worth, K. (2010). Science İn Early Childhood Classrooms: Content And Process, Paper Presented At Stem İn Early Education And Development Conference, Cedar Falls, Ia.
-

MANTIK TASARIMI DERSİ İÇİN AÇIK UÇLU SORULARDAN OLUŞAN BİR ÖLÇME ARACI GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Birim Balcı¹
Birol Çiloğlugil²
Mustafa Murat İnceoğlu³

Öz

Bu çalışmada, üniversitelerin Bilgisayar, Elektrik-Elektronik, Yazılım, Mekatronik Mühendislikleri gibi bölümlerinde okuyan öğrencilerin Mantık Tasarımı dersi kapsamındaki başarılarını ölçmek için bir başarı testi geliştirilmesi ve geliştirilen bu ölçme aracının geçerlik ve güvenilirlik incelemeleri konu edilmektedir. Çalışmanın ilk aşamasında, Manisa Celal Bayar Üniversitesi (MCBÜ), Okan Üniversitesi ve Maltepe Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği, Mekatronik ve Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümlerinde Mantık Tasarımı dersi kapsamında verilen ortak konular dikkate alınarak bir kazanım listesi hazırlanmıştır. Bu listedeki her kazanımı kapsayacak şekilde, açık uçlu sorular içeren bir ölçme aracı oluşturulmuş, soruların hangi kazanımlara karşılık geldiği belirtke tablosu üzerinde gösterilmiştir. Ölçme aracının tarafsız olarak değerlendirilebilmesi için bir rubrik hazırlanmıştır. Farklı üniversitelerden ve bölümlerden toplam altı alan uzmanının hakem görüşü alınarak gerekli güncellemeler yapılmıştır. Alan uzmanları ile gerçekleştirilen kapsam geçerliği çalışması sonuçları, ölçme aracının kapsam geçerlik oranının 0,84 olduğunu göstermektedir. Hazırlanan ölçme aracı, farklı üniversitelerde bu dersi önceki dönem/yıl içinde alarak başarılı olan ve gönüllülük esasına göre belirlenen, 88 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçme aracının güvenilirliğini hesaplayabilmek için, rastgele seçilen 10 öğrencinin cevapları iki alan uzmanı tarafından, belirlenen rubriğe göre değerlendirilmiştir. Spearman's rho testi sonuçları, hem her maddenin ayrı ayrı hem de madde toplamları korelasyon değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, bu çalışma ile, 15 adet açık uçlu sorudan oluşan Mantık Tasarımı dersine yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı alinyazına kazandırılmıştır.

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü Dr. Öğr. Üyesi mail: birim.balci@cbu.edu.tr ORCID:0000-0002-4554-4592

² Ege Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü Dr. Öğr. Üyesi mail: birol.ciloglugil@ege.edu.tr ORCID:0000-0003-3589-9135

³ Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Prof.Dr. mail: mustafa.inceoglu@ege.edu.tr ORCID:0000-0001-6068-1440

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

Anahtar Kelimeler: ölçme aracı, başarı testi, mantık tasarımı, açık uçlu soru, geçerlik güvenirlik çalışması.

DEVELOPING A MEASUREMENT INSTRUMENT INCLUDING OPEN ENDED QUESTIONS FOR LOGIC DESIGN COURSE: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Abstract

In this study, an achievement test to measure the success of the students taking Logic Design course in the Departments of Computer Engineering, Software Engineering, Electric-Electronics Engineering and Mechatronic Engineering is developed and the validity and reliability of the developed instrument is examined. In the first phase of the study, an acquisition list is prepared based on common topics of logic design courses taught in the Departments of Computer Engineering, Software Engineering, Electric-Electronics Engineering and Mechatronic Engineering of Manisa Celal Bayar University, Okan University and Maltepe University. A measurement instrument that contains open ended questions covering all items of the list of acquisitions is created and acquisitions covered by each question are given as table of specifications. In order to provide objective evaluation of the developed measurement instrument, a rubric is prepared. Then, this instrument is updated based on the reviews of six field experts from different universities and departments. Content validity study conducted with the field experts shows that the content validity index of the measurement instrument is 0.84. The developed measurement instrument is applied to 88 voluntary students that took and passed the Logic Design course in previous academic semester/year. To calculate the reliability of this instrument, answers of 10 randomly selected students were evaluated by two field experts based on the developed rubric. Results of the Spearman's rho test indicate that the correlation values of the overall test and each item of the test are statistically meaningful. Therefore, a valid and reliable measurement instrument, which consists of 15 open ended questions, is contributed to the literature in terms of measuring the success levels of the students enrolled to Logic Design course.

Keywords: *measurement instrument, achievement test, logic design, open ended question, validity reliability study.*

Giriş

Eğitimin her kademesinde ve her alanda ölçme ve değerlendirme büyük önem taşımaktadır. Gönen, Kocakaya ve Kocakaya (2011) tarafından belirtildiği üzere, bir arada kullanılan bu iki kavramdan ölçme, varlık veya olayların belli bir nitel veya nicel özelliğe sahip oluş derecelerini belirleme işlemi (Atılğan, Kan ve Doğan, 2006) iken; değerlendirme ise ölçme sonuçlarının bir ölçütü karşılaştırılarak ölçülen nitelik hakkında karar verilmesidir (Yılmaz, 2004). Ölçme ve değerlendirme yapmanın temel amaçlarından bazıları öğrencilerin derse hazır bulunuşluk düzeylerini belirleme ve/veya dönem sonunda öğrencilerin hedeflenen kazanımlardan hangilerini ne ölçüde gerçekleştirdiklerini tespit etmek olabileceği gibi aynı zamanda bir müfredatın etkililiğini değerlendirmek de olabilir (Özçelik, 1998). Öğrencilerin başarılarını belirlemek için öncelikle tüm öğrenim kazanımlarını kapsayan iyi hazırlanmış ölçme araçlarına gereksinim vardır (Şen ve Eryılmaz, 2011). İyi bir ölçme aracı hem geçerliğin hem de güvenilirliğin yüksek olması gereklidir. Güvenilir bir ölçme aracı, aynı gruba birden fazla kez uygulandığında, gruptaki her bir kişinin bütün uygulamalardan benzer sonuçlar alması gerekir (Tekin, 1996). Bu anlamda, güvenilirlik, ölçme sonuçlarının tesadüfi hatalardan arındırılması ile tutarlılığının ve tekrar edilebilirliğinin bir ölçüsüdür. Geçerlik ise, ölçme aracının bireyin ölçülmek istenen özelliğini diğer özelliklerle karıştırmadan ne derece doğru ölçtüğü ile ilgilidir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013). Başarı testi öğrenciye uygulandıktan sonra elde edilen verilere göre analizler yapılarak daha geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı oluşturulmaya çalışılır (Gönen, Kocakaya ve Kocakaya, 2011).

Ölçme ve değerlendirme yapmak amacıyla kullanılan araçlar, geleneksel ve alternatif olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Geleneksel ölçme değerlendirme teknikleri kapsamında, çoktan seçmeli sorular, doğru yanlış soruları, eşleştirme soruları, boşluk doldurma soruları, kısa cevaplı sorular ve uzun cevaplı sorular sayılabilir. Alternatif ölçme değerlendirme teknikleri ise, kavram haritaları, tanılayıcı dallanmış ağaç, kelime ilişkilendirme, proje, drama, gösteri, yapılandırılmış grid, ürün seçki dosyası (portfolyo) olarak sıralanabilir (Turan Oluk ve Emekci, 2017). Bu ölçme araçlarının avantaj ve dezavantajları bulunduğu gibi, her tip ölçme aracı her tip konu alanına da uygun olmayabilir. Gönen, Kocakaya ve Kocakaya (2011) yaptıkları çalışmada, çoktan seçmeli başarı

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

testlerinin öğrencilerin sahip oldukları kavram yanılgıları hakkında bilgi vermelerine rağmen öğrencilerin yanlış kazanımlarını derinlemesine belirleme olanağı sunmadığından bahsetmektedir. Nitekim, Berk (1996) de çalışmasında, alanyazında yapılan birçok çalışmada çoktan seçmeli testler kullanılarak karmaşık bilişsel ürünlerin ölçülemeyeceğinin düşünüldüğünü belirtmiştir. Çoktan seçmeli testler, mülakattan sonra en çok kullanılan ölçme aracı olmasına rağmen (Akbulut ve Çepni, 2013), Mantık Tasarımı gibi tasarım, devre çizimi gerektiren derslerde etkili sonuçlar sunamayabilir. Bu tip derslerde açık uçlu sorulardan oluşan ölçme araçlarının kullanılması daha uygun olabilir (Sullivan, 2008).

Açık uçlu sorulardan oluşan bir başarı testi geliştirilmeden önce, derse ait kazanımların belirlenmesi gerekmektedir (Tekin, 1996; Yılmaz, 2004). Sonrasında bu kazanımları ölçebilmek için sorular hazırlanır. Testin kapsam geçerliği için bir belirtke tablosu oluşturulur (Akbulut ve Çepni, 2013). Belirtke tablosu, hangi soruların hangi kazanımlara karşılık geldiğini, bu soruların öğrencilerin düşük ya da yüksek bilişsel seviyelerini ölçtüğünü gösterir. Bloom, Engelhart, Furst, Hill ve Krathwohl'un (1956) taksonomisine göre, düşük bilişsel seviye için "bilgi", "kavrama", "uygulama"; yüksek bilişsel seviye için ise "analiz", "sentez" ve "değerlendirme" tipinde sorular kullanılır (Gönen, Kocakaya ve Kocakaya, 2011). Açık uçlu sorulardan oluşan başarı testlerinde puanlayıcı farklılığından ve/veya aynı puanlayıcının farklı zamanlarda farklı puanlar vermesinden kaynaklanabilecek istenmeyen sonuçların önlenmesi için bir rubrik (derecelendirme ölçeği) oluşturulur (Çetin ve İlhan, 2017; Dunbar, Brooks ve Miller, 2006; Güler, 2019). Sonrasında hazırlanan başarı testi için uzman görüşü alınarak gerekli güncellemeler yapılır (Şen ve Eryılmaz, 2011).

Mantık Tasarımı dersi, bilgisayar mühendisliği, elektrik-elektronik, yazılım mühendisliği gibi pek çok mühendislik programında zorunlu dersler arasında yer alan ve diğer donanım derslerine de temel teşkil eden, teori ve uygulamayı sentezleyen (Balcı ve Çiloğlugil, kabul edildi) bir derstir. Farklı mühendislik programlarının ortak program çıktılarında bazıları, Mühendislik ve temel bilimlerdeki bilgileri mühendislik problemlerinin çözümünde kullanabilme; Mühendislik problemlerini tanıyabilme, analiz edebilme, yorumlayabilme, çözümleyebilme; Mühendislik problemleri ile ilgili deney tasarlayabilme, sonuçlarını analiz edebilme şeklinde sıralanabilir (CBU, 2018a; CBU, 2018b). Mantık

Tasarımı dersi içerik itibari ile bu çıktıları desteklemektedir. Mantık Tasarımı dersi, farklı üniversitelerin eğitim planlarında “Mantık Devreleri Tasarımı”, “Sayısal Mantık”, “Sayısal Sistemlere Giriş” gibi farklı adlar altında verilmektedir. Farklı isimlerle verildiği gibi ders içeriğinde de ufak farklılıklar görülebilmektedir.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi (MCBÜ) Bilgisayar Mühendisliği Mantık Tasarımı dersi içeriği Tablo 1’de görülmektedir. Map Entered Variable (MEV) tekniğinin ve programlanabilir devre elemanları konularının bu ders kapsamında verilmeyip, farklı bir ders içeriğine dahil edildiği bölümler olabilmektedir.

Tablo 1. MCBÜ Bilgisayar Mühendisliği Programı Mantık Tasarımı Dersi Konuları

1- Sayı sistemleri
2- Temel mantık tasarımı konuları <ul style="list-style-type: none">- Doğruluk tablosu,- Mantık kapıları,- Boolean aritmetiği,- Kanonik gösterim,- DeMorgan ile fonksiyonların sadeleştirilmesi,- K-map sadeleştirme yöntemi,- Don't care fonksiyonlar
3- Map Entered Variable (MEV) tekniği
4- Kombinasyonel mantık <ul style="list-style-type: none">- Toplama, çıkarma, karşılaştırma devreleri,- Encoder/Decoder,- Multiplexer/Demultiplexer
5- Programlama elemanları olarak <ul style="list-style-type: none">- ROM- PLA- PAL
6- Ardaşıl mantık elemanları <ul style="list-style-type: none">- Flip flop,- Sayıcı- Register

Bu çalışmanın amacı, Bilgisayar Mühendisliği, Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisliği, Mekatronik Mühendisliği gibi mühendislik alanlarında temel ders olarak okutulan Mantık Tasarımı dersini alan öğrencilerin bu ders kapsamındaki başarılarını ölçen geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir.

Alanyazında başarı testi geliştirilen çalışmalar incelendiğinde, hemen her eğitim seviyesinde ve farklı soru tipleri içeren başarı

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

testleri ile karşılaşılabılır. Bununla birlikte, uygulama alanı olarak ortaöğretim ve lise düzeyindeki başarı testleri ve soru tipi olarak ise çoktan seçmeli sorulardan oluşan başarı testleri daha yaygındır. Örneğin, matematik (Çoruk ve Çakır, 2017; Incebacak ve Ersoy, 2017; Narlı ve Başer, 2008), fen bilgisi (Akbulut ve Çepni, 2013; Bay ve Tuğluk, 2004; Çavdar ve Doymuş, 2016; Demir, Kızılay ve Bektaş, 2016), fizik (Akbulut, 2010; Aşıksoy ve Ozdamli, 2017; Gönen, Kocakaya ve Kocakaya, 2011; Singh ve Rosengrant, 2003), elektrik devreleri (Şen ve Eryılmaz, 2011) alanlarında ve özellikle dersin tamamına değil, ders kapsamındaki bazı konulara yönelik çalışmalarla karşılaşılmaktadır.

Açık uçlu sorulardan oluşan başarı testlerinin geliştirildiği veya kullanıldığı çalışmalarda ise, değerlendirme yapan öğretmenler arasındaki öznel görüş farklılıklarını en aza indirmesi ve değerlendirmenin daha objektif olmasını sağlaması (Tuncel, 2011) bakımından rubriklerin tercih edildiği görülmektedir. Rubrikler, holistik ve analitik rubrikler olarak gruplandırılmakta olup (Atılgan, Kan ve Doğan, 2006), alan yazındaki rubrik geliştirme çalışmalarından örnekler uygulama alanlarına göre aşağıda verilmiştir.

- Matematik alanında başarı testi için rubrik geliştirme çalışmaları (Çetin ve İlhan, 2017; İlhan, 2016) ve sadece açık uçlu sorulardan oluşan başarı testi geliştirme çalışması (Yılmaz, Ertem ve Güven, 2010) örnek verilebilir.

- Robotik alanında karma sorulardan oluşan başarı testi geliştirme çalışmasında (Sullivan, 2008), sadece açık uçlu sorular ile ilgili olarak bir rubrik hazırlanmıştır.

- Sosyal bilgiler alanında, rubriklerin kullanımının etkililiğinin araştırıldığı, ön test ve son test karşılaştırmalarının yapıldığı yarı deneysel bir çalışma görülmektedir (Tuncel, 2011).

- Müzik alanında yapılan bir çalışmada ise, üç ana boyuttan ve 18 ölçütten oluşan bir viyolonsel rubriği geliştirilip uygulanmıştır (Birel ve Albuz, 2014).

- Fen eğitimi alanında, elektrik ünitesini ele alan, öğrencilerin içerik, devre şeması çizebilme ve zamanlama bakımından gösterdikleri performansın gözlemlenmesini amaçlayan bir rubrik geliştirilmiştir (Şenel, Çepni, Yıldırım ve Nas, 2007).

Literatürdeki Mantık Tasarımı dersi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde ise, kazanımlar yerine kavram öğrenmeye odaklanılan ve çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir ölçme aracı geliştirilerek farklı üniversitelerde uygulandığı görülmektedir (Herman, 2011;

Herman ve Loui, 2011; Herman, Loui ve Zilles, 2010). Fakat Mantık Tasarımı dersi ile ilgili açık uçlu sorulardan oluşan bir başarı testi ve rubrik geliştirme çalışmasına rastlanılmamıştır. Mantık tasarımı dersinin daha çok uygulama, analiz ve sentez tipinde sorulara uygun bir içeriğe sahip olması ve devre tasarımına yönelik kazanımların çoktan seçmeli sorularla ölçülmesinin zorluğu sebebiyle, bu ders için açık uçlu sorulardan oluşan bir ölçme aracı geliştirilmesi daha uygundur.

Çalışmanın özgünlüğü, Mantık Tasarımı dersi kapsamında hazırlanan açık uçlu sorulardan oluşan ilk başarı testi olması olarak açıklanabilir. Geliştirilen ölçme aracı, ilgili mühendislik programlarındaki ortak program çıktılarına destekler niteliktedir. Bu çalışma, Mantık Tasarımı Başarı Testi'nin geçerliğini ve güvenilirliğini inceleyen özgün bir çalışmadır.

Yöntem

Bu çalışmada geliştirilen Mantık Tasarımı dersine ilişkin başarı testi, açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Bu kapsamda öncelikle derse ait kazanımlar belirlenmiştir. Açık uçlu sorulardan oluşan soru havuzu ve belirtke tablosu hazırlanmış, havuzdan seçilen sorularla başarı testi oluşturulmuş, kapsam geçerliğini sağlamak için hakem görüşleri alınmış, öğrenci görüşleri alınmış, geribildirimler kapsamında güncellemeler yapılmıştır. Açık uçlu soruların cevaplarının objektif bir biçimde değerlendirilebilmesi için bir rubrik hazırlanarak, her soruya ait çözüm adımları ve bunların doğru yapılma oranına göre öğrencilerin alabilecekleri puanlar belirlenmiştir. Son aşamada, hazırlanan başarı testi uygulanarak elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Çalışma Grubu

2017-2018 Güz döneminde Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Okan Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi olmak üzere 3 farklı üniversitenin Mekatronik, Elektrik-Elektronik, Bilgisayar Mühendisliği bölümlerinde okuyan ve Mantık Tasarımı dersini önceki dönem/yıl içinde alarak başarılı olan ve gönüllülük esasına göre belirlenen 88 (14 kadın, 74 erkek) öğrenci çalışma grubunu oluşturmaktadır (Tablo 2).

Farklı üniversitelerde ve bölümlerde okutulan Mantık Tasarımı dersinde ortak ele alınan konuları içeren bir başarı testi oluşturulması amaçlandığından, mümkün olduğunca fazla sayıda üniversiteye ve bölüme ulaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak,

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

çalışma grubu, olumlu geri bildirim sağlayan üç farklı üniversite ve üç farklı bölümden katılımcılardan oluşturulmuştur.

Tablo 2. Çalışma Grubunun Cinsiyet ve Yaş Aralığı Dağılımı

Yaş Aralığı	20-24		25-29		30-37	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Sayı	14	63	-	6	-	5
Toplam	77		6		5	
%	87,5		6,82		5,68	

Çalışma grubunun yaş dağılımına bakıldığında (Tablo 2), 88 öğrenciden 77 öğrencinin 20-24 yaş, 6 öğrencinin 25-29 yaş, 5 öğrencinin ise 30-37 yaş aralığında olduğu görülmüştür.

Başarı testi geliştirme süreci

Derse ait kazanımlardan başarı testi kapsamına girenlerin belirlenmesi

Mantık tasarımı dersi başarı testi için kullanılacak olan kazanımların belirlenmesi aşamasında, ACM(2016)'da bu ders için belirtilen öğrenme çıktıları ve farklı üniversitelerin ilgili bölümlerinde bu ders kapsamında anlatılan ortak konular dikkate alınmıştır. Bu kapsamda, Tablo 1'de görülen konular arasından "Programlanabilir Elemanlar" konusu ile ilgili, her bölümde okutulmaması sebebiyle, kazanım oluşturulmamıştır. Ayrıca ilk konu olan Sayı Sistemleri konusu da, daha önceden öğrencilerin farklı derslerde incelemiş olmaları sebebiyle kapsam dışı bırakılmıştır. Kazanımlar, ders içeriği ve öğrenme çıktıları dikkate alınarak belirlenmiş, her birinin çok genel olmamasına ve sorularla doğrudan ölçülebilir olmasına dikkat edilmiştir.

İlk aşamada toplam 37 kazanım belirlenmiştir. Bu kazanımlar, üzerinde farklı üniversitelerden 3 alan uzmanı çalışarak, 20 kazanıma indirilmiştir. Hakem görüşleri alındıktan sonra güncellenen kazanım listesi, 19 kazanım olarak, Tablo 3'de görülmektedir.

Soruların hazırlanması

Farklı üniversitelerin Mühendislik ve Bilgisayar Bilimleri bölümlerinde okutulan Mantık Tasarımı dersi ile ilgili ortak konular, başarı testine dahil edilmiştir. Ders kapsamında toplam 54 adet açık

uçlu soru hazırlanmıştır. Belirtke tablosu hazırlanarak, sorular uygulama, analiz, sentez şeklinde kodlanmış ve soruların hangi kazanım/kazanımlarla eşleştikleri netleştirilmiştir. Bu sorular, 3 alan uzmanı ile yürütülen ortak çalışma sonucunda ve belirlenen kazanımları ölçecek ve her kazanıma en az bir soru denk gelecek biçimde seçilmiştir.

Tablo 3. Mantık Tasarımı Dersine Ait Nihai Kazanım Listesi

Kazanım	Kazanımları içeren soru sayısı
1- DeMorgan kanunlarını kullanarak boolean aritmetiği ile işlem yapabilir.	1
2- Verilen bir problemi/ifadeyi/fonksiyonu doğruluk tablosu halinde ifade edebilir.	8
3- Boolean ifadesi verilen üç/dört değişkenli bir fonksiyonun devresini mantık kapılarını (AND, OR, NOT, EXOR) kullanarak çizebilir.	3
4- Universal Kapıları (NAND, NOR) kullanabilir.	1
5- Devresi verilen bir fonksiyonun boolean ifadesini yazabilir.	1
6- Boolean ifadeleri DeMorgan kanunlarıyla sadeleştirebilir.	1
7- Binary, Gray, Tek/çift parite, Seven Segment kod ile ilgili işlemler yapabilir.	2
8- Bir lojik ifadeyi algebraic formda minimum terimler / maksimum terimler (SOP/POS) cinsinden yazarak aralarında dönüşüm yapabilir.	6
9- Verilen bir lojik ifadeyi, nümerik formda gösterebilir.	2
10- Üç/ dört değişkenli bir fonksiyonu K-MAP'e aktararak, sadeleştirebilir.	4
11- Etkisiz durumlar içeren fonksiyonlarla işlem yapabilir.	1
12- Birden fazla çıkışı olan fonksiyonları sadeleştirebilir.	1
13- Karşılaştırma ve toplama devreleri temel kapıları kullanarak gerçekleştirebilir.	2
14- 4 girişli Kod çözücü/Kodlayıcı (Decoder/Encoder) devreler ile işlem yapabilir.	2
15- Maksimum 4 girişli Azlayıcı/Çoklayıcı (DEMUX /MUX) devrelerle işlem yapabilir.	2
16- Üç girişli ardaşıl devreler için durum tablosu çıkartarak durum diyagramı çizebilir.	1
17- D Flip flop kullanarak sayısal devre tasarımı yapabilir.	1
18- Sayıcı tasarımı yapabilir.	1
19- Register tasarımı yapabilir.	1

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

Başarı testi açık uçlu sorulardan oluşturulduğu için ve kapsam itibari ile soruların çözümlerinin uzun zaman alması sebebiyle, sorular hazırlanırken doğrudan kazanıma yönelik olmasına dikkat edilmiş ve soru sayısı öğrencilerin sıkılmadan, dikkatleri dağılmadan cevaplayabilecekleri bir süre ile sınırlı tutulabilecek şekilde ayarlanmıştır. Her bir soru tek kazanımı ölçecek biçimde hazırlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bazı sorularda çözümün adımları diğer kazanımları da içerebilmektedir. Mümkün olabilecek sorularda çözümün ölçülen diğer kazanımlarla ilgili kısımları kısmen soruda verilebilecek biçimde sorular şekillendirilmiştir. Böylece toplam cevaplama süresi minimumda tutularak, testin dönem içinde hedeflenen her kazanım ile ilgili soru içermesi sağlanmıştır. Bu adım sonunda, taslak başarı testine ait belirtke tablosu toplam 20 kazanım için 19 soru içermektedir. “Belirtke tablosu aynı zamanda içerik geçerliği için de bir delil oluşturmaktadır” (Şen ve Eryılmaz, 2011). (19 Kazanım, 15 soru içeren nihai Belirtke Tablosu EK 1’de verilmiştir).

İncelenen alanyazında, açık uçlu sorulardan oluşan başarı testlerinin değerlendirilmesi aşamasında 3’lü derecelendirme ölçeği içeren rubrik geliştirildiği görülmüştür (Sullivan, 2008; Şenel, Çepni, Yıldırım ve Nas, 2007). Rubrikler hem personel hem de öğrencilerce kullanılabilir (Çoruk ve Çakır, 2017).

Rubrikler, puanlama işleminin ne zaman ve kim tarafından yapıldığından bağımsız olarak gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, rubrikler, aynı performansı değerlendiren farklı puanlayıcıların verdiği puanlar arasındaki tutarlılığı artırırken; bir puanlayıcının aynı performansla farklı zamanlarda değişik puanlar vermesinin de önüne geçmektedir (Çetin ve İlhan, 2017; Tuncel, 2011). Dolayısıyla, rubrik kullanımı puanlama ve puanlayıcı güvenirliliğini desteklemektedir. Tekin (1996)’e göre, bir testin puanlama güvenirliliği, testin değişik kişilerce ya da aynı kişi tarafından değişik zamanlarda puanlanmasından elde edilen puanlar arasındaki tutarlılıktır. Puanlayıcı güvenirliliği ise, puanlayıcı-İçi ve puanlayıcılar-arası güvenirlilik olarak iki türde incelenmektedir. Puanlayıcı-İçi güvenirlilik, aynı bireyin verdiği puanların birbiriyle tutarlılığını incelemekte ve çoğu araştırmada Cronbach Alfa katsayısı ile ifade edilmektedir (Jonsson ve Svingby, 2007). Puanlayıcılar-arası güvenirlilik ise, birden fazla puanlayıcının verdiği puanlar arasındaki uyum veya tutarlılığın derecesi olarak tanımlanmaktadır (Cohen, Swerdlik ve Phillips, 1996).

Buradan yola çıkarak, hazırlanan başarı testinin tarafsız bir biçimde değerlendirilebilmesi için bir rubrik geliştirilmiştir. Bir rubriği yaratmanın kalıplaşmış bir yolu yoktur ancak Tuncel (2011) çalışmasında izlenebilecek adımları şöyle sıralamıştır:

1. Etkinlik için puan olarak özetlenebilecek nihai amaca karar verilir.

2. Öğrencilerin ürün, süreç veya performanslarında sergilemeleri istenilen/istenilmeyen gözlenebilir tutumlar tanımlanır.

3. Beyin fırtınası yaparak her tutumu tarif eden özellikler saptanır.

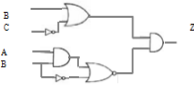
4. Her tutumu zayıf ve mükemmel çalışmalarda birleştiren anlatıcı/ açıklayıcı tanımlar yazılır.

5. Ortak tutumlar için mükemmelden zayıf çalışmaya devam eden silsileler üzerinde tüm performans derecelerinin ayrımları tanımlanır.

6. Her seviyeyi temsil eden öğrenci çalışmalarından örnekler toplanarak değerlendirilir.

7. Rubrik yeniden gözden geçirilir, gerekli olursa değişiklikler yapılır.

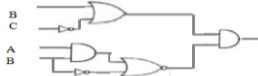
Bu çalışmada geliştirilen Mantık Tasarımı başarı testine ait rubrik ile ilgili olarak, her bir sorunun olası farklı çözümleri için tüm çözüm adımları çıkartılmış, çözüm adımlarının kazanımlara ne oranda karşılık geldiği göz önünde bulundurularak 3'lü derecelendirme ölçeği oluşturulmuştur. Bu ölçekte cevapladığı her soru için öğrenci 1, 2 ya da 3 puan alabilir. Öğrenci soruyu tamamen doğru çözdü ise 3 puan (hepsi doğru) alırken, çözemediyse 0 puan alır. Dolayısıyla, 15 açık uçlu soru içeren Mantık Tasarımı Başarı Testi'nden bir öğrencinin alabileceği en yüksek puan 45 olarak belirlenmiştir. Ölçme aracındaki maddelere ve öğrencinin verdiği doğru cevap oranında alabileceği puanları belirten rubriğe ilişkin bir örnek Şekil 1'de görülmektedir. Mantık Tasarımı Başarı Testi'nin nihai haline ilişkin rubrik EK 3'te görülebilir.

SORU	Adımlar	3: Hepsi	2: orta	1 : kısmen
<p>1. Lojik diyagramı verilen Z fonksiyonuna ait doğruluk tablosunu çizip, lojik ifade yazınız.</p> 	<p>- Doğruluk Tablosu (DT) doğru mu?</p> <p>- Lojik ifade doğru mu?</p>	<p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>DT giriş ve Çıktılar doğru ama %50 D. Lojik ifade Y (yanlış) Veya</p> <p>DT Y. Lojik ifade D.</p>	<p>DT giriş ve çıktılar max %50 D. Lojik ifade Y Veya</p> <p>DT Y. Lojik ifade %50 D.</p>

Şekil 1. Başarı testi için örnek soru ve ilgili rubrik

Hakem görüşlerinin alınması ve güncellemeler

Alan uzmanlarından geri bildirim alabilmek için bir Hakem Görüş Formu hazırlanmıştır. Hakem Görüş Formu, çalışmanın amacını açıklayan bir bölümü, testteki soruları, her sorunun hangi kazanımları karşıladığını, soru hakkındaki hakem görüşlerini ve gerekli durumlarda açıklama yapmak için alanları içermektedir. Uzmanlardan; Madde ölçme aracından çıkartılmalı ise “Uygun değil”, Madde düzeltildikten sonra ölçme aracında kalabilir ise “Geliştirilmeli”, Madde mevcut hali ile ölçme aracında yer alabilir ise “Uygun” şeklinde görüş bildirmeleri istenmiştir. Hakem görüş formu formatı Şekil 2’de görülmektedir.

Kazanım No	SORULAR	Görüş	Görüş Hakkında Açıklama
2 5	<p>1. Lojik diyagramı verilen Z fonksiyonuna ait doğruluk tablosunu çizip lojik ifadeyi yazınız.</p> 	<p>☐ Uygun değil ☐ Geliştirilmeli ☐ Uygun</p>	

Şekil 2. Hakem görüş formundan bir kesit

Farklı üniversitelerin Bilgisayar ve Elektrik-Elektronik Mühendisliği bölümlerinden lisansını almış ve ilgili bölümlerde çalışan 2 profesör, 1 doçent ve 3 doktor öğretim üyesi olmak üzere toplam 6 alan uzmanına, taslak başarı testine ait belirtke tablosu, hazırlanan rubrik ve hakem görüş formu gönderilerek, içerik ve format yönünden incelemeleri istenmiştir. Hakemlerden soruların net olup olmadığı, ilgili kazanıma karşılık gelip gelmediği, gereksiz/eksik bilgi içerip içermediği gibi noktalarda geri bildirimler beklenmiştir.

Alan uzmanları, başarı testinin ilgili konuları/kazanımları kapsadığını belirtmiş ve kullanılan dil, yazı büyüklüğü gibi noktalarda olumsuz geri bildirim vermemiştir. Gelen geribildirimler aşağıda listelenmiştir:

- Bazı soruların çözümünün çok zaman aldığı, temel konular yanı sıra detay konular içerdiği,
- Öğrencinin başarı testini cevaplama için, oldukça uzun bir süreye ihtiyaç duyulacağı,
- Başarı testinde, aynı kazanımı test eden benzer sorular arasından eleme yapılabileceği ve bunun toplam çözüm süresini azaltacağı,

- Soru 1’de, Z ifadesinin devre üzerinde gösterilmesinin uygun olacağı,
- Soru 2’de “sadeleştiriniz” ifadesinin “toplamlar çarpımı olarak yazınız” şeklinde değiştirilmesinin uygun olabileceği,
- Soru 3’te verilen bit sayısının azaltılmasının uygun olacağı,
- Soru 4’te seven-segment yapısının şemasının verilmesinin uygun olacağı,
- Soru 7’de K-Map kısaltması yerine açık adı Karnaugh Map ifadesinin kullanılması; sembol farklılıklarından dolayı sorun yaşamamak için, Φ sembolünün “don’t care” anlamında kullanıldığının belirtilmesi,
- Soru 8’de kullanılan MEV tekniğinin bazı üniversitelerde anlatılmadığı, ilgili kazanımın ve sorunun çıkartılmasının uygun olacağı,
- Soru 10’da doğruluk tablosunun soruda verilmesinin uygun olacağı,
- Soru 14’te x girişinin tabloda gösterilmesinin uygun olacağı.

Hakemlerden gelen geribildirimler doğrultusunda gerekli güncellemeler yapılmıştır. 4 maddenin (2, 8, 10 ve 17 numaralı maddeler) ölçme aracından çıkartılmasının ve 7 maddede gerekli değişikliklerin yapılmasının ardından, başarı testi toplam 19 kazanıma karşılık gelen 15 sorudan oluşmaktadır. Her bir kazanımın kaç farklı soruyla ölçüldüğü ile ilgili bilgi Tablo 3’te ve EK 1’de verilen Belirtke Tablosunda görülebilir.

Başarı testi bu haliyle, sorularda anlaşılmayan ya da net olmayan bir ifade olup olmadığı konusunda görüş almak amacıyla, çalışma grubu dışında olan ve Mantık Tasarımı dersini alıp başarılı olmuş beş öğrenciye uygulanmış ve olumlu geribildirimler elde edilmiştir. Bu uygulama sonucunda, başarı testinin cevaplanma süresinin 90 dakika olması uygun görülmüştür.

1. Verilerin analizi

Araştırmanın verileri, Mantık Tasarımı dersi kapsamında hazırlanan açık uçlu 15 sorudan oluşan başarı testinin, çalışma grubunda belirtilen 88 öğrenciye uygulanarak, bunların arasından toplam 10 öğrencinin kağıdının rastgele bir biçimde seçilmesi ve hazırlanan rubriğe göre 2 alan uzmanı tarafından puanlanması yoluyla elde edilmiştir. Ancak objektif olarak puanlama yapmanın mümkün olmadığı değerlendirilmelerde, kullanılacak rubrik hakkında puanlayıcılara bilgi verilmesi gerektiğinden (Çetin ve İlhan, 2017),

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

alan uzmanlarına puanlama öncesinde rubrik hakkında eğitim verilmiştir.

Aracın güvenirliliği için puanlayıcılar arası uyuma bakılmıştır (Güler, 2019). Bu amaçla, ölçme aracındaki maddelerin eşit ağırlıkta değerlendirilmiyor olması, 10 değerlendirmenin karşılaştırma için yeterli olması ve bu tür rubrik güvenirlilik çalışmalarında sıkça görülen bir uygulama olması göz önünde bulundurularak, Spearman's rho testi uygulanmıştır. Analizler, SPSS yazılımı kullanılarak yapılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu bulgular, kapsam geçerliği ve güvenirlilik başlıkları altında sunulmaktadır.

1. Kapsam geçerliği ile ilgili bulgular

Kapsam geçerliği, testi oluşturan maddelerin ölçülmek istenen tanımlanmış davranışlar evrenini ne derece temsil ettiği ile ilgilidir ve maddelerin ölçülmek istenen davranışı yeterince yansıtıp yansıtmadığı incelenmektedir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2013).

Bir maddeye ilişkin kapsam geçerlik oranı, ilgili maddeye "Uygun" şeklinde görüş bildiren uzman sayısının, maddeye ilişkin görüş bildiren toplam uzman sayısının yarısına oranının 1 eksiği ile elde edilir ve $KGO = N_G / (N/2) - 1$ formülü ile hesaplanır. Burada KGO, kapsam geçerlik oranını, N görüş bildiren uzman sayısını, N_G uygun görüşü bildiren uzman sayısını ifade etmektedir (Yurdugül, 2005). Hakem Görüş Formundaki bilgiler doğrultusunda, 19 soru içeren taslak başarı testinin kapsam geçerliği incelendiğinde, ölçme aracındaki maddelerin kapsam geçerlik oranlarının ortalaması 0,80 olarak bulunmuştur. 2 hakem 8 numaralı soruyu uygun bulmadığından, bu sorunun kapsam geçerlik oranı 0,33 olarak elde edilmiştir ve bu soru başarı testinden çıkartılmıştır. Ayrıca, hakemlerden gelen görüşler doğrultusunda, aynı kazanımı ölçen 3 madde (madde 2, 10, 17) başarı testinden çıkartılmıştır. Sonuç olarak, 19 maddelik başarı testinden 4 maddenin çıkartılması ile elde edilen başarı testindeki maddelerin kapsam geçerlikleri Tablo 4'te verilmiştir. Kapsam geçerliği için kabul ölçütü alanyazında 0,62 olarak verilmektedir (Yurdugül, 2005). Bu çalışmada ise, Tablo 4'te görüldüğü üzere, her maddenin kapsam geçerlik oranı eşik değerin üzerindedir. Ayrıca tüm maddelerin kapsam geçerlik oranı

ortalamasının 0,84 olarak bulunması, ölçme aracının kapsam geçerliğini sağladığını göstermektedir.

Tablo 4. Nihai Başarı Testine Ait Kapsam Geçerliği

Madde No	Maddenin Gerekli Olduğunu Belirten Uzman Sayısı	Kapsam Geçerlik Oranı
1	6	1
2	5	0,66
3	5	0,66
4	6	1
5	6	1
6	5	0,66
7	5	0,66
8	5	0,66
9	6	1
10	6	1
11	6	1
12	5	0,66
13	6	1
14	6	1
15	5	0,66
Ortalama		0,84
Minimum Kabul Oranı		0,62

2. Güvenirlilik ile ilgili bulgular

Güvenirlilik, aynı bireyler üzerinde yapılan ölçmelerin, aynı ya da farklı puanlayıcı tarafından değerlendirilmesi durumunda ölçme sonuçlarının tutarlılığı ve tekrar edilebilirliği olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2013; Tekin, 1996). Çalışma grubu öğrencilerine uygulanan başarı testi cevapları arasından rastgele biçimde 10 öğrencinin kağıdı seçilerek 2 alan uzmanının değerlendirilmesine sunulmuştur. Değerlendirme sonuçlarına, her madde için ayrı ayrı ve toplam puanlar için Spearman's rho testi uygulanmıştır. Mantık Tasarımı dersi açık uçlu sorulardan oluşan başarı testi maddelerine ilişkin Spearman's rho testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. "Her birinde 10 değerlendirme bulunan 2 grup değerlendirme için Spearman's rho değeri 0,648'den büyük olan değerler anlamlı kabul edilmektedir" (Güler, 2019). Tablo 5'teki değerlere bakıldığında, 14 madde için 2 puanlayıcı birebir aynı puanları verirken, sadece 9 numaralı maddede 2 öğrenciye farklı puanlar verdiklerinden p değeri bu madde için 0,797 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla, bulgular incelendiğinde, bütün maddeler

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

ayrı ayrı ve madde toplamları korelasyon değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 5. Mantık Tasarımı Dersi Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Başarı Testi Maddelerine İlişkin Spearman's Rho Testi Sonuçları

Madde Numarası	Puanlayıcı Sayısı	Değerlendirilen yanıt sayısı	p
1	2	10	1,00
2	2	10	1,00
3	2	10	1,00
4	2	10	1,00
5	2	10	1,00
6	2	10	1,00
7	2	10	1,00
8	2	10	1,00
9	2	10	0,797
10	2	10	1,00
11	2	10	1,00
12	2	10	1,00
13	2	10	1,00
14	2	10	1,00
15	2	10	1,00
Toplam	2	10	0,966

$\alpha = .05$

Elde edilen bulgular, Mantık Tasarımı dersi için geliştirilen ve 15 açık uçlu sorudan oluşan ölçme aracının geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Mantık Tasarımı Başarı Testi EK 2'de, değerlendirilmesi için geliştirilen rubrik ise EK 3'te verilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Mantık Tasarımı dersi kapsamında, Mühendislik Fakülteleri'nin Bilgisayar Mühendisliği, Mekatronik Mühendisliği, Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisliği gibi bölümlerinde anlatılan ortak konuları içeren, öğrencilerin başarılarını ölçen, açık uçlu sorulardan oluşan, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışma ile Mantık Tasarımı dersi için açık uçlu sorulardan oluşan bir başarı testi alinyazına kazandırılmıştır.

Ölçmenin sağlıklı olabilmesi için ilk adımda hedeflenen öğrenme kazanımları çıkartılmış, daha sonra her kazanıma karşılık en az bir soru bulunacak şekilde açık uçlu sorular içeren bir başarı testi oluşturulmuştur. Altı alan uzmanının görüşleri doğrultusunda

gerekli güncellemeler yapılmış, kapsam geçerliği sağlanan başarı testine nihai hali verilmiştir.

Test hazırlanırken, açık uçlu soruların bazılarında problemin tüm çözümü baştan sona istenmemiş, bir kısmı verilerek öğrenciden sadece kazanıma yönelik kısmı çözmesi istenmiştir. Böylelikle, hem doğrudan ilgili kazanımın ölçülmesi sağlanmış, hem de testin süresi çok uzun tutulmayarak öğrencilerin dikkati dağılmadan testi çözmeleri amaçlanmıştır.

Açık uçlu soruların puanlanmasında, puanlayıcı etkilerini minimum düzeyde tutarak daha objektif bir puanlama sağlamak amacıyla rubrikler hazırlanır (Dunbar, Brooks ve Miller, 2006). Bu sebeple, 3 ölçekli rubrik hazırlanmış ve geçerlik çalışması yapılmıştır. Burada önemli nokta, hazırlanan Mantık Tasarımı Başarı Testi için genel bir rubrik değil, her bir soru için özel bir rubrik hazırlanmış olması ve değerlendirmenin bu rubriklere göre yapılmış olmasıdır.

Standart rubriklere göre yapılan puanlamalarda, puanlayıcı katılımı ve cömertliği, araştırmaya katılan puanlayıcıların neredeyse tamamında gözlenen ve puanlama sürecine karışan en önemli puanlayıcı etkisi (Çetin ve İlhan, 2017) olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada, 15 maddeli başarı testi için iki puanlayıcı 1 madde dışında tamamen aynı puanları verdiklerinden, puanlayıcı etkisinin düşük düzeyde kaldığı söylenebilir. Bu da, hazırlanan açık uçlu sorulardan oluşan başarı testinin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tüm bu sonuçlar, 15 açık uçlu sorudan oluşan Mantık Tasarımı Dersi Başarı Testi'nin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermiştir.

Mantık Tasarımı dersinin kazanım sayısının fazla olması, farklı üniversitelerde ve bölümlerde ders içeriklerinde farklılıklar olması ve açık uçlu soruların cevaplanma süresinin uzun olması gerekçeleriyle kazanım sayısının azaltılması ve soru sayısının minimize edilmesi bu çalışmanın sınırlılıkları olarak görülebilir.

Hazırlanan Mantık Tasarımı Başarı Testi, dönemlik ders içeriğine uygun olarak hazırlanması ve farklı bölümlerdeki ortak içeriği temel alması sebebiyle, üniversitelerde Bilgisayar Mühendisliği, Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisliği, Mekatronik Mühendisliği gibi Mantık Tasarımı dersinin okutulduğu bölümlerde dersi veren öğretim üyelerinin değerlendirme süreçlerinde kullanabilecekleri bir ölçüm aracıdır.

İlerleyen çalışmalar kapsamında geliştirilen başarı testinin, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği bölümünde

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

verilen Mantık Tasarımı dersi kapsamında kullanılması planlanmaktadır.

Öneriler

Araştırmada ulaşılan sonuçlara dayanarak, Mantık Tasarımı dersi kapsamında açık uçlu soruların puanlanmasında, nesnel bir sonuç elde edebilmek için, rubriklerden faydalanılması önerilebilir. Ayrıca, hazırlanan Mantık Tasarımı Başarı Testi, Bilgisayar Mühendisliği, Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisliği, Mekatronik Mühendisliği gibi Mantık Tasarımı dersinin okutulduğu bölümlerde dersi veren öğretim üyelerinin değerlendirme süreçlerinde kullanılabilir.

Kaynakça

ACM (2016). *Computer Engineering Curricula 2016 (CE2016), Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Computer Engineering*.

(<https://www.acm.org/binaries/content/assets/education/ce2016-finalreport.pdf>), (20.11.2018)

Akbulut, H.H., (2010). *Sıvıların kaldırma kuvveti ve yüzme kavramlarına yönelik probleme dayalı öğrenme uygulaması ve değerlendirilmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) , Trabzon.

Akbulut, H.İ. ve Çepni. S. (2013), "Bir Üniteye Yönelik Başarı Testi Nasıl Geliştirilir?: İlköğretim 7. Sınıf Kuvvet ve Hareket Ünitesi", *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 18-44.

Aşıksoy, G. ve Özdamli, F. (2017), "The Flipped Classroom Approach Based on the 5E Learning Cycle Model-5ELFA", *Croatian Journal of Education: Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 19(4), 1131-1166.

Atılğan, H., Kan, A. ve Doğan N. (2006), *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Balcı, B. ve Çiloğlugil, B. (kabul edildi), "Öğrencilerin Takım Çalışması Yeteneklerinin Bireysel ve Akran Değerlendirmeleri ile İncelenmesi". *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi*.

Bay, E. ve Tuğluk, M.N., (2004), "Resmi ve Özel İlköğretim Okulları Öğrenci Başarılarının Karşılaştırılması", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2).

Berk, R. A. (1996), "A Consumer's Guide to Multiple- Choice Item Formats That Measure Complex Cognitive Outcomes", *In National*

Evaluation Systems, From policy to practice (pp.101-127). Amherst, MA:Author.

Birel, A.S. ve Albuz, A. (2014), "Viyolonsel Öğretiminde Performansı Değerlendirmeye Yönelik Hazırlanan Dereceli Puanlama Anahtarının (Rubrik) Sınanması ve Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18(3), 281-207.

Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H. ve Krathwohl, D. R. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives, The Classification of Educational Goals. Handbook I. Cognitive Domain*. New York, David McKay Company Inc.

Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

CBU. (2018a). Manisa CBU Faculty of Engineering Computer Engineering Program Outcomes. (<http://katalog.cbu.edu.tr/Site/ProgramOutcomes.aspx?ProgramID=1154&lang=1>), (10.10.2018)

CBU. (2018b). Manisa CBU Faculty of Engineering Electrical and Electronics Engineering Program Outcomes. (<http://katalog.cbu.edu.tr/Site/ProgramOutcomes.aspx?ProgramID=283&lang=1>), (10.10.2018)

Cohen, J. R., Swerdlik, M. E. ve Phillips, S. M. (1996). *Psychological testing and assessment*. (3th Ed.). London: Mayfield.

Çavdar, O. ve Doymuş, K., (2016), "İyi Bir Eğitim Ortamı İçin Yedi İlkenin İşbirlikli Öğrenme Yöntemi ile Kullanılmasının Fen ve Teknoloji Dersinde Başarıya Etkisi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 441-466.

Çetin, B. ve İlhan, M. (2017), "Standart ve SOLO Taksonomisine Dayalı Rubrikler ile Puanlanan Açık Uçlu Matematik Sorularında Puanlayıcı Katılığı ve Cömertliğinin İncelenmesi", *Eğitim ve Bilim*, 42(189), 217-247.

Çoruk, H. ve Çakır, R. (2017), "Çoklu ortam kullanımının ilkökul öğrencilerinin akademik başarılarına ve kaygılarına etkisi", *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 8(1), 1-27.

Demir, N., Kızılay, E. ve Bektaş, O. (2016), " Development of an Achievement Test about Solutions for 7th Graders: A Validity and Reliability Study", *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science & Mathematics Education*, 10(1).

Dunbar, N. E., Brooks, C. F. ve Miller, T. K. (2006), "Oral communication skills in higher education: Using a performance-

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

based evaluation rubric to assess communication skills”, *Innovative Higher Education*, 31(2), 115-128. doi:10.1007/s10755-006-9012-x

Gönen, S., Kocakaya, S. ve Kocakaya, F. (2011), “Dinamik Konusunda Geçerliliği ve Güvenirliği Sağlanmış Bir Başarı Testi Geliştirme Çalışması”, *Yüzüncü Yıl Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 40-57.

Güler, Ç. (2019), *Öğrenme Nesnesi Tasarım ve Geliştirme Süreci: Bir Tasarım Tabanlı Araştırma Örneği*, Hacettepe Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı, (Doktora tezi), Ankara.

Herman, G. L., (2011), *The development of a digital logic concept inventory*. (Doctor of Philosophy Thesis in Electrical and Computer Engineering in the Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign).

Herman, G. L. ve Loui , M. C. (2011), “Administering a digital logic concept inventory at multiple institutions”. In Proceedings of the 2011 American Society for Engineering Education annual conference and exposition (pp. 26–29). Vancouver, BC.

Herman, G. L., Loui, M. C. ve Zilles, C. (2010). “Creating the digital logic concept inventory”. In Proceeding of the 41th Annual ACM Technical Symposium of Computer Science Education (ITiCSE’10) (pp. 102–106). New York, NY.

Incebacak, B.B. ve Ersoy, E., (2017). “Developing An Achievement Test For Fraction Teaching: Validity and Reliability Analysis.” ITM Web of Conferences 13, DOI: 10.1051/itmconf/20171301003 CMES2017.

İlhan, M. (2016), “Açık uçlu sorularla yapılan ölçmelerde klasik test kuramı ve çok yüzeyli rasch modeline göre hesaplanan yetenek kestirimlerinin karşılaştırılması”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 346-368.

Jonsson, A. ve Svingby, G. (2007). The use of scoring rubrics: Reliability, validity and educational consequences. *Educational Research Review*, 2(2007), 130-144.

Narlı, S. ve Başer, N. (2008), "Küme, Bağıntı, Fonksiyon" Konularında Bir Başarı Testi Geliştirme ve Bu başarı testi İle Üniversite Matematik Bölümü 1. Sınıf Öğrencilerinin Bu Konulardak Hazırbulunuşluklarını Betimleme Üzerine Nicel Bir Araştırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 147-158.

Özçelik, D.A. (1998). *Ölçme ve Değerlendirme*. ÖSYM Yayınları, Ankara.

Singh, C. ve Rosengrant, D. (2003), "Multiple-Choice Test of Energy and Momentum Concepts", *American Journal of Physics*, 71(6), 607-617.

Sullivan, F. R. (2008), "Robotics and science literacy: Thinking skills, science process skills and systems understanding", *Journal of Research in Science Teaching: The Official Journal of the National Association for Research in Science Teaching*, 45(3), 373-394.

Şen, H.C. ve Eryılmaz, A. (2011), "Bir Başarı Testi Geliştirme Çalışması: Basit Elektrik Devreleri Başarı Testi Geçerlik ve Güvenirlik Araştırması", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*. VIII(1), 1-39.

Şenel, T., Çepni, S., Yıldırım, N. ve Nas, S. E. (2007), "Süreç Odaklı Değerlendirmede Kullanılabilecek Bir Analitik Rubriğin Geliştirilmesi: Yaşamımızdaki Elektrik Ünitesi Örneği", *EDU7*, 2(2).

Tekin, H. (1996). *Eğitimde Ölçme Değerlendirme*. Yargı Yayınları.

Tuncel, G. (2011), "Sosyal Bilgiler Dersinde Rubriklerin Etkili Kullanımı", *Marmara Coğrafya Dergisi* Sayı: 23, 213-233.

Turan Oluk, N., Ekmekci, G., (2017), "Alternatif Değerlendirme Teknikleri ile Geleneksel Değerlendirme Tekniklerinin Öğrenci Başarısını Ölçme Açısından Karşılaştırılması", *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi/JRES*, 4(2), 172-199.

Yılmaz, G.K., Ertem, E. ve Güven, B. (2010), "Dinamik Geometri Yazılımı Cabri'nin 11.Sınıf Öğrencilerinin Trigonometri Konusundaki Öğrenmelerine Etkisi", *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 1(2), 200-216.

Yılmaz, H. (2004). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (7.baskı). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Yurdugül, H. (2005). "Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerliği İçin Kapsam Geçerlik İndekslerinin Kullanılması". XIV. Eğitim Bilimleri Kurultayı, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

EK 1.

Mantık Tasarımı Dersi Başarı Testine Ait Belirtke Tablosu

Kazanım	Soru No															İlgili Soru sayısı
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
1- DeMorgan kanunlarını kullanarak Boolean aritmetiği ile işlem yapabilir.					u											1
2- Verilen bir problemi ifadeyi/ fonksiyonu doğruluk tablosu halinde ifade edebilir.	u		u	u			u		u	u	s			u	u	8
3- Boolean ifadesi verilen üç/ dört değişkenli bir fonksiyonun devresini mantık kapılarını (AND, OR, NOT, EXOR) kullanarak çizebilir.				u						u		u				3
4- Universal Kapıları (NAND, NOR) kullanabilir.							u									1
5- Devresi verilen bir fonksiyonun Boolean ifadesini yazabilir.	s															1
6- Boolean ifadeleri DeMorgan kanunlarıyla sadeleştirebilir.					u											1
7- Binary, Gray, Tek/çift parite, Seven-Segment kod ile ilgili işlemler yapabilir.	s	u														2
8- Bir lojik ifadeyi algebric formda minimum terimler / maksimum terimler (SOP/POS) cinsinden yazarak aralarında dönüşüm yapabilir.		u	a	s	u					u	u					6
9- Verilen bir lojik ifadeyi, nümerik formda gösterebilir.			s		s											2
10- Üç/ dört değişkenli bir fonksiyonu K-Map'e aktararak, sadeleştirebilir.						u				u			u	u		4
11- Etkisiz durumlar içeren fonksiyonlarla işlem yapabilir.						s										1
12- Birden fazla çıkışı olan fonksiyonları sadeleştirebilir.														s		1
13- Karşılaştırma ve toplama devreleri temel kapıları kullanarak gerçekleştirebilir.							s				s					2
14- 4 girişli Kod çözücü/Kodlayıcı (Decoder/Encoder) devreler ile işlem yapabilir.									s	s						2
15- Maksimum 4 girişli Azlayıcı / Çoklayıcı (DEMUX /MUX) devrelerle işlem yapabilir.							s					s				2
16- Üç girişli ardışıl devreler için durum tablosu çıkartarak durum diyagramı çizebilir.												a				1
17- D Flip flop kullanarak sayısal devre tasarımı yapabilir.													s			1
18- Sayıcı tasarımı yapabilir.														s		1
19- Register tasarımı yapabilir.															s	1

(Tabloda u: Uygulama, s:Sentez ve a:Analiz anlamında kullanılmıştır.)

EK 2.

Mantık Tasarımı Dersi İçin Geliştirilen Başarı Testi

Sevgili Öğrenciler,

Bu testin amacı, "Mantık Tasarımı (Logic Design)" dersi ile ilgili bilgi düzeyinizi belirlemektir.

Bu testte 15 soru yer almaktadır.

Bu testteki soruları cevaplama süreniz 90 dakikadır.

Testteki soruları dikkatlice okuyunuz. Cevapları soruların yanındaki boş alanlara çözümlünüzü.

Aşağıda belirtilen bilgileri doldurduktan sonra testi cevaplamaya başlayınız.

BAŞARILAR

Adınız :

Soyadınız :

Yaşınız :

Cinsiyetiniz :

Üniversiteniz :

Bölümünüz :

Sınıfınız :

Mantık Tasarımı Dersini Kaç Kere Aldınız :

1. Lojik diyagramı verilen Z fonksiyonuna ait doğruluk tablosunu çizilip, lojik ifadeyi yazınız.

2. Gray kodda verilen (1010) sayısını odd parity (tek eşlik) BCD (Binary Coded Decimal) olarak kodlayınız.

3. Binary koddan seven-segment koda dönüşüm yapan devre için verilen doğruluk tablosunu tamamlayarak, a çıkışı için nümerik ifadeyi yazınız.

Dec	Girişler				Çıkışlar						
	A	B	C	D	a	b	c	d	e	f	g
0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0
1	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0
2	0	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1
3	0	0	1	1	1	1	1	1	0	1	1
4	0	1	0	0	0	1	1	0	0	1	1
5	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1
6	0	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0
7	0	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0
8	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0

4. Verilen F fonksiyonu için lojik ifadeyi yazınız ve devresini POS forma göre çiziniz.
 $F(a,b,c) = \prod(1,3,4,6)$

5. $Q(x,y,z)=xy + x'z' + yz' + yz$ fonksiyonunu POS (toplamların çarpımı) forma dönüştürerek giriş değişkenleri cinsinden yazınız ve nümerik formda ifade ediniz.
 NOT: Fonksiyonu kanonik hale getirmeniz gerekir.

6. Minterm ve don't care terimler ile ifade edilen F fonksiyonu Karnaugh Map (K-Map) üzerinde sadeleştiriniz.
 $F(x,y,z) = \sum m(1,3,6) + \Phi(2,7)$

7. Birer bitlik iki sayıyı toplayan yarım toplayıcı devreye ait verilen doğruluk tablosunu doldurarak, devrenin çıkışlarını NAND veya NOR kapıları ile gerçekleştiriniz.

Girişler		Çıkışlar	
A	B	Elde	Toplam
0	0		
0	1		
1	0		
1	1		

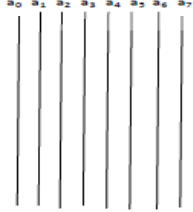
8. Aşağıda doğruluk tablosu görülen 1-4 Demultiplexer (azlayıcı, veri dağıtıcı) için ilgili devreyi çiziniz.
 (X veri girişi, S₁ ve S₀ ise kontrol hatlarıdır)

X	S ₁	S ₀	D ₃	D ₂	D ₁	D ₀
Φ	0	0	0	0	0	1
Φ	0	1	0	0	1	0
Φ	1	0	0	1	0	0
Φ	1	1	1	0	0	0

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

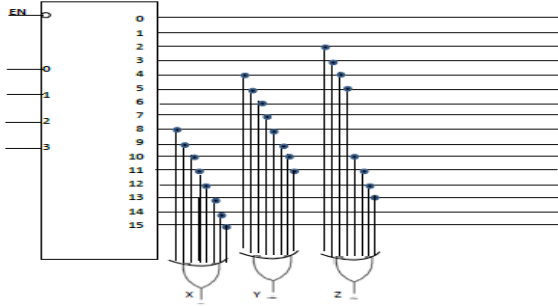
9. Sekizli sayı sisteminden ikili sayı sistemine dönüşüm yapan devre ENCODER ile gerçekleştirilecektir. Doğruluk tablosunu tamamlayarak devre çizimini yapınız.
NOT: Bir anda tek bir giriş aktif olacaktır.

Dec	a ₀	a ₁	a ₂	a ₃	a ₄	a ₅	a ₆	a ₇	Q ₀	Q ₁	Q ₂
0	1	0	0	0	0	0	0	0			
1	0	1	0	0	0	0	0	0			
2	0	0	1	0	0	0	0	0			
3	0	0	0	1	0	0	0	0			
4	0	0	0	0	1	0	0	0			
5	0	0	0	0	0	1	0	0			
6	0	0	0	0	0	0	1	0			
7	0	0	0	0	0	0	0	1			

10. Dört bit binary kodu Gray koda çeviren devreye ait doğruluk tablosu verilmiştir. Aktif high decoder kullanılarak gerçekleştirilen devre çizimini, t çıkış fonksiyonu için tamamlayınız.

Girişler				Çıkışlar			
a	b	c	d	x	y	z	t
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	1	0	0	0	1
0	0	1	0	0	0	1	1
0	0	1	1	0	0	1	0
0	1	0	0	0	1	1	0
0	1	0	1	0	1	1	1
0	1	1	0	0	1	0	1
0	1	1	1	0	1	0	0
1	0	0	0	1	1	0	0
1	0	0	1	1	1	0	1
1	0	1	0	1	1	1	1
1	0	1	1	1	1	1	0
1	1	0	0	1	0	1	0
1	1	0	1	1	0	1	1
1	1	1	0	1	0	0	1
1	1	1	1	1	0	0	0

11. İkişer bitlik iki sayıyı karşılaştıran devreye ait doğruluk tablosu yanda görülmektedir. Tablodaki (A>B) çıkışını doldurunuz ve bu çıkış için Karnaugh Map (K-Map) üzerinde sadeleştirme yapınız

Girişler				Çıkışlar		
A ₁	A ₀	B ₁	B ₀	A = B	A < B	A > B
0	0	0	0	1	0	
0	0	0	1	0	1	
0	0	1	0	0	1	
0	0	1	1	0	1	
0	1	0	0	0	0	
0	1	0	1	1	0	
0	1	1	0	0	0	
0	1	1	1	0	0	
1	0	0	0	0	0	
1	0	0	1	0	0	
1	0	1	0	1	0	
1	0	1	1	0	1	
1	1	0	0	0	0	
1	1	0	1	0	0	
1	1	1	0	0	0	
1	1	1	1	1	0	

12. Verilen F fonksiyonuna ait kombinezonsal devrede, c ve d seçme girişlerine karşılık gelen ve a, b cinsinden ifade edilen giriş terimleri yandaki tabloya yazarak, standart 4 x 1 MUX ile gerçekleştirilen devreyi tamamlayınız.

c	d	terim
0	0	
0	1	
1	0	
1	1	

$$F(a,b,c,d) = c'd'(ab') + c'd(a \oplus b) + cd'(b') + cd(a' + ab')$$

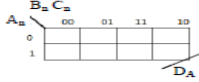

13. Her saat dabeisiyle 0-7 arası sayıları sayan ve çift sayılarda çıkışı 1 yapan ardışıl devre için yanda verilmiş olan durum tablosunu doldurup, durum diagramını çiziniz.

Şimdiki durum			Sonraki durum			
a	b	c	a _{n+1}	b _{n+1}	c _{n+1}	F
0	0	0				
0	0	1				
0	1	0				
0	1	1				
1	0	0				
1	0	1				
1	1	0				
1	1	1				

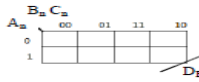
14. Çift sayıları sayan 3 bitlik bir sayıcı için durum tablosu yanda verilmiştir. İstenmeyen bir durum ile karşılaşıldığında bir sonraki duruma geçilmektedir. Doğruluk tablosunu, K-Map sadeleştirmelerini ve D flip flop ile gerçekleştirilen devre çizimini tamamlayınız.

A _n	B _n	C _n	A _{n+1}	B _{n+1}	C _{n+1}
0	0	0	0	1	0
0	0	1	0	1	0
0	1	0			
0	1	1			
1	0	0			
1	0	1			
1	1	0			
1	1	1			

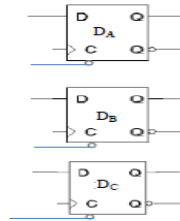

$$D_A =$$

$$D_C = 0$$

$$D_B =$$

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

15. Yanda durum tablosu verilmiş devre için sonraki durumlar ve çıkış fonksiyonu verilmiştir. Bunları Karnaugh Map (k-map) üzerinde sadeleştiriniz ve register kullanılarak tasarlanan devreyi tamamlayınız.

$A_1(t+1) =$

$A_2(t+1) =$

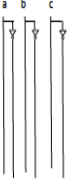
$Y =$

Simdiki durum	Giriş	Sonraki durum	Çıkış
A1 A2	X	A1 A2	Y
0 0	0	0 0	0
0 0	1	0 1	1
0 1	0	0 1	0
0 1	1	0 0	1
1 0	0	1 0	0
1 0	1	0 1	0
1 1	0	1 1	0
1 1	1	0 0	1

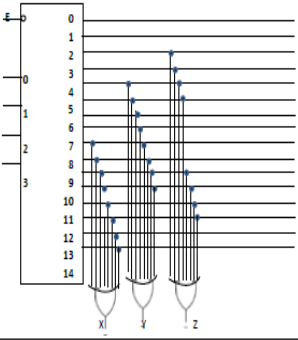
EK 3.

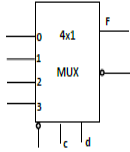
Mantık Tasarımı Dersi için Geliştirilen Başarı Testi Değerlendirme Rubriği

SORU	Adımlar	3: Hepsi	2: orta	1 : kısmen																																																																																																																																															
<p>1. Lojik diyagramı verilen Z fonksiyonuna ait doğruluk tablosunu çizip, lojik ifadeyi yazınız.</p>	<p>- Doğruluk Tablosu (DT) doğru mu?</p> <p>- Lojik ifade doğru mu?</p>	<p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>DT giriş ve çıkışlar doğru ama Lojik ifade Y (yanlış) Veya</p> <p>DT Y. Lojik ifade D.</p>	<p>DT giriş ve çıkışları max %50 D. Lojik ifade Y Veya</p> <p>DT Y. Lojik ifade %50 D.</p>																																																																																																																																															
<p>2. Gray koda verilen (1010) sayısını odd parity (tek eşik) BCD (Binary Coded Decimal) olarak kodlayınız.</p>	<p>- EXOR kullanması gerektiğini biliyor mu? (aynı →1, farklı →0)</p> <p>- Binary sonuç doğru mu?</p> <p>- Odd parity BCD doğru mu?</p>	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Hayır</p>	<p>Evet</p> <p>Hayır</p> <p>Hayır</p>																																																																																																																																															
<p>3. Binary koddan seven-segment koda dönüşüm yapan devre için verilen doğruluk tablosunu tamamlayarak, a çıkışı için nümerik ifadeyi yazınız.</p> <table border="1" style="margin: 10px auto; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th rowspan="2">Dec</th> <th colspan="4">Girişler</th> <th colspan="7">Çıkışlar</th> </tr> <tr> <th>A</th> <th>B</th> <th>C</th> <th>D</th> <th>a</th> <th>b</th> <th>c</th> <th>d</th> <th>e</th> <th>f</th> <th>g</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td></tr> <tr><td>2</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td></tr> <tr><td>3</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>4</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>5</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>6</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>7</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>8</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>9</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>	Dec	Girişler				Çıkışlar							A	B	C	D	a	b	c	d	e	f	g	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	2	0	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1	3	0	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	4	0	1	0	0	0	1	1	0	0	1	1	5	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1	6	0	1	1	0								7	0	1	1	1								8	1	0	0	0								9	1	0	0	1								<p>- DT doğru olarak tamamlanmış mı? (4sattır, 7 çıkış)</p> <p>- a için nümerik ifade (Ni) doğru mu?</p> <p>NOT: Nümerik ifade SOP ya da POS formda yazılabilir.</p>	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>Evet</p> <p>Ni %50 den fazlası D</p>	<p>- DT 4 satırın 2'si D</p> <p>- Ni Y. ya da mevcut tabloya göre yazılmış Veya</p> <p>- DT sadece a çıkışı D. Ni ifade mevcut tabloya göre yazılmış ya da Y.</p>
Dec		Girişler				Çıkışlar																																																																																																																																													
	A	B	C	D	a	b	c	d	e	f	g																																																																																																																																								
0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0																																																																																																																																								
1	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0																																																																																																																																								
2	0	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1																																																																																																																																								
3	0	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1																																																																																																																																								
4	0	1	0	0	0	1	1	0	0	1	1																																																																																																																																								
5	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1																																																																																																																																								
6	0	1	1	0																																																																																																																																															
7	0	1	1	1																																																																																																																																															
8	1	0	0	0																																																																																																																																															
9	1	0	0	1																																																																																																																																															

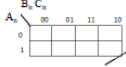
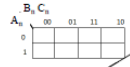
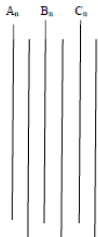
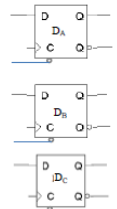
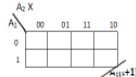
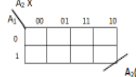
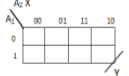
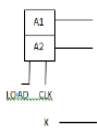
<p>4. Verilen F fonksiyonu için lojik ifadeyi yazınız ve devresini POS forma göre çiziniz. $F(a,b,c) = \prod(1,3,4,6)$</p> 	<ul style="list-style-type: none"> - Lojik ifade (Lİ) doğru mu? - Devre POS forma göre ve doğru çizilmiş mi? <p>Not: Sadeleştirilmiş ifade kabul edilmeyecek.</p>	<p>Evet (tamamı D.)</p> <p>Evet</p>	<p>Lİ %50 den fazla D.</p> <p>%50 D.</p>	<p>Lİ %25-%50 D.</p> <p>Devre Y.</p>																																			
<p>5. $Q(x,y,z)=xy + x'z' + yz' + yz$ fonksiyonunu POS (toplamların çarpımı) forma dönüştürerek giriş değişkenleri cinsinden yazınız ve nümerik formda ifade ediniz. NOT: Fonksiyonu kanonik hale getirmeniz gerekir.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Kanonik form doğru mu? - Fonksiyon POS formda ve giriş değişkenleri cinsinden yazılmış mı? - Fonksiyon POS formda nümerik ve doğru yazılmış mı? 	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>Evet</p> <p>İkinci ya da üçüncü adımdan biri D. veya her ikisi de %50 den fazla D.</p>	<p>Kanonik hale getirmeyi biliyor ama hatalı</p> <p>İkinci ve üçüncü adımlar yok ya da hatalı</p>																																			
<p>6. Minterm ve don't care terimler ile ifade edilen F fonksiyonu Karnaugh Map (K-Map) üzerinde sadeleştiriniz. $F(x,y,z) = \sum m(1,3,6) + \Phi(2,7)$</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Çıkışlar K-Map'e yerleştirilmiş mi? - Komşuluklar doğru sadeleştirilebilmiş mi? - Sadeleşmiş lojik ifade doğru yazılmış mı? 	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>Evet</p> <p>Sadeleşme min %50 D.</p> <p>Lojik ifade min %50 D.</p>	<p>Evet</p> <p>İkinci ve üçüncü adımlar yok ya da hatalı</p>																																			
<p>7. Birer bitlik iki sayıyı toplayan yarımlı toplayıcı devreye ait verilen doğruluk tablosunu doldurarak, devrenin çıkışlarını NAND veya NOR kaplıları ile gerçekleştiriniz.</p> <table border="1" data-bbox="267 1186 403 1309"> <thead> <tr> <th colspan="2">Girişler</th> <th colspan="2">Çıkışlar</th> </tr> <tr> <th>A</th> <th>B</th> <th>Eld</th> <th>Toplam</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>0</td> <td>0</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>0</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>0</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>1</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Girişler		Çıkışlar		A	B	Eld	Toplam	0	0			0	1			1	0			1	1			<ul style="list-style-type: none"> - Doğruluk Tablosu doğru mu? - Eld ve Toplam NAND ya da NOR ile doğru yazılmış mı? - Eld ve Toplam için devre çizimi doğru mu? 	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Hatalı ya da sadece E veya T doğru çizilmiş</p>	<p>Evet</p> <p>Eld ve Toplam ifadesi yazılmış ama sadece NAND ya da NOR cinsinden değil</p> <p>Devre çizimi yapılmış ama NAND / NOR cinsinden değil ya da Devre çizimi Y. / YOK</p>											
Girişler		Çıkışlar																																					
A	B	Eld	Toplam																																				
0	0																																						
0	1																																						
1	0																																						
1	1																																						
<p>8. Aşağıda doğruluk tablosu görülen 1-4 Demultiplexer (azlayıcı, veri dağıtıcı) için ilgili devreyi çiziniz. (X veri girişi, S_1 ve S_0 ise kontrol hatlarıdır)</p> <table border="1" data-bbox="267 1443 448 1547"> <thead> <tr> <th>X</th> <th>S_1</th> <th>S_0</th> <th>D_3</th> <th>D_2</th> <th>D_1</th> <th>D_0</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>0</td> <td>0</td> <td>0</td> <td>0</td> <td>0</td> <td>0</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>0</td> <td>0</td> <td>1</td> <td>0</td> <td>0</td> <td>1</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>0</td> <td>1</td> <td>0</td> <td>0</td> <td>1</td> <td>0</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>0</td> <td>1</td> <td>1</td> <td>1</td> <td>0</td> <td>0</td> <td>0</td> </tr> </tbody> </table>	X	S_1	S_0	D_3	D_2	D_1	D_0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	1	0	0	0	<ul style="list-style-type: none"> - Devrede X, S_0 ve S_1 girişleri gösterilmiş mi? (Kutu gösterimi kabul değil) - D_0, D_3 çıkışları gösterilmiş mi? - Her çıkış için bir AND kapısı kullanılarak, girişler bağlanmış mı? 	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Her çıkış için AND kullanacağını biliyor</p> <p>Çizimin %50 si D.</p>	<p>Girişler gösterilmiş ama AND kapısı kullanılmamış</p>
X	S_1	S_0	D_3	D_2	D_1	D_0																																	
0	0	0	0	0	0	1																																	
0	0	1	0	0	1	0																																	
0	1	0	0	1	0	0																																	
0	1	1	1	0	0	0																																	

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

<p>9. Sekizli sayı sisteminden ikili sayı sistemine dönüşüm yapan devre ENCODER ile gerçekleştirilecektir. Doğruluk tablosunu tamamlayarak devre çizimini yapınız. NOT: Bir anda tek bir giriş aktif olacaktır.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th>Dec</th> <th>a₀</th> <th>a₁</th> <th>a₂</th> <th>a₃</th> <th>a₄</th> <th>a₅</th> <th>a₆</th> <th>a₇</th> <th>Q₀</th> <th>Q₁</th> <th>Q₂</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>2</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>3</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>4</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>5</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>6</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td>7</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td></td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>	Dec	a ₀	a ₁	a ₂	a ₃	a ₄	a ₅	a ₆	a ₇	Q ₀	Q ₁	Q ₂	0	1	0	0	0	0	0	0	0				1	0	1	0	0	0	0	0	0				2	0	0	1	0	0	0	0	0				3	0	0	0	1	0	0	0	0				4	0	0	0	0	1	0	0	0				5	0	0	0	0	0	1	0	0				6	0	0	0	0	0	0	1	0				7	0	0	0	0	0	0	0	1				<ul style="list-style-type: none"> - DT tamamlanmış mı? - Devre çizimi doğru mu? Her çıkış için OR kapısı kullanılmış mı VE girişler kapılara doğru bağlanmış mı? 	<p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>Dt çıkışlar %50 den fazla D.</p> <p>Devrenin %50 den fazlası D.</p>	<p>DT 3 çıkışın en fazla %50 si D.</p> <p>Devre hatalı ama OR kullanıldığını biliyor.</p>																																				
Dec	a ₀	a ₁	a ₂	a ₃	a ₄	a ₅	a ₆	a ₇	Q ₀	Q ₁	Q ₂																																																																																																																																									
0	1	0	0	0	0	0	0	0																																																																																																																																												
1	0	1	0	0	0	0	0	0																																																																																																																																												
2	0	0	1	0	0	0	0	0																																																																																																																																												
3	0	0	0	1	0	0	0	0																																																																																																																																												
4	0	0	0	0	1	0	0	0																																																																																																																																												
5	0	0	0	0	0	1	0	0																																																																																																																																												
6	0	0	0	0	0	0	1	0																																																																																																																																												
7	0	0	0	0	0	0	0	1																																																																																																																																												
<p>10. Dört bit binary kodu Gray koda çeviren devreye ait doğruluk tablosu verilmiştir. Aktif high decoder kullanılarak gerçekleştirilen devre çizimini, t çıkış fonksiyonu için tamamlayınız.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th colspan="4">Girişler</th> <th colspan="4">Çıkışlar</th> </tr> <tr> <th>a</th> <th>b</th> <th>c</th> <th>d</th> <th>x</th> <th>y</th> <th>z</th> <th>t</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td></tr> <tr><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td></tr> <tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td></tr> <tr><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td></tr> <tr><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td></tr> <tr><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td></tr> </tbody> </table> 	Girişler				Çıkışlar				a	b	c	d	x	y	z	t	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1	1	1	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1	1	1	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	1	0	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	0	0	0	<ul style="list-style-type: none"> - Minterleri (1) doğru görmüş mü? - T çıkışını tamamlamış mı? (OR kapısı ile) 	<p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>Minterler %50 den fazla D.</p> <p>Devre %50 den fazla D.</p>	<p>Minterler en fazla % 50 D.</p> <p>Devre çizilmemiş ya da Çiziminin fazla %50'si doğru</p>
Girişler				Çıkışlar																																																																																																																																																
a	b	c	d	x	y	z	t																																																																																																																																													
0	0	0	0	0	0	0	0																																																																																																																																													
0	0	0	1	0	0	0	1																																																																																																																																													
0	0	1	0	0	0	1	1																																																																																																																																													
0	0	1	1	0	0	1	0																																																																																																																																													
0	1	0	0	0	1	1	0																																																																																																																																													
0	1	0	1	0	1	1	1																																																																																																																																													
0	1	1	0	0	1	0	1																																																																																																																																													
0	1	1	1	0	1	0	0																																																																																																																																													
1	0	0	0	1	1	0	0																																																																																																																																													
1	0	0	1	1	1	0	1																																																																																																																																													
1	0	1	0	1	1	1	1																																																																																																																																													
1	0	1	1	1	1	1	0																																																																																																																																													
1	1	0	0	1	0	1	0																																																																																																																																													
1	1	0	1	1	0	1	1																																																																																																																																													
1	1	1	0	1	0	0	1																																																																																																																																													
1	1	1	1	1	0	0	0																																																																																																																																													

<p>11. İkişer bitlik iki sayıyı karşılaştıran devreye ait doğruluk tablosu yanda görülmektedir. Tablodaki (A>B) çıkışı doldurunuz ve bu çıkış için Karnaugh Map (K-Map) üzerinde sadeleştirme yapınız</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <thead> <tr> <th colspan="4">Girişler</th> <th colspan="3">Çıkışlar</th> </tr> <tr> <th>A₁</th> <th>A₀</th> <th>B₁</th> <th>B₀</th> <th>A=B</th> <th>A<B</th> <th>A>B</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td></td></tr> <tr><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td></tr> <tr><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td></td></tr> <tr><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td></td></tr> </tbody> </table>	Girişler				Çıkışlar			A ₁	A ₀	B ₁	B ₀	A=B	A<B	A>B	0	0	0	0	1	0		0	0	0	1	0	1		0	0	1	0	0	1		0	0	1	1	0	1		0	1	0	0	0	0		0	1	0	1	1	0		0	1	1	0	0	1		0	1	1	1	0	1		1	0	0	0	0	0		1	0	0	1	0	0		1	0	1	0	1	0		1	0	1	1	0	1		1	1	0	0	0	0		1	1	0	1	0	0		1	1	1	0	0	0		1	1	1	1	1	0		<ul style="list-style-type: none"> - DT'de çıkış doğru mu? - Komşuluklar doğru gösterilmiş mi? - Komşuluklar doğru sadeleştirilmiş mi? - Lojik ifade doğru yazılmış mı? 	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>DT %50 doğru</p> <p>Komşuluklar doğru görülmüş</p> <p>Sadeleştirmeler hatalı</p> <p>fade %50 doğru</p>	<p>DT %50 doğru</p> <p>K-map komşuluklar %50 görülmüş</p> <p>Sadeleştirmeler hatalı</p> <p>ifade hatalı</p>
Girişler				Çıkışlar																																																																																																																														
A ₁	A ₀	B ₁	B ₀	A=B	A<B	A>B																																																																																																																												
0	0	0	0	1	0																																																																																																																													
0	0	0	1	0	1																																																																																																																													
0	0	1	0	0	1																																																																																																																													
0	0	1	1	0	1																																																																																																																													
0	1	0	0	0	0																																																																																																																													
0	1	0	1	1	0																																																																																																																													
0	1	1	0	0	1																																																																																																																													
0	1	1	1	0	1																																																																																																																													
1	0	0	0	0	0																																																																																																																													
1	0	0	1	0	0																																																																																																																													
1	0	1	0	1	0																																																																																																																													
1	0	1	1	0	1																																																																																																																													
1	1	0	0	0	0																																																																																																																													
1	1	0	1	0	0																																																																																																																													
1	1	1	0	0	0																																																																																																																													
1	1	1	1	1	0																																																																																																																													
<p>12. Verilen f fonksiyonuna ait kombinezonsal devrede, c ve d seçme girişlerine karşılık gelen ve a, b cinsinden ifade edilen giriş terimleri yandaki tabloya yazarak, standart 4 x 1 MUX ile gerçekleştirilen devreyi tamamlayınız. $F(a,b,c,d) = c'd(ab') + c'd(a \oplus b) + cd'(b') + cd(a' + ab')$</p> <p>a b</p> 	<ul style="list-style-type: none"> - Doğruluk tablosunda 4 terim doğru yazılmış mı? - Devre doğru tamamlanmış mı? 	<p>3-4 terim D.</p> <p>Evet</p>	<p>3-4 terim D.</p> <p>Çizimde girişlerin %50 si D.</p>	<p>2 terim D.</p> <p>Çizim hatalı. (%25 gibi D.)</p>																																																																																																																														
<p>13. Her saat dabesiyle 0-7 arası sayıları sayan ve çift sayılarda çıkışı 1 yapan ardışıl devre için yanda verilmiş olan durum tablosunu doldurup, durum diagramını çiziniz.</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <thead> <tr> <th rowspan="2"></th> <th colspan="3">Şimdiki durum</th> <th colspan="3">Sonraki durum</th> <th rowspan="2">F</th> </tr> <tr> <th>a</th> <th>b</th> <th>c</th> <th>a_{n+1}</th> <th>b_{n+1}</th> <th>c_{n+1}</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td></td><td>0</td><td>0</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>		Şimdiki durum			Sonraki durum			F	a	b	c	a _{n+1}	b _{n+1}	c _{n+1}		0	0	0						0	0	1						0	1	0						0	1	1						1	0	0						1	0	1						1	1	0						1	1	1					<ul style="list-style-type: none"> - Durum tablosu doğru tamamlanmış mı ? - Durum diagramı doğru çizilmiş mi? 	<p>Evet</p> <p>Evet</p>	<p>DT D. Ve Diagram hatalı ya da eksik (çıkışlar gösterilmemiş olabilir)</p> <p>VEYA</p> <p>DT sonraki durumlar D. ama F yok/ Y. ve diagramda geçişler D. ama F belirtilmemiş</p>	<p>Sonraki durumlar D. ama F çıkışı .Y Ya da hepsi %50 D.</p> <p>Durum diagramı yok ya da Y.</p>																																																
		Şimdiki durum			Sonraki durum				F																																																																																																																									
	a	b	c	a _{n+1}	b _{n+1}	c _{n+1}																																																																																																																												
	0	0	0																																																																																																																															
	0	0	1																																																																																																																															
	0	1	0																																																																																																																															
	0	1	1																																																																																																																															
	1	0	0																																																																																																																															
	1	0	1																																																																																																																															
	1	1	0																																																																																																																															
	1	1	1																																																																																																																															

Mantık Tasarımı Dersi İçin Açık Uçlu Sorulardan Oluşan Bir Ölçme Aracı Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

<p>14. Çift sayıları sayan 3 bitlik bir sayıcı için durum tablosu yanda verilmiştir. İstenmeyen bir durum ile karşılaşıldığında bir sonraki duruma geçilmektedir. Doğruluk tablosunu, K-Map sadeleştirmelerini ve D flip flop ile gerçekleştirilen devre çizimini tamamlayınız.</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>B_n, C_n</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>B_{n+1}, C_{n+1}</p> </div> </div> <p>$D_A =$ $D_C = 0$</p> <p>$D_B =$</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>A_n, B_n, C_n</p> </div> <div style="text-align: center;"> </div> </div>	<ul style="list-style-type: none"> - Doğruluk tablosu doğru tamamlanmış mı? Evet - K-map sadeleştirmeleri doğru mu? Evet <li style="padding-left: 20px;">Değerler komşu mu? Değerler gösterilmiş? Sadeleştirmeler doğru mu? - D flip flop çizimi doğru tamamlanmış mı? Evet 	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Hayır</p>	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Hayır</p>	<p>DT %25-%50 D.</p> <p>K-map %50 D. (Değerler komşu gösterilmiş, Sadeleştirme hatalı)</p> <p>Çizim hatalı</p>																																								
<p>15. Yanda durum tablosu verilmiş devre için sonraki durumlar ve çıkış fonksiyonu verilmiştir. Bunları Karnaugh Map (k-map) üzerinde sadeleştiriniz ve register kullanarak tasarlanan devreyi tamamlayınız.</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <thead> <tr> <th>Şimdiki durum</th> <th>Giriş</th> <th>Y</th> <th>Y</th> </tr> <tr> <th>$A_1 A_2$</th> <th>x</th> <th>$A_1 A_2$</th> <th>Y</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>00</td> <td>0</td> <td>0</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>00</td> <td>1</td> <td>0</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>01</td> <td>0</td> <td>0</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>01</td> <td>1</td> <td>0</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>10</td> <td>0</td> <td>1</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>10</td> <td>1</td> <td>0</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>11</td> <td>0</td> <td>1</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>11</td> <td>1</td> <td>0</td> <td>0</td> </tr> </tbody> </table> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>A_2, X</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>A_2, X</p> </div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>A_2, X</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>$A_1(t+1)=$ $A_2(t+1)=$ $Y=$</p> </div> </div> <div style="text-align: center; margin-top: 10px;"> </div>	Şimdiki durum	Giriş	Y	Y	$A_1 A_2$	x	$A_1 A_2$	Y	00	0	0	0	00	1	0	1	01	0	0	1	01	1	0	0	10	0	1	0	10	1	0	1	11	0	1	0	11	1	0	0	<p>3 adet k-map için :</p> <ul style="list-style-type: none"> - Komşuluklar doğru gösterilmiş mi? Evet - Sadeleştirmeler doğru mu? Evet - Devre doğru tamamlanmış mı? Evet <li style="padding-left: 20px;">-A1 <li style="padding-left: 20px;">-A2 <li style="padding-left: 20px;">-Y için 	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Devre %50 D. (geri bağlantıları vermemiş olabilir)</p>	<p>Evet</p> <p>Evet</p> <p>Hayır</p>	<p>Komşuluklar %100 D.</p> <p>Hayır</p> <p>Hayır</p>
Şimdiki durum	Giriş	Y	Y																																									
$A_1 A_2$	x	$A_1 A_2$	Y																																									
00	0	0	0																																									
00	1	0	1																																									
01	0	0	1																																									
01	1	0	0																																									
10	0	1	0																																									
10	1	0	1																																									
11	0	1	0																																									
11	1	0	0																																									

**ARAPÇA GÜZEL SÖZLER DERLEMESİ
NESRÜ'L-LEÂLÎ'NİN MENSUR BİR TERCÜMESİ****Âdem CEYHAN¹
Hasan YILMAZ²****Öz**

Nesrû'l-leâlî, Hz. Ali'nin binlerce sözü arasından Tabersî'nin (öl. 548/ 1154) seçip elifba sırasına göre hazırladığı bir kitapçık olup 290 civarında Arapça vecize ihtiva eder. Ahlâk ve adaba ait fikir ve tavsiyeleri dile getiren bu hikmetli sözler, asırlar boyunca çeşitli âlim, şair ve yazarlarımız tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Türk edebiyatı tarihinde tespit edilebilen en eski örnekleri 15. asırda meydana getirilmiş Nesrû'l-leâlî tercüme ve şerhleri, yüzyıllar boyunca devam etmiştir. 15-19. asırlar arasında yekûn olarak on dört ilim adamı, şair ve yazar tarafından çevrilen yahut şerh edilen bu derlemenin mütercimleri arasında Ali Şîr Nevâî, Kastamonulu Latîfî, Muallim Nâcî gibi bazı tanınmış edebî şahsiyetler de vardır. Söz konusu Arapça vecizeler kitapçığının, mütercimi belli olmayan Türkçe tercümelerine de rastlanır.

Bu çalışmada önce Nesrû'l-leâlî'nin hangi tarihte ve kimin tarafından yapıldığı belli olmayan Arap harfli mensur Türkçe tercümelerinden biri tanıtılmış; sonra bahsi geçen kitapçığın yeni harflere çevrilen metnine yer verilmiştir. İsmi belirsiz mütercimin, vecizeleri çevirdikten sonra onlardan çıkardığı fikir veya tavsiyeleri de ifade ettiği görülür. Bahis konusu tercümenin devamında bulunan ve insanlarla iyi geçinme adabına dair on bir tavsiyeyi içine alan kısa Arapça metinle onun Türkçe tercümesi de -aynı mütercimin eseri olabileceği düşünülerek- çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, vecize, Nesrû'l-leâlî, tercüme, adap.

**COMPILATION OF ARABIC WORDS
A PROSAICALLY TRANSLATION OF NESRÜ'L-LEÂLÎ****Abstract**

Nesrû'l-leâlî is a booklet that is prepared by Tabersî and it contains approximately 290 Arabic aphorisms of Hz. Ali chosen among his thousands words which was organized in accordance with the order of elifba. These wise words which express the ideas and

¹ Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ceyhanadem@hotmail.com

² Öğr. Gör. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili Bölüm Başkanlığı, hyilmaz45@hotmail.com

recommendations of morality and dignity, have been the subject of translation and commentary activities of various scholars, poets and writers for centuries. The oldest examples that can be identified in the history of Turkish literature which were created in 15'th century, its translations and interpretations have continued for centuries. There are some well known literary figures such as Ali Şîr Nevâî, Kastamonulu Latîfî and Muallim Nâcî among the interpreters of this collection which have been translated or interpreted by four scientists, poets and writers. There are also Turkish translations of the book whose translators are unknown.

In these studies, one of the first Turkish translations of Arabic language prose whose author and the date of writing are unknown, its first introduced then the text of booklet translated into new letters are given. After the translation of the vocabularies, the unclear translator also expresses the ideas or lessons learned from them. The Turkish translation of the short Arabic text, which included the advice to the people and the people who followed the translation process, was included in the study, considering that it could be the work of the same translator as well.

Keywords: Hz. Ali, aphorism, Nesrû'l-leâlî, translation, proprieties

Giriş

Bilindiği üzere, Arap, Fars ve Türk gibi milletlerin edebiyat tarihinde yer tutan eserlerden bir kısmını, din büyüklerine ait özlü sözlerin tercüme ve şerhleri teşkil eder. Hz. Muhammed'in hadisleri, dört halifenin vecizeleri, çeşitli âlimler, mutasavvıflar ve devlet adamlarının güzel sözleri konusundaki tercüme ve şerhler, bu hususta akla gelen bazı örneklerdir. Şair ve yazarlarımız tarafından asırlar boyunca ele alınıp çevrilen veya şerh (izah) edilen metinlerden biri de *Nesrû'l-leâlî*'dir. *Nesrû'l-leâlî*, Şîî âlimlerden Tabersî'nin (öl. 548/ 1154)³ Hz. Ali (598?-661) sözleri arasından seçerek hazırladığı bir kitapçıktır. Hz. Ali'ye ait olduğu rivayet edilmiş binlerce söz arasından 290 kadarını seçen ve onları elifba harfleri sırasına göre yirmi dokuz kısma ayıran Tabersî, böylece meydana gelen kitapçığa "*Nesrû'l-leâlî*" adını koymuştur. Anlaşıldığına göre, yazar, "İnciler Saçısı" manasındaki isim altında

³ Tabersî hakkında bilgi için bk. Mustafa Öz, "Tabersî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 39, s. 324-325.

derlediği sözlerin değerini ve anlatım biçimini belirtmeyi hedeflemiş; güzel, kıymetli ve parlak, ayrıca nesir şeklinde olduğunu ima etmiştir. Bu derlemede yer verilen sözlerin bir kısmı, bazı eserlerde “hadis” diye Hz. Peygamber’e nisbet edilmekte; Hz. Ali’den başka tarihî şahsiyetlere de ait gösterilmekte yahut “mesel” (Arap atasözü) olarak nakledilmektedir. Hz. Muhammed’in amcası oğlu, çocuklardan İslam’ı ilk kabul eden kişi, en yakın arkadaşlarından biri, damadı ve dördüncü halifesi olan Hz. Ali’nin sözlerinde hadislerin tesirinin bulunması son derece tabiidir. Ayrıca Hz. Ali’ye nisbet edilen hitabe, şiir ve vecizelerin çoğunun vefatından sonraki devirlerde kayda geçirildiği düşünülürse, söz ve manalarında zaman içinde bazı değişimlerin olabileceği, türlü sebeplerle başka şahsiyetlere de ait sayılabileceği anlaşılabilir. Başlangıçta bir kimse tarafından söylenen güzel ve özlü sözlerin yaygınlaşarak halka mal olduğu, “atasözü” anonim adı altında sonraki zamanlara nakledildiği malûmdur. Atasözleriyle onlara yakın manalar ifade eden bazı sahibi belli güzel cümleler, yani vecizeler arasında benzerlik ve karışmaların bulunması da mümkündür. Şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki, bahis konusu derlemedeki sözlerin hemen hemen hepsi, Hz. Ali’nin bilinen tarihî şahsiyetine, *Kur’an* ve hadis gibi temel İslâm kaynaklarına uygun görünmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla şair ve yazarlarımız, *Nesrü’l-leâli’*’nin kimin tarafından ve hangi tarihte hazırlandığı meselesi üzerinde durmaksızın Hz. Ali’ye ait olduğunu tereddütsüz kabul etmiş; önceki zamanlardan kendilerine bu ad altında intikal eden Arapça vecizeleri güzel, İslâmî esaslara uygun ve bilgece buldukları için tercüme veya şerh etmişlerdir. Kâsım ve Hâfız mahlaslı şairler, *Nesrü’l-leâli’*’yi Sultan II. Murad (saltanatı 1421-1451) devrinde, farklı yıllarda ona sunmak üzere nazmen çevirmişlerdir. Yine söz konusu vecizeler kitapçığını, Ali Şîr Nevâî, Hüseyin Baykara’ya takdim etmek niyetiyle H. 890 (M. 1485) senesinde nazmen, Mustafa bin Şücâ’ ise H. 902 (M. 1496-97) yılında Evrenoszâde Ahmed Bey’in isteğini yerine getirmek için mensur olarak tercüme ve şerh etmiştir. *Nesrü’l-leâli’*’nin 16. asırda Mâtemî, Vâhidî, Kastamonulu Latîfî ve Balıkesirli Rıhletî tarafından nazmen çevrildiği bilinmektedir. Aynı güzel sözler derlemesi, sonraki devirlerde de şair ve yazarlarımızca tercüme veya şerh faaliyetlerine konu olmuş; 17. asırda Aksaraylı Dânişî Şâban Efendi, 18. asırda Konyalı Nesîb Yûsuf Dede, 19. asrın son çeyreğinde

Osman Salâhaddîn el-Mevlevî, Akşehirlizade Ali Haydar Bey ve Muallim Nâcî eliyle çevrilmiş veya izah edilmiştir.⁴

Edebiyat tarihimizde *Nesrû'l-leâlî*'nin hangi tarihte ve kimin tarafından yapıldığı belli olmayan tercümelerine de rastlanmaktadır. Meselâ söz konusu eserin sahibi kaydedilmediği için bilinmeyen mensur bir çevirisi, sehven "*Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*" adı altında yer alan metindir.⁵ Bu mütercimi meçhul tercümelerden biri de tesbit edebildiğimiz yegâne yazma nüshası Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesinde bulunan çeviridir.

Terceme-i Nesrû'l-leâlî Min Kelâmi Mevlânâ Ali

Bu kitapçığın ilk sayfasından önce, "Kâle'llâhu Teâlâ" (Yüce Allah dedi ki) takdimiyle Ahzab Suresi 33. ayetinin şu mealdeki kısmı Arapça olarak yazılmıştır: "Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."

Sözlerine besmeleyle başlayan mütercim, Hz. Peygamber'in yakınlarına sevgiyi gerektiren ayeti (Şûrâ, 42/23) anarak Allah'a hamd ve "Ehl-i Beyt'im Nûh'un gemisi gibidir; ona binen kurtulur." mealindeki hadisi hatırlatarak Hz. Peygamber'e, sonra onun ailesine ve hidayet yolunda giden bütün arkadaşlarına dua ve selâm etmiş; bu Arapça başlangıcın ardından elifba harfleri sırasına göre 29 baba ayrılan her bir vecizeyi Türkçeye çevirmiştir. Bahis konusu mensur tercümenin hususiyeti, mütercimin Arapça sözleri dilimize çevirdikten sonra bir-iki cümleyle şerh de etmesi; o vecizelerin ifade ettiği fikir veya tavsiyeleri belirtmesidir. 300 sözün 240 küsurunda o cümlelerden çıkarılan dinî, ahlâkî mükellefiyetler, "...edin, ...olmayın, ...etmeyin" gibi emir kipiyle ifade edilmiştir. Bu konuda birkaç örnek vermek gerekirse, şu Arapça sözlerin tercümesi ve devamında yazılan kısa izahlar gösterilebilir:

أَدَاءُ الدَّيْنِ مِنَ الدَّيْنِ "Deynin edâsı dîndendir. Rûz-ı cezâyâ kalmasın; borcunuzu verin." (2a), إِيْحَانُ هَذَا الزَّمَانِ جَوَاسِيسُ الْعُيُوبِ

"Bu zamânın kardaşları ayıplar arayıcılarıdır. Bu misillü kardaşlardan ictinâb edin." (2b), بَلَاءُ الْإِنْسَانِ مِنَ اللِّسَانِ

İnsânın belâsı dilindendir. Dilinizi hıfz edin; başınız belâdan emîn olur." (3b) تَبَاتُ الْمُلْكِ بِالْعَدْلِ

⁴ Anılan *Nesrû'l-leâlî* tercüme ve şerhleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006.

⁵ *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 6415, vr. 58a-73b.

“Mülkün sebâtı adl iledir. Adâletsiz mülk sâbit olmaz. Adâletden ayrılmayın.” (5a)

Mütercimi belli olmayan bu *Nesrû'l-leâlî* tercümesinde, söz konusu kitapçığın önceki ve sonraki çeviri veya şerhlerinin çoğunda görülme-yen şu Arapça cümleler de yer alır:

صَدَاقَةُ الْآبَاءِ قَرَابَةُ الْإِبْنَاءِ - عَذَابُ الْقَبْرِ مِنَ النَّمِيمَةِ - عِرُّ الْمَجَالِسِ قَلَّةُ الْكَلَامِ وَ سُرْعَةُ
الْقِيَامِ - عَفْوُ الْمُلُوكِ بَقَاءُ الْمُلْكِ - عِدَاوَةُ الْبَطْنِ شِدِيدَةٌ - عَلَى قَدْرِ الْكِسَاءِ مَدْرُ رَجُلَيْكَ - قَدْرُ الشَّبَابِ
لَا يَعْزِفُهُ إِلَّا الشَّبُوحُ - قَلَّ فِي آخِرِ الزَّمَانِ دِرْهَمٌ حَلَالٌ - كُلُّ حَبِيَّةٍ أُخْرِجَتْ مِنَ الْأَرْضِ فِيهِ دَاءٌ وَ
شِفَاءٌ إِلَّا الْأُرْزُقَ فَإِنَّ فِيهَا شِفَاءً وَ لَا دَاءَ فِيهَا - كَمْ مِنْ كَفَنٍ مَغْسُولٍ وَ صَاحِبُهُ فِي السُّوقِ مَشْغُولٌ -
يَهْتَرُ الْعَرْشُ عِنْدَ بُكَاءِ الْيَتِيمِ

Mütercim, Arapça vecizeleri dilimize çok defa doğru çevirmiş; fakat bazı tercümelerinde -bize göre- yanılmıştır. Bu yanlışlar, daha ziyade Arapça cümlelerin hatalı çevrilmesinden ve birtakım çokluk hâldeki kelimelere teklik karşılık verilmesinden ileri gelmiştir. Bu konuda birkaç örnek vermek gerekirse, şu çevirileri göstermek mümkündür: Mütercim, “Nefsin rahatı, ümitsizliktedir” manasındaki *إِسْتِرَاحَةُ النَّفْسِ فِي الْيَأْسِ* sözünü doğru çevirmiş; fakat devamında “Ye’sle muzdarib olmayın” (vr. 2b) cümlesini yazarak o karşılıkla çelişen bir açıklama yapmıştır. Hâlbuki kısa izahın vecizeye uygun bulunması için, “Halkın elindeki şeylerden ümidinizi kesin!” veya “İnsanlardan beklenti içinde olmayın, rahat edersiniz...” mealinde olması gerekirdi. “Güçlükleri gizlemek, mürüvvet(mertlik, insanîyet)tendir” manasındaki *إِخْفَاءُ الشَّدَائِدِ مِنَ الْمُرُوءَةِ* sözünün, “Darlığı saklamak mürüvvetdendir” (vr. 2b) şeklinde çevrilmesi, pek yanlış sayılmaz... Fakat Arapça çokluk hâlde bulunan ve “belalar, güçlükler, zorluklar” manasına gelen “şedâ'id” kelimesine teklik şekilde “darlık” karşılığının verilmesi, bizce, isabetli değildir. Bunun yerine, “Zahmetli hâlleri” veya “Sıkıntıları...” karşılığının yazılması, Arapça sözün aslına daha uygun olurdu. Yine “Sabah erken kalk; mutlu olursun” manasına gelen ve *Nesrû'l-leâlî*'nin pek çok mütercimi tarafından da böyle çevrilen *بَاكِرٌ تَسْعَدُ* cümlesinin tercümesi olmak üzere yazılmış “Kız alın, sa’îd olursunuz” (3a) karşılığı doğru değildir.

Tercümede görebildiğimiz bütün yanlış ve noksanları burada saymak niyetinde değiliz. Son bir örnek olarak *ثَنُّ إِحْسَانِكَ بِالْإِعْتِدَارِ* sözünün, “İhsânını i’tizâr ile yok et.” şeklinde çevrilmesine temas edelim. Bizce, mütercim bu cümle-nin başındaki *ثَنُّ* kelimesini doğru tercüme etmemiştir. Anılan kelime için “yok et” değil, “iki kat et” karşılığının verilmesi uygun olurdu.

Mütercimin bazı vecize tercümelerinde, galebe, tekebbür, takvâ, fitne gibi Arapça kelimelere gereksiz olarak Türkçe -lık, -lik, -lük ekini ilâve etmesi de kitapçığında temas edilebilecek

pürüzlerdendir: رَاعِ الْحَقَّ عِنْدَ غَلَبَاتِ النَّفْسِ “Nefsin galebeliği vaktinde hakka riâyet et.” (10a), سَيِّئُ الْعِلْمِ الصَّلْفُ “İlmin fenâlığı haddinden ziyâde tekebbürlükdür.” (12a), نَصْرَةُ وَجْهِ الْمُؤْمِنِ فِي التَّقَى “Mü'minin yüzünün güzelliği ve revnakı takvâlığımdadır.” (23b), يَعْْمَلُ التَّمَامُ فِي سَاعَةٍ
فِيَنَّةِ أَشْهُرٍ

“Bir koğucu, bir sâatde birkaç aylık fitneliği işler.” (26a).

Yine nisâ, mülûk, mehâfil gibi Arapça cem' (çokluk) hâlindeki bazı kelimelerin -halk dilinde görüldüğü üzere- Türkçe çokluk eki getirilmek suretiyle kullanılmış olması da bu tercümenin temas edilebilecek pürüzlerinden biridir: “Nisâların en hayırlısı...” (vr. 7b, 70. Söz), “Mülûklerin devleti...” (vr. 8b, 79. Söz), “Mecâlis ve mehâfillerinizde...” (vr. 9a, 86. Söz). Mütercimim şedâ'id (meşakkatli hâller), eydî (eller), ashâb (arkadaşlar), avâkıb (akıbetler, sonuçlar) gibi Arapça cem' hâlindeki bazı kelimelere birtakım tercümelerinde teklik karşılık verdiği de fark edilmektedir. (Meselâ, 11, 31, 56, 64, 81, 99, 180, 249, 271, 296. Söz).

Az sayıdaki bu yanlışlar görmezlikten gelinirse, mütercimim Hz. Ali'ye nisbet edilen Arapça vecizeleri umumiyetle doğru-düzgün çevirdiği; böylece İslâmî ahlâk ve adap konusunda okuyuculara telkinlerde bulunduğunu söylemek yerinde olur. Kitapçıkta *Nesrû'l-leâlî* tercümesinden sonra gelen ve insanlarla geçinme adabı hakkında bazı Arapça tavsiyelerin Türkçeye çevirisi mahiyetindeki metnin de aynı mütercime ait olması mümkün görünmektedir. Burada insanlara karışmaktan gücü yettiği kadar kaçınma, kendi köşesine çekilerek yaşama tavsiye edilmekte; fakat onlarla bir arada bulunmak mecburiyeti hâlinde on bir esasın gözetilmesi istenmektedir. Hayli özlü ve bilgece olan bu öğütler, fertlerin birlikte yaşama sırasında rahat ve huzurlu olması için gerekli görülen insani esaslardır.

Nüsha Tavsifi ve Metnin Teşkili

Mütercimi bilinmeyen bu *Nesrû'l-leâlî* tercümesinin tesbit edebildiğimiz yegâne yazma nüshası, Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesinde “*Tercüme-i Nesrû'l-Le'âli min-Kelâmı Mevlânâ Ali*, MS 422” adı ve numarası altında kayıtlı bulunmaktadır. *Nesrû'l-leâlî* tercümesi, yazmanın 1b-27a sayfaları arasındadır. Her sayfası 15 satırlı olan metnin yazı sahası 143x82 mm, kâğıt ebadı ise 228x 152 mm'dir. Nesihle yazılmış eserde Arapça vecizeler harekelidir. Kitapçığın 27b-28b sayfalarında *Fî Âdâbi'l-muâşeret ma'a'n-nâs* başlığı altında, insanlarla geçinme adabına dair on bir maddelik

Arapça tavsiyeler ve bunların Türkçe tercümeleri yer alır. İstinsah tarihi ve müstensih adı kayıtlı değildir.

Biz bu iki metni yeni harflere aktarırken her bir vecize ve tavsiye için birer sıra sayı numarası verdik. Sözlerin Arapça asıllarında veya Türkçe tercümelerindeki bazı yanlış ve noksanları [] işareti içinde düzeltip giderdik. Arap harfli kitapçıkta bulunmayan noktalama işaretleri de tarafımızdan eklenmiştir.

(vr. 1b) **Terceme-i Nesrû'l-leâlî Min Kelâmi Mevlânâ Ali**
Kerrema'llâhu Vechehu Alâ Tertîbi'l-hurûf

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِرَبِّ الْعِبَادِ الَّذِي قَالَ فِي الْوَدَادِ لِلتَّسْعَادِ: وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الَّذِي وَصَّى تَبِيعَةَ أَهْلِ بَيْتِهِ هِيَ (أَهْلُ بَيْتِي كَسْبِيَّةٌ نُوحٍ وَمَنْ رَكِبَ فَقَدْ نَجَى) وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُهْتَدَى الَّذِينَ سَلَكَوا مَسَلَكَ الْهُدَى رِضْوَانُ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ. عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ أَسَدِ اللَّهِ الْعَالِبِ عَلِيِّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ وَرَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ (vr. 2a) أَنَّهُ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ وَرَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ وَنَفَعْنَا اللَّهُ تَعَالَى بِشَفَاعَتِهِ.

[Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla (başlarım). Övgü, Hz. Peygamber'in aile fertleriyle alâkalı kutlu sevgi hakkında "Ben risaletimin tebliği için sizden akrabalıkta sevgiden başka bir ücret istemiyorum"⁶ diyen kulların Rabbi içindir. Dua ve selam, "Ehl-i Beytim Nuh'un gemisi gibidir. Ona binen kurtulur" hadisiyle Ehl-i Beyt'ine uymayı vasiyet eden E⁷fendimiz Muhammed, onun ailesi, doğru yolda giden ve hidayet yolunu tutan arkadaşlarının üzerine olsun! Yüce Allah'ın rızası hepsinin üstüne olsun!

Müminlerin reisi, Allah'ın galip aslanı Ali bin Ebi Tâlib (Allah onun yüzünü mükerrem etsin ve ondan razı olsun, Yüce Allah bizi onun şefaatten faydalandırın) dedi ki:]

Bâbü'l-elif

إِيمَانُ الْمَرْءِ يُعْرَفُ بِأَيْمَانِهِ [1]

Kişinin eymânı, i'tikâdı ile bilinir. Ya'nî eymân ve i'tikâdınızı ahkâm-ı şer'-i şerîfe tatbîk edin. [Kişinin yeminleri, inancı ile bilinir. Yani yeminlerinizi ve inancınızı İslâm dini hükümlerine uygun hâle getirin.]

إِظْهَارُ الْغِنَى مِنَ الشُّكْرِ [2]

Zenginlik izhâr etmek şükürdür. İ'tâ-i sadaka ile izhâr-ı gınâ edin. [Zenginliğini göstermek şükürdür. Sadaka vermekle zenginliğinizi gösterin.]

⁶ Kur'an, Şûrâ Suresi, 42/23.

⁷ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, III, 157.

[3] أَخُوكَ مَنْ وَاسَاكَ فِي الثَّيْبَةِ

Senin kardaşın, dar vaktinde sana yâr u yâver olandır. Dar vaktinde yâr u yâver olmayanı ihvândan saymayın... [Senin kardeşin sıkıntılı zamanında sana dost ve yardımcı olandır. Sıkıntılı zamanında size dost ve yardımcı olmayanı kardeşten saymayın.]

[4] أَدَّبَ الْمَرْءَ خَيْرٌ مِنْ دَهَبِهِ

Kişinin edebi zehebinden hayırlıdır. Sarf-ı zeheb ile tahsîl-i edeb edin. (2b) [Kişinin edebi altınından hayırlıdır. Altını harcamakla edep elde edin; terbiye kazanın.]

[5] أَدَاءُ الدَّيْنِ مِنَ الدِّينِ

Deynin edâsı dîndendir. Rûz-ı cezâyâ kalmasın; borcunuzu verin. [Borcun ödenmesi dinin emridir. Kıyamet gününe kalmasın; borcunuzu ödeyin.]

[6] أَدَّبَ عِيَالَكَ تَنْفَعَهُمْ

Iyâlini te'dîb et; onlara menfaat edersin. [Geçimlerini temin ettiğin kişileri (çoluk-çocuğunu) edeplendir; onlara fayda vermiş olursun.]

[7] أَخُوكَ مَنْ وَاسَاكَ بِتَشَبُّبٍ لَا مَنْ وَاسَاكَ بِنَسَبٍ

Senin kardaşın, sana mâl ile muâvenet edendir; neseb ile muâvenet eden değildir. [Senin kardeşin sana mal ile yardım edendir. Soy sople yardımcı olan değil...]

[8] أَحْسِنُ إِلَى الْمُسِيئِ تَسُدُّهُ

Sana kötülük edene iyilik et; o kötülüğü men' edersin. [Sana kötülük edene iyilik et; o kötülüğü engellemiş olursun.]

[9] إِخْوَانٌ هَذَا الزَّمَانِ جَوَاسِيْسُ الْعُيُوبِ

Bu zamânın kardaşları ayıplar arayıcılarıdır. Bu misillü kardaşlardan ictinâb edin. [Bu zamanın kardeşleri kusur arayıcıdır. Bu gibi kardeşlerden uzak durun.]

[10] اسْتِرَاحَةُ النَّفْسِ فِي الْيَأْسِ

Nefsin istirâhati ye'sdedir. Ye'sle muzdarib olmayın. [Nefsin rahatı ümitsizliktedir. Ümitsizlikle ıztırap çekmeyin.]

[11] إِخْفَاءُ الشَّدَائِدِ مِنَ الْمَرْوَةِ

Darlığı saklamak mürüvveddendir. Darlığınızı halkdan saklayın. (3a) [İnsanın sıkıntısını saklaması yiğitliktendir. Sıkıntılarınızı insanlardan gizleyin.]

Bâbü'l-bâ'

[12] بِرُّ الْوَالِدَيْنِ سَلْفٌ

Ana ve babanın iyilikleri, ta'cîl-i semen kısmından olan bey' gibidir. Serf'an edâsı lâzımdır. İyiliklerinde ta'cîl edin. [Ana ve babanın iyilikleri değeri çabuklaştırma kısmından olan satış gibidir. Hemen ödenmesi gerekir. Onlara iyilikte acele edin.]

[13] بَشِّرْ نَفْسَكَ بِالظَّفَرِ بَعْدَ الصَّبْرِ

Sabırdan sonra necât ile sen nefesine müjde eyle; kalbin ferahlanır. [Sabırdan sonra kurtuluşla sen kendine müjde ver; için açılır.]

[14] بَرَكَهُ الْمَالِ فِي آدَاءِ الزَّكَاةِ

Mâlin çoğalması zekâtın edâsındadır. Mâlinizin zekâtını verin. [Malın çoğalması zekâtın ödenmesindedir. Malınızın zekâtını verin.]

[15] بَعْ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ تَرْبِحُ

Dünyâyı âhirete sat; ya'nî dünyâyı ver, âhireti al, kazanırsın...

[16] بَكَاءُ الْمَرْءِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ فَرَّةٌ الْعَيْنِ

Allah korkusundan ağlamak gözün nûrudur. Havf [u] haşyet ve kemâl-i dehşet-i ulûhiyetden ağlayın. [Allah korkusundan ağlamak gözün nurudur. Allah korkusundan ve ilahlığın çok korkunç oluşundan dolayı ağlayın.]

[17] بَاكِرٌ تَسْعُدُ

Kız alın, sa'îd olursunuz.⁸ [Kızla evlenin, mutlu olursunuz.]

[18] بَطْنُ الْمَرْءِ عَدُوُّهُ

Kişinin karnı düşmenidir. Her (3b) matlûbuna muvâfakat etmeyin. [İnsanın karnı kendi düşmanıdır. Her istediğine razı olmayın.]

[19] بُكْرَةُ السَّبْتِ وَالْخَمِيسِ بَرَكَهُ

Cum'a ertesi ve pençşenbih günlerinin sabâhları bereketdir. A'mâl-i mebrûkelerinize yevm-i mezkûrlarda bed' edin. [Cumartesi ve Perşembe günlerinin sabahları bereketdir. Hayırlı işlerinize anılan günlerde başlayın.]

[20] بَرَكَهُ الْعُمْرِ فِي حُسْنِ الْعَمَلِ

Ömrün bereketi güzel ameldir. Güzel amel işleyin. [Ömrün bereketi güzel iştir. Güzel iş yapın.]

[21] بَلَاءُ الْإِنْسَانِ مِنَ اللِّسَانِ

İnsânın belâsı dilindedir. Dilinizi hıfz edin, başınız belâdan emîn olur. [İnsanın belası dilindedir. Dilinizi koruyun, başınız beladan endişesiz olur.]

[22] بُرْكَ لَا تُبْطِلُهُ بِالْمِنَّةِ

İyiliğinizi iyilik ettiğiniz kimsenin başına kakmak ile ibtâl etmeyin. [Yaptığınız iyiliği, iyilik ettiğiniz kimsenin başına kakmayla boşa çıkarmayın.]

[23] بَشَاشَةُ الْوَجْهِ عَطِيَّةٌ ثَانِيَةٌ

⁸ Bu vecize, "Sabah erken kalk; (işinle uğraşmaya başla); mutlu olursun." manasında çevrilmeliydi.

Güler yüz ikinci bir iyiliktir. Dostlarınızı güler yüz ile taltîf edin.

Bâbü't-tâ'

[24] تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ يَكْفِيكَ

Her şeyde Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerine tevekkül ediniz. Mu'în [ü] zahîr olmak (4a) cihetinden Allâh teâlâ hazretleri kifâyet eder. [Her şeyde yüce Allah'a tevekkül edin. Yardımcı ve destek olma yönünden yüce Allah yeter.]

[25] تَأْخِيرُ الْإِسَاءَةِ مِنَ الْإِقْبَالِ

Kötülüğü te'hîr etmek devletdendir. Düşmeninize edeceğiniz kötülükde ta'cîl etmeyin, belki te'hîr edin. Hakkınızda her sûretle hayırlıdır. [Kötülüğü ertelemek saadettendir. Düşmanınıza edeceğiniz kötülükte acele etmeyin; hatta onu erteleyin. Hakkınızda her şekilde hayırlıdır.]

[26] تَذَارِكُ فِي آخِرِ الْعُمْرِ مَا فَاتَكَ فِي أَوَّلِهِ

Ömrünüzün evvelinde terk ettiğiniz a'mâl-i hayriyyeyi âhir-i ömrünüzde olsun hazırlayın ki âhiretde me'yûs ve mahcûb olmayasınız... [Ömrünüzün başlangıcında terk ettiğiniz hayırlı amelleri ömrünüzün sonunda hazırlayın ki ahirette ümitsiz ve utanmış olmayasınız.]

[27] تَكَاسُلُ الْمَرْءِ فِي الصَّلَاةِ مِنْ ضَعْفِ الْإِيمَانِ

Kişinin namâzda tenbelliği, îmânının zaîfliğindedir. Namâzda tekâsül etmeyin. [Kişinin namazda tembelliği, imanının zayıflığındandır. Namazda tembellik etmeyin.]

[28] تَقَالَ بِالْخَيْرِ تَنْتَلُهُ

Umûrunuzda hayır ile tefe'ül edin ki nâ'il-i hayır olasınız. [İşlerinizi hayra yorun ki hayra erişesiniz.]

[29] تَأْكِيدُ الْمَوَدَّةِ فِي الْحُرْمَةِ

Muhabbeti te'kîd etmek, dosta ta'zîm etmektedir. Dostlarınıza ta'zîm edin. [Sevgiyi kuvvetlendirmek, dosta saygı göstermektedir. Dostlarınıza saygı gösterin.]

[30] تَعَاْفَلْ عَنِ الْمَكْرُوهِ تُوَفَّرْ

Nâsın kötülüğünden gaflet (4b) edin. Büyük tutulur ve ta'zîm olunursunuz. [İnsanların kötülüğünden habersizmiş gibi davranın. Büyük tutulur ve saygı görürsünüz.]

[31] تَزَاخُمُ الْأَيْدِي عَلَى الطَّعَامِ بَرَكَةٌ

Taâm üzerinde elin çokluğu bereketdir. Taâmınızı çokluk ile yiyin. [Yemek üzerinde elin çokluğu berekettir. Yemeğinizi çoklukla yiyin.]

[32] تَطَّرَفَ بِتَرْكِ الدُّنُوبِ

Günâhınızı terk ile ihtiyâr-ı kûşe-i uzlet edin, râhat olursunuz. [Günahınızı bırakmakla yalnızlık köşesine çekilmeyi isteyin; rahat olursunuz.]

[33] تَوَاضَعُ الْمَرْءِ يُكْرِمُهُ

Kişinin tevâzuu kendine ikrâm etdirir. Ebnâ-yı cinsinize tevâzu^c ediniz. Nazarlarında azîz ve mükerrem olursunuz. [Kişinin alçak gönüllü olması kendisine ikram ettirir. Aynı türden olduğunuz insanlara karşı alçak gönüllü olun. Gözlerinde itibarlı ve muhterem olursunuz.]

Bâbü's-sâ'

[34] ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ بَخْلٌ وَغُبٌّ وَ هَوَى

Üç şey âdemi öldürücüdür: Evvelkisi buhl, ikincisi ucb, üçüncüsü nefse tâbi^c olmaktır. Bunlara tebaiyyetden sakının. [Üç şey insanı öldürücüdür: Birincisi cimrilik, ikincisi kendini beğenmek, üçüncüsü nefesine uymaktır. Bunlara uymaktan sakının.]

[35] تَلْتُ الْإِيمَانَ حَيَاءٌ وَ تَلْتُهُ صَبْرٌ وَ تَلْتُهُ الْجُودُ

Îmânın üçde biri utanmak ve üçde biri sabır ve üçde biri cömerdlikdir. Şu üç sıfat-ı memdûha ile fâ'ik-ı akrân olun. (5a) [Îmanın üçte biri utanmak, üçte biri sabır ve üçte biri cömertliktir. Şu üç övülen sıfatla benzerlerinizden üstün olun.]

[36] تَلْمَةُ الدِّينِ مَوْتُ الْعُلَمَاءِ

Dînin gediği ulemânın mevtidir. Ulemânın mevtine müteessif olun. [Dinin gediği, âlimlerin ölmesidir. Âlimlerin ölmesine üzülmün.]

[37] تَلْمَةُ الْجِرْصِ لَا يَسُدُّهَا إِلَّا التَّرَابُ

Hırsın deliğini topraktan başka bir şey tıkamaz. Harîs olmakla le'îm olmayın. [Açgözlülük deliğini topraktan başka bir şey kapatmaz. Hırslı olmakla alçak olmayın.]

[38] ثَوْبُ السَّلَامَةِ لَا يُبْلَى

Selâmet urbası mürûr-ı zamân ile çürümez. Mümkün olduğu kadar her umûrunuzda tarîk-ı selâmeti ihtiyâr edin. [Sağlık, esenlik elbisesi zamanın geçmesiyle çürümez. Mümkün olduğu kadar her işinizde esenlik yolunu seçin.]

[39] ثَنِّ إِحْسَانِكَ بِالْإِعْتِدَارِ

İhsânını i'tizâr ile yok et.⁹ Ya'ni ihsân ettiğin kimsenin başına kakmakla mahvetmeyin. [Yaptığın iyiliği özür dilemekle yok et. Yani iyilik ettiğin kimsenin başına kakmak suretiyle onu yok etmeyin.]

[40] ثَبَاتُ الْمَلِكِ بِالْعَدْلِ

⁹ Bu fiilin "...yok et" şeklinde değil, "...iki kat et" veya "...ikiye katla" şeklinde çevrilmesi uygun olurdu.

Mülkün sebâtı adl ileidir. Adâletsiz mülk sâbit olmaz. Adâletden ayrılmayın. [Ülkenin ayakta durması adaletledir. Adaletsiz memleket yerinde durmaz. Adaletten ayrılmayın.]

[41] ثَوَابُ الْأَجْرَةِ خَيْرٌ مِنْ تَعِيمِ الدُّنْيَا

Âhiretin ecri, dünyâ ni'metlerinden ziyâde hayırlıdır. Taleb-i âhiretle (5b) nâ'il-i sa'âdet olun. [Ahiretin mükâfatı, dünya nimetlerinden daha hayırlıdır. Ahireti istemekle mutluluğa ulaşın.]

[42] تَبَاتُ النَّفْسِ بِالْغَدَاءِ وَ تَبَاتُ الرُّوحِ بِالْغِنَاءِ

Nefsin sebâtı gıdâ ve rûhun sebâtı gınâ ileidir. Nâ'il-i gınâ-i kalb olursanız, müsterîh olursunuz. [Nefsin ayakta durması gıda ve ruhun ayakta kalması gönül zenginliği ileidir. Gönül zenginliğine ulaşırsanız, kalbiniz rahat olur.]

[43] تَنَاءُ الرَّجُلِ عَلَى مُعْطِيهِ مُسْتَرِيدٌ

Bir kimsenin iyilik edeni senâ etmesi, iyiliğinin ziyâdeliğini mûcibdir. Muhsininizi senâ ile nâ'il-i ihsân olun. [Bir kimsenin iyilik edeni övmesi, iyiliğinin artmasına vesile olur. Size iyilik edenleri övmekle iyiliğe erişin.]

Bâbü'l-cîm

[44] جُدْ بِمَا تَجِدُ

Kazandığımı cem^c eyle.¹⁰ Nâ-merde muhtâc olmayasın. [Kazandığımı biriktir. Namerde muhtaç olmayasın.]

[45] جَمَالُ الْمَرْءِ فِي الْجَلْمِ

Kişinin güzelliği halîm olmasındadır. Gazûb olmakla halk nazarında kabîh olmayın. [Kişinin güzelliği yumuşak huylu olmasındadır. Çok öfkeli olmakla insanların gözünde çirkin olmayın.]

[46] جَلِيسُ الْمَرْءِ مِثْلُهُ

Kişinin refîkı kendi gibidir; karînine bakın... [Kişinin yoldaşı kendisi gibidir; yakınına bakın...]

[47] جَلِيسُ السُّوءِ شَيْطَانٌ

Kötü arkadaş şeytândır. Kötüye refâkatla tarîk-ı Hak'dan ayrılmayın. [Kötü arkadaş şeytan gibidir. Kötüye yoldaş olmakla Allah yolundan ayrılmayın.]

[48] جَوْلَةُ الْبَاطِلِ سَاعَةٌ

Bâtılın dönmesi bir (6a) sâatdir. Bâtılın ikbâline aldanmayın. [Asılsız ve boş şeyin dolaşımı bir saattir. Onun bahtlı oluşuna aldanmayın.]

[49] جَوْلَةُ الْحَقِّ إِلَى السَّاعَةِ

Hakkın dönmesi kıyâmete kadardır. Hakdan ayrılmayın.

[50] جُودَةُ الْكَلَامِ فِي الْإِخْتِصَارِ

¹⁰ Bu sözün, "(Elinde) bulunan şeyle cömertlik et!" şeklinde çevrilmesi gerekirdi.

Kelâmın parlaklığı kısılgındadır. Tatvîl-i makâl ile halkı ta'cîz etmeyin. [Sözün parlaklığı kısa olmasındadır. Sözü uzatmakla insanları rahatsız etmeyin.]

[51] جَلِيسُ الْخَيْرِ غَنِيمَةٌ

Hayır[lı arkadaş] ile oturmak ganîmetdir. Hayırlı meclislere devâm edin. [Hayırlı arkadaşla oturmak nimettir. Hayırlı meclislere devam edin.]

[52] جَلِيسُ الْفُقَرَاءِ تَزِيدُ شُكْرًا

Fukarâ ile oturmak şükrü ziyâde eder. Fukarâ ile mücâleset edin. [Fakirlerle oturmak şükrü artırır. Fakirlerle beraber oturun.]

Bâbü'l-hâ'

[53] جِلْمُ الْمَرْءِ عَوْنُهُ

Kişinin hilmi kendinin yardımcıdır. Halîm olun. [Kişinin yumuşak huylu olması kendisinin yardımcıdır. Yumuşak huylu olun.]

[54] خُلَى الرَّجَالِ الْأَتْبُ وَ خُلَى النِّسَاءِ الذَّهَبُ

Erkeklerin zîneti edeb ve kadınların zîneti zehebdir. [Erkeklerin süsü edep, kadınların süsü ise altındır.]

[55] حَيَاءُ الْمَرْءِ سِتْرُهُ

Kişinin utanması setridir. (6b) Terk-i hayâ ile fâsık-ı mu'lin olmayın. [Kişinin utanması, örtüsüdür. Utanmayı bırakmakla kötü işlerini ilan eden günahkâr olmayın.]

[56] حُمُوضَاتُ الطَّعَامِ خَيْرٌ مِنْ حُمُوضَاتِ الْكَلَامِ

Taâmın ekşisi, kelâmın ekşisinden ziyâde hayırlıdır. Karîn ve karîbinize tatlı sözle arz-ı merâm edin. [Yemeğin ekşisi, sözün ekşisinden daha fazla hayırlıdır. Arkadaş ve yakınlarınıza tatlı sözle maksadınızı anlatın.]

[57] حُرْقَةُ الْأَوْلَادِ مَحْرَقَةُ الْأَكْبَادِ

Evlâdların yanması babaların ciğerlerini yakar. Tazallüm-i hâl ile babalarınızın ciğerlerini yakmayın. [Çocukların yanması, babaların ciğerlerini yakar. Hâlden yanıp yakılmayla babalarınızın ciğerlerini yakmayın.]

[58] حُسْنُ الْخُلُقِ غَنِيمَةٌ

Güzel huy, Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerinden ihsân buyrulmuş bir ganîmetdir. Mukâbilinde şükr edin. [Güzel huy, Yüce Allah tarafından verilmiş bir nimettir. Karşılığında şükredin.]

[59] حِدَّةُ الْمَرْءِ تُهْلِكُهُ

Kişinin gazabı kendini helâk eder. Gazabı terk edin, ya'nî gazûb olmayın. [Kişinin öfkesi kendisini mahveder. Öfkeyi terk edin. Yani çok öfkeli olmayın.]

[60] حَرْمُ الْوَفَاءِ عَلَى مَنْ لَا أَصْلَ لَهُ

Aslı ma'lûm olmayan nâ-kesden vefâ ummak mahrûmiyettir. O misillülerden vefâ ummayın. (7a) [Soyu sopu belli olmayan alçaklardan vefa ummak mahrumiyettir. O gibi kimselerden vefa ummayın.]

[61] جُرْفَةُ الْمَرْءِ كَنْزُهُ

Kişinin san'atı kendinin hazînesidir. Ne kadar sarf etse tükenmez. Ehl-i san'at olun; ganî olursunuz. [Kişinin hüneri, kendisinin hazinesidir. Ne kadar harcansa da bitmez. Hüner, sanat sahibi olun; zengin olursunuz.]

Bâbü'l-hâ'

[62] خَفَّ اللَّهُ تَأْمُنُ غَيْرُهُ

Allâh tebâreke ve teâlâdan kork, gayriden emîn olursun.

[Yüce Allah'tan kork; başkasından emin olursun.]

[63] خَالَفَ هَوَاكَ تَسْتَرْخُ

Nefs-i emmârenin arzûsuna muhâlefet eyle, müsterîh olursun. [Sürekli kötülöklere sevk eden nefsin isteğine karşı çık; gönlün rahat olur.]

[64] خَيْرُ الْأَصْحَابِ مَنْ دَلَّكَ عَلَى الْخَيْرِ

Senin refîkının en hayırlısı, seni hayra delâlet edendir. Hayra delâlet etmeyene refîk olmayın. [Arkadaşının en hayırlısı, sana iyilik yolunu gösterendir. İyiliğe rehberlik etmeyene arkadaş olmayın.]

[65] خَابَتْ صَفْقَةٌ مِنْ بَاعِ الدِّينِ بِالْذُّنْبِ

Dînini dünyâyâ değişen kimsenin ticâreti hüsrândır. Dîninizi dünyâyâ değişmeyin. [Dinini dünyâyâ değişen kimsenin alış-verişi zarardır. Dininizi dünyâyâ değişmeyin. Bundan, Yüce Allah'a sığınırız.]

[66] خَلِيلُ الْمَرْءِ دَلِيلٌ عَقْلُهُ

Kişinin dostu aklının (7b) delâletidir. Aklınızın kabûl etmediği şeyi yapmayın. [Kişinin arkadaşı, aklını(n) derecesini) gösterir. Aklınızın kabul etmediği şeyi yapmayın.]

[67] خَوْفُ اللَّهِ يَجْلِي الْقَلْبَ

Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerinin korkusu kalbi cilâlandırır. Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerinden korkun. [Yüce Allah korkusu kalbi cilalandırır. Yüce Allah'tan korkun.]

[68] خُلُو الْقَلْبِ خَيْرٌ مِنْ مَلَأِ الْكَيْسِ

Kalbin ihtiyâc ile elem ve kederden hâlî olması, kasvet-i kalb ile kîsenin dolu olmasından daha ziyâde hayırlıdır. Kalbinizi hâlî edin. [Kalbin ihtiyaçla acı ve kederden boş olması, kalp sıkıntısı ile kesenin dolu olmasından daha fazla hayırlıdır. Kalbinizi (dünya sıkıntılarından) boşaltın.]

[69] خُلُوصُ الْوَدِّ مِنْ حُسْنِ الْعَهْدِ

Muhabbetin hâlis olması ahdin güzelliğindedir. Ahdinize vefâ edin. [Sevginin halis olması söz vermenin güzelliğindedir. Sözünüzde durun; onu yerine getirin.]

[70] خَيْرُ النِّسَاءِ الْوَدُودُ الْوَلُودُ

Nisâların en hayırlısı, kocasına muhabbetli ve doğuranlardır. Doğurmayan hatunu almayın. [Kadınların en hayırlısı, kocasına karşı sevgili olan ve doğuranlardır. Doğurmayan hanımı almayın.]

[71] خَيْرُ الْمَالِ مَا أَنْفَقَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

Mâlin ziyâde hayırlısı, Allâh yoluna sarf olunandır. Allâh uğruna (8a) sarf ve infâk olunmayı mâlden saymayın. [Malın pek hayırlısı, Allah yoluna harcanandır. Allah yoluna harcanmayı maldan saymayın.]

Bâbü'd-dâl

[72] دَوَاءُ الْقَلْبِ الرَّضَاءُ بِالْقَضَاءِ

Kalbin ilâcı kazâya rızâdır. Vakt-i kasve[t]inizde kazâ'illâha râzı olun. [Kalbin ilacı, kaderin hükmüne razı olmaktır. Sıkıntılı zamanınızda Allah'ın takdirine razı olun.]

[73] دَاءُ النَّفْسِ فِي الْجُرْصِ

Nefsin helâki hırsdadır. Harîs olmayın. [Nefsin mahvoluşu, açgözlülüktedir. Gereğinden fazla istekli olmayın.]

[74] دَلِيلُ عَقْلِ الْمَرْءِ قَوْلُهُ وَ دَلِيلُ أَصْلِهِ فِعْلُهُ

Kişinin aklının delîli kavli ve aslının delîli fi'lidir. Kavlinizi ve fi'linizi ahlâk-ı hamîde ve evsâf-ı cemîleye tatbîk ve tevfiğ edin. [Kişinin aklını gösteren (alâmet) sözü ve soyunu gösteren şey, işidir. Sözünüzü ve işinizi övülecek huylar ve güzel sıfatlara uydurun.]

[75] نَوَاحٍ السُّرُورِ بِرُؤْيَاةِ الْإِخْوَانِ

Sürûrun devâmı ihvânı rü'yetledir. İhvânınızı ziyâret edin. [Sevincin devamı samimi dostları görmektir. Dostlarınızı ziyaret edin.]

[76] دَوْلَةُ الْأَزْدَالِ آفَةُ الرِّجَالِ

Erâzilin devleti ricâlin âfetidir. [Alçakların devleti (büyük makam sahibi oluşu), değerli kişilerin felaketidir.]

[77] دِينَارُ الْبَخِيلِ حَجَرٌ

Bahîlin altını taşdır. Yenmez ve yemeyin. [Cimrinin altını taş gibidir. Yenmez ve yemeyin.] (8b)

[78] دِينَ الرَّجُلِ حَدِيثُهُ

Erkeğin dîni sözüdür. Hak söyleyin ve sözünüzde sâbit olun. [Erkeğin dini sözüdür. Doğru söyleyin ve sözünüzde durun.]

[79] دَوْلَةُ الْمُلُوكِ فِي الْعَدْلِ

Mülûklerin devleti adâletdedir. [Hükümdarların devleti (baht ve saadeti) adalettedir.]

دَارَ مَنْ جَفَاكَ تَحْجِيلاً [80]

Sana cefâ edeni utandırmak için sen müdârâ et. Cefâ ile mukâbele etme. [Sana eziyet edeni utandırmak için sen dostça davran. Eziyetle karşılık verme.]

دُمُّ عَلَى كُظْمِ الْعَيْظِ تُحْمَدُ عَوَاقِبُكَ [81]

Vakt-i gazabda gazabını hazma devâm eyle; âkıbetin hayr ile zikr ü yâd olunur. [Öfkeli olduğun zaman öfkeni yutmaya devam et; sonun hayırla anılır ve hatırlanır.]

Bâbü'z-zâ'

دَمُّ السَّيِّئِ مِنَ الْإِسْتِعْجَالِ بِهِ [82]

Kötüyü zemm etmek; kötü ile iştigâldir. Zemm etmeyin. [Kötüyü yermek; kötüyle uğraşmaktır. Yermeyin.]

دَرَّ الطَّاعِي فِي طُغْيَانِهِ [83]

Tuğyân edeni tuğyânında terk et! O, amelinin cezâsını bulur... [Azgınlık edeni azgınlığında bırak. O, işinin cezasını bulur.]

دَنُوبٌ وَاحِدٌ كَثِيرٌ وَ أَلْفٌ طَاعَةٌ قَلِيلٌ [84]

Bir günâh (9a) çok ve bin tâat azdır. Günâhı az ve tâati çok etmeğe her ân u zamân çalışın. [Bir günah çok ve bin ibadet azdır. Günahı az işlemeye ve ibadetleri çok etmeye her zaman çalışın.]

دَوَاقِفُ السَّلَاطِينِ مَحْرَقَةُ الشَّقَاتِينِ [85]

Selâtînin tatlıları, yiyenlerin dudaklarını yakar. [Sultanların tatlıları, yiyenlerin dudaklarını yakar.]

ذِكْرُ الْأَوْلِيَاءِ مَنْزِلَةٌ الرَّحْمَةِ [86]

Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerinin dostlarının zikri, rahmetler indiricidir. Mecâlis ve mehâfillerinizde ehlü'llâh-ı izâm hazretlerini yâd ü tezkâr edin. Mûcib-i rahmet ve feyz [ü] bereketdir. [Yüce Allah dostlarının anılması rahmetler indiricidir. Meclis ve toplantı yerlerinizde Allah'ın büyük dostlarını hatırlayın ve anın. Rahmet, feyz ve berekete vesiledir.]

ذُلُّ الْمَرْءِ فِي الطَّمَعِ [87]

Kişinin zilleti tama'ındadır. Ya'nî tama' mûcib-i zilletdir. Tama'ı terk ile kâni' olun. [Kişinin alçaklığı açgözlü oluşundadır. Yani açgözlülük alçaklığa sebeptir. Açgözlülüğü bırakmakla kanaatkâr olun.]

ذَلِيلُ الْفَقْرِ عَزِيزٌ عِنْدَ اللَّهِ [88]

Fakr ile zelîl inde'llâhda azîzdir. Fakr ile zillate sabr edin. [Fakirlikle hor görülen Allah katında muhteremdir. Fakirlik ve hakirliğe sabredin.]

ذَلَّاقَةُ اللِّسَانِ رَأْسُ الْمَالِ [89]

Lisânın fesâhat ve letâfeti mâlin sermâyesidir. Lisânınızı fesâhat (9b) ve letâfetle ülfete alışdırın. Bed-lisân ve bed sözlü

olmayın. [Sözün düzgünlüğü ve güzelliği malın sermayesidir. Dilinizi düzgünlük ve hoşlukla dostluğa alıştırm. Kötü dilli ve kötü sözlü olmayın.]

[90] ذِكْرُ الْمَوْتِ جَلَاءُ الْقُلُوبِ

Ölümü söylemek ve anmak kalblerin cilâsıdır. Ölümü unutmayın...

[91] ذِكْرُ السَّبَابِ فِي الشُّبُوحِ حَسْرَةٌ

İhtiyârlıkda gençliği zikir etmek nedâmetdir. O vakit yalnız âhiretinizi düşünün... [Yaşlılıkta gençliği anmak pişmanlıktır. O zaman sadece ahiretinizi düşünün...]

Bâbü'r-râ'

[92] رُؤْيَةُ الْخَيْبِ جَلَاءُ الْعَيْنِ

Dostu görmek gözün cilâsıdır. Dostlarınızı görün.

[93] رَاعِ أَبَاكَ يُرَاعِكَ ابْنُكَ

Sen babana riâyet et, oğlun da sana riâyet etsin. Babasına riâyet etmeyene oğlu dahi riâyet etmez. Mütenebbih olun. [Sen babana saygı göster ki, oğlun da sana saygı gösterecek. Babasına saygı göstermeyene oğlu da saygı göstermez. Uyanık olun.]

[94] رَفَاهَةٌ الْعَيْشِ فِي الْأَمْنِ

Râhat geçinmek emniyetdedir. Emniyet olmayan yerde maîşete çalışmayın. [Rahat yaşamak emniyettedir. Güvenlik olmayan yerde geçinmeye çalışmayın.]

[95] رُتْبَةُ الْعِلْمِ أَعْلَى الرُّتْبِ

İlmin rütbesi rütbelerin a'lâsıdır. İlm ile terfî-i merâtib (10a) edin ve tahsîl-i maârife çalışın. [İlmin rütbesi rütbelerin en yücüsüdür. İlimle derecelerinizi yükseltin ve marifetler elde etmeye çalışın.]

[96] رِزْقُكَ يَطْلُبُكَ فَاسْتَرْحِ

Senin rızkın seni arar; müsterîh ol! Rızkınız için gam yemeyin. [Senin rızkın seni arar; gönlünü ferah tut! Rızkınız için üzülmeyin.]

[97] رَوَايَةُ الْحَدِيثِ انْتِسَابٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ

Hadîs-i şerîf rivâyet etmek, Peygamberimiz salla'llâhü teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine intisâbdır. Muktedir iseniz, hadîs-i şerîf rivâyet edin. [Hadis-i şerif rivayet etmek, Peygamberimiz (s.a.v.) hazretlerine bağlanmaktır. Gücünüz yetiyorsa hadis-i şerif rivayet edin.]

[98] رَسُولُ الْمَوْتِ الْوَلَادَةُ

Mevtin haberi doğmaktır. Kendinizi mevt için hazırlayın.

[Ölümün haberi doğmaktır. Kendinizi ölüm için hazırlayın.]

[99] رُغُونَاتُ النَّفْسِ عِنْدَ مَتَبِعِهَا

Nefsin meşakkati, nefse tâbi' olanların yanındadır. Nefsinize muhâlefetle meşakkatden berî olun. [Nefsin zahmeti, nefse uyanların

yanındadır. Nefsiniz(in isteklerin)e karşı gelerek sıkıntıdan kurtulun.]

[100] زَاعَ الْحَقُّ عِنْدَ غَلْبَاتِ النَّفْسِ

Nefsin galebeliği vaktinde hakka riâyet et. Nefse tâbi⁶ olup hakdan ayrılmayın. [Nefsin baskın çıkması zamanında hakkı gözet! Nefse uyup hak(doğru ve adaletli davranış)tan ayrılmayın.]

(10b) [101] رَفِيقُ الْمَرْءِ دَلِيلُ عَقْلِهِ

Kişinin refiği aklının delilidir. Aklınızın kabûl etmediği şeyi yapmayın. [Kişinin yoldaşı, aklının delili(rehberi)dir. Aklınızın kabul etmediği şeyi yapmayın.]

Bâbü'z-zâ'

[102] زُنَ الرَّجَالِ بِمَوَازِينِهِمْ

Sen herkesi kendi terâzûlarıyla tart. Vezninde noksân görür isen, kat'ı ülfet ve terk-i sohbet et. [Sen herkesi kendi terazileriyle tart. Tartısında eksiklik görürsen, dostluğu kes ve görüşüp konuşmayı bırak!]

[103] رَحْمَةُ الصَّالِحِينَ رَحْمَةٌ

Sulehânın zahmeti rahmetdir. Mütehammil olun. [Salihlerin zahmeti rahmettir. Tahammüllü olun.]

[104] زَلَّةُ الْعَاقِلِ كَثِيرٌ

Âkılın hatâsı çokdur. Vukû'unda ihtâr edin. [Akıllı kişinin hatası çoktur. (Küçük hatası göze çok görünür). Meydana geldiğinde hatırlatın.]

[105] زَوَالُ الْعِلْمِ أَهْوَنُ مِنْ مَوْتِ الْعُلَمَاءِ

İlmin zevâli, ulemânın mevtinden ehvendir. Zîrâ ulemâ ilmi îcâd eder; lâkin ulemâsız ilimden kimse müteneffi⁶ olamaz. Ulemânın mevtine müteessif olun. [İlmin yok olması, âlimlerin ölümünden daha hafiftir. Çünkü âlimler ilmi icad eder; fakat âlimler olmaksızın ilimden kimse faydalanamaz. Âlimlerin ölümüne kederlenin.]

[106] زُرَ الْمَرْءَ عَلَى قَدْرِ إِكْرَامِهِ لَكَ

Sen kişiyi (11a) şana ikrâmı kadar ziyâret et.

[107] مَضَلَّةٌ¹¹ زُهِدُ الْعَامِيِّ

Câhilin zühdü idlâl edicidir. Tâbi⁶ olmayın ve aldanmayın. [Cahilin sofuluğu, doğru yoldan saptırıcıdır. Ona uymayın ve aldanmayın.]

[108] زِيَارَةُ الْحَبِيبِ إِطْرَاءُ الْمَحَبَّةِ

Dostu ziyâret muhabbeti artırıcıdır. Dostunuzu ziyâret edin. [Dostu ziyaret, sevgiyi artırıcıdır. Dostunuzu ziyaret edin.]

[109] زَوَايَا الدُّنْيَا مَشْحُونَةٌ بِالرَّزَايَا

¹¹ "Âmî" kelimesi, metinde sehven عاصي şeklinde yazılmıştır.

Dünyânın mâlları¹² musîbetler ile doludur. Mümkün olduğu kadar dünyâ-yı denînin mâline ve mansıbına rağbet etmeyin. [Dünyanın malları, musibetlerle doludur. Mümkün olduğu kadar alçak dünyanın malına ve makamına istek göstermeyin.]

[110] زِيَارَةُ الضُّعْفَاءِ مِنَ التَّوَاضُّعِ

Zuafâ ve fukarâyı ziyâret tevâzu'dandır. Fukarâ ve zuafâyı ziyâret edin, me'cûr olursunuz. [Zayıf ve fakirleri ziyaret etmek, tevazudandır. Fakir ve yoksulları ziyaret edin; sevaba nail olursunuz.]

[111] زِينَةُ الْبَاطِنِ خَيْرٌ مِنْ زِينَةِ الظَّاهِرِ

Bâtının zîneti, zâhirin zînetinden hayırlıdır. Bu sûretle dahi terfî-i merâtibe sa'y edin. [İçin süsü, dış görünüşün süsünden hayırlıdır. Bu şekilde de dereceleri yükseltmeye çalışın.]

Bâbü's-sîn (11b)

[112] سُوءُ الظَّنِّ مِنَ الْحَزْمِ

Sû'-i zan sû'-i kasd[d]andır. Sû'-i zann etmeyin. [Zan kötülüğü, niyet kötülüğündendir. Kötü zanda bulunmayın.]

[113] سُورُوكَ بِالدُّنْيَا عُرُوكَ

Senin dünyâya sürûrun gurûrundur. Dünyâ ise ne gurûru, ne sürûru değmez. Mağrûr olmayın! [Senin dünyaya (dünya nimetlerine) sevinmen, aldanışındır. Dünya (mal, makam ve nimetleri) gurura da sevinmeye de değmez.]

[114] سُوءُ الْخُلُقِ وَحَسَنَةُ لَا خَلَاصَ مِنْهَا

Kötü huy bir vahşettir ki andan halâs yoktur. Evlâd ü ahfâdınızı hüsn-i hulk ile terbiye edin. [Kötü huy, kurtuluşu olmayan bir ıssızlıktır. Çocuk ve torunlarınızı huy güzelliği ile terbiye edin.]

[115] سِيرَةُ الْمَرْءِ تُنَبِّئُ عَنْ سِرِّهِ

Kişinin gidişi, derûnunda gizlediği şeyden haber verir. Sûret ve sîretinizi ahkâm-ı şer'-i şerîfe tatbîk edin. [Kişinin gidişi, içinde gizlediği şeyden haber verir. Dış görünüş, hâl ve gidişinizi şerefli İslâm dini hükümlerine uydurun.]

[116] سَلَامَةُ الْإِنْسَانِ فِي حِفْظِ اللِّسَانِ

İnsânın selâmeti lisânının hıfzındadır. Lisânınızı hatâ ve zeleden hıfz edin. [İnsanın selameti, dilini tutmaktadır. Dilinizi hata ve sürçmeden koruyun.]

[117] سُكُوتُ اللِّسَانِ سَلَامَةُ الْإِنْسَانِ

¹² Bu kelimenin "köşeleri" manasında Türkçeye çevrilmesi uygun olurdu. Çünkü Arapça cümledeki "zevâyâ", zâviye'nin çokluk biçimi olup köşeler manasına gelir.

Lisânın (12a) sükûtu insânın selâmetidir. [Dilin susuşu, insanın selâmetidir.¹³]

[118] سَادَةُ الْأُمَّةِ الْفُقَهَاءُ

Ümmetin büyüğü fukahâdır. Fukahâya ta'zîm edin. [Ümmetin büyükleri din âlimleridir. Onlara saygı gösterin!]

[119] سِلَاحُ الضُّعْفَاءِ الشِّكَايَةُ

Zuafânın silâhı yalnız şikâyetdir. Zuafânın şikâyetlerinden sakının! [Zayıfların silâhı yalnız şikâyettir. Zayıfların şikâyetlerinden sakının!]

[120] سُمُّ الْمَرْءِ فِي التَّوَاضُعِ

Kişinin kadrinin 'âlî olması tevâzu'undadır. Tevâzu' ile kadrinizi 'âlî edin. Zîra mütekebbirin hasmı Allâh teâlâ hazretleridir. [Kişinin değerinin yüksekliği, alçak gönüllü oluşundadır. Tevazuyla değerinizi, derecenizi yükseltin! Çünkü büyüklük taslayanın düşmanı yüce Allah'tır.]

Bâbü's-şîn

[121] شَيْنُ الْعِلْمِ الصَّلْفُ

İlmin fenâlığı haddinden ziyâde tekebbürlüktür. Kibr etmeyin. [İlmin kötülüğü, haddinden fazla büyüklenmektir. Kibirlemeyin!]

[122] شَرُّ الْأُمُورِ أُبْعَدُهَا عَنِ السَّبْرِ

Umûrun en şerlisi, gizlenmesi mümkün olmayandır. Bu misillü umûrun fi'inden ictinâb edin. [İşlerin en kötüsü, gizlenmesi mümkün olmayandır. Buna benzer fiilleri işlemekten sakının!]

[123] شَمْرٌ فِي طَلْبِ الْجَنَّةِ

Taleb-i cennete cidd ü sa'y edin (12b) ve çalış[ın]. Zîrâ az himmetle nâ'il olamazsın. [Cennet isteğine çalışın, çabalayın! Çünkü az gayretle muradınıza eremezsiniz...]

[124] شَحِيحُ الْعَيْنِ عُقُوبَةُ

Zenginın buhlü ukûbetdir. Hâl-i servetinize buhl etmeyin. [Zenginın cimriliği ceza ve azaptır. Zengin olduğunuz hâlde cimrilik etmeyin.]

[125] شَمَّةٌ مِنَ الْمَعْرِفَةِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرِ الْعَمَلِ

Az ilim, çok amelden hayırlıdır. İlme çok çalışın!

[126] شَيْئِكَ نَاعِيكَ

Senin ihtiyarlığın, sana ölüm haberini getiricidir. İhtiyarlığınızda mevt için hazır olun. [Senin ihtiyarlığın, sana ölüm haberini getiricidir. İhtiyarlığınızda ölüm için hazır olun.]

¹³ Dilimizdeki "Dil esen, baş esen" atasözü, mesel olarak da rivayet edilen bu Arapça cümlelerin benzeridir.

[127] شِفَاءُ الْجَنَانِ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ

Kalbin şifâsı, *Kur'ân* okumaktır. Kalbinizin dar vaktinde *Kur'ân-ı Kerîm* okuyun, ferahlanırsınız.

[128] شَجِيحٌ عَنِّي أَفْقَرُ مِنْ فَقِيرٍ سَخِيٍّ

Bahîl olan ganî, sahî olan fakîrden ziyâde fakîrdir. Servetinizle buhlden ictinâb edin. [Cimri olan zengin, cömert olan fakirden daha fakirdir. Servetiniz olduğu hâlde cimrilikten sakının!]

[129] شَرُّطُ الْأَلْفَةِ تَرْكُ الْكُلْفَةِ

Ülfetin şartı külfeti (13a) terk etmektir. Dostlarınıza tahmîl-i külfetle bâr olmayın. [Alışmanın şartı, zahmet(verici hâl ve hareketler)i bırakmaktır. Dostlarınıza zahmet yüklemekle yük olmayın.]

[130] شَرُّ النَّاسِ مَنْ يَتَّقِيهِ النَّاسُ

Nâsın ziyâde şerlisi, nâs anın şerrinden sakınandır. Şirâr-ı nâs olmayın! [İnsanların pek şerlisi, halkın kötülüğünden sakındığı kimsedir. Halkın kötülük edenleri, azılıları olmayın!]

Bâbü's-sâd

[131] صِدْقُ الْمَرْءِ نَجَاتُهُ

Kişinin sıdkı necâtıdır. Sadâkatden ayrılmayın. [Kişinin doğruluğu, kurtuluşudur. Doğruluktan ayrılmayın.]

[132] صِحَّةُ الْبَدَنِ فِي الصَّوْمِ

Bedenin sıhhati savmdadır. Savm ile meşgûl olun. [Bedenin sağlığı oruç tutmaktır. Oruçla meşgul olun.]

[133] صَبْرُكَ يُورِثُ الظَّفَرَ

Senin sabrın, zaferi îrâs eder. Belâyâ ve mesâ'ibe sabredin. Necât bulur ve muzaffer olursunuz. [Senin sabrın başarıyı getirir. Bela ve musibetlere sabredin. (Onlardan) kurtulur ve istediğinize erişirsiniz.]

[134] صَلَوةُ اللَّيْلِ بَهَاءُ النَّهَارِ

Gecenin namâzı, gündüzün zînet ve izzetidir. Gece namâz kılın. [Gece namazı, gündüzün süs ve değeridir. Gece namaz kılın.]

[135] صَلَاحُ الْبَدَنِ فِي السُّكُوتِ

Bedenin salâhı sükûtdadır. Kesret-i kelâma mübtelâ olmayın. [Bedenin iyileşmesi susmadadır. Çok söz söylemeye düşkün olmayın.] (13b)

[136] صَلَاحُ الْإِنْسَانِ فِي حِفْظِ اللِّسَانِ

İnsânın salâhı lisânının hıfzındadır. Lüzumsuz şey söylemeyin. [İnsânın iyileşmesi dilini korumaktır. Gereksiz şey söylemeyin.]

[137] صَاحِبُ الْأَخْيَارِ تَأْمَنُ مِنَ الْأَشْرَارِ

İyilerin refîkı, kötülerin şerrinden emîn olur. İyilere refîk olun. [İyilerin arkadaşı, kötülerin şerrinden emin olur. İyilere arkadaş olun.]

[138] صَفَاءُ الْقَلْبِ مِنَ الْإِيمَانِ

Kalbin safâsı îmândandır. Kalbinizi îmân ile tasfiye edin. [Kalbin saflık ve berraklığı imandandır. Kalbinizi imanla temizleyin.]

[139] صَمْتُ الْجَاهِلِ سِتْرُهُ

Câhilin sükûtu cehlinin setridir. [Cahilin susuşu, cehaletini gizler.]

[140] صَفْوُ الْعَيْشِ فِي الْقَنَاعَةِ

Geçinmenin iyisi kanâ'atdedir. Kanâ'at ile geçinin.

[141] صِدَاقَةُ الْأَبَاءِ قَرَابَةُ الْأَبْنَاءِ

Babalara sadâkat, evlâdlara karâbetdir. Babalarınıza sadâkat edin. [Babalara dostluk, çocuklara yakınlıktır. Babalarınıza bağlı ve vefalı olun.]

[142] صَلِّ الْأَرْحَامَ يَكْتُرُ حَسْمَكَ

Sıla-i rahm edin, hizmetçileriniz çok olur. [Ana-baba ve akrabayı ziyaret vazifesini yerine getirin; hizmetçileriniz (yardımcılarınız) çoğalır.]

[143] صَلَاحُ الدِّينِ فِي الْوَرَعِ وَفَسَادُهُ فِي الطَّمَعِ

Dînin salâhı vera'da ve fesâdı tama'dadır. (14a) Tama'dan ictinâb ile ittikâ üzerine olun. [Dinin iyileşmesi takvada, bozulması açgözlülüktedir. Tamahtan sakınmakla takva üzere olun.]

Bâbü'd-dâd

[144] ضَلَّ سَعْيِي مَنْ رَجَا غَيْرَ اللَّهِ

Allâh'ın gayriden umanın sa'[y]i hüsrândır. Allâh teâlâ hazretlerinin gayriden bir şey recâ etmeyin ve ummayın. [Allah'tan başkasından umanın emeği mahrumiyet acısı ve zarardır. Yüce Allah'tan başkasından bir şey ummayın...]

[145] ضَمِنَ اللَّهُ رِزْقَ كُلِّ أَحَدٍ

Her bir kimsenin rızkına Allâh teâlâ hazretleri keffildir. Rızkınız için gam yemeyin.

[146] ضَرْبُ الْحَبِيبِ أَوْجَعُ

Dostun döğmesi, düşmenin döğmesinden ziyâde acıdır. Sabredin, me'cûr olursunuz. [Dostun darbesi, düşmanın darbesinden daha acıdır. Sabredin; sevabı verilmiş olursunuz (ahirette mükâfata erişirisiniz).]

[147] ضِيَاءُ الْقَلْبِ مِنْ أَكْلِ الْحَلَالِ

Kalbin nûru helâl yemekdendir. Rızkınızın helâlden olmasına çalışın.

[148] ضَرْبُ اللِّسَانِ أَوْجَعُ مِنْ طَعْنِ السِّتَانِ

Dilin urması, kılıcın urmasından ziyâde acıdır. (14b) Dostlarınızı diliniz ile yaralamayın. [Dilin vurması, kılıcın vurmasından daha fazla acıdır. (14b) Dostlarınızı dilinizle yaralamayın.]

[149] ضَلَّ مَنْ رَكَنَ إِلَى الْأَشْرَارِ

Kötülere muhabbet edenin yolu şaşmıştır. Yaramaz ve kötülere muhabbet etmeyin. [Kötülere sevgi besleyenin yolu şaşmıştır. Yaramaz ve kötülere muhabbet etmeyin.]

[150] ضَلَّ مَنْ بَاعَ الدِّينَ بِالدُّنْيَا

Dîninini dünyâyâ değişen dalâletdedir. Dîninizi dünyâyâ değişmeyin. [Dinini dünyaya değişen sapıklıktadır. Dininizi dünyaya değişmeyin.]

[151] ضَيْقُ الْقَلْبِ أَشَدُّ مِنْ ضَيْقِ الْيَدِ

Kalbin darlığı, elin darlığından ziyâde mihnetlidir. Sabredin, Allâh tebâreke ve teâlâ hazretleri feth eder, me'cûr olursunuz. [Kalbin darlığı, elin darlığından daha çok zahmetlidir. Sabredin; yüce Allah hazretleri (o darlığı giderip bir kapı) açar; sevabı verilmiş olursunuz.]

[152] ضَاقَ صَدْرُ مَنْ ضَاقَ بَدُهُ

Eli dar olanın kalbi dahi dar olur. O hâlde kalbinize tesellî edin, ferahlanırsınız.

[153] ضَاقَتِ الدُّنْيَا مِنَ الْمُتَبَاغِضِينَ

Birbirini sevmeyen iki kişiye dünyâ dardır. Bu misillüleri barışdırın ve dîn karındaşlarınıza buğz u adâvet etmeyin. [Birbirini sevmeyen iki kişiye dünya dardır. Bu gibileri barışdırın; din kardeşlerinize kin gütmeyin ve düşmanlık etmeyin.]

Bâbü't-tâ' (15a)

[154] طَابَ وَفَتْ مَنْ وَتَقَّ بِاللَّهِ

Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerine i'timâd edenin vakti hoşdur. Ancak Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerine i'timâd edin! [Yüce Allah hazretlerine güvenenin vakti hoşdur. Ancak Ona güvenin!]

[155] طُوبَى لِمَنْ رَزَقَ بِالْعَافِيَةِ

Sihhat-i vücûd ile merzûk olan kimselere müjde olsun. Âfiyetle merzûkiyyetinize mukâbil Hakk'a hamd edin. [Vücut sağlığı ile rızıklanmış olan kimselere müjde olsun! Afiyetle rızıklanmış olmanıza karşılık Allah'a şükran duygularınızı belirtin.]

[156] طَوْلُ الْعُمْرِ مَعَ الطَّاعَةِ مِنْ خَلْعِ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ

Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerine itâatle uzun ömür, enbiyâ aleyhimûs-selâmın hil'atlerinden bir hil'atdir. Uzun ömrünüz mukâbilinde şükredin. [Yüce Allah hazretlerine itaatle uzun ömür, üzerlerine selâm olsun, peygamberlerin değerli elbisesinden kıymetli bir giyecektir. Uzun ömrünüz karşılığında şükredin.]

[157] طَالَ عُمُرُ مَنْ قَصُرَ تَعْبُهُ

Meşakkati az olanın ömrü uzun olur. Tûl-i emele düşmeyin.

[Sıkıntısı az olanın ömrü uzun olur. Hırsla düşmeyin. (Şöyle yapsam, böyle etsem diye uzun uzun kuruntularda bulunmayın).]

[158] طَلَبُ الْأَدَبِ أَوْلَىٰ مِنْ طَلَبِ الذَّهَبِ

Edeb öğrenmek, altın kazanmaktan iyidir. Edeb öğrenin.

[159] طِرْ مَعَ الْأَشْكَالِ

Şânınıza yakışır kıyâfet ile (15b) gezin.¹⁴ Yakışmayacak şey ile gezmeyin.

[160] طَالَ عُمُرُ مَنْ قَصُرَ رَجَاؤُهُ

Recâsı az olanın ömrü uzun olur. Dünyâ-yı denî için tûl-i emel ile çok recâ ve niyâzlara nefsinizi mecbûr etmeyin. [Ümidi az olanın ömrü uzun olur. Alçak dünya için hırsla çok ümit ve yalvarmalara kendinizi mecbur etmeyin.]

[161] طَاعَةُ الْعَدُوِّ هَلَاكٌ

Düşmene itâat mûcib-i helâkdir. Düşmeninize tâbi' olmayın. [Düşmana itaat etmek, helâke sebeptir. Düşmanınıza uymayın (boyun eğmeyin).]

[162] طَاعَةُ اللَّهِ غَنِيمَةٌ

Allâh teâlâ hazretlerine itâat ganîmetdir. Allâh teâlâ hazretlerine itâat edin. [Yüce Allah hazretlerine itaat nimettir. Ona itaat edin.]

[163] طُوبَىٰ لِمَنْ لَا أَهْلَ لَهُ

Ehl ü iyâli olmayıp mücerred olan kimseye müjde edin. Meşakkati az olur. [Çoluk çocuğu bulunmayıp bekâr olan kimseyi müjdeleyin! Onun zahmeti az olur.]

Bâbü'z-zâ'

[164] ظَلَمَ الْمَرْءُ بَصَرَ عَهْ

Kişinin zulmü kendini ısıtır. Kimseye zulmetmeyin.

[165] ظَلَمَ الْمُلُوكُ أَوْلَىٰ مِنْ ذَلَالِ الرَّعِيَّةِ

Mülûklerin zulmü, ra'iyelerin zilâlinden evlâ ve tatlıdır. [Hükümdarların zulmü, idaresi altındaki halkın hor ve hakir olanlarından daha iyi ve tatlıdır.] (16a)

[166] ظَلَامَةُ الْمَظْلُومِ لَا تَضِيغُ

Mazlûmların inlemeleri, inda'llâhda zâyî' olmaz. Mazlûmları incidip inletmeyin. [Zulüm görenlerin inlemeleri, Allah katında kaybolmaz. Mazlûmları incitip inletmeyin.]

[167] ظَلَمَ الظَّالِمِ يَعُودُهُ إِلَى الْهَلَاكِ

¹⁴ Bu vecize, *Nesrû'l-leâlî*'nin diğer tercümelerinde "Emsalinle uç!" manasında çevrilmiştir.

Zâlimlerin zulmü, kendilerini helâke çeker. Zulümden ictinâb edin. [Zalimlerin zulmü, kendilerini helâke çeker. Zulümden sakının.]

[168] ظَمًا الْمَالِ أَشَدُّ مِنْ ظَمِّ الْمَاءِ

Mâl ihtiyâcı, su ihtiyâcından ziyâde güçtür. Mâlinizi isrâf ile halka muhtâc olmayın. [Mal ihtiyacı, su ihtiyacından ziyade güçtür. Malınızı israf etmekle insanlara muhtac olmayın.]

[169] ظَلُّ السُّلْطَانِ كَظْلِ اللَّهِ

Pâdişâhların sâyeleri, Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerinin himâyeleri gibidir. Dehâlet eden, emîn olur. Dâhil olun. [Sultanların saye(gölge)leri, yüce Allah hazretlerinin himayeleri gibidir. Onların merhameti ve himayesine sığınan, güvende olur. (O himayenin) içinde bulunun.]

[170] ظَلَمَةُ الظُّلْمِ تُظْلِمُ الْإِيمَانَ

Zulmün karanlığı îmânı karardır. Zulmetmeyin. [Zulmün karanlığı imanı karartır. Zulmetmeyin.]

[171] ظِلُّ عُمْرِ الظَّالِمِ قَصِيرٌ

Zâlimin ömrünün gölgesi kısadır. Nâsa zulm ile ömr-i azîzinizi kısaltmayın. [Zalimin ömrünün gölgesi kısadır. İnsanlara zulmetmekle değerli ömrünüzü kısaltmayın.]

[16b] [172] ظِلُّ الْكَرِيمِ فَسِيحٌ

Kerîmin gölge[si] pek geniş ve vâsi' ve ferahlıdır. Emn [ü] râhatla dâhil olun. [Cömert ve büyük kişinin gölgesi pek geniş ve ferahlıdır. Eminlik ve rahatla içinde bulunun.]

[173] ظِلُّ الْأَعْوَجِ أَعْوَجٌ

Eğrinin gölgesi dahi eğridir. Gölgesine sığınmayın.

Bâbü'l-'ayn

[174] عِشْ قَنَاعًا تَكُنْ مَلِكًا

Kanâat ile geçin, melik olursun. [Kanaatla geçin; sultan (gibi) olursun...]

[175] عَيْبُ الْكَلَامِ تَطْوِيلُهُ

Kelâmın aybı uzunluğudur. Mümkün derece muhtasar ve kısa söyleyin. [Sözün kusuru uzunluğudur. Mümkün olduğu kadar kısaltılmış ve kısa söyleyin.]

[176] عَاقِبَةُ الظُّلْمِ وَخِيَمَةٌ

Zulmün sonu korkuludur. Zulmetmeden korkun.

[177] عَلُوُّ الْهَمَمِ مِنَ الْإِيمَانِ

Himmetin 'âlî olması îmandandır. Himmetlerinizi 'âlî edin. [Gayretin yüksek olması imandandır. Gayretlerinizi yükseltin.]

[178] عَدُوُّ عَاقِلٍ خَيْرٌ مِنْ صَدِيقِ جَاهِلٍ

Âkıl düşmen, câhil dostdan hayırlıdır. Câhil sadîkin sadâkatine aldanmayın. [Akıllı düşman, cahil dosttan hayırlıdır. Cahil dostun dostluğuna aldanmayın...]

[179] عُسْرُ الْمَرْءِ مَقْدَمَةُ الْيُسْرِ

Kişinin usrû yüsürünün mukaddimesidir. Darlığınıza müteessif olmayın. [Kişinin güçlüğü, kolaylığının başlangıcıdır. Darlığınıza üzülmeyin.]

[180] عَلَيْنِكَ بِالْحِفْظِ دُونَ الْجَمْعِ مِنَ الْكُتُبِ

Kitâbın gayrı mâlik olduğunu hıfza çalışın. Yalnız kitâbı lüzûmu görünenlere neşr-i maârif için dirîğ etmeyin. [Kitabın (satın alınmasından) başka sahip olduğunu ezberlemeye (aklınızda tutmaya) çalışın. Yalnız kitabı lüzumu görünenlere bilgileri yaymak için esirgemeyin.]

[181] عِزُّ الْمَجَالِسِ قِلَّةُ الْكَلَامِ وَ سُرْعَةُ الْقِيَامِ

Meclislerin izzeti, kelâmın killeti ve kıyâmın sür'atidir. Meclislerinizde az söyleyip tez kalkın; çok söyleyip çok oturmayın. [Oturulacak, toplanılacak yerlerin itibarı, sözün azlığı ve kalkışın çabukluğudur. Meclislerinizde az konuşup çabuk kalkın; çok konuşup çok oturmayın.]

[182] عَفْوُ الْمُلُوكِ بَقَاءُ الْمُلْكِ

Mülûklerin afvları mülklerinin bekâsıdır. Afv-i mülûke mukâbil arz-ı teşekkür edin. [Hükümdarların afları, hakimiyetlerinin devamıdır. Hükümdarların affına karşılık teşekkür arz edin.]

[183] عِدَاوَةُ الْبَطْنِ شَدِيدٌ

Batnın adâveti şedîddir. Her arzusuna muvâfakat etmeyin. [Karnın düşmanlığı şiddetlidir. Her isteğine uymayın.]

[184] عَلَى قَدْرِ الْكِسَاءِ مَدُّ رِجْلَيْكَ

Örtünüz kadar (17b) ayaklarınızı uzatın, ziyâde uzatmayın.

[Ayaklarınızı örtünüz kadar (17b) uzatın; fazla uzatmayın.]

[185] عَذَابُ الْقَبْرِ مِنَ النَّمِيمَةِ

Kabrin azâbı koğuculuktandır. O fi'l-i habîsi terk edin. [Kabir azabı münafıklıktandır (lâf getirip götürmektendir.) O kötü işi bırakın.]

[186] عُقُوبَةُ الظَّالِمِ سُرْعَةُ الْمَوْتِ

Zâlimin ukûbeti mevtinin sür'atidir. Zulmetmeyin. [Zalimin cezası, ölümünün hızlı oluşudur. Zulmetmeyin.]

[187] عَقِيبَ كُلِّ لَيْلٍ يَوْمٌ

Her gecenin akîbinde bir gün vardır. Gün de geçer, gece de... Gam da geçer, dem de... Müteessif olmayın. [Her gecenin ardında bir gün vardır. Gün de geçer, gece de... Keder de geçer, (neşeli) vakit de... Üzülmeyin.]

Bâbü'l-gayn

[188] غَنِمَ مَنْ سَلِمَ

İsâbet-i mekârihden emîn olmak için ihtiyâr-ı uzlet eden¹⁵, nâ'il-i ganîmetdir. Mümkün olduğu kadar ihtiyâr-ı uzlet eyleyin. [Tiksinilecek şeylerin dokunmasından emin olmak için yalnızlık köşesini seçen, nimete erişir. Mümkün olduğu kadar yalnızlık köşesine çekilmeyi seçin.]

[189] غَلَا قَدْرُ الْمُتَوَكِّلِينَ

Mütevekkil ale'llâh olanların kadirleri inda'llâhda 'âlidir. Mütevekkil ale'llâh olun. [Allah'a tevekkül edenlerin değerleri Allah katında yüksektir. Allah'a tevekkül edin.]

[190] غَمْرَةُ الْمَوْتِ أَهْوَنُ مِنْ مُجَالَسَةِ مَنْ لَا يَهْوَاهُ قَلْبُكَ

(18a) Kalbinin sevmediği kimse ile oturmak mihnetinden mevti[n] şiddeti ehvendir. Kalbinizin sevmediği kimsenin meclislerinde oturmayın, durmayın. [Kalbinin sevmediği kimse ile oturmak zahmetinden ölümün şiddeti daha hafiftir. Kalbinizin sevmediği kimsenin meclislerinde oturmayın, durmayın.]

[191] غُلَامٌ عَاقِلٌ خَيْرٌ مِنْ شَيْخٍ جَاهِلٍ

Akıllı çocuk, akılsız şeyh-i câhilden hayırlıdır. Şeyh-i câhilin re'yine ve kavline tâbi' olmayın. [Akıllı çocuk, akılsız cahil yaşlıdan hayırlıdır. Cahil ihtiyarın görüşüne ve sözüne uymayın.]

[192] غَابَ حَظُّ مَنْ غَابَ نَفْسُهُ

Nefsi gâ'ib olanın hazzı dahi gâ'ibdir. İhtiyarlıkla nefis gâ'ib olduğu zamân hazz-ı tâm aramayın. [Nefsi kaybolanın memnuniyeti de kayıptır. İhtiyarlıkla nefis kayb olduğu zaman tam haz aramayın.]

[193] غَلَا قَدْرُ الْمُتَّقِينَ

Müttakînin kadirleri ind-i ulûhiyyede 'âlidir. Tarîk-ı ittikâda olun. [Allah'tan korkan kişilerin değerleri Allah katında yüksektir. Allah'tan korkma yolunda olun.]

[194] غَدَرَكَ مَنْ دَلَّكَ عَلَى الْإِسَاءَةِ

Seni kötülüğe delâlet eden, sana gadreder. Kötülüğe delâlet edenin re'yine tâbi' olmayın. [Sana kötülük yolunu gösteren zulmeder. Kötülüğe kılavuzluk edenin görüşüne uymayın.]

[195] غَشَّكَ مَنْ أَسْحَطَكَ بِالْبَاطِلِ

Haksız yere (18b) seni gazablandıran sana hıyânet eder. Haksız yere izhâr-ı gazab etmeyin. [Haksız yere (18b) seni öfkeliendiren sana hainlik eder. Haksız yere kırgınlık göstermeyin.]

¹⁵ Bu kelime, asıl metinde sehven "edin" şeklinde yazılmıştır. Ayrıca bu vecizenin *Nesrü'l-leâlî*'nin diğer tercümelelerinde "Selâmet bulan, ganimet bulmuş demektir" manasında çevrildiğini belirtmek de yerinde olur.

[196] عَضْبُكَ عَنِ الْحَقِّ مَقْبَحَةٌ

Hakdan i'râzda gazabın kabîh görülür. Haksız izhâr-ı gazab etmeyin. [Haktan yüz çevirme konusunda kızgınlığın çirkin görülür. Haksız öfke göstermeyin.]

[197] غَنِيمَةُ الْمُؤْمِنِ وَجَدَانُ الْجَكَمَةِ

Mü'minin ganîmeti, kalbin esrâr-ı hikmete nâ'il olmasıdır. Mümkün olduğu kadar sırr-ı kalbe vâkıf olmağa sa'y edin. [Müminin ganimeti, kalbin hikmet sırlarına erişmesidir. Mümkün olduğu kadar kalp sırrından haberi olmaya çalışın.]

Bâbü'l-fâ'

[198] فَازَ مَنْ ظَفَرَ بِالذِّينِ

Deyninin edâsına muzaffer olan kurtuldu. Deyninizin edâsına sa'y edin. [Borcunu ödemeyi başaran kurtuldu. Borcunuzu ödemeye çalışın.]

[199] فَخْرُ الْمَرْءِ بِفَضْلِهِ أَوْلَىٰ مِنْ فَخْرِهِ بِأَصْلِهِ

Kişinin ilim ve fazl ile iftihârı, aslı ile iftihârından evlâdır. [Kişinin ilim ve fazilet ile övünmesi, soyu-sopuyla övünmesinden daha iyidir.]

[200] فَلَجُكَ عَلَىٰ خَصْمِكَ بِالِإِحْتِمَالِ

Hasmına gâlibiyetin, ihtimâl¹⁶ ile. Ya gâlib olursun, ya olmazsın... Lüzumsuz yerde izhâr-ı husûmet etmeyin. (19a) [Düşmanına galibiyetin ihtimalledir. Ya galip olursun, ya olmazsın... Gereksiz yerde düşmanlık göstermeyin.]

[201] فِطْنَةُ الْمَرْءِ تَدُلُّ عَلَىٰ أَصْلِهِ

Kişinin zekâveti aslına delâlet eder. [Kişinin zekiliği, aslını gösterir.]

[202] فَرَعُ الشَّيْءِ يَخْبِرُ عَنْ أَصْلِهِ

Bir şeyin fer'i aslından haber verir. Kıyâs ediverin. [Bir şeyin dalı, budağı kökünden haber verir. Kıyas ediverin.]

[203] فَازَ مَنْ سَلِمَ مِنْ شَرِّ نَفْسِهِ

Nefsin şerrinden selâmet bulanlar necât bulur. Nefsinizin şerrinden selâmet tarîkını arayın. [Nefsin kötülüğünden selâmet bulanlar kurtulur. Nefsinizin şerrinden kurtuluş yolunu arayın.]

[204] فَكَأَنَّكَ الْمَرْءُ فِي الصِّدْقِ

Kişinin halâs u necâtı sadâkatdedir. Sadâkatden ayrılmayın. [Kişinin kurtuluşu doğruluktur. Doğruluktan ayrılmayın.]

[205] فِي كُلِّ قَلْبٍ شِعْرٌ

¹⁶ Arapça vecizedeki "ihtimâl" kelimesine bazı Nesrû'l-leâlî mütercimleri "sabır ve tahammül" karşılığını vermişlerdir.

Her bir kalbde bir şugl vardır. Şugl-i kalb ile mükedder olmayın. Zamân olur ki Müfettihü'l-ebvâb feth ve def eder. [Her kalbin uğraştığı bir şey vardır. Kalp derdiyle kederli olmayın. Zaman olur ki, kapıları açan (Allah, bir kapı) açar ve (o derdi) giderir.]

[206] فَسَدَّتْ نِعْمَةً مَّنْ كَفَرَهَا

Küfrân-ı ni'met edenin ni'meti zâyi'dir. Küfrân-ı ni'met etmeyin. [Nankörlük edenin nimeti sona erer. Nankörlük etmeyin.]

Bâbü'l-kâf (19b)

[207] قَوْلُ الْمَرْءِ يُخْبِرُ عَمَّا فِي قَلْبِهِ

Kişinin kavli, kalbindekinden haber verir. Kavlinizi ve kalbinizi temizleyin. [Kişinin sözü, kalbindekinden haber verir. Sözüünüzü ve kalbinizi temizleyin.]

[208] قَبُولُ الْحَقِّ مِنَ الدِّينِ

Kişinin hakkı kabûlü dînindedir. Hakkı kabûl edin. [Kişinin doğruyu kabul etmesi dinindedir. Hakkı (doğruyu, gerçeği, Hakk'ın kelâmını) kabul edin.]

[209] قُوَّةُ الْقَلْبِ مِنْ صِحَّةِ الْإِيمَانِ

Kalbin kuvveti, îmânın sıhhatindedir. Kalbinizi ibâdet ile kuvvetlendirin. [Kalbin kuvveti, imanın doğruluk ve sağlamlığındandır. Kalbinizi ibadet ile kuvvetlendirin.]

[210] قَتَلَ الْخَرِيصَ جِرْصُهُ

Harîsi hırs öldürür. Harîs olmayın. [Hırslıyı hırsı öldürür. Açgözlü olmayın.]

[211] قَدْرُ الشَّبَابِ لَا يَعْرِفُهُ إِلَّا الشَّبَوُحُ

Gençliğin kadrini gençler bilmez, ancak ihtiyarlar bilir. Gençliğinizi hevâya sarf [ü] ifnâ etmeyin. [Gençliğin değerini gençler bilmez, ancak ihtiyarlar bilir. Gençliğinizi nefsin isteğine harcamayın ve yok etmeyin.]

[212] قَلَّ فِي آخِرِ الزَّمَانِ دِرْهَمٌ حَالَالٌ

Âhir zamânda helâl para az olur. Kesb-i helâle sa'y edin. [Âhir zamanda helâl para az bulunur. Helâl kazanmaya çalışın.]

[213] قَدِيرٌ فِي الْعَمَلِ تَنْجِيٌّ مِنَ الزَّلَالِ

Ameli hâzırla, zeleden kurtulursun. [İşi hazırla (önceden iyice ölç-biç), hata etmekten kurtulursun.]

[214] قِيَمَةُ الْمَرْءِ مَا يُحْسِنُهُ

Kişinin kıymeti, tahsîn (20a) ettiği şeydir. Değersiz ve münâsebetsiz şeyi tahsîn ü takdîr ile kadrinizi kırmayın. [Kişinin değeri, beğendiği şeydir. Kıymetsiz ve münasebetsiz şeyi beğenmekle değerini düşürmeyin.]

[215] قَرِينُ الْمَرْءِ دَلِيلٌ عَقْلِهِ

Kişinin karîni, aklının delîlidir. Kötüye karîn olmayın. [Kişinin dostu, aklını(n derecesini) gösterir. Kötüye dost olmayın.]

[216] قُرْبُ الْأَسْرَارِ مَضَرَّةٌ

Şerlilere karîn olmak mazarratdır. Sakının. [Kötülük edenlere yakın olmak zarardır. (Onlardan) sakının.]

[217] قَسْوَةُ الْقَلْبِ مِنَ الشَّيْبِ

Kalbin kararması, karnın tokluğundandır. Kalbinizi karartacak derecelerde çok yemeyin.

[218] قَدْرُ الْمَرْءِ مَا يُهْمُهُ

Kişinin kadri, murâd ettiği şeyin mikdârıdır. Kadrinizi tenezzül etdirir şeyleri tahsîn ü takdîr etmeyin. [Kişinin değeri istediği şey kadardır. Değerinizi düşüren şeyleri beğenmeyin ve takdir etmeyin.]

Bâbü'l-kâf

[219] كَلَامُ اللَّهِ دَوَاءُ الْقَلْبِ

Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerinin kelâm-ı şerîfleri kalbin devâsıdır. Kasvet-i (20b) kalbinizde *Kelâm-ı Kadîm* okuyun. [Yüce Allah hazretlerinin mübarek sözleri kalbin devasıdır. Kalbiniz katılaştığında *Kur'ân-ı Kerîm* okuyun.]

[220] كَافِرٌ سَخِيٌّ أَرْجَى فِي الْجَنَّةِ مِنْ مُسْلِمٍ شَحِيحٍ

Cömerd kâfirin ehl-i cennet olması, bahîl Müslim'den daha ziyâde me'mûldür. Buhlden ictinâb edin. [Cömert kâfirin cennete girmesi, cimri Müslümandan daha çok umulur (muhtemeldir). Cimrilikten sakının.]

[221] كُلُّ حَبَّةٍ أُخْرِجَتْ مِنَ الْأَرْضِ فِيهَا دَاءٌ وَ شِفَاءٌ إِلَّا الْأُرْزُقَ فَإِنَّ فِيهَا شِفَاءً وَ لَا دَاءَ فِيهَا

Her bir dâne ki yerden ihrâc olundu, ya'nî bitdi, anda hem maraz, hem de şifâ vardır. Yalnız pirinç müstesnâdır. Pirinçde şifâ vardır, maraz yokdur. [Yerden çıkarılan, yani biten her bir tanede hem hastalık, hem de şifa vardır. Yalnız pirinç müstesnadır. Pirinçte şifa var; hastalık yoktur.]

[222] كُفْرَانُ النِّعْمَةِ مُزِيلُهَا

Ni'metin şükrünü edâ etmemek, o ni'metin zevâlidir. Küfrân-ı ni'met etmeyin. [Nimetin şükrünü yerine getirmemek, o nimetin sona ermesidir. Nankörlük etmeyin.]

[223] كَفَى بِالشَّيْبِ دَاءً

İllet yönünden ihtiyarlık kifâyet eder. Başka illet dahi olmasa bile ihtiyarlar hastalardır. O sûretle muâmele edin. [Dert bakımından yaşlılık yeter. Başka dert de olmasa bile ihtiyarlar hastadır. O şekilde davranın.]

[224] كَمْ مِنْ كَفَى مَغْسُولٍ وَ صَاحِبُهُ فِي السُّوقِ مَشْغُولٌ

(21a) Çok kefenler, yıkayıcı elinde yıkanır; sâhibi dahi sokakda meşgûldür... Mevti unutmayın! [Çok kefenler, sahibi daha sokakta meşgulken yıkayıcı elinde yıkanır. Ölümü unutmayın!]

[225] كَفَى لِلْحَسُودِ حَسَدُهُ

Hasûd için hasedi kifâyet eder. Hased mühlikdir, sakının. [Çok kıskanç için kıskançlığı (dert veya ceza olarak) yeter. Kıskançlık öldürücüdür, ondan sakının!..]

[226] كَمَالُ الْعِلْمِ فِي الْجَلْمِ

İlmin kemâli hilmindedir. Halîm olun. [İlmin olgunluğu huy yumuşaklığındadır. Yumuşak huylu olun.]

[227] كَفَاكَ مِنْ غُيُوبِ الدُّنْيَا أَنْ لَا يَبْقَى

Uyûb-ı dünyâdan senin dünyâda kalmamaklığın sana kifâyet eder. [Dünyanın kusurlarından senin onda (devamlı) kalmaman sana yeter.]

[228] كَفَاكَ هَمًّا بِالْمَوْتِ

Keder yönünden sana ölüm kifâyet eder... Ölümü unutmayın!

[Keder yönünden sana ölüm yeter... Ölümü unutmayın!]

[229] كَمَالُ الْجُودِ الْإِعْتِدَارُ مَعَهُ

Sehâvetin kemâli, izhâr-ı sehâ ile arz-ı i'tizârdır. [Cömertliğin mükemmeli, cömertlik göstermekle birlikte özür beyan etmektir.]

[230] كَفَى بِالشَّيْبِ نَاعِيًا

Ölüm haberine ihtiyarlık kifâyet eder. İhtiyarlığınızda mevt için hazırlanın. [Ölüm haberine yaşlılık yeter. İhtiyarlığınızda ölüm için hazırlanın...]

[231] كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا

Vâiz için ölüm kifâyet eder. [Öğüt verici olarak ölüm yeter.]

Bâbü'l-lâm (21b)

[232] لَيْنُ الْكَلَامِ قَيْدُ الْقُلُوبِ

Yumuşak söz kalbin bukağısıdır. Kavlı-ı leyyin ile arz-ı merâm edin. [Yumuşak söz kalbin bağıdır. Yumuşak sözle maksadınızı arz edin.]

[233] لَيْنُ قَوْلِكَ تُحِبُّبُ

Sözünü yumuşak söyle, kabûl olunur.¹⁷

[234] لَيْسَ الشَّيْبُ مِنَ الْعُمُرِ

İhtiyarlık ömürden değildir. Mevte hazırlanın... [Yaşlılık ömürden değildir. Ölümüne hazırlanın...]

¹⁷ Mütercimim vecize sonundaki kelimeyi "kabûl olunur" yerine "sevilirsin" şeklinde tercüme etmesi aslına uygun olurdu. Çünkü Arapça cümlede kişinin sözü yumuşak söylediğinde sevileceği ifade edilmektedir.

[235] لَيْسَ لِلْحَسُودِ رَاحَةٌ

Hasûd için râhat yoktur. Hasûd olmayın. [Çok kıskanç için rahat yoktur. Çok kıskanç olmayın.]

[236] لَيْسَ لِسُلْطَانِ الْعِلْمِ زَوَالٌ

Sultân-ı ilm için zevâl yoktur. Tahsîl-i ilme çalışın. [İlim sultanı için sona erme ve yerinden ayrılıp gitme yoktur. İlim tahsiline çalışın.]

[237] لِكُلِّ غَمٍّ فَرَحٌ وَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ

Her bir gam için bir ferah ve her bir maraz için bir şifâ vardır. Gam çekmeyin. [Her bir keder için bir ferah ve her bir hastalık için bir şifa vardır. Üzülmeyin.]

[238] لَوْ بَرَى الْعَبْدُ الْأَجَلَ وَ مُرُورَةَ لَا يَنْتَرِكُ الْأَمَلَ وَ غُرُورَهُ

Kul, ecel ve ecelin geçtiğini görse, gurûr ve emelini terk etmez. Tûl-i emeli terk edin. [Kul, ecel ve ecelin geçtiğini görse, gurur ve emelini bırakmaz. Açgözlülüğü bırakın.]

(22a) [239] لَيْسَ الشُّهُرَةُ مِنَ الرَّغُونَةِ

Şöhret hamâkatden değildir. [Şöhret ahmaklıktan değildir.]

[240] لِكُلِّ عَدَاوَةٍ مُصْلِحَةٌ إِلَّا عَدَاوَةَ الْحَسُودِ

Her bir düşmanlık için barışmak vardır. Lâkin hased cihetinden olan adâvet için barışmak yoktur; mevte kadar gider. Sakının. [Her bir düşmanlık için barışmak mümkün... Fakat kıskançlık yönünden olan düşmanlık için barışma yoktur; ölüme kadar gider. Sakının.]

Bâbü'l-mîm

[241] مَنْ عَلَتْ هِمَّتُهُ طَأَلَتْ هُمُومُهُ

Bir kimsenin himmeti ne kadar 'âlî olsa, kederi o kadar çok olur. [Bir kimsenin gayreti ne kadar yüksek olsa, kederi o kadar çok olur.]

[242] مَنْ كَثُرَ كَلَامُهُ كَثُرَ مَلَالُهُ

Bir kimsenin kelâmı çok olursa, melâli¹⁸ dahi o kadar çok olur. Kesret-i kelâma mübtelâ olmayın. [Bir kimsenin sözü çok olursa, sıkıntı ve usancı da o kadar çok olur. Çok söz söylemeye düşkün olmayın.]

[243] مَشْرَبُ الْعَدْبِ مُرْدَحَمٌ

Bulanık su içmek mi'deye zahmet verir. İçmeyin.¹⁹ [Bulanık su içmek mideye zahmet verir. İçmeyin.]

¹⁸ Nesrû'l-leâli tercüme ve şerhlerinin çoğunda bu kelime "melâl" değil, "melâm" şeklinde yazılı olup "Sözü çok olan, çok kınanır" manasında çevrilmiştir.

¹⁹ Bu söz, mütercim tarafından hatalı tercüme edilmiştir. "Tatlı su başı kalabalık olur" manasında çevrilmesi gerekirdi. Vecizede iyi ve tatlı suyun insanlar tarafından rağbet gördüğü gibi, iyi huylu ve tatlı dilli kişilerin de sevildiği, bundan dolayı

[244] مَنْ عَمِلَ بِرَأْيِهِ ضَلَّ وَ مَنْ عَمِلَ بِعَقْلِهِ صَلَّ

Bir kimse kendi re'yi ile amel etse, dalâletde kalır (22b) ve akli ile amel etse, yarar. Her umûrunuzu emîn olduğunuz ihvânınız ile istişâre edin. [Bir kimse kendi görüşü ile iş yapsa, sapıklıkta kalır (22b) ve akli ile iş yapsa yarar. Bütün işlerinizde güvenilir bulduğunuz kardeşleriniz (samimi dostlarınız) ile istişare edin.]

[245] مَجْلِسُ الْعِلْمِ رَوْضَةُ الْجَنَّةِ

İlim meclisi cennetin bağçesidir. Mülâzemet ve müdâvemet edin. [İlim meclisi cennet bahçesidir. Oraya gidin ve her zaman devam edin.]

[246] مَهْلَكَةُ الْمَرْءِ حِدَّةُ طَبْعِهِ

Tab'ının tezliği insânı öldürücüdür. Umûrunuzda ağırca hareket edin; acûl olmayın. [Yaratılışının keskinliği, insanı öldürücüdür. İşlerinizde ağırca hareket edin.]

[247] مُصَاحَبَةُ الْأَشْرَارِ رُكُوبُ الْبَحْرِ

Kötülere refik olmak, denize binmek gibidir. Kötüye refik olmayın. [Kötülere arkadaş olmak, denize binmek gibidir. Kötüye arkadaş olmayın.]

[248] مَا نَدِمَ مَنْ سَكَتَ

Sükût eden peşmân olmaz. Sükûta mülâzemet edin. [Susan pişman olmaz. Susmaya devam edin.]

[249] مَجْلِسُ الْكِرَامِ خُصُونُ الْكَلَامِ

İyilerin meclisi kelâmın kal'asıdır. Söz zâyî' olmaz, söyleyin. [İyilerin meclisi sözün kalesidir. Orada söz yitmez; söyleyin.]

[250] مَنْقَبَةُ الْمَرْءِ تَحْتَ لِسَانِهِ

Kişinin hulk-ı haseni dilinin altındadır. Tatlı söyleyin. (23a) [İnsanın güzel huyu dilinin altındadır. Tatlı söyleyin.]

[251] مَجَالِسَةُ الْأَحْدَاثِ مُفْسِدَةُ الدِّينِ

Gençler ile oturmak dîni ifsâd eder. Anlar ile oturmayın. [Gençlerle oturmak dini fesada uğratar (bozar). Onlarla oturmayın.]

Bâbü'n-nûn

[252] نُورُ الْمُؤْمِنِ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ

Mü'minin nûru gece kalkmasındandır. Kiyâm-ı leyle devâm edin. [Müminin aydınlığı, gece (ibadet için) kalkmasındandır. Gece (namaz vb. ibadet için) kalkmaya devam edin.]

[253] نَسِيَانُ الْمَوْتِ صَدَاءُ الْقَلْبِ

dostlarının artmasını isteyen kimsenin güzel ahlâklı olması lâzım geldiği belirtilmektedir.

Ölümü unutmak kalbin pasıdır. Nisyân-ı mevt ile kalbinizi paslandırmayın. [Ölümü unutmak kalbin pasıdır. Ölümü unutmakla kalbinizi paslandırmayın.]

[254] نَوَّرَ قَبْرَكَ بِالصَّلَاةِ فِي الظُّلَمِ

Gece karanlıklarında namâz kılmak ile kabirlerinizi nûrlandırın ve salât-ı teheccüde devâm edin. [Gece karanlıklarında namaz kılmakla kabirlerinizi aydınlatın ve teheccüd namazına devam edin.]

[255] نُعِيَتْ إِلَى نَفْسِكَ حِينَ شَابَ رَأْسُكَ

Başının tüyü ağardığı vakitte sen nefsinе [ölümünü] söylersin... İş o dereceye varmadan nefsinizi âgâh edin. [Başının kılı ağardığında sen kendine (ölümünü) söylersin. İş o dereceye varmadan nefsinizi haberdar edin.]

[256] نَمَّ أَمِنًا تَكُنْ فِي أُمْهَدِ الْفُرْشِ

Evhâm-ı bâtila ve hayâlât-ı âtiladan emîn olduğun hâlde uyu, râhat (23b) beşiklerinde olursun. [Batıl kuruntular ve boş hayallerden emîn olduğun hâlde uyu; rahat beşiklerinde olursun.]

[257] نَيْلُ الْغِنَى فِي الْغِنَى

Murâd ve maksûda nâ'il olmak gınâdadır. Fakr ile tûl-i emelde olmayın. [İstenen şeye erişmek, zenginliktedir. Fakirlikle tükenmez arzuda olmayın.]

[258] نَارُ الْفُرْقَةِ أَشَدُّ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ

Ayrılık âteşi cehennem âteşinden ziyâdedir. Sabredin. [Ayrılık ateşi cehennem ateşinden ziyade (azap verici)dir. Sabredin.]

[259] نُورُ شَيْئِكَ لَا تَطْلِمُهُ بِالْمَعْصِيَةِ

İhtiyarlığın nûrunu ma'siyet zulmetiyle karartma. Ve sinn-i şeyhûhetinde şânına yakışmayanı işlemeyesin. [İhtiyarlığın nurunu günah karanlığıyla karartma. İhtiyarlık yaşında (Yaşlılık çağında) hâline yakışmayanı işlemeyesin.]

[260] نَضْرَةُ وَجْهِ الْمُؤْمِنِ فِي التَّقَى

Mü'minin yüzünün güzelliği ve revnakı takvâliğindedir. Müttakî olun. [Müminin yüzünün güzelliği ve parlaklığı takvasındadır. Takva sahibi olun.]

[261] نَضْرَةُ الْوَجْهِ فِي الصِّدْقِ

Yüzün güzellik ve parlaklığı sadâkatdedir. Sadâkatden ayrılmayın. [Yüzün güzelliği ve parlaklığı doğruluktadır. Doğruluktan ayrılmayın.]

Bâbü'l-vâv

[262] وَضَعُ الْإِحْسَانِ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ ظَلَمٌ

İhsânı lâyıkının gayrına vermek zulümdür. İcâb (24a) etmeyen yere ve yakışmayana ihsân etmeyin. [İyiliği lâyık olandan

başkasına vermek zulümdür. Gerekli (24a) olmayan yere ve yakışmayana iyilik etmeyin.]

[263] وَزُرْ صَدَقَةَ الْمَنَانِ أَكْثَرَ مِنْ أَجْرِهِ

Sadakayı başa kakan kimsenin sadakasının günâhı, o sadakanın sevâbından çoktur. Sadakanızı fakîrin başına kakmakla sevâbını zâyî' etmeyin. [Sadakayı başa kakan kimsenin sadakasının günahı, o sadakanın sevabından çoktur. Sadakanızı fakirin başına kakmakla sevabını kaybetmeyin.]

[264] وَلَا يَهُ الْأَحْمَقُ سَرِيعَةَ الرَّوَالِ

Ahmakın dostluğunun yok olması pek çabuktur. Ahmakların dostluğuna ve ülfet ve muhabbetlerine ehemmiyet vermeyin ve aldanmayın. [Akılsız ve anlayışsızın dostluğunun yok olması pek çabuktur. Ahmakların dostluğuna, ahbaplık ve muhabbetlerine ehemmiyet vermeyin ve aldanmayın.]

[265] وَيَلْ لِمَنْ سَاءَ خُلْفُهُ وَفَبِحَ خُلْفُهُ

Dünyâda ve âhiretde râhatsızlık ve azâb-ı elîm, hem yaradılışı çirkin ve hem huyu kötü olan kimseler içindir. [Dünyada ve ahirette rahatsızlık ve acıklı azap, hem yaratılışı çirkin ve hem huyu kötü olan kimseler içindir.]

[266] وَحَدَّةُ الْمَرْءِ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السُّوءِ

Bir kimsenin yalnızlığı, kötü huylu kimse ile oturmakdan daha ziyâde hayırlıdır.

[267] وَالْأَكْ مَنْ لَمْ يُعَايِكَ

Sık gelmekle seni ta'cîz (24a) etmeyen senin dostundur. [Sık gelmekle seni rahatsız etmeyen senin dostundur.]

[268] وَيَلْ لِحَسُودٍ مِنْ حَسَدِهِ

Şiddet-i azâb, hasedinden nâşî hasûd içindir. Kimseye hased etmeyin. [Azabın şiddeti, kıskançlığından dolayı çok kıskanç içindir. Kimseyi kıskanmayın.]

[269] وَلِيُّ الطِّفْلِ مَرْزُوقٌ

Tıfılın velîsi merzûkudur. [Çocuğun velisi rızıklandırmıştır.]

[270] وَيَلْ لِمَنْ وَتَرَ الْأَخْرَارَ

İhvân-ı dîne buğz u adâvet edenler için azâb-ı elîm vardır. İhvânınıza buğz etmeyin. [Din kardeşlerine kin güden ve düşmanlık edenler için acıtıcı bir azap vardır. Kardeşlerinize (ve samimi dostlarınıza) kin gütmeyin.]

Bâbü'l-hâ'

[271] هُمُومُ الْمَرْءِ بِقَدْرِ هِمَّتِهِ

Kişinin kederi himmetinin mikdârı ileler. Himmeti 'âlî olanın kederi dahi çok olur ise de himmetlerinizi 'âlî edin. [Kişinin kederi

gayreti kadardır. Gayreti yüksek olanın kederi daha çok olursa da gayretlerinizi yükseltin.]

[272] هَيْهَاتَ مِنْ نَصِيحَةِ الْعَدُوِّ

Düşmenin nasihatından uzak olun! Aldanmayın! Zîrâ düşmen hayırlı nasihat etmez. [Düşmanın öğüdünden uzak durun. Ona aldanmayın. Çünkü düşman hayırlı öğüt vermez.]

[273] هَرَبْتُكَ مِنْ نَفْسِكَ أَنْفَعُ مِنْ هَرَبِكَ مِنَ الْأَسَدِ

Nefsin müşteheyâtından senin kaçman, arslandan kaçmaktan (25a) ziyâde menfaatlidir. Nefsinizin mekrinden kaçın ve Allâh tebâreke ve teâlâ hazretlerine sığının; halâs olursunuz. [Nefsin istediği (gayr-ı meşru) şeylerden kaçman, aslandan kaçmaktan daha çok faydalıdır. Nefsinizin hilesinden kaçın ve Yüce Allah hazretlerine sığının; kurtulursunuz.]

[274] هَمُّ السَّعِيدِ آخِرَتُهُ وَ هَمُّ الشَّقِيِّ دُنْيَا

Sâidin kasdı âhireti ve şakînin kasdı dünyâsıdır. Dünyâ için keder etmeyin. [Ahiretini hazırlamış mutlunun maksadı ahireti, bedbahtın maksadı dünyâsıdır. Dünya (işleri) için üzülmeyin.]

[275] هَلَاكَ الْمَرْءِ مِنَ الْعُجْبِ

Kişinin helâki ucbandandır. Ucb ile mağrûr olmayın. [İnsanın helaki kendini beğenmişliğindedir. Kendinizi beğenmekle güvenilmeyecek şeye güvenip aldanmayın.]

[276] هَامَةُ الْمَرْءِ هَمَّتُهُ

Bir kişinin ululuğu himmetidir. Himmetinizi 'âlî edin, 'âlî olursunuz. [Bir kişinin ululuğu gayretidir. Gayretinizi yükseltin, yüksek olursunuz.]

[277] هَلَاكَ الْحَرِيصِ دُهُولًا وَ هُوَ لَا يَعْلَمُ

Gaflet yönünden harîs helâk olur da helâk olduğunu bilmez. [Açgözlü, unutma veya yanılmayla helâk olur da helâk olduğunu bilmez.]

[278] هَمَّةُ الْمَرْءِ قِيَمَتُهُ

Kişinin himmeti kıymetidir. Himmetinizi 'âlî edin, kadriniz 'âlî olur. [Kişinin gayreti, değeridir. Gayretinizi yükseltin; kıymetiniz yüksek olur.]

Bâbü'l-lâm ve elif

[279] لَا دِينَ لِمَنْ لَا مَرْوَةَ لَهُ

Mürüvveti olmayanın dîni (25b) yokdur. Mürüvetsizlik etmeyin. [Mürüvveti (insanlık, mertlik ve cömertliği) olmayanın dini yoktur. Mürüvetsizlik etmeyin.]

[280] لَا كَرَامَةَ لِلْكَاذِبِ

Yalancı için kerâmet yokdur. Yalancıdan kerâmet ummayın. [Yalancı için şeref, iyilik ve bağış yoktur. Yalancıdan keramet ummayın.]

[281] لَا هَمَّ لِلْقَانِعِ

Kanâat ediciler için keder yokdur. Kanâat edin, râhat olursunuz. [Kanaat edenler için keder yoktur. Kanaat edin, rahat olursunuz.]

[282] لَا وَفَاءَ لِلْمَرْأَةِ

Avretler için vefâ yokdur. Avretlerden vefâ ummayın. [Kadınların vefası yoktur. Kadınlardan vefa ummayın.]

[283] لَا فَقْرَ لِلْعَاقِلِ

Âkıl için fakirlik yokdur. Zamân olur ki Cenâb-ı Hak ganî eder. Keder etmeyin. [Akıllı için fakirlik yoktur. Zaman olur ki Cenab-ı Hak zengin eder. Üzülmeyin.]

[284] لَا رَاحَةَ لِلْحَسُودِ

Hasûd için râhat yokdur. Bu sıfat-ı mezmûmu terk edin. [Çok kıskanç için rahat yoktur. Bu yerilmiş sıfatı bırakın.]

[285] لَا حُرْمَةَ لِلْفَاسِقِ

Fâsık için hürmet yokdur. Fâsık olmayın. [Allah'ın emirlerini tanımayan sapkın için hürmet yoktur. Fasık olmayın.]

[286] لَا قُدَّتْ لِلْفَاحِشِ

Fâhiş için kazf yokdur. Fâhişe kazf etmeyin. [Ahlâksız için zina suçu isnad edilmez. Ahlâksıza zina isnad etmeyin.] (26a)

[287] لَا إِيْمَانَ لِمَنْ لَا إِيْمَانَ لَهُ

İ'tikâdı olmayanlar için îmân yokdur. İ'tikâdınızı Ehl-i Sünnet ve'l-cemâ'at mezhebine tatbîk ve tevfiik edin. [İnancı olmayanlar için iman yoktur. İnancınızı Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat mezhebine uydurun; uygun hâle getirin.]

[288] لَا غِنَاءَ لِمَنْ لَا فَضْلَ لَهُ

İlm [ü] fazîleti olmayanın gınâsı yokdur. Câhil ne kadar ganî olsa da dâ'imen muhtâc ve fakîrdir. Câhil kalmayın; tahsîl-i maârif[e] sa'y edin. [İlim ve fazileti olmayanın zenginliği yoktur. Cahil ne kadar zengin olsa da daima muhtaç ve yoksuldur. Cahil kalmayın; marifetleri (ilim ve hünerleri) elde etmeye çalışın.]

[289] لَا رَاحَتَ لِلْمُلُوكِ

Mülûkler için râhat yokdur. Mülûklerin selb-i râhatını mûcib olacak şeylerde bulunmayın. [Hükümdarlar için rahat yoktur. Hükümdarların rahatını gidermeye sebep olacak şeylerde bulunmayın.]

Bâbü'l-yâ'

[290] يَا تُبَيْكُ مَا قُدِّرَ لَكَ

Sana takdîr olunan gelir, gam yemeyin. [Sana (Allah tarafından ezelde) takdir olunan gelir. Üzülmeyin.]

[291] يَعْْمَلُ النَّمَامُ فِي سَاعَةِ فِتْنَةٍ أَشْهُرٍ

Bir koğucu, bir sâatde birkaç aylık fitneliği işler. Koğucunun fitnekârlığına aldanmayın. **صَدَقَ مَنْ نَطَقَ** Biz birkaç seneliğini bile gördük... [Bir arabozucu, bir saatte birkaç aylık fitneyi işler. Koğucunun fitneciliğine aldanmayın. Konuşan doğru söyledi. Biz birkaç seneliğini bile gördük...]

[292] يَزِيدُ الصَّدَقَةَ فِي الْعُمْرِ

Sadaka ömrü ziyâde eder. [Sadaka ömrü artırır.] (26b)

[293] يَطْلُبُ الرِّزْقَ كَمَا تَطْلُبُهُ

Senin rızkın seni arar, nitekim senin anı aradığın gibi. Rızk için gam yemeyin. Bunu da çok müşâhede etdik... [Senin rızkın, senin onu aradığın gibi seni arar. Rızk için tasa etmeyin. Bunu da gözümüzle çok gördük...]

[294] يَا مَنْ الْخَائِفُ إِذَا وَصَلَ مَا خَافَهُ

Korkan korktuğuna erişirse, emîn olur. Cenâb-ı Hak cümleyi korktuğundan emîn, umduğuna nâ'il buyursun. Âmin yâ Mu'in! [Korkan korktuğuna erişirse, emin olur. Cenab-ı Hak herkesi korktuğundan emin etsin, umduğuna erdirsin. Amin ey Muin (yardım eden Allahım)!]

[295] يَصِيرُ أَمْرُ الصَّبُورِ إِلَى مُرَادِهِ

Sabredicinin sabrı nihâyet murâdına vâsıl eder. Sabrediniz, sabredin; murâdınıza nâ'il olursunuz. [Sabredenin sabrı sonunda onu istediğine eriştirir.]

[296] يَبْلُغُ الْمَرْءُ بِالصَّدَقِ مَنَازِلَ الْكِبَارِ

Kişi sıdk u sadâkatle büyükler mertebesine varır. Sadâkatden ayrılmayın. [Kişi, doğruluk, dostluk ve bağlılıkla büyüklerin derecesine erişir. Doğruluktan ayrılmayın.]

[297] يَسُودُ الْمَرْءُ قَوْمَهُ بِالْإِحْسَانِ إِلَيْهِمْ

Bir kişi kavmine ihsân ile kavminden 'âlî ve büyük olur. Kavminize ihsân edin. [Bir kişi halkına iyilik etmekle ondan yüksek ve büyük olur. Halkınıza iyilik edin.]

(27a) [298] يَأْسُ الْقَلْبِ رَاحَةُ النَّفْسِ

Kalbin ye'si nefsin râhatıdır. Ye's-i kalb ile müteessif olmayın. [Kalbin ümitsizliği, nefsin rahatıdır. Kalp ümitsizliğiyle kederlenmeyin.]

[299] يَسْعَدُ الرَّجُلُ بِمُصَاحَبَةِ السَّعِيدِ

Bir recül, iyilere musâhabet ve mukârenet ile iyi olur. İyilere mukârin olun, dâreyinde azîz olursunuz. [Bir insan iyilerle sohbet

etme ve onlara yakınlıkla iyi olur. İyilerle birlikte olun; dünya ve ahirette değerli olursunuz.]

[يَهْتَرُ الْعَرْشُ عِنْدَ بُكَاءِ الْيَتِيمِ [300]

Yetim ağladığı vakitte arş-ı a'lâ titrer. Yetimi ağlatmayın.

[Yetim ağladığı zamanda yüce arş titrer. Yetimi ağlatmayın.]

اللَّهُ أَغْلَمُ بِمُرَادِهِ . تَمَّتْ الْحُرُوفُ بِعَوْنِ اللَّهِ الْمَلِكِ الرَّؤُوفِ.²⁰

[Onun maksudını Allah daha iyi bilir... Pek esirgeyen, çok merhamet eden Sultan Allah'ın yardımıyla harfler tamamlandı.]

(27b)

Fî Âdâbi'l-muâşeretî Maa'n-nâs

Nâs ile hoş geçinmenin âdâbı beyânındadır. عَزِيزِ. أَيُّهَا الْأَخُ الْعَزِيزِ Ey azîz ve muhterem kardeş!

كَادِرِ olabildiğin kadar nâsdan uzlet et!

Zîrâ, (Müfred:)

'İzz ise maksûd [eğer] ey yüzü misbâh alnı zav

Mantığın hikmetden et²¹ etme avâm ile kelâm²²

وَ إِذَا ابْتُلِيَتْ بِهِمْ فَارْعَ medlülünce uzletde çok hikmetler zâhir olur.

إِخْدَى عَشْرَ حَدًّا Ma'îşet veyâ diğer bir cihetle ihtilât-ı nâsa mübtelâ olduğun vakitte (28a) şu on bir ta'rîfe ri'âyet et.

Şu on bir [ta'r]îf ile hürler, köle olur:

[1] الْأَوَّلُ الْإِقْبَالُ عَلَى حَاضِرِهِمْ Evvelki, nâsın hâzırını ikbâl...

[2] وَالثَّانِي السُّؤَالُ عَلَى غَائِبِهِمْ İkinci dahi, nâsın gâ'ibini su'âl etmektedir.

[3] وَالثَّلَاثُ الصَّدَاقَةُ مَعَ أَحْيَارِهِمْ Dahi üçüncü, nâsın eşrâf u efâzılına sadâkatdır.

[4] وَالرَّابِعُ الْمُدَارَةُ مَعَ أَشْرَارِهِمْ Dahi dördüncü, nâsın eşrârına müdârâ etmektedir.

[5] وَالْخَامِسُ الْإِعْمَاضُ عَلَى قَبَائِحِهِمْ Dahi beşinci, nâsın kabâhatlerine göz yummaktır. Ya'nî kabâhatlerini örtmektedir.

[6] وَالسَّادِسُ الْإِفْسَاءُ عَلَى مَخَاسِنِهِمْ Dahi altıncı, nâsın iyiliklerini açmaktır. (28b)

²⁰ "Onun maksudını Allah daha iyi bilir. Yazı, çok merhametli Allah'ın yardımıyla tamam oldu."

²¹ Metinde bu kelime sehven "eyle" şeklinde yazılmıştır. Biz, vezni ve Kınalı-zade Hasan Çelebi Tezkiresindeki şekli göz önünde tutarak böyle düzelttik.

²² Bu beyit, 16. asırda yaşamış Halvetî şeyhlerinden olan ve şiirlerinde "Cevherî" mahlasını kullanan Bâli Efendi'ye (ö. 980/ 1572-73) aittir. (Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1989, c. 1, s. 274). ("İzz, maksûd, misbâh" gibi kelimelerle bazı eser adları da ima edilmektedir.)

[7] وَالسَّابِعُ الْاَعْتِدَارُ عَنْ مَعَاذِيرِهِمْ Dahi yedinci, nâsın özürlerini kabûl etmektedir.

[8] وَالتَّامِينَ السَّعْيِ فِي مَصَالِحِهِمْ وَ لَوْ بِكَلِمَةٍ Sekizinci, nâsın işlerine sa'ý etmektedir. Her ne kadar bir söz ile olursa bile...

[9] وَالتَّاسِعُ الْاَطْعَامُ وَ لَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ Dahi dokuzuncu, nâsa yedirmektedir. Her ne kadar yarım hurma olursa bile...

[10] وَالْعَاشِرُ أَنْ لَا تُعَارِضَ عَلَى مَذَاهِبِهِمْ Dahi onuncu, nâsın mezhebine muâraza etmemektedir.

[11] وَ الْخَادِي عَشْرَ أَنْ لَا تُظْهِرَ عَلَيْهِمْ مَا يُنْكَرُونَهُ وَ لَوْ كَانَ حِكْمَةً Dahi on birinci, nâsın inkâr edeceği şeyi izhâr etmemektedir. Her ne kadar hikmet-i bâliga olursa bile...

فَاعْتَبِرُوا يَا أُولَى الْأَلْبَابِ. تَمَّتِ النَّصَائِحُ الْمُرْغُوبَةُ

[İnsanlarla Birlikte Yaşayıp İyi Geçinme Adabı

İnsanlarla hoş geçinme edeplerinin anlatılması hakkındadır.

Ey sevgili ve saygıdeğer kardeş!

Gücün yettiği kadar insanlardan (ayrılıp) yalnızlık köşesine çekil! Çünkü (Tek beyit:)

'İzz ise maksûd [eğer] ey yüzü mısâbâh alnı zav

Mantığın hikmetden et²³ etme avâm ile kelâm

(Ey yüzü kandil, alnı aydınlık olan! Eğer istediğin değer ve ululuk ise, konuşmanı hikmetten, bilgelikten et! Cahil halkla söyleşme!) mısralarının gösterdiği üzere, yalnızlık köşesinde çok hikmetler belli olur.

Geçim veya başka bir yönden insanlara karışma belâsına tutulduğun zamanda şu on bir tarifi gözet. Bu on bir [tar]ifle hürler, köle (gibi sana bağlı) olur: Birincisi, insanların göz önünde olanını iyi karşılamak. İkincisi de halkın (göz önünde) hazır olmayanını sormak. Üçüncüsü, insanların şerefli, seçkin ve çok bilgili olanlarına bağlılık. Dördüncüsü, halkın kötülük edenlerine dostça davranmak. Beşincisi, insanların kusurlarına göz yummak, yani kabahatlerini örtmek. Altıncısı, insanların iyiliklerini açmak. Yedincisi, insanların özürlerini kabul etmek. Sekizincisi, insanların işlerine (yardımcı olmaya) çalışmak. Her ne kadar bir sözle olursa bile... Dokuzuncusu, insanlara yemek yedirmek. Her ne kadar yarım hurma olursa bile... Onuncusu, insanların tuttuğu yola karşı gelmemek. On birincisi, halkın inkâr edeceği şeyi meydana çıkarmamak. Her ne kadar tam hikmet olursa bile...

Ey akıl sahipleri, ibret alın! Beğenilen öğütler tamamlandı.]

²³ Metinde bu kelime sehven "eyle" şeklinde yazılmıştır. Biz, vezni ve Kınalı-zade Hasan Çelebi Tezkiresindeki şekli göz önünde tutarak böyle düzelttik.

Kaynakça

- Ali Haydar, *Merâsîdül-Hikem*, Saruhan Sancağı Matbaası, 1299/1881.
Ali Şir Nevâî, *Nazmü'l-Cevâhir*, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa Nr. 781/1.
Ceyhan, Âdem, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-İ Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006.
Ceyhan, Âdem, "Aksaraylı Dânişî'nin Nesrû'l-Leâlî Tercümesi", *Bir Devr-İ Kadim Efendisi- Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan*, Editörler Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, Yayınevi, Ankara 2018, S. 167-247.
Ceyhan, Âdem, Fatma Şükran Elgeren, "Osman Salâhaddîn El-Mevlevî'ye Ait Olduğu Sanılan Bir Eser: Nesrû'l-Leâlî Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2017, Sayı 18, S. 29-84.
Hâfız, *Lü'lü'-İ Mendûd*, Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp. Nr. 786.
Kâsım, *Nazmü'l-Leâlî Der Terceme-İ Nesrû'l-Leâlî*, İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü Ty Nr. 2210.
Kınalı-Zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1989, Ttk Yayını, 2 C.
Latîfi, *Nazmü'l-Cevâhir*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. Nr. 341/2.
Mustafa Bin Şücâ, *Terceme-İ Nesrû'l-Leâlî*, Millet Ktp. Ali Emirî, Şer'iyye Nr. 629.
Mâtemî, *Terceme-İ Nesrû'l-Leâlî Min Kelâmi Ali Bin Ebî Tâlib*, Süleymaniye Ktp. Fatih Nr. 5404/8.
Muallim Nâcî, *Emsâl-İ 'Alî*, (2. Basım) İstanbul 1307 (1890-91).
Nesîb Yusuf Dede, *Rişte-İ Cevâhir*, İstanbul Takvîm-İ Vekâyi' Matbaası, 1257/1842.
Öz, Mustafa, "Tabersî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. 39, S. 324-325.
Rihletî, *Tercemeti'l-Leâlî*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, Nr. 1350.
Vâhidî, *Cinânü'l-Cenân* (Giriş- Dil İncelemesi- Metin- Dizinler), Haz. Süleyman Efendioğlu, Fenomen Yayınları, Erzurum 2013.

**KLASİK İSLAM MODERNİZMİ'NİN KUR'AN YORUMLARINA ETKİSİ
FİLİBELİ AHMED HİLMİ VE MEHMET AKİF ÖRNEĞİ****Resul ERSÖZ****Öz**

Mısır merkezli Klasik İslam Modernizmi ile Osmanlı merkezli İslamcılık akımı arasında; gerek her iki hareketin zuhuruna yol açan sebepler ve gerekse İslam ümmetinin kurtuluşuna yönelik ortaya koydukları çözüm önerileri bakımından birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Metot bakımından en önemli benzerlik, Müslüman toplumların yaşadığı problemlerle Kur'an âyetleri arasında bağlantı kurulmasıdır. Buna yönelik olarak her iki hareket de âyetleri güncelleştirmeye çalışmıştır. Bu, toplumsal sorunlara Kur'an eksenli çözümler getirme çabasına tekabül eder. İşin en olumlu yönü budur. İşin diğer olumlu yönü de güncel meselelerle eşleştirilip onlara delil kılınan âyetlerin sadece söz konusu meselelere tahsis edilmemiş olmasıdır. Bununla birlikte Osmanlı İslamcılık hareketi, Mısır merkezli Klasik İslam Modernizmi'ne göre daha önce ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İslamcılık hareketiyle Mısır merkezli Modernist hareketin ortak paydası, İslam âleminin geri kalmışlığı ve bu sebeple içine düştüğü yıkımdan kurtarılması meselesidir. Bu bağlamda İslamcılık ve Klasik İslam Modernizmi dâhil, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam coğrafyasında ortaya çıkan tüm ıslah-tecdîd hareketlerin söyleminin, Kur'an ve Sünnet'e dönüş ile içtihâda yeniden işlerlik kazandırmak olduğu söylenebilir. Bu anlayış, Mehmet Akif, Filibeli Ahmed Hilmi ve daha birçok Osmanlı aydını tarafından benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Modernizmi, İslamcılık, İctimâî Tefsîr, İslah-Tecdîd, Hidâyet.

**THE INFLUENCE OF CLASSICAL ISLAMIC MODERNISM ON THE
QUR'AN COMMENTS
-THE EXAMPLE OF FİLİBELİ AHMED HİLMİ AND MEHMET AKİF-****Abstract**

There are some similarities between the Egyptian-based Classical Islamic Modernism and the Ottoman-oriented Islamism movement in terms of the causes leading to the appearance of both movements and the solution proposed by the Islamic Ummah for their salvation. The most important similarity in terms of the method is the

connection between the problems of Muslim societies and the Qur'an verses. For this purpose, both movements tried to update the verses. This corresponds to the efforts to bring solutions to social problems at the axis Qur'an. This is the most positive aspect of the job. The other positive aspect of the job is that the verses which are matched with the current issues and made evidence of them are not only allocated to these issues. In addition to, Ottoman Islamism Movement emerged earlier than Egyptian-based Classical Islamic Modernism.

The common stake of the Egyptian-based Modernist movement with Ottoman Islamism Movement is the backwardness of the Islamic world and the destruction of its destruction. In this context, it can be said that, including Islamism and Classical Islamic Modernism, the discourse of all reform-innovation movements emerging in the geography of Islam since the second half of the nineteenth century is to return to the Qur'an and the Sunnah and is to re-functionalize to the içtihad. This understanding has been partially adopted by Mehmet Akif, Filibeli Ahmed Hilmi and many other Ottoman intellectuals.

Key words: Islamic Modernism, Islamism, Sociological Tafseer, Reform-Innovation, Guidance.

Giriş

Klasik İslam Modernizmi; 'Modern çağda tarihî ve sosyal gelişim ve değişim sürecinin ortaya çıkardığı problemleri çözmek ve dolayısıyla Müslümanları söz konusu sürecin altında kalmaktan kurtarmak ve hatta malum süreci yönetip Müslümanlar lehine çevirmek amacıyla İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sunnet ile bu kaynaklar ışığında oluşan top yekûn tarihî mirasın tekrar değerlendirilip ilmi ve rasyonel bir süzgeçten geçirilerek anlaşılması ve yorumlanması' fikrini savunan bir ekoldür.¹ Başka bir ifadeyle; 'dinî mirası ifsat eden unsurlardan arındırmak, bazı yönlerini yeniden yorumlamak, onu eski mirasına kavuşturmak için modern unsurlarla kaynaştırarak şekillendirmek ve bu sayede yabancı istilasından kurtulmak' amacıyla XVIII ve XIX. yüzyıllarda ortaya çıkan bir harekettir.²

İslamcılığı; "XIX-XX. yüzyılda, inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim ve diğer unsurlarıyla İslam'ı bir bütün olarak

¹ Mehmet Sait Aydın, "Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi", *İslamî Araştırmalar*, cilt:4, sayı: 4, Ekim 1990. s. 274.

² İbrahim Hatiboğlu, *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, Hadisevi, İstanbul 2004, s. 37, (Dessouki, "Modernism", ER, X, 14'ten naklen).

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

“yeniden” hayata hâkim kılmak; akılcı bir metotla Müslümanları (İslam dünyasını) batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden vb. kurtarmak; medenîleştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik (seçmeci) yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir harekettir”³ şeklinde tarif etmek mümkündür. Daha öz olarak İslamcılık, XIX. yüzyılda Osmanlı Devlet yapısının çökmesiyle dağılan İslam Dünyasında milliyetçilik ve ulus devlete karşıt olarak İslam toplumlarını yeniden İslam'a (şeriat) göre siyasî iktisadî ve hukukî olarak kurma ideali ve ideolojisidir.⁴

Biz bu başlık altında Mısır merkezli Modernist hareketin; mütefekkir, düşünür, entellektüel ve aydınlarımız üzerinde bıraktığı tesirleri ele alacağız. Bu bağlamda, Osmanlı Türkiye'si'nin yaklaşık son yarım asrına damgasını vuran bazı tarihi şahsiyetlerin görüş ve icraatlarını da değerlendirmeye çalışacağız. Bununla birlikte, Klasik İslam Modernizmi elbette Mısır'la sınırlı bir akım/hareket değildir. Osmanlı Türkiye'si, Hind altkıtası ve diğer bazı bölgeler de bu tür hareketlerin neşvünemâ bulduğu mekânlardır.

1. Osmanlı İslamcılığı ve Klasik İslam Modernizmi

İslamcılık, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “İslam Birliği” (İttihâd-ı İslam) fikri etrafında şekillenen ve ilk olarak Namık Kemal(1840-1888), Ali Suâvî (1839-1878) ve Ziya Paşa (1825-1880) gibi isimlerin temsil ettiği Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelmiştir. II. Abdülhamid devrinde Osmanlı Devleti'nin bekasını teminde önemli bir fonksiyon icra edebilecek faydacı bir politika unsuru olarak görülen, II. Meşrutiyet'ten sonra ise, daha çok ıslah/tecdit çizgisinde sürdürülen bir düşünce hareketidir. Mısır ve Hint altkıtasındaki ıslâh hareketlerinin katkılarını muhtevi fikrî bir geleneğe de sahip olan ve II. Meşrutiyet'ten sonraki basın ve fikir hürriyeti atmosferinde *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilürreşâd*, *Beyânülhak*, *İslam Mecmuası* ve *Volkan* gibi çeşitli gazete ve dergilerin sütunlarında meramını ifade imkânı bulan İslamcılık, doğuş evresinde ilkin İslam'ın genel prensiplerini ve evrensel mesajını XIX. yüzyılın yeni modellerine göre yorumlama eğilimi olarak kendini

³ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* (I-II), Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, I, 17.

⁴ İlhami Güler, *Sünniliğin Eleştirisine Giriş*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, s. 51.

göstermiştir.⁵ Dinî olmaktan çok siyasi bir karakter taşıyan İslamcılık, birçok Osmanlı aydını tarafından benimsenmesinin yanında Sultan II. Abdülhamit (1842-1918) tarafından da benimsenmiş ve savunulmuş bir sistemdir.⁶

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Mısır merkezli Modernist hareket ile İslam'ı, inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, idare, hukuk vb. alanlarda hayata hâkim kılmak; hilâfet kurumunun da yardımıyla Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslam ülkelerini Batı karşısında yenilmişlik ve geri kalmışlıktan kurtarmak amacı güden ve dahası Sultan II. Abdülhamid'in siyasetinin merkezinde yer alan "İslamcılık" arasında etkileşimden çok, ufak farklarla bir paralellik söz konusudur.

Paralellik ve benzerlik diyebileceğimiz hususlar, her iki hareketin ortaya çıkışını hazırlayan şartlar, hastalığın teşhisi ve buna yönelik çözüm önerilerinde kendini açıkça göstermektedir. Ayrıca, her iki hareketin ortaya çıkışı da -öncelik İslamcılık akımındadır-zamanlama olarak aşağı yukarı aynı tarihlere tekabül etmektedir. Tarihen sabittir ki, ıslah/tecdîd, ittihâd-ı İslam, içtihad kapısının tekrar açılması, Kur'an ve Sünnet'e dönüş vb. söylemler, Modern dönemde ilk defa Namık Kemal, Ali Suâvî ve Ziya Paşa gibi Tanzimat aydınları tarafından dillendirilmiş ve Osmanlı Türkiyesi'nden İslam dünyasına yayılmıştır. Bu sebeple söz konusu aydınlar geleneksel İslam'ı İslamcılık'a dönüştüren ilk kuramcılar sayılır.⁷

Genellikle çeşitli ıslah hareketlerinde görüldüğü gibi İslamcı hareketin temsilcileri de kelâmda tevhîd, tahkik ve belli ölçüde rasyonelliğe dayanılması, fıkhîta Kur'an ve Sünnet dışında kalan otoritelerin sorgulanarak içtihadın ön plana çıkarılması şeklinde bir söyleme sahip bulunmaktadırlar. Bununla birlikte, İslamcılar'ın

⁵ Mustafa Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kurâncılık*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 23.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (I-IX), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, VIII, 540.

⁷ Selin Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılara İslamcılık*, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 86; Osmanlı'da Panislamizm (İslam birliği/İttihâd-ı İslam) Cemâleddin Afgânî tarafından başlatılmış değildir. Panislamizm Osmanlı'da İmparatorluğu kurtarmaya ve bir arada tutmaya tekabül ederken, Cemâleddin Afgânî'de milliyetçilik+ittihâd-ı İslam'a yani İslam ülkelerinin milliyetçilik yardımıyla bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bağımsız bir birlik/çatı oluşturmaya tekabül etmektedir ki bu ikisi aynı şey değildir. Üstelik Afgânî milliyetçilik ile Müslüman ülkelerin bağımsızlığını (!) kazanması kuramını tutturduysa da İslam birliği hedefine ulaşamamıştır. Ayrıca bakınız, Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılara İslamcılık* s. 112-113.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

diğerlerinden farkı, bağımsız bir İslam memleketinde yetişmeleri ve bu sebeple önceliği, siyasî hâkimiyet ve iktidar mücadelesine vermeleridir.⁸ Diğer bir ifadeyle Türkiye'deki İslamcılar'ın farklılık arz eden düşünceleri, siyaset ve idare alanında ve Osmanlı Devleti'nde saltanat, meşrutiyet, hilafet ve dîn-devlet ilişkileri gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır.

"İslam'ı hayata yeniden hâkim kılmak" fikir ve önerisi Osmanlı İslamcılığında önemli bir yer tutar. Aslî kaynaklara (Kur'an ve Sünnet) dönüş düşüncesi ile aklî konularda İslam felsefesine yöneliş, bu hareketin en belirgin özelliklerindedir.

Osmanlı İslamcılığının bir başka özelliği, Batı'da vücut bulan "demokrasi", "parlamento", "seçim" ve "kamuoyu" gibi kavramların İslam'da karşılığının bulunduğunu savunmalarıdır. İslamcılara göre "meşveret", "şûrâ", "biat", "ehlü'l-hal ve'l-akd" vb. kavramlar tam da bunlara tekabül etmektedir⁹. İslam hukuku akla uygun bir hukuk sistemidir. Kardeşlik, sırdaşlık, velâyet (müminlerin, -kâfirlerin değil-sadece birbirinin dost ve yardımcısı olmaları) ve ümmet bağlamında İslam Birliği (ittihâd-ı İslam), din/İslam yardımıyla kaybedilenlerin tekrar kazanılması ve terakkî için elzem olan bir ülküdür.

Bu (İslam birliği), İslamcılık akımının İslam'ın/Kur'an'ın daha önce yer yer göz ardı edilen "dünyayı mamur etme" görev ve amacını (misyon) işler hale getirme -buna keşfetmek de denebilir- ya da onu bir "kimlik" haline getirme çabasıdır. Zira İslam, sadece Allah ile kul (kullar) arasında dikey (ibadet boyutunda) bir ilişkiden ibaret değildir. İslam aynı zamanda Allah ile âlem ve âlem ile insan ilişkilerini de düzenleyen bir dindir.

Mehmet Âkif merhûm'un (1873-1936) ; "Bu gün *Hitta-i Mısrye*'de menâfi-i İslam'ı müdafaa eden ne kadar hamiyetli kalem var ise hepsi Cemâleddin'in sâye-i terbiyesinde yetişmiştir¹⁰ ve "Manastırlı kim idi? Müteahhirîn-i ulemanın en büyüklerinden idi. Şu son zamanlarda Şeyh Muhammed Abduh *Diyâr-ı Mısır*'ın, Mevlana Hüseyin Cisir Suriye'nin, Şeyh Emin Kürdistan'ın en büyük hâkimi ve en meşhur allâmesi olduğu gibi, Manastırlı (İsmail Hakkı) da bu

⁸ Azmi Özcan, "İslamcılık" *DİA* (I-XLIV), T.D.V. Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 63.

⁹ Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılara İslamcılık*, s. 87.

¹⁰ Mehmet Âkif, "Hasbihâl" (Afgânî'ye Dair), *Sırât-ı Müstakîm*, 02 Haziran 1910, Cilt: 4, Sayı: 91, s. 222.

diyarın en mütebahhir bir âlim-i nihrîri idi".¹¹ gibi ifadelerinden hareketle, onun, Afgânî ve Abduh'un etki ve yaygınlık alanı hakkında "Âlem-i İslam" yerine *Hitta-i Mısır* veya *Diyâr-ı Mısır* terkiplerini kullanmış olması önemli bulunmuştur. İsmail Kara'ya göre, Mehmet Âkif'in, İslam dünyasının değişik bölgelerinde bulunan Hüseyin Cisir, Şeyh Emin ve Manastırlı İsmail Hakkı gibi zevâtın kendi memleketlerinde -Abduh'un Mısır'daki konumuna benzer- ilmî ve fikrî bir rol ve statüye sahip olduklarını söylemesi ve bu isimleri eşit düzeyde ele alması da aynı derecede ehemmiyetlidir.¹²

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye (1865-1914) göre Şeyh Abduh (1849-1905), Cemâleddin Afgânî (1838-1897) ve Ahmed Han (1817-1898) gibi zevâtın açtığı çığır, Mısır ve Hindistan'da birçok salık/taaraf bulmasına rağmen iki büyük merkez-i İslamî olan Türkiye ve İran'da revaç bulmamıştır. Bu iki merkez muhafazakârlık ve kudemâperestlikte büyük bir taassup göstermiştir. Seyyid Senûsî'nin teşebbüsât-ı celîlesi de akîm kalmıştır. Ona göre "her iki cihetin sınıf-ı ilmiyesi garip bir tezat içinde bulunuyor. Hiçbir semere veremeyecek idare-i maslahat yolu takip etmek istiyor. Bir taraftan fûnûn-u hâzıranın teallümü lüzumu öne sürülüyor, diğer taraftan ise bu fûnûnu, muzır ve yanlış gösteren manzume-i fikriyenin olduğu gibi iktibasında ısrar ediliyor. Bu keyfiyet, içinden çıkılmaz bir durumdur. Dîn-i İslam, hikmet ve hakikati itibariyle ulûm-u fûnûnun aleyhinde bulunmaz."¹³

Bununla birlikte Osmanlı merkezli İslamcılık hareketiyle Mısır ve Hindistan merkezli ihya, ıslah ve tecdît hareketlerinin ortak paydası, İslam âleminin geri kalmışlığı ve bunun neticesinde içine düştüğü yıkımdan kurtarılmasıdır. Bu bağlamında tüm hareketlerin söylemi, Kur'an ve Sünnet'e dönüş ile içtihadı yeniden işlerlik kazandırmak üzerinde yoğunlaşmıştır. Bundan dolayı gerek Osmanlı merkezli İslamcılık hareketinin ve gerekse Modernist Hareketin ortaya çıktıkları zemin, onları doğuran şartlar, sorunlara ilişkin teşhisleri ve buna yönelik öngörülleri/çözüm önerileri hemen hemen birbirinin aynıdır.

¹¹ Mehmet Âkif, "Yâ hasreten ba'de hasretin ale'l-mü'minîn" (Ahmed Mithat ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın vefatları üzerine), *Sebîlürreşâd*, 02 Ocak 1913 Cilt: 9, Sayı: 225, s. 301.

¹² İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 196.

¹³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi (I-II)*, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul 1971, s. 552-553.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

İslamcılar'ın cevap aradıkları başlıca sorular özetle ifade edersek şunlardı; 'İslam dünyasının niçin bu hale düştüğü ve bundan nasıl kurtulabilir? Batı'nın üstün duruma gelmesinde etken olan hususların nelerdir ve bunlar İslam'da mevcut değil midir? Akıl-nakil ilişkisinin mahiyeti nedir? İslam dîni nasıl bir yönetim, hukuk ve iktisat düzeni öngörüyor? Saltanat, hilâfet ve meşrutiyetin dînle ilişkisi var mıdır ve nasıldır? Batı'dan neler alınır, neler alınmaz?

Bu bağlamda İslamcılar; 'Hikmetin Müslümanın kaybolmuş malı olduğu, İslamiyet'in gelişmeye (terakkî) engel olmadığı, Avrupa medeniyetine üstünlük sağlayan unsurların esasen Müslümanlardan iktibas edildiği, insan için çalışmanın esas olduğu, Müslümanların mutlaka kuvvetli olmaları gerektiği, ittihâd ve kardeşliğin elzem olduğu' gibi tezleri savunmada âdeta söz birliği etmişlerdir. Ayrıca, 'Müslümanları saf ve sağlam bir inanç sahibi kılmak, eğitim öğretimi ıslah edip taklitçiliğe karşı savaş açmak, toplumu donukluk ve atâlete sevk eden mevcut ahlâk anlayışını değiştirerek aktif bir Müslüman tipi ortaya çıkarmak, yeni ve kapsamlı bir cihad fikri geliştirmek' gibi ortak hedefler benimsemişlerdir. Bu genel hedefler çerçevesinde İslamcılar, 'bid'at ve hurafelerin reddi, medreselerin ve eğitim usulünün ıslahı, yeni bir felsefe anlayışı ve terminolojisinin geliştirilmesi ve tasavvufun ıslahı' gibi meselelere ağırlık vermişlerdir.¹⁴

Sultan II. Abdülhamit, Cemaleddin Afganî'nin fikirlerinden de mülhem olarak, Avrupalıların Müslümanlar için "taassup" diye adlandırdıkları din aşkının, kendi memleketlerinde "milliyet" ve "vatanseverlik" dedikleri şeye tekabül ettiğini söyler. Ona göre Osmanlı İmparatorluğunun başına gelen bütün felaketler, din vahdetsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu düşüncesi sebebiyledir ki, kendisine Padişah veya Sultan denmesinden çok Emîru'l-Mü'minîn "Mü'minlerin Emîri" denmesini istemiştir.¹⁵ II. Abdülhamit, İslamlığın kuvvetini İslam tarihinin şuurla idrak edilmesiyle mümkün görmektedir. Ona göre "İslamlığın intişarından sonra İslam memleketlerinde parlak bir İslam medeniyeti meydana geldiği sıralarda, Avrupa koyu karanlıklar ve barbarlık içinde yaşamakta idi. Şu halde, eğer eski kuvvetimizi kazanmak istiyorsak kuvvetimizin kaynaklarını hatırlamalıyız. Avrupalıların İslamiyeti medeniyet

¹⁴ Özcan, "İslamcılık", XXIII, 63.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enver Ziya Karal *Osmanlı Tarihi*, VIII, 543.

düşmanı göstermeleri de onların cehaletinden, müsamahasızlığından ve peşin fikirli olmalarından kaynaklanmaktadır.”¹⁶

II. Abdülhamid, iç idarede olduğu gibi dış siyasette de İslamcılığı devletin temel prensibi haline getirmeye çalışmıştır. Onun dış siyasette İslamcılıkla ulaşmak istediği biri yakın, diğeri de uzak olmak üzere iki amacı vardır. Yakın amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını korumak, uzak amaç da, Hilâfet etrafında “Dünya İslam Birliği”ni kurmaktır. Ona göre ırkçılık manasındaki milliyetçilik, İmparatorluk ve İslam Birliği için yıkıcı ve parçalayıcı büyük bir tehdittir. Hilâfet ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun olduğu kadar, Dünya İslam Birliği'nin de temelidir.¹⁷

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren batılı sömürgeciler tarafından işgal edilen Mısır, Hindistan, Endonezya ve benzeri coğrafyalarda -işgalden kurtuluşa yönelik- ıslah/tecdîd faaliyetlerinin daha belirgin olması kaçınılmaz bir durumdur. Bununla birlikte bu coğrafyalardaki işgal, Osmanlı aydınlarını, Müslümanların kardeşliği, ümmet bilinci, dayanışma ve yardımlaşma, kısaca “İttihâd-ı İslam” gibi; dinî bir vecibe olan ve o güne kadar göz ardı edilen bir konuya odaklanmıştır.

Son dönem ıslah/tecdîd söyleminin, örneğin Klasik Dönem Selefliliği'nde olduğu gibi dinî reflekslerden çok sosyal ve siyasal reflekslerle ortaya çıktığında kuşku yoktur. Bu, söz konusu söylemin hiçbir dinî referansının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zira dîn, sosyal kültürel ve siyasal hayatı konu edinen ve düzenleyen bir müessesedir. Dîn (İslam), öncelikle dünyanın yaşanabilirliğini temin için vaz' edilmiştir. Bir başka deyişle din, amaç değil bir araçtır. İnsanoğlu dinin sosyal sorunlara çözüm bulma rolünü zaman zaman unutulmakta ancak zora düştüğünde tekrar ona yönelmektedir.

Tarih bir kez daha tekerrür etmiş, zora düşülmüş ve Müslümanlar tekrar sosyal, kültürel, iktisadî ve siyasî problemlerinin

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 544.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, 545-546; Enver Ziya Karal'a göre II. Abdülhamit'in “Benim eski rüyam” dediği, Mekke ve Medîne'nin Hicaz demiryolunun inşası ile Hilâfet merkezi İstanbul'a (kendisine) bağlanması, onun İslamlık ve İslamcılık ile yakın alakasının münakaşa götürmez bir delilidir. II. Abdülhamit'in demiryollarından beklediği siyasi neticeler en parlak ifadesini, Alman İmparatoru Kayser'in Şam'da kendisini “dünyada 300 milyon Müslümanın Halife tanıdığı II. Abdülhamit'in” dostu olduğunu ilan etmesi ile belli etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, 548-549.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

çözümünü ihmâl ettikleri Kur'an'da aramaya yönelmişlerdir. İşte Klasik İslam Modernizmi, bu arayışların bir adresi sayılır.

Modernist Hareket'in bazı dinî ve siyasî söylemleri, Mehmet Akif, Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918), Manastırlı İsmail Hakkı (1846-1912), Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi gibi birçok Osmanlı aydını tarafından benimsenmiştir.

Toplumun hidâyet ve ıslahı için "Kur'an tefsîrine ictimâî fayda nazarıyla bakmak" yahut "tefsîri kuruluk, durgunluk ve taklitten kurtararak toplumsal sorunları nassların ışığı altında ve nasslar yardımıyla çözmek" şeklinde ifade edilebilecek İctimâî Tefsîr anlayışının fikir önderinin Muhammed Abduh (1849-1905) olduğunda şüphe yoktur. Reşid Rızâ (1865-1935), Ahmed Mustafa Merâğî (1883-1952), Ferid Vecdi (1878-1954), Seyyid Kutub (1906-1967)¹⁸ bu ekolün diğer önde gelen mümessilleridir. Bu anlayış kısa zamanda özellikle Ezher Üniversitesi'nde okuyan öğrenciler tarafından İslam âlemine yayılmıştır. Bu ekolün tesirleri, Osmanlı Türkiye'si'nde İslamcılar üzerinde özellikle II. Meşrûtiyetten sonra kendini iyice hissettirmiştir.

Örneğin, dönemin ilk nesil entelektüellerinden olan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Müslümanların Avrupa'nın maddi medeniyetiyle bir meselesinin olmadığını ancak Avrupa'nın mânevî medeniyetinin sefalet içinde olduğunu hatırlatarak Osmanlı ve İslam ülkelerini etkisi altında bulunduran Batı kaynaklı unsurların Avrupa'yı yükselten değil, gelecekteki çöküşünü hazırlayan moral değerler olduğu uyarısında bulunmuştur. Aynı düşünür, -bir ölçüde Afgânî-Abduh ekolünün ıslahatçı çizgisini izleyerek- İslam ümmetinin modern çağın ihtiyaçlarına cevap vermeyen hâlihazırdaki dîn

¹⁸ "Al-Qaedaism The Threat to Islam, The Threat to The World" adlı kitabın yazarı Richard Whelan'a göre Seyyid Kutub, el-Kaide ve onun merkezindeki birçok fikrin ideoloğudur. Ve yine Richard Whelan'ın değerlendirmesine göre Seyyid Kutub, -bazı İran'lı ve Şii militanlar gibi- kilise ve devleti ayırması, yozlaşmışlığı, zorbalığı ve Yahudi-Hristiyan değerler sistemine dayandığı faraziyelerinden ötürü özellikle ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak görmektedir. ABD, eylemleri veya eylemsizliği yüzünden değil, fakat masum Müslümanların "ayartıcısı" olduğu için el-Kaideciler tarafından büyük bir tehdit olarak görülmekte ve saldırıya uğramaktadır. (masum müslümanların ayartıcısı ne demek el-kaide Abdye saldırıyor mu??) Daha geniş bilgi için bkz. Richard Whelan, *El-Kaidecilik: İslam'a Tehdit, Dünya'ya Tehdit*, trc: Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya, Pınar Arıkan, Platin Yayınları, Ankara 2006, s. 56-57. Yani şimdi oldu mu!!! cümleye kitabın aslından girildikten sonra dipnot olarak kitabın tercümesi mi verilmeli

anlayışını ve ilim geleneğini de eleştirmiş, hem dîn anlayışında hem ilim geleneğinde ıslahata gidilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁹

2. Klasik İslam Modernizmi'nin Filibeli Ahmed Hilmi ve Mehmet Âkif Üzerindeki Etkileri

2.1. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Klasik İslam Modernizmi

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, son dönem Osmanlı İslamcılık akımının önde gelen simalarından biridir. Çünkü o, İslam'ın terakkiye mani olmadığını, günün şartlarına ve sosyal değişime göre yeniden yorumlanmasını savunmaktadır. O, bir İslam tarihi yazarı olan Dozy'nin fikirlerini hülâsa ettikten sonra, "Bu fikirlerin hiç birisinin kabul edilemeyeceğini" ve "İslam dininde "ilim ve fen" haricinde hiçbir şey bulunmadığını"²⁰ vurgulamıştır. Ona göre Pozitivizm ve Materyalizm bir "dalâlet mesleği"dir.²¹ O, bu meyanda "Huzur-ı Akl-ü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti" adında bir eser kaleme almıştır.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin İslam ümmetine önerdiği zilletten kurtulup payidar olma çözüm önerisini; "İslamiyet'in simasını kaybetmeden hakıyla medenîleşmek ve yükselmek"²² şeklinde ifade etmek mümkündür. Onun bu ifadesi tam anlamıyla bir ıslahat vurgusudur. Gerek medenîleşmek ve ıslahat vurgusu, gerek içtihad kurumuna yeniden işlerlik kazandırmak teklifi ve gerekse İslam birliği anlayışı onu, -bir dereceye kadar- Mısır merkezli Klasik İslam Modernizmi ile paralel bir çizgiye oturtmaktadır. Nitekim Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde onu, "Modernist İslamcılar" kategorisine sokarak düşüncelerine yer vermiştir²³.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre müsteşriklerin; "İslam dininin fenne aykırı hurafeler ve kaideler içerdiği" yönündeki iddiaları da gerçeği yansıtmamaktadır. Ona göre şayet böyle fenne aykırı hurafe ve kaideler varsa bile, bunlar İslam'ın özüne ait olmayıp daha sonradan İslam kültürüne dâhil edilmişlerdir. O, bu bağlamda şunları söylemektedir: "Bundan sonra tarih-i İslam'ı, olduğu gibi, yâni

¹⁹ İlhan Kutluer, "İslamcılık" *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 65-67.

²⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 90.

²¹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 174.

²² Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 564.

²³ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları-Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015s. 410-424.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

her türlü fazlalık ve süslemelerden ârî olarak yazacağız. Bizim fikrimize göre İslam'ın ulviyyeti, tabîî, hurafelerden ve esatîrden ârî bir din oluşundadır. Güzel bir vücudun sanatlı ve zengin elbiselerle güzelliği artmaz; bilakis örtülmüş olur. İslam, incelenmeye ne kadar açık konulursa, güzelliği o derece artar.”²⁴

Filibeli Ahmed Hilmi'nin bu İslam telakkisinin altını çizmek gerekir. Zira bu konu, yani İslam'ın bid'at, hurafe ve efsanelerden arındırılması gerektiği ile itikada dair konular hariç diğer bütün konuların; üzerinde düşünölmeye ve içtihad edilmeye açık tutulması fikri, günümüzde ve gelecekte Müslümanların gündeminde bulunmaya devam edecektir. Kısaca Filibeli Ahmed Hilmi, İttihad-ı İslam düşüncesinin yılmaz savunucularından biridir.

2.1.1. Filibeli Ahmed Hilmi'nin Din Anlayışı

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre dinlerden her hangi bir dini tarif etmek kolaydır. Zor olan ise, din fikrini tarif etmektir²⁵. Mütefekkirimiz, dinin tarifi, din hissi/duygusu, dinin lüzumu ve dinin faydaları hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: Din, iki haddin birleşmesinden hâsıl olan fikirdir. Bu iki haddin biri içtimâî topluluk veya ferden insan, diğeri de insanlıkla temasını kesmemiş ve dahası ona ilham veren tabiatüstü bir hakikat/Allah'tır. Bu kapalı ifadeyi şöyle açıklamak mümkündür: Din, bir insanın kendisinden üstün ve onun kendisine muhtaç olduğu bir kudretin mevcudiyetini anlaması ve bunu itiraf etmesidir. Allah fikri/din duygusu öyle yüksek bir hakikattir ki, insan hangi seviyede olursa olsun onu samimî ve ilhamî bir şekilde hisseder. His derecesi insandan insana fark etse de, bu hisse sahip olma hususunda insanlar müşterektir²⁶. Din fikrinde üç esas bulunmaktadır. 1. Bizden üstün ve bize tâbi olmaktan müstağni bir kudretin mevcudiyetinin itirafı, 2. Bu kudrete mahkûm ve tâbi olduğunu hissetmek, 3. Bu kudretle insan arasındaki münasebet (kulluk, mabudluk veya vahdet). Kısaca din, mabudu hissetmek ve anlamaktan ibarettir²⁷.

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre “din duygusu” fitrî olmakla birlikte “din hissi” umumî bir istidat/kabiliyet değildir. Dinî his yani ‘dinin olumlu yönde davranışlara yansması ve dinden zevk almak’ insandan insana farklılık arz eder. Filibeli Ahmed Hilmi bu bağlamda

²⁴ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 95.

²⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 23.

²⁶ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 24.

²⁷ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 25.

şunları söylemektedir: Din hissi ile ifade etmek istediğimiz maksadı, “vicdanî ve dinî samimiyet zevki” cümlesiyle tefsir edebiliriz. Din zamanımızda genel bir keyfiyettir (yani herkesin iyi-kötü bir dini vardır). Ancak dinî his/zevk, hiçbir zaman teammüm etmemiş (herkeste aynı sonucu vermemiştir). Örneğin güzel sanatlar zevk/his ve istidadı/kabiliyeti nasıl genele şamil Allah vergisi vehbî his ve kabiliyetlerden değilse, bunların hepsinden daha incelikli olan din hissi de genel bir kabiliyet değildir²⁸.

Ahmed Hilmi'ye göre dindar olmak ile dini hisse sahip olmak arasında da fark vardır. Düşünürümüz bu farkı şöyle ifade etmiştir: “Bilakis pek dindar bazı adamlar bulunur ki, bir mabede girerken, ibadetleri ifa ederken hiçbir şey hissetmezler. Bir frenk'i bile tesire boğup zevklendiren camilerimize kırk sene devam edip de hiçbir heyecan hissetmeyen adamlar vardır. Din aşkı, din uğrunda fedakârlık ve hizmet edebilmek gibi hasletler ancak dinî his sahiplerinde bulunur. Bu histen mahrum olanların dindarlığı ise ancak kendi kendilerini memnun etmekten ibaret kalır. Böylelerinin din aşkından ve fedakârlıktan nasibi yoktur”²⁹.

Filibeli Ahmed Hilmi, binlerce yıldan beri, milyonlarca insanın bir dine mensup olması ile bu gün bile yaşayanların kahir ekseriyetinin bir dine mensup olmasının, dinin lüzumuna delalet ettiğini, buna rağmen dinin lüzumuna dair ileri sürülen delillerin zihinleri aydınlatma bakımından gereksiz olmadığını söyler. Ona göre din fikri, insan idrakinin doğuştan elde ettiği zaruri gereklerdendir. Beşer tarihinin geçmişi göstermektedir ki her toplumun bir dini vardır. Din, insan ile beraber zuhur etmiştir. Ceset için hava ne ise, ruh için de din odur. İnkârı veya reddi bile dinin lüzumu için delildir. Dolayısıyla beşerin idrakinden din fikrinin çıkarılması mümkün değildir³⁰.

Mütefekkirimiz, din ahlak ilişkisini; “ahlâkî faziletler beşeriyet için elzendir” kaidesinden hareketle açıklamıştır. Ona göre insan, diğer yaratılmışlardan ahlak ile ayrılmıştır. Yani insan ile hayvan arasındaki alamet-i farika, ahlaktır. İnsan cemiyetinin ayakta kalması ve düzenin sürdürülebilirliği hukuk ve ahlak ile mümkündür. Hukuk ise ahlaka bağlıdır³¹. Ahlakın esas mevzuu, “vazife”den ibarettir. Vazifenin icrasının da -icrası vacip ve mukaddes

²⁸ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 26.

²⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 27.

³⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 27-29.

³¹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 30.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

olduğundan- mukaddes bir esasa dayanması icap eder. İşte bu mukaddes esas, “ölümden sonra dirilme” ve “mükâfat ve mucâzât” ile ifade edilebilecek bir sistem olan “din”dir. Ahlak dinden kaynaklanır ve dinin bir sonucudur. Dinsizlikten fazilet çıkmaz³².

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre hangi açıdan bakılırsa bakılsın din insanlar için tabii bir ihtiyaçtır. Kalben ve vicdanen, hikmeten ve tefekküren, siyaset ve ictimafiyât (sosyal hayat) bakımından insanlar dine muhtaçtır. Bu hakikat, tarihen ve her türlü insanî tezahürler ile sabittir. Dinsizliğin tabii meyveleri; anti-sosyallik, hayatı küçümsemekten kaynaklanan ümitsizlik ve taşkınlık/anarşidir³³.

Ahmed Hilmi, dinin lüzumunu inkâr edenlerin dinin lüzumuna dair ortaya konulan hakikatlerin kuvvet ve tesirini geçersiz kılıp yok etmek için birçok vesikaya başvurduklarını ifade ettikten sonra şöyle devam eder: “Dinin lüzumunu inkâr edenler, ezcümle din namına işlenen çok sayıda facia ve kötülükleri sayarlar. İstibdâdın en kötü şekli olan dinî istibdâdı bütün kötü ayrıntılarıyla göz önüne koyarlar. Dinin vesile ve vasıta yapılarak işlenen sû-i istimaleri ananesiyle sayıp dökerler. İnsanlık tarihinde bir an eksik olmadığı görülen sefalet ve cefaları merhametli nazarlara karşı teşhir ederek son tahlilde bu kötülüklerin en mühim etken ve saiklerinden birinin din olduğunu iddia ederler. Zuhur eden kötülüklerin tümü doğru ise de dinin lüzumunu inkâr edenlerin bu doğrulardan çıkardıkları netice yanlıştır. Zira bunların tümü beşerî ihtirasların süfli/aşağılık kudretini ve insan nefsinin kötülüklere olan kabiliyetini ispat edebilir. Lakin bunlar dinin lüzumunun inkârı için de yüceliğinin inkârı için de delil değildir. Bir şey, tahrif ve sû-i istimal edilmesi neticesinde ortaya çıkan etkisi ile değil, zati mahiyetiyle muhakeme edilmelidir. Dinin sû-i istimaline uğradığında kuşku yoktur. Fakat bundan dinin lüzumunu inkâr etmek gibi bir netice çıkarmak hiç de doğru değildir”³⁴.

“Dinin sû-i istimalinden hâsıl olan neticeler ile dinin lüzumsuzluğunu ve yahut zararlı olduğunu iddia etmek en parlak safsatalardan biridir. Tarihte din adına işlenmiş cinayetler çoktur. Ancak din adına yapılan iyilik ve faziletler de hesapsızdır. Birinciler din namına icra edilmesine rağmen, dinin sû-i istimali neticesinde hâsıl olmuş dinin yasakladığı şeylerdir. İkinciler ise, dinin emirlerine

³² Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 31-32.

³³ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 33-34.

³⁴ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 34.

uygundur. Dinin lüzumu için bundan büyük tarihi delil olamaz fikrindeyiz”³⁵.

Müellif, İslam’ın tevhid anlayışının, ilim/fen ile akıl ve tefekkür sahibi insanlar tarafından onaylandığını ancak bu anlayışın (tevhid); insanların tenzih ve teşbihte (Allah’ı arındırmak veya yaratılmışlara benzetmek konusunda) aşırı gitmeleri yüzünden hiçbir zaman insanlığın tümüne hâkim olamadığını savunur. Ona göre “Din, dinî his ve duygu ile ayakta kalır. İslam dinindeki tevhid fikri, bugünkü ilmin/fennin söylediği son söz olduğu gibi, akıllı ve tefekkür eden insanların sonsuza kadar son sözü olacaktır. Üzülerek belirtelim ki, bu büyük fikir, tenzih ve teşbih aşırılıkları arasında hemen hiçbir vakit umumî bir şekilde hâkim olamamıştır. Bu gün âlem-i İslam’a bir göz atsak, “Ne şöyledir, ne böyle”nin abartılmasıyla yokluğa ulûhiyet atfedenlerden, insana tapanlara, türbe ve hatıralara tapanlara kadar inanç şekilleri görürüz. İslam’da ilâhî vahdetin aslî sıfatı demek olan “mekândan münezzehe olma” fikrine bile riâyet etmeyen kabul görmüş mezhepler var. Meselâ Kuzey ve Orta Afrika’da yayılan Malikî mezhebinin son dönem imamlarından birinin yazdığı bir eserde: “موجود في كل مكان بعلمه وموجود بذاته فوق عرشه/O, bütünü mekânlarda ilmiyle mevcuttur ve O, arşının üstünde zatıyla mevcuttur” yazıldığını gördüm. Bu dikkatsizlik milyonlarca Müslümanı “arş denilen mekânda ikâmet eden bir Allah” fikrine sürüklüyor.”³⁶

Filibeli Ahmed Hilmi, ümmete anlatılması zamanının geldiğini söylediği dinin ana unsurlarını şöyle sıralamıştır: “Kulların mesuliyeti”, “Kaza ve Kaderin manası”, İki dünyada dinin maksadı”, “Dâreyn (Dünya ve Âhiret) saadeti”, “Sa’y ve İctihâdın lüzumu”, “İlim ve İdrakin kıymeti”³⁷.

Kısaca, Filibeli Ahmed Hilmi’ye göre din, tamamen sosyal hayatın içindedir ve sosyal meselelere çözümler önermektedir. Ayrıca onun din ile İslam’ı kastettiği ve İslam ekseninde bir iyilik-kötülük tamamı yaptığı açıktır. Zira referansı ilâhî olmayan dinlerden fazilet beklemek doğru olmaz. Ayrıca dinsizlik (dini lüzumsuz görmek) ile şirk arasında doğrudan bir ilişki vardır. Şirk, zulmün ve dolayısıyla yeryüzünün yaşanmaz hale gelmesinin başat faktörüdür.

³⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 35.

³⁶ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 563.

³⁷ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 564.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

Şirk, hem Allah'a ve hem de zulme yol açtığından dolayı insanlara yönelik büyük bir zulümdür. "Gerçek şu ki şirk, büyük bir zulümdür."³⁸

2.1.2. Filibeli Ahmed Hilmi'nin İctihâd Anlayışı

Filibeli Ahmed Hilmi'nin içtihad anlayışı, onun; "İslam toplumlarının büyük bir fikir inkılabı gerçekleştirerek ciddi bir teceddüde/yenilenmeye muhtaç oldukları"³⁹ fikrine dayanmaktadır. Ona göre içtihad, zamanın ve insanların ihtiyacına binaen bir zarurettir. Günümüzde geçmiş dönemin imal fikir ve içtihadlarını inceleyip bunların insanlığın gelişimine uygunluk arz edenlerini alıp diğerlerini bırakmak, tarihî tecrübeye, ahlaka ve terakkiye uymayanları çıkarıp atmak gerekir. Yaptığımız/yapacağımız bu şey dini yıkmak, yerine şek ve şüphe koymak değildir. Bu, kangren olmuş bir parmağı kesmek gibi bir şeydir. Ancak hastalanmış bir kalp kesilip atılmaz⁴⁰.

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre eskilerin sözlerini hatadan uzak ve değişmez düsturlar gibi kullanmakta devam etmek ve hâsılı mevcut zihniyeti ve şekli olduğu gibi yerinde bırakmakta inat, bizi iki neticeden birine götürür. Bu durumda; ya cahil, mahkûm ve sefil bir topluluk ya da bir süre ismen Müslüman, sonra da fırsatını bulunca dine düşman olan aydın bir topluluk oluruz⁴¹. Onun "Bu gün ortaçağ zihninin (dimağ) mahsûlü olan bir içtihadı yaşatmaya çalışmak, bir fosili canlandırmak kadar imkânsızdır" sözü, içtihadların güncellenmesi gerektiği anlayışın tekâbül eder. Ona göre velev ki böyle bir fikir ve içtihadı yaşatmak mümkün farz edilse bile bu felâkettir. Zira bu, bugünkü sosyal hayat ve anlayışla rekabete kalkışmak, öküz arabasıyla şimendiferi rekabet ettirmeye çalışmak kabilindedir⁴².

Mütefekkirimize göre Avrupa ile rekâbet edebilmek için; ilki İslam ülkelerinin her birine has mahalli tedbirler; diğeri de bütün İslam âlemine mahsus umumî tedbirler olmak üzere iki tür tedbir alınması icap eder. İslam âlemine mahsus umumî tedbirleri tek bir kelime olan "ictihad" ile ifade etmek mümkündür. Fakat bu küçük

³⁸ Lokman 31/13.

³⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Huzûr-ı Aklü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti*, Sad: Erdoğan Erbay- Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya 2012, s. 106.

⁴⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *Huzûr-ı Aklü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti*, s. 106.

⁴¹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 549.

⁴² Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 556.

kelimenin manası çok büyüktür. İctihâd denilince ilmiye sınıfının bir titremeye tutulduğu görülür. Zira onlara göre içtihad kapısı kapatılmamışsa da kapanmıştır. Niçin? Çünkü eski müctehidlerin dengi alimler yetişmez olmuş ve belki de yetişme imkânı kalmamıştır⁴³.

Filibeli Ahmed Hilmi, bu tür bir anlayışı, “tabiî ve insanî konuları, zaman ve çevrenin sürekli değişimi ile gelişme ve ilerlemeyi inkâr etmek ve dolayısıyla insanlığı hafife almak” olarak değerlendirir. Ona göre “ictihad kapısı kapandı” demek “ruhî ve ictimâî ihtiyaçlara çare aramak imkânı kalmadı” demektir ki böyle bir söz bir toplumun dinî his ve ihtiyaçlarına idam hükmü vermektir. Dinî konularda değişmez esasların yanında bir sürü sosyal ihtiyaçlar vardır ki bunlar içtihad ile çözülür. Müctehidler bu ihtiyaçları gelecekte çok ânin ihtiyaçlarını gözeterek çözerler. İnsafî olmak şartıyla en düşük bir muhakeme, eski içtihadlar ile günümüz ihtiyaçlarını karşılamamanın mümkün olmadığını ispat eder. Yeni içtihadlar lazımdır. Bunu inkâr etmek, dinî bir topluluğun manevî gıdasını inkâr etmek olur⁴⁴.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin içtihad anlayışı, münferit ve şahsi içtihadlara değil, İslam Hilâfet Makamı'nın himayesinde Müslüman toplumların meşhur âlim ve mütefekkirlerinden oluşturulan “Yüksek İctihad Meclisi” tarafından yapılacak faydalı içtihadlara dayanmaktadır. Ona göre münferit ve şahsi içtihadlar, karışık ve cahil bir sosyal toplulukta yeni ihtilaflara sebep olmaktan ve bir felaket ortaya çıkarmaktan başka bir sonuç vermez. Bunun yanında Yüksek İctihad Meclisi tarafından yapılan faydalı içtihadlar şüphesiz Müslümanların birçoğu tarafından davranış ölçüsü/düsturu olacaktır. Yüksek İctihad Meclisinin çalışma alanı, sosyal meselelere tealluk eden bugünkü ihtiyaçlar ve artık zamanımızda faydası kalmayan içtihadların değiştirilmesi ve yenilenmesidir. Lakin bunların hepsinden daha mühimi, mezheplerin birleştirilmesi (tevhid-i mezâhib) meselesidir. Mezheplerin tümü incelenmeli ve yeni bir içtihadla bunlarda mevcut ve Kur'an'ın ruhuna en muvafık ve bugünkü ihtiyaçlarımıza uyan fikirlerle umumî bir mezhep meydana getirilmelidir⁴⁵.

Filibeli Ahmed Hilmi, İslam âleminin yaşadığı tikanıklıkların aşılmasına yönelik içtihad müessesesinin tekrar çalıştırılması

⁴³ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 558-560.

⁴⁴ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 560-561.

⁴⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 561-562.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

gerektiğini savunmaktadır. Ona göre İslam toplumlarında buna karşı çıkacak kesimler mutlaka olacaktır. Ancak buna rağmen İslam dinini iyi bilen âlimler tarafından içtihad kurumu işletilerek Müslümanları güncel dinî ve sosyal ihtiyaçları karşılanmalıdır.

2.1.3. Filibeli Ahmed Hilmi'nin Feminizm ve Kadın Anlayışı

Filibeli Ahmed Hilmi, feminizm ve kadın konusundaki görüşlerini, *İslam Tarihi* ve benzeri kitaplarının yanı sıra daha çok haftalık *Hikmet Gazetesi*'nde ele almıştır. Mütefekkirimiz bu husustaki görüşlerini, söz konusu gazetenin 13 Mayıs 1326/27 Mayıs 1910 tarihli altıncı sayısında başlayıp onuncu sayısına kadar devam eden sayılarında "ictimâiyât" konu başlığı altında işlemiştir. Onun; "*Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyûn Mesleği*" başlığını taşıyan bu yazı dizisi, onun feminizm ve kadın konusundaki fikirlerinin bir özeti mahiyetindedir.

Şehbenderzâde'nin, *Hikmet Gazetesi*'nin beş sayısında yer alan bu makalesi; aile hayatı, kadın erkek eşitliği, kadınların çalışması ve özgürlüğü gibi sosyal hayatın önemli bir kısmını oluşturan ve günümüzde hala tartışılan konuları ihtiva etmektedir.⁴⁶

Filibeli Ahmed Hilmi, Feminizmi, duygusal açıdan değil, fen/ilim açısından ele alıp eleştirmiştir. Onun; "Feminizm aleyhinde bulunmak için zaman hiç de müsait değildir. Zira Nisâiyûn mesleği duyu hatveleriyle (adım) yürümekte olduğundan mâdâ (öte), zahirî muvaffakiyetler bu mesleği meşru kıyor zannını vermektedir. Biz bu zevahire karşı yürümeyeceğiz, doğrudan doğruya "feminizm" aleyhine hücum etmeyeceğiz. Yani bu mesleği fen/ilim nokta-i nazarından muayene edeceğiz. Fakat ihtimal ki bu, feminizm mesleğini kökünden yıkmak olacak"⁴⁷ sözleri buna delalet etmekle birlikte Feminizme karşı olan tavrını da ortaya koymaktadır.

Mütefekkirimize göre Feminizm, her ne kadar ilim/fen namına öne sürülse de, ilim ve fen huzurunda hak kazanan bir meslek değildir. Aksine bu meslek ilim ve fennin tesis ettiği bütün

⁴⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Hikmet Yazıları*, haz: Ahmet Koçak, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 80.

⁴⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 6, 13 Mayıs 1326, s. 2.

hükümlere aykırıdır. Üstelik Nisâiyyûn mesleğini ilim ve fen açısından tenkid etmek, onu mahkûm etmek de değildir⁴⁸.

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre kadın ve erkek arasında yaratılıştan kaynaklanan birtakım biyolojik farklar vardır. Bunlardan biri, kan miktarları arasındaki farktır. Sosyal ve ekonomik şartların cinsiyet oluşumunu etkilediği bir gerçektir. Bir kadının ana rahminde oluşabilmesi için sosyal ve ekonomik şartların müsait olması gerekir. Erkek için ise böyle bir gereklilik bulunmamaktadır. Mizaç bakımından da kadın ile erkek birbirinden farklıdır. Ona göre esas sorun, ilmi verilere ve ilim adamlarının görüşlerine rağmen Feminizm savunucularının fikirlerinde ve uygulamalarında kendilerini haklı görmeleridir⁴⁹.

Mütefekkirimize göre Feminizm, kadınların erkeklere mahsus hizmetlerde çalıştırılmasını talep etmektedir. Hâlbuki medeniyet ve insaniyet onlara muhterem bir mevki kazandırmış ve onların zor görevlerden müstesna tutulmalarını gerektirmektedir⁵⁰.

Feminizm mesleği, ahlak ve maneviyat açısından toplumu ifsad eden, onu çöküşe götüren⁵¹ ve insan neslinin tükenip yok olmasına yol açan bir meslektir. Bu yüzden böyle bir meslek meşru değildir⁵².

Mütefekkirimize göre feminizmin evlilik müessesesine bakışı da sorunludur. Çünkü "İnsanlığın başlangıcından bugüne kadar cârî ve gerek tabiat ve gerek terbiye ve ahlak nokta-i nazarıyla teyit edilmiş olan aslî kaideye göre "ailede riyâset mevkîi erkeğe" verilmiştir. Cenâb-ı Allâh'ın " *الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى الْآخَرِ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ* /Allâh'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmamasından ve mallarından harcama yaptıklarından dolayı

⁴⁸ Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 6, s. 2-3.

⁴⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 7, 20 Mayıs 1326, s. 3.

⁵⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 8, 27 Mayıs 1326, s. 6.

⁵¹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 9, 3 Haziran 1326, s. 7-8.

⁵² Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 8, s. 6.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur."⁵³ irâde-i ezeliyesi bu hikmeti ilan eden ilâhî bir kanundur"⁵⁴.

Filibeli Ahmed Hilmi feminizmin sayılamayacak kadar zararının bulunduğunu ifade ettikten sonra bunları kısaca şöyle sıralamıştır: Aile fikrinin yok edilmesi, annelikten nefret, neslin tehlikeye atılması, fuhuş ve rezaletin artması. Ona göre ne dediğini bilmeyen ağızlar ile ne yazdığını fark etmeyen zehirli kalemlerin; müslüman kadınlar arasına insancılık kisvesi altında ithale çalıştıkları çirkin meslek feminizm, zübdeten (öz itibariyle/kısaca) bundan ibarettir. Bütün bu safsatalar ve iddialar hürriyet ve eşitlik fikirlerinin yanlış anlaşılıp yorumlanmasından ileri gelmektedir⁵⁵.

Filibeli'ye göre İslam dinine yöneltilen eleştiri konularının başında Müslüman kadınların tesettür ve maişet meselesi bulunmaktadır. Kadınlarımızın üzüntü verecek bir seviyeye düşmüş olması, İslam âleminde gerçekleşen gerileme ve çökmeye bağlı bir hadisedir. İşin tesettürle, maişetle veya herhangi bir hak mahrumiyetiyle ilgisi yoktur. Vakıa kadınlarımızın hali de tıpkı erkeklerimiz gibi ıslaha muhtaçtır. Ancak bu ıslahı, Avrupa ve Hristiyanlık ölçütüyle değil, İslamiyet dairesinde gerçekleştirebiliriz⁵⁶.

Mütefekkimimize göre İslam'da tesettür farzdır, ancak cereyan (renk, kumaş, dikiş tarz vs. uygulama) şekli bir âdettir. Öncelikle bu durum makul bir şekilde sokulabilir. Tesettürlülük kadınlar için külfetli olmayacak bir hale sokulabilir. Hatta bir kadın hiç tesettürlü olmasa yine de Müslümanlıktan çıkmış olmaz. Bu, farzları inkâr etmeksizin terk eden bir Müslümanın İslam'dan çıkmayacağına benzer⁵⁷. Düşünürümüze göre Avrupalıların; Müslüman kadınların hukuk ve saadetten mahrum oldukları, örneğin talak meselesinde erkeklerin oyuncağı oldukları itham ve iddiaları ya kadınlar hakkındaki dinî emirleri ve nebevî fikirleri bilmemekten ya da kasıttan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Avrupalıların; "Müslüman kadınların toplumda birtakım sosyal haklardan mahrum oldukları" iddiaları

⁵³ Nisâ 4/34.

⁵⁴ Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 10, 10 Haziran 1326, s. 7.

⁵⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 10, s. 7-8.

⁵⁶ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 83-84.

⁵⁷ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 84.

yanlış ve haksızdır. Ona göre İslam'da kadınlar da erkekler gibi bütün sosyal haklara sahiptir. “Kadınlar erkeklerin misal ve nazirleridir”⁵⁸ hadisi kadınların her türlü sosyal hakka sahip olduklarını bildirir⁵⁹.

Filibeli Ahmed Hilmi tam anlamıyla Feminizme karşıdır. Onun Feminizm karşıtlığı; kadınlar üzerinden salt bir Batılılaşma karşıtlığı değil, Feminizmin menşeinin Hristiyan kültürü, Kapitalizm ve sömürgecilik politikaları olduğu ve insanlığı felakete götürdüğü öngörüsüne dayanmaktadır. Ona göre kadınlara -dinî/ahlakî kayıt ve bağlardan kurtularak- tamamen özgürlüğü vaat eden Feminizm; fitrata aykırı olmasının yanında İslam'ın ihsan ettiği kazanımların tekrar ellerinden alınıp köleleştirilmesine yönelik kadınlara kurulmuş bir tuzaktır. Zira toplumun temeli olan kadınların ahlaken bozulması, toplumun da bozulması ve nihayet yok olması demektir.

2.1.4. Filibeli Ahmed Hilmi'nin Cihad Anlayışı

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre Müslüman kadınların tesettür ve maişet meselesinden sonra “medeniyet fikri ve insaniyet” ile bağdaşmadığı iddiasıyla İslam dinine yöneltilen en önemli diğer bir eleştiri konusu da İslam'ın “cihad” öngörüsüdür. Ona göre cihadın; ilki bir ülkeye yönelik adaleti tesis etme adına; barış yoluyla olmuyorsa silaha başvurarak yapılan cihâd, diğeri de meşru müdafa amacıyla yapılan cihad olmak üzere iki türü vardır. Günümüzde bu türlerden ilkinin ihtiyaç kalmamıştır. Zira İslam kendini muhafaza etmeye ve hakikatini söyle yaymaya muktedirdir. İkincisi ise her varlığın meşru hakkıdır. Müslümanlara yönelik bir mükellefiyettir.

Mütefekkirimiz tarihçi Kont Care DöVo'nun İslam'ın “cihad” kurumu hakkındaki iddialarına şöyle cevap vermiştir: “Kont'un cihad hakkındaki fikirlerinin tümünü ve özellikle; cihadın tarihi şekline önem verip, felsefesini dikkate almamasını haklı göremeyiz. Cihad, Müslümanlara farzdır. Cihatta iki önemli nokta vardır/cihadın iki amacı vardır: Bunlardan ilki, insanlığın felaketine sebep olan dalalet ve zulmü ortadan kaldırmak ve yerine hak ve adaleti koymak, diğeri de meşru müdafaadır. Kont emin olsun ki, İslam vaz' ettiği cihad ile insaniyet, hakkaniyet ve tabîî din olmaktan vazgeçmemektedir. Kont

⁵⁸ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen* (I-V), thk: Muhammed Muhyiddîn Abdilhamid, Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Taharet, 92; Aynî, Bedreddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahih-i Buhârî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001, Gusl, 22 s. 348.

⁵⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 221.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

DöVo acaba cihâdın bu iki, amacından/uygulama alanından hangisini medeniyete ve insanlığa aykırı buluyor⁶⁰.

Cihadın ilki, zemin ve zamanın bir gereği olarak silahla ve ülkelerin istilası suretiyle cereyan etmiştir. Bu tür cihattan elde edilen fayda verdiği zarardan daha büyüktür ve bu tarihen sabittir. Cihad yoluyla (fetihle) girilen ülkelerde fetihten sonra şirk ve hezeyan yerine vahdet, istibdât (baskı) ve zulüm yerine adalet ve şefkat kaim olmuştur. Bu tür cihadın formatının bazı zalim sultanlar eliyle değiştirilmesi, İslam'ın kabahati değil, her fazileti bir menfaat kapısı gören beşerî ihtiraslarıdır. Bazı zalim sultanlar eliyle menfaat vasıtası yapılan cihadın bu türü, zamanımızda söz konusu değildir. İslam güzümüzde artık müeyyed ve müessestir. Kendini müdafaya hakikatini sözle yaymaya muktedirdir. Binâenaleyh Kont DöVo'nun cihâdın, şuan mevcut olmayan ancak mevcut olduğu vakitlerde mazmunu inâyet (yardımı içeren) olan birinci şekline itiraz etmesi, bir mevhumâ hücum etmek demektir⁶¹.

Cihadın ikinci şekli olan "meşru müdafaa"ya gelince, bu, değil varlığın, en ufak bir uzvun bile meşru hakkıdır. Bu bir hayat hakkıdır. Müslümanlar dinen vatanlarını müdafaa etmekle mükelleftirler. Cihadın bu ikinci türüne asla itiraz edilemez. İslam'ı cihad ve kılıç kullanmakla hatta şiddet ve taassupla itham edenler, örneğin Hristiyanlık tarihindeki -tarihin hiçbir döneminde bir benzeri görülmeyen- harplere, katliamlara ve engizisyon mahkemelerinin icraatına bakmalıdırlar⁶².

Filibeli, Kont Care DöVo'yu Hz. Ömer zamanındaki İslamî hükümet ile Bizans ve İran devletlerini adalet bakımından kıyaslamaya davet etmiştir. Ona göre, örneğin Suriye Hristiyanları Ebû Ubeyde idaresinde, İmparatorun zalim valilerinin yönetimine kıyasla daha adil yönetilmişler ve müreffeh bir hayat yaşamışlardır. Bu husustaki tarihin şehâdeti hep İslam'ın lehinde olmuştur⁶³.

2.2. Mehmet Âkif Ersoy ve Klasik İslam Modernizmi

Klasik İslam Modernistleri ile etkileşim bağlamında anlayış ve görüşlerini değerlendireceğimiz mütefekkir/aydınlardan biri de Mehmet Akif'tir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki Mehmet Âkif, bir meslek/ilim erbabı olarak klasik tarzda bir müfessir değildir. Onun;

⁶⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 81-82.

⁶¹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 82-83.

⁶² Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 83.

⁶³ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 82.

müfessirliğinden çok aydınlık, mütefekkirlik ve entelektüellik yönü ağır basmaktadır. Bununla birlikte onun İslam kültürünü özümseydiği, iyi bir Kur'an ve tefsîr bilgisine sahip olduğu açıktır. Safahat'ında yer alan şiirlerinden anlaşılmaktadır ki o şiirlerini âyetlerden ilham alarak ve adeta âyetlerin tefsîri sadedinde inşâd etmiştir.

Mehmet Akif'in Kur'an anlayışında ve tefsîr yönteminde bariz bir şekilde Klasik İslam Modernizmi'nin (ictimâî tefsir) kodlarına rastlamak mümkündür. Onun başka bir meziyeti de, iyi bir mütercim olmasıdır. Nitekim Arapça ve Fransızca'dan birçok kitap ve makaleyi Türkçeye tercüme etmiş bunları başyazarlığını yaptığı *Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd* dergisinde yayınlamıştır. Örneğin, Cemalettin Afgânî ve Muhammed Abduh tarafından Paris'te neşredilen "*Urvetü'l-Vüska*"dan; "Kaza ve Kader", "Müslümanların Esbâb-ı İnhitat ve Meskeneti", "Milletler Üzerinde Carî Olan Kavânîn-i İlâhiyye", "Fezâil ve Rezâil", "Milletin Mâzisi, Hali ve Hastalıklarının Çaresi", "Hristiyanlık ve Müslümanlık", "Vahdet-i İslamiyye", "Taassup", "Tefsîr-i Şerif", "Hadîs-i Şerif" ve diğer başlıklar altında tercüme yapmıştır. "*Urvetü'l-Vüska*"nın dışında ayrıca, "*el-İslam ve'n-Nasrâniyye*", "*Tefsîru Cüz'i Amme*", "*Tefsîru Sûreti'l-Asr*", "*el-Müeyyed*", "*el-Vekâiu'l-Mısriyye*", "*el-Medeniyye ve'l-İslam*" gibi gazete ve dergilerden tercüme yapmıştır.⁶⁴

Mehmet Akif'in gerek tercüme ettiği kaynaklar, gerekse tercüme ettiği başlıklar ve bu başlıkların muhtevası, onun fikir dünyasının bir yansıması olsa gerektir. Yaptığı tercümelemlerle ilgili yapılan şu değerlendirme onun ilgi alanı hakkında ipuçları vermektedir: "Akif'in eserleri içinde bu tercümelemler, teşkil ettikleri hacmin büyüklüğü yanında, onun bu tercümelemlerin ihtiva ettiği fikirlerle olan yakınlığı bakımından da büyük önem taşımaktadır." Bu bağlamda Eşref Edip'in de tespiti şudur: "Üstadın tercüme ettiği eserler, onun fikrine uygun olmak itibarıyla, onlara ehemmiyet-i mahsusa vererek tercüme etmiştir. Zaten fikrine uymayan eserleri, ne tercüme eder ve ne de okurdu. Bu itibarla tercümelemleri de onun fikirleri demektir."⁶⁵

Mehmet Âkif'in tefsir telakkisi, Osmanlı İslamcılığının merkeze aldığı tefsir anlayışının bir yansımasıdır. Ayrıca, Mısır merkezli Klasik İslam Modernizmi'nin "ictimâî" tefsir anlayışıyla

⁶⁴ Suat Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Âkif'in Arapça'dan Yaptığı tercümelemler Üzerine Notlar", *Divan*, yıl: 4 (1999/2), sayı: 7, s. 240-249.

⁶⁵ Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Divan*, s. 236.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

benzer özellikler arz etmektedir. Âkif, Kur'an ve Sünnetin nasıl ele alınması ve tefsir edilmesi gerektiğine dair görüşlerini *Sebilürreşâd*'da şöyle açıklamıştır:

... Kur'an âyetullah değil mi? Arz, sema da birer âyetullah'tır. Bizim gibi akvâm-ı ibtidâiyye topraktan sade ekin alır; biraz daha gayret ederse su çıkarır. Akvâm-ı mütemeddine ise maden çıkarır. Biz sudan yalnız değirmen yapıyoruz. Onlar elektrik istihsâl ediyor. Biz buluttan yağmur topluyoruz; onlar yıldırım bile avlıyor. Maddiyât böyle olduğu gibi maneviyât da böyle. Müterakkî milletler, nasıl bu âlem-i hilkatten bizden çok, -hem kıyas kabul etmeyecek kadar çok- müstefid oluyorlarsa, âlim bir cemâat-i İslamiyye de Kitâbullah'tan, Ehâdîs-i Nebeviyye'den şimdiki cahil Müslümanlara nisbetle, nâmütenâhi hakâik çıkarabilir. Yoksa vaktiyle icabı kadar tefsir yazılmış, elverir (yeter) diyemeyeceğiz. Eslâf çalışmışlar -Allah kendilerinden razı olsun- birçok âsâr vücuda getirmişler, fakat dememişler ki; "Bu âsârımız ilâ yevmi'l-kıyâm size elverir. Siz artık çalışmayın da yalnız bizim kitapları okuyunuz." Bilakis demişler ki: "Siz de çalışacaksınız, hem bunları okuyacaksınız, hem de kendi fikrinizi ilâve ederek zamanınıza göre yeni yeni eserler vücuda getireceksiniz. Böylece sonuna kadar gidecek."⁶⁶

Ulûm ve fûnûna, tarihe, hayat-ı ictimâiyye ve maişetimize temas eden bazı âyât-ı celîle mevzu-ı bahs edilerek dirâyeten ve rivâyeten mütalaa edilecek ve sâir lisanlarca bu yolda yazılan âsâr-ı tefsiriyyenin mühim görülen ve nikât-ı ma'rûzaya tevâfuk eden yerleri tercüme olunacaktır. İ'râb ve binâdan tahlîlât-ı nahviyyeden bahsetmek için mecmuamızın hacmi müsait bulunmadığından yazılacak makalelerde mümkün mertebe ulûm-ı Arabiyyenin nazariyatından sarf-ı nazar ile netâyic-i ameliyye üzerinde i'mâl-i fikir edilecektir. Hangi vesâit-i ilmiyye ile olursa olsun, ibtidâ Nazm-ı Celîl'den anlaşılan meâni-i münîfe yazılarak, ibâre ve işâretin delâlet ve iktizasının irşâdât-ı belîğânesine istinaden zaman ve zeminin

⁶⁶ Mehmet Âkif, "Üçüncü Mev'iza", *Sebilürreşâd*, 20 Şubat 1913, Cilt:9, Sayı: 232, s. 409; Âkif bu ifadeleriyle, mevcut tefsir müktesebatıyla yetinilmemesine, yeni fikirlerle yeni eserlerin meydana getirilmesinin zaruretine vurgu yapmaktadır. Ona göre bilinçli bir İslam toplumu, Kur'an ve Sünnetten geçmişe ve şimdikiye nazaran -maslahatına ve menfaatine olacak şekilde- sayılamayacak kadar hakikat çıkarabilir. Burada Âkif'in, -insanlığın hidayeti ve ıslahına yönelik- Kur'an'dan hakikat devşirmeyi, topraktan maden çıkarmaya benzetmesi dikkate şayandır.

icâbâtına göre ahvâl-i umûmiyye-i İslamiyye hakkında fikir ve mütalaalar yürütülecektir.⁶⁷

Âkif, çıkardıkları mecmuanın (*Sebîlürreşâd*) -bir İslam Dergisi olması hasebiyle- amacının kendi ifadesiyle “İslamî ilimlerin rükn-i esâsîsi” olan tefsir ilmini ihya etmek olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu mecmuada, eski tefsir müktesebatından doğrudan nakilde bulunmak faydalı bir iş değildir:

Mecmuamız mümkün mertebe tefsîr-i şerif ilminin ihyasına çalışacak, (bu ilmin) mektep ve medreselerimizde tedris edilmesine terğîb etmekten hâlî kalmayacak, bu bâbda ayrıca makaleler neşredecektir... Kütüphanelerimizde, Arabî, Türkî hatta sâir lisanlarda yazılmış âsâr-ı nefîse-i tefsîriyye matbu, gayr-i matbu olarak kesretle bulunduğundan artık doğrudan doğruya bunları nakledivermekte bir fâide-i ciddiye göremiyoruz. Bunları herkes istediği yerde okuyup müstefîd olabilir.⁶⁸

Âkif'in bu ifadelerinden, onun, yeni bir tefsir anlayışıyla yeni tefsirler vücuda getirmekten yana olduğunu çıkarmak zor olmasa gerekir. Dikkati haiz diğer bir husus da başyazarlığını yaptığı mecmuanın Müslümanların genel ahvaliyle (ahvâl-i umûmiyye-i İslamiyye) ilgilenmeyi amaç edinmiş bir İslam Mecmuası olmasıdır. Bu iki husus beraber değerlendirildiğinde, Âkif'in ve başyazarlığını yaptığı derginin tavrı ile Klasik İslam Modernizmi'nin anlayışı arasında -Modernizm'e mağlup olan İslam âleminin tekrar toparlanması, Yeni bir tefsir anlayışının geliştirilmesi, Kur'an ile tekrar ihya ve tecdit, ilmin karşısında değil yanında yer alınması vb. söylem ve faaliyetler bağlamında- açık bir paralellik bulunduğu gözükmemektedir.

Bazı araştırmacılar tarafından Âkif'in *Sebîlürreşâd*'da “Tefsir-i Şerif” başlığı altında yayınladığı yazıların bire bir olmasa da büyük ölçüde Muhammed Abduh'un Amme Cüzü tefsirinden tercüme olduğu savunulmuştur. Onlara göre bu söz konusu dönemin İslamcı yazarlarının kaynaklardan çok muhtevanın amaca hizmet etmesini öncelidiklerine delâlet etmektedir. Ayrıca Âkif'in tercümelerinin neredeyse tamamına yakın bir kısmının Mısır kökenli mütefekkiirlere ait metinler olması onun düşünme biçimine işaret etmektedir. Zira

⁶⁷ Mehmet Âkif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 08 Mart 1912, Cilt:8, Sayı: 183, s. 5; Âkif'e göre tefsirde asıl olan, bir takım nazari tahliller değil, amele/uygulamaya dönük yeni fikirlerin ortaya konmasıdır. Bunu teminen naslar (Kur'an ve Sünnet), delâleti ve iktizası dikkate alınarak, zaman ve zeminin icâbâtına göre yeniden ele alınıp değerlendirilmelidir.

⁶⁸ Âkif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 08 Mart 1912, Cilt:8, Sayı: 183, s. 5.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

onun tercüme için, İslam âleminin dini/ahlâkî problemlerini ve siyasî/ictimâî açmazlarını tahlil ederek çözümler sunan, yaşadıkları problemlerin üstesinden gelebilmeleri için Müslümanlara aktivist bir dünya ve ahlâk görüşü kazandırmayı hedefleyen, Batılıların İslam'a ve Müslümanlara yönelik tehdit ve saldırılarına cevaplar sunan, İslam'ı akıl, bilim ve terakkî gibi o dönemin modern değerlerine önem veren bir din olarak takdim eden metinleri tercih ettiği görülmektedir. Bunlar ise esas itibariyle Modern İslamî yaklaşımın ana motifleridir.⁶⁹ Mehmet Âkif'in gerek *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebülürreşâd* dergilerindeki makalelerine ve gerekse "*Safahat*"ına yansıttığı dinî, ictimâî ve siyasî fikir ve düşüncelerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

2.2.1. Mehmet Akif'in İttihâd-ı İslam Anlayışı

Mehmet Âkif'e göre İttihâd-ı İslam anlayışına sahip olmak ve bu bağlamda cehd-i gayret sarf etmek her Müslüman için bir gerekliliktir. Fitne, fesat, nifak, kavmiyet, cinsiyet ve ırk davaları milletimizin birliğini yok edecek ve İslam milleti olarak büsbütün dağılmamıza sebep olacak büyük hastalıklardır. Ona göre Kur'an'da bu bağlamda birçok uyarı bulunmaktadır. Örneğin Enfâl Sûresi 8/25. âyet bunlardan biridir. Bu âyette Müslümanlar, sadece zalim ve mazlumları yakmakla kalmayacak herkesi yakacak olan "fitne" konusunda uyarılmışlardır. Buna rağmen Müslümanlar bu uyarıları dikkate almamaktadırlar. Bu anlayışıyla Âkif, Kur'an ile sosyal hayat arasında bire bir ilişki kurmakta Kur'an'ın hidayetini öne çıkarmaktadır. Söz konusu âyet hakkında adeta: "âyetteki "fitne" uyarısını dikkate almıyoruz, böylece zalimlerin ekmeğine yağ sürüyoruz, bunu yapmamalıyız" demek istemektedir:

Ne yapalım, kânûn-i ilâhî böyle: Kurunun yanında yaş da yanıyor. Beş on kişinin uyandırdığı fitne yangını binlerce, yüzbinlerce, milyonlarca hânümânın külünü havaya savurmaktan geri kalmıyor. Evet, bir nâmerdin hırsına koca bir memleket kurban oluyor; bir münâfıkın yüzünden cemaatler, cem'iyetler târumâr olup gidiyor. Hakîm şâir Ziya Paşa merhûmun dediği gibi, Kakhâr-ı Zül'-Celâl, *Bir mülkü bir harîs-i sitemkâr için yıkar; Bir kavmi bir münâfık ile târumâr eder. "Zâlimlere dayanmayınız, yoksa yanarsınız."*⁷⁰ tehdîdi gibi erbâb-ı zulme yaklaşımadan nehy eden; "*Ey İmân edenler! Şayet bir fâsık size bir haber getirirse onun doğru olup olmadığını*

⁶⁹ Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Divan*, s. 239.

⁷⁰ Hüd 11/113.

araştırınız..."⁷¹ ihtârî gibi basîret, ihtiyât tavsiyesinde bulunan âyât-ı kerîme ne kadar çoktur! Yazıklar olsun ki kendilerinin pek sağlam müslüman olduklarına kail olan çoğumuz bu tehdîdlerden, bu ihtarlardan zerrece müteessir, hatta haberdâr değil! Hayatlarını bizim ölümümüzde arayan yabancı milletlerle yabancı hükümetlerin aramıza serpiştirdiği nifâk, fesâd, kavmiyet, cinsiyet, ırk davalarını; hülâsa vahdet-i milliyemizi perîşân edecek her türlü esbâb-ı izmihlâl tohumlarını bir an evvel büyütme, bir an evvel mahsûl verecek devre-i kemâlîne getirmek için o kadar faâliyet gösteriyoruz ki: Hayrına, hakîkî menfaatine karşı o kadar lâkayd, o derecede kalp görünen Müslüman cemâatlerin kendi şerlerine, kendi ziyânlarına gelince nasıl olup da bu kadar çalışkan kesilmelerine akıl bir türlü ermiyor!⁷²

Âkif, tefrikadan uzaklaşma ve ittihâd-ı İslam düşüncesinin gerekliliğini birçok âyet delâletiyle defaatle açıklamış, aynı konuda "*Hem Allah'a, hem onun Peygamber'ine mutî' olunuz; birbirinizle uğraşmayınız, yoksa korkaklaşır, kuvvetten de düşersiniz...*" âyeti⁷³ delâletiyle şunları söylemiştir:

Müslümanlar hüsrân-ı mübînden kurtulmak isterlerse; yani dünyada sefil, âhirette rezil olmayalım derlerse; kendileri için, Sûre-i Enfâl'e mensûb olan şu âyet-i celîleyi düstûr-ı hareket ittihâz eylemekten başka çare yoktur. Yaşamak isteyen millet için ittihâdın lüzûmu bedîhiyât-ı evveliyedendir. Öyle efrâdı birbirine kaynamış, hey'et-i mecmûası bir bünyân-ı mersûs vücûda getirmiş olan cemâatler, düşmanın topuyla tûfengiyle kolay kolay devrilmezler. "Kal'a içinden fetholunur" sözü ne büyük bir hakîkattir! Müslümanlar için bu hakîkatten gâfil olacak zaman değildir. Hâricteki düşmanı bırakıp da dâhilde birbirleriyle uğraşmasınlar. Mevcûdiyetlerine birer birer hâtîme çekilen hükûmât-i İslamiyyenin hâlinden olsun ibret alsınlar ki inkırazlarına sebep, hep aralarındaki tefrika idi, başka bir şey değildi.⁷⁴ Ona göre Enfâl Sûresi 8/46. âyetin yanı sıra En'âm Sûresi 6/153, 159 ve Hucurât Sûresi 49/10. âyet gibi daha birçok âyet ile nâmütenâhî ehâdis-i münife, hep ya aynı gâye-i

⁷¹ Hucurât 49/6.

⁷² Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebilürreşâd*, 03 Ekim 1912, Cilt: 9, Sayı: 213, s. 83-84.

⁷³ "*Hepiniz Allah'ın kitabına sınıksız tutununuz; birbirinizden ayrılmayınız; Cenâb-ı Hakk'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız: Hani, bir zamanlar birbirinize düşman idiniz, o sizin kalplerinizi birleştirdi de onun lûtfu sâyesinde kardeş oldunuz; hani, bir zamanlar Cehennem uçurumunun kenarında idiniz, O sizi oradan kurtardı...*"

⁷⁴ Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebilürreşâd*, 30 Mayıs 1912, Cilt: 8, Sayı: 195, s. 225.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

vahdete sevk edecek birer emri yahut o gayelerden uzaklaşmamak hakkında birer nehyi tazammun ediyor.⁷⁵

2.2.2. Mehmet Akif ve Kavmiyetçiliğe Bakışı

Mehmet Âkif, ümmetin parçalanmasına ve dolayısıyla mağlubiyetine sebep olan etkenlerden birinin ve belki de en önemlisinin ırkçılık/kavmiyetçilik olduğunu vurgulayarak bu hususta sürekli Müslümanları uyarmıştır. Âkif, Enfâl Suresi 46. âyetinin⁷⁶ delâletiyle kavmiyetçiliğin yol açtığı zararları şöyle izah etmektedir:

Müslümanlık ırk, renk, lisan, muhit, iklim i'tibârıyla birbirine büsbütün yabancı unsurları aynı milliyet altında cem' eden yegâne râbîta iken; hele biz Osmanlılar için dünyada bu râbîtaya dört el ile sarılmaktan başka selâmet yolu yokken; şu son senelerde meydana çıkardığımız kavmiyet, asabiyet gürültülerine şaşmamak elden gelmez! Bu kadar hükûmât-i İslamiyye hep tefrika yüzünden mahvoldu; hem birçoğu gözümüzün önünde kaynayıp gitti de biz hâlâ intibaha gelmiyoruz; hâlâ milleti nâmütenâhi parçalara ayıracak bir siyaset güdüyoruz!

Ey cemâat-i müslimîn, aklınızı başınıza alınız; gayret-i kavmiyyeyi bir tarafa bırakınız. Râbîta-i dîni biraz daha ihmâl edecek olursanız, iyi biliniz ki, târumâr olur gidersiniz. Hem o perişanlıktan sonra bir daha dünyada cem'iyet yüzü göreceğiniz olmadığı gibi, ferdâ-yı kıyâmette de huzûr-ı Rabbü'l-âlemîn'e çıkacak yüzünüz kalmayacaktır. Zîrâ bakınız, Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri ne buyuruyorlar: *"Asabiyet da'vâsına kalkışan, onu tervîc ve teşvîk eden bizden değildir. Asabiyet üzerine kitâle girişen de bizden değildir. Kezâlik asabiyet davâsı üzerine ölen de bizden değildir."*⁷⁷

Ayrıca Âkif, *"Nizâr evladı: Yetişin ey Nizâr oğulları! Yemenliler de: Yetişin ey Kahtan oğulları! Dedi mi, hemen tepelerine felâket iner; hemen üzerlerinden Allah'ın nusreti kalkar; hepsine birden de kılıç musallat olur."*⁷⁸ hadisi ile diğer benzer hadislerden ilham alarak aşağıdaki şiirini inşad etmiştir:

*Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,
Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!*

⁷⁵ Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebilürreşâd*, 26 Eylül 1912, Cilt: 9, Sayı: 212, s. 64.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/103.

⁷⁷ Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebilürreşâd*, 26 Eylül 1912, Cilt: 9, Sayı: 212, s. 64-65.

⁷⁸ *Nuaym b. Hammâd, Kitabu'l-Fiten (I-II), Mektebetü't-Tevhîd, Kahire 1412, I, 397, (1192 nolu hadis).*

Diriler koşmadı imdadına, sen bari yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhîş!
Hani, milliyetin İslam idi... Kavmiyyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine.
“Arnavutluk” ne demek? Var mı şeriatte yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
Arabın Türke; Lazın Çerkese, yâhud Kürde;
Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlık’ta “anâsır” mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel’în ediyor Peygamber.
En büyük düşmanıdır ruh-i Nebî tefrikanın;
Adı batsın onu İslam’a soka kaltabanın!⁷⁹
Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak, aç gözünü!
Dinle Peygamber-i Zîşân’ın İlâhî sözünü.
Türk Arabsız yaşamaz. Kim ki “yaşar” der, delidir!
Arabın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.
Veriniz başbaşa... Zîrâ sonu hüsrân-ı mübin:
Ne Hilâfet kalıyor ortada billâhi, ne din!
“Medeniyet!” size çoktan beridir dış biliyor;
Evvelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor,⁸⁰

2.2.3. Mehmet Akif’in Terakki, İlim-Sanat ve Mahiyet-i Ruhiyye Anlayışı

Mehmet Akif, Müslümanların teknolojiyi mutlaka elde etmeleri gerektiğini savunmuştur. Ona göre Müslümanlar modernleşmelidir, ancak bunu batılılaşmadan yapmalıdır. Mehmet Akif, milletimizin terakkisine (maddî ve manevî kalkınmasına) yönelik öngörüsünü şöyle ifade etmiştir: “Doğuyu baştan-başa gezdim. Irk ayrımı yapmaksızın bütün Müslümanları tanıdım. Japonların terakkisinin sebeplerini araştırdım. Sonunda bir milletin terakkisinin taklitte değil, öz benliğinde yani “mahiyet-i ruhiyye”sinde olduğu kanaatine vardım. Milletimize tavsiyem; ilmin ve sanatın milliyeti olmayacağından hareketle Garbın ilmini ve sanatını almaları ve son sürat çalışmalarıdır⁸¹.”

⁷⁹ Âkif,, *Safahat*, s. 233-236.

⁸⁰ Âkif, *Safahat*, s. 236-237.

⁸¹ *Şark’ı baştan-başa yıllarca dolaştım gezdim;
Hem de oldukça görürdüm... Kafa gezdirmezdim!
Bu Arapmış, bu Acemmiş, bu Tatarmış, demedim.*

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

2.2.4. Mehmet Akif'in İlham Kaynağı Kur'an ve İctihâd Anlayışı

Mehmet Akif, tıpkı Afgânî ve Abduh gibi, Asr-ı saadet vurgusu yapmıştır. Ona göre geri kalmışlığın sebebi İslam değil, İslam'ın özünden uzaklaşılması, cehalet, taklit, bid'at ve hurafelerdir. Diğer bir tabirle İslam'ın aslî kaynaklarından uzaklaşılmasıdır. Onun bu husustaki tavsiyelerini kısaca şöyle ifade etmek mümkündür: İlhamımızı başka şeylerden ve başka yerlerden değil, bizzat Kur'an'dan almalıyız. Kur'an'ın ruhuna uygun içtihadlarla asrın sorunlarına cevap vermeliyiz. Ayakta kalmamız çok çalışmamıza bağlıdır. Müslümanların yaşadığı hüsrânın sebebi, onların sözde müslüman olup hakkıyla müslüman olamamalarıdır. Artık İslam'a dönmeli, cehâletimizi gidermeli ve hurafeleri terk etmeliyiz⁸².

Müslüman unsurunun hepsini gördüm kendim.

İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?

Nedir esbâb-ı terakkîsi? Yakından görmek.

O kanâat da şudur: Sırr-ı terakkînizi siz,

Başka yerlerde taharîye heveslenmeyiniz.

Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;

Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;

Veriniz hem de mesâînize son sür'atini.

Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,

İyi hâtırda tutun ettiğim ihtârı demin:

Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,

Kendi "mâhiyyet-i rûhiyye" niz olsun kılavuz.

Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Türdav Yayın Grubu Adına Editör: Mehmet Dikmen, İstanbul 2011, s. 218-219.

⁸² *Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı,*

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslam'ı. Âkif, *Safahat*, s. 468.

Bekâyı hak tanıyan, sa'yî bir vazife bilir;

Çalış, çalış ki bekâ, sa'y olursa hak edilir. Âkif, *Safahat*, s. 275.

Demek: İslam'ın ancak nâmı kalmış Müslümanlarda;

Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı millî son zamanlarda.

Eğer çiğnenmemek isterseler, seylâb- eyyama

Rücu' etsinler artık Müslümanlar sadr-ı İslam'a. Âkif, *Safahat*, s. 350.

Bakin ne hale getirmiş ki cehlimiz dîni;

Hurafeler bürümüş en temiz menâbini. Âkif, *Safahat*, s. 301.

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...

Âlem aldatmaksâ maksad, aldanan yok nâfile!

Kaç hakîki müslüman gördümse, hep makberdedir;

Müslümanlık bilmem ammâ, gâliba göklerde! Âkif, Safahat, s. 343.

2.2.5. Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı

Akif'e göre Müslümanların (bir kısım) kader ve tevekkül anlayışı sorunludur. Kader anlayışı, o noktaya vardırılmıştır ki, sanki her şeyin nedeni Allah'tır ve kulun hiçbir dahli yoktur. Hâlbuki bu anlayış Allah'a yapılmış büyük bir saygısızlıktır. Hatta Akif: "*Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı imâna?*" demek suretiyle bu tür kader ve tevekkül telakkisinin şirk olduğunu ifade etmiştir. Akif bu bağlamda kısaca şunları söylemiştir: Başımıza gelenler bir "kader" değildir. Çünkü biz öyle istedik Allah da öyle takdir etti. Şeriat çalış dedi, biz ise çalışmadık, şeriat adına hurafeler uydurduk. Dini maskara edip tevekküle indirgedik. Allah'ı, -ona saygısızlık ederek- kendimize hizmetkâr eyledik, O oldu kul, biz olduk Hudâ. Sonra O'na tevekkül ettik. Böyle bir tevekkül anlayışı imanla bağdaşmayan bir şirktir⁸³.

2.2.6. Mehmet Akif ve Ümitsizliğe Bakışı

Mehmet Âkif ümmeti; düçar olduğu ümitsizliği sebebiyle Yusuf Sûresi 12/87. âyet⁸⁴ bağlamında uyarılmış, azme davet etmiştir. Ona göre; geleceği karanlık görüp gayreti terk etmek ancak alçak bir ölümdür ve bu mümine asla yakışmaz:

*Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, emînim, budur ancak.
Dünyâda inanmam, hani görsem de gözümle:
İmânı olan kimse gebermez bu ölümlerle.
Ey dipdiri meyyit, "İki el bir baş içindir"
Davransana... Eller de senin, baş da senindir!
His yok, hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin?
Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin.
Âtiyi karanlık görüvermekle apıştın?*

⁸³ "Kadermiş" öyle mi? haşa, bu söz değil doğru;

Belanı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.

Çalış! dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,

Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!

Sonunda bir de "Tevekkül" sokuşturup araya,

Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!

Ya sen nesen? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!

Biraz da saygı gerekir... Ne saygısızlık bu?

Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;

Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?"

Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı imâna? Âkif, Safahat, s. 292-293.

⁸⁴ "Ey oğullarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez."

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

*Esbâbı elinden atarak ye'se yapıştın!
Karşında ziyâ yoksa sağından, ya solundan,
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Ye's öyle bataktır ki: düşersen boğulursun.
Ümîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!
Azmiyle, ümidiyle yaşar hep yaşayanlar;
Me'yûs olan rûhunu, vicdânını bağlar.
Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-i îman,
Nevmid olarak rahmet-i mev'ûd-u Hudâ'dan,
Hüsrâna rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile, evladını yakma!⁸⁵*

Âkif, Müslümanların ümitsizliğe kapılmasını, İslam âlemini ağlanacak hale getiren sebeplerden biri olarak görür. Ona göre “Zikri (Kur'an'ı) biz indirdik, onu koruyacak olan yine elbette biziz.”⁸⁶ âyeti, Kur'an'ın korunacağına delâlet etmektedir. Bu da Müslümanların korunacağı manasına gelir. Dolayısıyla bir iman zafiyeti olan ümitsizlik psikolojisinden kurtulmak gerekir:

“Müslümanların istikbâli yoktur; Müslümanlık günün birinde yıkılıp gidecektir” diyenler, eğer o tasavvur ettikleri elîm âkıbeti sevine sevine karşılayacak bir takım esâfil ise, kendilerine hiç bir şey demeyiz. Yok, öyle değil de, bu sözler hakîkî dindaşlarımızın hasbihâl-i giryânı ise: Onlara da, “Yukarıki âyet-i celîleyi tekrar tekrar okuyun” deriz. Görüyorsunuz ki: Allâhü Zül'celâl, Kur'an'ın ebediyetini en kavî te'kîdlerle va'd buyuruyor. Va'd-i ilâhîde hulf tasavvuru kâbil midir? Pek a'lâ! Kur'an'ı muhafaza İslam'ı; İslam'ı muhafaza ise Müslümanları muhafaza demek değil midir? Müslümanların yokluğunu tasavvur edersek Kur'an'ın yeryüzünde yaşamasına imkân düşünebilir miyiz? O halde bu kadar ye'is, bu kadar fütûr neden îcab ediyor? Cemâat-i müslimîne rûh-i gayret, rûh-i şehâmet, rûh-i emel, rûh-i azim, rûh-ı faâliyyet nefh edecek sîneler, vâ esefâ ki o nefhadan külliyyen mahrûm! Zaten cihân-ı İslam'ı şu ağlanacak hale getiren sebep ukalâ-yı müslimînin ye'sinden başka bir şey değildir ki düşünülürse, bu da imandaki za'fı, daha doğrusu hiçliği gösterir. İmanı sağlam bir mü'min, böyle bir va'd-i ezeli karşısında, nasıl olur da revh-i ilâhîden ümidini kesebilir? Eğer bizim o kahraman eslâfımız da biz ruhda, yani biz ruhsuzlukta bir takım

⁸⁵ Âkif, *Safahat*, s. 238-239.

⁸⁶ Hicr 15/9.

mahlûklar olaydı, emânet-i kübrâ-yı din elbette bugün başka ellerde bulunurdu.⁸⁷

2.2.7. Mehmet Akif'in Cehâlete Bakışı

Mehmet Âkif'e göre ümmetin yaşadığı hezimetin diğer bir sebebi de cehalettir. Ona göre cehalet bir nevi körlüktür. Âkif, “*فَلَنْ هَلْ* *يَسْتَوِي الدِّينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ* / (Rasûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alır.” âyetin⁸⁸ tefsiri sadedinde şu beyitleri kaleme almıştır:

“Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?”
Olmaz ya... Tabii... Biri insan, biri hayvan!
Öyleyse cehalet denilen yüz karasından
Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.
Kâfi değil mi, yoksa bu son ders-i felaket?⁸⁹
Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,
Silkin de muhitindeki zulmetleri yak, yık!
Bir baksana: gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünya uyanırken uyumak, maskaralıktır!
Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet..
Ey derd-i cehâlet, sana düşmekte bu millet,
Bir hale getirdin ki, ne din kaldı, ne namus!
Ey sine-i İslam'a çöken kapkara kâbus,
Ey hasm-ı hakiki, seni öldürmeli evvel:
Sensin bize düşmanları üstün çıkartan el!
Ey millet uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslam'ı da batsın, diye tutmuş yediyorsun!
Allah'tan utan! Bari bırak dîni elinden..
Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!⁹⁰

Sonuç

Klasik İslam Modernizmi ile İslam'ı; inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, idare, hukuk vb. alanlarda hayata hâkim kılmayı, hilâfet kurumunun da yardımıyla Müslümanlar arasında birlikteliği sağlamayı ve böylece İslam âlemini Batı karşısında yenilmişlik ve geri kalmışlıktan kurtarmayı amaçlayan “İslamcılık” arasında etkileşimden çok, paralellik söz konusudur. Çünkü her iki hareketi doğuran sebepler ile varmak istedikleri amaçlar aynıdır. Hatta Sultan

⁸⁷ Âkif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 14 Ağustos 1913, Cilt: 10, Sayı: 227, s. 366.

⁸⁸ Zümer 39/ 9.

⁸⁹ Balkan Harbi.

⁹⁰ Âkif, *Safahat*, s. 242-243.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

II. Abdülhamid'in siyasetini -İttihâd-ı İslam ve hilâfet vurgusuyla- "İslamcılık" üzerine inşa ettiğini söylemek mümkündür. Şu kadar var ki Klasik İslam Modernizmi daha çok teolojik, İslamcılık ise daha çok siyasî bir karakter taşımaktadır.

Osmanlı İslamcıları ile Mısır Klasik İslam Modernistleri'ni aynı paralele getiren şey, ümmetin problemlerine çare aramaya yönelik bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra tekrar kutsal metne/Kur'an'a yönelme vurgusudur. Bir başka ifadeyle şartlar, her iki hareketin önder ve aydınlarını, Kur'an'a öncekinden daha belirgin bir şekilde hidâyet amaçlı olarak bakmaya sevk etmiştir.

Osmanlı Türkiyesi İslamcıları ile Klasik İslam Modernizmi'nin pasif bir İslam toplumu yerine, aktif/diri bir İslam toplumu meydana getirme gayesinde müşterek olduklarında kuşku yoktur. Her iki hareketin de bu gayeyi gerçekleştirmeye yönelik yeni bir takım teklifleri olmuştur. Bunları, kutsal metin Kur'an'a hidayet amacıyla yönelmek, asr-ı saadet vurgusu yapmak, kültürel mirası sorgulamak, tefsîri kurulum, donukluk ve taklitten kurtarmak, ilme ve çalışmaya teşvik etmek, Batılılaşmadan modernleşmek, taklit, bid'at ve hurafeleri terk etmek vb. şeklinde özetlemek mümkündür.

Âkif, *Sebilürreşâd* dergisinin amacının kendi ifadesiyle "İslamî ilimlerin rûkn-i esâsîsi" olan "tefsir ilmini" ihya etmek olduğunu ifade etmiştir. Onun, "eski tefsir müktesebatından doğrudan nakilde bulunmak faydalı bir iş değildir sözü, onu ve çağdaşı birçok mütefekkirin tüm meselelerde olmasa bile birçok sosyal meselede Klasik İslam Modernizmi ile aynı paralele olduğuna delalet etmektedir.

Gerek Filibeli Ahmed Hilmi ve gerekse Mehmet Âkif, modern çağın meseleleriyle Kur'an âyetleri arasında ilişki kurmuş, bu bağlamda âyetleri bir nevi güncelleştirmiş ve böylece güncel meselelere Kur'an eksenli çözümler üretmeye çalışmışlardır. Sosyal problemlerin çözümünde hidayetine başvuru olan âyetlerin nüzul sebepleri, medlül/mefhum ve maksatlarına tam olarak uyularak güncellenip yorumlandığı söylenemezse de âyetlerin yorumları söz konusu meselelere tahsis edilip dondurulmamıştır. Sosyal meselelere müteallik bazı âyetlerin yorumunda söz konusu mütefekkirler/âlimler tarafından yapılan bu tür güncelleştirmelerin, tefsir kaide ve kuralları dâhilinde yapıldığı söylenebilir. Kanaatimize göre âyetlerin tefsirinde, tolere edilemeyecek büyüklükte bağlam sorunu yoktur.

Sonuç olarak -daha çok- İslamcı diyebileceğimiz Osmanlı müfessir, aydın ve mütefekkirlerinin Kur'an ve tefsir anlayışı, -klasik Osmanlı Kur'an/tefsir anlayışından farklı/bağımsız olarak- modern dönemde ortaya çıkan hidâyet merkezli tefsir, din ve Kur'an anlayışına (İctimâî Tefsîr) yakın bir karakter taşımaktadır. Bu, Mehmet Âkif'in mısralarına: “Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı, Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslam'ı.” şeklinde yansımıştır. Başta Mehmet Âkif olmak üzere Filibeli Ahmed Hilmi, Sait Halim Paşa vb. münevverlerin Kur'an yorumlarını dinî düşüncelerini günümüz tefsir faaliyetlerinde temel fikirler olarak görmek mümkündür.

Kaynakça

- Aydın, M. S. (1990), “Fazlur Rahman Ve İslam Modernizmi”, *İslamî Araştırmalar*, Cilt:4, Sayı: 4, Ekim.
- Aynî, Bedreddin Ebî Muhammed Mahmud B. Ahmed (2001), *Umdetü'l-Kârî Şerh-İ Sahih-İ Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Cerrahoğlu, İ. (1988), Tefsîr Tarihi (I-I), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çağlayan, S. (2010), *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılara İslamcılık*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ebû Dâvûd, Süleyman B. El-Eş'as Es-Sicistânî (275/888), *Sünen* (I-V), Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdilhamid, Dâru Sahnûn Ve Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ersoy, M. A. (2011), *Safahat*, Türdav Yayın Gurubu Adına Editör: Mehmet Dikmen, İstanbul.
- Dikmen, M. (2015), “Hasbihâl” (Afgânî'ye Dair), *Sırât-ı Müstakîm*, 02 Haziran 1910, Cilt: 4, Sayı: 91, S. 222. (Yayınlayan: Bağcılar Belediye Başkanlığı Nisan).
- Dikmen, M. (2016) “Tefsir-İ Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 08 Mart 1912, Cilt: 8, Sayı: 183, S. 5. (Yayınlayan: Bağcılar Belediye Başkanlığı Aralık).
- Dikmen, M. (1912) “Tefsir-İ Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 30 Mayıs 1912, Cilt: 8, Sayı: 195, S. 225.
- Dikmen, M. (2017) “Tefsir-İ Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 26 Eylül 1912, Cilt: 9, Sayı: 212, S. 64-65. (Yay: Bağcılar Belediye Başkanlığı Nisan).
- Mehmet Dikmen, “Tefsir-İ Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 03 Ekim 1912, Cilt: 9, Sayı: 213, S. 83-84.
- Mehmet Dikmen, “Yâ Hasreten Ba'de Hasretin Ale'l-Mü'minîn” (Ahmed Mithat Ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın Vefatları Üzerine), *Sebîlürreşâd*, 02 Ocak 1913 Cilt: 9, Sayı: 225, S. 301.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

-
- Mehmet Dikmen, "Üçüncü Mev'iza", *Sebîlürreşâd*, 20 Şubat 1913, Cilt:9, Sayı: 232, S. 409.
- Mehmet Dikmen, "Tefsir-İ Şerif", *Sebîlürreşâd*, 14 Ağustos 1913, Cilt: 10, Sayı: 227, S. 366. (Yay: Bağcılar Belediye Başk. Ağustos 2017).
- Güler, İ. (2017), *Sünniliğin Eleştirisine Giriş*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Hatiboğlu, İ (2004), *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, Hadisevi, İstanbul.
- Kara, İ. (2011), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (I-Iı)*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kara, İ. (2014), *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kutluer, İ. (2001), "İslamcılık" *Dia (I-XlIV)*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, XxIII, 65-67.
- Mansûrîzâde Sâit, "Teaddüd-Ü Zevcât İslam'da Men Olunabilir", *İslam Mecmuâsı*, Cilt: 1, Sayı: 8, (1330-1332), S. 236-238.
- Mertoğlu, Suat, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Âkif'in Arapça'dan Yaptığı Tercüme Üzerine Notlar", *Divan*, Yıl: 4 (1999/2), Sayı: 7.
- Nuaym B. Hammâd, *Kitabu'l-Fiten (I-Iı)*, Mektebetü't-Tevhîd, Kahire 1412.
- Özcan, A. (2001), "İslamcılık" *Dia (I-XlIV)*, T.D.V. Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, M. (2013), *Çağdaş İslam Düşüncesi Ve Kurâncılık*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi (I-Iı)*, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul 1971.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 6, 13 Mayıs 1326.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 7, 20 Mayıs 1326.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 8, 27 Mayıs 1326.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 9, 3 Haziran 1326.
-

-
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, “Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği”, *Hikmet Gazetesi*, Numara: 10, 10 Haziran 1326.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, *Huzûr-I Aklü Fende Maddiyyûn Meslek-İ Dalâleti*, Sad: Erdoğan Erbay- Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, *Hikmet Yazıları*, Haz: Ahmet Koçak, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman B. Ahmed, *Mu'cemü'l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire Ty.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed B. İsâ (279/893), *Es-Sünen* (I-V), Thk: İbrahim Adve Ivaz, Dâru Sahnûn Ve Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi* (I-Ix), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları-Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Whelan, Richard, *El-Kaidecilik: İslam'a Tehdit, Dünya'ya Tehdit*, Trc: Hüseyin Bağcı Bayram Sinkaya-Pınar Arıkan, Platin Yayınları, Ankara 2006.

ORTAOKUL ALTINCI SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SESLİ OKUMA HIZLARI İLE SESLİ OKUMA PROZODİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Özgür BABAYİĞİT¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızları ile prozodik okumaları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama türündedir. Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Yozgat il merkezindeki ortaokul altıncı sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örnekleme toplamda 418 öğrenci yer almaktadır. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızlarını belirlemek amacıyla, ortaokul altıncı sınıf Türkçe ders kitabından bir metin sesli olarak okutulmuştur. Bunun yanı sıra prozodik okuma ölçeği kullanılmıştır. Öğrencilerin sesli okuma hızı ortalamasının $\bar{x}=104,94$ olduğu belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle, ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin bir dakikada sesli okudukları kelime sayısı 105'tir. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodi puanları $\bar{x}=2,53$; $S=,69$ 'dur. Bir başka ifadeyle ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodilerinin orta düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodileri arasında ($r=0,433$; $p<0,01$) orta düzeyde, pozitif yönlü, anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul, sesli okuma, hız, prozodi, ilişki.

CORRELATION BETWEEN THE READING ALOUD SPEED AND THE READING ALOUD PROSODY OF THE SIXTH GRADE STUDENTS

Abstract

The aim of this research is to investigate the relationship between the reading speed and prosodic readings of the sixth grade students in the secondary school. The research is of correlational design of quantitative research methods. The population of the research consists of the sixth grade students in the secondary school in the city center of Yozgat in the academic year 2018-2019. There are a total of 418 students in the sample. In order to determine the reading speed of the sixth grade students in the secondary school, a text from the sixth grade Turkish textbook was read. In addition, prosodic reading scale was used. The average reading speed of the students was determined as $\bar{x}=104.94$. In other words, the number of words that the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi. E-posta: ozgur.babayigit@bozok.edu.tr

middle school sixth grade students read aloud in one minute is 105. Audition reading scores of the sixth grade students in the secondary school $\bar{x}=2.53$; $S=.69$. In other words, it is understood that the reading aloud processes of the sixth grade students in the middle school are at an intermediate level. A moderate, positive and significant relationship was found between the reading aloud speed of the middle school students and the reading aloud prosody ($r=0.433$; $p<0.01$).

Keywords: *Secondary school, reading aloud, rate, prosody, correlation.*

Giriş

İlkokul birinci sınıfta öğrencilere okuma öğretilmektedir. İlkokul sürecinde öğrencilerin okuma becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. İlkokulun bir üst öğrenim basamağı olan ortaokulda da okuma becerisi geliştirilmeye devam edilmektedir. İlköğretim sürecinde ağırlıklı olarak sesli okuma gerçekleştirilmektedir. Sesli okuma, öğrencilerin okuma gelişimlerini takip etmek, okuma yanlışlarını belirlemek açısından önemlidir. Sesli okumada önemli bir unsur prozodidir. Araştırmanın giriş bölümünde öncelikle sesli okuma, okuma hızı konularına değinilmiştir. Ardından prozodi ve prozodik okuma kavramları incelenmiştir.

Sesli okuma, göz ile bellek ilişkisi sonucunda yazıya aktarılmış anlamın, konuşma organları ile ifadesidir (Aktaş ve Gündüz, 2002, s. 25). Sesli okuma, yazılanları görme, sözcükleri fark etme, sözcüklerin görüntüleri ile anlamını zihinsel sözlükten bulma, seslendirme ve anlama işlemidir (Güneş, 2007, s. 153). Sesli okuma, yazılı bir metnin sesli olarak çözümlenmesi demektir (Beyreli, Çetindağ ve Celepoğlu, 2015, s. 171). Bir diğer tanıma göre sesli okuma bir yazının dinleyicileri tarafından keyifle duyabileceği yükseklikte okunması olarak tanımlanabilir (Öz, 2011, s. 212). Sesli okuma; kavrama, kelime hazinesi, hız ve doğruluk öğeleri üzerine kurulmaktadır (Korkmaz, 2008, s. 102). Sesli okuma sırasında gözün sözcüğü gördüğü an ile sözcüğün seslendirilmesi arasında saniyenin dörtte biri süre geçmektedir (Güneş, 2007, s. 154). Normal bir sesli okumada hız ölçüsü dakikada 150 kelimedir (Korkmaz, 2008, s. 102).

Sesli okuma, öğrencinin bilgi düzeyi, ana diline hâkimiyeti hakkında ipuçları vermesi açısından önemlidir (Aktaş ve Gündüz, 2002, s. 25). Sesli okumanın amacı öğrencilerin metinde geçen kelimeleri doğru telaffuz etmelerini sağlamaktır (Karatay, 2014, s. 58). Sesli okuma, sesi, vurguyu ve tonlamayı geliştirmektedir (Güneş, 2007, s. 154). Sesli okuma ile amaçlanan durum, yazının doğru ve

Ortaokul Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okuma Hızları İle Sesli Okuma Prozodileri Arasındaki İlişki

konuşma dilinin özelliklerini yansıtacak bir yapıda dile getirilmesidir. Sesli okumanın konuşur gibi olması hedeflenmektedir (Kavcar, Oğuzkan ve Sever, 1998, s. 44; Yılmaz, 2018, s. 91). Sesli okuma çalışmaları öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmektedir (Karatay, 2014, s. 58). Sesli okumada gözün yanı sıra işitme duyu oranı olan kulağın faaliyete geçmesi sonucu okuduğunu anlama seviyesi artmakta (Aktaş ve Gündüz, 2002, s. 25; Lane ve Wright, 2007, s. 669), öğrenme ve ezberleme hızlı ve kalıcı olmaktadır (Beyreli, Çetindağ ve Celepoğlu, 2015, s. 171). Sesli okuma, öğrencilerin okuma seviyesini belirlemeye yardımcı olmakla birlikte öğrencilerin düzgün konuşma yeteneğini geliştirmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2006, s. 66). Ortaokulun ilk yılında sesli okumaya üçte bir oranında yer verilmesi gerekmekte, ikinci ve üçüncü sınıflarda bu oranın gittikçe azaltılması gerekmektedir (Aytaş, 2005, s. 467). Sesli okuma kavramının ardından prozodi kavramı açıklanmaktadır.

Prozodi kavramı ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Prozodi, cümle sesli olarak okunurken tonlama, ritim, vurgulama yapılması demektir (Koriat, Greenberg, Kreiner, 2002, s. 270). Türk Dil Kurumuna göre prozodi; vurgu, durak, ezgi gibi ses bilgisi öğelerinin tamamı anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2018). Prozodi, metnin etkili olarak okunmasına katkı sağlayan vurgu, ton, zamanlama, duraklama gibi özellikleri içermektedir (Akyol, Yıldırım, Ateş, Çetinkaya ve Rasinski, 2014, s. 12; Yıldırım ve Ateş, 2011, s. 6). Prozodi, okunan metnin anlamına uygun olarak vurgu, tonlama, duygulu ve ritmik okumayı içermektedir (Ateş, 2016, s. 209). Prozodi, metni doğal bir ses ile ahenkli olarak okuma olarak tanımlanabilmektedir (Başaran, 2013, s. 2280). Prozodi; tempo, ritim, vurguyu kapsayan fonolojik alt boyuttur (Whalley ve Hansen, 2006, s. 288). Yapılan tanımlar incelendiğinde, sesli okumadaki vurgu ve tonlamaya dikkat çekildiği görülmektedir. Prozodinin konuşur gibi okuma olarak tanımlanabileceği düşünülmektedir.

Prozodik okuma, sesli okuma sırasında prozodik unsurların dikkate alınarak gerçekleştirilmesidir. Okuma prozodisi, etkili bir ifade ile metni yorumlayabilmektir (Akyol, Yıldırım, Ateş, Çetinkaya ve Rasinski, 2014, s. 12). Prozodik okuma, okuduğunu anlamayı artırmaktadır (Hudson, Lane ve Pullen, 2005, s. 707). Prozodik okuma, bir metnin sesli olarak ifade edilmesi olarak ifade edilebilmektedir (Koriat, Greenberg, Kreiner, 2002, s. 279). Prozodik okuma, anlamlı okumaya ve okumadaki melodiye işaret etmektedir (Rasinski, Rikli ve Johnston, 2009, s. 351). Prozodi; tonlama,

vurgulama ve zamanlamayı içermektedir (Keskin ve Akyol, 2014, s. 110). Okumanın prozodik olması metnin daha keyifli dinlenmesine ve daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (Ashby, 2006, s. 318; Whalley ve Hansen, 2006, s. 289). Sesli okumada prozodinin işe koşulması, okurun metnin anlamlı olarak okumasına işarettir (Rasinski, 2004, s. 14). Prozodi kavramının okuma içerisindeki yerini anlamak açısından Şekil 1'i incelemekte fayda bulunmaktadır. Okumadaki kritik köprü Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Okumadaki Kritik Köprü (Rasinski, 2012, s. 517)

Şekil 1 incelendiğinde, okumada üç ana unsur dikkati çekmektedir. Bunlar kelime tanıma, akıcılık ve anlamadır. Prozodi kavramı akıcılık kavramının içerisinde yer almaktadır.

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, prozodi kavramının akıcı okuma konusu altında incelendiği görülmektedir. Baştuğ ve Akyol (2012) tarafından yapılan araştırma, ilköğretim 2-5. sınıflar ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma ilişkisel tarama modelindedir. Çalışma grubunda 72 öğrenci yer almaktadır. Araştırma sonucunda okuma hızı ve prozodi birbiriyle önemli derecede ilişkili çıkmıştır. Başaran (2013) tarafından yapılan çalışmada ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin akıcı okumalarıyla okuduğunu anlama arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırma ilişkisel tarama türündedir. Doksan dördüncü sınıf öğrencisi örnekleme oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda prozodinin diğer akıcı okuma becerilerine oranlar derinlemesine anlam kurmayı daha iyi yordadığı tespit edilmiştir. Keskin, Baştuğ ve Akyol (2013) tarafından yapılan araştırmada, ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sesli okuma ve konuşma prozodileri arasındaki ilişki incelenmiştir. 50 öğrenci ile çalışılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %52'sinin sesli okuma prozodilerinin düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Kaya ve Doğan (2016) tarafından yapılan çalışmanın amacı ilkokul birinci

Ortaokul Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okuma Hızları İle Sesli Okuma Prozodileri Arasındaki İlişki

sınıf öğrencilerinin akıcı okuma becerilerini belirlemektir. Araştırma durum çalışması türündedir. 75 birinci sınıf öğrencisi ile uygulamalar yapılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin prozodi açısından ($\bar{x}=1,90$) yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan bu araştırmanın amacı, ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızları ile prozodik okumaları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. İlgili araştırmalar incelendiğinde, ağırlıklı olarak ilkökul öğrencileriyle çalışıldığı görülmektedir. Yapılan bu araştırmada ortaokul altıncı sınıf öğrencileri ile çalışılmıştır. Araştırma sınıf öğretmenlerine, Türkçe öğretmenlerine konu ile ilgili olarak bir fikir vermesi açısından önemlidir. Ayrıca okuma konusunda çalışan araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın ana problemi şu şekildedir:

- Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızları ile sesli okuma prozodileri arasındaki ilişki nedir?

Belirtilen ana problem kapsamında şu alt problemlere yanıt aranmaktadır:

- Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızları ne düzeydedir?

- Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodileri ne düzeydedir?

- Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızları ile sesli okuma prozodileri arasında anlamlı ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel araştırma yöntemleri arasında yer alan tarama desenine göre desenlenmiştir. Bu desenin türleri arasında yer alan ilişkiyel tarama deseni tercih edilmiştir. Bu desende birden çok durum arasındaki ilişkinin varlığını ve/veya derecesini müdahale olmadan incelenmesi sağlanır (Creswell, 2011, s. 338). Bu araştırmada, ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızları ile prozodik okumaları arasındaki ilişki incelendiği için ilişkiyel tarama yöntemi tercih edilmiştir.

Örneklem

Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Yozgat il merkezindeki ortaokul altıncı sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde basit seçkisiz küme örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Küme örneklemede, mevcut gruplardan bazıları rastgele seçilmektedir (McMillan ve Schumacher, 2006, s. 123). Küme örnekleme yöntemiyle Yozgat il merkezindeki

dört ortaokul tespit edilmiştir. Örneklemdeki ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin demografik özellikleri Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Örneklem Demografik Özellikleri

Cinsiyet	<i>f</i>	%
Erkek	187	45
Kız	231	55
Toplam	418	100

Tablo 1 incelendiğinde, örneklemdeki öğrencilerin 187’si erkek, 231’i kız öğrencidir. Örneklemde toplamda 418 öğrenci yer almaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma sorularının yanıtlanması için nicel veri toplama aracı olarak prozodik okuma ölçeğine ve sesli okuma hızı formuna yer verilmiştir.

Prozodik Okuma Ölçeği

Araştırma kapsamında Keskin, Baştuğ ve Akyol (2013) tarafından geliştirilen prozodik okuma ölçeği işe koşulmuştur. Bu ölçeğin kullanılmasına yönelik geliştiricilerden elektronik posta ile yazılı izin alınmıştır. Prozodik okuma ölçeği tek faktörlü bir yapıda olup 15 maddeden oluşmaktadır. Prozodik Okuma Ölçeği beşli Likert yapıda olup madde puanlamaları 0, 1, 2, 3, 4 şeklinde yanıtlanmaktadır. Bu ölçekten en çok 60 puan alınabilmektedir. Bu toplam puanın %50’sini bir diğer ifadeyle 30 puan (Zutell ve Rasinski, 1991) alan öğrenciler, prozodik açıdan yeterli düzeyde oldukları kabul edilmektedir. Ölçeğin yapı geçerliliği için açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve tek faktörlü bir yapıda olduğu görülmüştür. Bu ölçeğe ait toplam varyansın %79’unun tek faktörde açıklanmaktadır. 15 maddelik ölçeğin iç tutarlılık katsayısı değeri 0,981 olarak bulunmuştur.

Sesli Okuma Hızı Formu

Okuma hızı kelimelerin okuyucu tarafından ne ölçüde otomatik tanındığı hakkında bilgi vermektedir. Okuma hızını belirlemek üzere basitçe 60 saniyelik sesli okuma süresince öğrencinin doğru okuduğu kelimeler hesaplanmaktadır (Akyol, Yıldırım, Ateş, Çetinkaya ve Rasinski, 2014, s. 11). Ortaokul altıncı

Ortaokul Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okuma Hızları İle Sesli Okuma Prozodileri Arasındaki İlişki

sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızlarını belirlemek amacıyla Ceylan, Duru, Erkek ve Pastutmaz (2018, s. 236-237) tarafından yazılan, Ortaokul Altı Türkçe Ders Kitabında yer alan "Cirit" başlıklı metin kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Veriler Türkçe derslerinde toplanmıştır. Veri toplama sırasında öğrenciler, Türkçe öğretmeninim himayesinde derslerini işlemişlerdir. Araştırmacı ise öğretmen masasında araştırmayı yürütmüştür. Türkçe dersinde her bir öğrenci sırayla öğretmen masasına çağırılmıştır. Öğrencinin demografik bilgilerinin alınmasının ardından, sesli okuma yaptırılmıştır. Araştırmacı kronometre yardımıyla bir dakikalık süre tutmuştur. Öğrencinin bir dakikalık süre boyunca, sesli olarak okumuş olduğu kelime sayısı not edilmiştir. Bunun yanı sıra öğrencilerin sesli okumaları ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Ses kayıt cihazına kaydedilen sesli okumalar, araştırmacı tarafından dinlenmiş ve prozodik okuma ölçeğine işlenmiştir. Böylelikle her bir öğrencinin sesli okuma hızı ve prozodik okuma ölçeği skoru oluşturulmuştur. Bu şekilde elde edilen sayısal veriler SPSS 20 paket programına girilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 20 paket programı aracılığıyla çözümlenmiştir. Öncelikle verilerin normal dağılımına bakılmıştır. Grup büyüklüğü 50'den fazla (Büyüköztürk, 2012, s. 42) olduğundan Kolmogrov-Smirnov tablosu incelenmiştir. Eğer test sonucunda istatistiksel anlamlılık düzeyi elde edilmezse ($p>,05$) test puanlarının normal dağıldığı söylenebilmektedir (Field, 2009, s. 147). Test sonucunda verilerin normal dağıldığı anlaşılmıştır ($p>,05$). Öğrencilerin sesli okuma prozodi düzeylerini belirlemek için aritmetik ortalamalara; sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodileri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

Bulgular

Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ve sesli okuma prozodileri aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Ortaokul Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okuma Hızı ve Sesli Okuma Prozodileri Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	n	\bar{x}	S
Sesli okuma hızı	418	104,94	22,89
Sesli okuma prozodisi	418	2,53	,69

Tablo 2’de ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ve sesli okuma prozodilerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma puanları verilmiştir. Öğrencilerin sesli okuma hızı ortalamasının $\bar{x}=104,94$ olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle, ortaokul öğrencilerinin bir dakikada sesli okudukları kelime sayısı 105’tir. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodilerinden alabilecekleri en yüksek puan ortalaması “4”, en düşük puan ortalaması ise “0”dır. Buna göre öğrencilerin sesli okuma prozodi puanları $\bar{x}=2,53$; $S=,69$ ’dur. Bir başka ifadeyle ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodilerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodilerinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. İncelenen frekans dağılımı neticesinde, toplam 418 altıncı sınıf öğrencisinden, 319 öğrencinin sesli prozodi puanları iki ve üzerindedir. 99 öğrencinin sesli okuma prozodi puanları ikinin altındadır. Bir başka ifadeyle ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodi başarı oranları %76’dır.

Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodileri arasındaki ilişkiye yönelik olarak yapılan pearson korelasyon testi Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3: Ortaokul Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okuma Hızı İle Sesli Okuma Prozodileri Arasındaki İlişki

	Sesli okuma hızı	Sesli okuma prozodisi
	1	,433**
Sesli okuma hızı	418	,000
	,433**	1
Sesli okuma prozodisi	,000	418
	418	418

**p<0,01

Ortaokul Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okuma Hızları İle Sesli Okuma Prozodileri Arasındaki İlişki

Tablo 3'te ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodileri arasındaki ilişkiyi gösteren pearson korelasyon katsayısına ait sonuçlar verilmiştir. Buna göre öğrencilerin sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodileri arasında ($r=0,433$; $p<0,01$) orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuçlara göre, ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodisi arasında karşılıklı, pozitif, orta düzeyde bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Determinasyon katsayısı ($r^2=0,19$) dikkate alındığında, sesli okuma prozodisindeki toplam varyansın yani değişkenliğin %19'unun sesli okuma hızından kaynaklandığı söylenebilmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızları ile sesli okuma prozodileri arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırma sonucunda, ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ortalamasının $\bar{x}=104,94$ olduğu tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle, ortaokul öğrencilerinin bir dakikada sesli okudukları kelime sayısı 105'tir. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodi puanları $\bar{x}=2,53$; $S=,69$ 'dur. Bir başka ifadeyle ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodilerinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodilerinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilmektedir. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodi başarı oranları %76'dır. Kaya ve Doğan (2016, s. 1448) tarafından yapılan araştırma sonucunda ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodileri $\bar{x}=1,90$ olarak tespit edilmiştir. Yapılan bu araştırma sonucuyla Kaya ve Doğan (2016, s. 1448) tarafından yapılan araştırma sonucu arasında sesli okuma prozodileri arasında $\bar{x}=0,63$ fark bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle, ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodileri, ilkokul birinci sınıf öğrencilerin sesli okuma prozodilerinden daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Keskin, Baştuğ ve Akyol (2013) tarafından yapılan araştırma sonucunda ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerin %52'sinin sesli okuma prozodilerinin düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Yapılan bu araştırma ile Keskin, Baştuğ ve Akyol (2013) tarafından bulunan sesli okuma prozodileri arasında %28'lik bir fark bulunmaktadır. Yani, ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodileri, ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sesli okuma prozodilerinden daha iyidir. Ayrıca Armut ve Türkyılmaz (2017, s. 360) tarafından yapılan araştırma sonucunda sınıf seviyesi

yükseldikçe prozodik okuma düzeyinin de anlamlı şekilde arttığı belirlenmiştir. Bu durum, öğrencilerin öğrenim seviyesinin yükseldikçe sesli okuma prozodilerinin arttığını işaret etmektedir.

Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodileri arasında ($r=0,433$; $p<0,01$) orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodisi arasında karşılıklı, pozitif, orta düzeyde bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Determinasyon katsayısı ($r^2=0,19$) dikkate alındığında, sesli okuma prozodisindeki toplam varyansın yani değişkenliğin %19'unun sesli okuma hızından kaynaklandığı söylenebilmektedir. Araştırma sonucuyla benzerlik gösterecek şekilde Baştuğ ve Akyol (2012) tarafından yapılan araştırma sonucunda ilköğretim 2-5. sınıf öğrencilerinin okuma hızı ile sesli okuma prozodisi arasındaki korelasyon katsayısı $r=,869$ bulunmuştur. Okuma hızı ile sesli okuma prozodisinin birbiriyle önemli derecede ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, araştırma sonucuyla benzer bir şekilde, Başaran (2013) tarafından yapılan araştırma sonucunda, ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodisi arasında istatistiki olarak manidar ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir ($r=,226$; $p<,05$).

Araştırmanın tartışma bölümü yazılırken, araştırmacı tarafından oluşan bir önyargıyı paylaşmakta fayda bulunmaktadır. Araştırmacı bu bölümü yazarken, öğrenim seviyesi yükseldikçe, öğrencilerin sesli okuma hızı ile sesli okuma prozodileri arasındaki korelasyon katsayısının sıfıra doğru yaklaşacağını düşünmüştür. Bu durumun nedeni olarak da Baştuğ ve Akyol (2012) tarafından elde edilen korelasyon katsayısı $r=,869$ görülmüştür. Baştuğ ve Akyol (2012) bu çalışmayı ilköğretim 2-5. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı tarafından yapılan araştırma sonucunda ortaokul altıncı sınıflar için korelasyon katsayısı $r=0,433$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar çerçevesinde, öğrenim seviyesi yükseldikçe öğrencilerin sesli okuma hızları ile sesli okuma prozodileri arasındaki ilişkideki azalma olabileceği düşünülmüştür. Ancak bu önyargının giderilmesinde, Başaran (2013) tarafından yapılan araştırma sonucunda ulaşılan ilkokul dördüncü sınıf öğrencileri için korelasyon katsayısı $r=,226$, etkili olmuştur.

Araştırma sonuçları kapsamında, ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin sesli okuma hızları ile sesli okuma prozodileri arasında orta düzeyde ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Prozodi kavramının okuduğunu anlama ile ilgili bir kavram olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin sesli okuma hızlarını

Ortaokul Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okuma Hızları İle Sesli Okuma Prozodileri Arasındaki İlişki

artırmaya yönelik olarak çalışmalar yapılması önerilmektedir. Bu çalışmaların başında öğrencilere sesli okuma yarışmaları yaptırmak ve yarışma sonlarında ödül vermek olabilir. Öğrencilere sınıf karşısında inşat çalışmaları yaptırılabilir. Ayrıca, öğrencilere sesli okumadaki vurgu, tonlama ve ritim kavramlarının kazandırılması amacıyla, sınıf öğretmenleri ve Türkçe öğretmenlerince örnek okumaların artırılması faydalı olacaktır. Bunun yanı sıra, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu spikerleri tarafından okunmuş hikâye ve masallar öğrencilere dinletilebilir. Dinlemenin ardından, örneğe uygun olarak sesli okuma yapmaları sağlanabilir.

Prozodik okuma konusunun ağırlıklı olarak ilköğretim seviyesinde araştırıldığı tespit edilmiştir. Bu durumun öğrencideki okuma gelişimi ile ilgili olabileceği düşünülmektedir. Prozodik okumanın boyamsal gelişimini incelemek bakımından, ilerde yapılacak araştırmalarla prozodik okuma konusunun lise ve üniversite düzeyinde, hatta yetişkinlerle çalışılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akyol, H., Yıldırım, K., Ateş, S. Çetinkaya, Ç. ve Rasinski, T. V. (2014). *Okumayı değerlendirme öğretmenler için kolay ve pratik bir yol*. Ankara: Pegem Akademi.
- Armut, M. ve Türkyılmaz, M. (2018). Ortaokul öğrencilerinin okuma becerileri üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 217-236. doi: 10.17556/erziefd.330587
- Ashby, J. (2006). Prosody in skilled silent reading: evidence from eye movements. *Journal of Research in Reading*, 29(3), 318-333, doi: 10.1111/j.1467-9817.2006.00311.x
- Ateş, M. (2016). Ortaokul öğrencilerinin prozodik okuma becerileri ile okuma kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 4(3), 207-216.
- Aytaş, G. (2005). Okuma eğitimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 461-470.
- Başaran, M. (2013). Okuduğunu anlamamanın bir göstergesi olarak akıcı okuma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(4), 2277-2290.
- Baştuğ, M. ve Akyol, H. (2012). Akıcı okuma becerilerinin okuduğunu anlamayı yordama düzeyi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi - Journal of Theoretical Educational Science*, 5(4), 394-411.
- Beyreli, L., Çetindağ, Z. ve Celepoğlu, A. (2015). *Yazılı ve sözlü anlatım* (8. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Veri analizi el kitabı* (17. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

-
- Ceylan, S., Duru, K., Erkek G. ve Pastutmaz, M. (2018). *Türkçe 6 ders kitabı*. Ankara: Devlet Kitapları.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Boston: Pearson Education, Inc.
- Field, A. P. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3rd Edition). London: Sage Publications.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayın dağıtım.
- Hudson, R. F., Lane, H. B. ve Pullen, P. C. (2005). Reading fluency assessment and instruction: What, why, and how. *The Reading Teacher*, 58(8), 702-714. Doi: 10.1598/RT58.8.1
- Karatay, H. (2014). *Okuma eğitimi kuram ve uygulama* (2. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Kavcar, C., Oğuzkan, F. ve Sever, S. (1998). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kaya, D. ve Doğan, B. (2016). Birinci sınıf öğrencilerinin akıcı okumalarının değerlendirilmesi, *Turkish Studies*, 11(3), 1435-1456, doi: 10.7827/TurkishStudies.9283
- Keskin, H. K., Baştuğ, M. ve Akyol, H. (2013). Sesli okuma ve konuşma prozodisi: ilişkiel bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 168-180.
- Keskin, H. ve Akyol, H. (2014). Yapılandırılmış okuma yönteminin okuma hızı, doğru okuma ve sesli okuma prozodisi üzerindeki etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(4), 107-119.
- Koriat, A., Greenberg, S. N., Kreiner, H. (2002). The extraction of structure during reading: Evidence from reading prosody. *Memory & Cognition*, 30(2), 270-280.
- Korkmaz, B. (2008). Okuma eğitimi. S. Çelenk ve A. Tazebay (Ed.), *Türkçe öğretimi* (ss. 70-127). Ankara: Maya Akademi Yayın Dağıtım.
- Lane, H. B., & Wright, T. L. (2007). Maximizing the effectiveness of reading aloud. *The Reading Teacher*, 60(7), 668-675. doi:10.1598/RT.60.7.7
- McMillan J. H. ve Schumacher, S. (2006). *Research in education: evidence-based inquiry* (6th ed.). Boston: Pearson Education, Inc.
- Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (2006). *İlköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara.
- Öz, M. F. (2011). *Uygulamalı Türkçe öğretimi* (4. Baskı). Ankara: Anı yayıncılık.
-

**Ortaokul Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okuma Hızları İle Sesli
Okuma Prozodileri Arasındaki İlişki**

- Rasinski, T. V. (2004). *Assessing reading fluency*. Honolulu: Pacific Resources for Education and Learning.
- Rasinski, T. V., Rikli, A. ve Johnston, S. (2009) Reading fluency: more than automaticity? more than a concern for the primary grades?, *Literacy Research and Instruction*, 48(4), 350-361, DOI: 10.1080/19388070802468715.
- Rasinski T. V. (2012). Why reading fluency should be hot! *The Reading Teacher*, 65(8), 516-522.
- Türk Dil Kurumu (2018). Güncel Türkçe Sözlük. <http://www.tdk.gov.tr/>
- Whalley, K. ve Hansen, J. (2006). The role of prosodic sensitivity in children's reading development. *Journal of Research in Reading*, 29(3), 288-303.
- Yıldırım, K. ve Ateş, S. (2011). Prozodi: anlamayı etkileyen yükselen bir değer mi?, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 1-27.
- Yılmaz, M. (2018). Okuma eğitimi. M. Yılmaz (Ed.). *Yeni gelişmeler ışığında Türkçe öğretimi* (2. baskı). Ankara: Pegem Akademi. (ss. 81-112).
- Zutell, J. ve Rasinski, T. V. (1991). Training teachers to attend to their students' oral reading fluency. *Theory Into Practice*, 30(3), 211-217, doi: 10.1080/00405849109543502

ÖĞRETMENLERİN “ETKİLİ SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENİ” ALGISI: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Çiğdem ALDAN KARADEMİR¹
Aysun AKGÜL

Öz

Bu araştırmada “Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni Algısı” öğretmen görüşleri doğrultusunda incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2017-2018 eğitim öğretim yılında devlet okullarında görev yapan toplam 13 (7 kadın-6 erkek) sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmuştur. Çalışma grubunun belirlenmesinde maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği kullanılmış ve çeşitli mesleki kıdeme sahip öğretmenlere ulaşılmıştır. Görüşme tekniği ile veriler toplanmış, görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmış, etkili sosyal bilgiler öğretmenlerinin “ders içinde”, “ders dışında” ve “okul dışında” sahip oldukları özellikler, öğretmen algıları doğrultusunda tespit edilmiştir. Öğretmenlerin görüşlerine göre etkili sosyal bilgiler öğretmenin “model olan”, “gündemden haberdar”, “bireysel farklılıklara vurgu yapan”, “siyaset ve vatandaşlık bilgisi ile demokrasi kültürüne sahip”, “yol gösteren”, “lider olan” özelliklere sahip olduğu belirlenmiştir. Etkili sosyal bilgiler öğretmeni algısı, alanyazında ifade edilen “etkili öğretmen” özellikleriyle örtüşmektedir. Ancak öğretmen görüşlerine göre “ülke, millet, tarih sevgisi” ve kullanılan yöntemlerin örneklendirilmesi konuları öğretmenler tarafından bazı nedenler ifade edilerek detaylı bir şekilde ele alınamamaktadır.

Anahtar Sözcükler: etkili öğretmen, sosyal bilgiler öğretmeni, öğretmen algısı, olgu bilim, nitel araştırma.

TEACHERS' PERCEPTION OF “EFFECTIVE SOCIAL STUDIES TEACHER”: A QUALITATIVE RESEARCH

Abstract

In this study, “Effective Social Studies Teacher Perception” was examined in line with teacher views. In this research, the phenomenology, a kind of qualitative research design was used. The study group consisted of 13 (7 female-6 male) social studies teachers working in public schools at the 2017-2018 academic year. The maximum diversity sampling technique was used to determine the study group and reached to the teachers with various vocational

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi. E-posta: caldankarademir@hotmail.com

seniority. Interview was used as data collection technique and at interviews, semi-structured interview form was used. Analyzing the data content analysis was used and the characteristics of effective social studies teachers “in-class”, “out of class” and “out of school” were determined according to teachers’ perceptions. According to the teachers’ views, social studies teachers have the characteristics of “being model”, “aware of the agenda”, “emphasizing individual differences”, “having a culture of democracy and knowledge of politics and citizenship”, “guiding” and “being a leader”. The perception of effective social studies teacher coincides with the characteristics of “effective teacher” in the literature. However, according to the teachers’ views, the subjects such as the “country, nation, history love” and the methods used are not covered in detail by the teachers expressing some reasons.

Keywords: *effective teacher, social studies teacher, teacher perception, phenomenology, qualitative research*

Giriş

“Yeryüzünde öğretmenlikten daha şerefli bir meslek tanımıyorum” sözünü söyleyen antik çağ filozofu Diyojen, öğretmenlik mesleğinin önemine yüzyıllar öncesinden dikkat çekmiştir. Bununla birlikte bugün değişen ve gelişen dünyada bireyden ve öğretmenden beklenen özellikler zamana göre farklılık gösterse bile öğretmenlik mesleği önemini korumaktadır. Öğretmenlik mesleği 1973 tarihli 1739 sayılı Milli Eğitim temel kanunundaki tanıma göre “devletin eğitim öğretim ve bununla ilgili öğretim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir” şeklinde ifade edilmiştir (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973: madde 43). Bugün öğretmen sadece öğreten değil, eğitimin temsilcisi ve öğrenmeye sürekli devam eden rehber konumundadır. Bu durum öğretmenlik mesleğinin var olan önemini daha da arttırmıştır. Öğrenmeye sürekli devam eden öğretmenin, kendi gelişiminin yanında öğrencilerin de sürekli öğrenmesini ve gelişmesini sağlayacağı düşünülebilir.

Sullivan ve McDonough (2002), öğretmenleri eğitimde iyi yönde gelişmenin baş mimarları, olarak betimlemektedir. Toplum ve geleceği etkileyen öğretmenin niteliği ve yeterlilikleri konusu araştırılmaya devam etmektedir. Böylesine etkiye sahip olan öğretmenler karşımıza etkili öğretmen tanımını, bu tanıma uygun özelliklerin neler olabileceği sorunsalını çıkarmıştır. Sağır Eyicil’e göre (2011) hedefleri başarmakla etkili olma durumu gerçekleşir.

Etkili öğretmen de eğitim programları ile ulaşılması istenen hedefleri öğrencilere kazandıran kişidir. Ayrıca eğitim sisteminin temel ögesi olan öğretmenlerin başarısı ile özellikleri arasında ilişki vardır (Şen ve Erişen, 2002). Eğitimden beklenen hedeflere ulaşabilmek için, amaçların tümüyle gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu sebeple öğretmenlerin öncelikle etkili olması, ülkemizde eğitimin amaçlarına ulaşabilmesi için gerekmektedir (Şahin, 2011).

Etkili öğretmen niteliklerini belirlemek için yapılan çalışmalarda, birbirini kapsayan ama vurgu noktaları farklı olabilen sınıflamalar yapıldığı görülmektedir. Etkili bir öğretmende bulunması gereken nitelikler kişisel ve mesleki olarak sınıflandırılmıştır. Öğretmenin hoşgörülü, sabırlı, açık fikirli, esnek ve uyarlayıcı, sevecen, anlayışlı, esprili, yüksek başarı beklentisi olan, cesaretlendirici ve destekleyici olma alt başlıkları kişisel niteliklerle ilgili görülmektedir. Genel kültür, konu alanı bilgisi, mesleki beceri ve yeterlikler (öğretim sürecini planlama, çeşitlilik getirebilme, süreyi etkili kullanma, katılımcı öğretim ortamı düzenleme, öğrencilerdeki gelişimi izleyebilme) mesleki niteliklerle ilgili ölçütlerdir (Erden, 1998 Akt: Karagöz, 2009). Karakelle'ye göre(2005) ise öğretmenlerin etkili öğretmen tanımlarının etkili öğretmen boyutlarına göre incelenmesi amacıyla yaptığı çalışmada etkili öğretmenlik özellikleri mesleki bilgi, öğretim becerileri, öğrenci ilişkileri, sunuş becerileri, sınıf yönetimi, kişisel nitelikler ve tutumlar boyutu olarak 6 boyutlu incelenebilir. Karagöz'ün (2005) öğretmenlerin etkili öğretmen rollerine yönelik algılarını tespit etmek amacıyla yaptığı araştırmaya göre etkili öğretmen, alanına hâkim, şartlara göre uygun yöntemleri kullanan, kendine güvenen, dersi anlaşılır şekilde anlatan, öğrencilerle etkili iletişim kuran ve öğrenmeyi basitleştirmek amaçlı bazı kişilik özelliklerine sahip öğretmendir. Erişen'in (2002) öğretim elemanlarının etkili öğretmenlik özelliklerini belirlemek amaçlı yaptığı çalışmaya göre ise etkili öğretmenin özellikleri, yeniliklere ve gelişmelere açık, mesleğini seven, eleştiren, soru soran öğretmen olmasıdır. Etkililiğe karar vermek karmaşık olsa da, etkili öğretmenlerin öğrencilerin yaşamı ve öğrenmesi üzerinde etkisi olan öğretmenler olduğu söylenebilir (Stronge, 2007; Akt: Özdemir Şerbet, 2012). Etkili bir öğretmen olmanın, etkili öğretim ile öğretim aşamasında hedeflerin gerçekleşmesi, iyi bir rol-model olma öğrencide etki bırakabilme ve öğretmenlik niteliğiyle gerçekleşeceği düşünülebilir.

Özel alan eğitimi, pedagojik formasyon ve genel kültür alanında gerekli yetkinliği kazanmış etkili öğretmenler topluma ışık

tutmaktadır. Eğitim ile bu ışığı saçan derslerin arasında toplumsal gelişimin öncüsü konumunda olan sosyal bilgiler dersi bulunmaktadır.

“Öğrencilere insan ilişkileri ve vatandaşlık yeterlikleri kazandırmak için disiplinlerarası yaklaşımdan yola çıkarak tarih, coğrafya, antropoloji, arkeoloji, ekonomi, hukuk, felsefe, siyaset bilimi, psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin kaynaştırılmasıyla oluşturulmuş olan sosyal bilgiler, öğrencilerin kişisel, ailevi, bölgesel, ulusal ve küresel konularla ilgili bilgi, beceri ve değer edinmeleri ile günlük yaşamlarında doğru ve mantıklı kararlar almalarına katkı sağlar” (MEB, 2018).

MEB 2018 yılı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin;

1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri,
2. Atatürk İlke ve İnkılaplarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayıp demokratik, laik, millî ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları, 3. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri bazı amaçlar arasındadır.

Çakmak'ın (2012) matematik öğretmenlerine yönelik görüşler doğrultusunda gerçekleştirdiği araştırmasına göre; öğrenci düzeyine göre açıklamalar yapma, konu alanında bilgili olma ve kendinden emin olma gibi özellikler etkili öğretmen özellikleri olarak ortaya çıkmıştır. Bayraktar ve Çınar (2010) tarafından öğretmen adaylarının etkili fen ve teknoloji öğretmeni davranışlarını inceleyen araştırmada ise etkili soru sorma en etkili öğretmen davranışı olarak ortaya çıkmıştır.

Özdemir Şerbet'in (2012) okul yöneticileri ve öğretmenlerin etkili öğretmen niteliklerine ilişkin algılarını belirlemek amacıyla yaptığı araştırma sonucuna göre etkili öğretmenin öğrenci başarısı üzerinde en önemli etkiyi yaratmada öğretimi planlama, adaletli davranış gösterme nitelikleri öne çıkmıştır. Şahin' in (2011) öğretmen algılarına göre etkili öğretmen davranışları araştırmasının sonucuna göre ise alan bilgisi ve bu bilgiyi aktarabilme, nesnel ölçme değerlendirme bilgisine sahip olma, model olma, öğrenci bireysel farklılıklarına dikkat etme, sınıf içi düzeni sağlama, öğrenciyi tanıma özellikleri belirginleşmiştir. Özkan ve Arslantaş'ın (2013) etkili

öğretmen özelliklerinin sıralanmasına yönelik çalışmasının sonucuna göre ise ideal model olan, sorumluluk bilincine sahip, mesleki gelişime ihtiyaç duyan, yeni yöntem teknik kullanma çabası içerisinde olan öğretmen özellikleri ortaya çıkmıştır.

Amaç, içerik ve elde edilecek fayda yönünden sosyal bilgiler dersinin etkili olması için Sosyal Bilgiler öğretmeninin de etkili öğretmen özelliklerine sahip olması oldukça önemlidir. Bu noktada öğretmenlerin bu konuda sahip olduğu algı, etkili öğretmen özellikleri ile paralel bir şekilde onların davranışlarını da etkileyebilir. Bu yüzden etkili öğretmen olmanın temelinde “etkili öğretmen” algısına sahip olmak ta oldukça önemlidir. Etkili Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ise ne tür özelliklere sahip olduğunu inceleyen bir araştırmaya ilgili alanyazın taraması sonucunda rastlanılamamıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada Sosyal bilgiler öğretmenlerinin “Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni Algısına” yönelik görüşlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu görüşlere;

-Öğretmenlerin ders içinde Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni algısına yönelik görüşleri nelerdir?

-Öğretmenlerin ders dışında Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni algısına yönelik görüşleri nelerdir?

-Öğretmenlerin okul dışında Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni algısına yönelik görüşleri nelerdir?

Yöntem

Bu çalışmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin “etkili sosyal bilgiler öğretmeni” algısına yönelik görüşleri incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemine ait olgu bilim deseni kullanılmıştır. Olgu bilim (fenomenoloji) deseni farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır.

Olgular, yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Bize tümüyle yabancı olmayan aynı ancak tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgu bilim (fenomenoloji) uygun bir araştırma zemini (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Olgubilimsel çalışmalar tanımlanan bir olgu hakkında araştırmacının sorgulama stratejisi uygulayarak insan deneyimlerini açığa çıkarmasıdır (Creswell, 2007 Akt: Gündoğdu ve Ceylan Karani, 2018). Araştırmada öğretmenlerle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak görüşleri alınmıştır.

Çalışma Grubu

Nitel araştırmalarda rastgele seçimi anlamlı kılacak büyük gruplarla çalışmaya ya da genellemeler yapmaya gerek yoktur (Glesne, 2012). Patton’ a göre (2014) çalışma gruplarında bilgi açısından zenginlik olması önemlidir.

Araştırmanın çalışma grubunu, Batı Ege’de bir ilin merkez ilçesi’nde Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullarda 2017-2018 eğitim öğretim yılında görev yapan toplam 13 (7 kadın 6 erkek) sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı örnekleme yöntemlerinden “maksimum çeşitlilik örnekleme” tekniğinden faydalanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemin özelliği kendi içinde problemle ilgili benzeşik farklı durumlardan oluşturulmasıdır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün Karadeniz ve Demirel, 2017). Öğretmenler farklı mesleki deneyimlere, yaşa, cinsiyete sahip olmakla beraber algıların bireyden bireye değişmesi ile birlikte farklı görüşlere sahip olabilmektedir. Araştırmada mesleki kıdem yılı 1-5 yıl olan 2 öğretmen, 6-10 yıl olan 1 öğretmen, 11-15 yıl olan 2 öğretmen, 16-20 yıl olan 4 öğretmen ve 21 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip olan 4 öğretmenle çalışılmıştır. Çalışma grubunda yer alan öğretmenler ve özellikleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışma grubunun betimsel özellikleri

Öğretmen kod	Cinsiyet	Kıdem (yıl)
Ö1	Kadın	21 yıl ve üzeri
Ö2	Erkek	16-20
Ö3	Kadın	6-10
Ö4	Kadın	1-5
Ö5	Kadın	11-15
Ö6	Kadın	16-20
Ö7	Kadın	11-15
Ö8	Kadın	16-20
Ö9	Erkek	21 yıl ve üzeri
Ö10	Erkek	21 yıl ve üzeri
Ö11	Erkek	1-5
Ö12	Erkek	16-20
Ö13	Erkek	21yıl ve üzeri

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama tekniği olarak görüşmelerden yararlanılmış, veri toplama aracı olarak ise yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Etkili sosyal bilgiler öğretmeni algısını ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanan görüşme formu uzman görüşü doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği sahip olduğu belirli düzeyde standartlık esneklik nedeni ile eğitim bilim araştırmalarında daha uygun bir teknik görünümü vermekte ve nitel araştırmalar içinde yerini almaktadır (Ekiz, 2003).

Veri toplama sürecine geçilmeden önce, gerekli izinler alınmıştır. Çalışma grubu dışında yer alan ve görüşmeye gönüllü olan toplam 2 Sosyal Bilgiler öğretmeni ile pilot görüşmeler yapılmış, yarı yapılandırılmış görüşme formunun açık, anlaşılır ve araştırmanın problemini incelemeye uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Pilot görüşmeler doğrultusunda görüşme formuna son şekli verilmiştir. Görüşme formu, yedi sorudan oluşan açık uçlu soru formatına sahiptir. Çalışma grubunda yer alan ve görüşmelere katılmaya gönüllü öğretmenlerin de izni doğrultusunda görüşmelerde ses kaydı alınmış ve bunun nedeninin veri kaybını en aza indirmek olduğu katılımcılara belirtilmiştir. Görüşmeler 2017-2018 öğretim yılı bahar döneminde 1 Mart 2018 - 15 Nisan 2018 tarihleri arasında öğretmenlerden randevu alınarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde, görüşmeye uygun ve sessiz bir ortam olması amacıyla genellikle rehber öğretmenin odası kullanılmıştır. Görüşmelerin başlangıç ve bitiş saatleri kayıt altına alınmış ve görüşmeler ortalama 20 dk sürmüştür.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Toplanan verilerin analizinde nitel veri analizlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Temel amacı toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve bu kavramlar arasındaki ilişkilere ulaşmak olan içerik analizi tekniğinde, birbirine benzeyen kavram ve temalar öncelikle bir araya getirilmekte, ardından bu tema ve kavramlar anlaşılır bir şekilde düzenlenip yorum yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Yıldırım ve Şimşek' e göre (2016) içerik analizinde belli aşamalara yer verilir, bu aşamalar verilerin kodlanması, temaların bulunması, kod ve temaların düzenlenmesi bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamalarıdır. Görüşmeler bilgisayar ortamına Word dosyası şeklinde aktarılmış ve 18 sayfa ham veri metni elde edilmiştir. Elde edilen veriler satır satır okunmuş, , içerik analizi ile analiz edilmiştir. Elde edilen kodlar için kod listesi çıkartılmış, kodların ortak noktaları bulunarak temalara ulaşılmaya çalışılmıştır.

-Araştırmanın Geçerliği ve Güvenilirliği

Yıldırım ve Şimşek’ e göre (2016) nitel araştırmaların doğasına uygun olarak inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık, teyit edilebilirlik geçerlik ve güvenilirliğin yerine karşımıza çıkmaktadır.

İnandırıcılık için Creswell (1998) tarafından belirtilen yöntemlerden:

- Çeşitleme, farklı araştırmacıların bakış açısının kullanılması
- Uzmanlardan bilgi alınması, katkı sağlanması
- Katılımcı onayı alınarak katılımcılarla görüşme dökümlerinin paylaşılması
- Zengin ve ayrıntılı betimleme ile okuyucunun araştırma bağlamına girmesini sağlama
- Dış denetim, araştırma sürecinde kodlamalar ve diğer adımların araştırmacı dışında bir kişi tarafından denetlenmesi takip edilmiştir (Akt: Glesne, 2012).

Aktarılabilirliği sağlamak için takip edilen aşamalar:

- Ayrıntılı betimleme, verilerin kavram ve temalara göre yorum katmadan düzenlenerek sunulması
- Amaçlı örnekleme, araştırmaya dahil edilecek farklı özellikleri gösterme gücüne sahip olmasına göre seçilmesi şeklindedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).
- Tutarlılığı sağlamak için takip edilen aşamalar:-Erlandson ve diğerleri (1993) tarafından önerilen araştırmaya dışarıdan farklı bir gözle bakılması ve baştan sona gerçekleştirdiği etkinliklerin değerlendirilmesi ile “tutarlılık incelemesi” yapılmıştır (Akt: Yıldırım ve Şimşek, 2016).
- Teyit edilebilirlik için takip edilen aşamalar:
- Erlandson ve diğerleri (1993) tarafından önerilen nitel araştırmacının ulaştığı sonuçları sürekli teyit ettiğini açıklayabilmesi için “teyit incelemesi” yapılmıştır (Akt: Yıldırım ve Şimşek, 2016)

Yukarıda belirtilen basamaklardan hareketle araştırmada inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirliği arttırmak için izlenen adımlar:

Araştırma konusunun sınırlarının çizilmesi ve yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanması aşamasında uzman görüşü alınmıştır. Ayrıca katılımcılara “katılımcı onayı formu”

verilmiş ve yazılı izinleri alınmıştır. Araştırmacı tarafından gerçekleştirilen basamaklar bir uzman tarafından denetlenmiştir. Araştırmacı tarafından düzenlenen kod, alt tema ve temalar verilere sadık kalınarak değiştirilmeden sunulmuştur. Uzman tarafından bu aşamada da denetim yapılmıştır. Araştırmacının düzenlemiş olduğu kodlar bağımsız bir başka uzmana sunulmuş ve inceleyip yeniden kodlaması istenmiştir.

İki kodlayıcı arasındaki uyum yüzdesi Miles ve Huberman (1994)'a göre $P = [Na / (Na + Nd)] \times 100$ hesaplanmıştır (Akt: Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Tablo 2. İki kodlayıcı arası güvenilirlik

Veri Seti	Uyumu miktarı (Na)	Uyumsuzluk Miktarı (Nd)	Uyumu Yüzdesi (P)
Ö6	20	4	83
Ö13	18	3	85

Teyit incelemesi yapılırken, araştırmacı tarafından farklı görüşme dökümleri 2 hafta sonra tekrar kodlanarak uyum incelenmiştir.

Tablo 3. Kodlamalar arası güvenilirlik

Veri Seti	Uyumu miktarı (Na)	Uyumsuzluk Miktarı (Nd)	Uyumu Yüzdesi (P)
Ö4	21	7	75
Ö9	19	6	76

Araştırmaya son şekli uzman görüşünden sonra verilmiştir. Çalışma grubuna ait görüşme kayıtları cümle cümle değiştirilmeden yazıya dökülmüş, daha sonra katılımcılara teyit etmeleri için ulaştırılmıştır. Araştırmanın bulgularını paylaşılırken sıkı sıkı doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Öğretmenler Ö1,Ö2... şeklinde kodlanmış, etik kurallar doğrultusunda isimleri gizlenmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bulguları alt problemler doğrultusunda aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

Birinci alt probleme yönelik bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi, "Öğretmenlerin ders içinde Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni algısına yönelik görüşleri nelerdir?" şeklinde ifade edilmiştir. Bu alt problemi incelemek için görüşme formunda üç soru yer almıştır. İlk soru olarak, öğretmenlere ders

İçinde etkili sosyal bilgiler öğretmeni kavramının onlara neler çağrıştırdığı ve sahip olduğu özellikler sorulmuştur. Öğretmen görüşlerine göre, etkili sosyal bilgiler öğretmeni kavramı “teknoloji kullanan” (Ö1), “bilimsel gelişmelerden haberdar” (Ö2), “değişime uyan” (Ö2, Ö10), “gündemden haberdar” (Ö1,Ö2), “alanın gelişmelerinden haberdar” (Ö4), “ülke, millet ve tarihi seven” (Ö5), “öğrenci merkezli” (Ö3, Ö4, Ö10), “yaşayarak öğrenen” (Ö6, Ö10), “günlük hayatla bağdaştıran” (Ö7, Ö10, Ö12), “esnek” (Ö9), “iyi vatandaş yetiştiren” (Ö10, Ö12), “sorgulama becerisi yüksek” (Ö1, Ö3, Ö7, Ö10), “iletişimi kuvvetli” (Ö6, Ö10), “model olan” (Ö8, Ö9), “tutarlı” (Ö8), ve “aktif olan” (Ö11, Ö13) gibi özellikleri çağrıştırmaktadır. Bu kodlar teknolojik, pedagojik, alan bilgisi ve bireysel özellikler olmak üzere 4 temada gruplanmıştır.

Teknolojik Özellikler

Etkili sosyal bilgiler öğretmenini “teknoloji kullanan” (Ö1), “bilimsel gelişmelerden haberdar” (Ö2), “değişime uyan”(Ö2, Ö10) teknolojik özelliğe sahip olma durumuyla olur.

Ö1: Etkili sosyal bilgiler öğretmeni deyince gündemi takip eden, teknolojiyi bilen, teknolojiyi kullanabilen ve çocuklara da bu konuda yetebilen öğretmendir.

Ö2: Etkili sosyal bilgiler öğretilmesi için günlük yaşamın ve bilimsel gelişmelerin mutlaka haberdar olunması gerekiyor. Bence yapılan yeniliklerden sonra sosyal bilgiler deyince sadece durağan bir bilgi bütünü aklı gelmiyor. Sürekli değişen bir konu haznemiz var bu konu haznesinde takip edilebilmesi için öğretmenin sürekli kendisini geliştirmesi gerekiyor.

Pedagojik Özellikler

Etkili sosyal bilgiler öğretmeni “öğrenci merkezli” (Ö3, Ö4, 10), “yaşayarak öğrenen” (Ö6, Ö10), “günlük hayatla bağdaştıran” (Ö7, Ö10, Ö12), “esnek” (Ö9), “iyi vatandaş yetiştiren” (Ö10, Ö12), kodları pedagojik özellikler teması altında gruplanmıştır.

Ö4: alanının tüm gelişmelerden haberdar olan, gelişmeleri yakından takip eden, dersini etkili bir şekilde dersini öğrenci merkezli şekilde işleyebilen öğretmen demek ...

Ö7: öğrencilere kendinden günlük hayattan sosyal bilgilerin içeriğinde var zaten bu hani günlük hayatı bağdaştırıyoruzgünümüzden gündemden çevreden çocuğa örnek vererek gidiyoruz.

Öğretmenlerin konuları günlük hayatla bağdaştırması gerektiğini düşünmeleri, derste öğrenmelerin kalıcılığını sağlayabilecektir.

Alan Bilgisi Özellikleri

Öğretmen görüşleri doğrultusunda “Gündemden haberdar” (Ö1, Ö2), “alanın gelişmelerinden haberdar” (Ö4), kodları alan bilgisi özellikleri teması altında çözümlenmiştir.

Öğretmenlerin özellikle gündemden haberdar ve alanın gelişmelerinden haberdar olma ile ilişkili görüş belirtmişlerdir.

Ö2: sosyal bilgiler deyince, sadece durağan bir bilgi bütününe akla gelmiyor. Sürekli değişen bir konu haznemiz var bu konu haznesinde takip edilebilmesi için öğretmenin sürekli kendisini geliştirmesi gerekiyor.

Bireysel Özellikler

Öğretmenlerin görüşlerine göre, “Sorgulama becerisi yüksek” (Ö1, Ö3, Ö7), “iletişimi kuvvetli” (Ö6, 10), “ülke, millet ve tarihi seven” (Ö5), “model olan”(Ö8, Ö9), “tutarlı” (Ö8), “aktif olan” (Ö11, Ö13) kodları bireysel özellikler teması altında çözümlenmiştir.

Ö10, öğretmenlerin sorgulama becerilerinin yüksek olmasını, bir etkili öğretmen özelliği olarak belirtmiş ve öğrencilerin sorgulama yapmamasını da özellikle vurgulamıştır.

Ö10: ...Varsa yoksa hep yüksek notlara odaklı ama öbür tarafta sorgulama acaba yaptım şey doğru mudur nedir sormadan bir yerlere gelmiş ...Osmanlı Devleti'nin yılında orada tarihte vermişim tarafından kurulmuştur bir Osmangazi var bir Orhangazi var Çocuk Orhangazi yazıyor ...oku bakalım Osmanlı Devleti 1299 da Osman Gazi tarafından kurulmuştur Orhangazi ile oku bir de bakalım.....artık yazdığını değerlendiren bir kuşak yok.

Ö5: etkili bir sosyal bilgiler öğretmeni öncelikle kendi yaşadığı yeri ülkesini, tarihini iyi özümsemiş, tarih sevgisi aşılabilen milli tarihine, kültürüne sahip çıkan, sahip çıkmayı öğreten bir öğretmen geliyor

Bireysel özelliklerine bakıldığında “ülke, millet ve tarih sevgisi” kavramı sadece bir sosyal bilgiler öğretmeni tarafından ifade edilmiştir.

Etkili sosyal bilgiler öğretmeni “model olan” bir özelliğe sahiptir diyen bir öğretmenin görüşü aşağıda verilmiştir:

Ö8: Bir kere örnek olmamız gerekiyor yani anlattığımızla yaşadığımız şey farklı olursa burada

sıkıntı olur ...bence çocuklara hayatta nasıl davranmaları gerektiğini bize bakarak a evet işte öğretmenim nasılsa bende öyle olmalıyım...

Birinci alt probleme yönelik olarak ders içi etkili sosyal bilgiler öğretmeni davranışına yönelik ikinci soru olarak, etkili sosyal bilgiler öğretmenin derste uyguladığı etkinlikler sorulmuştur. “aktif olma” (Ö2, Ö4, Ö5, Ö11), “deneyimleyerek öğrenme” (Ö3, Ö11, Ö12), “sorgulamaya dayalı” (Ö3, Ö10), “materyal yapımı” (Ö4, Ö11), “tartışma” (Ö5, Ö12), “soru cevap” (Ö5, Ö6, Ö7), “anlatım” (Ö5), “altı şapka” (Ö11), “istasyon” (Ö11), “sergi” (Ö11), “sosyal bilgiler odası” (Ö9), drama (Ö4, Ö10), “türkü” (Ö10), “oyun” (Ö13), “slayt” (Ö1, Ö3),

“EBA (Eğitim Bilişim Ağı) etkinlikleri” (Ö2, Ö5, Ö6, Ö7, Ö13), “nesne getirme” (Ö2, Ö10), “akıllı tahta” (Ö3, Ö5, Ö6, Ö10), “video” (Ö3, Ö6, Ö7), “bulmaca” (Ö5, Ö13) olarak kodlanmıştır. Bu kodlar yaparak-yaşayarak etkinlikler ve görsel-yazılı etkinlikler olarak temalandırılmıştır.

Etkili sosyal bilgiler öğretmenin ders içinde uyguladığı etkinlikler “aktif olma” (Ö2, Ö4, Ö5, Ö11), “deneyimleyerek öğrenme” (Ö3, Ö11, Ö12), “sorgulamaya dayalı” (Ö3, Ö10), “materyal yapımı” (Ö4, Ö11), “tartışma” (Ö5, Ö12), “soru cevap” (Ö5, Ö6, Ö7), “anlatım” (Ö5), “altı şapka” (Ö11), “istasyon” (Ö11), “sergi” (Ö11), “sosyal bilgiler odası” (Ö9), drama (Ö4, Ö10), “türkü” (Ö10), “oyun” (Ö13) olarak yaparak-yaşayarak etkinlikler doğrultusunda temalandırılmıştır.

Etkili ders işleyebilme için Ö9, sosyal bilgiler odasının gerekli olduğunu belirtmiştir.

Ö9:Biz kendi bünyemizde sosyal bilgiler odası kurduk bu şehrimizde ilkti ve değişiklikti program ve çalışmalarda öğrenciyi öne çıkardık Gerçekten çok güzel ve verimli ürünlerde ortaya çıktı ama her okulda Bunu uygulayabilmek zor. Öncelikle bunu yönetimi idareyi..., altyapı olarak sınıfın size tahsis edilmesi neredeyse imkansız zaten ...bunun için öncelikle sosyal bilgiler öğretmenine bir sınıf tahsis edilmesi uygun ortamın sağlanması gerekiyor ki ...Sosyal bilgiler odası kurulması şart

Yaparak ve yaşayarak öğrenmelerin gerçekleşmesi için bu etkinliklerin yapılması gerektiğini vurgulayan Ö9 ayrıca bu etkinliklerin amaca uygun yapılabilmesi için sınıf mevcudunun önemli olduğunu vurgulamıştır.

Ö9: ..yöntem ve teknikleri uygulayabilmek için mevcut şartlarında çok iyi olması gerekiyor sınıfların mevcudunun az olması gerekiyor ...sınıflar az sınıfta disiplini sağlamak için çok fazla çaba sarf etmiyor musunuz bu da derste daha fazla yöntem teknikler kullanmak için aslında bize zaman kazandırıyor.

Ö10 ise derslerinde türkülere yer verdiğini belirtmiş ve derse ilginin bu yolla sağlanabileceğini, bu yolla da etkili öğretmen olunabileceğini vurgulamıştır.

Ö10: ...Arada sırada sazımı götürürdüm veya saz olmasa bile örneğin işte bilir misiniz Çubuk Beli mükemmel bir türkü vardır Antalya Burdur arasında yol ver bana Çubuk Beli geçeyim diye söyledim...ders böyle daha etkili ve öğretmen de

Görsel ve yazılı etkinlikler teması doğrultusunda slayt “(Ö1,Ö3), “EBA (Eğitim Bilişim Ağı) etkinlikleri” (Ö2, Ö5, Ö6, Ö7, Ö13), “nesne getirme” (Ö2, Ö10), “akıllı tahta” (Ö3, Ö5, Ö6, Ö10),

“video “(Ö3, Ö6, Ö7), “bulmaca” (Ö5, Ö13) gibi etkinlikler yer almıştır.

Öğretmenlerin özellikle EBA’dan yararlandıkları fark edilmiştir.

Ö2: ...genellikle konumuza anlattıktan sonra onu örneklendirmeye özen gösteririm EBA dan onunla ilgili testlerimizi çözeriz görselliğe önem veririm .. bulamadığım şeyleri de kendim evden getirip çocukları göstermeyi .

Ö6:....tarih derslerinde görsel ve videoları çok kullanmaya çalışıyorum tabii ki bunda da EBA eğitim bilişim ağıımız çok işimize yaradı ,akıllı tahtalarımız bu yönde verimi arttırdığını düşünüyorum.

Bu etkinlikleri yaparak etkili öğretmen olunabileceğini belirten bir öğretmen ise ders süresinin kısıtlı olmasını ve konuları ancak yetiştirebildiğini ifade etmiştir.

Ö5:....ders süremiz çok kısıtlı, özellikle inkılap tarihi 2 saat... dersin ...konularımı ancak geliştirebiliyorum isterim ki etkinlikler yapayım öğrencileri derste etkili kılayımbana verilen ders saatiyle ben ancak konularımı yetiştiriyorum ...

İlk alt problem doğrultusunda öğretmenlere üçüncü soru olarak, ders içinde etkili sosyal bilgiler öğretmeni olarak tüm öğrencileri derse katabilmek için ne gibi davranışlara sahip olduğu, ne gibi davranışlar sergilediği sorulmuştur. Öğretmen görüşleri doğrultusunda “dikkat çekme” (Ö1, Ö7), “motivasyon” (Ö1, Ö7, Ö12), “çocuğu tanıma “ (Ö1), “bireysel farklılıklara saygı” (Ö2, Ö7, Ö9, Ö10), “öğrenci seviyesine uygunluk” (Ö2, Ö4, Ö9, Ö13), “sınıf içi iletişim” (Ö3), “söz hakkı” (Ö5, Ö8, Ö12), “akademik özgüven” (Ö5, Ö6), “göz teması” (Ö7, Ö12), “mesleki deneyim” (Ö9), “farklı yöntem kullanma” (Ö8, Ö11, Ö13), “sınav ipuçları” (Ö13) kodları ortaya çıkarılmıştır. Bu kodlar öğretmen davranışlarını merkeze alma ve öğrenciyi merkeze alma temalarına yerleştirilmiştir.

Etkili sosyal bilgiler öğretmenin öğrencileri derse katmak için sahip olduğu “dikkat çekme” (Ö1,Ö7), “motivasyon” (Ö1, Ö7, Ö12), “sınıf içi iletişim” (Ö3), “söz hakkı” (Ö5, Ö8, Ö12), “mesleki deneyim” (Ö9), “farklı yöntem kullanma” (Ö8, Ö11, Ö13) gibi özellikleri öğretmen davranışlarını merkeze alma teması altında birleştirilmiştir.

Ö1, dikkat çekme ve motivasyon amaçlı davranışlarını ifade etmiştir.

Ö1: ...bazen giriyorum kapıya geliyorum sınıf çok böyle gürültülü ve şeyse kaşlarımı çatık giriyorum ...sınavdan çıkmış oluyorlar diyorum hepimize yüz verdim hadi ağlamayın ... önce çocukları derse motive etmek lazım bunun içindeiyi birer oyuncu olması gerekiyor ve ben göz temasına çok inanıyorum tek tek çocukların gözüne bakabildiğim kadar ..

Öğretmenlerin “Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni” Algısı: Bir Nitel Araştırma

Ö5K:ben kattığımı düşünüyorum çünkü sınıf mevcudumuz çok fazla değil az sayıda öğrencimiz var ...öğrencilere söz hakkı tanıyorum ..böyle olmuş olabilir... arkada oturan sessiz derse katılmak istemeyene bile ben söz veriyorum hani biraz daha girişimci olsun....sosyal bilgilerde bu da önemli

Ö7 ise bu süreçte derse herkesin katılımının mümkün olmadığını dile getirmiştir.

Ö7:bu başarılmaz çünkü öğrencilerin seviyeleri çok farklı seviye grupları olan öğrencilerle çalışmıyoruz ilgileri de farklı yani 30 öğrencinin hepsi sosyal bilgileri sevecek diye bir durum yok...

“Çocuğu tanıma” (Ö1), “bireysel farklılık” (Ö2, Ö7, Ö9, Ö10), “öğrenci seviyesine uygunluk” (Ö2, Ö4, Ö9, Ö13), (Ö4), “akademik özgüven” (Ö5, Ö6), “sınav ipuçları” (Ö13) öğrenciyi merkeze alma amaçlı davranışlardır. Bireysel farklılık ve öğrenci seviyesine uygunluk öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Öğretmen görüşleri doğrultusunda Ö2, Ö9 ve Ö10’un görüşlerinde yer alan ifadeler aşağıda sunulmuştur:

Ö2:....mutlaka çocukların hepsinin aynı düzeyde olmadığını bilmesi gerekir yani bir çocuk vardır bir konuyu bir buçuk dakika içerisinde öğrenir bir çocuk için de 2 saat boyunca dersi islemen gerekir ondan dolayı her çocuğumda seviyesine inerek bir şeyler öğretebilmek lazım, ..birisine gidersin kutup ikliminin özelliklerini öğretebilirsin birine de Eskimolara kaldığı evin iglo olduğunu öğretebilirsin ...

Ö9: ...Ne oluyor Çocukla çocuk oluyorsunuzonun gözüyle bakmaya çalıştığımızda daha kolay Ulaşmanız Daha kolay daha verimli oluyor

Ö10: ...önce tanımak lazım tabi Öğrencilerin farklı niteliklerini tanımak lazım ya ...bir öğrencimiz var sonradan fark ettim belediyenin tiyatro kursuna gidiyormuş bu iletişimle ilgili 7 sınıflarda bir konumuz var iletişim hataları yanlış anlamalar orda var mı dedi mi Böyle Karagöz-Hacivat bir baktım çocuk ertesi gün elinde şeyler de varmış gölge oyunuKaragöz ve Hacivat’ın 20 dakika çocuklara sunduğu teklemeden sundu

İkinci alt probleme yönelik bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi, “Öğretmenlerin ders dışında Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni algısına yönelik görüşleri nelerdir?” şeklinde ifade edilmiştir. Ders dışında etkili bir sosyal bilgiler öğretmenin özelliklerine ilişkin öğretmenlerin sahip oldukları algılar, öğretmen görüşlerine göre belirlenmiştir. Öğretmen görüşleri “yönlendirici ve yol gösterici” (Ö1, Ö11, Ö12, Ö13), “siyaset bilen” (Ö1, Ö11, Ö12), “vatandaşlık bilgisi ve demokrasi kültürüne sahip” (Ö1, Ö10, Ö12), “aktif olan” (Ö2, Ö11), “güncel hayata yakın” (Ö2, Ö3), “iletişim becerisi yüksek” (Ö2, Ö3, Ö6, Ö10, Ö11, Ö13), “girişimci”

(Ö6), “dili etkili kullanan” (Ö13) kodları bilişsel özellikler ve duyuşsal özellikler olarak temalandırılmıştır.

Öğretmen görüşlerine göre, “Yönlendirici ve yol gösterici” (Ö1, Ö11, Ö12, Ö13), “siyaset bilen” (Ö1, Ö11, Ö12), “vatandaşlık bilgisi ve demokrasi kültürüne sahip” (Ö1, Ö10, Ö12), “güncel hayata yakın” (Ö2, Ö3) şeklinde ifade edilen özellikler, öğretmen algılarına göre ders dışında Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin sahip olduğu etkili öğretmen özellikleridir ve bu özelliklere, bilişsel özellikler teması altında yer verilmiştir.

Ö1, Ö11, Ö12 ve Ö13, etkili sosyal bilgiler öğretmenin ders dışında da yönlendirici ve yol gösterici olduğu görüşünü belirtmişlerdir. Öğretmen görüşlerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

Ö1:..... işte kanunlar tüzükler yönetmelikleri genelde sosyal bilgiler öğretmenleri iyi bildiği için arkadaşlarım zorda kaldıkları yerde bu konuda yardımcı olduklarını düşünüyorum....

Ö11:... Birçok noktada duyarlı öğretmenler olduğumuzu düşündüğüm için yani öğrencilere ve öğretmenlere birçok noktada yardımcı, yol gösteren olabiliriz ...siyaset konusuna da az çok bilgilidir Dolayısıyla yani Türkiye'de bir seçim sistemi değişince neler değişiyor bunlarla ilgili küçük küçük belki yol gösteren olabilir ...yine yol gösteren işi organize eden olabilir .. aktif olarak yine işin başında giden öğretmen olabilir.....

Ö12: ...sosyal bilgiler öğretmenleri Diğer arkadaşlara da geçmişten günümüze siyaset olsun yönetim şekilleri olsun kıyaslamalar ve onları anlatma konusunda Yardımcı olduklarını düşünüyorum ben yani....Kut inancı neymiş işte Türklerde gerçekten dine dayalı bir yönetim var mı yok mu

Öğretmen görüşlerine göre, “aktif olan” (Ö2, Ö11), “iletişim becerisi yüksek” (Ö1,Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö10, Ö11, Ö13), “girişimci olan” (Ö6), “dili etkili kullanan” (Ö13), “model olan” (Ö1, Ö7, Ö11, Ö12, Ö13), “öğrencileri uzlaştıran” (Ö2, Ö10) ve “öğrenciyi tanıyan” (Ö3, Ö6, Ö9, Ö12) şeklinde belirtilen etkili öğretmen özellikleri, duyuşsal özellikler teması altında çözümlenmiştir. Bu doğrultuda öğretmen görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Ö2:...bahçede nöbette etkili sosyal öğretmeni ne yapabilir, çocukların sonuç olarak sosyal ilişki içerisinde olduğundan bahçede ve nöbette kavga gürültü tarzı şeylerde veya birileri tartışmaları konularında onlara direkt baskı yaparak değil de onları uzlaştırmak onlara yaptıkları şeylerin kötü olduğunu söyleyerek

Ö10:.....çocuklar çok çabuk kavga edebiliyorlar nöbetteyse görevimizi yerine getirirken Nedir sorun anlat bakalım sen anlat bakalım uzlaşma kültürü anlamında bir şeyler yapabiliriz. sorun çözme becerisi en büyük sıkıntılarında birisi bu.

Ö5 ve Ö6 ders dışında bahçede ve nöbette çocuklarla iletişim kurduğunu belirtmiştir.

Ö5:... Bu sıradan bir şey olacak aslında hani diğer öğretmenlerle hani rutin çocuklar da soru cevap yapıyoruz yine geliyorlar yanımıza soru soruyorlar yani bu olabilir onların sorularına cevap vermek olabilir

Ö6:... daha çok öğrencilerle sohbet ediyorum , tanımadığım öğrenci dersine girmediğim öğrenci bile nöbet esnasında artık beni tanıdığı için gelip rahatlıkla problemin anlatabiliyor sosyal bilgiler öğretmeni deyince zaten aklına konuşabilir, bizimle sohbet edebilir..

Ö3 ve Ö9 ise ders dışında etkili bir öğretmenin çocukları tanıması gerektiğini belirtmiş ve teneffüslerin, bahçenin öğrenciyi tanımak için fırsat olmasını şu şekilde ifade etmiştir.

Ö3:.....öğrenciye takılıyorum espri yapıyorum dalgın olana yöneliyorum yalnız oturanın yanına oturuyorum ... öğrenci davranışlarına bakıyorum o kadar güzel bir ayna ki o bazıları mesela şiddete meyilli oluyor bazıları yalnızlığa yöneliyor bazıları aktif oluyor yani aslında sınıfta da o öğrencinin niye davrandığını görebiliyorsun.

Ö9: Çok fazla şey yok ama bu noktada bizim için öğrenciye en kolay ulaşabileceğimiz anlardır ders içinde size ulaşamadığı size sormadığı Ya da sizin gözlediğiniz Ne bileyim çocukta bir eksiklik varsa bu konuda çocuğa en kolay yaklaşacağınız anlar nöbet anlarıdır yani ders dışıdır.

Üçüncü alt probleme yönelik bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi, “Öğretmenlerin okul dışında Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni algısına yönelik görüşleri nelerdir?” şeklinde ifade edilmiştir.

Öğretmen görüşleri, “vatansever” (Ö1), “lider” (Ö1, Ö6, Ö12), “haklarını bilen” (Ö1,Ö4), “günceli takip eden” (Ö2, Ö4), “iletişim becerisi yüksek” (Ö3, Ö13), “haksızlığa müdahale eden” (Ö4, Ö5), “yol gösteren” (Ö6, Ö9, Ö11, Ö12), “kendini geliştiren” (Ö6), “milli bilinci yüksek” (Ö11), “sorgulayan” (Ö10) şeklinde kodlanmış ve bireysel davranışlar ile toplumsal davranışlar temaları altında çözümlenmiştir.

Öğretmenlerin görüşlerine göre “Lider” (Ö1, Ö6, Ö12), “haklarını bilen” (Ö1, Ö4), “günceli takip” (Ö2, Ö4), “kendini geliştirme” (Ö6), “sorgulayan” (Ö10) şeklinde kodlanan özellikler, bireysel davranışlar teması altında belirtilmiştir. Öğretmenlerin etkili sosyal bilgiler öğretmenin okul dışında sahip olması gereken özelliklere ilişkin sahip oldukları algıları, öğretmen görüşleri doğrultusunda incelenmiş ve lider olma, yol gösterme konularında vurgu yaptıkları görülmüştür.

Ö6:...genellikle çevremizde her zaman lider konumuna çıkabiliyoruz çünkü daha çok okuyan, daha çok araştıran bir öğretmen bölümü olduğumuz için.

insanlarda gelip her zaman dışarıda toplumda bile bize sorabiliyor a evet sosyal bilgiler öğretmeni onun bir fikri vardır, o kesin bunu duymuştur, biliyordur gibi...

Ö12: ...Liderlik özelliği olabiliyor Acaba böyle mi Söyle mi hangisi faydalı hangisi daha zararlı...fikirleri paylaşmak karşındaki insanların fikirlerini aldığımız sürece bizim dersimiz güzel bir ders çünkü insanlar merak ettiği şeyleri öğrenmek geçmişini Geleceğe dair planlar yaşadığı coğrafyada Petrolmüş orta doğuymuş savaşmış Arap Baharı hep konuşuluyor insanlar bunu merak ediyorlar ...

Ö13'ün okul dışında etkili sosyal bilgiler öğretmeni özelliğiyle ilgili görüşleri aşağıda sunulmuştur:

Ö13: ...etkili sosyal bilgiler öğretmeni Evet toplumun önde gelen kişilerinden biri iletişim olsun önderlik etme olsun yol gösterme olsun toplumda yaşanan sıkıntılara çözüm yolu topluma bu konuda örnek olma anlamında olsun yani Her anlamda Önderiz şöyle söyleyeyim Mustafa Kemal Atatürk toplumumuzda önderlik yaptıysa okullarda sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu işi yaptığını düşünüyorum açık ve net.

Öğretmenler etkili öğretmen özelliği olarak haklarını bilme konusunda görüş belirtmişlerdir. Ö1 ve Ö4'ün bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

Ö1:....çıktım sınıftan bayrak nedir vatan nedir bağımsızlık sembollerimizden biraz hani daha fazlamı vatansever olduğumuzu düşünüyorum, bu nedenle de bazı konularda lider olma özelliklerine de sahip olduklarını düşünüyorum mesela önümüzde seçim var, ...seçime hani kime oy verdikleri önemli değil ama o haklarını kullanmaları gerektiğini bununda böyle isteğe bağlı değilde biraz zorunlu olduğunu bilsinler

Ö4:....haklarını bilen bir öğretmen olması gerekiyor en başta vatandaşlık haklarını bilen buna sahip çıkabilen yada dışarıda sokakta mahallede haklar çiğnendiği zaman ona müdahale eden bir öğretmen olmalı diye düşünüyorum

Etkili bir sosyal bilgiler öğretmeni aynı zamanda günceli takip etmelidir görüşünü vurgulayan Ö2'nin görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

Ö2: ...sosyal bilgiler öğretmeni tüm gelişmeleri takip etmek zorunda olduğundan dolayı siyasetinden sosyaline ekonomiden ve kültürel öğelerine kadar her şeyi takip etmek zorunda olduğundan girdiği ortamlarda illaki sözü dinlenen insanlardır.

Toplumsal Davranışlar teması altında yer alan etkili öğretmen özellikleri, "Vatansever" (Ö1), "iletişim becerisi yüksek" (Ö3, Ö13), "haksızlığa müdahale eden" (Ö4, Ö5), "yol gösteren" (Ö6, Ö9, Ö11, Ö12), "milli bilinci yüksek" (Ö11) şeklinde kodlanmıştır. Bu tema altında yer alan öğretmen görüşlerinden alıntılar öğretmenlerin etkili öğretmen özelliklerine ilişkin algılarını ortaya koymaktadır.

Ö3:...çocukla çok daha rahat iletişim kurabiliyorum çocuğun demek istediklerini çok daha hızlı anlayabiliyorum hatta çok böyle konuşma imkanı yaşantı oluşmuşsa öğretmen olduğumu anlıyorlar

Ö5:....ben en basiti okula, okuldan eve giderken mesela şahit olduğum yada kulak misafiri olduğum hele ki dersimle ilgili konuşuluyorsa müdahale etmeden duramıyorum neden yanlış bir söylem duyduysam bunu mutlaka düzeltme gereği hissediyorum ...haklarımız özgürlüklerimiz var hak mağduriyetlerinin yaşandığı durumlarda mutlaka müdahaleci konumdayım.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin “etkili sosyal bilgiler öğretmeni” özelliklerine ilişkin algıları, öğretmen görüşleri doğrultusunda incelenmiştir. Sahip olunan algının davranışlara ve öğretime yön verecek; gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetinin ise yetiştirilen insan gücünü, ülkenin gelişmişliğini, çağdaşlığını etkileyebilecektir. Sosyal bilgiler dersi bireyin vatandaş olarak yetişmesi toplumsal kimlik kazanması açısından önemli bir derstir.

Etkili sosyal bilgiler öğretmeninın ders içindeki etkili öğretmen özelliklerine yönelik algılarının belirlendiği birinci alt probleme göre, etkili sosyal bilgiler öğretmeni gündemden haberdar olan, konuları günlük hayatla bağdaştıran, sorgulayan ve iletişim becerisine sahip öğretmendir. Öğretmenlerin konuları günlük hayatla bağdaştırması gerektiğini düşünmeleri dersin öğrenmelerinin kalıcılığı açısından da önemlidir. Ancak etkili sosyal bilgiler öğretmeninın özelliğine ilişkin öğretmen görüşleri incelendiğinde, dersin temel amaçları doğrultusunda yer alan “ülke, millet ve tarih sevgisi” özelliği bir öğretmen tarafından dile getirilmiştir. Öyle ki 1739 sayılı Milli Eğitim Temel kanununda da Sosyal Bilgiler öğretmeni “ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan” kişi olarak tanımlanmaktadır. Keçe’ye göre (2013) de tarihsel konuları ele alırken öğrenciye değer boyutunda vatan, millet, bayrak, ülke sevgisinin aşılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmenler etkinlik olarak EBA’ dan ve akıllı tahtadan oldukça yararlanmaktadır. Ayrıca öğretmenler, derste görsellik sağlamak amaçlı akıllı tahta ve EBA etkinlikleri dışında kil tablet yapımı, balon ile paralel-meridyen öğretimi gibi etkinliklerle öğrencilerin yaparak-yaşayarak öğrenmesine katkıda bulunmaktadır. Etkili sosyal bilgiler öğretmeni öğrencileri ders içine katabilmek için motivasyon sağlayıcı olan, farklı yöntem kullanmaya yönelik değişiklik yapan ve öğrenci seviyesine uygun davranan öğretmendir. Şahin (2011), öğretmenin etkililiğini,

öğretmenin uygun araç ve yöntemleri eğitimsel amaçları gerçekleştirebilecek biçimde kullanabilmesi, şeklinde ifade etmektedir. Öğretmen görüşlerine göre de yöntem ve tekniklikleri kullanmak vurgulanmıştır. Sağır Eyicil'in (2011) de araştırmasına göre araştırma grubunda yer alan öğretmen ve öğrencilerin öğretim yöntemlerini kullanma durumlarına ilişkin verdikleri cevaplara göre; öğretmenlerin % 91.5'inin derslerinde öğretim yöntemlerini kullandığı ortaya çıkmıştır. Şen ve Erişen'e göre (2002) de çeşitli öğretim stratejilerini uygulamayı ve bunları yaparken de iletişimi iyi kullanmayı etkili öğretmen davranışları içerisinde değerlendirmektedirler.

Araştırmanın ikinci alt problemi doğrultusunda etkili sosyal bilgiler öğretmeni ders dışında, yönlendirici ve yol gösterici olan, vatandaşlık bilgisi ile demokrasi kültürüne sahip olan öğretmendir. Etkili sosyal bilgiler öğretmeni, öğretmen görüşleri doğrultusunda vatandaşlık bilgisine sahip ve bu konuda toplumu aydınlatan öğretmendir. Öğretmen görüşlerine göre etkili sosyal bilgiler öğretmeni, ders dışında da model olma davranışını sürdürmelidir. Şahin (2011) tarafından yapılan bir araştırma bulgularına göre öğretmenler, etkili bir öğretilerde bulunması gereken kişilik özellikleri ile ilgili önem sıralamasında % 30,9 ile "çevresine ve öğrencilerine davranışlarıyla model olmalıdır" seçeneğini birinci sırada tercih etmişlerdir. Bu araştırmada da diğer alt problemler dahilinde model olmaya sıklıkla vurgu yapılmıştır. Öğrenciyi tanımaya ve iletişim kurmaya vurgu yapması açısından etkili sosyal bilgiler öğretmeni mevcut programlar çerçevesinde öğrenciyi tanımaya ve bireysel farklılıkları fark etmeyi amaçlamaktadır. Dili etkin kullanma vurgusu bir öğretmen tarafından yapılmıştır. Özkan'ın (2013) araştırmasında da öğretmen algılarına göre, iletişimin ögesi olan ana dilini iyi kullanma göz ardı edilmiştir. Bu bulgu, eldeki araştırma bulgusu ile paralellik göstermektedir.

Araştırmanın son alt problemine göre etkili sosyal bilgiler öğretmeni okul dışında lider, haklarını bilen, haksızlığa müdahale eden ve yol gösteren öğretmendir. Etkili sosyal bilgiler öğretmenin günceli takip ettiği dile getirilmiştir. Öğretmenlerin öğretim süreci dışında da güncel bilgiler takip etmesi, öğretim programında da yer alan bir konudur. 2018 yılı Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan ve kazanımların gerçekleştirilmesinde ifade edilen nokta, "yerellik, güncellik, disiplinler arası, yansıtıcı sorgulama, geçmişbugün-gelecek bağlantısı, zaman-süreklilik-değişim ve esneklik" gibi

Sosyal Bilgiler öğretiminin temel ilkelerinin dikkate alınması şeklindedir (MEB, 2018).

Etkili öğretmenin haklarını bilen ve kullanan öğretmen olması, Sosyal Bilgiler öğretiminin amaçları arasında yer alan “bireyi sosyal yaşamda etkin, üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen vatandaşlar olarak yetiştirmek” amacının gerçekleşmesi için önemlidir. Bu durum hem etkin vatandaşlık başlığı altında hem de Sosyal Bilgiler dersi'nin özel amaçları çerçevesinde ele alınmıştır (MEB, 2018). Elde edilen bulgu, öğretim programında yer alan ifadelerle paralellik göstermektedir. Öğretmen görüşleri, öğretmenlerin, etkili öğretmen özellikleri çerçevesinde farkında olduklarını ve farkındalıklarının öğretim programı ile tutarlılık gösterdiğini ortaya koymuştur.

Etkili öğretmen özelliklerine ilişkin algıların, öğretmen görüşleri çerçevesinde incelendiği bu çalışmada, bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Öğretmenlerin etkili öğretmen özelliklerine ilişkin farkındalıklarını arttırmak için, Sosyal Bilgiler öğretmenlerine “Etkili Sosyal Bilgiler öğretmen özellikleri” eğitimleri verilebilir.
- Gözlem tekniği de ele alınarak desenlenen nitel çalışmalarda öğretmen özellikleri incelenebilir, görüşme bulguları ile gözlem bulguları karşılaştırılabilir..
- Farklı branşlara özgü de “etkili öğretmen özellikleri” incelenerek karşılaştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Ceylan, V. K. ve Gündoğdu, K. (2018), “Bir Olgu Bilim Çalışması: Kodlama Eğitiminde Neler Yaşanıyor”, *Eğitim Teknolojisi Kuram Ve Uygulama*, 8(2), 1-34.
- Dilekmen, M. (2008), “Etkili Eğitim İçin Etkili Öğretmenlik”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 214-220.
- Erden, M. (1998), *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, 1. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul.

- Erişen, Y. (2002), "Öğretmen Yetiştirilen Kurumlarda Öğretim Elemanlarının Etkili Öğretmenlik Özellikleri", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 99-116.
- Ekiz, D. (2003), *Eğitimde Araştırma Yöntem Ve Metodlarına Giriş*, 1. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Glesne, C. (2011), *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction*, 4. Baskı, Pearson, Boston.
- Gültekin, E. (2016), *Ortaokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi "Adım Adım Türkiye" Ünitesinden Bulunan Kavramların Kazandırılmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın).
- Karagöz, O. (2009), *İstanbul İli Anadolu Yakası Ataşehir İlçesinde Bulunan Resmi Ve Özel İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Etkili Öğretmen Rollerine Yönelik Alguları Nasıldır?*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Karakelle, S. (2005), "Öğretmenlerin Etkili Öğretmen Tanımlarının Etkili Öğretmenlik Boyutlarına Göre İncelenmesi", *Eğitim Ve Bilim*, 30(135),1-10.
- Keçe, M. (2013), "Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Tarih Konuları: Öğretmen Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 343-361.
- Kurtoğlu, M. ve Seferoğlu, S. (2013), "Öğretmenlerin Teknoloji Kullanımı İle İlgili Türkiye Kaynaklı Dergilerde Yayımlanmış Makalelerin İncelenmesi", *Journal Of Instructional Technologies &Teacher Education*, 2(3), 1-10.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Ve Kılavuzu*, Talim Ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). T.C. Resmi Gazete Tarih: 24/6/1973 Sayı: 14574. 25 Şubat 2019 Tarihinde [Http://Mevzuat.Meb.Gov.Tr/Html/Temkanun_0/Temelkanun_0.Html](http://Mevzuat.Meb.Gov.Tr/Html/Temkanun_0/Temelkanun_0.Html) Adresinden Erişildi.
- Okut, L. (2009), *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Eğitime İlişkin İnançlarına Göre Etkili Öğretmen Özellik Ve Davranışlarına Sahip Olma Dereceleri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Özkan, M. ve Arslantaş, İ. (2013), "Etkili Öğretmen Özellikleri Üzerine Sıralama Yöntemiyle Bir Ölçekleme Çalışması", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 311-330.

**Öğretmenlerin “Etkili Sosyal Bilgiler Öğretmeni” Algısı:
Bir Nitel Araştırma**

-
- Özdemir Ş. ve Olcay T. (2012), *Okul Müdürleri Ve Öğretmenlerin Etkili Öğretmen Niteliklerine İlişkin Algıları (Zeytinburnu-Bakırköy Örneği)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Patton, M. C. (2014), *Nitel Araştırma Ve Değerlendirme Yöntemleri*, (3. Baskıdan Çeviri Ed. M Bütün, Ve S. B. Demir), Pegem Akademi, Ankara.
- Sağır Eyicil, N. (2011), *Ortaöğretim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Sınıf İçi Etkili Öğretmenlik Davranışlarının Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş.
- Sullivan, P. A. ve Mcdonough, A. (2002), “Teachers Differ İn Their Effectiveness, Proceedings”, *Proceedings Of The 26th Annual Conference On Psychology Of Mathematics Education* (Vol.4, S.249-255).
- Şahin, A. (2011), “Öğretmen Algılarına Göre Etkili Öğretmen Davranışları”, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 239-259.
- Şen, Ş. ve Erişen, Y. (2002), “Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Öğretim Elemanlarının Etkili Öğretmenlik Özellikleri”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 99-116.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2016), “*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*”, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

CELAL NURİ (İLERİ)'DEN BÜYÜKLERE "MASAL"LAR

H. Yasemin MUMCU¹

Öz

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında çok sayıda makale, hikâye, kitap kaleme alan Celal Nuri (İleri), hemen hemen bütün yazılarında Batılılaşmayı temel almıştır. "Kısmî Batıcılar" grubunda yer alan yazar, geleneksel değerlerimiz arasında olumlu olanların seçilerek bunlardan yararlanmak gerektiği düşüncesindedir. Özellikle aile ve kadın konularına büyük önem veren Celal Nuri, bu çalışmaya da temel olan "masal" adı altında yazdığı yazılarda kadının insan olarak değerlendirilmesi gayreti içindedir. Ele alınan dört masalda üzerinde önemle durduğu konular görücü usulü evlilik, bunun yarattığı acı sonuçlar, iç güveyi damatlar ve boşanma usulleridir. Osmanlı toplumunda artık istibdat devrinin bittiğini ifade eden yazara göre bundan sonra cehalet de sona erecek ve Müslüman âleminin yarısını teşkil eden kadın, toplumdaki gerçek değerini ve yerini bulacaktır. Bunun için yapılması gereken en önemli husus, gerçek İslamiyet'e ve İslamiyet'in emrettiklerine dönüş olacaktır. Çünkü İslamiyet kadına hak ettiği değeri veren son ve mükemmel dindir. Geleneklerimiz içinde İslamiyet'e uygun olmayanların, gençler, özellikle de genç kızlarımız üzerindeki olumsuz etkilerini anlatan yazar, çeşitli kitap ve makalelerinde genel hatlarıyla anlattığı kişileri masalarda somutlaştırmıştır. Bu çalışmayla 20. Yüzyıl başlarında kaleme alınan düşüncelerin evrenselliği ve günümüz için de geçerliliği ortaya konmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Celal Nuri, masal, kadın, gelenek

TALES FOR ADULTS FROM CELAL NURİ (İLERİ)

Abstract

Celal Nuri (İleri), who wrote many articles, stories and books in the 2nd constitutional and republican years, took Westernization as a basis in almost all his texts. The author, who is included in the Partial Westerners group, believes that among our traditional values, the positive ones should be selected and they should be taken advantage of. Celal Nuri, who gives especially great importance to family and women issues, tries to evaluate the woman as a human in his texts he wrote

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doç. Dr., hanifeyasemin.mumcu@ikc.edu.tr

under the name of tale, which constitutes a base for this study as well. In the four handled tales, the subjects he seriously emphasizes are the arranged marriage, the painful consequences of this, the grooms living together with family of wife and the divorce styles. According to the author, who stated that the period of autocracy is no longer in the Ottoman society, the ignorance will end and the woman who constitutes half of the Muslim world will find its true value and place in society. For this to happen, the most important thing will be the return to the true Islam and the orders of Islam. The reason for this is that Islam is the ultimate and perfect religion that gives women the value it deserves. The author, who describes the negative effects of the aspects which are not compliant with Islam on our youth, especially our young daughters, embodies the people whom he described in various books and articles in general. With this study, the universality of the ideas written at the beginning of the 20th century and their validity will be emphasized.

Keywords: Celal Nuri, tale, woman, tradition

Giriş

İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin dikkat çeken gazeteci ve yazarlarından biri olan Celal Nuri (İleri) 15 Ağustos 1882 Gelibolu doğumludur. Kültürlü bir aile ortamında büyümüş, Galatasaray Sultanisi ve Mekteb-i Hukuk'ta eğitimini tamamlamış; "mükemmel bir hukuk-şinas olmasına rağmen"¹ avukatlık mesleğiyle ilgilenmek yerine çocukluğundan beri kendisine cazip gelen gazeteciliğe yönelmiştir.

Bazen kendisinin kurduğu, bazen müdür veya bir yazar olarak *Le Jeune Turc*, *İçtihad*, *Tanin*, -daha sonraları *Serbest Fikirler* ve *Uhuvvet-i Fikriye* isimlerini alacak olan- *Hürriyet-i Fikriye*, *İkdam*, *Edebiyat-ı Umumiye* ve *Âti* (daha sonra *İleri*) gibi dergi ve gazetelerde yer alan Celal Nuri, Galatasaray Sultanisindeki öğrencilik yıllarında Fransızca'yı çok iyi derecede öğrenmiş, "meselelere göre sahip olduğu fikirlerde değişikliğe gitmesi ve bazı konularda çelişkiler yaşaması gibi özellikleriyle içinde yaşadığı dönemin tipik bir aydın modeli"² çizmiş ve "Batı medeniyetini kendi sahip olduğu zihni ölçütlerle irdeledikten sonra, bu medeniyetin dinamik yönlerini Türkiye'ye

² Necmi Uyanık, *Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri (İleri)*, Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2003, s. 24.

² Uyanık, s. 14.

aktarma gayreti ve bilinci içerisinde olmuş³ bir aydındır. Ahmet Mithat Efendi için yapılmış olan “kırk beygir gücünde yazı makinesi” benzetmesi gibi “seksen beygir kuvvetinde bir yazı makinesi”⁴ benzetmesi yapılan Celal Nuri, hayatını kaybettiği 1938 yılına kadar Necmi Uyanık’ın tespitlerine göre 2244 makale ve 48 kitap yazmıştır⁵.

Gerek II. Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet yıllarında kaleme aldığı pek çok yazısında Batılılaşmayı nirengi noktası olarak alan yazar, Batılılaşma söz konusu olduğunda akla ilk gelen isimlerden Dr. Abdullah Cevdet’le başlangıçta birlikte hareket etmiş olmasına rağmen, bir süre sonra fikir ayrılığına düşmüştür. Eski bir Jön Türk olan Abdullah Cevdet, 1904’te Cenevre’de kurup daha sonra Kahire’de çıkarmaya devam ettiği *İçtihad* dergisini 1910 sonlarında geldiği İstanbul’da yayımlamaya başlar. Batılılaşmanın önde gelen isimlerinin toplandığı bu mecmuanın önde gelen yazarları arasında Celal Nuri ile Kılıçzade Hakkı da bulunmaktadır.

Batılılaşma taraftarlarının üzerinde önemle durdukları ortak nokta, geleneksel değerler ve din kurumunun Osmanlı’nın Batı’ya yönelmesini engellediğidir. Onlara göre “İmparatorluğun yegâne kurtuluş çaresi olan Batılılaşmanın gerçekleşebilmesi için dinin toplumda kesin olarak ikincil bir role geçirilmesi” gereklidir⁶. Derginin 55 ve 57. sayılarında yayımlanan ve Kılıçzade Hakkı’ya ait olan yazı dizisinde üzerinde durulan hususlar, Batıcıların programı olarak da kabul edilebilir. Mevcut düzenle çelişen bu programın yayımlanmasından bir süre sonra Batıcılar arasında fikir ayrılığının ortaya çıktığı görülmektedir. Daha önce İslamcılarla sürekli tartışma halinde olan Batıcılar bu noktadan sonra Batının nasıl alınması gerektiği hususunda “Tam Batıcılar” ve “Kısmî Batıcılar” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.

“Tam Batıcılar”ın lideri Dr. Abdullah Cevdet, bizim, Batının bir talebesinden başka bir şey olmadığımızı ve tek medeniyet olan Avrupa medeniyetini gülü ve dikeniyi almamız gerektiğini savunurken “Kısmî Batıcılar”ın lideri durumundaki Celal Nuri ise

³ Uyanık, s. 15.

⁴ İsmet Emre, “Türk Dili ve Edebiyatına Dair Görüşleriyle Celal Nuri İleri”, *Türk Dili*, Temmuz 2018, nr. 799, s. 70.

⁵ Uyanık, s. 13.

⁶ Dr. Şükrü Hanoğlu, “Siyasal Akımlar- Batıcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.5, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 1385.

Batının Osmanlı toplumuyla hiçbir zaman dost olmadığını ve bu yüzden Batılılaşma gayretlerinin Batı'ya rağmen devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Celal Nuri ve arkadaşları *Serbest Fikir* mecmuasında "Tam Baticılık adı verilen görüşün Osmanlı Devleti'nin Batı'nın bir uydusu haline gelmesinden başka bir anlam taşımadığını ve bu konuda bir sınırın konması gerekliliğine" çeşitli yazılarıyla işaret etmişlerdir. Celal Nuri'nin geleneksel değerlerimiz içinden olumlu olanların seçilerek bunlardan yararlanmak gerektiği düşüncesi⁷ İslamcılar tarafından yeni değerler ve yeni bir din yaratma gayreti olarak yorumlanmış ve eleştirilmiştir⁸.

Her ne kadar İslamcılar tarafından yeni bir din yaratma gayretinde olmakla suçlanmışsa da, Celal Nuri, geleneksel değerlerimiz konusunda çok hassastır, bu değerlerimizin korunması gerektiğini savunur; ancak bunlar içinde geçerliliğini yitirmiş, toplumun ihtiyaçlarına artık cevap veremeyen ve hatta ilerleme noktasında engel oluşturan bazı geleneklerden kurtulmamız gerektiğini de pek çok yazısında, çeşitli vesilelerle ifade eder. Celal Nuri'ye göre "Milletler bazen tarihlerini unutmamakla yükselmektedirler. Kimi zaman da bu tarihlerin unutulması gereklidir. Daha şümüllü bir düstur ile tarihin bir kısmı unutulur, diğer bir kısmı da hatırdan çıkarılmayarak terakki yoluna girilmiş olunacaktır."⁹ Eğer tarihin unutmamız gereken taraflarını unutmazsak ve cemiyeti yüzlerce yıl önceki vasıtalarla idare etmeye devam edersek bunun "birkaç asır evvelki donanmamızı teşkil eden kadırgaların kürekleri ile son sistem bir drenotu tahrike çalışmaktan" bir farkı olmayacaktır¹⁰.

Ona göre hatırdan çıkarılmaması gereken en önemli nokta İslamiyet'tir. "Esâsât-ı hakikiye-yi İslamiye'ye yeniden takarrüb için ise içtihadâtın, içtihadât-ı cedideden başka çare yoktur. Bâb-ı içtihadın kapanması bizim için bâb-ı hayatın, hakk-ı hayatın kapanması demektir." diyen Celal Nuri'ye göre İslamiyet'te pek çok şey değişmiştir¹¹: "... ortaya çıkan birtakım cahil insanlar, adi ve itikadi işlerde İslam dinini felsefesinden uzaklaştırmışlar; İslamiyet,

⁷ Hanioğlu, s. 1386.

⁸ Hanioğlu, s. 1387.

⁹ Necmi Uyanık, "Celal Nuri İleri ve Tarih Anlayışı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, nr. 15, Konya, 2004, s. 249.

¹⁰ Tahsin Nahid, "Celal Nuri Bey'in (Kadınlarımız) eseri münasebetiyle", *İçtihad*, 4 Temmuz 1329/17 Temmuz 1913, nr. 70, s. 1534.

¹¹ Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde ...*, s. 218.

reform maksadına dönük olarak zuhur ettiği halde, bu cahil insanlar onu derin ve yüce anlamından mahrum bırakmışlardır. Ulema gayet muhafazakâr bir yol tutarak her türlü içtihadın yolunu kapamış, hürriyet-i fikriye ile düşünen kimseleri şediden tecziye cürmünü irtikaba kadar gitmişler; bunun neticesi olarak da gayet kesif bir istibdat dini hasıl olmuştur.”

İslamiyet'in ilim ve fen gibi sürekli tekâmül göstermesi gerektiğine inanan Celal Nuri, dinin ancak bu şekilde korunabileceği düşüncesindedir. Ona göre “Fıkıh ve akait yeniden düzenlenmeye muhtaçtır. Muamelât günün şartlarına uygun olmalıdır. (...) İslamiyet, hükümlerin zamanla değişebileceği esasını koymakla muhafazakârlığı yıkmaktadır. Biz ise bu esasını unutmakla İslamiyet'i yok ediyoruz.”¹²

Osmanlı'da yenileşme hareketlerinin odağında yıllardan beri ordu ve eğitim olmasına rağmen Celal Nuri'ye göre gerçek terakki ancak İslam milletinin yarısını teşkil eden kadınların ıslahına önem vermekle mümkün olacaktır. “Her şeyden evvel kadınlarımızı ıslah etmeliyiz ki, onlar da çocukları, çocuklar da büyüdüklerinde devlet ve milleti ıslah etsinler. Bir bina yapılacağı vakit çatıdan başlanmaz. Evvela temel kazılır. Kadın mebnâ-yı beşerin rükn-i rekînidir.”¹³ Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere Celal Nuri için kadın, toplumun temelidir, onun ıslahı sayesinde milletin ve devletin ıslahı da mümkün olacaktır.

Yazar, aile mefhumuna büyük değer verir ve kadınla erkek arasında bir farklılık veya üstünlüğün söz konusu olmadığını belirtir. “Kadınları mütekâmil olmayan millet mütekâmil olamaz. Kadın esir değildir. Nâ-bâliğ-i daimî değildir. Mal-i mütekavvim değildir. Kuvve-i fâtıra onu erkeğin nâzir ve şeriki, şefik ve refiki olmak üzere vücuda getirmiştir. İslamiyet de onu bittabi, öylece telakki etmiştir. Zaten akıl ve mantık, ilim ve irfan, tealî ve tekâmül üzerine müstenid bir din, kadın maddesini başka türlü anlayamazdı.”¹⁴ diyen Celal Nuri'ye göre gerek İslam âlemini gerekse Türk âlemini müşkil bir duruma düşüren sebep “Kör olasıca istibdâd ve cehalet”tir¹⁵. İstibdat ve cehalet “İslam

¹² Yusuf Doğan, *Celal Nuri İleri'nin Dinî ve İçtimaî Hayata Bakışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003, s. 46.

¹³ Celal Nuri (İleri), *Kadınlarımız*, Çevrimyazı: Halit Erdem Oksaçan, Abdullah Musab Şahin, Kaknüs Yay., İstanbul, 2017, s. 39.

¹⁴ Celal Nuri (İleri), s. 36.

¹⁵ Celal Nuri (İleri), s. 36.

nokta-i nazarından kadına bahşolunan hukuku görmemiş, merzî-i hakiki-yi nebeviyi anlamamış ve kadını fevkalade pest bir derekeye indirmekle aileyi, çocukları, cemiyeti bil-izafe millet-i İslamiye'yi mahva yürümüşdür.”¹⁶ Bu dönemde ortaya çıkan “münasebetsiz örfler ve bid’atler” hiçbir şekilde tenkit edilememiş ve istibdat neticesinde İslam âlemi acınacak bir hale gelmiştir¹⁷. Ancak burada bir noktayı aydınlatmak gerekiyor. Celal Nuri, “istibdad” ile genel anlamıyla II. Abdülhamit devri için kullanılan dönemi değil, -kendi ifadesiyle- birkaç asırdan beri süregelen İslam’ın esaslarından uzaklaşıldığı dönemi kast etmektedir.

İslam şeriatı, vazifede olduğu gibi hukukta da kadını erkeklerle eşit tuttuğu halde “bizim zulüm üzerine müstenid âdâtımız, onu örfen ve fuzulen hecrediyor. Biz, kadınları azâr-ı tabiyesinden istifade ile onları emrimize münkad ediyoruz; netice-i evveli olmak üzere kadın, şahsiyetini gaib ediyor. Ve netice-i nihaiyede, bir nısfı böylece mahkûm-ı süfliyet olunca beşer de zarar-dâde oluyor”¹⁸ diyen yazar, dünyada erkekleri ileri olup da kadınları geri bulunan hiçbir millet bulunmadığını ilave eder¹⁹. II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte, İslamiyet’le katiyen alakası olmayan mutlakiyet ve fikir esaretinin ortadan kalktığını ifade eden yazara göre her türlü meselenin rahatlıkla tartışıldığı döneme yakın bir devreyi idrak eden Osmanlı toplumu bundan sonra kadınlarla ilgili her konuda İslam’ın esaslarına bir dönüş yaşayacaktır²⁰.

Medeniyetin tanımını dahi kadınlara dayandıran ve “Medeniyet, erkeklerin yalnız bir kadınla yaşaması ve kadının medenî hukuka sahip olmasıdır.”²¹ diyen yazar, tüm düşüncelerini çok sayıdaki makale, roman ve hikâyesinde işlediği gibi “masal” ana başlığı altındaki yazılarında da dile getirmiştir. Celal Nuri’nin bu çalışmaya da temel teşkil eden “masal” genel başlığı altında tespit ettiğimiz beş yazısı vardır; ancak “Tatlı Su Tebasından” başlıklı yazı,

¹⁶ Celal Nuri (İleri), s. 36. İslam medeniyetinde kadının her hukukuna sahip olduğunu söyleyen Ahmet Mithat Efendi’yle Celal Nuri arasında bir fikir birliği vardır. Ahmet Mithat Efendi de “tatbikatta nasıl olup da bu hukukun kadına layık görülmediğine, erkeğin keyfine tâbi kaldığına şaşar.” Bkz. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1991, s. 189.

¹⁷ Celal Nuri (İleri), s. 33.

¹⁸ Celal Nuri (İleri), s. 37.

¹⁹ Celal Nuri (İleri), s. 39.

²⁰ Celal Nuri (İleri), s. 35.

²¹ Celal Nuri İleri, *Türk İnkılâbı*, Haz: Recep Duymaz, Kaknüs Yay., İstanbul, 2000, s. 257.

konumuzla bağlantılı olmadığı için değerlendirmeye alınmayacaktır²². “Görücü”²³, “Aksaray Beyi”²⁴, “Molla Gürani’den Kopenhag’a”²⁵ ve “Gurre-i Garra Hanımın İrtihali”²⁶ isimlerini taşıyan bu yazılar, bir edebî tür olarak masal özellikleri taşımaz²⁷.

Celal Nuri’nin masalarda işlediği konular yüzyıllardır devam eden görücü usulü evlilik, istediğiyle evlenemeyen gençlerin mutsuzluğu, sadece erkeğin isteğine bağlı olarak gerçekleşen boşanma ve yanlış Batılılaşma sonucu bundan olumsuz etkilenen kadınların durumudur. Üzerinde duracağımız masalardan ilki olan “Görücü”de, Padişahın sarayında kurbancıbaşı olarak görev yapan Ataullah Bey, oğlu Ahmet Tevhid Bey’e özel hocalardan ders aldırdıktan sonra elektrik mühendisliği tahsili için onu Almanya’ya göndermiştir. 8 yıl Almanya’da kalan delikanlı, mezun olduktan sonra yurda döner; ancak eğitimini aldığı alanda bir işe giremez. Oğullarının sıkıntıdan kurtulması için anne babasının bulduğu çare, onu içgüveyi olarak evlendirmek olur. Bunun için akla gelen ilk isim Beşinci Mabeyinci Abdülgaffar Paşa’nın kızı Duhter-i zi-ân Hanım’dır. Kızına uygun bir eş bulamayan Paşa’nın gözü de bir süredir Ahmet Tevhid üzerindedir. Gelin adayını çok beğenen Ahmet Tevhid’in annesi bir vesileyle oğlunun fotoğrafını verir ve evine döner. İki tarafın büyükleri de bu evliliğe razıdır, gelin adayı da fotoğrafını gördüğü Ahmet Tevhid’le ilgili hayaller kurmaya başlamıştır bile. Ancak bu görücülük olayı Ahmet Tevhid’i huzursuz eder. Validesine olumlu veya olumsuz bir cevap vermeden masal biter.

²² *İşhad*, 12 Eylül 1329/25 Eylül 1913, nr. 3-80, s. 1761-1764.

²³ *İçtihad*, 14 Şubat 1328/27 Şubat 1913, nr. 54, s. 1212-1214.

²⁴ *İçtihad*, 30 Mayıs 1329/12 Haziran 1913, nr. 68, s. 1482-1485.

²⁵ *İçtihad*, 27 Haziran 1329/ 10 Temmuz 1913, nr. 69, s. 1505-1507.

²⁶ *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, 27 Temmuz 1918, nr. 28, s. 887-880.

²⁷ Pertev Naili Boratav masalın tanımını şöyle yapar: “Nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa anlatı.” (bkz. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 75.) Bu tanımdan yola çıkarak Celal Nuri’nin, üzerinde duracağımız yazılarının gerçek anlamda birer masal olarak incelenmesi mümkün değildir. Ancak masal sözcüğünün Türkçeye Arapçadan girdiği ve Arapça “mesel” sözcüğünün söyleniş ve anlam değişikliğine uğramasıyla ortaya çıktığı göz önüne alındığında bu yazıları mesel olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü Celal Nuri’nin bu yazıları meselin tanımında olduğu gibi “terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı olan hikâye”lerdir. bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002, s. 625.

-Kılıçzade'nin huzur-ı şcaatine- ithafıyla başlayan "Aksaray Beyi"nde Tevfik Mehmet Bey, içgüveyi olarak saraya yakın isimlerden Abdurrahman Senâî Bey'e damat olur. Nazuniyaz Hanım'la yaptığı evliliği güzel giden Tevfik Mehmet Bey akıllı, uslu, dinî vecibeleri yerine getiren, söz dinler bir gençtir. Karısının tek şikâyeti Tevfik Mehmet Bey'in Fransızca bilmemesidir. Bunun için İstanbul İdadisinden mezun bir hocadan özel dersler almaya başlayan genç adamda bir süre sonra değişiklikler görülür. Namazı terk eder, kıyafeti tamamen değişir. Fransızca öğrenmesinin yanı sıra onun değişmesinin en büyük sebeplerinden birisi de ilk defa gittiği Tokatlıyan, Yani, Löbon, Lüksenburg gibi yerlerde gördükleridir. Onu en çok etkileyen biftek ve bira olur. Adeta bunlara bağımlı hale gelen Tevfik Mehmet Bey'in karısına karşı davranışları da değişir. Biradan sonra rakı içmeye başlayan damat beydeki değişiklikten kayınpederi ve kayınvalidesi de rahatsızdır. Tevfik Mehmet Bey gece gezmelerine devam edebilmek için etrafa borçlanır, karısının mücevherlerini çalar ve rehine bırakır. Karısına karşı davranışlarını iyice çirkinleştirir; önce ayrı bir yatakta yatmaya başlar. Sonraki günlerde iş, karısını dövmeye kadar gider. Kayınpederinin bir tanıdığı aracılığıyla boşanmaya razı olur; ancak iç güveyi olduğu için kendisine nafaka verilmesini talep edecek kadar ileriye gider. Hiçbir günahı olmayan karısını boşar ve uzun zamandır hayalini kurduğu özgür Beyoğlu hayatına dalar; biftek ve içki, yaşamının gayesidir. Kısa bir süre sonra Beyoğlu gecelerinde tanıştığı Mösyö Karenin tarafından dolandırılır ve bütün parasını kaybeder.

"Molla Gürani'den Kopenhag'a" başlığını taşıyan masal, İsmail Hami Bey'e ithaf edilmiştir. Bu masalın kahramanı İstanbul'un Molla Gürani Mahallesi hatibi Geredeli Zühdü Efendi'dir. Yoldan çıkan sefaret memurlarını düzeltmek, onlara tekrar Türk ve Müslüman olduklarını hatırlatmak için Kopenhag'a gönderilecek olan Zühdü Efendi, kendi halinde, iki karısı, altı evladiyla yaşayan bir din adamıdır. Aldığı görevi tam anlamıyla yerine getirebilmek için hazırlıklara başlar; çarşıdan Muhammediye nüshaları, misvak, sürme, hurma alır. Sefaret memurlarını irşad etmekten çok daha büyük bir amacı vardır: Oradaki Protestan kefareyi yola getirmek. Bunun için de yapması gereken ilk işin Danimarka lisanını öğrenmek olduğuna karar verir. Aradan, belirtilmeyen bir süre geçer. Bir iş için Kopenhag'a giden anlatıcı, uğradığı gece kulübünde Zühdü Efendi'ye rastlar. İstanbul'daki eşlerini boşayan Zühdü Efendi Kopenhaglı zengin bir kadınla evlenmiş, hatta onun soyadını almıştır. Biri kız

diğeri erkek iki çocuğunun adları da Cemal Bey yahut Her Cem, Âdile Hanım yahut Firoken Adel'dir. Ertesi gün anlatıcıyı sayfiyedeki evine yemeğe davet eden Zühdü Efendi, Kopenhag'a geldikten sonraki hayatını kısaca anlatır. Sefaret memurlarını irşad için gönderilen imam, tam tersine kendisi yoldan çıkmış, şimdiki eşiyile tanıştıktan sonra da onun isteğiyle imamlıktan ayrılmıştır. Büyük sayfiye evini misafirine gezdirirken sıra yatak odasına gelir. Madam'ın odasının en güzel yerinde İncil'i gören anlatıcı, Zühdü Efendi'ye bunu sorduğunda kendisinin başka Madam'ın başka olduğu ve onun işine karışamayacağı cevabını alır.

Üzerinde duracağımız son masal "Gurre-i Garra Hanımın İrtihali" başlığını taşımaktadır. Şehzadebaşı'nda büyük bir konakta İstanbul'un her yerinden misafirlerin katıldığı bir düğün vardır. Konağın karşısındaki evde oturan Gurre-i Garra Hanım'ın annesi de düğüne gitmek için hazırlanır ve kızından da kendisiyle düğüne gelmesini ister; ancak genç kız başı ağrıdığı gerekçesiyle gitmez. Bir süre sonra düğün evinin alt katında bir çığlık kopar: Gurre-i Garra Hanım ölmek üzeredir. Annesi ve tanıdıkları büyük bir telaşla eve gelirler. Genç kız son saatlerini yaşamaktadır. Eve çağrılan doktor onun zehirlendiğini söyleyerek ilaç yazar. Genç kız, yanında sadece ablası Şaziment'in kalmasını isteyerek diğerlerini odadan çıkarır. Şaziment'e, o gece düğünü olan komşularının oğluna küçüklüğünden beri sevdalı ve onun da kendisini sevdiğinden emin olduğunu; evleneceğini duyunca büyük bir üzüntüye kapılarak o gece intihara karar verdiğini anlatır ve çok kısa bir süre sonra da hayatını kaybeder. Düğün evinin bir odasında durumu öğrenen damat da validesine Gurre-i Garra Hanım'ı sevdiğini; ama evlenme işine büyükler karar verdiği için saygısızlık olmaması için sesini çıkaramayarak kendisine seçilen kıza razı olduğunu söyler.

Pek çok Avrupa ülkesini dolaşan ve özellikle Kuzey Avrupa ülkelerindeki yaşayışı çok beğenen Celal Nuri'ye göre Avrupa, sahip olduğu nizamı aile usulünün istikrar kazanmasına borçludur. Yukarıda kısa özetleri verilmiş olan masalarda görüleceği üzere bizde aile kavramı tam anlamıyla anlaşılmamış, yanlış değerlendirmeler sonucu bir toplumun temeli olan aile, yine yanlışlar üzerine kurulmuştur.

Görücülük

Avrupa'nın tekâmülünü sağlayan aile asrını bizim de yaşayabilmemiz için öncelikle evlenme usullerinin değiştirilmesi

gerektiğini ifade eden ve "Medenî âlemde en fena, en acîb, en garip, en muzır izdivaç usulü bizdedir. Çünkü biz 'na-malum'larla evleniyoruz. Bizde teehhül bir netice-yi meyl değil, bir zar oyunudur. Zevce zevceyi, zevce zevci bilmez. Tabiatlar, hulk, seciye, mizaç tevafuk ediyor mu, etmiyor mu? Bu cihetler asla aranmaz." diyen yazar, bu şekilde başlayan bir birlikteliğin nasıl sonsuza kadar devam edeceğine şaşıtığını da ilave eder²⁸. Celal Nuri'nin *Kadınlarımız* adlı eserini değerlendiren Tahsin Nahit de yazarla benzer düşüncelere sahiptir²⁹: "Pırasa alırken hıyâr-ı rü'yetimiz var, ömrümüz oldukça birlikte yaşayacağımız, çocuklarımızı beraber yetiştirip terbiye edeceğimiz zevcelerimizi alırken hıyâr-ı rü'yetimiz yok!.. Bu halimize vahşiler güler, medeniler ağlar; bizi bilmeyen bir insan-ı kâmil şu satırları okusa köstebeklerin izdivacından bahsolunduğuna kâni olur. Evet, bizde kadın almak pırasa almaktan daha ehemmiyetsiz addolunur. Karı koca birbirini ilk defa düğün günü, yatak odasında görürler. Rec'-i meskûnda mantığın bu kadar iflas ettiği bir memleket yoktur."

Celal Nuri'nin evliliğin başlayış şeklini en detaylı verdiği "Görücü"de, eğitim için gittiği Avrupa'dan dönen oğulları için iş imkânı arayan anne ve baba durmadan bu konuyu konuşmaktadır. Yine bir gece mangal başında sohbet ederlerken kadın, oğluna bir iş bulduğunu haykırır: Memuriyetten, azalıktan daha iyi şartları olan içgüveyligi! Birkaç gün önce evlerine misafirlige gelen Binnaz Hanım'dan karîn-i hâmis Abdülgaffar Paşa'nın "kızı için bir güvey" aradığını duyunca bu evliliğin gerçekleşebileceğini düşünmüştür. İki tarafın da çocuklarına eş olacak kişi hakkında onların fikrini almaları söz konusu değildir.

Gittiği görücülüğü ballandıra ballandıra anlatan annesini sesini çıkarmadan dinleyen Ahmet Tevhid, o gece biraz rahatsız olduğunu ve cevabını ertesi gün vereceğini söyler. Onun evlilikle ilgili hemen cevap vermemesi anne babasının canını sıkar. Çünkü onlar için bu gelin adayı kaçırılmaz fırsattır. Delikanlı yatağına uzanır ve düşünmeye başlar: "Görmüşler! Anladık. Saçı şöyle imiş, rengi de böyle. Şimdi ben akd-ı şirket-i zevciyyet edeceğim. Ölünceye kadar yaşamak üzere beşinci mabeyinci hazretlerinin kızı Duhter-i zi-an Hanım'ı alacağım. Bu ne mantıksızlık. Mal alır satarken bile, şeraitte, hıyâr-ı rü'yet var imiş, halbuki bunda yok. (...) Hiç görmediğim,

²⁸ Celal Nuri (İleri), s. 161

²⁹ Tahsin Nahit, "Celal Nuri Bey'in (Kadınlarımız)...", s. 1538.

tanımadığım, huyunu, ahlâkını, seciyesini bilmediğim bir kıza varacağım.”³⁰ Düşüncelerinin devamında, evleneceği kızın annesi tarafından seçilmesi ve beğenilmesini de tuhaf karşıladığını anladığımız Ahmet Tevhid, annesi ile kendisini kıyaslar. Annesi bir kadındır ki bu durumda kıza da bir kadın gözüyle bakacaktır; kendisi ise bir erkektir. Annesi daha Şarklı, kendisi daha Garplıdır. Annesi yaşını almıştır, kendisi ise gençtir. Gerçekleşmesi muhtemel bu evliliği karşı taraf açısından da değerlendirir ve “O kız ne cesaretle, ne şecaatle bilmeden, görmeden, anlamadan bana varır?” diyerek onun her şeye razı olmasına hayret eder. Ahmet Tevhid’e göre bizim diyarda evlilik bir piyango meselesidir. “Çekeriz, ya çıkmaz! Çıkarsa ne alâ; çıkmadığı halde bir talak, onun üstüne bir nikâh daha.”³¹

İstibdadın İran ve Bizans’tan “pek kötü olan protokol usullerini de alarak ahlâkımıza gedikler” açtığını ifade eden Celal Nuri’ye göre “Bizde bir büyüğün karşısında bir küçük, bir amirin karşısında bir memur haysiyetini değil varlığını da unutmuştur. Bundan dolayı değil yalnız fikir üretme ve tartışma, konuşma ve değerlendirme bile millî âdet açısından uygun görülmemiştir. Bir küçük, bir büyüğe, bir askerın kumandanına itaati gibi uymak usulü, geçerli kurallardandır.”³² Evlilikte söz hakkının gençlerde değil de evin büyüklerinde olduğu bir başka masal, genç kızın ölümüyle, delikanlının da sevmediği bir kızla evlenmesiyle sonuçlanır³³. Gurre-i Garra Hanımın, sevdiği gencin bir başkasıyla evlenmesi üzerine ilaçları karıştırarak intiharının ardından genç, annesine şunları söyler: “Anneciğim! Küçük yaşımdan beri benim de gönlüm Gurre-i Garra’da idi de söyleyemiyordum. Bunu anlayacaksın zannediyordum. Mahcubiyetimden bir şey yapamadım. Sen bu gelini bana teklif ettiğin vakit: -Hayır! demek cesaretini kendimde bulamadım. Oğlanları, kızları babaları, anaları evlendirir kaidesine muhalefet etmek istemedim.” Evlenme çağına gelmiş gençlerin evlenecekleri kişi hakkında kendilerinin fikrinin alınmaması yine kötü bir sona sebep olmuştur³⁴.

³⁰ “Görücü”, s. 1213-1214.

³¹ “Görücü”, s. 1214.

³² Celal Nuri İleri *Osmanlı’nın Çöküşü*, Çev: Halil Altıparmak, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2013, s.110.

³³ “Gurre-i Garra Hanımın İrtihali”, s. 78-880.

³⁴ Celal Nuri’nin, üzerinde durulan bu masallarında görücü usulü ile evliliği eleştirmesi akla Ahmet Mithat Efendi’nin *Yeryüzünde Bir Melek* romanını getirmektedir: “Bizim memleketimizde kızlardan sevdikleri adamlara varmış

"Kadın meselesi mevzubahis olduğu vakit kuvvetli Müslüman olalım"³⁵ diyen Celal Nuri, ilerleyen zaman içinde "genç kız, istiklaline malik olacağından, kendisini gördüğü nîm bir ikrah neticesi bir meta gibi satmaya mecbur olmayacak, her dest-i izdivacı kabul etmeyecektir." ümidiyle görücü usulü evliliklerin biteceği günleri hayal etmektedir. Hükümet millete, millet, aileye, aile de izdivaca "istinat" ettiğine göre "gülünç ve muzır bir surette tanzim" edilen bu evlilikler neticesinde "hükümet de esasât-ı ciddiyyeye istinat" edemeyecektir³⁶.

Celal Nuri'nin masallarında üzerinde durduğu bir başka husus, görücülük faaliyetinin işleyiş şeklidir. Zaten yanlış başlayan bir işin devam ediş şeklinde de bazı yanlışların olması kaçınılmazdır. Ona göre kadınların/genç kızların hayatı "görünmek" üzerine bina edilmiştir: "Kadın daima görünmelidir. Elbette tuvalet, raks, seyran hatta yemek hep bu maksatla tanzim edilmektedir. Halbuki 'görünmek' kaziyesi hayat-ı ricalde bu derecede mühim bir mevkiyi haiz değildir."³⁷ Kadınların/genç kızların bu kadar "görünmek" isteyişini yine onların çok uzun zamandır maruz kaldığı esarete bağlayan yazar, bunun neticesi olarak kadının haysiyetine halel geldiği düşüncesindedir³⁸: "Kadın umumiyeti itibariyle, kendisini küçük görüyor. Cins-i nisa kendisinin en birinci rolü erkeğin vasıta-ı tahvin-i müştehiyâtı olduğuna zâhibdir. Bu itibar ile mesai-i umumiyede kendisine büyük bir vazife terettüp etmediğine kanidir. Onun için süse pek ziyade ehemmiyet veriyor. Kadın en ziyade vücudu için yaşıyor." Hem görücüler hem de kendisine görücü gelecek genç kız âdetler neyi gerektiriyorsa o şekilde davranır. "Görücü"deki Ahmet Tevhid'in annesi kız bakmaya gideceği zaman saraylı elbisesini giyer, süslenir, ufak tefek ne kadar mücevheri varsa hepsini takıp takıştırır. Abdülgaffar Paşa'nın kızı Duhter-i zi-an Hanım da "olanca cicisini bicisini" takar, kendisi için tahsis edilmiş

olanları pek nadir olup ağılebi sevdiğine değil, henüz yüzünü bile görmedikleri adamlara varırlar. Hatta kızlar nasıl bir koca istediklerini hülya eyledikleri zaman zihinlerinde karar verdikleri gibi kocaları dahi karılarını kendileri alamazlar. Evlenecek olan herif kız intihabını akrabasına havale eylediği gibi onlar dahi alacakları kızı kendisinden değil akrabasından isterler. Sanki kocaya varacak ve evlenecek olanlar kendileri imiş gibi onlar neye karar verirlerse delikanlı ile kız dahi ona razı olurlar." Bkz. Okay, s. 192-193.

³⁵ Celal Nuri (İleri), s. 146.

³⁶ Celal Nuri (İleri), s. 166.

³⁷ Celal Nuri (İleri), s. 150.

³⁸ Celal Nuri (İleri), s. 149.

bir iskemlenin üstüne oturup kırıtmaya başlar³⁹. “Aman aman... Allah bağışlasın. Kırk bir buçuk maşallah. Fetebarekallahu Yaradan’a kurban olayım. Kız değil, melek. Aman ne de nazık. Nur topu. Elmasım şöyle dön bakayım. Ne güzel gerdan.”⁴⁰ sözleri sarf edildikçe genç kız iskemlenin üstünde süzölmeye devam eder. Kendisine yıllardan beri öğretilenleri uygulamaya başlar: “Fazla gülmüyor. Sırıtmıyor. Neşesini arttırmıyor. Ağzını açmıyor. Abus da durmuyor. Hasılı bütün dadıların, bacıların, hanıminelerin, hacı ninelerin, yengelerin, akrabaların, eskilerin nasayihine son derece itina ile görücülerin huzurundaki sahnede rolünü tamamıyla ifa ediyordu.”⁴¹

“Görücü”deki Ahmet Tevhid’e göre sadece görmek, iki kişinin bir araya gelerek mutlu olmaları için yeterli değildir. “Şekl ü şemalini beğenirim, tabiatı hoşuma gitmez. Tabiatını beğenirim, veche-i bediâ na-muvafık olur. Mizaç bu ya? Her şeyini beğenirim, bana hoş gelir fakat o bana yâr olamaz. Sesimi beğenmez, iştilâlâtımı muvafık bulmaz; gaye-i emelim onunkine benzemez. Ya bir müddet sonra ihtilaf ve zıddiyet-i tebayi bir drama meydan verirse?..” düşünceleri içinde kâbuslarla dolu bir gece geçirir⁴². Ahmet Tevhid bu düşüncelerle boğuşurken, Celal Nuri’nin “Bir hanım kız gözünü açtığı gündün beri zevc-i muhayyel-i müstakbelini düşünür. Hayali, fikri, hissi hep onun şekl-i mefruzuna merbuttur. Sebeb-i hayatı budur.”⁴³ şeklinde çizdiği genç kız örneğini gördüğümüz Abdülgaffar Paşa’nın kerimesi ise “Ahmet Tevhid Beyin fotoğrafını yastığının altına koymuş, hep o göremediği maşukunu”, onu ne zaman, nerede görebileceğini, “o gün nasıl süsleneyeceğini, korsesini nasıl büzeceğini” düşünerek uykusunu kaçırmaktadır⁴⁴.

Ahmet Tevhid’le kendisi için uygun görülen genç kızın düşünceleri arasındaki fark delikanlının Avrupa’da eğitim almasıyla da alakalıdır. Çünkü Celal Nuri kız bakma ve kız isteme konularında – Avrupa görmemiş- erkeğin de genç kızdan farklı bir durum ve

³⁹ Genç kızların bu durumu için Celal Nuri “hazırcı camekânındaki kukla gibi” benzetmesi yapar. Bkz. Celal Nuri (İleri), s. 163.

⁴⁰ “Görücü”, s. 1212.

⁴¹ “Görücü”, s. 1212.

⁴² “Görücü”, s. 1214.

⁴³ Celal Nuri (İleri), s. 158.

⁴⁴ “Görücü”, s. 1214. Orhan Okay da Türk kızının evlilik ve idealindeki erkek hakkındaki düşüncesi gibi bir meselesi olmadığını ifade eder. “O, çehizini hazırlayacak, kısmetini bekleyecek, günü gelince görücülere çıkacak, kısmetinde varsa evlenip nikâhtaki kerametten, ne olduğunu bilmediği aile saadetini bekleyecektir.” Bkz. Okay, s. 209-210.

düşünce de olmadığını ifade etmektedir: “.. İş gürültüye gelir, kız beğenilir. Akşamüzeri valide hanım, teyze hanım ve maiyetleri beyefendiye uzun uzadıya zevce-i âtiyesini senan ederler. Zaten beyefendi de o esnada, pek ziyade hayalâta dalmış bulunacağından muhayyalesinde küçük hanımı büyütür, büyütür, büyütür... Nihayet yine hanımlar gidip söz keserler. Belki, beyefendi hanımefendiyi Bonmarşe’de görür.. İşte bizde evlenmek, alelaide, böyle olur.”⁴⁵ Görüldüğü üzere erkekler de sadece kendileri için uygun kızın büyüklük tarafından seçilmesi değil, evliliğin başlaması aşamasında da hiçbir söz hakkına sahip değildir.

Celal Nuri zevce seçiminde “melahat”ın terbiye, ev kadınlığı, malumat ve yetiştirilecek çocukların terbiyesi için lazım gelen özelliklere uygunluktan çok daha fazla dikkate alınmasını da eleştirmektedir⁴⁶. Ahmet Tevhid’in annesinin gözünden “Kırmızı saçlı, mavi gözlü, uzun boylu, keman kaşlı, balık etinde, on beş yaşında, küçük ağızlı, temiz dişli, dilber, kıvrak, ağzı kokmaz, teni kokmaz, şuh, hoş, biçimli”⁴⁷ olarak tasvir edilen genç kızın başka hususiyetleri dikkate alınmaz.

Talâk/Boşanma

Evlilik hakkındaki görüşlerine yer verdiğimiz Celal Nuri “talâk” ve “taaddüd-i zevcât” konusunda da dikkati çeken eleştiriler yapmıştır. “Gayr-ı muntazam izdivaçlar cereyan ettikçe, gayr-ı muntazam talâklar da olur.”⁴⁸ diyen Celal Nuri’ye göre “talâktaki sühûlet” milletimizi ezmektedir. İslamiyet’in sadece zaruret halinde mubah kıldığı talâk konusunda da “esasât-ı İslamiye’ye rücû” etmek zorundayız. “... sebepsiz, lüzumsuz, hiddet ve gasb üzerine müstenid veya diğer bir zevce almak için vukû bulan talâklar bir cemiyet için pek muzırdır. Hele fesh-i nikâh hiçbir kayd ü şart-ı kanuniye tâbi olmazsa cemiyet ve aileyi perişan eder. Bizde, maatteessüf, uygunsuz talâklar günden güne ziyadeleşiyor. İzdivacın mahiyet-i daimesi muhafaza olunamıyor...”⁴⁹ düşüncesindeki yazar, masalarda da talâk konusuna yer vermiştir. “Molla Gürani’den Kopenhag’a” başlığını taşıyan masalda Kopenhag’da yoldan çıkan, dinini, milliyetini unutan sefaret memurlarını yola getirmekle görevlendirilen Zühdü

⁴⁵ Celal Nuri (İleri), s. 163.

⁴⁶ Celal Nuri (İleri), s. 120.

⁴⁷ “Görücü”, s. 1213.

⁴⁸ Celal Nuri (İleri), s. 139.

⁴⁹ Celal Nuri (İleri), s. 136.

Efendi'nin iki karısı ve altı çocuğu vardır. Kopenhag'a gidiş emeli çok büyüktür. Sadece sefaret memurlarını düzeltmeyecek, oradaki Protestan kefareyi de Müslüman yapacaktır. Ancak oraya gittiğinde işler hiç de umduğu, hayalini kurduğu şekilde gelişmez. Kendisi yoldan çıkar ve ilk iş olarak İstanbul'daki eşlerini boşar. Çocuklarına her ay belli bir miktar para gönderen Zühdü Efendi eşlerinin ne olacağını hiç düşünmez bile ve soyadını alacağı zengin bir Hıristiyan kadınla evlenir. Karısının isteği üzerine imamlık vazifesini bırakır ve kayınpederinin işleriyle uğraşmaya başlar.

Celal Nuri'nin talâk konusuna değindiği diğer masalı "Aksaray Beyi"dir. Tefvik Mehmet Bey, Nazuniyaz Hanım'la yaptığı evlilikte içgüveyi olarak kayınpederinin evinde yaşamaktadır. Kocasını seven, evliliğinden memnun olan Nazuniyaz Hanım'ın rahatsız olduğu tek konu, kocasının Fransızca bilmemesidir. Bunun da çaresi bulunur, özel derslerle Fransızca öğrenmeye başlayan Tefvik Mehmet Bey bir taraftan da alafrangalaşır⁵⁰. Celal Nuri Tefvik Mehmet Bey gibi gençlerle ilgili şu genel değerlendirmeyi yapar⁵¹: "Medeniyet cilasıyla biraz sahte parlaklık kazanan gençlerimiz acayip bir hayat tarzı yaşayarak çöküşümüze neden olmuşlardır. Bu soysuzlaşmış çehreler şu on yıldan beri toprağımızda ve özellikle şehrimizde çoğalmıştır. Birçok servetler yağ gibi erimiştir. Bu nevi dikkate değer hayatın en birinci lezzetini ahlâkî çöküşte bulmuşlar ve adeta Roma'nın çöküş devresinde tesadüf olunan "Patriçyenler"e benzemişlerdir. Hiçbir fikrî terbiyesi olmayıp da biraz servete kavuşanların ahlâkî rezaletleri pek müthiş olur." Yazarın ana hatlarıyla çizdiği böyle bir genç "Aksaray Beyi"nde hayat bulmuştur. Tefvik Mehmet Bey önce namaz kılma alışkanlığını Ramazan'da kaza edilmek üzere terk eder. Cebinde daima bir Fransızca sözlük taşır. Galoş potinleri bir tarafa bırakıp "alelacaip, kocaman bir kundura Beyin ayaklarında enzâr-ı dikkati celbe" başlar⁵². "Her yeniye körü körüne rabt-ı aşk etmeye Frenkler"in "sinobizm"⁵³ dediklerini ifade eden Celal Nuri, Tefvik

⁵⁰ Tefvik Mehmet Bey'in bu durumunu Orhan Okay'ın düşünceleriyle değerlendirmek mümkündür: "Medeniyet değişmelerinde yahut yeni bir medeniyet teklifiyle karşı karşıya gelmede en kolay nüfuz edebilecek şeyler de yaşama tarzına ait hususlar olmaktadır. Yaşama tarzı dediğimiz şey millî bir üslûp karakteri gösterir. Binaenaleyh, başka bir medeniyet taklit ederek bu üslûpta yapacağımız her değişiklik millî değerlerimizin kaybı veya değişmesi manasını taşır." Bkz. Okay, s. 61.

⁵¹ Celal Nuri, *Osmanlı'nın Çöküşü*, s. 125.

⁵² "Aksaray Beyi", s. 1483.

⁵³ Recep Duymaz, *Dil ve Edebiyat Yazıları Celal Nuri İleri*, Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 132.

Mehmet Bey'de de böyle bir kişiyi anlatır. Onun hayatında önemli değişiklik yapan en önemli sebep ise "Tokathyan", "Yani", "Löbon", "Lüksenburg" gibi yerlere gitmesi olur. Özellikle Yani'de "tenavül ettiği 'biftek' ve içtiği 'Salvator' birası Tefik Mehmet Bey'in akl u hayalinde mühim, şairane hatıralar" bırakır. "Ah o biftek... Hele o buz gibi bira... Romeo, Jülyet'e; Pol, Virjini'ye; Mecnun, Leyla'ya nasıl meclub ise Refetlü Tefik Mehmet Bey de Yani'ye, oranın 'biftek'ine ve birasına da öylece âşık" olur⁵⁴. Her gün, muntazaman içmeye başlayan ve Kafkasya, "Ştaynburh", "Stasyon" birahanelerinin garsonları tarafından tanınır hale gelen Tefik Mehmet Bey artık birayla yetinmez; rakıya geçer. Hatta kaleme gitmeden içmeyi alışkanlık haline getirdiği elli dirhem Ayvalık rakısı ile hayat bulduğuna inanır. Kendisi hayatından memnundur; ancak hiçbir şeyden haberi olmayan Nazuniyaz Hanım "kemal-i telehhüfle kocasının etvarında kendisine karşı müphem bir lakaytlık" görmektedir⁵⁵. İçkiye iyice alışan Tefik Mehmet Bey'in tek bir emeli vardır: On gün Beyoğlu'nda kalmak. "Bunun için azdan aza on beş lira Türkî yani 1620 kuruş" lazımdır⁵⁶ ve onun bu parayı tedarik etmesi mümkün değildir. Çünkü kendisine düğünde takılan kravat iğnesi vesaire Buhuraki'de rehindir, karısının Felemenk küpesini çaldığından beri bütün ziynet eşyası bankaya nakledilmiştir. En nihayetinde Nazuniyaz Hanım'la fena geçinmek gibi bir çözüm bulur⁵⁷: "Bu program Tefik Mehmet Bey'in hayalinde celî hatlar ile çizildikten sonra, ilk gece zevcesine suratı astı. İkinci gece ayrı yatakta yattı. Üçüncü gece mâ-l'a-yutâk tekliflerde bulundu. Dördüncü gece Nazuniyaz Hanım'ı fena halde tahkir etti. Beşinci gece o hâk-i pâyine pösteği gibi serildiği refika-yı müebbede-yi hayatının garîk-ı buse ve nevaziş olan yanaklarına iki çift şamar aşk etti." Kocasının durumuna bir mana veremeyen Nazuniyaz Hanım, ailesine de bir şey söyleyemez. Günden güne düşen, rengi bozulan, neşesi zail olan genç kadın her gece muntazaman bir veya iki defa dayak yemektedir. Bu kötü gidişatın farkına varan ve kızlarının boşanmasını isteyen anne baba tarafından her iki tarafı da iyi bilen Servet Bey memur edilir. Her zamanki gibi Yani'de vakit geçiren Tefik Mehmet Bey'e meseleyi açan Servet Bey genç adama mihr ve nafakayı borçlanabileceğini söylediğinde aldığı cevap karşısında

⁵⁴ "Aksaray Beyi", s. 1483.

⁵⁵ "Aksaray Beyi", s. 1483.

⁵⁶ "Aksaray Beyi", s. 1483.

⁵⁷ "Aksaray Beyi", s. 1484.

şaşkına uğrar. Karısına karşı yaptığı bütün bu fena muamelelerin maksadı onu boşamak ve bu boşanmadan elde edeceği tazminat ile on gün Beyoğlu âlemi yapmak olan Tefvik Mehmet Bey iç güveyi olduğu için asıl onlardan kendisine nafaka verilmesini talep eder. Üç aylık nafakanın karşılığı, elli adet sarı lira veya on adet banknottur ve ancak bu para kendisine verilirse karısını boşayacaktır. Nafaka işi halledilir; “Tevfik Mehmet Bey Nazuniyaz Hanım’ı boşar ve on banknota varır...”⁵⁸

Tevfik Mehmet Bey’in boşanma şekli tam anlamıyla Celal Nuri’nin benzetmesiyle “bir nev def-i zevce”dir ve “şer’î değildir”; çünkü “İslamiyet inzibatsız, sebepsiz, def-i zevceyi şiddetle men eder; talâk esasen memnu’dur yalnız zaruret onu mübah kılar.”⁵⁹ Avrupa ülkelerinin yaşam standardı ve şekilleriyle Osmanlı aile düzeni arasında sık sık mukayeseler yapan Celal Nuri boşanma konusunda da şöyle bir kıyaslama yapar⁶⁰: “Bizde ‘talâk’, Avrupa’daki ‘divorce’ değildir. ‘Divorce’ esbâb-ı hakikiyeden dolayı hükm-i hâkim ile nikahın feshi demektir ki, derece-i meşrûiyeti hakkında söz söylemek zâittir. Halbuki bizim ‘talâk’ bu ‘divorce’u mutazammın olmakla beraber esasen Frenklerin ‘repudiation’ dedikleri karı kovmasıdır.” Hem Kopenhag’a giden Zühdü Efendi’nin hem de Tefvik Mehmet Bey’in yaptıkları tam olarak “karı kovması”dır.

Alafrangalık

Bekâr hayatına başlar başlamaz Tefvik Mehmet Bey’in yaptığı ilk iş yeni kıyafetler edinmek olur. “Renk neftî, düğmeler kruvaze. Elbisenin teferruatı da var. Zenci alacası bir kravat. Önü işlemeli bir gömlek. On iki buçuk santimetrelik bir yaka. Yastık kadar bir plastron. Bambudan bir baston.”⁶¹ Kıyafetindeki dikkat çekici değişiklikten sonra ihtiyacı bir “dildade” bulmaktır. Eşini kolaylıkla ve kendisi için elde ettiği avantajlarla boşamış ve şimdi de bir metres arayışına girmiştir.

⁵⁸ “Aksaray Beyi”, s. 1484.

⁵⁹ Tahsin Nahit, “Celal Nuri Bey’in (Kadınlarımız)...” s. 1537.

⁶⁰ Celal Nuri (İleri), s. 123.

⁶¹ “Aksaray Beyi”, s. 1484.

Bir yıl boyunca aldığı Fransızca dersinden öğrendiği 365 kelime ve birkaç gramer kuralıyla birlikte kıyafetlerindeki bu değişiklik Tevfik Mehmet Bey'in kendisini tamamen başka biri olarak görmesi için yeterlidir. Bu durum Celal Nuri'nin satırlarında "Bir taraftan Türklükle istihza eder, diğer taraftan Frenkliği kabul etmez. Hulasa-i kelim tabaka-i ulyamız başına silindir şapka geçirmiş, onun üzerine bir sarık sarmış; sırtına frak giymiş, fakat şalvarını çıkarmamış bir 'clown' (soytarı) menziletindedir." şeklinde ifade edilir. Bir anlamda Tevfik Mehmet Bey de Batılılaşmayı yanlış anlayan Felatun ve Bihruz'un safalarına katılmış olur. Celal Nuri'ye göre "Avrupa terbiyesine az temessül edip de gösteriş yapmak isteyenlerimizin hali pek gülünçtür."⁶²

Avrupa'ya memur ya da talebe sıfatıyla giden gençlerin orada neyle karşılaşacaklarını, orada nasıl bir hayatın cereyan ettiğini bilmeleri gerekirken kendilerine herhangi bir bilgi verilmez ve gittikleri yerde büyük şaşkınlığa düşerler. Artık ne Avrupalı ne de bir Müslüman gibi davranabilirler. Gitmeden önceki ve gittikten sonraki fikirleri arasında hatırı sayılır bir tezatlık olabilir. Celal Nuri "Molla Gürani'den Kopenhag'a" başlıklı masalda Avrupa'yı hiç bilmeden orası hakkında olumsuz yargıları olan Zühdü Efendi'nin gidiş yolculuğundaki düşüncelerini şöyle verir⁶³: "Hafız Zühdü Efendi İstanbulun manzarasını gözünden süzülür görünce meyas oldu. (...) Sonra bir de diyar-ı küfrün zulmeti, müfekkiresini tahriş etti. Acaba diyar-ı küfr ne kadar mukassîdir! Zannedirim ki zelalet ve nuhûset-i kâbus bir zulmanî bulut şeklinde saltanatgâh-ı Kopenhag'ın üzerine çökmüştür. İblis, Hârût, Mârût ve kis aleyhi'l-bâki, la'netu'llah-ı aleyhim la'neten vâsıa, artık orada mülkü sahipsiz bulmuşlar, kim bilir caddelerinde nasıl cirit oynuyorlar?.." Bir süre sonra Kopenhag'a giden ve orada Zühdü Efendi'yle karşılaşan anlatıcı ona İstanbul'a geri dönmek fikrinde olup olmadığını sorar. Aldığı cevap kısa ve nettir⁶⁴: "Efendim İstanbul'da nasıl oturulur? Diyar-ı zulmet! Elektriğiniz bile yok. Memleketimdir ama doğrusunu söyleyeyim: İstanbul pek mukassî." Gitmeden önce sıkıcı, kasvetli bir yer olarak gördüğü Avrupa'da vakit geçirdikten sonra memleketi İstanbul'u sıkıcı, kasvetli bir yer olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir.

⁶² Celal Nuri (İleri), s. 156.

⁶³ "Molla Gürani'den Kopenhag'a", s. 1506.

⁶⁴ "Molla Gürani'den Kopenhag'a", s. 1507.

Tevfik Mehmet Bey, değişen kıyafeti ve basit Fransızcasıyla Beyoğlu âlemlerinde gününü geçirmeye başlar. Orhan Okay'ın "On altıncı asırdan itibaren sefarethanelerin yerleştiiği, bu yüzden de Avrupalı seyyahların ikâmeti tercih ettiği, buna bağlı olarak da zamanla Avrupaî otel ve eğlence yerlerinin kurulduğu Beyoğlu, batı âdet, moda ve eğlencelerinin İstanbul'a nüfuz ettiği bir kapı olmuştur."⁶⁵ şeklinde tanıttığı Beyoğlu, "zahirde eğlenceli ve kolay görünen" bir hayat olmasına rağmen aslında "batak"tır⁶⁶. Beyoğlu'nda bulunan mekânlardan biri de Bonmarte'dir ve "Görücü" masalındaki genç kızla, Ahmet Tevhid Bey ne zaman isterse burada buluşup görüşebilecektir. Celal Nuri'nin Bonmarte ile ilgili yorumu ise şöyledir⁶⁷: "Şimdiye kadar yüksek tabakaya mensup olan kızlarımıza Avrupa terbiyesi diye yutturulan, 'Bonmarte' ahlaksızlığından başka bir şey değildir."

İçgüveyi Damatlar

Celal Nuri'nin "Görücü" ve "Aksaray Beyi" masallarında dikkati çeken bir başka husus ise damatların içgüveyi olması/içgüveyi olmalarının istenmesidir. Yazar, evliliklerdeki içgüveyi uygulamasını da eleştirmektedir. "Görücü"de Almanya'nın "Mitvayda" şehrinde anne ve babasının telaffuzuyla "ılık derik" mühendisliği okuyan Ahmet Tevhid Bey ülkesine döndükten sonra bir işe giremez ve sıkılmaya başlar. Ebeveyni ise "biçare mühendisi duçar olduğu bu ye'sten kurtarmak için muttasıl" düşünmektedir. Bir gece anne babası arasında şöyle bir konuşma geçer⁶⁸:

-“Bey, bey. Tevhid'e bir iş buldum.” ..

-“Sen ne diyorsun Hanım? Ben efendimizin kurbancıbaşı olduğum halde bugüne kadar bir halt edemedim. Sen bir kadın buna ne çare bulabilirsin?”

-Aman Bey, o kadar acele etme. İşten maksadım memuriyet filan değil.

-Ey.. Ne?

-Memuriyetten, azalıktan daha iyi.

⁶⁵ Okay, s. 97.

⁶⁶ Okay, s. 102.

⁶⁷ Tahsin Nahid, "Celal Nuri'nin (Kadınlarımız) ... ", s. 1536.

⁶⁸ "Görücü", s. 1212.

-Ne gibi bir şey bu?

-İçgüveyliği."

Oğulları için memuriyet, sefaret kâtipliği, azalık gibi işler düşünen ebeveyn tüm bunlardan daha avantajlı bir iş bulmuştur: İçgüveyliği. Eğer gelin olarak düşünülen genç kızın babası "Karîn-i hâmis lütfen ve âtiften çocuğu damatlığa layık görürse var var, yok yok. Azalık da olur, nişan da olur, rütbe de olur."⁶⁹ Yani, devlet kademesinde yüksek bir yerde olan kişinin kızıyla yapılacak evlilik, genç adamın hayatını kurtaracaktır. Liyakati olup olmadığına bakılmaksızın sırf Padişahın yakınında bulunan bir Paşa'nın kızıyla yapılan evlilik neticesinde aza da olabilir, nişan ve rütbe de kazanabilir⁷⁰. Celal Nuri "Bizde her ne olursa, biri her neye kavuşursa bunu kendi yeteneğinden çok büyüklarının lütf ve şerefine, ününe ve yardımına dayandığından ve özellikle keyfi pek çok taltifler ve cezalandırmalar gerçekleştiğinden, vatandaş artık her şeyi hükümetten, hükümetin içinde bulunan yöneticilerden istemeyi, beklemeyi alışkanlık haline" getirdiği düşüncesindedir⁷¹. Memuriyetlerin kademe ve ehliyete göre değil, "velinimete olan sadakatın" derecesine göre dağıtıldığından ve bunun neticesi olarak kendi imzasını atacak kadar bile okuma bilmeyen paşalara rastlanıldığından yakınan yazar, bu düşüncelerini "Görücü"deki Ahmet Tevhid Bey için hazırlanan evlilik planlarında da dile getirir. Karîn-i hâmisin kızına dünür olarak giden annesi, akşam eve geldiğinde bu evliliğin kendileri için ne kadar avantajlı olduğunu anlatır. Nikâh kıyılır kıyılmaz damat bey üç bin beş yüz kuruşla cemiyet-i rüsûmiyyeye aza olarak tayin edilecektir. Hatta Paşa'nın tek bir kızı olduğu için damat beyin çalışmasına bile gerek olmayacaktır. Evlilikte bir sorun çıktığında da bu, kayınpeder tarafından sağlanacak nişan veya rütbeyle telafi olunacaktır. Ahmet Tevhid, yalnız kaldığında annesinin bu sözlerini şöyle değerlendirir⁷²: "Farz edelim ki ben bugün karîn-i hâmis hazretlerinin damadı oldum. Aradan bir müddet geçti. Kız bi-hakkın istikrahi isticlâb edecek bir halde. Kaim peder paşa da bunu biliyor.

⁶⁹ "Görücü", s. 1212.

⁷⁰ Ahmet Mithat Efendi de *Müşâhedat*'ta roman kişisi aracılığıyla kendi fikrini açıklar: "Herkesin gözü devlet memuriyetine dikilmiş. Ondan başka medâr-ı maişet bilinmiyor. Halbuki hazine-i devlet yalnız geçinmeleri için oraya göz dikenleri ne ile doyuracak?" bkz. Okay, s. 111.

⁷¹ İleri, *Osmanlı'nın Çöküşü*, s. 110.

⁷² "Görücü", s. 1214.

İttihaz edeceği hatt-ı hareket basit ve sadedir. İlk kavga üzerine bir nişan. Birinci boğuşmada bir rütbe. İkinci itişmede padişahın hâk-i pâyine kapanıp damat beye bir takdir-i şehriyarî ile bir zamm-ı maas ve ila ahire...”

“Aksaray Beyi” adlı masalda ise Tevfik Mehmet Bey, Abdurrahman Senaî Bey’e damat olmuş ve aradan bir hafta geçmeden 762 buçuk kuruşla senedât idaresine çerağ edilmiş ve balayının sonlarına doğru da kendisine üçüncü sınıf bir rütbe verilmiştir. Kayınpederi sayesinde bir memuriyet ve rütbeye kavuşan Tevfik Mehmet Bey’in herhangi bir okuldan mezuniyet belgesi dahi yoktur; ancak bu da hemen halledilir ve “Hamidiye Mekteb-i Âlisine biraz sudan devamla dokuz ay on gün sonra cicili bicili bir vesika-yı ehliyet” tedarik edilir⁷³. Beyoğlu gecelerine ve birahanelerine alışan Tevfik Mehmet Bey bir süre sonra rakıya terfi eder ve işe gitmeden birkaç kadeh içmeyi âdet edinir. Celal Nuri’ye göre geri kalmamızın sebepleri arasında kadir bilmezlik özelliğimiz de mevcuttur⁷⁴: “Mülkî rütbe ve nişanlar liyakat sahiplerinden ziyade diğerlerine bahşış ve ihsan olduğundan bunların da çöküşümüze, milletteki şevk ve hoşnutluğun, çalışma ve gayret aşkının, hevesin yok olmasına büyük etkileri olmuştur.” Babiâli ve diğer hükümet dairelerini büyük bir arpalığa benzeten yazar yüksek tabaka için hükümet kapısından başka yerde ekmek olmadığını da ilave eder⁷⁵. Celal Nuri, Türklerin topluma dayalı yaşadığını, toplum dışında onun lütfu ve desteği olmadan yapamayacaklarını vurguladıktan sonra bu durumun onları tembelleğe ittiğini belirtir⁷⁶: “Türklerin bu mizaç ve tabiatta bulunmaları, esasen, geçimi kolay sağlamalarıdır. Halbuki Türk milleti geçinmek için çalışmaya mecbur olacak bir durumda, bir ortamda, bir zamanda bulunsaydı hiç şüphesiz onu oluşturan şahıslar da hükümetin ve onun yöneticilerinin lütuf ve merhametinden ziyade kendi gayretlerine güveneceklerdi. Asırların geçmesiyle çalışma ve gayret alışkanlığı bir kabiliyet ve karakter durumuna gelirdi.”

Önerileri

⁷³ “Aksaray Beyi”, s. 1482.

⁷⁴ İleri, *Osmanlı’nın Çöküşü*, s. 135.

⁷⁵ İleri, *Osmanlı’nın Çöküşü*, s. 139.

⁷⁶ İleri, *Osmanlı’nın Çöküşü*, s. 110-111.

Ahmet Emin Yalman Celal Nuri'nin çalışmalarını "kadınların insan olduğu fikrini memlekete yıllardır yayma hizmeti"⁷⁷ olarak değerlendirir. Tüm Müslüman ve Türk âleminin, kadınların insan olduğunu kabul etmesi için Celal Nuri'ye göre yapılacak ilk iş alışkanlıklarımızdan kurtulmaktır. Usullerimizin ne kadar ilkel, ne kadar orta çağdan kalmış olduklarını basiretli gözlerle görmemiz gereklidir⁷⁸.

"Biz, tekâmülümüz için, aile esasının daha ziyade yerleşmesine muhtacız. Daha birkaç asır, biz, aile hükümeti altında terakki etmek mecburiyetindeyiz. Binaenaleyh çare-i felahımızı kuvvetli, salim, sağlam aileler teşkilinde aramalıyız."⁷⁹ diyen Celal Nuri'nin ailenin temeli saydığı kadının hak ettiği yerde olabilmesi için yapılması gerekenler konusunda bazı önerileri vardır. İlk olarak kadının da "bir şahsiyet-i insaniyesi, bir dimağı, bir kalbi, asabı" olduğunu kabul etmek gereklidir⁸⁰. Aile fikrinin ilerlemesi için ikinci olarak "talâk ve istifraş ve taaddüd-i zevcât usullerini inzibat tahtına almalı ve tarz-ı izdivacı ıslah" etmelidir⁸¹. Kadınlar ve erkekler başka âlemler teşkil ettikleri ve biri diğeri ile münasebette olmadığı için bu tezat durum Osmanlı milletinin "en esaslı sebep-i intihâttır."⁸² Celal Nuri kadınlarla erkekler arasında gerçekleşecek münasebetin sağlıklı bir aile için gerekli olduğu düşüncesindedir⁸³: "Evlenme büyük bir tetkik ve tefahhusun neticesi olmalıdır. Bu tetkik ve tefahhus da muzaâf olmazsa boştur. Karı kocayı, koca karıyı ananesiyle bilmeli, tanımalı, tetkik etmeli, anlamalı, imtihan etmelidir. Teehhül ne kadar büyük bir vukûfa istinat ederse o derecede ciddi ve daimi olur. Şeriat-ı İslamiye yalnız zevceyi bilmeye müsaade etmiyor; fazla olarak bir adama alacağı kadını behemehal bilmelidir diyor." Yazar, evlilik öncesi gerçekleşecek münasebetin mutlaka İslamî esaslar çerçevesinde olmasını da şart koşar.

Celal Nuri'nin en çok önem verdiği konuların başında eğitim, özellikle de kızların eğitimi gelmektedir. Kadınlarımızın/genç kızlarımızın işsiz oldukları için canlarının sıkıldığını ve bunun birçok vâhiliklere sebep olduğuna inanan Celal Nuri onların mutlaka

⁷⁷ Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde ...*, s. 556.

⁷⁸ İleri, *Osmanlı'nın Çöküşü*, s. 122.

⁷⁹ Celal Nuri (İleri), s.112.

⁸⁰ Celal Nuri (İleri), s. 112.

⁸¹ Celal Nuri (İleri), s. 125.

⁸² Celal Nuri (İleri), s. 150

⁸³ Celal Nuri (İleri), s. 162.

okutulması gerektiğini düşünür⁸⁴. Okuyan, yazan kadınlar/genç kızlar hayatlarını kazanmak için çalışınca kendileri için tek kurtuluş çaresi olarak evliliği düşünmeyecek ve kendileriyle evlenmek isteyen herkese “dest-i izdivacını” uzatmayacaklardır⁸⁵.

Kadınların namusu meselesine de değinen yazara göre “Kadın gördüğü cebr ve tazyikten dolayı değil, kurduğu muhakeme neticesinde sahib-i namus ve fazilet olmalıdır. Yoksa korku ve baskı sebebiyle muhafaza edilen namus ve iffet sahte bir namus ve iffettir, ca’lîdir, faidesizdir.”⁸⁶ Kendi namusu konusundaki muhakeme gücüne de ancak eğitim sayesinde kavuşabilecektir⁸⁷. Eğitim vasıtasıyla kadınların hurafelere olan bağımlılığı da engellenecektir. “Bütün kötü ahlâkımıza, çöküşümüze, gerilememize son verecek” tek şey, Celal Nuri’ye göre talim ve terbiyedir⁸⁸. Vatandaş okur- yazar hale getirmek, onların manevî seviyesini yükseltecek ve millî sermayemizi de güçlendirecektir.

Esas hedefi, “kadını Avrupa’daki gibi hür ve toplum içine çıkabilen sosyal bir varlık haline getirmek”⁸⁹ olan Celal Nuri’ye göre eğitilmesi, bilinçli hale getirilmesi gereken kadınlara “adeta suikast düzenlenmekte ve onlar hürriyetten mahrum bırakılmaktadır.”⁹⁰ Oysa onlar yanlış ve boş inançlardan kaynaklanan baskılardan kurtarılmalı ve serbest yaşam alanında hareket etmelidirler.”⁹¹

⁸⁴ Genç kızların mutlaka okuması gerektiğine inanan bir başka yazarımız da Ahmet Mithat Efendi’dir. Ona göre “Kızların eğitimi konusunda yol gösteren romanlar, onları bir nevi hayata hazırlar.” Hayatında hiç roman okumayan genç kızlar karşılına çıkan ilk erkeğe kanarak hayatlarını bile kaybedebilirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Harika Durgun, *Ahmet Mithat Efendi ve Edebiyat*, Dergâh Yay., İstanbul, 2015, s. 148. Ahmet Mithat Efendi okuyan kadınların hayatının daha şuurlu bir şekilde devam edeceği inancındadır. Detaylı bilgi için bkz. Özlem Nemutlu, *Ahmet Mithat Efendi’nin Kütüphanesi*, Dergâh Yay., İstanbul, 2018, s. 19.

⁸⁵ Celal Nuri (İleri), s. 186.

⁸⁶ “Kadınlarımız”, *İçtihad*, 25 Nisan 1329/8 Mayıs 1913, nr. 63, s. 1361.

⁸⁷ Kadınların eğitimine çok önem veren bir diğer yazarımız Ahmet Mithat Efendi de bu konudaki görüşlerini şöyle açıklar: “Bir kız ne olacaksa olmalı, talim ve terbiyesini ikmâl etmiş bulunmalı. (...) Bizde kızların talim ve terbiyesine lüzum yoktur demek için bizde erkeklerin talim ve terbiyesine gerek yoktur diyebilmek cesaretini peyda etmelidir. (...) Nisvan dahi cemiyet içinde yaşadıkları medeniyet-i insaniyenin âzâsından tanıdıkça erkeklerin talim ve terbiyeye ne kadar ihtiyaçları varsa kadınların da o kadar vardır.” Bkz. Okay, s. 319.

⁸⁸ İleri, *Osmanlı’nın Çöküşü*, s. 92.

⁸⁹ Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde ...*, s. 551.

⁹⁰ Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde...*, s. 549.

⁹¹ Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde ...*, s. 549.

Kafes arkasında bekletilerek yaşamaya zorlanan kadınların milletin gücünü kemirdiğine inanan Celal Nuri için hayatî ve toplumsal bir konu olan kadın meselesi ile uğraşmaktan da utanmamak gerekir.

Sonuç

Zamanının ve mesaisinin önemli bir bölümünü "... değişimci ve yenilikçi vasıflarıyla Türk toplumu içinde pasif bir hale gelmiş olan kadın unsurunu çağın özelliklerine göre şekillendirmeye" harcayan Celal Nuri, "dinin eksik yorumlanmasından kaynaklanan kadınla ilgili donuklaşmış klasik ulema anlayışlarını eleştirerek kadına İslam hukuku açısından özgür bir varlık rolünü vermeye çalışmıştır. Çünkü özellikle Türk toplumunun kurtuluşu kadının yetiştirilmesine bağlıdır. Yetiştirilen kadın demek, yeni nesil ve yeni zihniyet demektir."⁹² Kadının, bir milletin var olması, varlığını devam ettirmesi, kalkınması için çok önemli bir unsur olduğunu ifade eden yazar, pek çok çalışmada bu düşüncelerini vurgulamıştır. Kitaplarının bazen tamamını, bazen bir bölümünü büyük önem verdiği bu konuya ayırmış, roman, hikâye ve makalelerinde kadın konusunu işlemiştir. Bir edebî tür olarak "masal" özellikleri taşımamasına rağmen yazar tarafından bu şekilde nitelenen ve çalışmamıza konu olan yazılarında da kadını Türk toplumunda varlığıyla, değeriyle yok olma noktasına getiren bazı yanlış alışkanlık ve geleneklerimizi eleştirmiştir. Onun üzerinde önemle durduğu nokta, istibdat ve cehalet nedeniyle bu hale gelmiş olmasıdır. Son din olan İslamiyet tam anlamıyla gelişmeyi hedefleyen, kadına hak ettiği değeri veren bir dindir. Ancak uzun zamandır devam eden istibdat ve cehalet, İslam dininin de kabul etmeyeceği, hoş görmeyeceği bazı alışkanlıkların toplum hayatına nüfuz etmesine sebep olmuştur. "Masallar"da özellikle görücü usulü evlilik yazar tarafından tenkit edilmiştir. Birbirini görmeye bile fırsat bulamayan gençlerin, sadece büyüklerin uygun görmesiyle ömür boyu sürmesi beklenen birlikteliklerinin başlangıcı anlamına gelen bu usulün her iki taraf için de sağlıklı olamayacağına inanan Celal Nuri'nin eleştirdiği bir diğer nokta, damatların içgüveyi olarak eşlerinin ailesiyle yaşamasıdır. İçgüveyi olarak hayatına devam eden bu damatlar, kayınpederlerinin saraya yakınlığı sayesinde bir şekilde işe girmekte, hak etmedikleri nişan ve imtiyazlara kavuşmaktadır. Böyle

⁹² Uyanık, *Siyasi Düşünce Tarihimizde ...*, s. 558.

bir yaşantının Türkleri tembelliğe ittiğine inanmaktadır Celal Nuri. Kadınlarımızın zararına olan bir başka uygulama ise, erkeklerin istekleri doğrultusunda gerçekleşen talâktır. İslamiyet'in sebepsiz boşanmayı da hoş görmediğini ifade eden ve çeşitli yazılarında bu konuda ayet ve hadislerden de örnekler veren yazar, bizdeki usulün gerçek anlamda bir boşanma değil, bir "karı kovması" olduğunu ifade eder.

Kitaplarında, gazete makalelerinde dile getirdiği düşünceleri masallarda bir anlamda somutlaştıran yazar, kadının hak ettiği değeri alacağı günlerin özlemini duyar. Sadece yaşadığı dönemi veya içinde bulunduğu sınırları değil, tüm zamanlara aktarılacak evrensel görüşleriyle Celal Nuri İleri, günümüz için de yol gösterici özelliğini korumaktadır.

Kaynakça

- Boratav, P. N. (1982), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Celal N., "Tatlı Su Tebasından", *İşhad*, 12 Eylül 1329/25 Eylül 1913.
- Celal N., "Görücü", *İçtihad*, 14 Şubat 1328/27 Şubat 1913.
- Celal N., "Aksaray Beyi", *İçtihad*, 30 Mayıs 1329/12 Haziran 1913.
- Celal N., "Molla Gürani'den Kopenhag'a", *İçtihad*, 27 Haziran 1329/10 Temmuz 1913.
- Celal N. (1918), "Gurre-î Garra Hanımın İrtihali", *Edebiyat-I Umumiye Mecmuası*, 27 Temmuz 1918.
- Devellioğlu, F. (2002), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Doğan, Y. (2003), *Celal Nuri İleri'nin Dinî Ve İçtimaî Hayata Bakışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Durgun, H. (2015), *Ahmet Mithat Efendi Ve Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Duymaz, R. (1995), *Dil Ve Edebiyat Yazıları- Celal Nuri İleri*, Kitabevi, İstanbul.

-
- Emre, İ. (2018), "Türk Dili Ve Edebiyatına Dair Görüşleriyle Celal Nuri İleri", *Türk Dili*, Temmuz.
- Hanioğlu, Ş. (1985), "Siyasal Akımlar- Batıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İleri, C. N. (2000), *Türk İnkılâbı*, (Haz.) Recep Duymaz, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- İleri, C. N. (2013), *Osmanlı'nın Çöküşü*, (Çevrimyazı) Halil Altıparmak, Akademiysen Kitabevi, Ankara.
- İleri, C. N. (2017), *Kadınlarımız*, (Çevrimyazı) Halit Erdem Oksaçan-Abdullah Musab Şahin, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Nemutlu, Ö. (2018), *Ahmet Mithat Efendi'nin Kütüphanesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Okay, O. (1991), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- Tahsin Nahid, "Celal Nuri Bey'in (Kadınlarımız) Eseri Münasebetiyle", *İctihad*, 4 Temmuz 1329/17 Temmuz 1913.
- Uyanık, N. (2003), *Siyasî Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri (İleri)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Uyanık, N. (2004), "Celal Nuri İleri Ve Tarih Anlayışı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Nr. 15, Konya, 2004.

GALATLARIN ANADOLU'YA GEÇİŞ SÜRECİ VE BITHYNIA İLE İLİŞKİLERİ

İlknur GÜRGEN¹

Öz

Hellenlerin "Kelt", Romalıların "Galler" diye adlandırdığı Galatlar, Kuzey Avrupa'nın adı bilinen ilk yerli halkıdır. Hint-Avrupa kökenli Galatlar, MÖ 4. yüzyıldan itibaren savaşçı ve istilacı kimlikleriyle bilinirler. Kuzeyden gelen German kabilelerin baskılarına maruz kalınca kitlesel bir göç hareketi başlatarak önce Makedonya'ya ardından da Yunanistan ve Anadolu'ya yönelmişlerdir. Anadolu'nun zenginliğinden faydalanmak isteyen Galatlar, Bithynia hükümdarı I. Nikomedes ile kurdukları çıkar ilişkileri sonucunda Anadolu'ya kolayca geçmiş ve MÖ 3. yüzyılda Anadolu'da siyasi dengelerin Bithynia Devleti lehine değişip gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Bu çalışmada Galatların kimliği, başlattıkları göç hareketinin ve istilalarının nedenleri ile Anadolu'da dönemin siyasi yapısı üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Galatlar, Galatya, Bithynia, I. Nikomedes, Seleukos Devleti

GALATIANS' ENTRANCE INTO ANATOLIA AND THEIR RELATIONS WITH BITHYNIA

Abstract

The Galatians, which the Greeks call the "Celt", the Romans call it "Wales", are the first known indigenous people of Northern Europe. Indo-European Galatians are known by their fighter and invader identities from the 4th century BC. When exposed to the pressures of German tribes from the north, they initiated a massive migration movement, first to Macedonia, then to Greece and Anatolia. Galatians, who wanted to benefit from the richness of Anatolia, moved easily to Anatolia as a result of their interests with Bithynia's King Nikomedes I, and helped the political balances in Anatolia to change and develop in favor of the Kingdom of Bithynia in the 3rd century BC. In this study, the identity of Galatians, the reasons of the migration movements and the invasions they started and the effects on the political structure of Anatolia were tried to be revealed.

Keywords: Galatians, Galatia, Bithynia, I. Nikomedes, Seleucid Kingdom

Giriş

Hellenlerin “Kelt”, Romalıların “Galler” diye adlandırdığı Galatlar, Kuzey Avrupa'nın adı bilinen ilk yerli halkıdır.¹ Hint-Avrupa kökenli olan ve Keltçe konuşan Galatlar hakkında ilk bilgiyi veren antik yazar *Periegesis* (Yeryüzünün Tasviri) adlı eserinde Narba isimli bir Galat ticaret merkezinden söz eden Hekataios'tur.² Genel olarak Galatların anayurtları Ren Nehri boylarıdır. Herodotos, Galatların Cebelitarık boğazının Avrupa tarafında oturduklarını ve Kynet'e komşu olduklarını belirtmiştir.³

Galatlar dağlık bölgede yaşamış ve aşırı iklim farklılıkları görülen bölgelere uyum sağlayabilmişlerdir. Bu nedenle iri ve sağlam yapıldırlar.⁴ Diodoros onları uzun boylu, beyaz tenli, sarışın, iri, birazda vahşi ve korkunç görünümlü insanlar olarak tarif etmiştir.⁵ Dayanıklı vücutları sayesinde Galatlar, MÖ 4. yüzyılda cesur, savaşçı askerler olarak ünlenmiş ve zaman zaman paralı askerlik yapmışlardır. Antik yazar Platon da onlardan savaşçı bir topluluk olarak söz etmiştir.⁶ Askeri eğitime ağırlık veren Galatlar, okumayazmaya önem vermemişlerdir.⁷

¹ Antik edebi kaynaklar MÖ 3. yüzyıldan itibaren üç büyük kol halinde Avrupa'nın içlerine ve ardından Küçük Asya'ya geçen ve en nihayetinde Kızılırmak yayı içine, doğusunda Pontos, batısında Phrygia ve kuzeyinde Paphlogonia'nın yer aldığı bölgeye yerleşen kavim Galatlar diye adlandırılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada Galatlar tabiri kullanılacaktır.; M. Ali Kaya, “Keltler'in Anadolu'ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 10, S. 13, 2012, s. 1; Murat Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi: Galatlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 4; David Rankin, *Celts and Classical World*, London, 1998, s. 54.

² FGrH 54:56; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s. 1; Mehmet Ali Kaya, “Ankyra (Ankara) ve Galatlar”, *Kebikeç*, S. 9, 2000, s. 90; M. A. Kaya, “Anadolu'da Keltler”, *Toplumsal Tarih*, 2004, s. 36; Hatice Kumandaş Yanmaz, “Galatlar ve Galatia Bölgesi Pessinus Darplı Sikkelerinde Galatların İzleri”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, Vol. 9, S. 44, 2016, s. 716.

³ Hdt, II, 33; Hdt, IV, 49; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s. 2; Kaya, “Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...”, s. 2; M. A. Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İlyayayınevi, İzmir, 2005, s. 19.

⁴ Pol. İ. 22; ii. 28. 8.; ii. 29; Caes. Gall. V. 37; vii. 80; Liv. İ. 37; vi. 42. 2; vii. 9; xxi. 28; Dion. Hal. Ant. Xiv.9; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s. 10.

⁵ Diod. V. 28, 1-3; Kaya, “Ankyra (Ankara) ve ...”, s. 90.

⁶ Plat. Leg. İ. 637; ayrıca bkz. Pol. ii. 19; Diod. xxiii. 2; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s. 10.

⁷ Aristot. eth. Nic iii. 10. 7; 1115 b28; 1115 b25; Aristot. eth. Eud. iii. 1.25; 1229 b 28; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s.1"0.

Galatlar kuzeyden gelen Germen kabilelerin baskılarına maruz kalınca buldukları bölgeyi terk etmek zorunda kalarak yol üzerindeki diğer Galat kabilelerini de hareketlendirmiş ve kitlesel bir göç hareketi başlatmışlardır.⁸ Galat göçlerine ve nedenlerine dair bilgi veren Titus Livius ve Marcus Iunianus Iustinus'a göre ise Galatları göçe zorlayan nedenler, topraklarının yetersizliği, ganimet umudu, aşırı nüfus artışı ve savaşçı kimlikleriydi.⁹

Büyük İskender ve komutanları hayattayken yarım yüzyıl Tuna Nehri boylarında kalan Galatlar, MÖ 280'de İskender'in komutanlarından I. Seleukos'un ölümüyle harekete geçtiler ve Tuna Nehri'nin güneyinde yer alan Balkan ülkelerine üç koldan girdiler. Bunlardan birincisi Paionia (Kosova)'ya doğru ilerlerken ikinci kol Trakya'ya yöneldi. En kalabalığı olan üçüncü kol ise Büyük İskender'in ülkesi Makedonya'ya saldırdı. Bu grubun başında Bolgios adlı komutan yer alıyordu.¹⁰ İstilacı Galat göçlerine katılanlar erkek, kadın, çocuk, yaşlı ve hastalar dâhil toplamda yaklaşık 300 bin kişi civarındaydı.¹¹ Makedonya'yı istila eden Galatlar, buraya yerleşmeyip güneyde daha zengin olan bölgeye, Hellas'a yöneldiler. Hedefleri Helenistik dünyanın en zengin tapınağı olan Delphoi'yi (Delfoi-Delfi) yağmalamaktı. Fakat Delphoi'de bozguna uğratılan Galatlar, buradan istediklerini elde edemediler. Bunun sonunda bir kısmı ülkelerine, yani Ren Bölgesi'ne geri dönerken, diğer kısmı da Anadolu'ya yöneldi.¹² Çanakkale civarında Gelibolu yakınlarına gelen Galatlar, boğazı geçmek için araç ararken, Bithynia hükümdarı Nikomedes, bunları paralı asker olarak hizmetine almayı, karşılığında da kendilerini Anadolu'ya geçirmeyi teklif etmiştir. Galatlar, bu teklifi kabul edince, Nikomedes de Galatları Anadolu'ya geçirmiştir. Geçtikleri bazı yerlere adlarını veren Galatlar, Gelibolu'ya da adlarını vermişlerdir. Batılıların "Gallipoli" dedikleri bu yer adı, 'Gal şehri' anlamına gelmektedir.¹³

⁸ M. de Navarro, "Coming of the Celts", The Cambridge Ancient History, ed. J. B. Bury & S.A. Cook, Vol. VIII, Cambridge 1978, ss. 41-74; Rankin, *Celts and Classical ...*, s. 125; Kaya, "Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...", s. 4.

⁹ Kaya, "Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...", s. 4; Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, s. 33; Palaz Erdemir, *Genel Hatlarıyla Roma Tarihi*, 20-23; Liv. XXXVIII 16. 1.

¹⁰ Kaya, "Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...", s. 3-4; Arr. an. s. 2; Afif Erzen, *İlkçağda Ankara*, TTK, Ankara, 2010, s. 40; Palaz Erdemir, *Genel Hatlarıyla Roma ...*, s. 21.

¹¹ Iust. xxiv, 4. 1; Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, s. 26; Kaya, "Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...", s. 3.

¹² Kaya, "Anadolu'da Keltler", s. 37.

¹³ Palaz Erdemir, *Genel Hatlarıyla Roma ...*, s. 21.

Galatları Anadolu'ya yönlendiren en büyük neden Livius'a göre Anadolu'nun batısının zenginliği idi. “Byzantion yakınlarında buldukları sırada komşularından Asya'nın kentlerinin çok zengin olduğunu öğrendiler ve onların içinde Asya'yı geçmek arzusu oluştu.”¹⁴ Antik kaynaklarda talancı, yağmacı olarak bahsedilen Galatların Trakya'dan Anadolu'ya göçünün temel nedenini tarihçi Memnon da açığa bağlamaktadır. Ayrıca savaşçı özelliklerinden dolayı kendilerine olan güvenleri, Anadolu'nun denize kıyısı olan batı bölgelerine gitme ve oraların zenginliğinden faydalanma arzularını perçinlemiştir.¹⁵

Galat-Bithynia İlişkileri

Bu bağlantı içerisinde çalışmanın ana konusu olan Galat-Bithynia ilişkileri Galatların Anadolu'ya göçü ile başlar. Antikçağ Bithyniası Anadolu'nun kuzeybatısında yer alıyordu. Kuzeyinde Pontus Euxenus (Karadeniz), batısında Hellespontos ve Rhyndakos (Kocaçay), güneyinde ise Sangarios (Sakarya) Nehri bulunan Bithynia, doğuda Paphlagonia, güneyde Phrygia, batıda ise Mysia ile komşuydu.¹⁶ Strabon ve Plinius, Bithynia halkının Thrak kökenli olduğunu, isminin de Thrak kollarından biri olan “Thyn”den türediğini ifade eder.¹⁷

MÖ 546 yılından itibaren Pers egemenliği altında bulunan Bithynia, Büyük İskender'in Doğu seferleri sonrasında Makedon topraklarına katıldı. Büyük İskender'in ölümünün ardından ise Seleukoslar Devleti'nin sınırları içerisinde kaldı. Galat istilasını izleyen yıllarda Anadolu'da bir takım devletlerin kurulması ve bunların Seleukoslara baş kaldırmasıyla Seleukoslar parçalandı ve bölgenin yönetiminde söz sahibi olacak yeni krallıklar kuruldu.

¹⁴ Liv. xxxviii. 16.1-4; Kaya, “Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...”, s. 5; Kaya, “Anadolu'da Keltler”, s. 37.

¹⁵ Kaya, “Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...”, ss. 5-6; Memnon, *Peri Heraklia*, (Memnon, translated by C. Müller) Die Fragmente der Griechischen Historiker, vol. III, Parisii, 1853, 8. 8; Livius, xxxviii 16.7; M. A. Kaya, “Batı Anadolu'da Galat Terörü”, *Tepekule Tarih-Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi* 2, 2000, s. 79.

¹⁶ Kamil Doğancı, “Antik Kaynaklar'a göre Bithynia'daki Civitaslar”, *U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:14, S. 24, 2013, s. 169; Strab, XII, IV, 1; Adem Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, TTK, Ankara, 2001, s. 7; Ayrıca bkz. Bilge Umar, *Bithynia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 1-2.

¹⁷ Strab. XII. IV. 4; XII. III. 3; Plin. nat. V. XLI. 145; Umar, *Bithynia: Bir Tarihsel ...*, s. 2; Işık, s. 7-8; Ayrıca bkz. Afif, Erzen, *İlkçağ Tarihinde Trakya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 75-76.

Pergamon, Pontus, Kappadokia ve Bithynia bu karışıklıklardan istifadeyle kurulan devletlere örnektir. Bithynia'nın kurucusu Zipoetas (MÖ 327-279) Bithynia'yı kuvvetli bir devlet haline getirmiştir. Ölümünden sonra ise yerine oğlu I. Nikomedes (MÖ 279-259) geçti.¹⁸

Galatların Anadolu'ya göçüne ve Bithynia ile ilişkisine bakılırsa, Leonnarios ve Luturios komutasındaki yaklaşık yirmi bin Galat, İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasını elinde bulunduran Byzantion şehrine kadar gelmiş, fakat kuşatma tekniğini bilmedikleri için güçlü tahkimatı olan Byzantion'u ele geçirememişlerdi. Bununla birlikte Byzantion kent sınırları dışında kalan kesimler onların yağma ve istilasına açıldı. Bu nedenle Byzantion onların yayılmasına ve topraklarına zarar vermesini önlemek amacıyla Galatlara düzenli olarak haraç¹⁹ vermeye razı oldu ve yıllık 80 talanton²⁰ vergi ödedi.²¹

Gemileri olmayan Galatların Byzantionların yardımını olmadan İstanbul Boğaz'ını geçmeleri ve çok arzuladıkları Anadolu'ya ulaşmaları mümkün değildi. Bu nedenle Leonnarios ve Luturios komutası altındaki Galat'lar Gelibolu yarımadasına gidip Çanakkale Boğazı yoluyla Anadolu'ya geçmeyi düşündüler. Fakat iki komutan arasında anlaşmazlık baş gösterince Leonnarios, Galatların büyük bir kısmını yanına alarak Byzantion'a geri döndü.²² Sonrasında ise Bithynia hükümdarı I. Nikomedes ile anlaşış onun yardımıyla İstanbul Boğaz'ını geçme fırsatını yakaladı. Bu anlaşmanın ardında yatan neden ise I. Nikomedes'in kardeşi Zipoites'e karşı Galatlardan yardım talebiydi. Byzantion (İstanbul), Khalkedon (Kadıköy), Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi), Kios (Gemlik), Tiesios ve Pontos hükümdarı I. Mithridates'in Seleukoslar'a karşı kurduğu

¹⁸ Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz ...*, s. 8; Umar, *Bithynia: Bir Tarihsel ...*, s. 5; Hasan Tahsin Uçankuş, *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi PHYRGIA*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 277; M. A. Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve...*, s. 37.

¹⁹ Galatlar Anadolu'ya geldiklerinde kentlere saldırıp, yağmaladılar, kadınlarını kaçırdı ve deyim yerindeyse terör estirdiler. Kentler de Galatların yağma ve saldırılarını önlemek amacıyla onlara belirli miktarlarda haraç ödediler. Anadolu kentleri Roma'nın nüfuzu altına girene kadar *Galatika* olarak adlandırılan haraçları ödemeye devam ettiler. Bkz. Kaya, "Anadolu'da Keltler", s. 37; Kaya, "Batı Anadolu'da Galat ...", s. 80.

²⁰ Gümüş hesabıyla 20 kilograma eşit eski bir ağırlık birimidir.

²¹ Memnon, 11. 1; Pol. IV, 45.9; IV, 45-46; VIII, 22; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s.54; Kaya, "Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...", s. 6.

²² Liv. xxxviii, 16. 2; Kaya, "Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...", ss. 6-7; Mehmet Ali Kaya, "Gn. Manlius'un Galat Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* X, 361-377, 1995, s. 365.

Galatların Anadolu'ya Geçiş Süreci Ve Bithynia İle İlişkileri

Kuzey Birliği'ne üye olan Bithynia hükümdarı I. Nikomedes, Seleukos hükümdarı I. Antiokhos'un desteğini alıp kendisine baş kaldıran ve tahtını ele geçirmek isteyen kardeşi Zipoites'e karşı Galatları paralı asker olarak kullandı. Böylece kardeşini bertaraf edip, MÖ 278'de Bithynia'nın tek hâkimi oldu. Bunun karşılığında da Galatların Anadolu'ya geçmelerine yardım etti.²³

Anadolu'ya geçmek için çok hevesli olan Galatlar Bithynia kralının yardım talebini tereddütsüz kabul etse de I. Nikomedes ve müttefiklerini kaygılandıran bir konu vardı. Zipoites saf dışı bırakılıp, Galat'lar Anadolu'ya geçtikten sonra tutum ve faaliyetleri nasıl olacaktı? Bunu düşünerek onları Suriye hükümdarına karşı kullanabilmek için Galatlarla bir anlaşma yapmaya karar verdiler. Memnon'un aktardığı bilgilere göre Galatların liderleri ve on yedi temsilcisi Byzantion'da bir araya geldi ve Anadolu'ya geçişleri görüşülüp, bir sözleşme metni düzenlendi. "*Galatlar, açıkça başta Nikomedes olmak üzere ittifakın üyelerine paralı askerlik yapacaklardı. Barbarlar (Galatlar), Nikomedes ve çocuklarını daima destekleyecekler, kendileriyle ittifak yapmak isteyen devletlerin isteğini, Nikomedes'in izni olmadan kabul etmeyecekler, Nikomedes'in dostunun dostu, düşmanının düşmanı olacaklar ve gerekirse Khalkedon, Kios, Tieton, Heraklia Pontika halkının ve hükümdarlarının müttefiki olarak hizmet edecekler, hizmetleri karşılığında kendilerine para ödenecek, ganimetten ortak pay verilecek ve Anadolu'ya geçtikten sonra yerleşecekleri bir alan tesis edilecek*"ti. Bu koşullar doğrultusunda Anadolu'ya geçtiler.²⁴ Sözleşmenin içeriğine bakılırsa bu bir ittifak anlaşması olmayıp, ittifak üyelerine herhangi bir siyasi sorumluluk yüklememiş, sadece paralı askerlik sözleşmesi olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Memnon'a göre Galat'lardan sadece Nikomedes'e değil, aynı zamanda Byzantion, Kalkhedon, Herakleia, Tiejum ve Kierus şehirlerine yani "Kuzey Birliği"nin ortak düşmanı I. Antiokhos'a karşı hizmet etmeleri beklenmiştir.²⁶ Her halükarda

²³ Kaya, "Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...", s. 7; Livius, *Ab Urbe Condita*, xxxviii, 16. 7; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, ss. 54-55; Uçankuş, *Ana Tanrıça Kybele'nin ...*, s. 277; Erzen, *İlkçağda Ankara*, ss. 40-41; Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, s. 43; Yavuz Ulugün vd., *Kocaeli ve Çevresi (Bithynia) Tarihi*, İzmit, 2004, ss. 73-74; Kumandaş Yanmaz, "Galatlar ve Galatia Bölgesi ...", s. 717.

²⁴ Memnon, 11, 2-3; Kaya, "Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...", s. 7; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s. 57; M. Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, ss. 44-45.

²⁵ Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, ss. 44-45.

²⁶ Ulugün vd., *Kocaeli ve Çevresi...*, s. 75.

Anadolu'ya geçmek ve zenginliğinden faydalanmak arzusunda olan Galatlar da hiç tereddütsüz bu anlaşmayı kabul etmişlerdir.

MÖ 278 yılında Luturios ve Leonnorios önderliğindeki kabileler Bithynia hükümdarı I. Nikomedes'in hizmetinde yeniden bir araya gelmişlerdi.²⁷ Zipoites'i yendikten sonra kendilerine verilen topraklara hemen yerleşmediler ve Batı Anadolu'da terör estirmeye başladılar.²⁸ Galatların yağmaladığı yerleşimler MÖ 281'den itibaren Seleukos Devleti'ne ait olsa da Kral Antiokhos Batı Anadolu'daki topraklarını Galat istilasına karşı koruyacak önlemler alamadı. Mısır krallığı ile yaşadığı sorunları çözememiş olan Antiokhos, Batı Anadolu'daki komutanlarına halkın güvenliğinin sağlanmasına yönelik talimat veren mektuplar göndermekten öteye gidemedi.²⁹ Bithynia hükümdarı Nikomedes, Galatları kontrol altında tutmayı başaramadı fakat bir yandan da Phrygia'da dolanmaya, yağma ve yıkımlara başlayan Galatlar, Bithynia'nın düşmanı Antiokhos ve haleflerini meşgul ederek Seleukos hükümdarının Bithynia'ya yönelik başka bir fetih denemesini de engellemiş oldular. Görüldüğü üzere Galatların Anadolu'ya gelmesi dengeleri Bithynia lehine değiştirmiştir.

Bithynia'dan küçük Asya'ya hareket eden Galatlar Batı Anadolu'ya yöneldiler. Yol üzerindeki İlion (Hisarlık), Kyzikos (Erdek), Erythrai (İldırı), Miletos (Milet), Priene (Güllübahçe), Ephesos (Efes), Thyateira (Akhisar), Laodikeia (Goncalı), Themisanion (Karahöyük), Kelainai-Apameia (Dinar), Limyra (Turunçova), Tlos (Yakaköy) gibi zengin şehirleri istila eden Galatlar ittifak sözleşmesine göre saldırmaması gereken iki şehre daha saldırmıştır. Bunlar Galatları Anadolu'ya geçiren ittifakın bir üyesi olan Herakleia Pontika ve yine aynı ittifakın üyesi olan Pontos Devleti'ne bağlı Amisos (Samsun)'tur.³⁰ Bunun nedeni ise Bithynia hükümdarı Nikomedes öldükten sonra meydana gelen iktidar kavgalarında Herakleialıların arabuluculuk yaparak onları barıştırması ve böylece kardeşi Zipoites'e karşı Galatları kiralayan Ziaelas'tan alacakları para ve savaştan sonra elde edecekleri

²⁷ Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s. 57; Liv. Xxxviii. 16. 8; Ayrıca bkz. G. Brandis, "Galatia", *RE*, VII, 1910, s. 537; K. Strobel, "Keltensieg und Galatersieger", *AMS*, XII, 1994, s. 73; H. Şahin, *Galatlar ve Galatia ile ilgili Antik Kaynaklar*, İstanbul, 1997, s. 5; Kaya, "Gn. Manlius'un Galat ...", s. 365.

²⁸ Kaya, "Batı Anadolu'da Galat ...", s. 79.

²⁹ Kaya, "Batı Anadolu'da Galat...", s. 82; Kamil Doğançlı, "Bithynia Krallığı (MÖ 297-MÖ 74)", *Bursa Defteri*, 2003, s. 75.

³⁰ Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, ss. 50-57.

Galatların Anadolu'ya Geçiş Süreci Ve Bithynia İle İlişkileri

ganimetten Galatları mahrum bırakmasıdır. Bu nedenle Galatlar maddi kayıplarını Herakleia'ya saldırarak telafi etme yolunu seçtiler ve nitekim buradan yüklü bir ganimet elde ettiler.³¹ Amisos'a saldırılarının nedenine gelince Nikomedes ile Pontos hükümdarları I. Mithridates ve Ariobarzanes öldükten sonra yerine geçen hükümdarlar Galatlarla dostluk ilişkisini yenilememiş, paralı askerlik sözleşmesi geçerliliğini yitirmişti. Bu da Amisos'u Galat yağmasına açık hale getirmiştir.³² Bu durum, MÖ 278 yılında Bithynia hükümdarı I. Nikomedes ve Kuzey Birliği ile yaptıkları ittifakın artık Galatlar için bir anlam taşımadığı ve müttefiklerine karşı rahatça saldırı düzenleyip, onların topraklarını yağmalayabildikleri şeklinde yorumlanabilse de bu iki şehrin istisna olduğu bunun dışındaki birliğe dâhil şehirlere saldırıda bulunmadıkları gerçeği göz ardı edilmemelidir.³³

Galatlar Antiokhos'a yenilinceye kadar onun ülkesindeki yerleşimlere saldırmaya ve buralardan haraç almaya devam etti. Galatların şehir devletlerine saldırılarının şiddeti ancak MÖ 270- 268 arasında yapılan Filler Savaşı'ndan³⁴ sonra hafifledi. Bu savaştan sonra kendi adlarıyla anılan Galatya'ya çekilip, oraya yerleştiler.³⁵

Galatlar, yukarıda adı geçen şehirlere yaptıkları yağmalardan sonra Kızılırmak ve Sakarya Irmağı arasında kalan bölgeye yerleştiler. Galatların Anadolu'daki ülkelerine ne zaman yerleşmiş oldukları sorusunun en erken tarihli yanıtı MS 2 ya da 3. yüzyılda yaşamış olan Iustinus'un *Historiarum Philippicarum et Totius Mundi Originum* adlı eseri ile MS 6. yüzyılda yaşamış olan Stephanos Byzantinos'un *Ethnikon* adlı eserinin *Ankyra* maddesinde bulunmaktadır. Iustinus'a göre Galatlar, kendilerini yardıma çağıran Bithynia hükümdarı Nikomedes'in devletini zaferin bir ödülü olarak onunla paylaştılar. Galatların payına düşen bölgeye *Gallograikia* denildi. I. Nikomedes, Suriye kralı I. Antiokhos tarafından desteklenen kardeşi Zipoetas'a karşı Galatların Anadolu'ya geçmiş olduğu tarihte, yani MÖ 278/7 yılında savaşmış ve onların yardımıyla

³¹ Bkz. E. Stahelin, *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, Leipzig 1907, s. 15, 49; S. Mithcell, *Anatolia. Land, Man and Gods in Asia Minor (vol. I): The Rise of the Church (vol. II)*, Oxford, 1993, s. 19; Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, s. 57.

³² Mithcell, *Anatolia. Land, Man...*, s. 20; Stahelin, *Geschichte der kleinasiatischen ...*, s.17; Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, s. 57.

³³ Recep Özman, "Eski Anadolu Tarihinde Galatlar", Malatya, 1999, s. 38.

³⁴ Filler Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, ss. 74-75.

³⁵Kaya, "Batı Anadolu'da Galat ...", s. 83; Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve ...*, s. 63; Kumandaş Yanmaz, "Galatlar ve Galatia Bölgesi ...", s. 717.

Zipoetas'ı yenerek Bithynia'nın tamamına sahip olmayı başarmıştı. Ancak Galatların yerleşmiş oldukları kuzeydoğu Phrygia MÖ 281 yılında meydana gelen Kyropedion/Kurupedion Savaşı'ndan itibaren yasal olarak Suriye Devleti'nin bir parçasıydı. En azından II. Seleukos Kallinikos zamanına kadar da öyle kaldı. Zira bu hükümdarın Pontos Kralı II. Mithridates ile evlenen kızı Laodike'ye Phrygia'yı çeyiz olarak vermiş olduğu bilinmektedir. Öte yandan doğu Phrygia, hiçbir zaman Suriye Devleti'nin kontrolünde olmadı. Dolayısıyla Galatlar'ın bu bölgeye Iustinus'un söylediği gibi Gallograikia'ya yerleştirilmelerine görünürde hiç bir engel yoktu.³⁶

Kısacası Iustinus'a göre I. Nikomedes, Bithynia'daki devletini Galatların desteğiyle kurtarmasının ardından onları Phrygia'ya yerleştirmiştir. Memnon metnine ilişkin fragmanlar da Galatların I. Nikomedes'in güvencesinde Phrygia'ya yerleştiğini doğrulamaktadır.³⁷ Bu tarihten itibaren Kızılırmak dolaylarını içine alan Kuzey Phrygia Galatia yani Galatların ülkesi olarak bilinmektedir.³⁸ Galatia adını alan bu bölgedeki köylerde Trokmi, Tektosag ve Tolistobog'lardan oluşan üç kabile halinde yaşamaya başladılar. Tektosaglar Ankara bölgesinde Orta Anadolu'da, Trokmiler doğuda Kızılırmak ötesinde, Tavino (Nefesköy) çevresinde, Tolistoboglar Bithynia sınırı ile Yukarı Phrygia toprakları üstünde, bu günkü Sivrihisar yöresine yerleştiler. Tolistoboglar Phrygia'da önemli bir dini merkez olan Pessinus'ta söz sahibi oldular. Dorylaion/Eskişehir yakınlarında olan Trognada (Kaymaz) da bir Galat yerleşim yeri olduğu belirtilmektedir.³⁹

Pergamon ile Bithynia Devleti arasında yapılan savaşta Bithynialıların tarafını tutan Galatlar, MÖ 183'te Bithynia Pergamon arası barış sağlandıktan sonra ise Pergamon hükümdarı Eumenes tarafından mağlup edilerek nüfuzu altına alındılar. Bu sefer de Pergamon Devleti'nin büyüyüp nüfuzunun artmasını istemeyen Roma, Galatları kendi sınırları içinde sakin kalmaları koşuluyla serbest bir millet olarak ilan etti.⁴⁰

³⁶ Iust, xxv, 2.

³⁷ Iust, xxv, 2; FGrH 434. 11; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, ss. 57-60; Ulugün vd., *Kocaeli ve Çevresi...*, s. 74.

³⁸ Kaya, "Keltler'in Anadolu'ya Göçü ...", s. 1; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s. 56; Strab xii 4.10.c.566, xii 5.1.c.567; Liv. Xxxviii 16.13.

³⁹ Ulugün vd., *Kocaeli ve Çevresi ...*, s. 75; Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun ...*, s. 56; FGrH 536; Pol. xxi 39; Strab xii 5. 1.c; Liv. Xxxviii 16 vd.

⁴⁰ Erzen, *İlkaçda Ankara*, ss. 46-48.

Sonuç

Sonuç olarak savaşçı ve yağmacı bir millet olan Galatlar Anadolu'nun özellikle de Bithynia'nın siyasi tarihinin seyrinde önemli rol oynamışlardır. Kendini çıkar çatışmalarının içinde bulan Galatlar kimi zaman paralı asker olarak, kimi zaman da yağmacı bir topluluk olarak görülmüştür. Zenginlik peşinde olmaları ve taşıdıkları savaşçı ruh yerleşik hayata geçmelerini zorlaştırıp şehir şehir gezerek zorbalıkla istila ve yağma yapmalarına neden olmuştur. Filler Savaşı'nda bozguna uğratılıp bir bölgeye yerleşip, sıkıntı çıkarmamaya zorlanana dek bu durum böyle devam etmiştir. Görüldüğü gibi istilacı özellikleriyle bilinen ve para ile savaştan başka bir şeye önem vermeyen Galatlar, Anadolu'daki yerli halkın nefretini kazanmıştır. Bu sonucunda Anadolu'da Galatlara ait pek fazla heykel vb. kalıntı olmadığı gibi kendi dilinde yazılmış yazılı kaynak da bulunmamaktadır. Onlara ait bilgilere Eski Yunan ve Latin dilinde yazan yazarların eserlerinden ulaşılmaktadır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- Aristoteles, *Ethica Eudema* (The Eudemian Ethics, Translated By H. Rackham, London, 1935, The Loeb Classical Library)
- Aristoteles, *Ethika Nikomakhea* (The Nicomachean Ethics, Translated By H. Rackham, London, New York, 1926, The Loeb Classical Library)
- Arrianos (1967), *Anabasis Alexandrou* (Arrian, *Anabasis Of Alexander*, Translated By E. I. Robson, Vols. I-II, Loeb, London.
- Caesar, *De Bello Gallico*, (The Gallic War, Translated By H. J. Edwards, Cambridge, 1930, The Loeb Classical Library)
- Diodoros (1967), *Siculus*, *Bibliothekes Historikes* (Diodoros Of Sicily, Translated By C. H. Oldfather), Vols. I-XII, Ed. E.H. Warmington, Loeb, London.
- Dionysios Halikarnasseos, *Antiquitates Romane*, (The Roman Antiquities Of Dionysius Of Halicarnassus, Translated By E. Cary, I-VII, London, 1937-1950, The Loeb Classical Library)
- Iustinus (1659), *Historiarum Philippicarum Et Totius Mundi Originum*, Amstelodami.
- LIVIUS (1967), *Ab Urbe Condita* (Livy, *From The Foundation Of The City*, Translated By B. O. Forster), Vols. I-IV, Ed. E.H. Warmington, Loeb, London.
- Memnon (1853), *Peri Heraklia*, (Memnon, Translated By C. Müller) *Die Fragmente Der Griechischen Historiker*, Vol. III, Parisiis.

-
- Platon (1994), *Leges, Yasalar (I-Xı)*, Çev. C. Şentuna-S. Babür, İstanbul.
- Polybios, *Historia (The Histories)*, Translated By W. R. Paton, I-Iv, Cambridge, London, 1922 Vd. The Loeb Classical Library)

Tetkik Ve Telif Eserler

- Arslan, M. (2000), *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi: Galatlar*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.
- Brandis G. (1910), "Galatia", *Re*, VII, Ss. 519-559.
- Demir, M. (2001), "Byzantion Şehir Devleti'nin Klasik Çağ'da (Mö 500-300) İstanbul Boğazı Üzerindeki Ticareti Kontrol Meselesi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Ss. 46-60.
- Doğancı, K. (2003), "Bithynia Krallığı (Mö 297-Mö 74)", *Bursa Defteri*, Ss. 74-84.
- Doğancı, K. (2013), "Antik Kaynaklara Göre Bithynia'daki Civitas'lar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 14, S. 24, Ss. 167-186.
- Erzen, A. (1994), *İlkçağ Tarihinde Trakya*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Erzen, A. (2010), *İlkçağda Ankara*, Ttk, Ankara.
- Güney, H. (2013), "Antikçağ'da Nikomedia (İzmit) Kenti'nin Jeopolitik Önemi", *Icanas*, 38, Ankara, Ss. 1467-1491.
- Işık, A. (2001), *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ttk, Ankara.
- Kaya, M. A. (1995), "Gn. Manlius'un Galat Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* X, 361-377, Ss. 361-377.
- Kaya, M. A. (2000), "Ankyra (Ankara) Ve Galatlar", *Kebikeç*, S. 9, Ss. 77-96.
- Kaya, M. A. (2000), "Batı Anadolu'da Galat Terörü", *Tepekule Tarih-Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi* 2, Ss. 79-85.
- Kaya, M. A. (2004), "Anadolu'da Keltler", *Toplumsal Tarih*, Ss.36-39.
- Kaya, M. A. (2005), *Anadolu'daki Galatlar Ve Galatya Tarihi*, İlya Yayınevi, İzmir.
- Kaya, M. A. (2012), "Keltler'in Anadolu'ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları Ve İlk On Yıl", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 10, S. 13, Ss. 1-16.
- Kumandaş Yanmaz, H. (2016), "Galatlar Ve Galatia Bölgesi Pessinus Darplı Sikkelerinde Galatların İzleri", *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, Vol.9, S. 44, Ss. 716-737.
- Mitchell S. *Anatolia. Land, Man And Gods In Asia Minor (Vol. I): The Rise Of The Church (Vol. I)*, Oxford, 1993.

Galatların Anadolu'ya Geçiş Süreci Ve Bithynia İle İlişkileri

- Navarro M. De (1978), "Coming Of The Celts", *The Cambridge Ancient History*, Ed. J. B. Bury & S.A. Cook, Vol. VIII, Cambridge, Ss. 41-74.
- Özman, R. (1999), "Eski Anadolu Tarihinde Galatlar", Malatya.
- Palaz Erdemir, H. (2017), *Genel Hatlarıyla Roma Tarihi İö 753-İs 305*, Serencam Akademi, Ankara.
- Rankin D. (1998) *Celts And Classical World*, London.
- Stahelin E. (1907), *Geschichte Der Kleinasiatischen Galater*, Leipzig.
- Strobel K. (1994), "Keltensieg Und Galatersieger", *Ams*, XII, Ss. 67-96.
- Uçankuş, H. T. (2002), *Ana Tanrıça Kybele'nin Ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ulugün, F. Y. (2004), Muhittin Bakan, Taner Aksoy, İlker Tepeköy, *Kocaeli Ve Çevresi (Bithynia) Tarihi*, İzmit.
- Umar, B. (2004), *Bithynia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması Ve Gezi Rehberi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

SARUHANLI İLÇESİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ**Ferdi AKBAŞ¹****Öz**

Yerleşim birimlerinin nüfusu sürekli hareket halindedir. Süreç içerisinde bazı yerleşmelerin nüfusu artarken bazılarınınki azalmaktadır. Bu durumu o yerin sahip olduğu beşerî ve fiziki coğrafya özellikleri ortaya çıkarmaktadır. Nüfusu azalma eğilimi içerisinde olan ilçelerden birini de araştırma konusunu teşkil eden Saruhanlı ilçesi oluşturmaktadır. Saruhanlı, Ege Bölgesi'nin Asıl Ege Bölümü sınırları içerisinde yer alan ve idari bakımdan Manisa iline bağlı bir ilçedir.

Çalışmanın amacını Saruhanlı'nın idari olarak ilçe statüsü edinmesinden sonraki nüfus değerlerini ortaya çıkarmak ve ilçedeki nüfus kayıplarının nedenlerini açıklamak oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ADNKS ile Genel Nüfus Sayımlarından elde edilen değerlerden faydalanılarak çalışma tamamlanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda ilçenin sürekli nüfus kaybına uğradığı ortaya çıkarılmıştır. Bu kayıpların büyük bir bölümünün ekonomik faktörlere bağlı olarak gerçekleştiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ege Bölgesi, Saruhanlı, Nüfus, Yerleşme, Nüfus Kaybı.*

DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF SARUHANLI DISTRICT**Abstract**

The population of the settlements is constantly on the move. in the process, the population of some settlements is increasing while some of them are decreasing. This situation reveals the human and physical geography features of that place. One of the districts that have a tendency to increase the population is Saruhanlı, which is the subject of research. Saruhanlı is a district of Manisa province which is located within the boundaries of the Aegean Region of the Aegean Region.

The purpose of the study is to reveal the population values of Saruhanlı after the administrative status of the district and to explain the reasons of the population losses in the district. For this purpose, we

¹ Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Arş. Gör. Dr., ferdi.akbas@atauni.edu.tr

tried to complete the study by taking advantage of the values obtained from the General Population Census with the ABPRS. As a result of the study, it was revealed that the district suffered constant population loss. It was determined that most of these losses occurred due to economic factors

Keywords: Aegean Region, Saruhanlı, Population, Settlement, Population Loss.

Giriş

Nüfus en temel anlamıyla bir kişi ya da bireyin belli bir ülkede sayılıp tespit edilip belirlenen toplam insan sayısını ifade etmektedir (Doğanay, 1997: 13). İnsanların mevcut konumlarını terk edip başka yerlere doğru yer değiştirmesi insanlık tarihi kadar eski bir durumdur. Nüfus yeryüzünde homojen bir dağılım göstermemiştir; nüfusun dağılımında fiziki ve beşerî coğrafya faktörleri etkili olmuştur. İnsanoğlunun tarih sahnesine çıktığı ilk zamanlarda temel ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılan nüfus hareketleri zaman içerisinde doğal, iktisadi, sosyal ve siyasi sebeplerle yapılmaya başlanmıştır. Nüfus, ülkelerin refah düzeylerinin yükselmesinde büyük pay sahibidir. Milli gelirin artış hızı nüfus artışından fazla olursa istenilen refah seviyesi yakalanacağı gibi ülkelerin kalkınması da mümkün hale gelir. Bunun tersi bir durumun söz konusu olması artan nüfusun ihtiyaçlarının giderilememesi gibi çok farklı ve ciddi sorunlara neden olabilmektedir (Doğanay, 1997:150). Bir yerleşim alanında nüfusun azalmasında çok çeşitli faktörler rol oynayabilir. Göç bunların en başında yer almaktadır. Göç, nüfusun belli bir idari sınırı geçerek ikamet sahasını daimî ya da geçici süreyle değiştirmesi olayı olarak ifade edilmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 1998: 307). İnsanların sürekli ikamet yerlerini değiştirmesi hem ayrıldıkları hem de geldikleri yerlerin nüfus yapısında birtakım değişikliklere neden olmaktadır.

Bir yerin nüfus yapısının iyi derecede bilinmesi, oradan daha doğru faydalanmayı ve daha iyi anlamayı kolaylaştırmaktadır. Demografi araştırmaları yüzyıllardır yapılmaktadır. Nüfusun detaylı bir şekilde

analiz edilmesi karşılaştırma ve yönlendirme yapabilmenin temel şartını oluşturmaktadır (Emiroğlu, 1988: 25-41).

Anadolu'daki yerleşim birimlerinin büyük bir bölümü çok eski yerleşimlerin ya devamı ya da onların üzerinde teşekkül etmiş iskân alanlarıdır. Bunların bir bölümü de Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinden sonraki süreçte iktisadi ya da askeri alanda önemli bir bölgede kurulmuş kentlerdir. Bu tür yerleşmelerin bir bölümü daha geç dönemlerdeki ilgili bölgelerin tarımsal gelişmişlik düzeylerine göre oluşmuştur. Araştırma sahasını teşkil eden Saruhanlı'nın tarihi süreç içerisinde ortaya çıkışı da bir önceki cümlede ifade edilen şekildedir. Saruhanlı'nın idari sınırları arasında yer alan coğrafi olarak hala köy yerleşmesi özelliği taşıyan mahallelerin bazılarında antik dönemlere dair arkeolojik izler ve kalıntılar mevcutsa da saha genelinde eski büyük bir yerleşim bulunmamaktadır (Berber, 2018: 436-437).

Saruhanlı'nın oluşumu, aynı adı taşıyan ve günümüz itibariyle Saruhanlı ve yakın çevresinde ikamet eden konargöçer yörüklerin iskânıyla ilgili bir süreçtir. Konargöçer toplulukların yerleşme sürecinin Osmanlı döneminde bilhassa Batı Anadolu'da koru, mera ve bataklıkların ziraata bağlı iskâna açılması ile ilgilidir. Bu bağlamda, 17. yüzyılın ilk aylarında Manisa ovasında bulunan konargöçer toplulukların Saruhanlı civarında yerleşik hayata geçmesi *Koru-ı Cebel-i Manisa* mukataasının tarıma açılmasıyla mümkün olmuştur (Bilgi, 2000: 426). Bu süreç sonunda Saruhanlı yerleşim birimi olarak belirlemeye başlamış ve zaman içerisinde daimi ikametgâh yeri olmuştur.

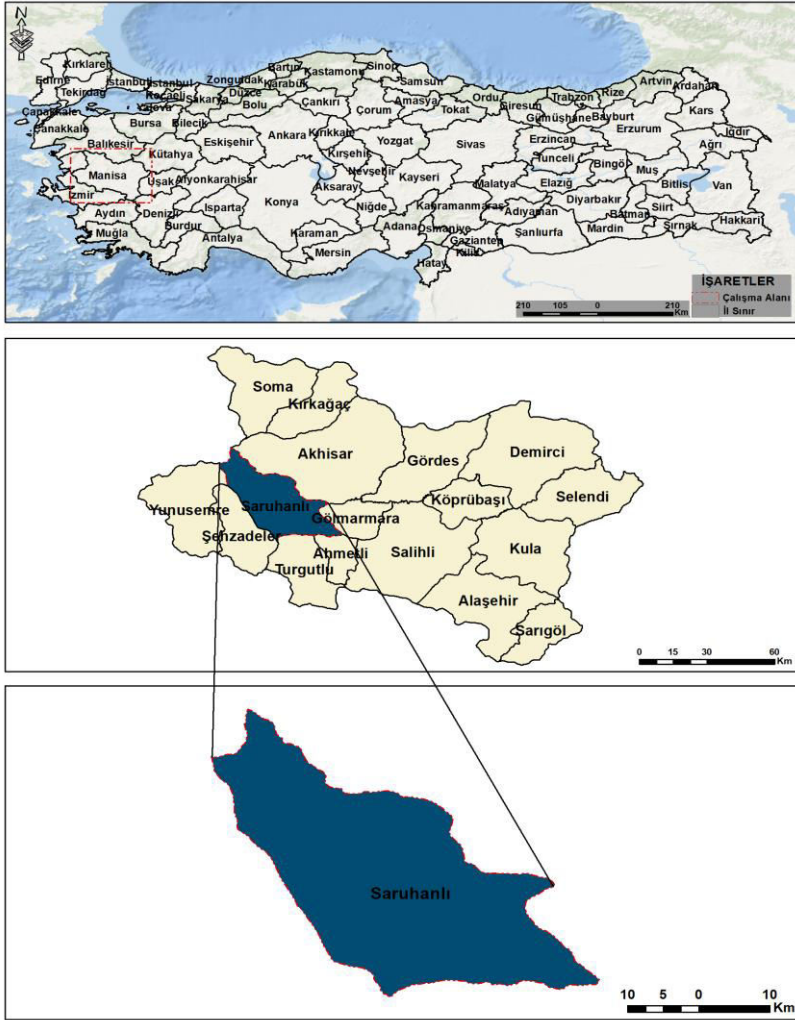
Araştırma alanında kırsal kesimdeki her yerleşim birimine kapladığı sahadan daha fazla iktisadi faaliyet alanı tekabül etmekte ve iskân alanları iktisadi faaliyet sahaları arasında küçük noktalar halinde görünmektedir. İskân ve iktisadi faaliyet köylerin sebep ve mekân açısından birbirine bağlı olmasını sağlamıştır (Tanoğlu, 1954: 8). Özellikle tarla kültürlerinin kırsal kesimin uğraş alanı olduğu tarihten bu yana tarım arazilerinin hazırlanması, ekim-dikim işleri, üretilen mahsulün hasat edilmesi, harmanlanması ve depolanması gibi işler,

Saruhanlı İlçesi'nin (Manisa) Demografik Özellikleri

kırsal kesimdeki yerleşimleri birbirine bağlayan sebep-mekân ilişkisini izah etmektedir (Tunçdilek, 1980: 2).

Çalışmanın amacını Saruhanlı'nın ilçe konumuna geldiği 1959 yılından bugüne kadar demografik özelliklerini ortaya çıkarmak ve ilçenin nüfus kaybının sebeplerine dikkat çekmek oluşturmaktadır. Saruhanlı sosyo-ekonomik açıdan gelişme potansiyeli olan bir ilçedir. Bu bakımdan nüfus kayıplarının nedenlerinin ortaya çıkarılması ile ilgili birtakım çalışmalar yapılmış ve hala da yapılmaya devam ediliyor. İşte tüm bunların incelenmesi ile yapılmış ve yapılacak olan bütün çalışmalara (özellikle nüfusla ilgili olanlara) önerilerde bulunulması araştırmanın temel gayesini teşkil etmektedir.

Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'nun 1965-2000 yılları arasında yapılan Genel Nüfus Sayım Sonuçları ile 2007-2018 yılları arasında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarından faydalanılmıştır. Bu veriler ışığında ilçenin nüfus yapısı ve zaman içerisindeki değişimleri analiz edilerek tablo ve grafikler hazırlanmıştır. Saha ile ilgili yapılan bütün araştırmalara ulaşılmaya çalışılmış ve elde edilen kaynaklardan ilgili bölümlerde kullanılmıştır. Saruhanlı'nın nüfusu ile ilgili günümüze kadar yapılmış olan çalışmaların az olması alanla ilgili literatür bölümünün sınırlı olmasına neden olmuştur.

Harita 1.1. Saruhanlı İlçesi'nin Lokasyon Haritası.

Araştırma sahasını oluşturan Saruhanlı İlçesi, Ege Bölgesi'nin Asıl Ege Bölümü sınırları dâhilinde yer almaktadır. İdari bakımdan Manisa İli'nin sınırları arasında yer alan ilçe 890 km² yüz ölçüme sahip olup rakımı 43 metredir. İlçenin kuzeydoğu ve doğusunda Akhisar, Gölçimen, kuzeybatısında Kınık (İzmir), güneyinde Turgutlu ve Ahmetli, güneybatısında Manisa İli yer almaktadır (Harita 1.1.). Bağlı bulunduğu Manisa İli'ne 19 km mesafede bulunan ilçenin adından ilk

Saruhanlı İlçesi'nin (Manisa) Demografik Özellikleri

kez Cevat Paşa tarihinde söz edilmektedir. Yörenin tarihi genel anlamda Kurtuluş Savaşı ile başlamaktadır. 1918 yılında 150 haneye sahip bir köy durumunda olan saha, 7 Eylül 1922 tarihinde düşman işgalinden kurtarılmıştır. İlçede 1945 yılında Bucak Teşkilatı, 1953 yılında da Yılmaz Mahallesi olarak bilinen ve 100 haneye sahip olan Yılmaz Köyü ile birleşerek belediye teşkilatı kurulmuştur. 1 Nisan 1959 tarihinden çıkarılan 7033 sayılı kanunla ilçe statüsü edinen Saruhanlı'da İzmir-İstanbul Devlet Karayolu üzerinde bulunmaktadır (<http://www.saruhanli.gov.tr/ilcemiz-tarihcesi>, (Erişim Tarihi: 29.03.2019)).

Saruhanlı'nın ekonomisinin büyük bir bölümünde tarımsal faaliyetler egemendir. Zeytin, üzüm, tütün, buğday, mısır, domates ve biber en fazla yetiştirilen tarım ürünleridir. Sahadaki tarımsal işletmeler genel itibarıyla aile işletmesi şeklinde olup, işletme başına ortalama 6-7 dekar tarım arazisi düşmektedir. Genel olarak zeytin, tütün ve buğdayın bir bölümü kuru tarım arazilerinde yetiştirilirken bir kısmı da sulanabilen alanlarda üretilmektedir. Fakat özellikle son yıllarda yaşana kuraklık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sulama sorunu birtakım çözümlerle aşmaya çalışılmıştır. Klimatolojik özelliklere bağlı olarak yılda iki ürünün alınabildiği sahada, Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Projesi ile tarımsal işletmelere sağlanan desteklerle kuru domates işleme, zeytinyağı, zeytin işleme, paketleme ve konserve fabrikaları kurulmuştur. İlçede mera alanlarının sınırlı olması hayvancılığın gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biridir (Saruhanlı Stratejik Kalkınma Planı, 2012: 5-20).

Bulgular

Bir yerleşim biriminin nüfus özelliklerinin bilinmesi sosyo-ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır (Yazıcı, 1997: 66-71). Nüfusun yapısını değişikliğe uğratan birçok etken bulunmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisini göçler oluşturmaktadır. Ülkemizdeki göç hareketi genel olarak gelişmemiş yerlerden gelişmiş alanlara doğrudur. Bunun temelinde fiziki ve beşerî faktörler yer almaktadır. Fiziki şartlarla sert ve olumsuz iklim koşulları ile arızalı,

eğimli ve yüksek jeomorfolojik özellikler, beşerî etmenlerle de işsizlikten kurtulma ile sağlık, eğitim gibi imkanlardan daha iyi derecede faydalanabilme isteği ifade edilmektedir. Bu nedenle insanlar ekonomik açıdan gelişmiş yerleri göç noktası olarak belirlemektedirler (Mutluer, 1992: 119-138).

Ülkemizde 1950'li yıllarda başlayıp, 1960'larda zirve noktasına ulaşan ve 1980'li yıllarda da endüstrileşme ile beraber devam eden bir iç göç süreci yaşanmıştır. Bu nüfus hareketi İstanbul, İzmir ve Ankara başta olmak üzere büyük kentlere yöneliktir (Garipağaoğlu, 2000-2001: 70-72). Özellikle gelişme potansiyelin düşük, iş bulma imkanlarının kısıtlı ve klimatolojik koşulların elverişsiz olduğu yerlerden bu şartların daha uygun olduğu şehirlere doğru yoğun bir göç olayı yaşanmaktadır (DPT: 2001: 26-30).

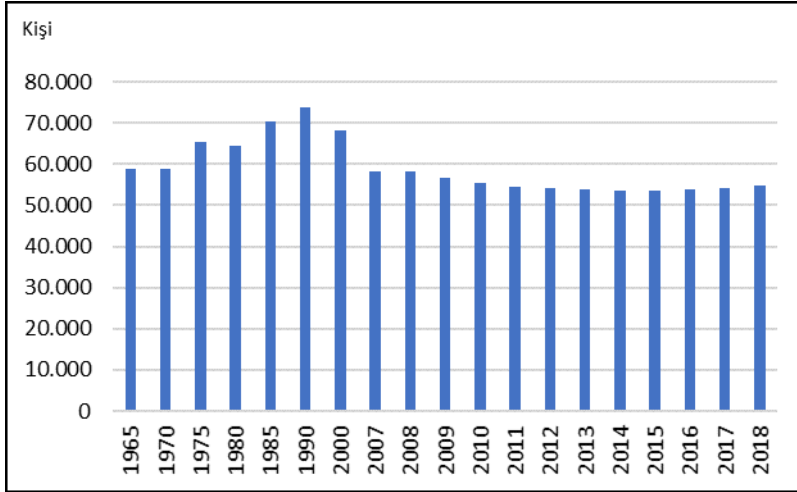
Tablo 1.1. Saruhanlı'da Nüfus Gelişimi (1965-2018).

Yıllar	Nüfus Değeri	Nüfus Değişimi (%)
1965	58.723	-
1970	58.880	0.3
1975	65.376	11.0
1980	64.427	-1.5
1985	70.277	-8.3
1990	73.888	4.9
2000	68.134	-8.4
2007	58.205	-17.0
2008	58.149	-0.10
2009	56.584	-2.8
2010	55.386	-2.2.
2011	54.343	-1.9

Saruhanlı İlçesi'nin (Manisa) Demografik Özellikleri

2012	54.160	-0.3
2013	53.821	-0.6
2014	53.684	-0.2
2015	53.692	-0.01
2016	53.921	-0.4
2017	54.072	0.3
2018	54.660	1.0

Kaynak: TÜİK.

Şekil 1.1. Saruhanlı'da Nüfus Gelişimi (1965-2018).

Manisa hem gelişmiş sanayi-ticaret imkanları hem de uygun iklim özellikleri nedeniyle sürekli göç alan ve nüfus değeri yükselen bir il konumundadır. Araştırma sahasını teşkil eden Saruhanlı, ilçe statüsüne kavuştuktan sonraki iki seçim dönemiyle 2017 ve 2018 yıllarında nüfus artışı, diğer dönemlerde (yalnızca 1990 yılı seçimleri hariç) nüfus kaybı yaşamıştır (Tablo 1.1, Şekil 1.1.). İlçe nüfusu 2000 yılından itibaren yetmiş binin 2007 yılından itibaren de altmış binin altına düşmüştür. Geçen 53 yıllık süreçte ilçe nüfusu 4063 kişi azalmıştır. Bu değer de mevcut nüfusun %7,4'üne karşılık

gelmektedir. Nüfus en hızlı düşüşü 1975-1980 (%12,5), 1990-2000 (%13,3) ve 2000-2007 arasındaki (%8,6) dönemlerinde göstermiştir. Nüfusun 1970-1975 ve 1985-1990 arasındaki dönemlerde de artış göstermiştir (Tablo 1.1). Nüfus sayımlarının yıllık ve ADNKS şeklinde yapılması nüfus ile ilgili verilerin daha sağlıklı bir şekilde toplanmasını sağlamıştır (Kantürk Yılmaz, 2011: 527).

Kırsal kesimden şehirlere doğru yapılan göçler kırsal göçler olarak ifade edilmektedir (Gürbüz ve Karabulut, 2008: 37-45). İç göçler kapsamında değerlendirilen kırsal göçler bir yerin nüfus yapısının değişmesinde önemli bir pay sahibidir. Saruhanlı'da yaşanan göç de genel itibariyle kırsal kesimden kentsel alanlara doğru yapıldığından dolayı kırsal göç niteliği taşımaktadır.

Tablo 1.2. Saruhanlı'da Köylerin Nüfus Değişimi (1965-2018).

Köyün Adı	Nüfus Değeri (1965)	Nüfus Değeri (2018)
Adiloba	1133	702
Alibeyli	1624	953
Apak	532	310
Aydınlı	142	172
Azimli	185	846
Bahadır	204	189
Bedeller	290	206
Büyükbelen	2633	2412
Çakmaklı	549	310
Çaltepe	567	251
Çamlıyurt	174	147
Çınaroba	441	244
Çullugörece	523	571

Saruhanlı İlçesi'nin (Manisa) Demografik Özellikleri

Develi	502	662
Dilek	2245	2111
Gökçe	1625	1341
Gözlet	705	264
Gümülceli	1816	1170
Hacımusa	496	144
Hacırahmanlı	3762	2732
Halitpaşa	-	2621
Hatipler	683	329
Heybeli	458	436
İshakçelebi	2278	1448
Kayışlar	944	441
Kemiklidere	526	783
Kepenekli	505	246
Koldere	4303	3043
Koyuncu	291	130
Kumkuyucak	1306	655
Lütfiye	792	624
Mütevelli	3067	2745
Nuriye	2493	1041
Paşaköy	2161	1632
Pınarbaşı	489	109
Sarıçam	938	271
Sarısığırlı	93	34

Şatırlar	417	216
Seyitoba	320	357
Taşdibi	798	737
Tirkeş	957	917
Yeniosmaniye	512	151
Köyler Toplamı	44479	34703
İlçe Merkezi	7095	19957
İlçe Genel Toplamı	51574	54660

Kaynak: TÜİK.

Saruhanlı'ya bağlı 42 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Köylerin 1965-2018 arasındaki nüfus değerleri incelendiğinde; Aydınlar, Azimli, Çullugörece, Develi, Kemiklidere ve Seyitoba dışındaki köylerde (Halitpaşa Köyü dışında) nüfusun önemli ölçüde azaldığı dikkat çekmektedir. Köylerin nüfuslarının azalmasına rağmen ilçe merkezinin sahip olduğu nüfus değerinin yükselmesi, kırsal kesimden ilçe merkezine yapılan göçlerin en temel göstergesidir (Tablo 1.3).

Saruhanlı'nın ekonomisi genel olarak tarıma dayanmaktadır. Zirai üretim daha çok küçük aile işletmeleri şeklindedir. Bundan dolayı ilçede tarımsal faaliyetler daha çok geçime yöneliktir. İlçede tarıma elverişli mevkiler 392.970 dekar (%52) alan kaplamaktadır. Orman ve fundalık araziler ise 337.750 dekarla ilçenin büyük bir bölümünü kaplamaktadır. İlçede tarım arazilerinin miras vb. yollarla bölünmesiyle parçalı bir dokuya sahip olması, sulanabilen alanların az olması gibi nedenlerle tarımdan istenilen verim alınamamaktadır. Mera alanlarının dar olması hayvancılığın önündeki en büyük engeldir. İlçede en fazla küçükbaş ve kanatlı hayvan yetiştirilmektedir. Saruhanlı'daki sanayi işletmeleri genellikle tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ancak özellikle son yıllarda sebze ve meyve işleme yönelik tesislerin kurulmaya başlamıştır.

Saruhanlı İlçesi'nin (Manisa) Demografik Özellikleri

Nüfusun cinsiyet durumu: Genel olarak 100 ya da 1000 kadına düşen erkek sayısı olan cinsiyet oranı, bilhassa savaşlar, doğumlar, ölümler ve göçler gibi faktörlerin nüfus üzerindeki etkisini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır (Tümertekin, 1994: 183-185). Kadın ve erkek nüfus arasındaki fark, nüfus hareketlerinin önemli göstergelerinden biridir. Özellikle göç alan yerlerde erkek nüfusun, göç veren yerlerde de kadın nüfusun fazla olması doğal bir durumdur. Saruhanlı'da yalnızca 1965, 2015,2016,2017,2018 yıllarında kadın nüfus erkek nüfustan fazla, dolayısıyla cinsiyet oranı arasında fark bulunmamaktadır (Tablo 1.3). Diğer dönemlerde rakamsal açıdan kadın nüfus erkek nüfusun önünde olduğu için cinsiyet oranları arasında fark artmaktadır. 1970'ten 2015 yılına gelinceye kadar cinsiyet oranlarının %100'ün altında kalması, erkek nüfusun çeşitli nedenlerle göç ettiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 1.3. Saruhanlı'da Nüfusun Cinsiyet Oranı (1965-2018).

Yıllar	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı (%)
1965	29503	29220	101
1970	28650	30230	94,8
1975	31836	33540	94,9
1980	31567	32860	96,1
1985	34470	35807	96,3
1990	36240	37648	96,3
2000	33423	34711	96,3
2007	29054	29151	99,7
2008	28955	29194	99,2
2009	28193	28391	99,3
2010	27381	28005	97,8
2011	26923	27420	98,2

2012	27027	27133	99,6
2013	26990	26831	100,6
2014	26830	26854	99,9
2015	26850	26842	100,0
2016	27032	26889	100,5
2017	27187	27072	100,4
2018	27388	27272	100,4

Kaynak: TÜİK.

Yerleşim birimlerine göre nüfus: Yerleşim yerlerinin nüfus değerlerinin bilinmesi, orada yaşayanların sosyo-ekonomik durumlarını ortaya çıkarmaktadır. Saruhanlı ilçe nüfusunun büyük bir bölümü kırsal kesimde ikamet etmektedir. Kırsal nüfus 1965 yılında toplam nüfusun %88'ini (51628) oluştururken, 2018 yılına gelindiğinde bu değer %63,4'e (34703) düşmüştür. Kırsal nüfustaki artışlar 1975, 1985, 1990 yıllarında meydana gelmiştir. Bu dönemlerdeki artışların temel nedeni doğum oranlarının fazla olmasıdır. Diğer dönemlerde meydana gelen düşüşler ise göçlere bağlı olarak meydana gelmiştir. İlçe merkezi nüfusunda 1965-2018 yıllarında sürekli bir artış söz konusudur. Bu artışa daha çok kırsaldan aldığı göçler neden olmuştur (Tablo 1.4, Şekil 1.2).

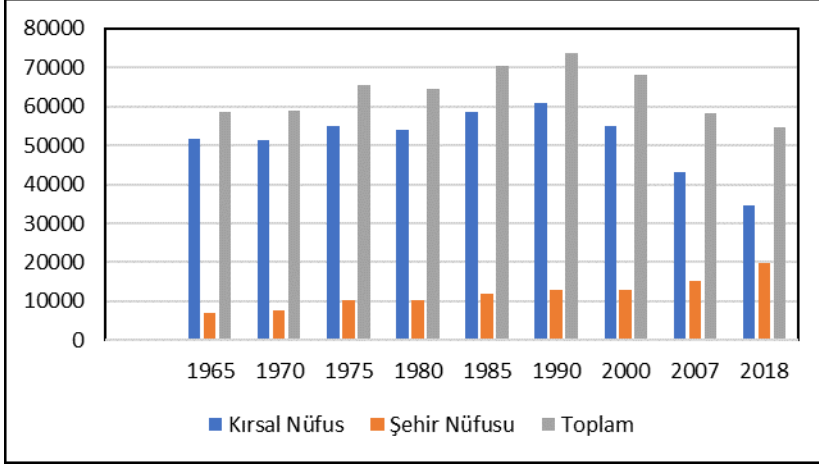
Tablo 1.4. Saruhanlı'da Nüfusun Yerleşim Yerine Göre Durumu (1965-2018).

Yıllar	Kırsal Nüfus			Şehir Nüfusu			Toplam		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1965	25984	25644	51628	3519	3576	7095	29503	29220	58723
1970	24994	26261	51255	3656	3969	7625	28650	30230	58880
1975	27002	28081	55083	4834	5459	10293	31836	33540	65376
1980	26556	27515	54071	5011	5345	10356	31567	32860	64427
1985	28729	29783	58512	5741	6024	11765	34470	35807	70277
1990	29807	31104	60911	6433	6544	12977	36240	37648	73888

Saruhanlı İlçesi'nin (Manisa) Demografik Özellikleri

2000	27043	28066	55109	6380	6645	13025	33423	34711	68134
2007	21524	21530	43054	7530	7621	15151	29054	29151	58205
2018	17394	17309	34703	9984	9973	19957	27378	27282	54660

Kaynak: TÜİK.

Şekil 1.2. Saruhanlı'da Nüfusun Yerleşim Yerine Göre Durumu (1965-2018).

Kırsal kesimin terkedilmesinde insanların yerleşim yeri tercihlerinin çeşitli nedenlere bağlı olarak değişmesi etkili olmuştur. Kırsal kesimde eğitim, sağlık gibi şartların istenilen düzeyde olmaması, özellikle genç nüfus kitlesinin tarım ve hayvancılıkla uğraşmak istememesi gibi faktörler 1965'ten 2018'e kadarki nüfus değişimlerinin temel nedenini oluşturmaktadır. Yöre halkı ilk olarak kırsaldan ilçe merkezine doğru hareket etmektedir. İlgili süreçte ilçe merkezinde de istediği yaşam standartlarını yakalayamadığı takdirde Manisa ve İzmir gibi büyükşehirlere yönelmektedir.

Nüfusun yaş ve cinsiyet durumu: Bu konuyu değerlendirebilmek ve doğru analizler yapabilmek için Saruhanlı nüfusunun dar ve geniş aralıklı nüfus değerlerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Geniş aralıklı nüfus verilerine göre 0-14 ve 15-64 yaş gruplarında erkek nüfus, 65 yaş ve yukarıdaki grupta ise kadın nüfusun fazladır. Aktif nüfus olarak tabir edilen 15-64 yaş aralığında kitle, toplam

nüfusun %66,1'ini teşkil ederken, bunu %18,8 ile 0-14 yaş grubu ve %15,1 ile 65 yaş ve yukarıdaki grup takip etmektedir (Tablo 1.5).

Tablo 1.5. Saruhanlı Nüfusunun Geniş Aralıklı Analizi (2018)

Yaş Grupları	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
0-14	5291	19,3	4972	18,2	10263	18,8
15-64	18529	67,7	17615	64,6	36144	66,1
65+	3558	13,0	4695	17,2	8253	15,1
Toplam	27378	100	27282	100	54660	100

Kaynak: TÜİK.

Nüfus değerleri geniş aralıklı grupta analiz edildiğinde 0-4 ile 40-44, 50-54 ile 55-59 yaş aralığındaki gruplarda erkek nüfus fazlayken, diğer grupların tamamında kadın nüfusun üstünlüğü söz konusudur. Toplam nüfus içerisindeki en fazla oran yüzdelik değerlerin 7 ve üzerine çıktığı 45-49, 50-54 ile 55-59 yaş aralığındaki gruplarda görülmektedir. En düşük değer ise oranın %5'in altında olduğu 70-74 yaş ve sonrasındaki gruplara aittir. Gerek kadın gerekse erkek nüfusta aktif nüfus olarak adlandırılan kesim toplam nüfusun yarısından fazlasını oluşturmaktadır (Tablo 1.5, 1.6).

Tablo 1.6. Saruhanlı Nüfusunun Geniş Aralıklı Analizi (2018).

Yaş Grupları	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
0-4	1677	6,1	1568	5,7	3245	5,9
5-9	1730	6,3	1597	5,9	3327	6,1
10-14	1884	6,9	1807	6,6	3691	6,8
15-19	1937	7,1	1696	6,2	3633	6,6
20-24	1737	6,3	1679	6,2	3416	6,2
25-29	1782	6,5	1567	5,7	3349	6,1

Saruhanlı İlçesi'nin (Manisa) Demografik Özellikleri

30-34	1675	6,1	1539	5,6	3214	5,9
35-39	1943	7,1	1803	6,6	3746	6,9
40-44	1882	6,9	1811	6,6	3693	6,8
45-49	1901	6,9	1907	7,0	3808	7,0
50-54	1970	7,2	1920	7,0	3890	7,1
55-59	1984	7,2	1950	7,1	3934	7,2
60-64	1718	6,3	1733	6,4	3451	6,3
65-69	1363	5,0	1496	5,5	2859	5,2
70-74	953	3,5	1222	4,5	2175	4,0
75-79	611	2,2	842	3,1	1453	2,7
80-84	384	1,4	619	2,3	1003	1,8
85-89	195	0,7	370	1,4	565	1,0
90+	52	0,2	156	0,6	208	0,4
Toplam	27378	50,1	27282	49,9	54660	100,0

Kaynak: TÜİK.

Sonuç

İlçede nüfusun büyük bir bölümü hala kırsal kesimde ikamet etmektedir. İlçenin en büyük sorunlarından birini göçler teşkil etmektedir. Özellikle genç nüfus ilçeyi terk ederek Manisa ve İzmir gibi büyükşehirlere gitmektedir. Saruhanlı'da nüfus kayıplarının önüne geçebilmek için sosyo-ekonomik açıdan gelişmesi gerekmektedir. Özellikle kırsal kesimden gerek ilçe merkezine gerekse diğer yerleşim birimlerine yapılan göçlerin önüne geçebilmek için bu alanlardaki fiziki altyapı koşulları iyileştirilmelidir.

Saruhanlı ekonomisinin temeli oluşturan tarımsal faaliyetlerdeki mevcut koşulların iyileştirilmesi, tarımsal sanayinin geliştirilmesi, katma değeri yüksek olan ürünlerin üretimine engel olan soğuk hava deposu, hal, yaş sebze ve meyve pazarlamama gibi tesislerin kurulması gerekmektedir. Böylece insanların göç etmelerinin bir nebze de olsa önlenecektir.

Kaynakça

- Atalay, İ. (2000), Türkiye Coğrafyası Ve Jeopolitiği, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Berber, F. (2018), Bir Köyün İlçeye Dönüşüm Hikâyesi: Manisa İli Saruhanlı İlçesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 16, S: 4, S. 435-464.
- Bilgi, N., "Tanzimat Döneminin Başlarında Saruhanlı – Manisa’da Bir Ova Köyünün Sosyo-Ekonomik Yapısı", Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (İzmir 8-10 Nisan 1999) Bildirileri, Yay. Haz. Turan Gökçe, İzmir 2000, S. 425-457
- Bulut, İ. (2000), Yozgat’ın Nüfus Coğrafyası, Doğu Coğrafya Dergisi, S: 4, S. 19-54.
- Diñer, B. ve Özasan, M., (2004). İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Doğanay, H., (1997), Türkiye Beşerî Coğrafyası, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2982, Bilim Ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Eğitim Dizisi: 10, İstanbul.
- Dpt, Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.
- Emecen, F., (1989), Xvi. Asırda Manisa Kazası, Ttk, Ankara.
- Emiroğlu, M., (1988), Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Artışı Ve Coğrafi Dağılım Özellikleri, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı:11, No: 11, S. 25-49.

Saruhanlı İlçesi'nin (Manisa) Demografik Özellikleri

- Garipağaoğlu, N. (2000-2001), Türkiye'de Göç Alan İllere Yönelen Nüfusun Eğitim Durumu, Marmara Coğrafya Dergisi, 2 (3), S. 71-85.
- Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri (2000), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gürbüz, M. ve Karabulut, M. (2008), Kırsal Göçler İle Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi, Türk Coğrafya Dergisi, S: 50, S. 37- 60.
- Kızılçaoğlu, A. (2005), Demografik Bilgilerin Yorumlanması: Nüfus Piramidi Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Aktivite Örneği, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 12, S. 65-76.
- Mutluer, M., (1992), Edremit Yöresi Kırsal Alanından Nüfus Hareketlerine Neden Olan Faktörler, Ege Coğrafya Dergisi, S: 6, S. 119-151.
- Özgür, M. E., (2010), Nüfusun Coğrafi Analizi, Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü Ders Notları, Ankara.
- Tanoğlu, A., (1954), İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler Ve Metot, Türkiyat Mecmuası, C:XI, S. 1-82.
- Taşlıgil, N., (1993), Kastamonu İlinin Nüfus Gelişimi Ve Türkiye Nüfus Hareketleri İçerisindeki Yeri, Türk Coğrafya Dergisi, S: 28, S. 215-224.
- Toroğlu, E., (2007), Niğde İlinde Göç Faktörleri Ve Göçler, Coğrafi Bilimler Dergisi, 5 (1), S. 75-96.
- Tunçdilek, N., (1980), Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişimi Ve Evrimi, İ.Ü. Coğ. Enst. Derg., S:23, S.1-25.
- Tunçdilek, N. (1967), Türkiye İskân Coğrafyası-Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri), İ.Ü. Edb. Fak. Yay:1283, Coğrafya Enst. Yay. No:49, İstanbul.
- Tümertekin, E. (1994), Beşerî Coğrafya, İstanbul Üniversitesi, Yayın No: 3819, Fakülte Yayınları No: 2464, İstanbul.
-

-
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998), *Beşerî Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Yazıcı, H., Akpınar, ve, Şahin, F. (2005), *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hızla Nüfus Kaybeden Tipik Bir İlçe Merkezi: Pülümür*, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13, S. 7-30.
- Yazıcı, H., (1997), *Orta Sakarya Vadisi'nin Coğrafi Etüdü Yenice-Alpagut Arası*, Atatürk Üniversitesi, Yay. No: 839, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayın No: 78, Araştırma Seri No: 19, Erzurum.
- Yürüdü, E. (2008), *Koyulhisar İlçesinde (Sivas) Göç Hareketleri*, *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 20, S. 19-34.
- 1965 Genel Nüfus Sayımı (1965), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 1970 Genel Nüfus Sayımı (1970), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 1975 Genel Nüfus Sayımı (1975), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 1980 Genel Nüfus Sayımı (1980), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 1985 Genel Nüfus Sayımı (1985), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 1990 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- 2000 Genel Nüfus Sayımı İl (2000): Manisa, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2000 Genel Nüfus Sayımı (2000), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2007 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2007), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.

Saruhanlı İlçesi'nin (Manisa) Demografik Özellikleri

- 2008 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2008), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2009 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2009), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2010 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2010), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2011 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2011), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2012 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2012), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2013 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2013), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2014 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2014), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2015 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2015), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2016 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2016), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara. 2017 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2017), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- 2018 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2018), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.

**AYDIN GÜZELHİSAR MERKEZİNDEKİ OSMANLI DÖNEMİNE AİT
VAKIFLARIN TARİHSEL DÖNÜŞÜMLERİ ÜZERİNE BAZI BİLGİLER****Bülent ÇELİK¹****Öz**

İslâm dininin bir cemiyet içinde sosyal ve ekonomik hayatı düzenleyen en önemli kurumlarından biri vakıflardır. İslâmiyet'in yerleştiği her coğrafyada bu kurumun izlerine rastlamak mümkündür. En küçük köy ve mezralardan, en büyük şehirlere kadar çeşitli vakıf kurucularının kurdukları vakıfların, farklı konularda faaliyet gösterdikleri ve onların bu faaliyetleri sayesinde kuruldukları şehri, bölgeyi değiştirip etkiledikleri görülmektedir. Ele aldığımız coğrafya olan Aydın Güzelhisar şehir merkezinin Osmanlı idaresindeki ilk dönemlerinden XIX. yüzyıl başlarına kadarki döneminde, vakıf kurumu merkezde olmak üzere, şehirde kurulan vakıflar sayesinde nasıl değiştiğini, kırsal alanla sıkı sıkıya bağlı bir yerleşim birimi iken, zaman içinde ticari yapılara sahip bir idari birime dönüştüğünü bu çalışmayla göstermeye çalışacağız. Bunu yaparken de Aydın Güzelhisar merkezinde kurulan vakıflar, kurucuları ve vakıf gelirlerinin kaydedildiği Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanacağız. Çalışmamız tarih içerisinde varlığı devam eden ya da son bulan, farklı kurucularla, farklı dönemlerde aynı şehirde kurulan çeşitli vakıfların şehrin dokusunu ve niteliğini nasıl değiştirdiğini göstermeyi amaçlamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Aydın Livası, vakıf, şehir, mahalle.

**SOME INFORMATION ON THE HISTORICAL TRANSFORMATIONS
OF FOUNDATIONS OF THE OTTOMAN PERIOD IN AYDIN
GÜZELHİSAR CENTER****Abstract**

One of the most important institutions of Islam that regulates social and economic life in a community, is the waqf. It is possible to encounter traces of this institution in every region that Islam took hold. One can observe that, waqfs founded by various benefactors in a range of settlements from the smallest villages and hamlets to the largest cities were active in different fields and thanks to these activities they transformed and affected the cities and regions in which they were founded. This study, focusing on the institution of waqf, aims to

Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler

demonstrate that how the region in question, namely city center of Aydın Güzelhisar, changed thanks to the waqfs founded in the city in a time span from the earliest periods of Ottoman rule to the beginning of the XIXth century and how it transformed into an administrative unit that also contain commercial buildings while at the beginning it was a settlement tightly dependent to country. To achieve this aim, Ottoman archival documents, that recorded waqfs founded in the center of Aydın Güzelhisar, their founders and waqf revenues, will be referred. The main subjects of this study are to determine how the waqfs that were founded in the city, their founders and transformations in their qualities affected the texture, districts and life of the city, its contributions to change and transformation of the city in the course of history.

Keywords: Ottoman Empire, Liva of Aydın, waqf, city, district.

Giriş

Vakf kelimesi Arapça 'da durdurmak, alıkoymak anlamında olup, deyim olarak VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl sonlarına kadarki devrede, islâm ülkelerinin sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynayan dinî-sosyal bir kurumun adıdır². İslam fıkıhçılarından Ebu Hanife'ye göre vakıf, bir kimsenin sahip olduğu bir gayrimenkulün gelirlerini, ödünç verme şeklinde (âriyeten), fakirlere veya islâm cemaatinin dini veya sosyal ihtiyaçlarına tahsisinin akdidir, öyle ki bu malın mülkiyeti vakıf kurucusunda kaldığından, kurucu, bu akdi bozma ve malını istediği gibi kullanma hakkına sahiptir; ölümünden sonra bu hak varislerine geçer³. Osmanlı Devleti'nde vakıf kurmak isteyen bir kişi bu işlemi rastgele gerçekleştiremezdi. Vakıf kurmak isteyen kişi önce kadiya gider, eğer vakıf kurmak için gerekli şart ve ehliyetlere sahipse burada bir vakfiye hazırlanırdı. Vakfiye, vakfedilecek şeyin meydana getirilme amacı, vakfın işleyişi hakkında koyduğu şartları içeren ve kadının onaylamasıyla elde edilen bir belgedir⁴.

Temelde iki çeşit vakıf bulunmaktadır. Birincisi bizzat kendisinden yararlanan vakıflar ki bunlara müessesat-ı hayriye adı verilmekte olup, mabedler, medreseler, mektepler, imaretler,

²Bahaeddin Yediıldız, "Vakıf", *İslâm Ansiklopedisi*, c.13, s. 153.

³Yediıldız, A.g.e., aynı yer.

⁴Hacer Heybeli, Tanju Demir, Ertan Gökmen, "Şer'iyye Sicillerindeki Muhasebe Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılda Manisa Vakıfları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:14, sayı:3, Eylül 2016, s. 276.

zaviyeler, kütüphaneler, köprüler, hastahaneler, çeşmeler, sebiller ve mezarlıklar bu türden vakıf olabilen yapılardandır. İkincisi ise bizzat kendisinden yararlanılmayan fakat birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlemlerini sağlayan, bina arazi, nakit para v.s. gelir kaynaklarının oluşturduğu vakıflardır. Bunlara Osmanlı'da *asl-ı vakf* denmektedir⁵. Üstte sıraladığımız binaların düzgün ve verimli bir şekilde işleyebilmesi için yine düzenli bir gelir akışına ihtiyaç duyulacağı açıktır. Bunların genel masraflarını karşılamak ve özellikle oralarda çalışanların ücretlerini ödemek için gelir getiren araziler ki bunlar arasında bazı köylerin tamamı, her türlü ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, üzüm bağları, bahçelerle, mesken olarak kullanılan binalar, dükkânlar veya ekonomik amaç için yapılmış başka binalar, hayvan derisi, gemi, nakit para gibi menkuller sayılabilir⁶.

Her ne kadar vakfedilmesi düşünülen şeyin kurucunun mutlak mülkiyeti altında bulunması gerekiyorken Anadolu Selçuklular ve Osmanlılar zamanında mülkiyete devlete ait olan miri arazilerin de bazen vakıf haline getirildikleri görülmüştür. Bunların çıplak mülkiyeti değil, sadece kullanım hakları ve üzerinde üretim yapanların devlete ödemek zorunda oldukları vergileri vakfedilse de bu, zaman içinde özel mülkiyete dönüşebilecek bir durum kazanabilmekteydi⁷.

Ayrıca vakıflarda süreklilik esastı. Vakfın devamlılığı ve geliştirilmesinde, devletin koruyucu gücünün varlığı sözkonusu idi. Vakıfların idari ve mali özerkliğe, hukuki açıdan tüzel kişiliğe sahip bir kurum olması, Osmanlı bireylerinin bu müesseseye olan güvenlerinin temel dayanak noktasını oluşturmaktaydı. Devlet gücünün vakıflar üzerindeki en belirgin koruyuculuk garantisi, devletin vakfa ait gelir kaynaklarına müdahale etmemesi vakıf kurumunun yerinden yönetim esaslarına, serbest ekonomi kurallarına ve demokratik prensiplere uygun olarak her türlü bürokratik usullerden bağımsız, özerk ve tüzel kişiliği zedelenmeden yasamasını sağlayan idari, hukuki ve siyasi ortamı hazırlamış olmasıydı⁸. Kurulan bir vakfın ayakta durabilmesi ve hizmetlerini görülebilmesi için bir gelirinin bulunması gerekmektedir. Bu gelir

⁵Yediyıldız, A.g.e., s. 156.

⁶Yediyıldız, A.g.e., s. 157.

⁷Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara 1944, c.I, sa. 15, s. 21.

⁸Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-1*, 2008, s. 170-171.

Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler

vakfedilen bir araziden elde edilen ürünlerden veya musakkafât türünden dükkân, han, hamam gibi yerlerin icârelerinden sağlanmaktadır. Bunun yanında vakfedilen paralar da vakıflar için gelir durumundadır⁹.

Aydın Güzelhisar'daki Osmanlı İdaresi ve Vakıflar

Vakıf kuruluşlarını inceleyeceğimiz Güzelhisar-ı Aydın merkezi en erken Osmanlı belgelerinde kaza-i Güzelhisar olarak geçmektedir. Osmanlı yönetimi bölgeyi kesin olarak, Fetret Dönemi'nin (1402-1412) sonunda ele geçirip mîrî rejimle, Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak halinde idare etmeye başladılar. Bizans'tan sonra Osmanlı döneminde de İstanbul'un başlıca ticaret merkezi olması ve Anadolu'dan geçen kuzeybatı transit ticaret yolunun eski önemini korumasıyla Batı Anadolu bu yolun dışında kalmaya devam etmiş ve buradaki yerleşme merkezleri de giderek küçülmüşlerdir¹⁰. Arşiv kayıtlarına göre Aydın Sancağı'nın merkezi uzun yıllar Tire olarak kaldı. Sancak merkezi'nin Tire'den bugünkü Aydın ilimiz olan Güzelhisar-ı Aydın'a geçişi XVII. yüzyıl'ın ortalarından itibaren gerçekleşmişe benzetilmektedir. Bu tarihlerde Batı Anadolu'da Aydın Muhassıllığı adıyla kurulan muhassıllık idaresinin bunda önemli payı olsa gerektir¹¹. Özellikle Anadolu Eyaletinin batı bölgelerindeki sancaklardaki mîrî mukataaların idaresini alan Osmanlı paşaları ikamet merkezi olarak Tire yerine Aydın Güzelhisar'ını tercih etmeye başlayacaklardı. Bu da idari merkezin buraya kaymasına neden olacak bir gelişmedir.

Önceleri Aydın Güzelhisar, Fatih devrine ait 1451 tarihli Tahrir Defteri'ne göre yedi mahalleden oluşan küçük bir kasaba idi ve tamamıyla Türkler'den meydana gelen bir nüfusa sahipti¹². Bu devirde Cami, Hacı İsa, Köprülü, Kadı, Hisar Yakası, Kilise Camii, Yenice adlı mahalleleri bulunan Güzelhisar'ın nüfusu 970 kadardı. 1475-76 tarihli bir başka deftere göre yedi mahalleli şehrin nüfusu 700'e inmişti. 1512'de altı mahallesi, 700 civarında nüfusu

⁹ Ertan Gökmen, 211 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicilindeki Vakıf Muhasebe Kayıtları (1778-1795) *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2012, Sayı:38,s.88.

¹⁰ Abdullah Uğur, "Aydın Şehrinin kuruluşu ve Gelişme Evreleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(2), 2003, s. 48.

¹¹ Aydın Muhassıllığı için bkz. Bülent Çelik-Tanju Demir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği: Aydın Muhassıllığı (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın 2010.

¹² Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. No: 60, Ankara 1968, s. 133.

bulunmaktaydı¹³. Aydın Sancağı'nda XVI. yüzyılda kırsal bölgede kurulmuş köyler dahil, toplam 12500-13000 kişilik bir nüfus tahmin edilebilir. Kaza merkezindeki Kilisemescid, Hisar Yakası, Cemal, Cami, Köprülü ve Sinle mahallelerinde ise 450-500 kişilik bir nüfus bulunmaktadır. Bölgeye ait en eski arşiv kayıtlarından biri olan ve 1530 tarihli, 166 Numaralı Anadolu Muhasebe defterine¹⁴ göre Güzelhisar kazasında kurulan vakıf sayısı oldukça azdı. Güzelhisar'ın bu yıllardaki görüntüsü bir şehirden çok, tarım faaliyetlerinden henüz kopamamış, şehir sınırlarında sakinlerinin sebze bahçelerinin ve çiftliklerinin bulunduğu ve burada kendi tarımsal üretimlerini gerçekleştirdikleri büyücek bir köy görüntüsündeydi. Muhasebe defterinde bulunan Aydın livası kanunnamesinde, şehir halkı olan kimselerin, şehir sınırında tasarruf ettikleri çiftliklerin çift resmi ve dönüm akçesini nasıl ödeyecekleri kaydedilmiştir¹⁵. Aşağıdaki tabloya bakıldığında Aydın kazasına kayıtlı vakıfların pek çoğunun tarımsal gelirlere sahip, zirai üretimden elde edilen hasılla desteklenen vakıflar olduğu görülecektir. Ayrıca yine tarımsal üretim için yapılacak sulamada ve insanların içme suyu ihtiyaçlarının karşılanması için bazı su kuyularının vakfedildiği görülür. Osmanlılar döneminde halkın su ihtiyacını karşılamak için vakıflar eliyle suyolları, çeşmeler, şadırvanlar, kuyular, su kemerleri, memba suları, su bendleri ve su havuzları yapılmıştır. Belirtilen bu su hayratlarına ve bunların ayakta durması için kurulmuş vakıflara ülkemizin her tarafında rastlamak mümkündür¹⁶.

Tablo:1 1530 Tarihli, 166 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Aydın Güzelhisar Merkezindeki Adı Geçen Vakıflar

Vakfın İsmi	Gelir kaynakları	Miktar	Meblağ toplam (akçe)
Medrese-i Güzelhisar	Ziraatten elde edilen gelir	?	2070
	Bağ ve arazi gelirleri	?	545
	Kervansaray ve asiyâb	1/1	920
			Toplam 3535
Evlâd-ı Hacı Yahşi (Yıldırım)	Çiftlik (ale'l-iştirak tasarruf ederler)	Kıt'a1/Dönüm 60	Rüsüm-ı re'âyâ ve gayrıdan muaf

¹³Feridun Emecen, "Aydın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul 1991, s. 235.

¹⁴Defter-i Hakânî Dizisi:II, *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)* T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:27, Ankara 1995, s. 440-441.

¹⁵*166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 365.

¹⁶Hasan Güneri, "Vakıf Sular ve Su Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1971, Sayı: 9, s. 67

**Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların
Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler**

Hüdavendigâr vakfettiği)			
Mescid-i Mustafa	Arazi	Kit'a 3/Dönüm 300	200
Mescid-i mahalle-i Yenice	Arazi Dükkân	Kit'a 1 Aded 2	İmam mutasarrıf eder
Kilisemescid	Çiftlik Buğday	Kit'a 3 4600 akçelik buğdayın %10 geliri	200 460 Toplam 660
Güzelhisar Camii	Hamam Asiyâb Dükkân Eğridere köyü ziraat geliri	1 1 3	1500 360 300 500 Toplam 2660
Mahalle-i Köprülü	Arazi Buğday	Dönüm 50 1800 akçelik buğdayın %10'u	200 180 Toplam 380
Mescid-i Sümbüllü	Çiftlik	Kit'a 1	İmam tasarruf eder.
Zaviye-i Ahi Dede. Der kariye-i Debbağlı	Çiftlik ma' arazi Asiyâb	Dönüm 35 Adet 1	910
Zaviye-i Ahi Yağan	Mezraa Asiyâb	1 çiftlik yerdir 1	Toplam 360
Ahi Mahmud. Der Güzelhisar	Dekakin Arazi Asiyâb	? Dönüm 38 Adet 1	30 170 326 Toplam 526
Mescid-i Cemal. Der nefsi-i Güzelhisar	Arazi Bahçe ma' dükkân 1000 akçelik buğdayın %15'i	Pare 2 Bab 2	150 100 150 Toplam 400
Zaviye-i Tavlı/Dolu Dede. Der nefsi-i Güzelhisar	Asiyâb	Rub' hisse	200
Çah-ı Rabia Hatun. Der kariye-i Debbağlı	-	-	100
Çah-ı hane-i Yazıcık	Çiftlik Bağ, bahçe ve zemin hâsılı	2/Dönüm 100	Toplam 520
Mescid-i Kervansaray	Dükkân Dükkân	Bab 6 Bab 2	-
Zaviye-i Kaynak	-	Kit'a 5	300

İkinci olarak elimizde 29 Zilhicce 1029/25 Kasım 1620 tarihli, XVII. yüzyıl başlarına ait bir vakıf defterindeki, Aydın Güzelhisar merkezinde kurulmuş vakıflara ait verileri ihtiva eden bir defter bulunmaktadır¹⁷. Bu defterin 135-137 varakları arasında *kaza-yı Güzelhisar, der livâ-i Aydın* başlığı altında Aydın merkezindeki vakıflar kaydedilmiştir.

¹⁷ BOA TTd. 01130.

Tablo 2: 1620 Tarihli, BOA TT.d. 01130 Numaralı Vakıf Tahrir Defterine Göre Aydın Güzelhisar Merkezindeki Adı Geçen Vakıflar

Vakfın İsmi	Gelir Kaynakları	Açıklama
Vakf-1 Yıldırım Bayezid	Kaza-i mezburda Tavilye/Davilye nam kariye sınırına dahil 160 dönümlük çiftlik. 160 dönümden fazlası sipahisine öşür ve rüsum olarak ödenir.	Sultan Mehmed Han zamanında Hacı Yahşi nam kimesne vakf etmiş. Neslinden Ahmed Fakih, Sultan Mehmed tarafından verilen nişan-ı şerifle müteveli tayin edilmiş. Sultan Bayezid, Sultan Selim ve Sultan Süleyman zamanlarında defatir-i atikte vakıf olarak kayıtlı.
Vakf-1 Kilise Mescid	Eski hisarda üç pare çiftlik. Kuyumcu Hasan adlı kişinin yevmi bir cüz okuması karşılığında mescid-i mezbur imamına vakf eylediği 1800 akçe. İsabali bin Musa'nın yevmi bir cüz okuması karşılığında mescid-i mezbur imamına vakf eylediği 1800 akçe. Yusufe nam hatunun Yahya Fakih nam imama senede altı kere kıraat-ı hatm eylemesi karşılığında vakf eylediği 1000 akçe.	-
Vakf-1 Mescid-i Mustafa	Arz-ı der Toyranlu/Doyuranlu. Arz-ı der kariye-i Kemer. Arz-ı der kariye-i Kemer.	Arz-ı mezkure kadimden mescid-i mezbura vakf imiş.
Evkâf-1 Cami-i Güzelhisar	Hamam-ı Alihan. Esbab-ı der zemin-i kariye-i Hisarcık ki Kemer dahi derlermiş. Dükkân-ı debbağan. Mezari-i der kariye-i Kemer ve Eğridere ki Amrudluk demekle maaruftur.	Cami-i mezburun civarında bir mescid vaki olub dahi Küçük zaviyesi demekle maaruf zaviyenin iki evlik yeri vardır. Nefs-i şehirde senevi 5 akçe hasıl olur. Ol dahi camiin vakfına zam olunmak sevab görüldü. Ve cami vakfı olan değirmen sabıkan ticari yerde olub atik ocağı yoncalık olmağa kabildir deyü evladına senede 5 akçe mukataa kayd olundu. Vakf-ı değirmen kadimü'l-eyyamdan sipahiden olugelmıştır. Kemağân mukarrer.
Evkâf-1 mahalle-i Yenice	Bir kıt'a yeri ve bir dükkânı vardır.	Bunlardan gayrı bir bağçesi varmış. Harab olub yerine bir dükkân bina eylemişler ve icare-i tavile ile icara vermişler. Vaki'-i hal defter-i padişahiye müceddeden kayd olundu.
Evkâf-1 mescid-i mahalle-i Köprülü	Arz-ı der kariye-i Kemer. Huri nam hatun 1800 akçe, yevmi Kur'ân-ı azimden bir cüz tılavet etmek	Kadimü'l-eyyamdan mescid-i mezbur imamı Umur Fakih imam olduğu mescid ki mahalle-i

**Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların
Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler**

	için mescid-i mezbur'a her kim imam olursa ona vakf eylemiş.	Köprülü mescididir, vakf eylemiş.
Evkâf-ı zaviye-i Kaynak	Beş kıta müteferrik arazidir. Mahsul-i arz-i mezkûr öşr-ü hububat.	Kadimü'l-eyyamdan vakıf üzere tasarruf olunugelüb vâkıfın ruhiçün cüz okutulub sevabın..... olunur deyü defter-i atikde mestur bulundu. Amma zaviye-i mezkure defter-i atikde harab kayd olunub haliyâ Mehmed bin Hamza nam kimesne berat-ı şerifle zaviye-i mezkureye hâdim olub zaviyenin tamirine iltizam ve ikdam eylemiş.
Vakf-ı mescid-i Sinle	Bir çiftlik yeri vardır. Ve bir pare yoncalık dahi vardır.	Fi sene 150 akçe deyü defter-i atikde mesturdur.
Evkâf-ı zaviye-i Ahi Yağan	Bir çiftlik mezra ki topraklık demekle maarufdur ki 60 dönümdür. Ve bir ocak değirmen ki harab imiş.	Amma vakf-ı kadimdir. Sabıkân ol zaviyenin yerine Kaba dimekle maruf bir mescid bina eylenmiş. Zaviye vakfı olan değirmen dahi ol mescidin mesalihi için tamir olunub tasarruf olunmuş. Ba'de zaman Hacı Hasan nam kimesne Ahi Yağan zaviyesini kadimi mevziinden ahar yere nakl edib mamur eylemiş. Ve mevkuf olan çiftlik haliyâ ol zaviye mutasarrıfına sarf olunmuş. Ve değirmen ki Kaba mescid'e sarf olunmuş. Haliyâ harabdır. Bi'l-fiil zaviye-i meşihât'e beratlı Hasan bin Ali mutasarrıfıdır.
Evkâf-ı zaviye-i Şüca	-	Defter-i atik'de mestur ve meşruhdur. Haliyâ bağ ve bostan olub katan eseri bulunmadı. Defter-i atik'e müracaat oluna.
Evkâf-ı zaviye-i Ahi Mahmud. Der Güzelhisar	Dekakîn-i enderûn-ı kerbansaray. Der icare. Arz-ı der kariye-i Kemer. Arz-ı der kariye-i İne/Ebe? Arz-ı der kariye-i Acı Su. Öşr-ü bağ-ı incir. Asiyâb-ı der vadi-i Güzelhisar.der-ceyb-i zaviye.	Cihet-i mezkure haliyâ zaviye-i mezburenin vakfı olub bi'l-fiil meşihât-ı zaviye berat-ı sultaniyle Abdülkerim tasarrufundadır.
Evkâf-ı zaviye-i Ahi Dede. Der kariye-i Debbaglı tabi-i Güzelhisar	Arz-ı der civar-ı kariye ki fasl-ı ziraat olunur. Ve içinde inar ağaçları dahi vardır. Hamza Fakih'e icara verilmiş. Mezraa-i bir çiftlik. Tahminen 60 dönüm. Hasıl-ı öşr-ü hububat. Bir değirmen der kariye-i Emirdoğan deresi. Cündî değirmeni demekle maarufdur.	-
Evkâf-ı mescid-i Cemal. Der nefis-	Uşaklar Alağı dimekle maruf bir çiftlik yer.	Kalenderhâne vakfı diyü niza'-yı vech idüğü defter-i atikde meşrûh

i Güzelhisar	Arz-ı kariye-i Kemer. Bağçe-i der ceyb-i mescid-i Cemal. İki bab dükkân. İçinde demirciler sakindir. Sobacı Ali nam şeyh 1000 akçe vakf eylemiş ki mescid-i mezkûrun imamı mutasarrıf ola.	ve mescid-i mezbura verildiği mukayyedir.
Vakf-ı zaviye-i Tavlı/Dolu Dede. Der nefsi-i Güzelhisar	Defter-i atikte 200 akçe hasıl kayd olunmuş bağçedir.	Kurb-ı zaviye ve rub' asiya b tetebbu olundu. Zaviyeden ve evkâfdan nişan defter-i atikden cedide nakl olundu.
Vakf-ı çah-ı Rabia Hatun	-	İcarı suvarana resmi verilüb bakisi kuyunun meremmetine sarf olunmuş. Haliyâ kuyu harab.
Vakf-ı çah-ı Yazgılı	Zıkr olunan kuyuya bir çiftlik mevkuflub, defter-i atikte mukayyed ve mesturdur.	Haliya çiftlik-i mezkûrun 20 dönüm yeri bağ ve bağçe, 80 dönüm yeri ziraat olunur. Cümle mahsüllerden senevi 520 akçe hasıl olunub mevkufl-ı aliye kuyunun meremmetine ve mütevellisine sarf olunur.
Evkâf-ı medrese-i Güzelhisar	Nefs-i Güzelhisar'dan iki kıta mezraa. Haliyâ 2 dönüm yer ki bağçe olmuştur. Bakisi ziraat olunur. İcar-ı hububat ve dahi bağçehâ. Arz-ı kariye-i Eymür. Tabi-i Güzelhisar. Mezraa-i der kariye-i Yavili.Tabi-i Güzelhisar. Nısf Çiftlik. Der kariye-i Çeltikçü. Der kariye-i Yusufu. Tabi-i Güzelhisar. Nısf çiftlik. Tahminen 120 dönüm.	- Vakf-ı Tavlı/Dolu Dede. Nefs-i Güzelhisar'da bir bağçe ve bir kıta mezra vakıfdır. Kadimî zaviye vakfı olub bi'l-külliyeye munderis ve münhedim olduğu cihetden, hükmü mevlânâ-yı müderrisin'in cihet-i tedrisine ilhak olmuş.
Vakf-ı kerbarsaray. Der nefsi-i Güzelhisar	Kariye-i Celallü. Tabi-i Güzelhisar. Beğ bağı dimekle maarufdur. Bir dönüm nefsi-i İzmir'de İzmiroğlu zaviyesine vakf imiş. Amma öşrün alurlar imiş. Bağçe-i Beğ. Der nefsi-i Güzelhisar. Sabıkan Ayasluğ kadısı medrese vakıfdır diyüb hükm ettiği defter-i atikte kayd olunmuş. Bağ ve bağçe-i vakf. Der kariye-i....fevaki-i mütenevvia hasıl olub kadimden vakfiye üzere tasarruf olunmuş. Amma mevkûf-ı aliye şart-ı vâkıf üzere malum olmadığı cihetden öşr-i sipahiden maadası medreseye tevcih olunub defter-i atike kayd olunmuş. Asiyâb-ı Ahi Hızır. Der kariye-i Eğridere.	Vakf-ı amm olub meremmeti için yazılıdan şey'-i kalil alınur. Karbarsaray dahi vakf ve medresenin vakfı olduğu için meremmetden fazla olan meblağ medrese meremmâtına sarf olunmak vech görüb defter-i atik'e kayd olunmuş iki canibde birkaç dahi dükkânı vardır. Medreseye müteallikdir. Ve vakf-ı kerbarsarayın fevkinde bir mescid bina olunmuş imiş. Ol mescidin mesalih için havalisinde 6 bab mamur dükkân ki canib-i kıblide vaki'dir ve 2 bab harab dükkân, kadimden vakf olub haric-i defter olmağın ve kerbarsaray dahi medreseye müteallik olduğu cihetden defter-i cedid'e sebt olundu.
Vakf-ı zaviye-i	Bir çiftlik yerdir. Kariye-i Kemer. Tabi-	Sabıkan tasarrufu olmadığı

Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler

Ahi Sinan	i Güzelhisar. Hasıl-ı öşr-ü incir ve sair fevaki ve öşr-ü hububat. Der karye-i Horzum.Tabi-i Güzelhisar. Mezraa. Tahminen 100 dönüm. Der kariye-i Şeyhlüce. Bağçe-i incir. Nısf mahsul ve nısf eşcar-ı incir mahsulü medresenindir ve nısf eşcar eshâbının olub öşrün vakf alır. Amma arz-ı küllisi medrese vakfidir. Arz-ı der kariye-i Eymür. Haliyâ muattal. Der kariye-i Süleyman? Ki Karaağacı dahi dirler. Bağçe-i incir. 8 dönüm.	cihetden medrese-i mezkure'nin evkafına zam ve ilhak olunmuş, kadimü'l-eyyamdan medrese evkafıyla tasarruf olunur.
-----------	--	--

Yukarıda tablo halinde gösterdiğimiz Aydın Güzelhisar merkezinde bulunan vakıflara ait iki kayıt arasında yaklaşık olarak 90 yıl bulunmaktadır. İlki XVI. yüzyıl, ikincisi de XVII. yüzyıl başlarına ait bu kayıtlar bize önemli şeyler söylemektedir. Hem ilk hem de ikinci deftere bakıldığında geçen süre içinde Güzelhisar'da kurulmuş vakıfların sayısal olarak pek de değişikliğe uğramadıkları görülür. Nitelik olarak da çok fazla değişiklik görülmez. Şehirde kurulan vakıflar, kaynaklarını büyük ölçüde tarımsal üretimden elde edilecek gelirlerden sağlamaktadırlar. Vakıf çiftliklerde yapılan hububat üretiminden ve meyve ağaçlarından elde edilen öşür geliri ya tamamen vakfa kayıtlıdır ya da vakfın kurulduğu tarım arazisinin başındaki sipahi ile paylaşılır. Bugün Aydın şehir merkezine yaklaşık 1 km uzaklıkta bir semt olan Kemer, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bir köydür ve pek çok vakfa ait bahçe ve hububat elde edilen çiftliğe ev sahipliği yapmaktadır.

Oysa XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra işler yavaş yavaş değişmektedir. Aydın Güzelhisar'ının başkent İstanbul katındaki önemi ve bu şehre biçilen rol değişmektedir. Celâlî isyanları nedeniyle köylerde yaşayan re'aya, güvenli görülen şehirlere doğru göçmektedirler¹⁸. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre Aydın Güzelhisar sakinleri celali tehdidinden korunmak için kendi imkânlarıyla şehrin etrafına bir sur yapmak istemişler, bunun için İstanbul'dan izin istediklerinde bu izin kendilerine verilmiştir¹⁹. Bu surun inşasından sonra şehrin daha güvenli hale geldiği ve bu ortamın kırsal alanda yaşayan insanları şehre çektiği düşünülebilir. XVII. yüzyılın ikinci

¹⁸ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyancıları*, Barış Yayınevi, Ankara 1999, s. 96.

¹⁹ *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, 9. Cilt, YKY, İstanbul 2005, s. 80.

yarısında geçirdiği büyük bir depreme rağmen²⁰ hem bu göçlerle, hem idari olarak geçirdiği değişimle hem de Batı'nın artan mal talepleri gibi nedenlerle şehrin nüfusu gideren artmaktadır. Şehre dair bu değişiklikler merkezde kurulan vakıfların nitelik ve sayısında da kendini gösterir. Eski vakıfların yanı sıra yeni vakıflar da şehirde görülmeye başlar. Şehirde görev alan pek çok devlet adamı şehirde cami, mescit, medrese gibi dini ve eğitimle ilgili yapılar yanında, bunları maddi olarak destekleyecek vakıflar da kurmaya başlarlar. Bu türden vakıflarla ilgili elimizde pek çok belge bulunmaktadır.

Örneğin 23 Zilhicce 1111/11 Haziran 1700'de Güzelhisar'da vefat etmiş Kadı El-Hac Hasan adlı hayır sahibi, sahip olduğu bir-iki dükkânının gelirini, şehirdeki vakıflardan biri olan kervansaray ve sika'esine bağışlamıştı. Vakıf mütevellisi Siyavuş, dükkân gelirlerini almak istediğinde Hacı Ahmed adlı bir kişinin muhalefeti ile karşılaşmış, sökonusu kişi dükkânları müteveffâ Abdülbaki Paşa'nın eşyasının satışıyla görevlendirilen kapıcıbaşı Eyyüb Ağa'dan iştirâ ettiğini ileri sürmüştü²¹.

Yine 8 Muharrem 1124/17 Şubat 1712'de Aydın Güzelhisar'da merhum Ahmed Paşa'nın bina eylediği cami-i şerif için evladiyet üzere kurduğu vakfın mütevelliliğine, evladından ve Aydın Muhassıl vekili olan Süleyman, kendi arzıyla getirilmiştir²².

Evahir Rebi'ül-ahir 1167/Ocak sonları 1754'de Aydın Güzelhisar'da Müderris İsmail adlı bir kişi, Bozdoğan Voyvodası Seyyid Mehmed'in Bozdoğan'da kurduğu vakfın mütevellisi Derviş Mehmed'i şikâyet etmektedir. Şikâyet; 21 numaralı Anadolu Ahkâm defterinin 151. Sayfasında 494 numaralı hüküm olarak kayıtlıdır. Şikâyetin konusu Osmanzade Nasuh Paşa'nın Güzelhisar'da yaptırdığı medrese ve derslane için kurduğu vakfa gelir sağlayan Acem Hamı üzerinde Derviş Mehmed'in de hak iddia etmesidir. Han gelirlerinin Nasuh Paşa vakfına ait olduğuna dair birden fazla kişinin şahitlik yapmalarına rağmen Derviş Mehmed'in hala ısrarcı olması üzerine bu müdahalenin engellenmesi istenmektedir²³. Yine 15 Şevval 1181/5 Mart 1768'de Osmanzade Nasuh Paşa'nın Aydın Güzelhisar'da bina ve inşa ettiği mescit ve medresenin yevmi 4 akçe

²⁰ Asaf Gökbel-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi- Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar*, A. İhsan Basımevi, İstanbul 1936, s. 113-114.

²¹ İ.E. DH. 00012-01135-001

²² C. EV. 00107-05321-001

²³ Merve Derya, *XVIII. Yüzyıl Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre Aydın Sancağı*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019, s. 56-57.

Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler

vazife ile cabisi olan El-Hac Hasan Halife bila-veled vefat edince, yerine mütevellî Mahmud bin Mustafa arzıyla El-Hac Hüseyin ibn Mahmud Halife getirilmişti²⁴. Bu vakfın 21 Cemaziyevvel 1215/10 Ekim 1800 tarihinde de devam ettiğine dair başka bir belgede vakfın nısf tevliyetine mutasarrıf müderris Kurılı İbrahim Efendi ile, vakfiyeye gelir getiren bir hanın, babalarının vefatından sonra mutasarrıfları olan Aişe ve Fatıma Hatunlar arasında, hanın tasarrufu konusunda çıkan bir anlaşmazlık kaydedilmiştir²⁵. 6 Cemaziyelahir 1198/27 Nisan 1784'de Güzelhisar'da Şemsipaşa vakfı ile oğlu Ahmed Paşa vakıfları mütevellisi olan aynı zamanda akrabalarından Müslühüddinzade Salih Efendi vefat edince, boş kalan görevine sulbi oğlu Mehmed Salih'in getirilmesi ile ilgili bir arz, Güzelhisar kadısı Mevlânâ İspirizade Salih İsmail tarafından gönderilmiştir²⁶.

Aydın'da görev almış önemli bir görevli olan eski Aydın Muhassıllarından Abdullah Paşa'nın Aydın Güzelhisar'da kurduğu vakfa ait bir belge, resmi görevlilerin şehirde kurdukları vakıflara ait bir başka belgeyi oluşturmaktadır. 29 Zilkade 1216/2 Nisan 1802'de vakıf mütevellisi, kâtibin tuttuğu vakfın gelir kaynaklarını gösteren defterin bir yangında yandığını, ellerinde resmi bir kayıt olmadığı için de mahkemelerin vakfa ait taşınmazlara özel mülk gibiymiş gibi yaklaştıklarından şikâyetle, İstanbul'da, defterhâne-i amire'de tutulan vakıfla ilgili kayıtların çıkarılıp kendilerine verilmesini rica etmişti²⁷.

XVIII. yüzyıl ise, Aydın şehri için halkın resmi bir görevi olmayan, sivil diyebileceğimiz diğer kesimlerine mensup sakinleri tarafından kurulan vakıfların sayısal olarak arttığı bir dönemdir. Kurulan bu vakıfların mal varlıkları üzerine zaman zaman anlaşmazlıklar da görülmektedir. 1150 yılına ait böyle bir kayıt Başbakanlık Osmanlı Arşivi 4 numaralı Anadolu Ahkâm defterinde, 36. sayfada, 159 numaralı hüküm olarak kayıtlıdır. Buna göre Aydın Güzelhisar'daki Halit bin Cafer vakfının mütevellisi ile Abacızade vakfının mütevellisi yaklaşık 20 dönüm ve içinde meyve ağaçlarının olduğu bir bahçenin tasarruf hakkı konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Mustafa adlı bir kişiye ait olan bu bahçe hakkında, ölümünden sonra hangi vakfa bağışladığı üzerine iki vakıf mütevellisi

²⁴ A.E.SMST. III. 00132-10314-001-001

²⁵ C. BEL. 00148-07352-001-002

²⁶ C. EV. 00599-30244-001-001

²⁷ C. EV. 00293-14905-001

de hak iddia etmekteydi²⁸. Gurre Şaban 1188/7 Ekim 1774'de Aydın'da El-Hac İsmail bin El-Hac Mustafa'nın kurduğu vakfa ait belge, şehirde yaşayan ve resmi bir görevi olmayan ama hali vakti yerinde bir kişinin kurduğu vakfa güzel bir örnek teşkil etmektedir²⁹. El-Hac İsmail mütevellî olarak İbrahim Efendi İbn El-Hac Muhammed'i tayin ettiği vakfına Güzelhisar içinde iki adet mülk sabunhaneyi, üç adet kenefi, bir sebilhaneyi, bir çeşme ve bir bahçeyi ve şehir dışındaki bazı köylerde mülkü olan zeytin, incir, zerdali ve diğer ağaçların bulunduğu pek çok bahçesini gelir olarak kaydettirmişti. Şehir dışında, içinde zeytin ağaçlarının olduğu bahçelerinin sınır komşularından birisi, Aydın Güzelhisar'ında önemli ayan ailelerinden birisi olan Hamzabalizade tarlasıdır. El-Hac İsmail'in Kızılcaköy'deki bir diğer bahçesinin komşusu Eymir Ağası oğludur. Bu kişilerin XVIII. yüzyıl'da Aydın Güzelhisar kırsalındaki güçlü aileler olmaları muhtemeldir.

21 Cemaziyelahir 1210/2 Ocak 1796'da merhum Devran Hatun'un kurmuş olduğu vakfın yevmi 4 akçe ile mütevellisi olan El-Hac Abdürrahim vefat edince, yerine oğlu El-Hac Mehmed'in getirilmesi için Güzelhisar naibi Mehmed Efendi imzasıyla bir berat-şerif rica edilmekteydi³⁰. 26 Zilkade 1212/13 Nisan 1798 tarihli bir başka belgede ise 11 Ramazan 1167/2 Temmuz 1754'de kurulan Aydın Güzelhisar Terziler mahallesindeki Es-seyyid Mehmed Efendi Camii vakfının mütevelliliğine, kurucusu büyükbabası olan, cami'de de hatip olarak görev yapan Seyyid Mehmed Halife getirilmişti³¹.

Resmi görevli olmayan kişilere ait vakıflar XIX. yüzyıl'da da artarak kurulmaya devam etmiş gözükmektedir. Aydın Güzelhisar'da, El-Hac Mehmed ibn El-Hac Ahmed, cediti Sıbyan Çavuş olarak bilinen El-Hac Hüseyin vakfının evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi ve vakfın gelirlerini vakf için *ahz ve kabz* etmekle görevli iken, yine Aydın sakinlerinden Aişe adlı hatunu *ben dahi evlad-ı vakıf'dan olmağla galleyi ben ahz ve kabz ederim* diyerek mütevellinin işlerine karışıp müdahale ettiği gerekçesiyle şikâyet etmişti³².

Tablo 3: 1165/1849 Tarihli, 13814 Numaralı Evkâf Defterine Göre Aydın Güzelhisar Merkezindeki Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretine Mülhak Vakıflar

²⁸ Derya, A.g.t., s. 56.

²⁹ C. EV. 00294-14982-001-001

³⁰ İ.E. EV.00034-03977-001

³¹ C. EV. 00613-30936-001-001

³² C. EV.00182-09065-001

**Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların
Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler**

Nezaret-i evkâf-ı hümâyûn-ı mülûkaneye mülhak evkâfdan olub altmış beş senesi teşrin-i evvel ibtidasından altmışaltı senesi nisanı ithamına kadar yedi mah zarfında Güzelhisar Aydın sancağında bi'l-vuku icra kılınan zıkr-i atî mahlulâtın cins ve miktarıyla canib-i hazine-i evkâf-ı hümâyûn'a aid rüsûmâtın kemiyeti.

Vakfın İsmi	Açıklama	Mua ccel (guruş)	Rub' hisse-i hazine (guruş/para)	Nisf-i resm-i adi (guruş/para)	Nisf-i dell aliy e (guruş/para)	İ n t i k a l i y e (g u r u ş / p a r a)
An vakf-1 Abacızade. Der Güzelhisar -1 Aydın.	Bir bab şaraphane ve üç bab mağazasına da kırk beş günden mutasarrıf olan Acı Dimitri'nin bila veled helakından bi'l-müzayede Solkan veledi Kostantin zımmî üzerine	610 0	130 3/35	305	61	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab şaraphane ile üç bab mağazanın senede on iki gününe mutasarrıf olan Anasbola oğlu Dimitri'nin bila veled helakından Yorgi veledi İspiro zımmî üzerine	175 0	267	26,5	12,5	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab eskici dükkânına mutasarrıf olan Acı Dimitri bila veled helak olub mahlûlünden bi'l-müzayede Mısırlı Hacı Musa bin Hacı Süleyman üzerine	230 0	491/ 25	115	23	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab berber dükkânına mutasarrıf olan Davulcu oğlu Ali bila veled fevt olub mahlûlüne bi'l-müzayede Derzi Ahmed kerimesi Fatıma Hatun üzerine	400	85/2 0	20	4	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab sabunhane ve bir bab mağazanın sekiz sehimde bir sehimine mutasarrıf olan Acı Dimitri bila veled helak olarak mahlûlünden Yorgi veledi İspiro zımmî	250	53/1 7	12/2 0	2/20	-

Bülent ÇELİK

An vakf-1 mezkûr	Nısf sebze bağçesinin üç sehimde bir sehimine mutasarrıf olan Banyan nam zimmî bila veled helak olub mahlûlünden bi'l-müzayede karındaşları Yanko ve Arzand ve Loya	266	55/30	12	2/20	-
An vakf-1 Mustafa Efendi.	Nısf açşı dükkânına mutasarrıf olan Fatma binti Hacı Mehmed bila veled fevt olarak mahlûlünden bi'l-müzayede hemşiresi Fatma Hatun üzerine	1600	342	80	16	-
An vakf-1 Hacı Aişe hanım	Üç rub sebze bağçesine mutasarrıf olan İbsavlı? Dukona bila veled helak olarak mahlûllerinden bi'l-müzayede karındaşları Apostol ve Hristaki ve Marya üzerlerine	2500	1111,5	260	52	-
An vakf-1 cami-i şerif	Bir bab berber dükkânına mutasarrıf olan Arab Beşe oğlu Ahmed Çavuş bila veled fevt olarak mahlûllerinden bi'l-müzayede Berber Said üzerine	800	171	40	8	-
An vakf-1 Cihanzade kerimesi Hacı Ümmü Gülsüm	Bir bab esbabın nısfına mutasarrıf olan Fatma bila veled fevt olub mahlûlünden bi'l-müzayede Ramazan bin Veli üzerine	1000	213/30	50	10	-
An vakf-1 Ramazan Paşa	Nısf haffaf dükkânı mutasarrıf Hacı Hasan oğlu Ali bila veled fevt olub mahlûlünden bi'l-müzayede Molla İsmail üzerine	500	107	25	5	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab bezaz dükkânının sülüs hissesine mutasarrıf olan Şakir fevt olarak mahlûllerinden bi'l-müzayede validesi Aişe Hatun üzerine	250	23	12	2	-
An vakf-1 mezkûr	İki bab babuşçu dükkânı mutasarrıf Fatma Hatun bila veled fevt olub dört sehimde bir sehim mahlûl hissesinin bi'l-müzayede karındaşları Mehmed ve Ahmed ve Hatice üzerlerine	500	107	25	5	-
An vakf-1 Cihanzade Abdülaziz Efendi	Bir kat'a sebze bağçesine mutasarrıf olan İbsavlı? Dukona bila veled helak olarak mahlûllerinden bi'l-müzayede karındaşları Apostol ve Hristaki ve Marya üzerlerine	800	171	40	8	-
An vakf-1 İstanköylü Hüseyin Paşa	Bir bab menzil mutasarrıfı olan İbsavlı? Dukona bila veled helak olarak mahlûllerinden bi'l-müzayede karındaşları Apostol ve Hristaki ve Marya üzerlerine	600	128	30	6	-
An vakf-1 Süleyman Bey	Bir bab mısırcı dükkânının beş sehimde bir sehimine mutasarrıf olan Mehmed Emin bila veled fevt olub mahlûlünden validesi Hadice Hatuna	500	107	25	5	-

**Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların
Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler**

An vakf-1 Cemalüddin	Bir bab menzilin sülüs hissesine mutasarrıf olan Mehmed ve Fatıma bila veled fevt olub mahlûllerinden bi'l-müzayede valideleri Aişe Hatuna	350	74/30	17/20	3/20	-
An vakf-1 Hamzabali zade Hacı İbrahim Bey	Bir bab dükkân mutasarrıfı olan terzi Durmuş bila veled fevt olub mahlûlünden İsbikli oğlu Mehmed bin Ahmed'e	1000	213/30	50	10	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab dükkân mutasarrıfı olan terzi Durmuş bilaveled fevt olub mahlûlünden bi'l-müzayede Emir Hacı İsmail oğlu Ahmed üzerine	900	192/15	45	9	-
An vakf-1 Esseyyid Hacı Hüseyin Bey	Bir bab muhtab dükkânının dört sehimde bir sehimine mutasarrıf olan Hatice fevt olub mahlûlünden karındaşları Ali ve İsmail ve hemşiresi Fatıma hatun üzerlerine	250	53,5	12,5	2,5	7
An vakf-1 Hacı İbrahim Bey	İki bab nalband dükkânıyla bir bab elekçi dükkânına mutasarrıf olan Yanakove ? ve Paniyan zimmiler bila veled helak olan Paniyanın üç sehimde mahlul olan bir sehmi bi'l-müzayede karındaşları mersumun	370	79	18/20	3/10	-
An vakf-1 mezbur	Nısf sebze bağçesinin sülüs hissesine mutasarrıf olan Paniyan mahlulünden karındaşları Yanako ve ?uhdelerinde karar bulan	534	114	26,5	5,5	-

Nezaret-i evkâf-ı hümâyûn-ı mülûkâneye mülhak evkâfdan olub müddet-i merkume zarfında liva-i mezkûr dahilinde bi'l-vuku'icra kılınan zıkr-i atî ferağ ve intikalâtın cinsi ve miktarıyla canib-i hazine-i celile-i mezkûreye aid bulunan rüsûmâtın kemiyeti

Vakfın İsmi	Açıklama	Bede li (guruş)	Res m-i ferağ (guruş/p ara)	Hiss e-i müt evelli i (guruş/p ara)	Res m-i intikal
An vakf-1 muhasıl-ı esbak	Bir kıt'a sebze bağçesi. Mutasarrıfı olan Mehmed Raşid Ağa ferağından Şamlı Şeyh Hüseyin bin Abdullah uhdesine	4000	120	60	-
An vakf-1 Hamzabali zade Hacı İbrahim Bey	Bir bab bezzaz dükkânının on sehimde bir sehimine mutasarrıf olan Süleyman ferağından Nilhezun? Veleli İlya zimmîye	1000	30	15	-

An vakf-1 mezkûr	Bir bab kahvehane mutasarrıfı olan Mazlum Ömer zevcesi Fatıma ferağından Bakırcı Ahmed bin Mustafa üzerine	600	18	9	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab dükkân mutasarrıfı olan ...Ali oğlu fevtinden oğlu Ali ve kerimesi Fatımaya bi'l-intikal merkulmar ferağlarından dahi Topal Ali oğlu bakkal Mehmed üzerine	350	10	-	5
An vakf-1 Ahmed Paşa	Bir bab uncu dükkânı mutasarrıfı olan Bakırcı İbrahim ferağından Derviş Mustafa üzerine	400	12	6	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab dükkâna mutasarrıfı olan Uncu Yusuf ferağından Halepli Mehmed Emin Ağa üzerine	140 0	42	21	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab babuşçu dükkânı mutasarrıfı olan Nikola zimmî ferağından Yorgi zimmî üzerine verilen bir sehim	100	3	1,5	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab babuşçu dükkânı mutasarrıfı olan Yorgi zimmî ferağından Dimitri veledi İlya zimmî üzerine	400	12	6	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab dükkân mutasarrıfı olan Eneç? Oğlu Mustafa ferağından Muğlalı Süleyman Ağa'ya	100 0	30	15	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab Terzi dükkânı mutasarrıfı olan Feyzullah oğlu Mehmed Efendi ferağından mübayaası Hoca? Bedros üzerine	250 0	75	37,5	-
An vakf-1 Hasan Efendi	Bir bab hane odasının üç sehimde bir sehimine mutasarrıfı olan Şeyh Mehmed Said ferağından Mehmed Emin Ağa'ya	700	21	10,5	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab menzil mutasarrıfı olan Moralı Ahmed Ağa ferağından Şamî Hasan Efendi bin Abdullah üzerine	200 0	60	30	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab dükkân mutasarrıfı olan Aişe Hatun ferağından hemşiresi Fatıma Hatun üzerine	500	15	7,5	
An vakf-1 mezkûr	Bir bab hane odası mutasarrıfı olan Hacı selim vefatından oğlu Mehmed ve Hasan Nuri üzerlerine intikal	300 0	-	22,5	45
An vakf-1 mezkûr	Bir bab oda mutasarrıfı olan Rüstem bin Abdullah ferağından Mehmed Enis Ağa bin Hacı Nesim Ağa'ya	300 0	90	45	-
An vakf-1 mezbur	İki bab oda mutasarrıfı olan Şamî Hacı Ömer Ağa ferağından Abdülkadir zade Şeyh Said Ağa'ya	600 0	180	90	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab oda ile menzile mutasarrıfı Nikola veledi Zefir ferağından Mike veledi Fota zimmî üzerine	300 0	90	45	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab cevizci dükkânı mutasarrıfı olan Acı Mizlanyo? ferağından Menol veledi Anastas üzerine	250 0	75	37,5	-
An vakf-1 Abacızade	Bir bab menzilin on dört ziraina mutasarrıfı olan Harlanyu? ferağından kızı Aynice? nam zimmîye üzerine	100 0	30	15	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab menzilin yirmi iki ziraina mutasarrıfı olan Acı Menol kızı Kirbin ferağından oğlu Şakov zimmî üzerine	400 0	120	60	-

**Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların
Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler**

An vakf-1 mezkûr	Bir bab arpacı dükkânı mutasarrıf olan İbrahim bin Yusuf ferağından Erzurumlu Hasan Efendi üzerine	300 0	90	45	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab nalband dükkânı mutasarrıfı olan Aişe Hatun ferağından Bakkal Tanaş zimmî üzerine	785	26/1 0	13	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab şaraphanenin bir senede on iki gününe mutasarrıf olan Andon ferağından Taşula veledi Andon zimmî üzerine	900	27	13,5	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab dükkân mutasarrıfı Hacı Ahmed ...oğlu Ahmed üzerine	210 0	63	31,5	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab hasırcı dükkânı mutasarrıfı olan Kadim oğlu Hacı Mehmed fevtinden oğlu Osman'a intikal	0	-	75	150
An vakf-1 Hacı Ümmü Gülsüm	Bir kıt'a bağçenin dört sehimde bir sehimine mutasarrıf olan elbiseci Nasraniye ferağından Yani veledi Hristo zimmî üzerine	100 0	30	15	-
An vakf-1 mezkûr	Nısf esbab mutasarrıfı olan Mehmed Ali fevtinden oğulları Mehmed ve Ahmed'e intikal	200 0	-	15	30
An vakf-1 Süleyman Bey	Bir bab katmerci dükkânı ve bir deştigâh hane mutasarrıfı Acı Aleksî ferağından Hacı Meryem binti Mustafa üzerine	300 0	90	45	-
An vakf-1 Ramazan Paşa	Bir bab mağaza mutasarrıfı ve bir dükkân mutasarrıfı Fatıma Hatun ferağından Halepli Mahmud Ağa üzerine	250 0	105	52,5	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab dükkân mutasarrıfı Kıryakola ferağından Muğlalı Hacı Hüseyin zade Hafız Süleyman üzerine	120 0	36	18	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab haffaf dükkânı mutasarrıfı molla İsmail ferağından Muğlalı Hacı Hüseyin oğlu Hacı Ahmed üzerine	432	13	6,5	-
An vakf-1 Cihanzade Aziz Efendi	Bir bab kadayıfçı dükkânına mutasarrıf olan Fatıma Hatun ferağından Mahmud Ağa üzerine	500	15	7,5	-
An vakf-1 Veyis Paşa	Bir bab oturakçı dükkânı mutasarrıfı Mustafa ve Aişe ferağlarından Tönbekici? Numan Ağaya	260 0	78	39	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab dükkân mutasarrıfı olan Çubukçu Feyzullah oğlu Mehmed üzerine	475	14	7	-
An vakf-1 mezbur	İki bab dükkâna mutasarrıf olan Kadim oğlu Mehmed fevt olarak oğlu Osman'a intikal	250 0	-	18/1 0	37/ 20
An vakf-1 mezbur	Bezzaz dükkânı mutasarrıfı olan Hacı Mehmed Murad fevt olub kerimleri Fatıma ve Meryem'e intikal	300 0	-	22,5	45
An vakf-1 mezkûr	Nısf oturakçı dükkânı mutasarrıfı olan Hacı Halil fevt olub oğlu Mehmed Alim'e intikal	300	-	2/10	4/2 0
An vakf-1 Süleyman Bey	Bir bab bezzaz dükkânı mutasarrıfı Katırcı Hasan ferağından bezzaz Hacı Mehmed bin Mustafa'ya verilen	310 0	93	46,5	-

Bülent ÇELİK

An vakf-1 mezbur	Bir bab bezzaz dükkânı mutasarrıfı Hacı Halil fevt olub oğlu Mehmed ve Ahmed ve kerimesi Fatıma'ya intikal ve mezbure Fatıma fevtinden dahi oğlu kabzına ve Mehmed'e	0	-	110	220
An vakf-1 mezkûr	Bir bab bezzaz dükkânı mutasarrıfı olan Hacı Halil fevt olub Mehmed ve Ahmed'e intikal ve merhum Ahmed ferağından merhum Mehmed'e verilen	0	-	200	400
An vakf-1 mezkûr	Hacı Hasan fevtinden oğlu Süleyman'a ve kızı Hafize'ye ve Esmâ ve Gülsüm Hatunlara intikal dükkân	150 0	-	11/1 0	22/ 20
An vakf-1 mezkûr	Emetullah Hatun ferağından Hacı Panakov veledi Mihâl zımmıye dükkân	500 0	150	75	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab hamamın sekiz sehimde bir sehimine mutasarrıf olan Hacı Mehmed ferağından zevcesi Aişe Hatun üzerine	200 0	60	30	-
An vakf-1 cami-i Cihanzade	Bir bab oturakçı dükkânı Fatıma Hatun fevtinden kızları Aişe ve Fatıma'ya intikal ve ferağlarından Hacı Ali bin Hacı Mehmed'e	150 0		45	90
An vakf-1 cami-i mezbur	Bir bab dükkân mutasarrıfesi Ümmühan Hatun ferağından Buhur veledi İlyâ Yahudi üzerine	350	10/2 0	5/10	-
An vakf-1 Hasan Paşa	Bir bab uncu mağazası mutasarrıfı Osman fevtinden oğlu İsmail ve kızı Hafize ve Fatıma'ya intikal ve İsmail ve Hafize ferağlarından Fatıma'ya	400	-	10,5	21
An vakf-1 mezbur	Üç bab mağaza mutasarrıfı Mehmed Emin ferağından uncu Derviş Mehmed bin Hüseyin'e	850	25/2 0	12/3 0	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab mağaza mutasarrıfı Mehmed Emin ferağından uncu Derviş Mehmed bin Hüseyin'e	300	9	4,5	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab tütüncü dükkânı mutasarrıfı Arto helak olarak oğlu Yorgi'ye intikal ve Yorgi ferağından Tütüncü Yorgi veledi Dimitri zımmı üzerine	950		22,5	45
An vakf-1 Sakine Hanım	Bir bab dükkân Osman Ağa fevtinden oğlu İsmail ve kızı Fatıma ve Hafize'ye intikal ve İsmail ve Hafize ferağlarından ...	66		1/5	2/1 0
An vakf-1 Hacı İsmail Ağa	Bir bab dükkân mutasarrıfı Eşuv izımmı ferağından Fesçi Mustafa'ya	380	12	6	-
An vakf-1 mezkûr	Bir bab tütüncü dükkânı bir sehimine mutasarrıf olan Hatice Hatun ferağından biraderi Hacı Mehmed Efendi'ye	700	21,5	10,5	-
An vakf-1 Aişe Hanım	Bir bab değirmen mutasarrıfı Mustafa Efendi ferağından Hacı Hafız zade Mehmed Efendi üzerine	600 0	180	90	-
An vakf-1 Hadimî Mustafa Efendi	Bir bab Sabunhane mutasarrıfı Aişe Hatun ferağından Abdülkerim oğlu Hacı Mehmed'e verilen	300 0	90	45	-

**Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların
Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler**

An vakf-1 Ramazan Paşa	Bir bab bezzaz dükkânı mutasarrıfı Teslime Hatun fevtinden kerimesi Emir Ayşe Hatun'a intikal	400 0	60	30	-
An vakf-1 Hamzabali	Bir bab bakkal dükkânı mutasarrıfı Nikola ferağından Yani zimmî üzerine	400 0	90	45	-
An vakf-1 sahib-i mahkeme	Bir bab dükkân mutasarrıfı Hasan Hüseyin ferağından Hacı Mustafa üzerine	200 0	60	30	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab helvacı dükkânı mutasarrıfı Hacı Mustafa ferağından Hasan Hüseyin'e	200 0	60	30	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab dükkân mutasarrıfı Hasan Hüseyin ferağından Hacı Ahmed üzerine	175 0	52/2 0	26/1 0	
An vakf-1 Hacı Hasan Efendi	Bir bab aşçı dükkânı mutasarrıfı Aşçı Mehmed ferağından Sandıkçı Molla Mehmed üzerine	100 0	30	15	-
An vakf-1 mezbur	Bir bab dükkân mutasarrıfı Seyfi Bey ferağından Hacı Hafız oğlu Mehmed'e	200 0	60	30	-
An vakf-1 Hasan Çavuş	Bir bab dükkân mutasarrıfı Kör Mehmed oğlu ferağından Debbağ Yusuf'a	100	3	1,5	-
An vakf-1 Hatice Hatun	Bir bab dükkân mutasarrıfı Nikola ferağından Atçalı Hacı Mustafa üzerine	170 0	51	25,5	
An vakf-1 Hasan Şah	Bir bab katmerci dükkânının sülüs hissesine mutasarrıf olan Şatye mord olub oğlu Kostantin'e intikal	0		36,5	75
An vakf-1 İstanbul de	Bir bab dükkân mutasarrıfı Hatice Hatun ile oğulları ferağlarından Zeybek Osman bin Mustafa'ya	250 0	37,5	75	
An vakf-1 mezbur	Bir bab oturakçı dükkânına mutasarrıf olan Mehmed Ağa fevt olub oğulları Mehmed ve Ebubekir'e intikal	150 0	22/2 0	11/1 0	-
An vakf-1 mescid-i Sabuncu	Bir bab menzil mutasarrıfı olan Mehmed Ali fevt olub kerimeleri Aişe ve Hatice hatunlara	600	9	4,5	-
An vakf-1 Ahmed Bey	Nısf debbağhane dükkânına mutasarrıf olan Kostantin ferağından İspiru zimmî üzerine	180 0	54	27	-

Yukarıdaki son iki tablodan anlaşıldığına göre XIX. yüzyıl'da Aydın merkezinde bulunan vakıfların nitelik ve nicelik olarak görüntüsü oldukça değişmiş görünmektedir. Vakıflar sayısal olarak artmış, beslendikleri kaynakların niteliği değişmiş ve özellikle gayrimüslimlerin Aydın merkezindeki vakıflara gelir getiren çeşitli ticari ve üretim faaliyetleri içindeki konumları da görünür hale gelmiştir. Doğal olarak gayrimüslimler tarafından yılda belirli

sürelerle işletilen şaraphane ile sabunhane, kahvehane, debbağhane ve mağazalar dışında haffaf, bezzaz, muytab, elbiseci, pabuççu, terzi gibi giyim kuşam, aşçı, mısırcı, uncu, tütüncü, cevizci, arpacı, helvacı, bakkal gibi beslenme ve nalbant, hasırcı gibi çeşitli eşyaların üretimi üzerine faaliyet gösteren dükkânlar, kiracıların ödedikleri kiralalarla vakıflara gelir getirmekteydiler. Bu dükkânların faaliyetleri ve sahip oldukları ticari değerler, şehirde az ya da çok ticari bir potansiyelin oluştuğunu göstermektedir. Hem Müslüman hem de gayrimüslim dükkân işleten kişiler yine tabloda görülmektedir. Aydın Güzelhisar'da XVI. yüzyıl başlarında hiç gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır³³. Gayrimüslim nüfus XIX. yüzyılda artacaktır. 1830'lu yıllarda işgücüne ihtiyaç duyan zengin Osmanlı toprak sahipleri Batı Anadolu kıyılarına binlerce Rum köylü getirttiler. Bunu daha büyük göç dalgaları da izledi³⁴. Bu türden göçlerin zamanla şehirlere de yöneldiği, mahallelerdeki gayrimüslim nüfusu arttırdığı söylenebilir. 1849 yılında gayrimüslimler özellikle bahçe sahibi oldukları gibi şaraphane, sabunhane, bakkal, tütüncü, katmerci, cevizci, elbiseci, eskici, nalband ve elekçi dükkânlarını da tasarruf etmekteydiler. İsimleri yukarıdaki tabloda zikredilmiş olan kadınların da tasarruf ettikleri sabun üretimi, bezzaz, tütüncü, oturakçı, aşçı gibi çeşitli işkollarına ait dükkânları bulunmaktadır. Tabloda genellikle dükkânların devri aynı dinden olanlar arasında olmakla beraber az da olsa farklı dine mensup kişiler arasında da devir işlemleri görülebilmektedir. Yine hem Müslüman hem de gayrimüslim helvacı ve tütüncü dükkânı tasarruf eden kişiler vardı.

Sonuç

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıl'a kadarki süre zarfında değişik belgelerden yola çıkarak Aydın Güzelhisar merkezindeki Osmanlı dönemi vakıflarına değinmeye çalıştık. Bütün bu zaman içinde sayıları ve sahip oldukları özellikleri değişikliğe uğramakla beraber vakıfların şehrin gelişimine sundukları katkılar gözle görünür şekilde giderek artmış görünmektedir. XVI. yüzyıllarda kurulan vakıflar gelirlerinin büyük bir kısmını tarımsal üretimin yapıldığı bağ, bahçe ve tarlalardan elde ederlerken bu durum tarih içerisinde giderek değişmiştir. XVII. yüzyıl ortalarından itibaren Tire yerine Aydın Güzelhisar kazasının Aydın Sancağı'nın idari merkezi olması, idari-

³³ 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 438.

³⁴ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 56.

Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler

mali yöneticiler olan muhassılların burada oturmaya başlamaları ve bu kişilerin güçlü siyasi yöneticiler olmaları, şehrin niteliklerinde bir değişim yaratmıştır. Bu yöneticilerin tasarruf ettikleri meblağların bir kısmı ile şehirde çeşitli vakıflar ve onlara gelir getiren başta hanlar olmak üzere ticari merkezler kurmaları nedeniyle Aydın Güzelhisar'ı hızla kırsal özellikler gösteren bir şehir olmaktan sıyrılarak ticari bir önem/değer kazanmaya başlayan bir şehre dönüşmüştür. Menderes havzasında ticaret için kullanılan yollar genel olarak doğu-batı doğrultusunda bir hat çizer. Tire'nin XV. ve XVI. yüzyıllarda sahip olduğu bu ticari rolün bir kısmı yavaş yavaş Aydın Güzelhisar kazasına kaymaya başlamıştır. Aslında Osmanlı döneminde Tire'ye paşa ünvanlı pek çok resmi görevlinin inşa ettirdiği han da bulunmaktadır. Lala Sinan Paşa'nın Pirinç Hanı, Bozahane Hanı, Lütfi Paşanın Pamuk Hanı, Esir Hanı, Bakır Hanı, Halil Yahşi Bey'in Un Kapanı'ndaki Kapan Kervansarayı ve Sadrazam Rum Mehmet Paşa'nın Destimal Hanı gibi³⁵. Ancak, hemen hemen aynı yıllarda Ege coğrafyasının başka bir yerinde, özellikle dış ticaretin ve bağlantılarının ortaya çıkaracağı başka bir şehir, İzmir şehri ve limanı, hem Tire'nin öncesinde zaten kazandığı ticari merkez olma vasfına hem de Aydın'ın yavaş yavaş oluşturmaya başladığı bu dönüşümün gelişmesine engel olacak, Aydın Güzelhisar'ının idari bir merkez olmaktan öteye gidememesine neden olacaktır. Özellikle İzmir ve Aydın Güzelhisar'ına yapılan yatırımlara bakıldığında İzmir'e, hem Osmanlı yöneticilerinin hem de bu şehirde ticaret yapmaya gelen yerli veya yabancı tüccarların katkısı Aydın Güzelhisar'ına göre oldukça fazla miktarda gerçekleşmiştir. Kurulan vakıflar, inşa edilen han ve dükkânlara birden fazla ticari merkezin oluşmasına yol açmış, İzmir, giderek yerli ve yabancı sermayenin ilgisini çeken, zamanla da Aydın sancağına yönetici olarak gelen Osmanlı valilerinin ikametgâh olarak tercih ettikleri bir şehre dönüşmüştür. XIX. yüzyılda Aydın Güzelhisar'ı özellikle bugünkü Yağcılar içi mevkii, Ramazan Paşa Camii, Üveys Paşa camii ve Cihanoğlu Camii ve medresesi olarak doğu-batı ekseninde gelişen ama İzmir ile rekabet etmekten çok uzak bir şehir görünümü içinde kalmıştır. Şehrin bu yıllardaki görünümü yapılan yeni yapılarla

³⁵ Mehmet Başaran-Aysun Sarıbey Haykıran, "H.1261/M.1845 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Tire'ye Gelen Müslim ve Gayrimüslimlerin Nitelik ve Nicelikleri", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı 10/, Kış 2015, s.157.

değişmesine rağmen kırsal alanla olan bağları tamamen kopmamıştır. Büyük Menderes ovasının verimli topraklarında yapılan tarım sonrasında yetiştirilen tarımsal ürünler deve kervanları ile İzmir'e taşınmaya başlanmış ancak Aydın şehri bu ticarete eklenememiş, sadece bir mola, bir durak noktası olmaktan öteye pek geçememiştir. Bu durum günümüzde Efes'i ve Meryem Ana'yı ziyaret eden yerli ve yabancı turist kabilelerinin Aydın şehrini seyahat ettikleri otobüslerin içinden sadece uzaktan seyrederek, Denizli'ye Laodikeia, Pamukkale Hierapolis'e geçmelerine benzemektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Defter-i Hakânî Dizisi: II, 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:27, Ankara 1995.

BOA, A.E.SMST. III. 00132-10314-001-001.

BOA, C. BEL. 00148-07352-001-002.

BOA, C. EV. 00107-05321-001, 00182-09065-001, 00293-14905-001, 00294-14982-001-001, 00599-30244-001-001, 00613-30936-001-001.

BOA, EV.d. 13814.

BOA, İ.E. DH. 00012-01135-001.

BOA, İ.E. EV. 00034-03977-001.

BOA, TTd. 01130.

Basılı Eserler

Akdağ, M. (1999), *Türk Halkının Dirlik Ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*, Barış Yayınevi, Ankara.

Akın, H. (1968), *Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. No: 60, Ankara.

Barkan, Ö. L. (1944), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara, C.I, Sa. 15, S.11-25.

Başaran, M. Ve Haykıran S. A., (2015). "H.1261/M.1845 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Tire'ye Gelen Müslim Ve Gayrimüslimlerin Nitelik Ve Nicelikleri", *Turkish Studies, International Periodical*

**Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların
Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler**

For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic,
Sayı 10/, Kış, S.149-174.

- Bayartan, M. (2008), "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* X-1, S.157-175.
- Çelik, B. ve Demir, T. (2010), *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği: Aydın Muhassıllığı (Xvii. Ve Xviii. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın.
- Derya, M. (2019), *Xviii. Yüzyıl Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre Aydın Sancağı*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Emecen, F. (1991), "Aydın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, S. 235-237.
- Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi* (2005), Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yky, 9. Cilt, İstanbul.
- Gökbel, A. ve Şölen H. (1936), *Aydın İli Tarihi- Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar*, A. İhsan Basımevi, İstanbul.
- Gökmen, E. (2012), 211 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicilindeki Vakıf Muhasebe Kayıtları (1778-1795) *Vakıflar Dergisi*, Aralık, Sayı:38, S.85-120.
- Güneri, H. (2006), "Vakıf Sular Ve Su Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, Ankara, Sayı: 9, S. 67-81.
- Heybeli, H., Demir T., Gökmen, E. (2016), "Şer'iyye Sicillerindeki Muhasebe Kayıtlarına Göre Xviii. Yüzyılda Manisa Vakıfları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:3, Eylül, S. 274-324.
- Uğur, A. (2003), "Aydın Şehrinin Kuruluşu Ve Gelişme Evreleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(2), S. 41-62.
- Yapucu Pullukçuoğlu, O. (2007), *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Yediyıldız, B. (2001), "Vakıf", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, C.13, S. 153-172.

TÜRK VE YUNAN BASININDAN ÖRNEKLERLE MANİSA'DA İŞGALİN İLK EVRESİ (MAYIS-HAZİRAN 1919)**Melih AKDENİZ¹****Öz**

2019 yılı, Ege Bölgesi'nde Yunan işgalinin ve Millî Mücadele'mizin başlangıcının 100. yılıdır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlayan süreç, kısa süre sonra Manisa'nın da Yunan işgali altına girmesiyle devam etmiştir. Bu sürecin incelenmesinde ana kaynaklardan birini de dönem basını oluşturur. Türkiye'de yayımlanan gazeteler işgal hakkında okuyucularını bilgilendirme görevlerini oldukça zor şartlar altında yerine getirmiştir. Bununla birlikte bölgede işgalci konumunda bulunan Yunanistan'da basının durumu daha farklıdır. Ülkemizde konuyla alakalı çalışmalarda karşı tarafın duruma nasıl yaklaştığının üzerinde fazla durulmamıştır. Oysaki ülkemizde olduğu gibi Yunanistan'da da basın önemli bir kaynaktır. Yunan basınının bu günlerdeki genel bakış açısı elbette ki olumlu yönde idi. Zira Yunan orduları kendileri için maddi ve manevi büyük önem taşıyan İzmir'i işgal etmiş, bununla da kalmayıp Ege Bölgesi'nde hızla ilerlemiştir. Bu çerçevede Yunan gazetelerinde genel bir memnuniyet havası sezilmek mümkündür. Buna karşılık Türk basınında ise doğal olarak işgallere karşı bir tepki ve bölgenin Türklüğünü ispat çabası sezilir. Çalışmanın temel amacı; işgal döneminde yayımlanmış gazetelerin ulaşılabilen koleksiyonlarını kaynak olarak, Manisa'nın işgalini iki tarafın nasıl gördüklerini ve kamuoylarına nasıl aktardıklarını değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Manisa, İşgal, Türk Basını, Yunan Basını

THE FIRST STAGE OF THE OCCUPATION IN MANİSA WITH EXAMPLES FROM TURKISH AND GREEK PRESS (MAY-JUNE 1919)**Abstract**

2019 is the 100th anniversary of the Greek occupation and the our National Struggle in the Aegean Region. The process which started with the invasion of İzmir on May 15, 1919, continued soon after in Greek occupation of Manisa. One of the main sources of this process is the press of the period. Newspapers published in Turkey has fulfilled their duties of informing their readers about the occupation under extremely difficult conditions. However, the situation of the press is different in Greece which occupies the region. In our country, it was not emphasized how the other party approaches the situation. However,

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi AİİT Bölümü Öğr. Gör. Dr., E-posta: melihakdeniz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4379-5371.

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi (Mayıs-Haziran 1919)

the press is an important resource in Greece as well as in our country. Of course the general view of the Greek press in those days was positive. Because the Greek armies occupied İzmir, which was of great material and moral importance for them, and continued occupation in the Aegean region rapidly. In this context, it is possible to perceive a general mood of satisfaction in the Greek newspapers. On the other hand, in the Turkish press, a reaction against the occupations and the attempt to prove the Turkishness of the region is perceived. The main objective of this study is to evaluate how the two sides see the occupation of Manisa and transfer them to the public, based on the accessible collections of newspapers published during the occupation period.

Keywords: İzmir, Manisa, Occupation, Turkish Press, Greek Press

Giriş

Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un Megali İdea¹ doğrultusunda hazırlanan ve Yunanistan'ın toprak taleplerini içeren notası, Paris Barış Konferansı'nda ciddi tesir yaratmıştır. Bu notada Yunanistan'a bırakılması beklenen yerlerden biri de İzmir ve çevresidir.²

Aslında bu bölgenin Yunanistan'a bırakılacağı iddiaları sürpriz değildir. Zira daha 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde, özellikle yerli Rumlar tarafından bu yönde söylentiler yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Başta Venizelos olmak üzere, bölgenin Yunanistan'a bırakılmasını savunanların temel argümanlarından biri ise; burada yaşayan Rum nüfusun bölgenin yerli halkı olduklarıdır. Oysaki bu iddia siyasî bir propaganda söyleminden ileriye gitmez. Manisa ve yöresinden örnek verecek olursak; burada yaşayan Rum nüfusun, bölgenin Türk hâkimiyetine geçtiği dönemdeki yerli halkla organik bir bağı yoktur. 19. yüzyılda Manisa ve civarındaki Rumların kökeni öncelikle Midilli

¹ Megali İdea: Büyük Fikir/Büyük İdeal anlamına gelen bu terim, Yunanistan'ın büyüme siyasetinin sloganı konumundadır. Temel olarak; İstanbul'un başkent olacağı, tüm Yunan nüfusunu kapsayacak tek bir devleti ifade eder.

² Venizelos'un bu notasında Ege Bölgesi'nden başka Doğu ve Batı Trakya, Arnavutluk'a bağlı Epir Bölgesi, Kıbrıs, Rodos ve On iki Adalar, Meis, İmroz ve Bozcaada gibi yerler de Yunanistan tarafından resmen talep edilmiştir.

ve diğere Ege adalarına, bunun ardından 1770 sonrası Mora'dan göç eden Yunan nüfusa dayanmaktadır.³

Bununla beraber İzmir ve çevresi daha önce İtalyanlara söz verilmiş ve kimi yerleşimlere İtalyan askerleri konuşlanmıştır. Ancak o günlerde Antalya ve çevresine de asker çıkaran ve Rodos ile On iki Adalar'ı elinde tutan İtalya'yı, Doğu Akdeniz'deki menfaatleri için sakıncalı gören İngiltere'nin desteği ile bölgenin Yunanlılara bırakılmasına Paris'ten onay verilmiştir.

Böylece Mayıs ayının ortasında İzmir'den başlayan Yunan işgali, kısa süre içerisinde tüm bölgeye yayılacaktır. O günlerde Türk ve dünya kamuoyunun bölgedeki Yunan işgalinin gelişimini takip ettiği ana kaynak ise basındır.

İstanbul basınına baktığımızda; bugünlerde şehirde yayınlanmakta olan gazetelerin büyük çoğunluğunda sütunları, işgal ve bu işgallere gösterilen tepki haberlerinin doldurduğunu görürüz. Bunun yanı sıra o günlerde kentte gerçekleşmekte olan tehcir yargılamaları, Paris'te devam eden barış görüşmeleri başta olmak üzere Avrupa'daki siyasî gelişmelere de yer verilmiştir. Özellikle İstanbul'da gerçekleşen tepki mitingleri gazetelerde geniş yer alırken, yurdun dört yanından gelen protesto telgrafları da iç sayfalarda okuyucuya sunulmuştur. İşgale yönelik ana haber içeriklerini ise doğal olarak İzmir'in işgali ve bu olaya gösterilen tepkiler oluşturmaktadır.

Sansür ise o günlerde basının gerçek tepkisini ölçmekte önümüze çıkan önemli bir engeldir. Gerek resmi sansür gerekse otosansür, zaman zaman işgal bölgelerinde neler olup bittiğini yahut bu işgaller karşısında Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen tepkilerin şiddetini görmemizi engellemektedir. Bu çerçevede İstanbul'daki hükümet açısından, bölgedeki işgallerin genişlediği haberlerinin gündeme geç sunulması, İzmir'in işgali ile tavan yapmış olan kamuoyu tepkisinin soğutulmasına yönelik bir mantığa hizmet etmektedir.

İzmir'in işgaline karşı basında görülen tepkilerde "nüfus meselesi" olarak tanımlayabileceğimiz tartışma, üzerinde durulan esas konu olarak karşımıza çıkar. İzmir ve çevresinin işgaline karşı ortaya konan ilk tepki ve savunma, bölgenin Türklüğü üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu durumun temelini, o günlerin önemli

³ Melih Akdeniz, "Bir Rum Eğitimcinin Gözünden 19. Yüzyıl Sonlarında Manisa ve Civar Köylerinde Nüfus ve Eğitim", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 16, S 3, Eylül 2018, s. 472-473.

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi (Mayıs-Haziran 1919)

konularından olan Wilson Prensipleri oluşturmaktadır. Prensiplerin, Osmanlı sınırları içinde Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde egemenliğin sağlanacağına belirtildiği 12. maddesine atfen, işgal bölgesinde Türk nüfusun çoğunluk olduğunun kanıtlanması önem kazanmıştır. Nüfus konusunda başta gelen veri, Hariciye Nezareti'nin o dönemde yayınlamış olduğu istatistiklerdir.

Bölgede nüfus olarak ekseriyeti Türklerin oluşturduğu ve dolayısıyla işgale uğrayışının haksız olduğu savı üzerinde durulurken, diğer taraftan da Yunanistan ile Birinci Dünya Harbi'nde savaşmamış olmamız da konu edilen bir diğer husustur. Savaş döneminde hiç karşı karşıya gelmediğimiz Yunanistan'ın "Galip Devlet" sıfatıyla İzmir gibi, Osmanlı Devleti'nin en önemli kentlerinden birine asker çıkarıyor oluşu reddedilmektedir.⁴

Türk basınının bölgedeki işgale tepkisi öncelikli olarak İzmir üzerinden sürdürülür. Bu konuda gazete sayfalarında sık sık nüfus grafiklerine ve istatistiklerine rastlanır. Bu haberlerin temel amacı özelden İzmir'in genelde Batı Anadolu coğrafyasının Türklüğünü ispat etmektir. Bu bağlamda gazetelerde yer alan nüfus verileri incelendiğinde İzmir'in bağlı bulunduğu Aydın vilayetinde Türk nüfusun oldukça büyük bir çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.⁵

⁴ "Aydın Vilayeti", *Sabah*, 17 Mayıs 1919.

⁵ Elbette gazetelerde bu veriler sayılara dayandırılarak açıklanır. Basın, 1891'den itibaren hazırlanmış değişik kaynaklardan çeşitli rakamları okuyucularına sunar. Bu istatistiki bilgiler son olarak Hariciye Nezareti'nin verilerine ulaşır. Bu haberlere göre o günlerde Aydın Vilayeti'nin nüfus toplamı 1.588.996'dır. Bu nüfusun 1.293.527'sini Türkler oluşturur. Konu ile alakalı haberler için Bkz. "Amiral (Galtrop)un Aydın Vilayeti'ne İki Notası/Bab-ı Ali Hukuk-ı Milleti Muhafaza İçin Teşebbüsde Bulunmuştur", *Vakit*, 16 Mayıs 1919; "Wilson Prensipleri Nerede?", *İleri*, 17 Mayıs 1919; "Gözyaşlarımızı Olsun, Bırakınız Biraz Aksın!...", *Hadisat*, 17 Mayıs 1919. İzmir şehrinin nüfusuna baktığımızda ise tablonun değiştiğini görürüz. Buna göre şehrin 237.199 olan nüfusunun 111.486'sını Türkler, 87.497'sini ise Rumlar oluşturmaktadır. Geriye kalan nüfus ise Ermeni, Musevi ve İzmir'de yaşayan yabancı uyruklulardan oluşur. Bunun yanında belirtmemiz lazımdır ki; *Vakit* ve *İleri* gazetelerindeki haberlerde rakamlardaki farklılıklar göze çarpar. İki gazete de Aydın Vilayeti'nin toplam nüfusunda ve bu nüfustaki Türk sayısında aynı rakamları verir. Ancak Rum nüfus *Vakit* gazetesinin haberinde 233.924 iken *İleri*'nin haberinde bu rakam 223.924'e düşer. Bu gibi oynamaların dizgi hatasından kaynaklanmış olduğu düşünülebilir. *Memleket* gazetesi de işgal ile alakalı haberlerin arasında bir nüfus bilgisi vermektedir ancak bu rakamlar hem diğer gazetelerde gördüklerimizden farklıdır hem de kaynak belirtilmeden yazılmıştır. *Memleket*'e göre vilayet nüfusunda 1.249.067 Türk ve 299.097 Rum bulunmaktadır. Bkz. "İzmir Nüfusu", *Memleket*, 16 Mayıs 1919.

Yunan gazeteleri de İzmir ve Ege Bölgesinde Rum nüfusun yoğunluğu ekseninde haberler yapmıştır. Bu gibi haberlerin, temelde Yunanistan'ın bu bölgede demografik açıdan güçlü olduğu yolunda bir propaganda olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bahse konu dönemde Yunan basınında Manisa'ya yönelik ilk habere ise erken bir tarih olarak 16 Mayıs 1919 tarihli⁶ Makedonia gazetesinde rastlamaktayız. Bölgedeki Rum varlığının toplu bir şekilde verilmesinin amaçlandığı haberde Denizli, Menteşe/Muğla, Aydın, Manisa ve İzmir'deki çeşitli rakamlara yer verilmektedir. Bu habere göre Manisa Sancağı'nda; 83.626 Rum meskûn, 60 kilise, 78 din adamı, 49 erkek okulu, bu okullarda görevli 122 öğretmen ve eğitim alan 5.705 öğrenci, 26 kız okulu, 69 öğretmen ve 3.565 öğrenci bulunmaktadır.⁷

Türk basınında ise İzmir'in aksine Manisa ile alakalı olarak herhangi bir nüfus verisi göremeyiz. Ancak Türkçe gazetelerin İzmir'in nüfusu hakkında hazırladıkları haberlerde sık sık atıfta buldukları Cuinet'nin eserine baktığımızda Manisa için de oldukça ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Zira özellikle Türk tarafının sık sık temel dayanak noktası olarak aldığı ve görece yakın bir tarihe ait en kapsamlı istatistiki bilgileri veren bir kaynak konumundaki Vital Cuinet'nin *La Turquie D'Asie* kitabındaki verilere göre Saruhan Sancağı'nın toplam nüfusu 345.749'dur. Bu nüfusun 291.460'ı Müslüman (Türk), 47.533'ü Rum, 3.882'si Ermeni, 1.939'u Musevi ve 935'i yabancıdır.⁸ Bu istatistiki veriden hareketle diyebiliriz ki yukarıda zikrolunan haberde gördüğümüz üzere yaklaşık 25 yıllık bir süreçte Manisa Sancağı'ndaki Rum nüfusun neredeyse iki katına çıkmış olması oldukça zorlama bir ifadedir. Kaldı ki olağanüstü bu artış gerçek kabul edilse ve bölgedeki Türk nüfusun hiç artmadığı varsayılsa dahi sancaktaki Türk nüfus yine de haberde verilen Rum nüfusun neredeyse 3,5 katına karşılık gelmektedir.

Yine Cuinet'ye göre Saruhan Sancak merkezi olan Manisa'nın (bağlı yerleşimlerle) nüfusunun 26.000'i Türk, 15.400'ü Rum olmak

⁶ Yunanistan'da bu dönemde eski usul (Jülyen) takvim kullanılmaktadır. Bugün kullandığımız Gregoryen takvim ile Jülyen takvim arasında 13 günlük bir fark bulunmaktadır. Çalışmanın metin kısmında geçen tarihler, bugün kullandığımız şekliyle (Gregoryen) verilmiştir. Dipnotlarda ise sadece gazete künyelerindeki tarih gösterilmiştir. Türk ve Yunan gazetelerinde yer alan haberlerin arasındaki zaman farkı bu konuya göre değerlendirilmeli, Yunan gazetelerine yapılan atıflardaki tarihe 13 gün eklenmelidir.

⁷ "Ti Pernume", *Makedonia*, 3 Maiu 1919 ("Τι Περνούμε", *Μακεδονία*, 3 Μαΐου 1919).

⁸ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, C 3, Paris, 1894, s. 525.

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi (Mayıs-Haziran 1919)

üzere 45.000; Manisa kent merkezinin nüfusunun ise 21.000'i Türk, 10.400'ü Rum olmak üzere 35.000'dir.⁹ Rumların Saruhan Sancağı'nda toplam 62 okulları ve bu okullarda öğrenim gören 3.796 öğrencileri vardır.¹⁰ Belirtmek gerekir ki Cuinet'nin verileri, çağdaşı kaynaklarla da paralellik gösterir. Örneğin 1894 yılı Aydın Vilayet Salnâmesi, Manisa'nın nüfusunu 45.920 olarak vermektedir.¹¹

Manisa'nın İşgaline Doğru

15 Mayıs'ta İzmir'le başlayan işgal hızlı bir yayılma süreci ile devam etmiştir. Bölgedeki işgalin gelişimi açısından Yunan basının beklentisi ise burada yaşayan Türklerin yaşadıkları memleketleri terk edip iç bölgelere doğru göçmeleridir. Özellikle 15 Mayıs 1919'u takip eden haberlerde bu yönde bir takım istekler açıkça belirtilir. Örneğin Embros gazetesi, 20 Mayıs 1919 tarihinde vermiş olduğu haberde; Akhisar ve Soma'da yaşayan Türk nüfusun bu kentleri terk etmeyerek kaderlerine razı olduklarını yazmaktadır.¹²

Bununla beraber İzmir çevresindeki işgalin genişlemesi, Yunan basınında tüm bölgede genel bir işgal beklentisi oluşturmuştur. İzmir'in işgalinin ilk günlerinde genel olarak bölgeye de değinilmekte ancak bu durum çoğu zaman olumsuz yönde yapılan bazı haberlerle olmaktadır. Bu günlerde Manisa'da yaşayan Rumlara yönelik bir katliam girişiminin sonuçsuz kaldığı yahut Aydın'da Türklerin, Rum mahallesini ateşe verdikleri gibi bir takım asılsız haberler Yunan okuyucusu ile paylaşılır.¹³ Oysa bu tip haberlerin, temelde bölgede bir Rum kırımını var gibi göstererek gerek Yunan kamuoyu ve gerekse Paris'teki Barış Konferansı'na katılan devletlerin kamuoylarına yönelik bir propaganda olduğu açıktır. Maksat; zaten bu yönde emir almış olan Yunan ordusunun işgalinin İzmir ile sınırlı

⁹ Aynı eser, s. 536.

¹⁰ Aynı eser, s. 526.

¹¹ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 55. Manisa'nın 19. yüzyıldaki demografik gelişimi ile alakalı bilgi için Bkz. Nejdet Bilgi, "1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu ve İdarî Bölünüşü", *Manisa Araştırmaları*, S 1, 2001, s. 92-95; *Aydın Vilayet Salnâmesi*, 1879, s. 117; Nusret Köklü, *Dünkü Manisa*, İkinci Kitap, Ankara, 1970, s. 39; Akdeniz, s. 468-496.

¹² "İ Katohi Epektineta/O Topos Katharizeta Apo Tus Listas", *Embros*, 7 Maiu 1919 ("Η Κατοχή Επεκτείνεται/Ο Τόπος Καθαρίζεται Από Τους Ληστές", *Εμπρός*, 7 Μαΐου 1919). Haberde geçen "kadere razı olmak" deyimini bir tehdit olarak algılanmamalıdır. Burada anlatılmak istenen mezkûr kentlerde yaşanan Türk nüfusun Yunan işgalini kabul edecekleridir.

¹³ Aynı haber.

kalmayarak bölge geneline yayılması yönünde Yunan ve Avrupa kamuoyu nazarında meşru bir zemin hazırlanmasıdır.

İlerleyen günlerde beklenen olacak ve işgal genişleyecektir. Yunan işgal kuvvetleri İzmir'den ayrılan demir yollarını takiple üç kol halinde iç bölgelere doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bununla birlikte Paris'teki gelişmeler doğrultusunda bu ilerleme bir müddet durmuşsa da¹⁴ kısa bir süre sonra yine devam etmiştir. Rizospastis'in 24 Mayıs'ta okuyucularına verdiği habere göre; İzmir'deki Yunan ordusuna ilerleyişini sürdürmesi ve Manisa, Ayvalık gibi kentleri ve bunlara bağlı yerleşimleri işgal etmesi emredilmiştir.¹⁵

Yunan basınının İzmir'den gelen telsiz ve telgraf haberlerine dayandırarak okuyucularına duyurduğu gelişmeler önemlidir. Bu haberlerden birine göre, Yunan işgal kuvvetlerinin üç kol halinde yürüyen birliklerinden Binbaşı Nikoletatu'nun komutasındaki kol Menemen'i almak için ilerlemektedir.¹⁶ Genellikle son dakika haberleri olarak değerlendirebileceğimiz işgal haberlerinde ilerleyen Yunan birliklerinin Manisa'ya yaklaştıkları bildirilmektedir.¹⁷ Yunan basınında işgalle ilgili verilen haberlerin genel söylemine göre işgal kuvvetlerinin girdiği bölgelerde nizam ve güvenlik hâkimdir.

Yunan gazetelerinde gördüğümüz haberlerin genel eksenini İzmir'in işgali ve takip eden olaylar üzerinde olmakla birlikte özellikle ilerlemekte olan Yunan işgal kuvvetlerinin hangi aşamaları geçtiğine de önem verilir. Örnek olarak; Yunan birlikleri İzmir'in işgali sonrası 16 Mayıs'ta Buca ve Bornova'ya, 17 Mayıs'ta da Urla'ya kadar ilerleyerek buraları işgal etmiş, sonrasında İzmir-Aydın demiryolu hattı boyunca yürüyüşünü sürdürerek Seydiköy¹⁸ ve Cumaovası'na kadar ilerlemiştir.¹⁹ Yunan birlikleri 19 Mayıs'a kadar Torbalı'ya varmış böylece işgal Ödemiş'e kadar uzanmıştır. Yunan kuvvetlerinin bir kısmı da Niğde²⁰ yürümektedir. 22 Mayıs'a kadar

¹⁴ "İzmir Haksızlığının Tamirine Doğru", *Sabah*, 21 Mayıs 1919.

¹⁵ "İ Proelasi tu Stratu Mas", *Rizospatis*, 11 Maiu 1919 ("Η Προέλαση του Στρατού Μας", *Ριζοσπάστης*, 11 Μαΐου 1919).

¹⁶ "Tris Elinike Falanges Proelavnun", *Makedonia*, 11 Maiu 1919 ("Τρεις Ελληνικάι Φάλαγγες Προελαύνουν", *Μακεδονία*, 11 Μαΐου 1919). Menemen'i işgal için yürüyen Yunan kuvvetleri ile alakalı bu haberin gazete sütunlarına taşındığı tarihte Menemen işgal edilmiş bulunuyordu.

¹⁷ "İ Ektasis tis Elinikis Katohis", *Embros*, 11 Maiu 1919 ("Η Έκτασις της Ελληνικής Κατοχής", *Εμπρός*, 11 Μαΐου 1919).

¹⁸ Gaziemir.

¹⁹ "Sinehizete İ Elinikis Proelasis en Mikraisa", *Makedonia*, 12 Maiu 1919 ("Συνεχίζεται Η Ελληνικής Προέλασις εν Μικρασία", *Μακεδονία*, 12 Μαΐου 1919).

²⁰ Kemalpaşa.

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi (Mayıs-Haziran 1919)

Menemen'in işgali de tamamlanmış ve böylece işgal kuvvetleri buranın doğusundaki Manisa derbendine ulaşmıştır.²¹ Yunan basınına göre işgaller herhangi bir direnişle karşılaşmadan, sükûnetle kabul edilmektedir. İşgal bölgelerinde yaşayan Türk halkının büyük çoğunluğu da bu durumdan memnundur ve Yunan askerine güven duymaktadır.²²

Türk basını ise işgalleri okuyucularına haber verirken ayrıntılara fazla girememektedir. Elbette Yunan gazeteleri, işgalci taraf olduklarından bu konuları okuyucularına motive edici şekilde ve en ince ayrıntısına kadar vermeye çaba göstermektedir. Bununla beraber bölgede, haber ve haberleşme kaynakları açısından zengindirler. Türk basını ise ancak kısıtlı kaynaklardan alabildikleri haberleri yazabilmektedir. Yunan kuvvetlerinin İzmir şehrinden çıkarak civar yerleşimlere ilerlemesini takiben bölgeden telgraf iletişimi de bir müddet için kesilmiştir.²³ İzmir ve civarından sağlıklı malumat alınamayışının en önemli faktörleri yine bir haber içerisinde açık bir şekilde ifade edilir. Yeni Gazete'nin 28 Mayıs 1919 tarihli nüshasında yer alan haber şöyledir:

“İzmir işgalinden sonra İzmir’de çıkan Türkçe gazeteler İstanbul’a gelmemeye başladı. Bunlar ihtimal idarehanelerinin işgali veyahut muharrirlerinin tevkifi sebebiyle tatil-i neşriyat ettiler. Bundan başka İzmir’den doğru ve kat’i malûmatı telgrafla ve mektupla almak kabil değil. Çünkü Yunanlılar posta ve telgrafhaneye kontrol koydular. Binâenaleyh aldığımız malûmat ancak İzmir’den gelebilen yolcuların ifadelerine münhasır kalıyor...”

Bu satırların ardından aynı günlerde ulaşan Ödemiş, Torbalı, Çirkince²⁴ ve Menemen'in işgal haberi okuyucuyla paylaşılmıştır.²⁵

²¹ “Mia Ekthesis Peri ton Gegonoton tis Smirnis”, *Rizopastis*, 13 Maiu 1919 (“Μία Έκθεση Περι των Γεγονότων της Σμύρνης”, *Ριζοσπάστης*, 13 Μαΐου 1919).

²² “İ Turki Empistevonde is ton Elinikon Straton”, *Embros*, 9 Maiu 1919 (“Οι Τούρκοι Εμπιστεύονται εις τον Ελληνικόν Στρατόν”, *Εμπρός*, 9 Μαΐου 1919).

²³ “İzmir’de Vaziyet/Bazı Yerde Muhaberat-ı Telgrafiyede Münkıta”, *Hadisat*, 22 Mayıs 1919.

²⁴ Şirince.

²⁵ “İzmir’den Haberler”, *Yeni Gazete*, 28 Mayıs 1919.

Bölgedeki haber kaynakları açısından adeta eli kolu bağlanmış olan Türk basını, bu işgalleri zaman zaman toplu bir halde sütunlarına taşımak zorunda kalmıştır.²⁶

Yine Türk basınının İzmir'in işgaline yönelik tepkiler çerçevesinde sütunlarında yer verdiği okuyucu telgraflarına bakıldığında Yunan ordusunun bu işgal hareketinin durmayacağı ve bölgenin geri kalanına da genişleyeceği korkusunun satırlara yansıdığı görülür. Ege bölgesinin demografik yapısı göz önüne alındığında, özellikle Balkan Harbi'nden sonra bu coğrafyada yerleştirilen muhacirlerin, daha önceden tanıdıkları Yunan ordusunun işgalinden haklı bir korku duydukları da muhakkaktır. Bu duruma güzel bir örnek gazete sayfalarına yansıyan bir telgrafın satırlarında okunabilir:

“Hükümet-i Osmaniye'nin kalbgâhı olan sevgili İzmir'imizin Yunan askeri tarafından işgali büyük bir ekseriyet-i İslamiye'yi haiz bütün vilayette olduğu gibi burada da heyecan tevlid etmiştir. Hak ve adalet uğrunda kan döktüğünü iddia eden devlet-i azîmenin bu harekete ruy-i muvafakat göstermesi bizi endişeye sevk etmiştir. Altı seneden beri Makedonya ve Rumeli'de Yunan ordusunun aciz ...(bir satırlık boşluk)... küçük bir ekalliyette bulunan yerli Rum ahalisinin en son ahvalin kendilerine verdiği şımarıklık ile bize buranın da Rumeli fecayine sahne olacağı kanaatini verdiği, eğer işgal bir vaziyet-i askeriye icabı ise bunun bir devlet-i muhibbe tarafından icrasını rica eder aksi takdirde bu güzel memleketlerin bir harabezâra döndürüleceğini ve akan kanlara ilaveten tekrar kan akıtılacağını ehemmiyetle beyan ederiz.”²⁷

“Alaşehir ve Havalisi İslam Kadınları Namına Mağrure Nebile” imzasını taşıyan bu telgraf, bölgedeki işgalin genişleyeceği öngörüsünde bulunan ve işgalin ne gibi sonuçlar doğuracağını ikaz eden bir ses olması açısından önemlidir.

Yunanistan'ın bölgede giriştiği işgal hareketine karşı tepkiler gecikmez. İşgal edilen bölgelerde bu durum, ilk aşamada genellikle sükûnetle karşılansa da ilerleyen zamanda silahlı bir direniş

²⁶ “Yunanlılar Nereleri İşgal Etmişler”, *Sabah*, 23 Mayıs 1919; “Nereleri İşgal Edildi!”, *Zaman*, 23 Mayıs 1919.

²⁷ “İzmir Meselesi Etrafında”, *Alemdar*, 23 Mayıs 1919.

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi (Mayıs-Haziran 1919)

hareketinin de düşünülmemekte olduğunu, zaman zaman Yunan basınında çıkan haberlerin satır aralarında görmek mümkündür. Makedonia gazetesi işgalin gelişimini vermiş olduğu haberin devamında Türklerin, Menemen ve Nif civarında bulunan depoları basarak buralardaki silah ve mühimmatları aldıklarını belirtmektedir.²⁸ Yine buna benzer haberler Manisa'nın işgali öncesinde de gündeme gelmiştir. Yunan ordusunun ilerleyişinin coşkun halk kitleleri tarafından sevinçle karşılandığı belirtilen bazı haberlerde daha önceden beyan edilen işgale karşı direniş hareketlerinin de yaşanmadığı kaydedilmektedir.²⁹ Aslında bu tip haberler, siyasî çabalarla engellenemeyen ve süreceği anlaşılan Yunan işgaline karşı halkın büyük bir çoğunluğundaki tepkisizliğe karşı, silahlı bir direniş tasarlayan kişilerin de varlığına işaret etmektedir.

Makedonia gazetesi bu gibi hareketleri Yunan karşıtı propagandalara bağlamaktadır. Yunan işgal kuvvetlerinin henüz ulaşmadığı bölgelerde yapılan işgal karşıtı propagandanın, bölgede yaşayan Türkler üzerinde tesirli olduğu ve Türklerin bu etki altında kalarak silahlandığı ve çeteler kurarak dağlara çekildiği haberleri verilmektedir. Böyle bir direnişin düzenli Yunan ordusunun ilerleyişini durdurmasının mümkün olmadığı belirtilen haberde, aynı zamanda bu propagandayı bölgede yayanların Jöntürk Komitacılarıyla³⁰ işbirliği içerisinde hareket ettiklerine dikkat çekilmektedir.³¹ Bölgedeki Türk direnişini bir nevi propaganda ürünü sayan gazete, aynı haberinde kendisi de işgal propagandası yapmaktadır. Buna göre, "*Manisalı Türkler işgal karşıtı söylemlerin etkisinde kalarak bölgedeki Rumları korkutmak ve sindirmek amacıyla silahlanmışlardır. Manisa mutasarrıfı da nizamı sağlamakta güçlük çekmektedir.*" Efes Metropolit'i'nin, İzmir'deki işgal komutanlığına bir telgraf çektiğini de belirten gazete, bu telgrafın içeriğinden de bahseder. Makedonia'nın haberine göre Metropolit bahse konu

²⁸ "Tris Elinike Falanges Proelavnun", *Makedonia*, 11 Maiu 1919 ("Τρεις Ελληνικάί Φάλαγγες Προελαύνουν", *Μακεδονία*, 11 Μαΐου 1919).

²⁹ "İ Apehthis Antheliniki Propaganda", *Makedonia*, 12 Maiu 1919 ("Η Απεχθής Ανθελληνική Προπαγάνδα", *Μακεδονία*, 12 Μαΐου 1919).

³⁰ Yunan basınında İttihatçılar için kullanılan tabir.

³¹ "İ Propaganda", *Makedonia*, 13 Maiu 1919 ("Η Προπαγάνδα", *Μακεδονία*, 13 Μαΐου 1919).

telgrafında, Manisa yöresine Yunan askerinin gönderilmesini ve tüm bölgenin Yunan ordusunca işgal edilmesini istemektedir.³²

Elbette bu olağanüstü günlerde çeşitli şayialar da basında yer alır. Örneğin İzmir'in işgalini takip eden ve işgallerin genişlediği bir dönemde İzmir Valisi İzzet Bey'in, Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey'in ve Kasaba³³ Kaymakamı Haydar Bey'in istifa ettikleri dedikoduları toplumda yayılmaya başlamıştır. İzmir basınına bakıldığında bu tip haberlerin gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır.³⁴

Manisa'nın Yunan işgaline uğramasına yakın bir dönemde Zaman gazetesine gönderilen bir telgraf, Türk halkının, Yunan işgaline bakışını ve bu işgale karşı duyulan ve temellerini geçmişteki acı tecrübelere dayandıran haklı korkuyu gözler önüne sermektedir. Manisa Türk Kadınlığı Cemiyet-i Umumiyesi imzasıyla 24 Mayıs'ta gazeteye gönderilen telgraf şöyledir:

*"Sevgili memleketimizin Yunan devleti tarafından (İzmir)den başlayıp yavaş yavaş devam eden elim bir işgale maruz kalması bizleri dilhûn etmekte ve gayritabii, müthiş bir ceza gibi telakki edilmektedir. Mesele bir işgal-i askeri mahiyetinde ise bu vazifeyi düvel-i muazzama ve mütemeddinen birisinin deruhde buyurmasını rica ederiz. Aksi takdirde bu güzel vatanımızın harabezara dönerek kan içinde yüzeceği bedihidir. Mamafih cihana adalet-i tamme neşrettiğine emin olduğumuz düvel-i muazzamadan biri işgal edecek olursa teessürümüzün kısmen tahaffûf edeceğine katiyen eminiz."*³⁵

İşgalin Yunanistan yerine İngiltere, Fransa ya da İtalya gibi bir devlet tarafından gerçekleştirilmesi arzusu dile getirilen bu telgraf toplum genelinin görüşlerini yansıtmamakla birlikte bölgede yaşayan halkın işgale bakışını ve bu kaçınılmaz duruma karşı "kötünün iyisini" tercih ettiğini göstermesi bakımında da ilgi çekicidir.

Manisa'nın İşgali ve Sonrası

³² Aynı haber.

³³ Turgutlu.

³⁴ "Vilayet Havadisi", *Islahat*, 25 Mayıs 1919.

³⁵ "İzmir Faciası Etrafında", *Zaman*, 26 Mayıs 1919.

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi (Mayıs-Haziran 1919)

Manisa'nın işgali 25 Mayıs 1919 tarihini taşır.³⁶ Bu işgal Yunan 5. Piyade Alayı'na bağlı birlikler tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁷

Yunan birliklerinin Aydın vilayetindeki işgal yürüyüşü, son yirmi yılda inşa edilmiş üç demiryolu güzergâhı üzerinde olmuştur. Bunlardan Menemen üzerinden ilerleyen kol herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın Manisa'yı işgal etmiştir. Yunan askerî kaynaklarının 24 Mayıs'ta işgal edileceğini hesap ettikleri Manisa bir gün gecikmeli olarak işgale uğramıştır. İşgal öğleden sonra saat 12.30 sıralarında vuku bulur.³⁸ Yunan gazetelerinin genellikle iç sayfalarında yer alan haberlere göre, işgal kuvvetleri önce Manisa yakınlarında toplanmış ardından kent merkezine girmiş, burayı ve yakın çevresini kontrol altına almıştır.³⁹ Efes Metropolitinin de katıldığı işgal, yerli halkın coşkunu sevinç gösterileri altında tamamlanmıştır.⁴⁰

³⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C 1, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 1993, s. 275. Bununla birlikte işgali 26 Mayıs'a tarihlenen kaynaklar da vardır. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi*, 2. Cilt, 1. Kısım, 3. Baskı, ATASE Yay., Ankara 1999, s. 67-68.

³⁷ *Hronologio Polemikou Gekonoton tu Eliniku Ethnos (490 p.h.-1953)*, Arhia Geniku Epitelio Stratu, Athina, 2014, s. 124, 332 (*Χρονολόγιο Πολεμικών Γεγονότων του Ελληνικού Έθνους (490 π.χ.-1953)*, Αρχεία Γενικού Επιτελείου Στρατού, Αθήνα, 2014, σ. 124, 332). Manisa'nın işgalinden bahseden kaynakların çoğunda buranın "5. Alay tarafından" işgal edildiği yazmaktadır. Bu sözlerden alayın tamamının Manisa'nın işgalinde hazır bulunduğu anlaşılmaktadır. Bizim, yukarıda zikrettiğimiz Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı Arşiv Dairesi tarafından hazırlanmış yayına dayanarak yaptığımız tespite göre ise işgal 25 Mayıs 1919'da 5. Piyade Alayı'na bağlı I. ve III. Taburlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Alayın II. taburu o günlerde Nif'in işgal edilmesi emrini uygulamaktaydı.

³⁸ "Katelave tin Magnisian ke Vadizi Pros ton Kasaba", *Makedonia*, 13 Maiu 1919 ("Κατέλαβε την Μαγνησίαν καί Βαδίζει Προς τον Κασαμπά", *Μακεδονία*, 13 Μαΐου 1919); "Katelifthi i Magnisia", *Makedonia*, 13 Maiu 1919 ("Κατελήφθη η Μαγνησία", *Μακεδονία*, 13 Μαΐου 1919) Zaman zaman burada gördüğümüz örnekte olduğu gibi aynı haber, gazetenin aynı nüshasında farklı başlıklar altında görülebilmektedir. Bunun temel nedeni yoğun gündemde gazetenin baskıya verilmesine yakın gelen yıldıırım haber olarak niteleyebileceğimiz haberler ve zaman zaman da gazetelerin gün içerisinde birden fazla baskı yapmasıdır.

³⁹ "Katalipsis tis Magnisias", *Rizospastis*, 14 Maiu 1919 ("Κατάληψις της Μαγνησίας", *Ριζοσπάστις*, 14 Μαΐου 1919).

⁴⁰ "İ Elines Katelavon tin Magnisian", *Embros*, 14 Maiu 1919 ("Οι Έλληνες Κατέλαβον την Μαγνησίαν", *Εμπρός*, 14 Μαΐου 1919). Aynı haberde işgal kuvvetlerinin başındaki komutan olarak Tserulis ismi verilmektedir. Oysa bugünkü bilgilerimize göre işgalin başındaki Yunan komutanı Tsakalos'tur. Burada Embros gazetesinin hatalı haber verdiği görülür. Zira Makedonia'nın Manisa'nın işgali ile alakalı haberinde Tserulis'in İzmir'deki garnizon komutanı olduğu ve birliklerin başında Menemen'e kadar gittiği anlatılmaktadır. Tserulis, Menemen'den ileriye gitmemiş,

İşgal o dönem koşullarına uygun olarak demiryolu hattı doğrultusunda ilerlemiş, İzmir-Kasaba demiryolu güzergâhında olan Manisa işgal edilmiştir. O günlerde Yunan basınında yer alan haberlere göre Manisa merkezine gelen Yunan işgal kuvvetleri bir müddet sonra işgal hareketine devam edeceklerdir. İki kola ayrılacak Yunan işgal kuvvetlerinin bir kolu İzmir-Kasaba güzergâhını takiple Turgutlu'ya yürüyecek, diğer kol ise Manisa'dan kuzeye yönelen demiryolu hattını takiple Akhisar, Soma ve Bergama istikametinde ilerleyecektir.⁴¹

Yunan basınının aksine Türkçe gazetelerde Manisa'nın işgaline geniş yer verilmemiştir. İstanbul'da hükümet, İzmir'de Yunan sansürü ile karşı karşıya kalan Türk basınında, Manisa'nın işgali genellikle geri planda bir haber olarak neşredilmiştir. Örneğin İzmir'de yayınlanan İslahat gazetesi, Manisa'nın işgali haberini İzmir'deki işgal komutanlığının tebliğine dayanarak birkaç cümlelik haberle okuyucularına sunmuştur.⁴²

Ahenk gazetesi ise Manisa'nın işgal haberini yine İzmir'de çıkmakta olan bir Rumca gazeteden naklen satırlarına taşır:

“Yunan kuva-yı işgalıyesi kıtaatı evvelki gün Menemen'den hareketle Emiralem istasyonuna ve oradan dahi Manisa istikametine müteveccihen kabl-ez-zevâl saat on bir buçukta sancak merkezine muvasalat eylemiştir.

Menemen'den kıtaat-ı askeriye ile birlikte giden Efesos Metropoliti Yovakim Efendi ve sair memurin-i ruhaniye ve ahali-i memleket, Yunan askerini meserretle istikbal eylemiş ve en ufak bir hadisenin vukuu müşahede edilmemiştir. Asayiş-i memleket son derece şayan-ı memnuniyettir.”⁴³

Manisa'nın işgalinde birliklerin başında Tsakalos bulunmuştur. Embros gazetesi büyük ihtimalle Tserulis'in birliklerin başında ilerlemeye devam ettiğini düşünerek böyle bir bilgi vermiştir.

⁴¹ “O Elinikos Stratos is to Esoterikon tis Smirnis”, *Embros*, 14 Maiu 1919 (“O Ελληνικός Στρατός εις το Εσωτερικόν της Σμύρνης”, *Εμπρός*, 14 Μαΐου 1919).

⁴² “Vilayet Havadisi”, *İslahat*, 27 Mayıs 1919. Haber şöyledir: “*Kuva-yı İşgalıye Kumandanlığından; Evvelki gün sabahleyin Manisa şimdi Yunan askeri tarafından bilahadise işgal olundu. Ahali bilâ tefrik-i cins ve mezhep askeri hüsni suretle kabul etmiştir.*”

⁴³ “Manisa'nın İşgali”, *Ahenk*, 27 Mayıs 1919. Ahenk gazetesinde çıkan bu haber metninin sonunda parantez içinde “*Taros*” ismi bulunmaktadır. Buna göre Ahenk'in haber kaynağı o yıllarda İzmir'de yayınlanmakta olan Rumca Tharros gazetesi olmalıdır. İzmir'de yayınlanan Ahenk'in, buradaki Yunan sansürünü delebilmek için

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi (Mayıs-Haziran 1919)

Gerek Türk gerekse Yunan basınında çıkan haberlerden anlaşıldığı gibi Manisa'nın Yunan işgaline girmesi esnasında herhangi bir taşkınlık, fiili bir tepki görülmemektedir. Yunan basınında görülen haberlerin genel söylemi ise; şehirdeki gayrimüslim nüfusun Yunan askerinin gelişini bir şölen havasında kutladıkları, Türklerin de bu işgali memnuniyetle karşıladığı temeline oturtulur. Bu haberlerde Yunan basınına propagandası yadsınamaz olsa da özellikle kent merkezi ve yakın çerçevesinde önemli sayıda gayrimüslim nüfus barındıran Manisa'da, işgal kuvvetlerine yönelik bir sevinç gösterisi yaşanması da normaldir. Şehrin Türk nüfusunun göstereceği düşünülen tepkiler ise gerek İstanbul'daki hükümet tarafından gerekse işbirlikçi yerel yöneticiler tarafından engellenmiştir. Kaldı ki yıllar süren bir muharebe döneminden yılgın bir şekilde çıkmış olan Türk halkının da içinde bulunduğu ruh hali, işgale karşı bu tepkisizliğin diğer bir nedenidir.

Manisa'nın "*bir Yunan binbaşısının emri altındaki müfreze*" tarafından işgalini haber veren Vakit, bu işgalin meşruiyetini tartışmaya açar. İlgili haberde; "*İtilaf Devletleri tarafından verilen bir tebliğ-i resmîde bahsolunan notada yalnız İzmir şehri zikredilmekte, Miralay (Zafiriyus) da İzmir ve civarı tabirini kullanmaktaydı. Hâlbuki Manisa İzmir'den 66 kilometre mesafededir*"⁴⁴ diyerek haklı bir şekilde Yunan işgalinin bu denli genişlemesinin nedenlerini tartışmaya açmaktadır.

Yine aynı günlerde özellikle İstanbul'da halk arasında dolaşmakta olan; Yunanlıların işgali durdurdukları yönündeki şayiaların asılsız olduğu da Manisa'nın işgal haberi ile bir defa daha yalanlanmıştır. Zaman gazetesinin ilgili haber metni şöyledir:

"Manisa'nın İşgali

(İzmir) şehrinin işgaliyle başlayan işgal hareketi son günlerde daha mütezâhid bir şekilde tevsî' etmeye başlamıştır. (İzmir) ahvali hakkında nezaret-i âidesine yeni bir malumat vürûd olmadığı söylenilmekle beraber Yunan kuvvetlerinin (Manisa'yı) da işgal ettikleri ve (İzmir) civarından Aydın vilayeti dâhiline elli, altmış kilometre kadar ilerledikleri

yine aynı şehirde yayınlanan Rumca bir gazeteyi kaynak gösterdiği düşünülebilir. Haber, işgal saatini Yunan gazetelerinden farklı olarak 11.30 şeklinde vermektedir.

⁴⁴ "İzmir'in İşgali/Yunan Kuvvetleri Dâhile Doğru İlerliyor", *Vakit*, 26 Mayıs 1919. Bahsedilen 66 km'lik mesafe, İzmir-Manisa arasındaki demiryolu uzunluğudur, işgaller demiryolu hatlarını takip etmektedir.

mevsûkan haber alınmıştır. Yunan kuva-yı işgalîyesinin işgal hareketini tevkif ettiğine dair deveran eden şaiyata rağmen (Manisa'nın da işgal edilmiş olması pek güzel gösteriyor ki Yunanlılar, (İzmir) ve havalisini işgal etmekte ber-devâm bulunmaktadırlar. Günler geçtikçe en mamur ve en zengin şehirlerimizin bir bir işgal edilmesi, keyfiyet-i işgalin derecesi ve mahiyeti hakkında karilerimize bir fikir verebilir zannederiz.”⁴⁵

Manisa'nın işgalinin ilk günlerinde kentte ilginç bazı gelişmeler de olur. Şehrin Osmanlı nüfusu adına konuştuğunu belirten bir yönetici; Yunan birliklerini, Manisa ve bölgesindeki nüfusu, Türk tiranlığından kurtardıkları için selamladığını ifade etmektedir.⁴⁶ Gazetede ismi verilmeyen bu yöneticinin dönemin Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey olduğu düşünülebilir. Manisa'daki işgale karşı direnişi engelleyen ve işgal sürecindeki işbirliği ile kentte “Hüsniyadis” olarak anılan mutasarrıfın işgalci Yunan yönetimine yanaşmak adına böyle bir demecde bulunmuş olması ihtimali yüksektir.

Yunan işgalinin ilerleyen safhasında yine benzer şekilde Manisa'dan Yunan basımına düşen bir tebliğ daha dikkatleri çeker. Buna göre Manisa'daki yönetici yayınlamış olduğu tebliğde; Yunan ordusunca İslam inancına sahip halka saygılı olduğuna ve herhangi bir olumsuz uygulamanın yaşanmadığına dair net kanıtlara sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Manisa yöneticisi olarak tanımlanan bu idareci şehrin Müslüman halkına yönelik yayımladığı tebliğde, Yunan ordusu idaresi altındaki İslamlara karşı mutlak güvence sağlandığını ve saygılı davranıldığını belirtmektedir.⁴⁸ Aynı haberde Türkçe

⁴⁵ “Manisa'nın İşgali”, *Zaman*, 27 Mayıs 1919

⁴⁶ “İ Elinoturkiki Sinadelfosis”, *Embros*, 17 Maiu 1919 (“Η Ελληνοτουρκική Συναδέλφοσις”, *Εμπρός*, 14 Μαΐου 1919).

⁴⁷ “Sevasmos Pros Tus Moamethanus”, *Rizospastis*, 23 Maiu 1919 (Σεβασμός Προς Τους Μωαμεθανούς, *Ριζοσπάστης*, 23 Μαΐου 1919); “Enkiklios Pros Tus Moamethanus”, *Embros*, 23 Maiu 1919 (“Εγκύκλιος Προς Τους Μωαμεθανούς”, *Εμπρός*, 23 Μαΐου 1919).

⁴⁸ *Embros* gazetesi, ilgili haberde tebliğin Manisa Müftüsü tarafından yayımlandığını belirtmektedir. Ancak *Rizospastis* gazetesinde böyle bir ifade yer almaz, tebliği yayınlayan için “*Manisa Yöneticisi*” sıfatı kullanılır. Dinî bir konuyu içermesi açısından *Embros*'un bu durumu müftüye mâl etmesi akla gelen ilk ihtimaldir. Ancak işgalin ilk döneminde Manisa Müftüsü bulunan Âlim Efendi'nin kişiliği ve işgale karşı tutumu düşünüldüğünde, silah zoruyla dahi böyle bir tebliğe imza atmayacağını söylemek yanlış olmaz. Bu çerçevede gazetelerde bir kavram karmaşasının yaşandığı

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi (Mayıs-Haziran 1919)

basına dayandırılan bilgilere göre bazı gazeteler Müslüman halka, Yunan yönetimi ile barışçıl bir şekilde yaşamasını ve işbirliği yapmalarını tavsiye etmektedir.⁴⁹

Bölgedeki Yunan işgaline karşı Türk halkı içerisinde yükselen doğal protesto tepkileri ise Yunan basınında eleştirilerin ana hedefinde yer alır. Bu gibi protestolar Yunan basınının bakışına göre yersizdir. Örneğin Embros gazetesinde yazmakta bulunan zamanın ünlü köşe yazarlarından Spiros Melas, “Türkiye’nin Egemenlik Haklarını Sorarsanız” başlıklı yazısında konu ile alakalı şu görüşlerini sıralar:

“... Eleştirilen olaylara yönelik notlar alınır ve elden ne geliyorsa yapılır. Ancak tüm yapılanlara rağmen bu işlerden memnun olmayan ve bunları protesto eden kişi nankördür... Yunan ordusu olarak ne yaparsan yap, her tarafta işgallere karşı çeşitli protesto gösterileri yapıyorlar. İzmir’in işgaline karşı protesto gösterisi oldu. Urla’nın, Manisa’nın, Aydın’ın, Kasaba’nın, Torbalı’nın, Bayındır’ın, Ödemiş’in, Menemen’in işgallerine yönelik hep protesto gösterileri oldu. Dün yine protesto vardı, Ayvalık’ın işgalini protesto ettiler. Yarın da Bergama’nın işgali protesto edilecek, bu kesin, bugün gelen telgraflar hazırlıkların yapıldığını bildiriyor... Bu; eski, büyük ve güçlü bir imparatorluğun yıkılış trajedisinin komik kısmıdır.”⁵⁰

Görüldüğü üzere Melas, Türk halkının işgallere karşı en içten gelen duyularla memleketin pek çok yerinde gerçekleştirdikleri mitingleri en basit tabirle “nankörlük” olarak nitelemektedir. Çalışma sırasında ulaşılabildiğimiz kaynaklar doğrultusunda Melas’ın bu sözlerinin, dönemin Yunan basınına protesto haberlerine karşı genel görüşünü yansıttığını söylemek yanlış olmaz.

söylenbilir. Bize göre böyle bir tebliğin Manisa Müftüsü Âlim Efendi tarafından yayınlanması mümkün değildir. Bunun “Manisa Yöneticisi” Mutasarıf Hüsnü Bey tarafından yayınlanmış olması akla gelen ilk ihtimaldir.

⁴⁹ “Enkiklios Pros Tus Moamethanus”, Embros, 23 Maiu 1919 (“Εγκύκλιος Προς Τους Μωαμεθανούς”, Εμπρός, 23 Μαΐου 1919).

⁵⁰ Spiros Melas, “Erotes Pros ta Kiriarihika Dikeomata tis Turkias”, Embros, 22 Maiu 1919 (Σπύρος Μελάς, “Ερωτες Προς τα Κυριαρχικά Δικαιώματα της Τουρκίας”, Εμπρός, 22 Μαΐου 1919).

Öte yandan Türk basınında zaman zaman çıkan ve gerek Yunan işgal kuvvetlerinin gerekse bazı yerli Rum unsurlarının bölgede bir takım uygunsuz davranışlarda bulduklarına yönelik haberler de Yunan basının dikkatinden kaçmaz. Bunlar hızlı bir şekilde yalanlanarak aslında Yunan ordusunun oldukça disiplinli bir duruş sergilediği okuyuculara aktarılmaktadır. Bu çerçevede aynı günlerde Vakit gazetesinde yer aldığı belirtilen, Manisa ve Menemen'deki Rumlar tarafından buralardaki camilerin tahrip ve istismar edildiğine yönelik haber, gerek Yunan gerekse İstanbul'daki Rumca gazeteler tarafından hızla ve kesin bir dille yalanlanmıştır.⁵¹

Haziran ayı başlarında Paris'ten gelen haberler doğrultusunda Yunan işgal kuvvetlerinin kısmi olarak geri çekilmeye başlaması bölgede ve Türk basınında bir umut dalgası yaratmıştır.⁵² Yunan askerleri tarafından Manisa civarında ilk tahliye edilen yer Akhisar olmuştur.⁵³ Bölgeden gelen tebliğler çoğu zaman naklen okuyucuyla paylaşılır. Bu tebliğlerden biri o günlerde Hüdâvendigâr Vilayetinden gelen resmi tebliğdir. Buna göre:

*“Bundan evvel Akhisar kazasını işgal etmiş olan Yunan kuva-yı işgaliyesi, bugün sabaha karşı Akhisar'ı terk ve tahliye ederek çekilmiştir. Akhisar'ın asakir-i Osmaniye tarafından işgali Soma cephesi kumandanlığına emrolunmuştur. Aydın'daki Yunan kuva-yı işgaliyesine ait eşya ve erzakın dahi İzmir'e nakledilmekte olduğu son saatte alınan haberlerden müstebân olmaktadır.”*⁵⁴

Bu gibi haberler bölgede doğal olarak şayiaları da beraberinde getirmiş, insanlar içlerinde taşıdıkları kimi ümitleri yüksek sesle dillendirmiştir. Bu çerçevede Akhisar ve Ahmetli'nin tahliyesinden sonra Manisa'nın da tahliye edileceği gibi haberler dolaşmaya başlamıştır.⁵⁵ Oysaki bu tahliyeler aslında taktik geri çekilmelerdir ve ilerleyen günlerde Yunan işgal kuvvetleri bu bölgelere yeniden ve bu defa daha kuvvetli olarak döneceklerdir.

⁵¹ “Turkika Psevdi”, *Rizospastis*, 31 Maiu 1919 (“Τουρκικά Ψευδή”, *Ριζοσπάστης*, 31 Μαΐου 1919).

⁵² “İşgali Tahliye Takip Ediyor/Akhisar'ın Tahliyesinde”, *Zaman*, 13 Haziran 1919.

⁵³ “İzmir'de Vaziyet”, *İstiklâl*, 13 Haziran 1919; “İzmir ve Ayvalık'ta/Akhisar'ı Tahliye Eden Yunan Kuvvetleri Bergama Üzerine Çekiliyor”, *Vakit*, 13 Haziran 1919.

⁵⁴ “Akhisar'ın Tahliyesi Hakkında Tebliğ”, *Sabah*, 14 Haziran 1919.

⁵⁵ “Tahliye Edilen Kasabalarımız”, *Sabah* 13 Haziran 1919; “İzmir ve Tahliye Haberleri”, *Yeni Gazete*, 13 Haziran 1919; “İzmir Mülhakatının Tahliyesi”, *Yeni Gazete*, 14 Haziran 1919.

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi (Mayıs-Haziran 1919)

Manisa ve çevresindeki Yunan işgalinin, bölgede yaşayan Türk halkı açısından doğal bir sonucu da insanların memleketlerini terk etmeleri olmuştur. “*Türkler Ayrılıyor*” diyen Embros, ilgili haberinde Yunan ilerleyişi karşısında Türklerin kalabalık bir şekilde Balıkesir ve buraya bağlı yerleşimler ile Ankara’ya kaçmakta olduklarını bildirmektedir. Habere göre o güne kadar sadece Bergama’dan 7 bin kadar Türk göç etmiştir. Haberin devamında Balıkesir’de çıkan “*Söz*” gazetesine dayandırdığı bir bilgiyi de okuyucularıyla paylaşan Embros, o günlerde Balıkesir bölgesinde Manisa, Menemen, Akhisar, Bergama, Edremit ve Burhaniye’den gelen kalabalıkların bulunduğunu bildirmektedir.⁵⁶

İlerleyen günlerde ise işgalin kabullenildiği ve hayatın görece normale dönmeye başladığı yolunda haberler yapılmıştır. Örnek olarak Haziran ayı başlarında Manisa’dan gelen haberler hapishaneden kaçan suçluların yakalanması yahut şehirde görev yapan veterinerlerin ücretlerinin artırılması gibi konuları içermektedir.⁵⁷

Haziran ayı ortalarına doğru ise artık işgal tamamen kabullenilmiş gösterilmektedir. Manisa’daki askeri idare, tüm askeri depoları Yunan mercilere devrederek çekilmiştir.⁵⁸

Sonuç

Manisa’nın işgaline yönelik haber akışına Türk basını açısından bakıldığında durum pek de iyi görünmemektedir. Zira bölge işgal altındadır ve haber alma-verme kaynakları oldukça kısıtlanmıştır. Yunanlılar ise işgalci konumundadır ve yerli Rumlar tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Bu çerçevede Yunan basını hem daha büyük bir serbestlik içerisinde çalışabilmekte hem de daha geniş haber kaynaklarına sahip bulunmaktadır. Yayınladıkları haberleri de doğal olarak kendi menfaatleri doğrultusunda propaganda amaçlı da kullanmışlardır.

Yunan basınında işgalle ilgili oldukça olumlu haberlerin bulunduğu ilk periyotta yer alan haberlerin satır araları okunduğunda Türk Millî Mücadelesi için de oldukça önemli bilgi

⁵⁶ “İ Turki Fevgun”, *Embros*, 27 Maiu 1919 (“Οι Τούρκοι Φεύγουν”, *Εμπρός*, 27 Μαΐου 1919).

⁵⁷ “Havadis-i Vilayet”, *Ahenk*, 3 Haziran 1919; “Havadis-i Vilayet”, *Ahenk*, 6 Haziran 1919.

⁵⁸ “Ο Stratos Mas en Mikrasia”, *Makedonia*, 25 Maiu 1919 (“Ο Στρατός Μας εν Μικρασία”, *Μακεδονία*, 25 Μαΐου 1919).

kısıntıları içerdiği söylenebilir. Özellikle Mayıs ayının ikinci yarısıyla birlikte Yunan basınının bölge ile alakalı haberlerinin bazı kısımlarında “direnış”, “efe”, “zeybek” gibi kelimelerin yavaş yavaş belirmeye başladığı görülür. Bu da bölgede Yunan işgaline karşı silahlı direniş hareketlerinin teşkilatlanma çabalarına işaret etmektedir.

Çalışma süresince ulaşabildiğimiz Türk basını örneklerini tamamen gözden geçirme şansı bulduk. Bu çerçevede Türk basınında işgal haberlerinin yeri elbette geniştir. Ancak örneğin Manisa’nın işgali hakkında yoğun bir haber akışı yoktur. Hatta bir gazetede Manisa’nın işgalinin bildirildiği haberin hemen altında bulunan satırlarda; İzmir’deki yabancı sinemaların açırken, Türklere yönelik işleyen sinemaların neden kapalı oldukları tartışılmaktadır. Aslında bu küçük örnekler çoğaltılabilir ki bunlar, Türk kamuoyunun içinde bulunduğu ruh halini de yansıtır niteliktedir.

Bir taraftan işgal haberleri ve bunlara yönelik tepkiler verilirken diğer taraftan gündelik yaşamın devam ettiği bir durum söz konusudur. Aslında bu durum toplumumuzun nasıl bir duygusal dönem geçirdiğini ve tabanın sosyolojisini de gözler önüne serer. İzmir ve çevresinin işgal edildiği ve bu işgallerin çoğu zaman sükûnetle kabul ettirildiği bu günlerde, İstanbul Hükümeti aldığı kararlarla işgal karşıtı teşkilatlanmaların önünü kesmek için çabalarırken, Anadolu’da bulunan Mustafa Kemal Paşa ise tüm gücüyle işgallere karşı protestoların artırılması ve kamuoyunun dikkatinin çekilmesi için çalışmalarını yoğunlaştırmış bulunuyordu. Millî Mücadele dönemi gazetelerindeki haberler, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının o günün şartlarında ne denli zor bir işi başardıklarını, insanların kafalarında yavaş yavaş belirmeye başlayan direniş fikrinin çok zor koşullar altında nasıl organize edildiğini de anlatır. Millî Mücadele’nin 100. yılında, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yanmaya başlayan mücadele ateşlerinin, emperyalist işgale karşı nasıl bir yangın halini aldığını göstermesi açısından dönem basınının hem Türk hem dünyadan örneklerle incelenmesi, bu mücadele yıllarını anlamamız açısından mühimdir.

Kaynakça

Gazeteler

a. Türkçe Gazeteler

Ahenk (İzmir)

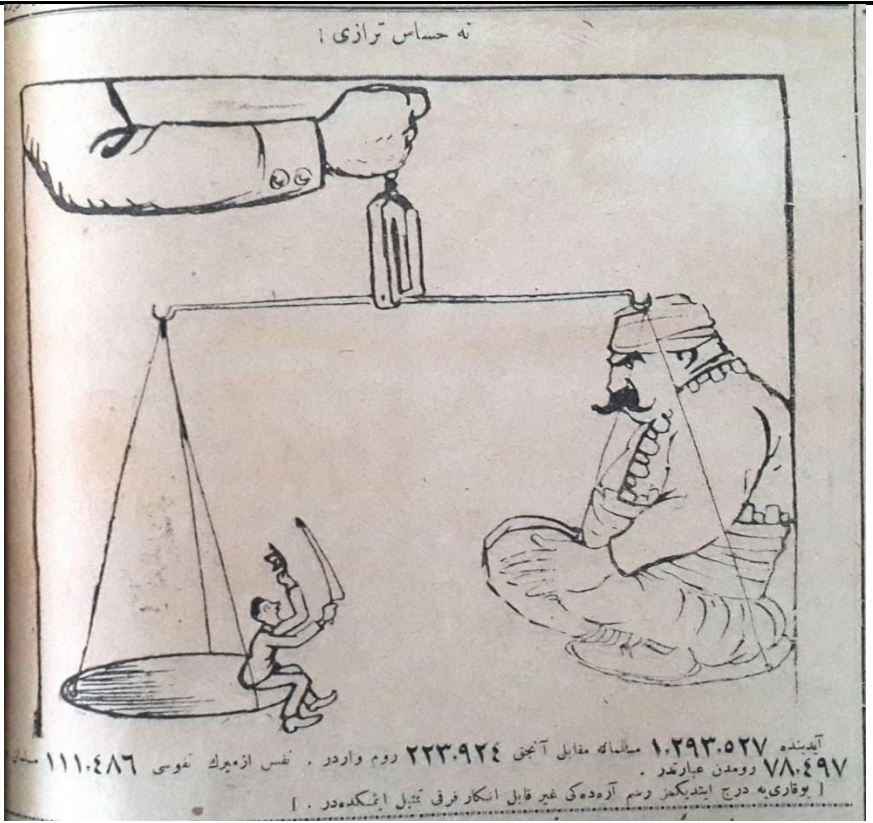
Alemdar (İstanbul)
Hadisat (İstanbul)
Islahat (İzmir)
İleri (İstanbul)
İstiklâl (İstanbul)
Memleket (İstanbul)
Sabah (İstanbul)
Vakit (İstanbul)
Yeni Gazete (İstanbul)
Zaman (İstanbul)

b. Yunanca Gazeteler

Embros/Εμπρός (Atina)
Makedonia/Μακεδονία (Selanik)
Rizospastis/Ριζοσπάστης (Atina)

Diğer Kaynaklar

- Akdeniz, M. (2018), "Bir Rum Eğitimcinin Gözünden 19. Yüzyıl Sonlarında Manisa Ve Civar Köylerinde Nüfus Ve Eğitim", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 16, S: 3, Ss. 465-482.
- Aydın Vilayet Salnâmesi* (1879).
- Bilgi, N. (2001), "1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu Ve İdarî Bölünüşü", *Manisa Araştırmaları*, S: 1, Ss. 87-122.
- Cunet, V. (1894), *La Turquie D'asie*, C: 3, Paris.
- Emecen, F. M. (1989), *Xvi. Yüzyılda Manisa Kazâsı*, Ttk Yay., Ankara.
- Hronologio Polemikon Gegonoton Tu Eliniku Ethnos (490 P.H.-1953)* (2014), Arhia Geniku Epiteliu Stratu, Athina (*Χρονολόγιο Πολεμικών Γεγονότων Του Ελληνικού Έθνους (490 Π.Χ.-1953)*) (2014), Αρχεία Γενικού Επιτελείου Στρατού, Αθήνα).
- Köklü, N. (1970), *Düñkü Manisa*, İkinci Kitap, Ankara.
- Sarihan, Z. (1993), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C: 1, 3. Baskı, Ttk Yay., Ankara.
- Türk İstiklâl Harbi* (1999), C: 2, K: 1, 3. Baskı, Atase Yay., Ankara.

“Ne Hassas Terazi!”, *İleri*, 18 Mayıs 1919. Aydın Vilayeti’ndeki nüfus durumunu esprili bir şekilde okuyucularına sunan karikatür. Rum nüfusu temsil eden karakter oldukça küçük cüssesine rağmen Türk’e ağır basmaktadır. Resim altı yazısında: “Aydın’da 1.293.527 Müslüman’a mukabil ancak 223.924 Rum vardır. Nefs-i İzmir’in nüfusu 111.486 Müslüman 78.497 Rum’dan ibarettir. Yukarıya derç ettiğimiz resim aradaki gayr-ı kabil-i inkâr farkı temsil etmektedir” şeklinde açıklama bulunmaktadır.

Türk Ve Yunan Basınından Örneklerle Manisa'da İşgalin İlk Evresi
(Mayıs-Haziran 1919)

18 5 57
μεγάλην

1919
από τον
αποστόλου
αυτού;

1919
5
πορορ

Ν ΟΙΚΟΝ

1919
και Ζωο-
πία 21
είναι. Μ.
αυτή βαρπ-
αλουν τή
αυτή 21
30.
Με π

1919
ΤΡΟΥ.

4^Η ΠΡΩΓΙΝΗ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΤΕΛΑΒΟΝ ΤΗΝ ΜΑΓΝΗΣΙΑΝ

ΜΙΑ ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ ΙΤΖΕΤ ΒΕΗ

ΣΜΙΡΝΗ, 13 Μαΐου. — (13. σελ. «Εμπόρ»). Τήν πρωίαν τής Κυριακής τῶ βουν παζικόν εὐταχίμα ὑπό τῶν κ. Τασουλόγην κατέλαβεν τῆν Μαγνησίαν ἐν μέσῳ ἀκρατῆτος ἐνθουσιασμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Κατά τήν κατάληψιν παρίστατο καί ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου.

Ἐπί εἰς Ἑλληνικῶν Ἐφεσίων προελάσαντα Ἰταλικὰ στρατεύματα ἀπεσφύρησαν εἰς Νέαν Ἐφεσον, ὁπόθεν ἀπέσις θεωρεῖται δέδωται ὅτι τῶ ἀποσυρθέν.

Ἐν θεωρητικῶν «Ἀήμων» περιτολήν ἔξωθεν τῶν Ἰουδαίων, τῶν ὁπόδων ἡ κατάληψις ὑπό τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπίκειται.

Αἱ ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΑΛΗ

ΣΜΙΡΝΗ, 13 Μαΐου. — (13. σελ. «Εμπόρ»). Ὁ Βαλής τῆς Σμύρνης

Ἐξῆς ἀπέστειλε τηλεγραφικῶς μακρῶν ἐγκυκλίων πρὸς τὰς ἀρχάς τοῦ ἑσωτερικοῦ τοῦ νομοῦ Ἀιθιοπίας, ὅπως τηρήσουν ἀσφαμίαν πρὸς τὰ προσελκόντα Ἑλληνικὰ στρατεύματα, καί ἀναμελλοῦσιν τὴν δέξασιν τῆς τάξεως.

Ὁ Ἰτζέτ προσέθετε ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ του ὅτι τὰ Τουρκικὰ ζητήματα ἔκ κανονισμοῦ ὑπὸ τῆς ἀσκήψεως τῆς Βιρτζίνης.

ΑΔΕΛΦΟΠΟΙΗΣΙΣ

ΣΜΙΡΝΗ, 13 Μαΐου. — (13. σελ. «Εμπόρ»). Αἱ ἐκ τοῦ ἑσωτερικοῦ εἰδήσεις εἶνε εὐχάριστοι. Πανταχοῦ ἡ ἀπέκτασις τῆς Ἑλληνικῆς κινήσεως γίνεται δεκτὴ μετὰ εὐχαριστήσεως καί παρὰ τῶν Τουρκικῶν πληθυσμῶν, οἵτινες ἀδελφοποιούνται μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ φανατικοὶ Τούρκοι ἀπομακρύνονται ἐκ τῶν πόλεων.

Οἱ ΤΟΥΡΚΟΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΜΕΝΟΙ ΕΚ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΞΕΝΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

ΣΤΡΑΤΗ ΓΟ
ΚΑΤΑ ΤΟ
ΚΙΕΝ) ΠΟΛ
(18. σελ. «Εμπόρ»
ἐνταῦθα, ὅτι ὁ
την τῆς Γρηγορ
ρου τοῦ Σάμα
καὶ ἀπονεστήτη
σεδέκων.
Ὁ ἀπαρξένου
εἰς τὴν περιφῆ
δὲ λάβει μέρι
τῆς μάχης τῆ
τῶν Συμμάχοι
ΠΑΡΙΣΙΟΙ, 13
πρῶτο). — Ὁ Μα
Ρουσίας ἐν Παρι
δου τὴν ἀλήθειαν
αὐτῆς ἀναγνωρίσει
τῆς Ὁ Κροῦσμου
τοῦ ἐν ἴδιον τῆ
δωρήσει, τῆς τῆς.

ΤΑ ΣΟΒΙΕΤ

Ἐκὸς ὁ πληθ
ἑσθέρωνσαν, ἐ
τῶν Ρωσικῶν
θυμῶν γ' ὅτι
Ἑλλὰδα ἀντι
τινες νὰ ἀναρῶ
ρετὴν ἐπιτιμῶν
ρῶν καὶ τὴν εἰ
σικῶν προδόντι
τόν ἀπὸ τῶν, ἔτ

Yunanca Embros gazetesinin 14/27 Mayıs 1919 tarihli nüshasında yer alan Manisa'nın işgal haberi.

مغنیسانک اشغالی

(از میر) شهرتک اشغالیله باشلایان اشغال حرکتی سوک کونلرده داهما متزایا- برشکلده توسع ایتمک باشلامشدر . (از میر) احوالی حقنده نظارت عأده سنه یکی بر معلومات وارد اولمادینی سوبله نیلمکله برابر یونان قوتلرینک (مغنیسا) ینده اشغال ایتمکلی و (از میر) جوارندن آیدین ولایتی داخلنه دوغرو الی، التمش کیلومتر قدر ایلرله دکاری موثوق آخبر التمشدر . یونان قوای اشغالیه سنک، اشغال حرکتی توقیف ایتمکینه دائر دوران آیدین شایعاته رغماً (مغنیسا) نکده اشغال ایتمش اولمادیکی کوزل کوستر- بیورکه یونانلیر، (از میر) وحوالیسی اشغال ایتمکله بردوام بولونمقده درلر . کونلر کچدیجه اک معمورواک زنگین شهرلرینک برربر اشغال ایلمسی، کیفیت اشغالیه درجه سی وماهیتی حقنده قارلریمزه بر فکر و بره- بیلیر ظننده یز .

*

منیسانک اشغالی

یونان قوای اشغالیه سی قطعانی اولکی کون منمندن حرکتله اهرطالم استاسیونینه واوراندن دخی مغنیسا ایتمقته متوجهماً قبل الزوال ساعت اون بر بمقده سنجاق مرکزینه مواصلت ایلمشدر .

منمندن قطعات عسکریه ایله برلک . کیدن آفسوس میتره پیلدی یواکیم آقندی و سائر مأمورین روحانیه و اهالی مملکت یونان عسکرینی ممرتله استقبال ایلمش والک ارفق بر حاقنه تک وقوعی مشاهه ایتماشدر . آسایش مملکت سوک درجه شایان منونیتدر . (تاروس) -- فرانسه دولت قهضمه سنک برنجی

“Manisa'nın İşgali” haberleri. Zaman, 27 Mayıs 1919; Ahenk, 27 Mayıs 1919.

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ŞAİRİ SIEGFRIED SASSOON VE BİR
GELİBOLU GAZİSİ¹****Mustafa Güllübağ²****Öz**

Bu makale bir Gelibolu gazisi olan Vivian de Sola Pinto'nun Gelibolu muharebelerinden sonra gönderildiği batı cephesinde takım komutanı ve daha sonra İngiliz Edebiyatı'nda savaşı eleştiren şiirleriyle şöhret sahibi olacak Siegfried Sassoon'la karşılaşmasını ele almaktadır. Vivian de Sola Pinto'dan haberdar oluşumuz onun muharebeler sırasında bir İngiliz askerinin, Türk nişancıya yaptığı riskli meydan okumayı özetleyen şiiri sayesinde. Şiir bizi Vivian de Sola Pinto'nun hayat hikâyesine oradan, biyografisine götürdü. Biyografisinden, askere gitme kararını alıncaya kadar geçen yaşamını kısaca gördükten sonra askere gidişi ve Siegfried Sassoon'un yardımcısı olarak atanışını ve aralarında geçen edebi sohbetlerini öğrenme imkânı buluyoruz. Sassoon çok bilinen bir şair olmasına rağmen kardeşinin Gelibolu'da vurulup, sonrasında ölmüş olması Sassoon'un hayatıyla ilgili çok fazla sözü geçen bir olay değildir. Bu araştırma Sassoon'un bu az bilinen yönü ve hemen hemen hiç bilinmeyen Gelibolu gazisi Vivian de Sola Pinto'nun şiirini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Savaş Şiiri, Siegfried Sassoon, Gelibolu, Gazi

**WORLD WAR I POET SIEGFRIED SASSOON AND A GALLİPOLİ
VETERAN****Abstract**

This article deals with the meeting of Gallipoli veteran Vivian de Sola Pinto who, after the Gallipoli battles, had been detailed to serve in the western front where Siegfried Sassoon, who would later become bitter critic of the war, happened to be his company commander. We get hold of Vivian de Sola Pinto by the poem he wrote during the Gallipoli battles where an English soldier challenges a Turkish sniper. This poem took us to Pinto's biography from which we got the details of

¹ *Gelibolu'nun İngiliz Yazarları* adlı eserimden genişletilerek düzenlenmiş olup, tüm çeviriler tarafıma aittir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, mgullubag@adu.edu.tr

his early years up to the time of his decision to join the army, his being detailed to 'A' company as second-in-command to Captain Siegfried Sassoon and their talks on literary matters. Despite the fact that Siegfried Sassoon is a well-known poet of the Great War, it is not widely known that his brother Hamo Sassoon was shot in Gallipoli and eventually died of wounds. This research also examines the poems written by Vivian de Sola Pinto and Siegfried Sassoon.

Keywords: World War I, War Poet, Siegfried Sassoon, Gallipoli, Veteran

Vivian'ın Öğrenciliği ve Okuma Merakı

Vivian de Sola Pinto 1898 yılında ailenin ikinci çocuğu olarak doğmuştur. Kendisini içe kapanık bir çocuk olarak tanımlayan Vivian bunun sebebini, bir miktar, miyop oluşuna bağlamıştı. Pinto'nun ilk hatıralarında şehir imgeleri baskındır ancak şehrin ötesindeki "sihirli bir yer" olan kırsala duyduğu özlem her zaman kendini hissettirir (Sola Pinto, 1969: 11). Vivian şiirlerinde kır yaşamını çocukluk hayalleriyle süsleyerek doğanın yenileyen enerjisini ve kır kokularını okurun hayalinde canlandırmaktadır. Belki miyopluğundan, belki de şehrin sokakları dışında gidecek yer bulamadığından Vivan'ın hayal dünyasını büyük oranda kitaplar doldurmuştur. Çocukluk hayali o kırsal yaşam, ömrünün son yıllarında yazdığı *Parıldayan Şehir* isimli kitabında hala sihirden bir şey kaybetmemiştir. Özlemine ömrünün son yıllarının birinde "Altmış yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen hala o iki heceye [kırsal] tazelik ve koku tutunmuş duruyor" (Sola Pinto, 1969: 11) diyerek özetliyordu.

Okuduğunu hatırladığı ilk eser *Mercan Adası*'na âşık olmuş ve daha sonra *İsviçreli Robinson Ailesi* ve *Hazine Adasını* okumuştur. *Kitchener ile Hartum'a* ve *Robertlerle Pretoria'ya* üzerinde çok etki yapmıştı, zira bu eserler gösterişli şapkalar ve türban giymiş kahramanların hikâyesiydi. Sonra hayatına Jules Verne girer ve *Deniz Altında Yirmi Bin Fersah ile Seksen Günde Devr-i Âlem* eserlerini okur. Macera eserleri bunlarla bitmez, Vivian *Kuzey Kutbunda İngilizler* ve *Bayrak Uğruna* adlı dönemin popüler eserlerini de okur. Oğlunun bu okuma sevgisini keşfeden babası ona dönemin çocuk dergilerinden *Chips*, *Comic Cuts*, *Ally Sopper* ve en çok sevdiğini söylediği *Chums* dergilerini sürekli alır. Babasının desteği bununla kalmaz, oğlunun okulunu yarım bırakmasına aldırılmaz ve askerdeyken *Times Literary Supplement*'ları düzenli olarak ulaştırır. Yaşı ilerledikçe okudukları arasına *Tristram Shandy*, *Gulliver'in Seyahatleri* ve *İlahi Komedy*

eklenir. Okuduğu kitapların çoğu evdeki kütüphanedendir. Bir işadami olan babası kendi rüyalarını oğlunda gerçekleştirmek istemektedir; onun seçimlerine müdahale etmediği gibi seçimlerinde destek olmaktadır. Esas niyeti her ne kadar oğlunun entelektüel bir asker olması idiyse de miyop olması bunu imkânsız kılmıştır.

1906 yılında girdiği sınavda tarih, edebiyat, Fransızca ve Latince kısmından çok başarılı puan almasına rağmen aritmetikten kötü sonuç almıştır. Bu durumu “Ta başından beri benim zihnim duygusal ve görseldi, sayısal sembollerin ruhsuz soyutlamaları hep itici gelmişti” (Sola Pinto, 1969: 75) diyerek özetlemiştir. Çocukken şiddete maruz kalan babası küçük Vivian’ı o dönem “değnek kullanımını” yasaklayan ender okullardan biri olan Üniversite Kolej Okulu’na verir. Aynı zamanda okul kolayca yürüme mesafesindedir. Orta Okul yıllarında H. G. Wells’in *Zaman Makinası*, *Dünyalar Savaşı* ve *Göklerdeki Savaş* eserlerini okuyup tartışır. Bunlar haricinde İngiliz ve Fransız edebiyatına ait sayısız eser okulun verdiği eğitime dâhildir.

Vivian, Kral Edward’ın öldüğü 1910 ile 1914 yılları arasında eğitimine aynı okulda devam eder. Zaten var olan edebiyat ilgisi babasının 1908’den itibaren abone olduğu *The Times Literary Supplement* ile gelişmektedir. Bu durumu “Babamdan alır almaz içeriğini büyük bir iştahla okuyordum” (Sola Pinto, 1969: 106) diye tarif eder. Bunlara ek olarak okul sıralarında Antik Klasikler derinlemesine incelenmektedir. Bunlar arasına Aristofanes’in *Bulutlar* ve *Kurbağalar*’ından Horace ve Eflatun’a kadar birçok edebiyat ve felsefe eseri de dâhil olmuştur. Vivian’ın Üniversite Kolej Okulu’ndaki eğitimi 1914 yazında sona erdiği günlerde Avusturya arşidükü cinayete kurban girmiştir. Dönemin etkili gazetesi *John Bull* “Cehenneme Git Sırbistan” başlığını atmıştır.

Savaş ve Üniversite Öğrenimi

Gelecek her ne kadar parlak görünmese de o günlerde Vivian hayatının en güzel günlerindeydi. Okulunu bitirmiş, hayatlarına yeni giren otomobillerin tadını çıkartmaya başlamışlardı. İngiliz vatandaşı dünya üzerinde neredeyse her yere pasaportsuz gidecek durumda, İngiliz parasının alım gücü de en yüksek seviyedeydi. Temmuz ayının sonuna doğru savaş sinyalleri yavaş yavaş etrafa yayılmaya başlıyordu. Dönemin ruhuna uygun olarak Vivian Rusya – Fransa – İngiltere müttefikliğini destekliyordu ve Avrupa kıtasındaki bu kargaşadan İngiltere’nin uzak durmasını isteyenlere anlam veremiyordu. 4 Ağustos günü İngiltere Almanya’ya savaş ilan etti.

Okula devam etme niyetinde olmayan Vivian'a savaş tek gerçeklik gibi görünüyordu ve Kitchener'ın asker toplama kampanyası çok ilgisini çekmişti. Vivian da o orduya katılmak için ilk asker alma ofisine gitti. Görme bozukluğundan dolayı anında reddedildi. Başka iki asker alma ofisinde şansını denedi ama başarılı olamadı. Bunu "Ağustos 1914'ünde İngiliz ordusunun gözlüklü bir asker için kullanım alanı yoktu" (Sola Pinto, 1969: 131) şeklinde ilginç bir ifadeyle özetlemişti.

Bu hayal kırıklığından sonra Oxford'a gidebilmek için hazırlıklara başlar Vivian. Çağdaş edebiyatın son ürünlerini büyük bir iştahla bitirmeye girişir. Bunlar arasında H. G. Wells, İbsen'den çeviriler, Joseph Conrad ve Compton Mackenzie bulunmaktadır. Biyografisinde, Mackenzie'nin ilk eserleri diye söz ettiği *Karnaval, Guy ve Pauline* ve *Uğursuz Sokak* adlı eserlerini okuduğunu belirtir. Ancak *Guy ve Pauline*'nin 1915 Mart ayında basıma hazır olduğunu Mackenzie'nin *Gelibolu Hatıraları*'ndan okuyoruz. *Guy ve Pauline*, Mackenzie'nin eserlerini sayarken araya karışmış gibi görünüyor. 1914 sonbaharında yeni okuluna yerleşmişti ancak "çok sayıda öğretim görevlisi ve mezun aday muharip hizmetlerde göreve gitmişlerdi" (Sola Pinto, 1969: 133). Okulda bulunanların büyük çoğunluğu gözlüklü ve askerliğe elverişli bulunmayan tiplerdi. Ancak Vivian burada çok mutlu olmaya başlamıştı bile; "Oxford'da insan öğrenci olmak zorundaydı ve ben doğuştan öğrenciydim" (Sola Pinto, 1969: 133) diyerek mutluluğunu tarif etmiştir. Görüldüğü gibi Vivian, yeni bir sosyal grubun içerisine girmiş olmasına rağmen, kendini oldukça rahat hissetmektedir. Bunun nedenini sosyolojik bağlamda açıklamak adına idiokültür ve diakültür kavramlarına değinmek yerinde olur. İdiokültür kavramı; kişinin doğuştan getirdiği ve hayatının her evresinde deneyimleyerek edindiği devingen zihinsel ve davranışsal öznel birikimi olarak tanımlanabilir. Diakültür kavramı ise, bir toplumun içerisinde, az ya da çok, benzer idiokültürlerin istemli istemsiz şekilde bir araya gelerek oluşturdukları sosyal gruplar olarak açıklanabilir. Vivian'ın ilk defa girdiği bu ortamda kısmen de olsa mutluluğunun sebebi entelektüel yatkınlığı olan, okumayı seven gözlüklü tipte idiokültürlerin bir araya gelmesi şekilde açıklanabilir (Bkz. Erkurt, 2017: 78-100; Erkurt, 2019: 34-50).

Her ne kadar kendi idiokültürüne benzer kişilerle birlikte yadırgamadığı bir diakültür grubunun içerisinde doğasına uygun bir iş yapıyor olsa da Vivian'a savaşın rahatsız edici haberleri ulaşmaktadır. Ruh halini o gün için "hallice" diye çevirebileceğimiz

quasiment heureux şeklinde Fransızca ifade etmiştir. Yeni yıl için Londra'ya döndüğünde, hava saldırıları henüz başlamadığından herkes işinde gücündedir ve “karne” hayatlarına henüz girmemiştir. Bu durumu “Aslında nüfusun büyük kısmı için gerçekten güzel bir savaştı” (Sola Pinto, 1969: 139) sözcükleriyle özetler. Askere alınmayan öğrenciler muhtemel bir ihtiyaç için küçük küçük eğitime tabii tutulmaktadırlar. Subay Eğitim Kampı adı verilen bu yarı askeri eğitim okulda devam etmektedir ve Vivian küçük bir miktarda maaş da almaktadır.

Askerliğe Kabulü ve Gelibolu'ya Sevki

Birkaç defa daha asker alma ofisine gider ve her defasında reddedilir. Ancak Vivian öyle kolay pes edenlerden değildir. Bir defasında iyi kalpli bir doktora rastlar ve o doktor göz muayene kartını Vivian'a verip birkaç dakika yalnız bırakır. Vivian karttaki ilk dört satırı ezberler ve muayeneden geçer. 1915 yılı Nisan ayında yedek subay olur.

Gerçek askeri eğitim bu aşamadan sonra başlamıştır. Gece operasyonları, sahte saldırılar, talimler ve tabii ki bot parlatma seansları. Tugaydaki ilk günlerdeki görevlerden biri alay denetlemesidir. Uzun boylu, yeni asteğmen Vivian Tugay binbaşısı ve kurmay yüzbaşı ile askeri denetlemeye çıkar. Üst rütbelerini betimleyişi şairanedir:

... bunların hepsi kırmızı spoletleri, çok iyi parlatılmış binici botları ve parlak mahmuzlarıyla ıslıl ıslıl parlıyorlardı. Bu benim kurmaylarla ilk temasımdı ve şimdi anlamıştım ki her piyade alayı iki savaşla meşgul olacaktı, biri Almanlara diğeri de Kurmaylara karşı (Sola Pinto, 1969: 148).

İçinde bulunduğu Royal Welch Fusilier birliği Gelibolu yolcusudur ve ilk birlikler Ağustos ayı sonlarında Suvla Körfezi'nde karaya çıkmışlardı. Vivian 2 Eylül 1915 günü Paddington İstasyonu'ndan ayrıldı.

Northdown adlı gemide Manş denizini geçerken denizaltı saldırısı alarmıyla yerlerinden fırlarlar ancak görünen obje denizaltı değil, bir balınadır. Eşlik eden gemi *Southdown* o kadar şanslı değildir. Yolculuğun üçüncü günü Akdeniz'de bir denizaltı tarafından batırılmıştır. Sekizinci gün Malta'nın Valetta limanına ulaştıklarında yalnızca birkaç subaya karaya çıkma izni verildi ve bir at arabasıyla kaleye gittiler. Orada “bir aile benzerliğim olmasını arzuladığım” dediği Pinto adlı on altıncı yüzyıl “Büyük Üstad”ın portresini görür. Oradan İskenderiye'ye ulaşırlar. Kubbeler, minareler, turkuaz rengi

deniz, palmyeler, develer ve yarı çıplak seyyar satıcılarıyla, John Hargrave gibi Vivian da, İskenderiye'yi bin bir gece masalı imgeleriyle ve "on dokuz yaşındaki genç bir adamın romantik gözüyle gördüm" (Sola Pinto, 1969: 159) diyerek hatırlar. 19 Eylül günü Mondros limanına ulaşırlar. Yine en büyüleyici unsur birçok anıda olduğu gibi, günbatımında adaların eşsiz manzarasıdır.

Gelibolu Dehşeti

3 Ekim günü sabahın ilk saatinde karaya çıkarlar. İlk uyarı Türk nişancılara karşı dikkatli olmaları yönünde olur. Gazi Baba isimli yerde kamp bulunmaktadır. Oradan güneye doğru bakınca tüm Suvla ve Anzak koylarını ve Gökçeada ve Semadirek adalarını görebilmektedir. "Deniz, Türk pozisyonlarını sürekli bombardıman altında tutan müttefik savaş gemileriyle doluydu. ... Türk toplarının hemen menzili dışında yeşil ve beyaza boyanmış, geceleri kızıl haçları aydınlatılan hastane gemiler vardı" (Sola Pinto, 1969: 165). Buraya kadar karşılaştığı tek sorun yoğun sıcakta yokuş çıkmak olmuştur ancak mücadele henüz yeni başlıyordu.

Yemekler çoğu zaman konserve olarak veriliyordu kutuların içi anında kum ve sineklerle doluyordu. Tüm birlik ishal ve dizanteriden perişan haldeydi. Tuvalet denen şey, üzerine direk uzatılmış açık siperlerdi. Bu vahim hali yine şiirsel imgelerle Vivian şöyle betimler: "Bu direk sıralarının üzerine korkuluklar sıra sıra sürekli oturuyorlardı, birçoğu dizanteriden yarı ölüydü: Goya'nın ölümle ilgili ruh halinin en korkunç perdesi ancak onları hakkıyla anlatabilirdi" (Sola Pinto, 1969: 166).

Vivian'ın yanında bu duruma ters düşen birisi vardı. Müfrezenin "Ginger" diye seslendiği Jenkins. Ginger'in hikâyesine geçmeden önce Vivan'ın gözünden mücadeleyi gözlemleyelim:

Ertesi gün Türk siperlerinden doksan metreden daha az mesafedeki ön safa tırmandık. İşte şimdi ilk defa siper savaşının rutiniyle tanışıyordum: gündüz zoraki tembellikle siperlerde veya kazıntı içlerinde saklanarak, gece aktiviteleriyle dönüşümlü olarak çalışma grupları ve gece devriyeleri olarak. Yedek subaylar sırası geldikçe nöbet subayı olarak gün batımından ve gün doğumundan bir saat öncesine kadar nöbet devralıyorlardı. Türkler mühimmat sıkıntısı çekmiyor ve kesintisiz tüfek ve makinalı ateşlerini kuvvetle sürdürüyorlardı. Gündüz boyu çok etkili nişancıları ve çok aktiflerdi ve vücudumuzun herhangi bir bölgesini ön hat siperi üzerinden ortaya çıkarma durumunda, oranın

vurulması kesindi. Benim müfrezemden arkadaşlarının “Ginger” Jenkins diye çağırdıkları neşeli kızıl saçlı bir asker bu uyarıyı ön hattaki ilk görevimizde ciddiye almadı ve siper üzerinden gözetleme yaptı. Tüfek çatırtısını duyduğumda ben bitişik hattaydım ve döndüğümde zavallı Ginger’i ateş basamağı üzerinde kan gölü içinde yatarken buldum. Sedyeciler tarafından götürülürken müfreze çavuşu ‘Guççuk bir at gadar guvvatlıydı. Heç dizangteri olmadıydı’” dedi. O an Rupert Brooke’u düşündüm (Sola Pinto, 1969: 167).

Bu anısını Gelibolu’da verilen mücadelenin ruhuyla birleştirerek bir şiire dönüştürmüş ve ona “Ginger” –Zencefil– adını vermişti. Gelibolu’daki mücadele sportmen centilmenliği içinde devam ediyordu. Bu bir çeşit oyundu ve oyuncular kurala uymak zorundaydılar. Kural ihlalinin bedeli ölümlerle veya sakatlanmayla ödeniyordu. Ginger Jenkins bunu hayatıyla ödeyenlerden olmuştu:

Ginger

‘Guççuk bir at gadar guvvatlıydı’ dedi çavuş,
‘Heç dizangteri olmadıydı’ ve şimdi
Nişancı hakladı onu, bak ölü yatıyor orada,
Siperin tabanında, alnı kanlar içinde.

Ruhsuz, kalın kafalı, leş gibi ağır,
Cahil tarla işçisi; yazık!
Çıkartın şapkaları, siz dünyaperestler, şu keseğe:
Oyununu oynadı.

Buradaki muharebelerin Batı cephesindekilerden çok farklı olduğunu Alan Patrick Herbert gibi Vivian de Sola Pinto da dile getirir. O günlerde Vivian, Alan Patrick’e nazaran daha genç bir askerdir, henüz on dokuz yaşındadır. Travmanın güvenli şehir ortamından koparak aniden savaşın ortasında kendini bulmakla ilintili olduğunu biyografisinde belirtir:

Fiziksel zorlukların haricinde, Batı Cephesinde hiç hissetmediğim korkunç bir yalıtılmışlık ve hayal kırıklığı hissi vardı. Zannederim, bir çeşit doğum-travması geçiriyordum. İngiltere’deki konforlu mahalleme ve bu rahatın bana bağlı olan göbek bağı kopmuştu ve ben sanki tehlikelerle dolu tehditkâr bir dünyada yalnız kalmıştım (Sola Pinto, 1969: 168).

Bu olumsuzluklardan kurtulmak için teselliye etrafındaki doğal güzelliklerde bulmuştur. Vivian gördüğü manzarayı yüzyıl(lar) sonrasına şiirsel bir dille şöyle anlatır:

Sonra Ege üzerindeki harikulade gün batışında buldum huzuru: 'gül, altın ve yeşil [rengi]' diye yazdım günlüğüme 'çelik grisi denizden yükselen iki dev nöbetçi Gökçeada ve Semadirek ile Athos dağı, aralarında ışıltıyla yükselen minicik koni'. Tüm varlığımın bir hayret ve güzellik hissiyle kaplandığını hissettim ancak hemen yanı başında savaşın sefaleti ve vahşeti; bunlar yanında kendime acıma duygum son derece önemsiz göründü, uçsuz bucaksız zaman denizinde yalnızca kabarcıklardı (Sola Pinto, 1969: 168).

Her ne kadar doğa tüm ihtişamıyla ışıdamaktaysa da acımasız bir savaş devam etmektedir. Vivian da bir asker olarak bazen intikale çıkmak, bazen de siper kazmak gibi görevlerini yerine getirmek zorundadır. Yazarı mutlu eden olaylardan biri ender olarak da olsa edebiyat ve sanatsever birkaç askere rastlamaktır. Bunlardan birisi askeri eğitim günlerinden beri arkadaşı olan Leicester Sanat Okulu öğrencisi Lunt Roberts, diğeri ise takım komutanı Yüzbaşı Rogers idi (Sola Pinto, 1969: 168-9). Onların Gelibolu'daki varlığını "onunla olan konuşmalarımın 1915 yılının korkunç sonbaharında bana müthiş derecede yardımı olmuştu" (Sola Pinto, 1969: 169) diyerek tarif etmiştir. Başka bir görevde karşılaştığı cesetler aslında ünlü şair Siegfried Sassoon'un şiirlerinde ve anılarında tarif ettiği korkunç manzaralardan farklı değildir:

18 Kasım günü Tuz Gölü yakınındaki ön siperin baya bir gerisindeki alana sabahın erken vaktinde kazı takımıyla birlikte gönderildim. Orada kahverengi çimenlerin üzerinde Worcester'lere ait olduğu söylenen açıkta yatan çok sayıda cesete rastladık. Ağustos ayındaki ilk çıkartmadan beri orada yatıyorlardı. Koku tahammül ötesiydi. Onları günlüğümde 'çürümekte olan kararmış dehşet verici yığınlar, eklemelerinden ayrılmış, acınası kollar ve bacaklar' şeklinde kaydettim. Yanı başlarında duran beyaz güneş şapkalarının sapaşğlam oluşları manzaranın kâbus havasına katkıda bulunuyorlardı. Bu cesetler hafızamdan silinmediler; o günden itibaren ben fedakârlık, şeref, zafer ve 'kınına

girmeyen kılıç'lar hakkındaki basmakalıp sözlere karşı mihenk taşı olmuştum. Tüm bu ifadeler artık benim için dehşet objelerine dönüşmüş güçlü kuvvetli genç insanların düşüncesiyle çıkmaz şekilde lekelenmişti (Sola Pinto, 1969: 169).

Birkaç gün sonra savaşın dehşeti doğanın gazabıyla birleşmişti. 26-7 Kasım günü başlayan tipi hem müttefik kuvvetleri hem de Türk tarafını ciddi şekilde hırpalamıştı. Vivian ve diğer muharip askerlere göre bu işin en güzel yanı sineklerden kurtulmuş olmalarıydı. Hava koşullarının bu ani değişikliği iki tarafı da perişan etmişti. "Türkler de bizim kadar sıkıntıda olmalıydılar çünkü tüfek ve makinalı ateşi durmuştu" (Sola Pinto, 1969: 169) diyerek durumu özetler. O gece yağmur kara dönüşür. "Giyislerimiz çamurdan muşambaya dönüşmüştü ve kısa sürede soğuktan donmuştu, zira etraf buz kesiyordu ve kar yağıyordu" (Sola Pinto, 1969: 170). Vivian 28 Kasım günü ilk defa geri çekilme ile ilgili dedikoduyu işittiğini not eder.

Vivian karanlıkta yolunu kaybetmişti ve çok üşüyordu. Uzun süre takımını bulmak üzere çabalamış ancak muvaffak olamamıştı. Savaşın insanı yürürken uyuyacak hale getiren tüketici etkisiyle bitap düşüp uykuya dalmıştı. Bir süre sonra büyük gürültülere uyanır ancak ayağa kalkamaz. Arkadaşı Anson ayaklarını ve ellerini kuvvetlice ovaladıktan sonra ayağa kalkmayı başarır. Küçük bir bomba çukurunu genişletip üzerine battaniye gerip, ellerinde kalan son konserve süt ve az miktardaki konyağı içerek o günü rüzgârdan korunaklı oyukta geçirirler. Gelibolu gazilerinin o günü "donmuş ayak günü" olarak uzun zaman hatırladıklarını ve "iki yüzden fazla askerin soğuktan" (Sola Pinto, 1969: 170) dolayı öldüğünü yazar not etmiştir. 30 Kasım akşamı buldukları yerden Kraliyet Sıhhiye Kuvvetleri onları alarak kıyıya götürür:

Günlüğüme 'ne sefil korkuluklar kalabalığıyız biz' diye yazdım birkaç gün sonra günlüğüme 'tüm erler kucak kucağa toplanmışlardı, soğuktan kurşuni renge dönmüş tenleri ve kirli paçavralar içinde bir adam yerde kıvrıyor feryat ediyordu'. Kraliyet Sıhhiye Taburu bize battaniyelerle ve sıcak çay kupalarıyla rahat sağlamaya çalışıyorlardı; ancak tipi tüm hızıyla sürüyordu ve yoğun soğuk vardı. Ertesi gece sedyelere anıldık ve salapuryalar bizi siperlerimizden sık sık

özlemle baktığımız hastane gemisine götürdü (Sola Pinto, 1969: 170).

Gelibolu'dan Ayrılış, Batı Cephesi Görevi ve Siegfried Sasson

Vivian, 2 Aralık günü mavi renkli hastane üniformasını giymiş Mısır'a doğru yol alıyordu. 4 Aralık'ta Mısır toprakları ufukta görünmüş ve 5 Aralık günü İskenderiye'ye giriş yapmıştı. Yirminci yaşını evden çok uzakta geçiren Vivian, 1916 yılının ilk haftalarını İskenderiye'de geçirdikten sonra nekahet dönemi için Luksor'a gönderildi. Vivian 1916'nın Paskalyası'nda bir açık hava sinemasında Çarli Çaplin filmi seyrettiğinden söz eder. Şehrin bir tarafının Bin Bir Gece Masallarını andırdığını, bir sokak sonrasının Paris bulvarlarından farksız olduğunu büyük bir heyecanla anlatmıştır Vivian. Ancak umumi yoksulluk her yerdedir ve şişkin karınlı kötü beslenmiş çocukların yüzlerinde sinek kaynamakta ve batıl inançlara göre yaşayan ebeveynler "sinekleri kovalamanın uğursuzluk" (Sola Pinto, 1969: 176) olduğuna inanmaktadırlar. Kültürel anlamda kendine çok şey katan Mısır'dan nihayet ayrılık zamanı gelir ve 1 Ekim'de *Letitia* isimli bir hastane gemisiyle İskenderiye'den ayrılır.

Mondros limanına geldiğinde, rüzgârda sallanan birkaç parçalanmış çadır tentesinden başka daha önceki gelişinden neredeyse hiç iz kalmamıştır. Vivian'ı Orada ilginç bir şey beklemektedir. Ünlü *Titanik* gemisinin ikizi *Brittanic* Mondros limanındadır. Diğer yaralılar ve hastalarla birlikte bu devasa gemiye nakledilir ve 10 Ekim günü İngiltere'ye olan yolculuğu başlar. Dönüş yolunda torpidoyla batırılan *Brittanic*, o dönem için rekor bir süre olan beş günde yazarımızı Southampton limanına ulaştırmıştır.

Mart 1917'de Batı cephesine gönderilir. Muharebe meydanında ilk defa bir tankla karşılaşır ve tankı "dışarı sarkan paletiyle çamura saplanmış bir canavar" (Sola Pinto, 1969: 191) olarak tanımlar. Nisan ayının sonuna doğru bağlı olduğu birlik ünlü edebiyat adamı Robert Graves'in de savaştığı Cambrai bölgesine doğru ilerler. Aylar sonra bir Temmuz günü kaldıkları otelde bir dergide Siegfried Sasson'un "Zafere" başlıklı şiirine rastlar ve "siper savaşının pisliği içinde birçok hassas ruhun özlediği güzel şeyleri dile getiren ilgi çekici bir şiirdi," (Sola Pinto, 1969: 205) diyerek şiirin temasını özetler. "Bu şairin izlenilmeyi hak eden biri olduğunu hissetmişim" (Sola Pinto, 1969: 205) der ve *Yaşlı Avcı* isimli şiir kitabından "Gıcık Herifler" başlıklı şiiri ve eleştirisini okur. Edebiyat

eğitimi almış ve almaya niyetli genç ve deneyimli bir asker olarak, muharebe meydanlarında çektikleri çilelere duyarsız olan, evlerinde güven içinde yaşayan insanlara yaptığı göndermeleri çok isabetli bulur: “Dergiden şiiri kestim ve ezberledim. İç acıtan cesetleri Suvla Körfezi’nde gördüğümde beri belli belirsiz zihnimde şekillenen bir şeyin kristalleşen maddesiydi sanki bu şiir” (Sola Pinto, 1969: 206) sözcükleriyle Vivian, Sassoon’un sözcük seçimi ve ifade gücünü onaylar.

Siegfried Sassoon’un küçük kardeşi Hamo Sassoon da ağabeyi gibi savaşa katılmış ve Kraliyet İstihkâm askeri olarak Gelibolu’ya gönderilmişti. Hamo’nun Siegfried Sassoon için kardeşten öte bir durumu vardı. Kendisi gibi homoseksüel olan Hamo aynı zamanda Siegfried Sassoon’un sırdaşydı. Bu sebepten kardeşinin ölümü Siegfried üzerinde yıkım etkisi yapmıştı. Siegfried cesur bir askerdi ve gece devriyeleri sırasında düşman siperlerine yaklaşıp siperden düşman askerini çekip almasından dolayı “Çılgın Jack” lakabıyla anılıyordu ve Hamo’nun kahramanlığı ondan geri kalmazdı:

Ağabeyi Siegfried’in Fransa’da yaptığı gibi, Hamo da sık sık kimsesiz bölgeye² sürünüyor ve en cesaret isteyen işleri sakın, sessiz ve alçakgönüllülükle hallediyordu. Ancak 28 Ekim günü Gelibolu’da tel döşemesi yaparken bacağında nişancı kurşunuyla vuruldu ve nişancının ateşini çekmesin diye kurtarma timinden yardım istememişti. Sonunda sargı yerine götürüldü ve o durumdaki halinden memnurluk doktoru mest etmişti. Tehlikeden kurtulmuş gibiydi ne var ki yara iltihap kapmıştı. 1 Kasım günü Hamo Sassoon İngiltere’ye dönen hastane gemisinden denize gömüldü (Egremont, 2005: 72-73).

Ve ünlü şair, Siegfried Sassoon, acısını iki-üç hafta sonra yazdığı “Kardeşime” başlıklı şiirinde şöyle tarif etmiştir:

Ver elini, kardeşim, yüzümü yokla;
Gözlerimin içine bak, ben utanmayayım diye.
Çünkü biz aşağılık olan her şeye son verdik;
Geldiğimiz yoldan dönüyoruz işte.

² No Man’s Land

Senin kaderin ölü askerlerin hayaletleriyle,
Ve ben savaş meydanlarında erkeklerin dövüşmek zorunda
olduğu yerde.
Karanlıkta defneyaprağından çelenk konmuş başını
görüyorum,
Ve ben kazanacağım ışığı senin zaferin sayesinde.

Kardeşinin denize gömülmesi Siegfried'i daha da üzmüştü. Ziyaret edebileceği bir mezar bile kalmamıştı geride.

İşte Vivian'ın izlenilmesi gereken dediği şair bu adamdı ve savaşın üçüncü yılının bir bahar gününde komutan yardımcısı olarak Siegfried Sassoon'un takımına atanmıştı. Sassoon'un ismini duyduğundaki heyecanı "Bu sözcüklere kulağımı kabarttım. *Yaşlı Avcı'nın* yazarının komutası altında görev yapmanın inanılmaz şansını elde etmiş olmam mümkün müydü?" sözcükleriyle tarif eder. Sonunda, yardımcısı olduğu komutan karşısındadır. "Kulübeden bir figür beni karşılamak için çıktı. Fiyakalı selamıma aldırılmayarak, elimi sıktı: 'Zannederim benim yeni yardımcım sensin. Daha önce hiç olmamıştı.'" (Sola Pinto, 1969: 220) der Sassoon. Bu mutluluğunu anılarını topladığı eserinde, adını Velmore olarak değiştirdiği Vivian'ı şöyle tarif etmiştir:

Ancak şimdi bir iyilik abidesi Velmore şeklinde gelmişti, çok geçmeden onsuz ne yapardım bilemiyorum demeye başladım kendi kendime. O, ikinci bir baş ve bir çift göz sahibi olmak gibi bir şeydi. Savaşın eğitimini böldüğü zaman Oxford'da bir akademik dönem bulunmuş uzun boylu, esmer genç biriydi Velmore. Görünüş itibarıyla askerden çok bilim adamıydı, (büyük oranda bunu gözlüklü olduğu için söylüyorum) günün birinde kürsüsü ve profesörlük makamı olabilecek birinin görüntüsü vardı (Sassoon, 1972: 629).

İki ferasetli insanın tahminleri doğru çıktı. Sassoon'un tahmin ettiği gibi Vivian de Sola Pinto Nottingham Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı profesörü oldu ve orada çalıştı. Aynı şekilde Vivian'ın tahmin ettiği gibi Sassoon da ünlü bir şair oldu. Vivian'daki şairlik yeteneğini fark ettiğinden olsa gerek Sassoon şiir yazma konusunda ona şu nasihati vermişti:

Şiir, insan durumunun gerçekliğinden doğmalıdır. Düz ve direkt dil kullanılmalı her türlü devrik yapı ve kullanımdan

düşük ifadeden salğından kaçır gibi kaçınılmalıdır. Ancak günlük dil, şiirin çıplak gerçeklik ve içtenliğı için uygundur. 'Nesnenin üzerinde olan bir gözle' yazmalıyız ve edebi temalardan kaçınılmalıyız (Sola Pinto, 1969: 221-2; Fussel, 1983: 159).

Vivian de Sola Pinto biyografisi olan *Parıldayan Şehir*'i takım komutanı Yüzbaşı Siegfried Sassoon'a atfetmiştir. Siegfried Sassoon 1967'de, Vivian de Sola Pinto 1963 yılında vefat etmiştir.

Kaynakça

- Egremont, M. (2005), *Siegfried Sassoon: A Life*, New York: Farrar, Straus And Giroux.
- Egremont, M. (2014), *Some Desperate Glory: The First World War The Poets Knew*, London: Picador.
- Erkurt, G. Ş. (2017), *Çevirmen İdiokültürü: Edebiyat Çevirisinde Kültür Aktarımı Mekanizması – Alman Edebiyatı Çevirileri Üzerinden Karşılaştırmalı İnceleme Yöntemi Denemesi*, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Erkurt, G. Ş. (2019), "Edebiyat İncelemesine Bütünsel Metodik Bir Öneri: İdiokültürel Eleştiri" *Ex Oriente Lux: Varianten Der Deutsch-Türkischen Begegnungen*, Berlin: Logos Verlag, Sayı 3, S. 39-50.
- Fussel, P. (1983), *Sassoon's Long Journey*, Hampshire: Faber & Faber.
- Graves, R. (1998), *Good-Bye To All That*, New York: Anchor Books.
- Hargrave, J. (1916), *At Suvla Bay*, London: Constable & Company.
- Herbert, A. P. (1916), *Half Hours At Helles*, Oxford: B. H. Blackwell.
- Hibberd, D. ve Onions, J. (1994), *Poetry Of The Great War*, New York: St Martin's Press.
- Mackenzie, C. (1929), *Gallipoli Memories*, London: Cassell And Company.
- Mcphail, H. ve Guest P. (2001), *Graves & Sasson*, South Yorkshire: Pen & Sword.
- Sassoon, S. (1972), *The Complete Memoirs Of George Sherston*, Croydon: Faber & Faber.
- Sola Pinto, Vivian De (1969), *The City That Shone*, London: Hutchinson & Co. Ltd.

**ÇEVRE KONUSUNUN SEÇİM BEYANNAMELERİNDEKİ YERİ:
24 HAZİRAN 2018 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİ ÖRNEĞİ**

**Alper UZUN¹
Oğuzhan ÖZKAN**

Öz

Bu araştırmanın odaklandığı temel konu, Türkiye'deki siyasi partilerin, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi için hazırladıkları seçim beyannamelerinde çevre konusuna ne kadar yer verdiklerini, çevre başlığı altında hangi kodları/temaları kullandıklarını ve ilgili kod/temaların beyannamelerde yer alan hem çevre bölümlerinin hem de genel metnin içerisindeki kullanım oranlarını tespit etmektir. Araştırmada yararlanılan veriler doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiş ve içerik analizi kullanılarak irdelenmiştir. Verilerin analizi sonucunda AK Parti'nin seçim beyannamesinde çevreyle ilgili en çok su kodunu, CHP, MHP ve İYİ Parti'nin enerji kodunu, HDP'nin ise doğa kodunu kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Beş siyasi partinin seçim beyannameleri incelendiği zaman, AK Parti, CHP, HDP ve İYİ Parti'nin seçim beyannamelerinde en çok geçen temanın ekosistem olduğu anlaşılmaktadır. Çevre kodlarının en fazla kullanıldığı beyanname, 1159 ile AK Parti'nin seçim beyannamesidir. Araştırma sonucunda partilerin ekonomi, iç ve dış siyaset gibi konulara kıyasla hem sayfa sayısı, hem başlığın bulunma sırası hem de görsel kullanım tercihleri anlamında çevre başlığını beyannamelerinde arka planda tuttıkları belirlenmiştir. Beyannamelerdeki kodlar incelendiğinde, hiçbir partinin biyogüvenlik, ekosistem yönetimi, çevre hukuku ve habitat kodlarını kullanmadığı görülmektedir. Benzer bir şekilde çevre konusunu doğrudan ilgilendiren başlıklar olan su/hava/toprak/görüntü/gürültü kirliliği kodlarının beyannamelerde yeterince kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle söz konusu siyasi partilerin çevre konusuna yaklaşımlarında bazı sorunların olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi, Çevre, İçerik Analizi, Siyasi Partiler, Seçim Beyannameleri.

**THE PLACE OF ENVIRONMENT IN ELECTIONS DECLARATIONS:
THE EXAMPLE OF 24 JUNE 2018 GENERAL PARLIAMENTARY
ELECTION****Abstract**

The main focus of this research to determine how much space is allocated to the environment issue, which codes and themes are used

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. E-posta: auzun@balikesir.edu.tr

under the environment heading and the usage rates of the relevant codes and themes in the electoral declarations, which have been prepared by the political parties in Turkey for June 24, 2018 General Parliamentary Election, both in the environmental sections and in the general text. The data used in the research were obtained by document analysis method and analyzed using content analysis. As a result of the analysis of the data, it is seen that AK Parti uses the water code, CHP, MHP and İYİ Parti energy code and HDP's nature code in the election declaration. When the election declarations of the five political parties are examined, it is understood that the ecosystem is the most common theme in the election declarations of AK Parti, CHP, HDP and İYİ Parti. The declaration using the most environmental codes is the election declaration of the AK Parti with 1159. As a result of the research, it was determined that the parties kept the environment title in the background in their declarations in terms of both the number of pages, the order of finding the title and the visual usage preferences compared to the subjects such as economy, domestic and foreign politics. When the codes in the declarations are examined, it is seen that no party uses biosecurity, ecosystem management, environmental law and habitat codes. Similarly, water / air / soil / image / noise pollution codes, which are directly related to environmental issues, were not used sufficiently in declarations. Therefore, it can be said that there are some problems in the approaches of these political parties to the environment subject.

Keywords: 24 June 2018 General Parliamentary Election, Environment, Content Analysis, Political Parties, Election Declarations.

Giriş

Sanayi Devrimi ile birlikte hız kazanan çevre sorunlarının dünyanın gündemine oturması için neredeyse iki asrın geçmesi beklenmiştir. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çevre sorunlarının ciddi bir sorun olarak algılanması ve bu konuda politikaların üretilmesinin ana nedeninin bu sorunların insanoğlunun gündelik yaşamına ve hayatına etki etmesi olduğu söylenebilir. 1970'li yılların başında çevre sorunlarının farkına varan ülkeler, bu sorunlarının sınır tanımayan boyutları karşısında, tek başlarına mücadele etmenin bir anlam ifade etmeyeceğinin farkına varmışlardır. Bunun sonucunda söz konusu olan ülkeler, Birleşmiş Milletler tarafından 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen uluslararası düzeyde ilk olan çevre konferansında bir araya

gelmişlerdir. Bilimsel düzeyde tartışılmaya başlanan çevre sorunları, akabinde toplumsal bir hareket olarak kendine yer bulmuş ve bu gelişmeler ışığında siyasal çevreci hareketler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak artık siyasi partiler de temel parti programlarında ve söylemlerinde çevre konusuna yer vermek zorunda kalmaya başlamışlardır.

Seçim beyannameleri; siyasi partilerin seçime girerken hazırlayıp yayınladıkları bir yol haritası gibidir ve seçmenlere ulaşmadaki önemli araçlardan birisidir. Beyannameler, siyasi partilerin gelecek için niyetlerini ve vaatlerini içeren metinlerdir ve seçim sürecinde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik planlarını ifade ettikleri araçlardan bir tanesidir (Şeşen ve Özkan Ertürk, 2017: 193). Özünde bu beyannameler, siyasi partiler açısından bir bağlayıcılık taşımamakla birlikte, parti programlarıyla uyumlu olarak siyasi partilerin seçim öncesi hazırladıkları ve iktidara geldikleri takdirde gerçekleştirmeyi düşündükleri vaatler bütününden oluşan bir metindir (Kavas ve Taşöz Düşündere, 2019: 1-2).

Türkiye'deki siyasi partilerin tarihsel süreçte genel veya yerel seçimler için hazırladıkları beyannameleri çeşitli yönleriyle araştıran çalışmalar bulunmaktadır. Seçim beyannamelerinin turizm (Aymanıkuy, Demirbulat ve Aymanıkuy, 2016; Yıldırım, Demirkol, Yıldırım ve Solmaz, 2016), politika (Hatipoğlu ve Luetgert, 2013; Tiyek, 2015; Akçay, 2018; Kavas, 2018), ormancılık (Atmış, 2008; Atmış ve Günşen, 2011; 2016), cinsiyet (Haspolat, 2015), çevre (Yıldırım ve Budak, 2010; Şeşen ve Özkan Ertürk, 2017) ve eğitim (Polat, Akkaya ve Binici, 2016) boyutuna odaklanan çalışmalar literatürde yer almaktadır. Ayrıca siyasi partilerin seçim beyannamelerini ekonomik, sosyal ve kültürel boyutuyla inceleyen (Vries, 1999; Özkaynar, 2015) araştırmalar mevcut olup, konuya ilişkin geniş perspektif sağlamak açısından literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadırlar.

Literatürde Türkiye'de 1965-2011 yılları arasında yapılan seçimlere yönelik hazırlanmış seçim beyannamelerini inceleyen kronolojik bir çalışma bulunmaktadır (Coşkun, 2013). Bununla birlikte çalışmaların çoğu özellikle 2014 ve sonrasındaki genel ve yerel seçimlere yoğunlaşmıştır (Haspolat, 2015; Tiyek, 2015; Atmış ve Günşen, 2016; Aymanıkuy, Demirbulat ve Aymanıkuy, 2016; Polat, Akkaya ve Binici, 2016; Yıldırım, Demirkol, Yıldırım ve Solmaz, 2016). Bu yoğunlaşmayı sağlayan sebepler arasında, 2014 yılından 2019 yılına kadar geçen 5 yıllık zaman zarfında, Türkiye'nin yoğun bir seçim sürecine girmiş olması ve yapılan bütün seçimlerin,

Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi Örneği

Türkiye'deki etkilerinin büyük boyutlarda olması söylenebilir. Sözü edilen 5 yıllık zaman dilimi içerisinde mahalli idareler, cumhurbaşkanı, milletvekili ve halkoylaması olmak üzere toplam 7 seçim yapılmıştır. 2014-2019 yılları arasında Türkiye'de yapılmış olan seçimler şunlardır:

- 30 Mart 2014 tarihinde Mahalli İdareler Genel Seçimleri,
- 10 Ağustos 2014 tarihinde 12. Cumhurbaşkanı Seçimi,
- 7 Haziran 2015 tarihinde 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi
- 1 Kasım 2015 tarihinde 26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi
- 16 Nisan 2017 tarihinde Anayasa Değişikliği Halkoylaması
- 24 Haziran 2018 tarihinde Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27.

Dönem Milletvekili Genel Seçimi

- 31 Mart 2019 tarihinde Mahalli İdareler Genel Seçimleri'dir.

Seçim beyannamelerinin incelenmesinde iki araştırma tekniği ön plana çıkmaktadır. Bunlar içerik ve söylem analizleridir. İçerik analizinin kullanıldığı çalışmalar nispeten daha çok olmakla birlikte (Vries, 1999; Atmış, 2008; Atmış ve Günşen, 2011; Hatipoğlu ve Luetgert, 2013; Özkaynar, 2015; Atmış ve Günşen, 2016; Aymankuy, Demirbulat ve Aymankuy, 2016; Polat, Akkaya ve Binici, 2016; Yıldırım, Demirkol, Yıldırım ve Solmaz, 2016; Şeşen ve Özkan Ertürk, 2017), bazı çalışmalarda söylem analizi tercih edilmiştir (Coşkun, 2013; Haspolat, 2015; Tiyek, 2015; Şahin, 2016; Akçay, 2018; Kavas, 2018). İçerik analizi yapılan çalışmalarda odaklanılan konuya ilişkin belirlenen kodların ve temaların seçim beyannamelerinde ne kadar kullanıldığı, partiler arasındaki farklılıklar ve kullanım miktarıyla farklılıkların nasıl yorumlanması gerektiği önemsenmiştir. Söylem analizi yapılan çalışmalarda ise özellikle seçim beyannamelerinde konuya ilişkin ön plana çıkan cümleler ve partilere göre ortaya çıkan farklılıklar ortaya konarak bu iki faktör yorumlanmıştır.

İlgili literatürde beyannamelerin incelenmesi ile ilgili bazı eksikliklerin göze çarptığını belirtmek mümkündür. Çalışmaların bazılarında kullanılan kodların tüm seçim beyannamesi içindeki payı belirtilmekle birlikte; ilgili kodların odaklanılan konuya dair beyannamelerde açılan başlığın içindeki oranları hiçbir çalışmada ortaya konmamıştır. Bu durum, bulguların yorumlanmasında eksiklik olarak görülebilir. Çünkü söz konusu başlıkların metnin bütünü dışında kendi içinde de ayrıca değerlendirilmesi, daha bütüncül ve sağlıklı yorumların yapılabilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle, bu araştırmada benimsenen kodlar, partilerin 24 Haziran 2018 Türkiye Genel Seçimi için hazırladıkları seçim beyannamelerinin tüm

metninin ve “çevre” başlığının içindeki payları dikkate alınarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Bu araştırmanın odaklandığı temel konu, Türkiye’deki siyasi partilerin, 24 Haziran 2018 Türkiye Genel Seçimi için hazırladıkları seçim beyannamelerinde çevre konusuna ne kadar yer verdikleri, çevre başlığı altında hangi kodları ve temaları kullandıkları ve ilgili kod ve temaların beyannamelerde yer alan hem çevre bölümlerinin hem de genel metnin içerisindeki kullanım oranlarını tespit etmektir. Araştırmada kullanılan çevre kavramı; insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, toplumsal, kültürel ve ekonomik ortam olarak ele alınmıştır.

Partilerin bir nevi yaşam sebebi olan siyaset ve iktidar kavramları, çevreyi hem etkilemekte hem de ondan etkilenmektedir. Nitekim iktidarın yöneldiği yapı olan toplumlar da çevreyle karşılıklı etkileşim halindedir. Bu denli bir öneme sahip çevre kavramının partilerin seçim beyannamelerindeki konumu, sözü geçen etkileşimin daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle, bu araştırmada seçim beyannamelerinde “çevre” konusu tercih edilmiş ve böylece ilgili literatüre katkı yapmak hedeflenmiştir.

Yöntem

Araştırmada yararlanılan veriler doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Doküman incelemesi yöntemi, araştırılması hedeflenen konuyla ilgili yazılı materyalleri (kitap, makale, rapor, proje, seçim afişleri, seçim beyannameleri, iş ilanları, duvar yazıları vb.) kapsamakta ve bu yazılı materyallerde verilmek istenen mesajları sayısallaştırarak aktarılmasına olanak sağlamaktadır (Özenç ve Özenç, 2013: 18; Yıldırım ve Şimşek, 2013: 259). Söz konusu sayısallaştırma, partilerin muhtelif konulara dair iletmek istedikleri mesajı ortaya koymakla kalmayıp, konuyla aralarındaki mesafenin belirlenmesi ve böylece konuya ne derece önem verdiklerinin de dolaylı olarak anlaşılmasını sağlamaktadır. Doküman incelemesindeki sayısallaştırma ise içerik analizi aracılığıyla yapılabilmektedir. Cohen, Manion ve Morrison da (2007) içerik analizinin tanımını sayısallaştırmanın sağladığı olanaklar çerçevesinde yapmıştır. Onlara göre içerik analizi yazılı dokümanların hem içeriklerinin hem de verilmek istenen mesajın özet şeklinde belirtilmesini sağlamaktadır (Cohen vd., 2007).

Bu araştırmada TBMM’de yer alan beş partinin 24 Haziran 2018’de yapılan genel seçimine yönelik hazırladıkları seçim

beyannameleri incelenmiştir. 24 Haziran 2018 tarihli 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi sonuçlarına göre geçerli oyların en az % 10'unu alan diğer bir ifade ile 10/06/1983 tarihli ve 18076 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre seçim barajını geçmiş olan siyasi partilerin beyannameleri içerik analizine tabi tutulmuştur. 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi'nde % 10 barajını geçen siyasi partiler aldıkları oy oranına göre şu şekildedir: Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) % 42.6, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) % 22.6, Halkların Demokratik Partisi (HDP) % 11.7, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) % 11.1 ve İYİ Parti % 10'dur. Çalışmanın bulguları açıklanırken söz konusu siyasi partiler alfabetik olarak sıralanmıştır.

Seçim beyannameleri internet ortamında partilerin resmi web sayfalarından elde edilmiştir. Araştırmada seçim beyannamelerindeki çevre başlığının kaç sayfadan oluştuğu, ilgili beyannamenin kaçınıcı bölümünde yer aldığı, çevreyle alakalı kodların ve temaların ne sıklıkta kullanıldığı, bunların hem çevre bölümü hem de genel metin içerisindeki yüzdeleri irdelenmiştir. Bu nedenle araştırmada nicel yöntemin ağır bastığı söylenebilir.

İçerik analizinde kodlar ve temaların oluşturulması büyük önem arz etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Çünkü analizin temeli bu iki önemli unsura dayanmaktadır. Bu araştırmada, dünyada çevre konusunda önemli kuruluşlar olan Uluslararası Doğa Koruma Birliği (International Union for Conservation of Nature-IUCN) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nda (United Nations Environment Programme-UNEP) yer alan çevre temaları içerik analizinde kullanılmıştır (Tablo 1 ve Tablo 2). Kodlar ve alt temalar ise (Tablo 3) araştırmacıların uzman görüşüne dayanarak oluşturulmuş ve sözü geçen temaların altında gruplanmıştır (Tablo 4). IUCN'de geçen canlı türleri, ormanlar ve biyoçeşitlilik temaları, ekosistemin kapsamına girmesi nedeniyle UNEP'te bulunan ekosistem teması altında alt tema olarak yer almışlardır. UNEP'te bulunan hava teması, iklim değişikliği teması altında bir alt tema olarak yer almış; çevre hukuku, küresel politika, ekosistem yönetimi ve haklar/insan hakları temaları ise bunların tümünü kapsayan çevre hukuku ve yönetimi teması altında toplanmıştır. Çalışmanın bulgular bölümünde, parti beyannamelerinde yer alan çevreye ilişkin tema, alt tema ve kodlar, beyannamelerin ana metnindeki tekrar sıklıkları göz önüne alınarak çoktan aza doğru sıralanmıştır. Örneğin AK Parti'nin seçim beyannamesinde, kapsadığı kodların en fazla tekrarlandığı *ekosistem* teması (toplam 275 kez), ilgili tabloda ilk sırada gösterilmiştir. Yine

aynı partinin beyannameinde en az kod tekrarı bulunan *çevre hukuku ve yönetimi* (toplam 51 kez) ise son sırada gösterilmiştir. Temaların/alt temaların içerdiği kodlar da beyanname ana metnindeki tekrar sayılarına göre kendi aralarında çoktan aza sıralanmıştır. Örneğin CHP'nin seçim beyannamei incelendiğinde *yeşil ekonomi* teması altında bulunan *sürdürülebilirlik* kodu, ana metinde en çok tekrarlanan kod olduğundan dolayı (17 kez) tabloda ilgili temanın altında birinci sırada yer almıştır.

Tablo 1. IUCN'de Yer Alan Çevre Temaları

Bilim ve Ekonomi	Biyçeşitlilik	Canlı Türleri	Çevre Hukuku
Deniz¹	Ekosistem Yönetimi²	Haklar/İnsan Hakları	İklim Değişikliği³
Korunan Alanlar	Küresel Politika	Ormanlar	

Tablo 2. UNEP'te Yer Alan Çevre Temaları

Afetler	Atık	Biyogüvenlik	Deniz ve Okyanuslar¹
Eğitim	Ekosistem²	Enerji	Hava
İklim Değişikliği³	İnceleme Altındaki Çevre	Kaynak Verimliliği	Kimyasallar
Su	Sürdürülebilir Kalkınma	Teknoloji	Ulaşım
Yeraltı Kaynakları	Yeşil Ekonomi		

Tablo 3. İçerik Analizinde Tercih Edilen Kodlar

Afet/Afetler	Ağaç	Anlaşma	Arıtma
Atık	Atıksu	Bilim ve ekonomi	Bitki
Biyçeşitlilik	Biyogüvenlik	Biyoloji/ Biyolojik	Çevre
Çevresel Etki Değerlendirmesi	Çevre Hukuku/ Çevresel Hukuk	Çevre Kirliliği	Çölleşme
Deniz	Doğa	Doğal	Dünya Miras/Mirası
Eğitim	Ekoloji-Ekolojik	Ekosistem	Ekosistem

¹ Bu temalar kendi aralarında gruplandırılmıştır.

² Bu temalar kendi aralarında gruplandırılmıştır.

³ Bu temalar kendi aralarında gruplandırılmıştır.

**Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018
Milletvekili Genel Seçimi Örneği**

			Yönetimi
Emisyon/Sera Gazı Emisyonu	Endemik	Enerji	Erozyon
Görüntü Kirliliği	Gürültü/ Gürültü Kirliliği	Habitat	Hava
Hava Kirliliği	Hayvan	İklim Değişikliği	Karbon Dioksit
Kaynak Verimi/ Verimliliği	Kimyasal	Kirlilik	Korunan Alan/Koruma Alanı
Kuraklık	Küresel Isınma	Küresel Politika/Siyaset	Milli Park
Orman	Sel	Sözleşme	Su
Su Kirliliği	Sulak Alan	Sürdürülebilir	Tabiat
Taşkın	Tatlı Su	Teknoloji	Toprak/ Toprak Kirliliği
Türler	Ulaşım	Yaban Hayatı/Vahşi Yaşam	Yenilenebilir
Yeraltı Kaynakları	Yeşil	Yeşil Ekonomi	Yönetim/İdare/ Hükümet ve Haklar/İnsan Hakları

Tablo 4. Çalışmadaki Temalar, Alt Temalar ve Kodlar

TEMALAR VE ALT TEMALAR	KODLAR
AFETLER	Afet/Afetler
	Erozyon
	Sel
	Taşkın
ÇEVRE	Atık
	Biyogüvenlik
	Çevre
	Çevre Kirliliği
	Görüntü Kirliliği
	Gürültü Kirliliği
	Hava Kirliliği
	Kimyasal
	Kirlilik
	Su Kirliliği

	Toprak Kirliliği
ÇEVRE HUKUKU VE YÖNETİMİ <i>Çevre Hukuku Küresel Politika Ekosistem Yönetimi Haklar/İnsan Hakları</i>	Anlaşma
	Aritma
	Atıksu
	ÇED
	Çevre Hukuku
	Ekosistem Yönetimi
	Hükümet ve Haklar/İnsan Hakları /Yönetim
	Küresel Politika
	Sözleşme
EKOSİSTEM <i>Biyçeşitlilik Ormanlar Canlı Türleri Ekosistem</i>	Ağaç
	Bitki
	Biyçeşitlilik
	Biyoloji/Biyolojik
	Doğa
	Doğal
	Ekoloji/Ekolojik
	Ekosistem
	Endemik
	Habitat
	Hayvan
	Orman
	Sulak Alan
	Tabiat
	Türler
Vahşi Yaşam/Yaban Hayatı	
Yeşil	
ENERJİ	Enerji
	Yenilenebilir
	Yeraltı Kaynakları
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ <i>Hava</i>	Çölleşme
	Emisyon/Sera Gazı Emisyonu
	Hava
	İklim Değişikliği
	Karbondioksit
	Kuraklık
	Küresel Isınma
	Ulaşım
KORUMA ALANLARI	Dünya Mirası
	Korunan Alan/Koruma Alanı
	Milli Park
SU	Deniz
	Su

**Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018
Milletvekili Genel Seçimi Örneği**

YEŞİL EKONOMİ	Bilim ve Ekonomi
	Eğitim
	Kaynak Verimi/Verimliliği
	Sürdürülebilir
	Teknoloji
	Toplumsal Cinsiyet
	Yeşil Ekonomi

Bulgular

AK Parti'nin Seçim Beyannamesinde Çevre Konusu

AK Parti'nin 24 Haziran 2018 Genel Seçimine yönelik hazırladığı beyanname toplam 360 sayfadan oluşmaktadır. 360 sayfalık beyannamede toplam 8 bölüm bulunmakta olup 89.565 kelime mevcuttur. Çevreyi ilgilendiren kısım ise 6. bölümde yer alan "Çevre, Şehircilik ve Yerel Yönetimler" başlığı altındaki "Çevrenin ve Doğal Kaynakların Korunması", "Çevre ve Doğal Kaynak Yönetimi" ve "Küresel Isınma ve İklim Değişikliği" alt başlıklarında yer almaktadır. Bu alt başlıklar ilgili beyannamenin 242 ile 253. sayfaları arasındadır ve bu alt başlıklardaki toplam kelime sayısı 3379'dur. Çalışma için belirlenen kod ve temalar ise bu alt başlıklar altında 362 kez geçmektedir. Kod ve temalar toplam metnin %0.40'ını, çevre bölümünün ise %10.71'ini teşkil etmektedir (Tablo 5).

AK Parti'nin 2018 seçim beyannamesinde en fazla geçen tema ekosistemdir. Bu tema içinde ilgili kodlar toplam 275 kez geçmektedir. Beyannamede en az geçen tema ise 51 kodla *çevre hukuku ve yönetimidir* (Tablo 5).

Tablo 5. AK Parti'nin Seçim Beyannamesinin Ana Metni ile Çevre Kısımındaki Kodlar, Temalar ve Alt Temaların Yinelenme Sayıları ve Oranları

Temalar ve Alt Temalar	Kodlar	Toplam Metin İçinde Geçme Sıklığı	Toplam Metin İçindeki Oranı (%)	Çevre Bölümünde Geçme Sıklığı	Çevre Bölümündeki Oranı (%)
	Doğal	63	0.07033	9	0.26635
	Hayvan	41	0.04577	17	0.50310
	Yeşil	39	0.04354	11	0.32554
	Orman	38	0.04242	33	0.97662
	Tabiat	20	0,02233	15	0.44391

EKOSİSTEM Biyçeşitlilik Ormanlar Canlı Türleri Ekosistem	Biyoloji/ Biyolojik	15	0.01674	13	0.38472
	Ekosistem	12	0.01339	2	0.05918
	Bitki	12	0.01339	2	0.05918
	Ağaç	11	0.01228	8	0.23675
	Yaban Hayatı/ Vahşi Yaşam	11	0.01228	5	0.14797
	Türler	6	0.00669	2	0.05918
	Doğa	4	0.00446	0	0
	Ekoloji/ Ekolojik	2	0.00223	1	0.02959
	Sulak Alan	1	0.00111	1	0.02959
	Biyçeşitlilik	0	0	0	0
	Habitat	0	0	0	0
	Endemik	0	0	0	0
Temanın Toplamı		275	0,30696	119	3,52168
SU	Su	195	0.21771	22	0.65108
	Deniz	50	0,05582	7	0.20716
Temanın Toplamı		245	0,27353	29	0,85824
ÇEVRE	Çevre	100	0,11165	36	1,06540
	Atık	56	0,06252	31	0,91743
	Toprak Kirliliği	6	0,00669	6	0,17756
	Kimyasal	5	0,00558	0	0
	Çevre Kirliliği	3	0,00334	0	0
	Gürültü Kirliliği	3	0,00334	3	0,08878
	Kirlilik	2	0,00223	1	0,02959
	Görüntü Kirliliği	1	0,00111	0	0
	Biyogüvenlik	0	0	0	0
	Su Kirliliği	0	0	0	0
Hava Kirliliği	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		176	0,19646	77	2,27876
ENERJİ	Enerji	123	0,13733	11	0,32554
	Yenilenebilir	17	0,01898	2	0,05918
	Yer Altı Kaynakları	5	0,00558	1	0,02959
Temanın Toplamı		145	0,16189	14	0,41431
YEŞİL EKONOMİ	Sürdürülebilir	44	0,04912	12	0,35513
	Teknoloji	17	0,01898	2	0,05918
	Bilim ve Ekonomi	10	0,01116	10	0,29594
	Eğitim	6	0,00669	6	0,17756
	Yeşil Ekonomi	1	0,00111	1	0,02959
	Toplumsal Cinsiyet	1	0,00111	0	0
	Kaynak Verimi/Verimliliği	1	0,00111	1	0,02959
Temanın Toplamı		80	0,08928	32	0,94699

**Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018
Milletvekili Genel Seçimi Örneği**

AFETLER	Afet/Afetler	56	0.06252	2	0.05918
	Sel	7	0.00781	5	0.14797
	Taşkın	6	0.00669	6	0.17756
	Erozyon	5	0.00558	4	0.11837
Temanın Toplamı		74	0,0826	17	0,50308
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ Hava	İklim Değişikliği	21	0.02344	8	0.23675
	Hava	12	0.01339	9	0.26635
	Kuraklık	7	0.00781	2	0.05918
	Karbondioksit	5	0.00558	0	0
	Emisyon/Sera Gazı Emisyonu	5	0.00558	5	0.14797
	Ulaşım	4	0.00446	2	0.05918
	Küresel Isınma	3	0.00334	2	0.05918
Çölleşme	2	0.00223	2	0.05918	
Temanın Toplamı		59	0,06583	30	0,88779
KORUMA ALANLARI	Dünya Mirası	29	0.03237	0	0
	Korunan Alan/Koruma Alanı	19	0.02121	15	0.44391
	Milli Park	6	0.00669	5	0.14797
Temanın Toplamı		54	0,06027	20	0,59188
ÇEVRE HUKUKU VE YÖNETİMİ Çevre Hukuku Küresel Politika Ekosistem Yönetimi Haklar/İnsan Hakları	Atıksu	19	0.02121	10	0.29594
	Yönetim Hükümet ve Haklar	16	0.01786	0	0
	İnsan Hakları				
	Arıtma	7	0.00781	7	0.20716
	Anlaşma	4	0.00446	4	0.11837
	ÇED	3	0.00334	2	0.05918
	Küresel Politika	1	0.00111	0	0
	Sözleşme	1	0.00111	1	0.02959
	Çevre Hukuku	0	0	0	0
Ekosistem Yönetimi	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		51	0,0569	24	0,71024
Genel Toplam		1159	1.29403	362	10.71322

Tablo 6 incelendiğinde AK Parti'nin seçim beyannamesinde en çok geçen çevre kodunun "su" olduğu görülmektedir (195 kez). *Su kirliliği, hava kirliliği, biyoçeşitlilik* gibi kodlar beyannamede bulunmamaktadır. Tablo 7'ye göre çevre başlığında en çok geçen kod ise *çevredir* (36 kez). Bu kısımda özellikle *doğa* kodunun geçmemesi dikkat çekicidir.

Tablo 6. AK Parti'nin seçim beyannamesinde en çok geçen beş çevre kodu

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Su	195
Enerji	123
Çevre	100
Doğal	63
Atık	56

Tablo 7. AK Parti'nin seçim beyannamesinin çevreyle ilgili bölümünde en çok geçen kodlar

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Çevre	36
Orman	33
Atık	31
Su	22
Hayvan	17

CHP'nin Seçim Beyannamesinde Çevre Konusu

CHP'nin 24 Haziran 2018 Genel Seçimi için hazırladığı beyanname toplam 244 sayfadan ve 29.921 kelimedenden oluşmaktadır. Söz konusu beyannamede 11 bölüm bulunmaktadır ve çevre konusunu içeren ana başlık, 11. kısımda “Doğa Dostu Bir Yaşam” başlığı altında yer almaktadır. Bu başlık, beyannamenin 220 ila 226. sayfaları arasındadır ve başlıktaki toplam kelime sayısı 1033’tür. Belirlenen kod ve temalar ise bu başlık altında 110 kez geçmektedir. Çevre bölümü içinde geçen kod ve temalar toplam metnin %0.36’sını, çevre bölümünün ise %10.65’ini teşkil etmektedir (Tablo 8).

CHP'nin seçim beyannamesinde en çok bulunan tema 108 toplam kod içeren *ekosistem*dir. En az geçen tema ise sadece 1 kod içeren *koruma alanları*dır (Tablo 8).

Tablo 8. CHP'nin Seçim Beyannamesinin Ana Metni ile Çevre Kısımındaki Kodlar, Temalar ve Alt Temaların Yinelenme Sayıları ve Oranları

Temalar ve Alt Temalar	Kodlar	Toplam Metin İçinde Geçme Sıklığı	Toplam Metin İçinde Oranı (%)	Çevre Bölümünde Geçme Sıklığı	Çevre Bölümündeki Oranı (%)
	Doğa	25	0,08355	16	1.54888
	Orman	25	0,08355	1	0.09680
	Doğal	17	0,05681	7	0.67763

**Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018
Milletvekili Genel Seçimi Örneği**

EKOSİSTEM Biyçeşitlilik Ormanlar Canlı Türleri Ekosistem	Hayvan	15	0,05013	7	0.67763
	Yeşil	8	0,02673	2	0.19361
	Ekosistem	5	0,01671	1	0.09680
	Ekoloji/Ekolojik	3	0,01002	3	0.29041
	Ağaç	2	0,00668	0	0
	Türler	2	0,00668	2	0.19361
	Yaban Hayatı/ Vahşi Yaşam	2	0,00668	1	0.09680
	Biyoloji/Biyolojik	1	0,00334	1	0.09680
	Bitki	1	0,00334	0	0
	Biyçeşitlilik	1	0,00334	0	0
	Endemik	1	0,00334	1	0.09680
	Tabiat	0	0	0	0
	Sulak Alan	0	0	0	0
	Habitat	0	0	0	0
Temanın Toplamı		108	0,3609	42	4,06577
SU	Su	25	0.08355	8	0.77444
	Deniz	17	0.05681	2	0.19361
Temanın Toplamı		42	0,14036	10	0,96805
ENERJİ	Enerji	37	0.12365	13	1.25847
	Yenilenebilir	2	0,00668	1	0.09680
	Yer Altı Kaynakları	0	0	0	0
Temanın Toplamı		39	0,13033	14	1,35527
ÇEVRE	Çevre	20	0.06684	5	0.48402
	Atık	6	0.02005	4	0.38722
	Kimyasal	2	0,00668	0	0
	Toprak Kirliliği	2	0,00668	1	0.09680
	Gürültü Kirliliği	2	0,00668	0	0
	Kirlilik	1	0,00334	0	0
	Hava Kirliliği	1	0,00334	1	0.09680
	Biyogüvenlik	0	0	0	0
	Su Kirliliği	0	0	0	0
	Çevre Kirliliği	0	0	0	0
Görüntü Kirliliği	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		34	0,11361	11	1,06484
YEŞİL EKONOMİ	Sürdürülebilir	17	0.05681	3	0.29041
	Teknoloji	4	0.01336	4	0.38722
	Yeşil Ekonomi	2	0,00668	1	0.09680
	Bilim ve Ekonomi	2	0,00668	2	0.19361
	Toplumsal Cinsiyet	2	0,00668	0	0
	Eğitim	0	0	0	0
	Kaynak Verimi/Verimliliği	0	0	0	0
Temanın Toplamı		27	0,09021	10	0,96804

ÇEVRE HUKUKU VE YÖNETİMİ Çevre Hukuku Küresel Politika Ekosistem Yönetimi Haklar/İnsan Hakları	Yönetim Hükümet ve Haklar İnsan Hakları	15	0.05013	0	0
	ÇED	4	0.01336	3	0.29041
	Aritma	3	0.01002	2	0.19361
	Atıksu	2	0,00668	1	0.09680
	Anlaşma	1	0,00334	0	0
	Çevre Hukuku	0	0	0	0
	Ekosistem Yönetimi	0	0	0	0
	Küresel Politika	0	0	0	0
	Sözleşme	0	0	0	0
Temanın Toplamı		25	0,08353	6	0,58082
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ Hava	İklim Değişikliği	13	0.04344	7	0.67763
	Karbondioksit	4	0.01336	3	0.29041
	Emisyon/Sera Gazı Emisyonu	1	0,00334	1	0.09680
	Hava	1	0,00334	1	0.09680
	Kuraklık	1	0,00334	1	0.09680
	Çölleşme	0	0	0	0
	Küresel Isınma	0	0	0	0
	Ulaşım	0	0	0	0
Temanın Toplamı		20	0,06682	13	1,25844
AFETLER	Afet/Afetler	10	0.03342	1	0.09680
	Erozyon	2	0,00668	2	0.19361
	Sel	1	0,00334	1	0.09680
	Taşkın	0	0	0	0
Temanın Toplamı		13	0,04344	4	0,38721
KORUMA ALANLARI	Dünya Mirası	1	0,00334	0	0
	Korunan Alan/Koruma Alanı	0	0	0	0
	Milli Park	0	0	0	0
Temanın Toplamı		1	0,00334	0	0
Genel Toplam		309	1.03271	110	10.64859

Beyanname ana metninde 37 kez geçen *enerji*, en fazla tekrarlanan koddur (Tablo 9). *Milli park, koruma alanı, küresel ısınma* gibi kodların beyannamede hiç kullanılmadığı görülmektedir. Çevre kısmında en çok tekrarlanan kod ise *doğadır* (16 kez- Tablo 10). Bu kısımda *ağaç, bitki, çevre kirliliği* gibi kodların hiç geçmediği görülmektedir.

Tablo 9. CHP'nin seçim beyannamesinde en çok geçen beş çevre kodu

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Enerji	37
Doğa	25
Orman	25
Su	25
Çevre	20

Tablo 10. CHP'nin seçim beyannamesinin çevreyle ilgili bölümünde en çok geçen kodlar

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Doğa	16
Enerji	13
Su	8
Doğal	7
Hayvan	7

HDP'nin Seçim Beyannamesinde Çevre Konusu

HDP'nin 24 Haziran 2018 Genel Seçimi için hazırladığı beyanname 92 sayfadan ve 9.117 kelimedenden oluşmaktadır. Bu beyanname toplam 15 bölüm bulunmaktadır ve çevre konusunu içeren başlık, 8. bölümdeki “*En Güzel Ülke Doğa Haklarının Korunduğu Ülkedir*” ana başlığındadır. Bu başlık 56 ile 61. sayfalar arasında kapsamaktadır. İlgili başlıktaki toplam kelime sayısı 481'dir. Çevreye ilişkin kod ve temalar bu başlık altında 49 kez geçmektedir. Çevre bölümü içinde geçen kod ve temalar toplam metnin %0.53'ünü, çevre bölümünün ise %10.18'ini oluşturmaktadır (Tablo 11).

HDP'nin seçim beyannamesinde en çok bulunan tema toplam 50 kod içeren *ekosistemdir*. *Afetler* temasında yer alan kodların beyannameye hiç geçmediği görülmektedir (Tablo 11).

Fotoğraf 1'de HDP'nin 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi için hazırladığı beyannameye çevre bölümünde yer alan bir çizim yer almaktadır. Beş siyasi partinin beyannameleri incelendiğinde çevreyle ilgili tek görselin HDP'nin seçim beyannamesindeki söz konusu çizim olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 1. HDP'nin Seçim Beyannamesinin Çevre Hakkındaki Bölümüne Ait Bir Çizim

Tablo 11. HDP'nin Seçim Beyannamesinin Ana Metni ile Çevre Kısımındaki Kodlar, Temalar ve Alt Temaların Yinelenme Sayıları ve Oranları

Temalar ve Alt Temalar	Kodlar	Toplam Metin İçinde Geçme Sıklığı	Toplam Metin İçinde Oranı (%)	Çevre Bölümünde Geçme Sıklığı	Çevre Bölümündeki Oranı (%)
EKOSİSTEM Biyçeşitlilik Ormanlar Canlı Türleri Ekosistem	Doğa	17	0.18646	5	1.03950
	Hayvan	12	0.13162	8	1.66320
	Ekoloji/Ekolojik	7	0.07677	3	0.62370
	Doğal	6	0.06581	4	0.83160
	Orman	5	0.05484	4	0.83160
	Yeşil	1	0.01096	0	0
	Ekosistem	1	0.01096	1	0.20790
	Ağaç	1	0.01096	0	0
	Tabiat	0	0	0	0
	Biyoloji/Biyolojik	0	0	0	0
	Bitki	0	0	0	0
	Biyçeşitlilik	0	0	0	0
	Türler	0	0	0	0
	Sulak Alan	0	0	0	0
	Yaban Hayatı/Vahşi Yaşam	0	0	0	0
Habitat	0	0	0	0	
Endemik	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		50	0,54838	25	5,1975
SU	Su	17	0.18646	8	1.66320
	Deniz	0	0	0	0
Temanın Toplamı		17	0,18646	8	1,6632
ÇEVRE HUKUKU VE YÖNETİMİ Çevre Hukuku Küresel Politika Ekosistem	Yönetim Hükümet ve Haklar İnsan Hakları	9	0.09871	4	0.83160
	Anlaşma	1	0.01096	1	0.20790
	ÇED	1	0.01096	1	0.20790
	Aritma	0	0	0	0
	Atıksu	0	0	0	0
	Çevre Hukuku	0	0	0	0
Ekosistem	0	0	0	0	

**Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018
Milletvekili Genel Seçimi Örneği**

Yönetimi Haklar/İnsan Hakları	Yönetimi				
	Küresel Politika	0	0	0	0
	Sözleşme	0	0	0	0
Temannın Toplamı		11	0,12063	6	1,2474
ENERJİ	Enerji	5	0.05484	3	0.62370
	Yer Altı Kaynakları	1	0.01096	1	0.20790
	Yenilenebilir	0	0	0	0
Temannın Toplamı		6	0,0658	4	0,8316
ÇEVRE	Atık	4	0.04387	3	0.62370
	Çevre	1	0.01096	1	0.20790
	Kirlilik	1	0.01096	1	0.20790
	Kimyasal	0	0	0	0
	Biyogüvenlik	0	0	0	0
	Toprak Kirliliği	0	0	0	0
	Su Kirliliği	0	0	0	0
	Çevre Kirliliği	0	0	0	0
	Gürültü Kirliliği	0	0	0	0
	Görüntü Kirliliği	0	0	0	0
	Hava Kirliliği	0	0	0	0
Temannın Toplamı		6	0,06580	5	1,0395
YEŞİL EKONOMİ	Toplumsal Cinsiyet	2	0.02193	0	0
	Bilim ve Ekonomi	1	0.01096	1	0.20790
	Teknoloji	1	0.01096	0	0
	Eğitim	1	0.01096	0	0
	Yeşil Ekonomi	0	0	0	0
	Sürdürülebilir	0	0	0	0
	Kaynak Verimi/Verimliliği	0	0	0	0
Temannın Toplamı		5	0,05481	1	0,2079
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ Hava	Hava	1	0.01096	0	0
	İklim Değişikliği	0	0	0	0
	Küresel Isınma	0	0	0	0
	Çölleşme	0	0	0	0
	Kuraklık	0	0	0	0
	Karbondioksit	0	0	0	0
	Emisyon/Sera Gazı Emisyonu	0	0	0	0
	Ulaşım	0	0	0	0
Temannın Toplamı		1	0.01096	0	0
KORUMA ALANLARI	Dünya Mirası	1	0.01096	0	0
	Korunan Alan/Koruma Alanı	0	0	0	0
	Milli Park	0	0	0	0
Temannın Toplamı		1	0.01096	0	0
	Afet/Afetler	0	0	0	0

AFETLER	Erozyon	0	0	0	0
	Taşkın	0	0	0	0
	Sel	0	0	0	0
Temanın Toplamı		0	0	0	0
Genel Toplam		97	1.06394	49	10.18711

Beyanname ana metninde 17’şer kez geçen *doğa* ve *su* en fazla tekrarlanan kodlardır (Tablo 12). *Yaban hayatı, koruma alanı, deniz, çevre kirliliği, çölleşme* gibi kodların beyannamede yer almadığı görülmektedir. 8’er kez tekrarlanan *hayvan ve su* kodları çevre kısmında en çok yinelenen kodlardır (Tablo 13). Bu kısımda *ulaşım, sel, dünya mirası* gibi kodların kullanılmadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 12. HDP’nin seçim beyannamesinde en çok geçen beş çevre kodu

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Doğa	17
Su	17
Hayvan	12
Ekoloji/ Ekolojik	7
Doğal	6

Tablo 13. HDP’nin seçim beyannamesinin çevreyle ilgili bölümünde en çok geçen kodlar

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Hayvan	8
Su	8
Doğa	5
Doğal	4
Orman	4

İYİ Parti’nin Seçim Beyannamesinde Çevre Konusu

İYİ Parti’nin 24 Haziran 2018 Genel Seçimi için hazırladığı beyanname toplam 239 sayfadan ve 29.295 kelimedenden oluşmaktadır. Bu beyannamede toplam 16 bölüm bulunmaktadır ve çevre konusunu içeren başlık, 10. bölümdeki “İklim Değişikliği ve Çevre” ana başlığındadır. Başlık 90 ila 92. sayfalar arasını kapsamaktadır. İlgili başlıktaki toplam kelime sayısı 315’tir. Çevreye ilişkin kod ve temalar bu başlık altında 49 kez geçmektedir. Çevre bölümü içinde geçen kod ve temalar toplam metnin %0.13’ünü, çevre bölümünün ise %12.38’ini oluşturmaktadır (Tablo 17).

İYİ Parti’nin seçim beyannamesinde en çok bulunan tema toplam 110 kod içeren *ekosistemdir*. *Afetler* temasında ise sadece 1 kodun beyannamede geçtiği görülmektedir (Tablo 17).

Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018
Milletvekili Genel Seçimi Örneği

Tablo 14. İYİ Parti'nin Seçim Beynamesinin Ana Metni ile Çevre Kısımındaki Kodlar, Temalar ve Alt Temaların Yinelenme Sayıları ve Oranları

Temalar ve Alt Temalar	Kodlar	Toplam Metin İçinde Geçme Sıklığı	Toplam Metin İçinde Oranı (%)	Çevre Bölümünde Geçme Sıklığı	Çevre Bölümündeki Oranı (%)
EKOSİSTEM Biyçeşitlilik Ormanlar Canlı Türleri Ekosistem	Hayvan	36	0.12288	0	0
	Doğal	30	0.10240	1	0.31746
	Orman	10	0.03413	8	2.53968
	Ekoloji/Ekolojik	8	0.02730	5	1.58730
	Doğa	7	0.02389	0	0
	Bitki	7	0.02389	0	0
	Ağaç	6	0.02048	6	1.90476
	Ekosistem	3	0.01024	1	0.31746
	Yeşil	2	0.00682	0	0
	Yaban Hayatı/Vahşi Yaşam	1	0.00341	0	0
	Tabiat	0	0	0	0
	Biyoloji/Biyolojik	0	0	0	0
	Biyçeşitlilik	0	0	0	0
	Türler	0	0	0	0
	Sulak Alan	0	0	0	0
Habitat	0	0	0	0	
Endemik	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		110	0,37544	21	6,66666
ENERJİ	Enerji	65	0.22188	3	0.95238
	Yenilenebilir	7	0.02389	1	0.31746
	Yer Altı Kaynakları	0	0	0	0
Temanın Toplamı		72	0,24577	4	1,26984
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ Hava	Ulaşım	27	0.09216	0	0
	Karbondioksit	10	0.03413	5	1.58730
	Emisyon/Sera Gazı Emisyonu	4	0.01365	1	0.31746
	İklim Değişikliği	3	0.01024	0	0
	Çölleşme	1	0.00341	1	0.31746
	Hava	1	0.00341	1	0.31746
	Küresel Isınma	0	0	0	0
	Kuraklık	0	0	0	0
Temanın Toplamı		46	0.157	8	2.53968
SU	Su	25	0.08533	0	0
	Deniz	18	0.06144	0	0
Temanın Toplamı		43	0,14677	0	0

ÇEVRE	Çevre	16	0.05461	4	1.26984
	Toprak Kirliliği	5	0.01706	1	0.31746
	Atık	4	0.01365	0	0
	Çevre Kirliliği	1	0.00341	1	0.31746
	Biyogüvenlik	0	0	0	0
	Görüntü Kirliliği	0	0	0	0
	Gürültü Kirliliği	0	0	0	0
	Hava Kirliliği	0	0	0	0
	Kimyasal	0	0	0	0
	Kirlilik	0	0	0	0
Su Kirliliği	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		26	0,08873	6	1,90476
YEŞİL EKONOMİ	Sürdürülebilir	8	0.02730	1	0.31746
	Teknoloji	7	0.02389	1	0.31746
	Bilim ve Ekonomi	4	0.01365	4	1.26984
	Eğitim	0	0	0	0
	Kaynak Verimi/Verimliliği	0	0	0	0
	Toplumsal Cinsiyet	0	0	0	0
	Yeşil Ekonomi	0	0	0	0
Temanın Toplamı		19	0,06484	6	1,90476
ÇEVRE HUKUKU VE YÖNETİMİ Çevre Hukuku Küresel Politika Ekosistem Yönetimi Haklar/İnsan Hakları	Anlaşma	3	0.01024	3	0.95238
	Yönetim			0	0
	Hükümet ve Haklar	3	0.01024		
	İnsan Hakları				
	Arıtma	0	0	0	0
	Atıksu	0	0	0	0
	ÇED	0	0	0	0
	Çevre Hukuku	0	0	0	0
	Ekosistem Yönetimi	0	0	0	0
Küresel Politika	0	0	0	0	
Sözleşme	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		6	0,02048	3	0,95238
KORUMA ALANLARI	Dünya Mirası	1	0.00341	0	0
	Korunan Alan/Koruma Alanı	0	0	0	0
	Milli Park	0	0	0	0
Temanın Toplamı		1	0.00341	0	0
AFETLER	Erozyon	1	0.00341	1	0.31746
	Afet/Afetler	0	0	0	0
	Taşkın	0	0	0	0
	Sel	0	0	0	0
Temanın Toplamı		1	0.00341	1	0.31746
Genel Toplam		324	1.10599	49	15.55555

**Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018
Milletvekili Genel Seçimi Örneği**

Beyanname ana metninde 65 kez geçen *enerji* en fazla tekrarlanan kod olmuştur (Tablo 15). *Afet, milli park, sulak alan, atıksu* gibi kodların beyannamede bulunmadığı görülmektedir. 8 kez tekrarlanan *orman* kodu çevre kısmında en çok yinelenen koddur (Tablo 16). Bu kısımda *ÇED, ekosistem yönetimi, su* gibi kodların kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 15. İYİ Parti'nin seçim beyannamesinde en çok geçen beş çevre kodu

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Enerji	65
Hayvan	36
Doğal	30
Ulaşım	27
Su	25

Tablo 16. İYİ Parti'nin seçim beyannamesinin çevreyle ilgili bölümünde en çok geçen kodlar

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Orman	8
Ağaç	6
Ekoloji/Ekolojik	5
Karbondioksit	5
Çevre	4

MHP'nin Seçim Beyannamesinde Çevre Konusu

MHP'nin 24 Haziran 2018 Genel Seçimi için hazırladığı beyanname 133 sayfadan ve 21.636 kelimedenden oluşmaktadır. Bu beyannamede toplam 10 bölüm bulunmaktadır ve çevre konusunu içeren alt başlıklar, 8. bölümdeki "*Politikalarımız*" ana başlığı altındaki "*Enerji ve Doğal Kaynaklar*" ile "**Çevre**"dir. "*Enerji ve Doğal Kaynaklar*" alt başlığı beyannamenin 87 ila 89. sayfaları arasında, çevre alt başlığı ise 102-103 sayfalarında bulunmaktadır. İlgili başlıklardaki toplam kelime sayısı 490'dır. Belirlenen kod ve temalar ise bu başlık altında 64 kez geçmektedir. Çevre bölümü içinde geçen kod ve temalar toplam metnin %0.29'unu, çevre bölümünün ise %13.06'sını oluşturmaktadır (Tablo 17). MHP'nin seçim beyannamesinde en çok bulunan tema 35 kod içeren *enerji*dir. *Koruma alanları* temasında ise hiç kod bulunmaması ilginçtir (Tablo 17).

Tablo 17. MHP'nin Seçim Beyannamesinin Ana Metni ile Çevre Kısımındaki Kodlar, Temalar ve Alt Temaların Yinelenme Sayıları ve Oranları

Temalar ve Alt Temalar	Kodlar	Toplam Metin İçinde Geçme Sıklığı	Toplam Metin İçinde Oranı (%)	Çevre Bölümünde Geçme Sıklığı	Çevre Bölümündeki Oranı (%)
------------------------	--------	-----------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	-----------------------------

ENERJİ	Enerji	32	0.14790	26	5.30612
	Yenilenebilir	2	0.00924	2	0.40816
	Yer Altı Kaynakları	1	0.00462	0	0
Temanın Toplamı		35	0,16176	28	5,71428
EKOSİSTEM Biyçeşitlilik Ormanlar Canlı Türleri Ekosistem	Doğal	16	0.07395	5	1.02040
	Hayvan	7	0.03235	0	0
	Orman	2	0.00924	0	0
	Bitki	2	0.00924	0	0
	Ekoloji/Ekolojik	1	0.00462	1	0.20408
	Ekosistem	1	0.00462	0	0
	Biyoloji/Biyolojik	1	0.00462	0	0
	Yaban Hayatı/Vahşi Yaşam	1	0.00462	0	0
	Doğa	0	0	0	0
	Yeşil	0	0	0	0
	Ağaç	0	0	0	0
	Tabiat	0	0	0	0
	Biyçeşitlilik	0	0	0	0
	Türler	0	0	0	0
	Sulak Alan	0	0	0	0
	Habitat	0	0	0	0
Endemik	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		31	0,14326	6	1,22448
ÇEVRE	Çevre	22	0.10168	14	2.85714
	Atık	1	0.00462	1	0.20408
	Kirlilik	0	0	0	0
	Kimyasal	0	0	0	0
	Biyogüvenlik	0	0	0	0
	Toprak Kirliliği	0	0	0	0
	Su Kirliliği	0	0	0	0
	Çevre Kirliliği	0	0	0	0
	Gürültü Kirliliği	0	0	0	0
	Görüntü Kirliliği	0	0	0	0
Hava Kirliliği	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		23	0,1063	15	3,06122
YEŞİL EKONOMİ	Sürdürülebilir	7	0.05681	2	0.40816
	Teknoloji	5	0.02310	2	0.40816
	Bilim ve Ekonomi	4	0.01848	4	0.81632
	Toplumsal Cinsiyet	2	0.00924	0	0
	Eğitim	0	0	0	0
	Kaynak Verimi/Verimliliği	0	0	0	0
	Yeşil Ekonomi	0	0	0	0
Temanın Toplamı		18	0,10763	8	1,63264

**Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018
Milletvekili Genel Seçimi Örneği**

ÇEVRE HUKUKU VE YÖNETİMİ Çevre Hukuku Küresel Politika Ekosistem Yönetimi Haklar/İnsan Hakları	Yönetim Hükümet ve Haklar İnsan Hakları	11	0.05084	1	0.20408
	Anlaşma	2	0.01848	2	0.40816
	Aritma	0	0	0	0
	Atıksu	0	0	0	0
	ÇED	0	0	0	0
	Çevre Hukuku	0	0	0	0
	Ekosistem Yönetimi	0	0	0	0
	Küresel Politika	0	0	0	0
Sözleşme	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		13	0,06932	3	0,61224
SU	Deniz	5	0.02310	2	0.40816
	Su	5	0.02310	2	0.40816
Temanın Toplamı		10	0,0462	4	0,81632
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ Hava	Hava	6	0.02773	0	0
	İklim Değişikliği	1	0.00462	0	0
	Çölleşme	0	0	0	0
	Emisyon/Sera Gazı Emisyonu	0	0	0	0
	Karbondiyoksit	0	0	0	0
	Kuraklık	0	0	0	0
	Küresel Isınma	0	0	0	0
Ulaşım	0	0	0	0	
Temanın Toplamı		7	0,03235	0	0
AFETLER	Afet/Afetler	3	0.01386	0	0
	Erozyon	0	0	0	0
	Taşkın	0	0	0	0
	Sel	0	0	0	0
Temanın Toplamı		3	0,01386	0	0
KORUMA ALANLARI	Korunan Alan/Koruma Alanı	0	0	0	0
	Milli Park	0	0	0	0
	Dünya Mirası	0	0	0	0
Temanın Toplamı		0	0	0	0
Genel Toplam		140	0.64706	64	13.06122

Beyanname ana metninde 32 kez geçen *enerji*, en fazla tekrarlanan koddur (Tablo 18). *Milli park, koruma alanı, sel, türler, sulak alan* gibi pek çok kod beyannamede kullanılmamıştır. Çevre kısmında en çok tekrarlanan kodun yine *enerji* olduğu görülmektedir (26 kez-Tablo 19). Bu kısımda *hayvan, bitki, yeşil ekonomi* gibi birçok kodun hiç kullanılmadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 18. MHP'nin seçim beyannamesinde en çok geçen beş çevre kodu

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Enerji	32
Çevre	22
Doğal	16
Hayvan	7
Sürdürülebilir	7

Tablo 19. MHP'nin seçim beyannamesinin çevreyle ilgili bölümünde en çok geçen kodlar

Kod	Metinde Geçme Sıklığı
Enerji	26
Çevre	14
Doğal	5
Bilim ve Ekonomi	4
Su	2

Sonuç

Seçim beyannameleri, siyasi partilerin planlarını, programlarını, stratejilerini ve hedeflerini toplumun tüm katmanlarına iletme hususunda önemli bir işlev görmektedirler. Siyasi partiler, seçim beyannameleri aracılığıyla kendilerini topluma tam anlamıyla tanıtabilmeyi amaçlamaktadırlar. Bu tanıtım istenilen düzeyde olursa, partiler kendilerini benimsemeyen ve daha önceki seçimlerde kendilerine oy vermeyen kesimleri de ikna edip etkileyebilmekte, böylece en büyük siyasi hedeflerine yani iktidara ulaşabilme konusunda önemli kazançlar elde edebilmektedirler. Dolayısıyla, seçim beyannamelerinin toplumu ikna etmek için önemli siyasi araçlardan biri olması, partilerin seçim beyannamelerini fazlasıyla önemsemelerini ve hazırlanışında titizlikle davranmaya özen göstermelerini sağlamaktadır. Bu çalışmada da 24 Haziran 2018 Genel Seçimine yönelik seçim barajını aşarak mecliste bulunan beş siyasi partinin seçim beyannameleri, çevre konusu perspektifiyle incelenmiştir. Bu yolla siyasi partilerin; toplumsal siyasi, ekonomik, kültürel ve daha birçok alandaki ilişkilerin cereyan ettiği çevreye bakışları ve verdikleri önem ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Beş siyasi partinin seçim beyannameleri incelendiği zaman, AK Parti, CHP, HDP ve İYİ Parti'nin seçim beyannamelerinde en çok

geçen temanın *ekosistem* olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, söz konusu dört partinin çevre konusunda en çok önem verdikleri konunun *ekosistem, biyoçeşitlilik, canlı türleri ve ormanlar* olduğu söylenebilir. MHP'nin ise en fazla vurguladığı tema *enerjidir*.

AK Parti'nin seçim beyannamesinde en az belirtilen temanın *çevre hukuku ve yönetimi* olduğu görülmektedir. Bu temanın bir sıra üstünde ise *koruma alanları* yer almaktadır. CHP ve MHP'de ise en az geçen tema *koruma alanlarıdır*. İki partide de bu sıranın bir üstünde *afetler* teması gelmektedir. HDP ve İYİ Parti'nin seçim beyannamelerinde *afetler ve koruma alanları* yer değiştirmiş ve *afetler* son sıraya inip *koruma alanları* sondan bir önceki sıraya çıkmıştır. Bütün bu verilerden yola çıkarak şunu söylemek mümkündür: Beş siyasi partinin tümü göz önüne alındığında çevre konusunda en az üstünde durdukları temanın *koruma alanları* olduğu anlaşılmaktadır. *Afet* konusunda da beyannamelerde vurguların eksik olduğu görülmektedir.

CHP, MHP ve İYİ Parti'nin seçim beyannamelerinde en çok geçen kodun *enerji* olduğu görülmektedir. AK Parti'de *su*, HDP'de ise *doğa* kodları ön plana çıkmıştır. Seçim beyannamelerinin çevreye ilişkin bölümlerinde ise en fazla kullanılan kod konusunda beş parti de farklılık göstermektedir. Dolayısıyla belli bir kodun öne çıktığını söylemek mümkün değildir.

Beyannamelerdeki kodlar incelendiğinde, hiçbir partinin *biyogüvenlik* kodunu kullanmaması dikkat çekicidir. Çevre konusunda önemli kavramlardan biri olan biyogüvenliğin partilerin çevre perspektiflerinde yer bulmaması, belirtilmesi gereken bir eksikliktir. Doğanın bir parçası olan canlı türlerinin çeşitliliğini vurgulayan *biyoçeşitlilik* kavramı sadece CHP'nin beyannamesinde bir defa geçmektedir. Diğer partiler, bu kavramı beyannamelerinde kullanmamışlardır. Ayrıca *ekosistem yönetimi, çevre hukuku, endemik, habitat, milli park, koruma alanı, sulak alan, su/hava/toprak/görüntü/gürültü kirliliği* gibi kodların da beyannamelerde yeterince kullanılmadığı analiz sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu eksikliklerin tümü düşünüldüğünde, partilerin çevre konusundaki bakış açılarının pek sağlıklı, bütüncül ve dengeli olmadığını söylemek mümkündür.

Çevre kodlarının en fazla kullanıldığı beyanname, 1159 ile AK Parti'nin seçim beyannamesidir. Bu durum, Atmış ve Günşen'in 2015 seçimlerine yönelik beyannamelerde ormancılık konulu makaleleriyle benzerlik göstermektedir (Atmış ve Günşen, 2016). Bu

durumun nedenlerinden biri, AK Parti'nin uzun yıllar süren iktidarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. İncelenen diğer partiler beyannamelerinde sadece projelerinden, planlarından ve hedeflerinden bahsederken, AK Parti bunların dışında iktidarı döneminde yaptıklarını da öne çıkarmaktadır. Bu nedenle, kullanılan çevre kodları AK Parti beyannamelerinde fazlalaşabilmektedir.

Çevre bölümlerinde kullanılan kodların, çevre bölümlerinin tümüne oranı düşünüldüğünde en fazla orana sahip parti İYİ Parti'dir. Diğer partiler %10 civarında olmalarına rağmen İYİ Parti onlardan 5 puan öndedir. Bu durum, İYİ Parti'nin araştırılan diğer dört partiye göre çevre bölümünde, çevre kavramıyla bağlantılı terimleri daha sık kullandığını ortaya çıkarmaktadır.

AK Parti, CHP ve MHP'nin çevre başlıklarını seçim beyannamelerinin genellikle son bölümlerinde kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. HDP ve İYİ Parti ise çevre bölümlerini beyannamelerin orta sıralarında kullanmışlardır. Beyannamelerde hem sıra olarak hem de sayfa sayısı olarak ekonomi, iç ve dış siyaset konuları ön plandadır. Çevreye ayrılan sayfa sayıları ise yeterli seviyede değildir. Örneğin, MHP Cumhurbaşkanlığı Seçim Sistemi'ne 17 sayfa ayırırken çevre başlığına ise sadece iki sayfa ayırmayı tercih etmiştir. Yine AK Parti ekonomiye 57 sayfa, çevreye ise 12 sayfa ayırmıştır. CHP, ekonomiye 39 sayfa ayırıp çevre konusuna 7 sayfa ayırmıştır. Ayrıca, beyannamelerde siyasete, hukuka, ekonomiye dair çeşitli görseller bulunmasına rağmen çevreye yönelik görselin sadece bir defa HDP'nin 2018 genel seçim beyannamesinde kullandığı görülmektedir. Partilerin ekonomi, siyaset gibi konulara kıyasla hem sayfa sayısı, hem başlığın bulunma sırası hem de görsel kullanım tercihleri anlamında çevreyi beyannamelerinde arka planda tutmaları, aslında çevre konusuna bakışlarında daha önce belirtildiği gibi bazı sorunlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Çevre, geniş kapsamlı ve birçok ögeyi bünyesinde barındıran bir kavramdır. Bu çalışmada seçim beyannamelerinde çevre konusu öne çıkarılmakla birlikte, ilerleyen çalışmalarda çevrenin kapsamındaki çeşitli özel alanlara yönelik, Atmış (2008) ve Atmış'la Günşen'in (2011; 2016) ormancılıkla ilgili yapmış oldukları araştırmalara benzer çalışmalar yapılmalıdır. Bunun dışında, çevre ve çevre unsurlarından birini içeren perspektifle seçim beyannamelerini söylem analizi yöntemiyle inceleyen çalışmaların yapılması gerekmektedir. Böyle bir çalışmanın ortaya konması, konunun kelimelerin ötesinde cümle ekseninde temellendirilip farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akçay, E. Y. (2018). 24 Haziran Seçimleri Sürecinde Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerinde Avrupa Birliği İle İlişkiler. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15).
- Atmış, E. (2008). 2007 Genel Seçim Bildirgeleri Çerçevesinde Siyasi Partiler Ve Ormancılık İlişkileri. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 10(14), 33-42.
- Atmış, E., & Günşen, H. B. (2011). 2011 Genel Seçimlerinde Siyasi Partiler Ve Ormancılık İlişkileri. *Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi*, 11(2), 191-204.
- Atmış, E., & Günşen, H. B. (2016). Türkiye’de 2015 Yılı Genel Seçimlerinde Siyasal Partiler Ve Ormancılık İlişkileri. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 66(2), 587-599.
- Aymankuy, Y., Demirbulat, Ö., & Aymankuy, Ş. (2016). Türkiye’de Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerinde Turizmin Yeri-Haziran 2015 Genel Seçimleri Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 292-302.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Content Analysis And Grounded Theory*. L. Cohen, L. Manion, & K. Morrison (Dü) İçinde, *Research Methods In Education*. New York: Routledge.
- Coşkun, A. K. (2013). *Ülkemiz Tek Parti İktidarlarında Ormancılıkla İlgili Hükümet Vaat Ve İcraatlarının Orman Kaynakları Yönetimi Ve İşletmeciliği Açısından Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Artvin.
- Haspolat, E. (2015). ‘Kadın, Anne, Yurttaş’ Ana Akım Siyasal Partilerin Seçim Bildirgelerinde Kadın Algısı: 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Örneği. *Toplum Ve Demokrasi*, 9(19-20), 73-107.
- Hatipoğlu, E., & Luetgert, B. (2013). Türk Siyasal Partileri, Seçim Bildirgeleri Ve Ortadoğu. *Ortadoğu Analiz*, 5(50), 41-54.
- Kavas, A. (2018). *24 Haziran Seçimlerine Doğru Siyasal Partilerin Seçim Beyannamelerinde; “Yerel Yönetimler”*. Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Kavas, A. & Taşöz Düşündere, A. (2019). *Yerel Yönetimler İçin Siyasal Partilerin Seçim Beyannameleri Neler Vaat Ediyor*. Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Özenç, M., & Özenç, E. G. (2013). Türkiye’de Üstün Yetenekli Öğrencilerle İlgili Yapılan Lisansüstü Eğitim Tezlerinin Çok

- Boyutlu Olarak İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 171(171), 13-28.
- Özkaynar, K. (2015). Siyasi Partilerin 2011 Ve 2015 Yılı Seçim Beyannamelerine Bakış: Bir Doküman İncelemesi Ve İçerik Analizi Çalışması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(17), 439-452.
- Polat, C., Akkaya, M. A., & Binici, K. (2016). 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Parti Bildirgelerinde Eğitim. *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-20.
- Şahin, G. (2016). 1983 Seçimlerine Katılan Siyasi Partilerin Askeri Yönetim Sonrası Türkiye'sine İlişkin Söylemleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (33), 283-307.
- Şeşen, E., & Özkan Ertürk, K. (2017). Türkiye'de 1990 Sonrası Çevre Politikalarının Seçim Beyannamelerine Yansımaları. *Selçuk İletişim*, 10 (1), 188-215.
- Tiyek, R. (2015). Sosyal Politika Kapsamında Seçim Bildirgelerinin Değerlendirilmesi. *Hak-İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, 4(9), 36-63.
- Vries, M. (1999). Computer Based Content Analysis On The Party Manifestos Of The 1998 Dutch Elections. *Workshop On Estimating The Policy Positions Of Political Actors* (S. 1-19). Mannheim: Ecpr Joint Sessions, University Of Mannheim.
- Yıldırım, U., & Budak, S. (2010). Ab Tam Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Çevre Politikasındaki Değişimler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 173-191.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, M., Demirkol, Ö., Yıldırım, L., & Solmaz, C. (2016). Tourism İn The Electoral Programs Of Turkish Political Parties: An Analysis Of The 2015 General Elections İn Turkey. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 12(30), 81-96.

HAFIZLIK VE BEYİN

Necip Kutlu¹
Temel Kacır²
Beste Menteşe³
Şüheda Alpay⁴
Erol Ozan⁵

Öz

Son yılların yükselen değerlerinden biri olan Nörofizyolojik Öğrenme ya da diğer adıyla Beyin Temelli Öğrenme pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmaların bazılarında, beyin temelli öğrenmenin alt yapısını oluşturan bilişsel becerilerin ve duygusal durumların incelenmesi hedeflenir. Hafızlık Kur'an-ı Kerim'in tamamının ezberlenmesidir. Bizim çalışmamızda, hafızlık eğitiminin beyin üzerindeki ve beynin alt yapısının hafızlık üzerindeki etkisi incelendi. Amacımız, temel örgün öğretimi ve hafızlık eğitimi alan öğrencilerin aşağıdaki parametreler bakımından incelemek ve arasındaki ilişkileri analiz etmektir. Bu parametreler; Sürekli dikkat (COG), Seçici dikkat (SIGNAL), Muhakeme yeteneği (SPM), Görsel hafıza (TAVTMB), Tepki hızı-kalitesi (DT) gibi bilişsel yetenekler ile duygusal durumlar (CDI-ÇABTÖ)dır. Bilgisayarlı Viyana Test Sisteminde bulunan DT, SPM, COG, SIGNAL, TAVTMB testleri uygulanarak tepki verme hızı-kalitesi, nonverbal zekâ, sürekli dikkat ve seçici dikkatleri ölçüldü ve yine duygusal durumları anksiyete ve depresyon ölçekleri (ÇABTÖ ve CDI) ile değerlendirildi. Bulgular SPSS istatistik programı ile analiz edildi. Hafızlık eğitimini tamamlayanlarda eğitim sonrası DT, DT süre, SPM, SIGNAL süre ve TAVTMB değerlerinin eğitim öncesine göre anlamlı olarak yükseldiği saptandı ($p<0,05$). Sonuç olarak hafızlık eğitimi alan öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'i ezberleme sonrasında beynin kognitif becerilerinin yükselmiş olduğu tespit edildi. Bu yükselmenin nörofizyolojik öğrenme ile ilişkili olduğu ve hafızlık eğitiminin diğer bilişsel yeteneklere olumlu etki gösterdiği düşünüldü.

¹ Prof.Dr.Necip Kutlu, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Fizyoloji Anabilim Dalı, necip.kutlu@cbu.edu.tr, Manisa/Türkiye, ORCID:0000-0003-4873-4989

² Dr.Öğretim Üyesi Temel Kacır, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı temel.kacir@cbu.edu.tr, Manisa/Türkiye, ORCID: 0000-0001-5679-280X

³ Arş. Gör. Beste Menteşe, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Fizyoloji Anabilim Dalı, beste.olcgen@cbu.edu.tr, Manisa/Türkiye, ORCID: 0000-0001-5355-1402

⁴ Arş. Gör. Şüheda Alpay, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Fizyoloji Anabilim Dalı, suheda.alpay@cbu.edu.tr, Manisa/Türkiye, ORCID: 0000-0003-3775-8491

⁵ Doç.Dr.Erol Ozan, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı, erol.ozan@cbu.edu.tr, Manisa/Türkiye, ORCID: 0000-0001-5860-280

Anahtar kelimeler: Hafızlık, Nörofizyolojik Öğrenme, Beyin, Kognitif Yetenek, Duygusal Durum.

HAFIZ OF QURAN AND BRAIN

Abstract

Neurophysiological learning, or Brain Based Learning, which is one of the rising values of recent years, has been the subject of many researches. In this type of researches, it is aimed to examine the cognitive skills and emotional states that constitute the back ground of brain-based learning. Hafiz is the memorization of the whole Quran. In our study, the effect of hafiz of Quran training on the brain and the effect of brain infrastructure on hafiz of Quran were examined. Our aim is to examine the basic parameters of formal education and memory education in terms of the following parameters and to analyze the relationships between them; We analysed the relationship between cognitive abilities such as Continuous Attention (COG), Selective Attention (SIGNAL), Reasoning Ability (SPM), Visual Memory (TAVTMB), Response Rate-Quality (DT) and emotional states (CDI-CARS). DT, SPM, COG, SIGNAL, TAVTMB tests in the Vienna Computerized Test System were used to measure response-quality, nonverbal intelligence, continuous attention and selective attention, and also to assess emotional states with anxiety and depression scales (ÇABTÖ and CDI). Results were analyzed with SPSS statistics program. It was found that DT, DT time, SPM, SIGNAL time and TAVTMB values increased significantly after pre-training ($p < 0,05$). As a result, it was found that the cognitive skills of the students increased after memorizing the Quran. This elevation was thought to be associated with neurophysiological learning. Moreover, memory training on hafis of quran has a positive effect on other cognitive abilities.

Keywords: Hafiz of Quran, Neurophysiological learning, Brain, Cognitive Ability, Emotional Status.

Giriş

Beyin temelli öğrenme; eğitim ve öğretimi bireyin beyninin alt yapısına uygun olarak vermektir. Beyin donanımsal olarak insanı insan yapan bir organımızdır. İnsan beyni çevresini şekillendirirken çevresel faktörler de beynin fizyolojik, hücrel ve anatomik yapısını şekillendirmektedir. Beynin yüksek fonksiyonlarından olan hafıza ise yaşamımızı organize etmektedir. Hafıza, genel olarak beyinde duyar yoluyla alınan bilginin işlenmesiyle birlikte depolanması, korunması ve hatırlanmasından oluşmaktadır. Fizyolojik olarak beyin, korteks ve limbik sistem olarak ikiye ayrılmaktadır. Öğrenme ve hafızaya alma gibi işlemleri limbik sistem gerçekleştirir. Korteks ise bilginin algılanmasını ve şekillenmesini sağlar (Sherwin 2003: 133-51, Cretu 2013: 75-79).

Beyin, yaşam boyunca çevresinde meydana gelen değişikliklerle sürekli başa çıkmak ve talepleri karşılamak için kendisini her seferinde yeniden yapılandırır. Bir organizmanın bilişsel, davranışsal ve duygusal statüsü, yaşam boyu kendini ayarlama ve kendini iyileştirme ile yeniden şekillenir.

Beynin işlevsel organizasyonu göz önüne alındığında, XIX. yüzyılın ortalarından bu yana birçok kavram, hipotez ve model geliştirilmiştir. İşlevsel organizasyonu ve farklı beyin bölgeleri arasındaki, özellikle de insan beyninin iki hemisferi (yarım küre) arasındaki fonksiyonel farklılıkları karakterize etme çabaları devam etmektedir. Bu bağlamda, birçok beyin ve öğrenme araştırması, her yarım kürenin belirli bir bilgi işleme türü için uzmanlaştığını ve bazı insanlarda bilişsel işlevlerinin ağırlıklı olarak beynin sol veya sağ beyin hemisferine bağlı olduğunu göstermiştir. Başka bir deyişle, iki beyin hemisferi beynin iki farklı bilinç modu için uzmanlaşmıştır. Bu da dünyayı tanımanın iki farklı modu olarak tasvir edilebilir. Genel olarak; sol hemisfer, soyut bilişsel yaklaşım ve dil konusunda uzmanlaşmış, sağ hemisfer ise deneyimleme, somut bilişsel yaklaşım ve sanatsal faaliyetler için özelleşmiştir. Çok sayıda literatür, bir bireyin beyin hemisferlerinin işlevi, bireyin öğrenme stiliyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, hemisferik özelleşme ve bunun sonucunda ortaya çıkan öğrenme tarzı, beyin temelli öğrenme ve öğretme için önemli etkilere sahiptir. Bu bağlamda, beynin yapılarını ve özelleşmiş bölgelerini iyi anlamak öğrencilerin öğrenme stilleriyle ilgili farklılıkları ve teorik öğrenme tarzını çözebilmek daha etkili öğrenme sağlar. Beyin temelli öğrenme; öğrenmeyi insan beynindeki sinir hücreleri (nöronlar)

arasındaki sinaps bağlantılarına göre açıklayan ve öğrenme sürecini beyin temelli olarak ele alan bir yaklaşımdır (Gülpınar 2005: 299-306).

Beynindeki nöronlar çoğalmaz, hatta doğumdan hemen sonra bölünme durur. Nöronlar sinaps geliştirerek dallanmaya devam eder. Bir nöronun binlerce uzantıları dallanarak veya budanarak sinapslar oluşur. Dallanmanın temelini doğum öncesi ve sonrası kalıtsal ve çevresel ortamlar şekillendirir. Herhangi bir konuda beyinde meydana gelen öğrenmede nöronlar arasında kurulan sinaps bağlantılarının etkisi ve gücü önemlidir (Kandel 2013:72-95).

Hafıza; muhakeme, soyutlama, algılama, dikkat, karar verme, plan yapma, organize etme, inisiyatif kullanma gibi zihinsel fonksiyonlarımızdan bir olarak tanımlanır (Kandel 2013:1441-1460).

Kognitif (bilişsel) fizyoloji çerçevesinde birçok araştırma yapılmış ve nöronlar tarafından üretilen bilgiyi işleme süreci İslami bakış açısıyla da değerlendirilmeye çalışılmıştır (Saat 2011:1113-1120). Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen öğrencilerin aldığı eğitimin beyin üzerindeki etkisi araştırmaya değer bir konudur. İlahi koruma altında olan Kur'an-ı Kerim'in (Hicr, 15/9) kıyamete kadar korunma yollarından biri hiç şüphesiz hafızlık müessesesidir. Hafızlık; Kur'an-ı Kerim'i hiçbir süre ve ayet eksik olmaksızın başından sonuna kadar tam olarak ezberlemektir. Bunu ezberleyen kişiye hafız denir (Bozkurt 1997: 74-78, Cebeci ve Ünsal 2006: 27-52). Kutsal metinler içerisinde Kur'an-ı Kerim'i ezberleyebilmek hafızanın önemli bir kısmını kullanmayı gerektirir. Hafızlar, önce Kur'an-ı Kerim'in metnini dikkatli okuyarak kodlar, kodlanan bilgiyi saklar ve ardından bilgiyi hafıza depolarından çağırır (Nawaz 2015: 8-64 ve Bayraktar 2008). Kur'an-ı Kerim'i ezberlemede; duyuşsal hafıza, kısa süreli hafıza ve uzun süreli hafıza işlemlerinin yer aldığı ortaya koyan araştırmalar yapılmıştır (Ayub 2014). Çocukları Kur'an-ı Kerim'in belirli ayetleri ezberlemeye teşvik etmek, eğitimlerini doğru yönlendirebilme ve ayrıca yeteneklerini ve hafızalarını geliştirebilmelerinde etkisi olduğu vurgulanmaktadır (Shirvani 2015: 1105-1109).

Çalışmamız, temel örgün öğretim ve hafızlık eğitimi alan öğrencilerin hafızlık performansı ile beyin işlevsel ve yapısal alt yapısını oluşturan muhakeme, hafıza, dikkat gibi bilişsel yetenek ve duyuşsal durum arasındaki etkileşimi incelemeyi amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Çalışma için Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tıp Fakültesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan onay alınmış ve gönüllülük esasına göre yürütülmüştür. Örgün öğretimde okuyan ve aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kur'an kursunda hafızlık eğitimi alan on bir - on üç yaşları arasındaki kırk iki öğrenci, okullarından yazılı izinli olarak rehber hocaları eşliğinde, hafızlık eğitimi öncesinde ve sonrasında Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fizyoloji Anabilim Dalı, Nörofizyoloji Bilim Dalı, Hafsa Sultan Hastanesi Psikoteknik ve Psikomotor Ölçme ve Değerlendirme Merkezinde bilgisayarlı Viyana Test Sisteminde bulunan DT, SPM, COG, SIGNAL testleri uygulanarak tepki verme hızı-kalitesi, nonverbal zekâ, sürekli dikkat ve seçici dikkatleri ölçülmüştür. Duygusal durumları ise anksiyete ve depresyon ölçekleri ÇABTÖ ve CDI ile değerlendirilmiştir. Testler standardize edilmiş uluslararası normlara uygun objektif veri elde etmek amacıyla hazırlanmış olan 'Standart İzole Test Odası'nda uygulanmıştır. Tüm testler bittikten sonra sonuçlar bilgisayar ortamından çıktı alınıp SPSS istatistik programı ile değerlendirilmiştir.

Bulgular

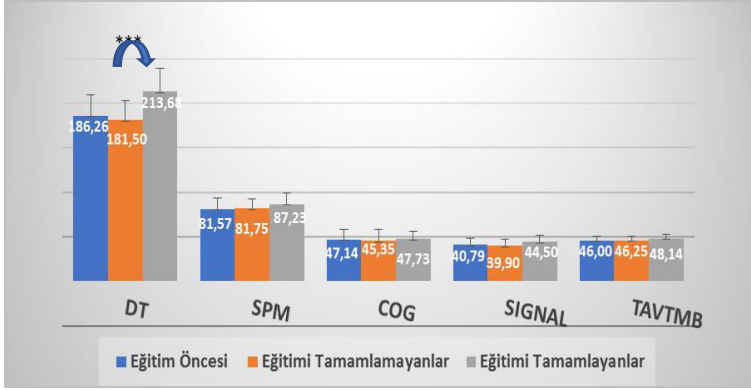
Tablo 1. Hafızlık eğitimi alan ve tamamlamayan öğrencilerin kognitif beceri ve duygusal durumlarının ortalama ve standart sapmaları

TESTLER	Eğitim Öncesi (n=42) (ort±std)	Eğitimi tamamlamayanlar (n=20) (ort±std)	Eğitimi Tamamlayanlar (n=22) (ort±std)
ÇATO	27,10±10,24	29,00±10,44	25,23±12,10
CDI	6,83±4,22	8,10±4,87	8,09±5,18
DT	186,26±23,36	181,50 ^a ±21,99	213,68 ^a ±26,33
DT süre (ms)	0,98±0,09	1,00 ^b ±0,09	0,83 ^b ±0,07
SPM	81,57±12,19	81,75±11,35	87,23±12,47
COG	47,14±11,59	45,35±13,29	47,73±8,55
SIGNAL	40,79±7,86	39,90±7,13	44,50±6,91
SIGNAL süre (ms)	1,27±0,24	1,31 ^c ±0,22	1,07 ^c ±0,21
TAVTMB	46,00±4,63	46,25±4,39	48,14±4,87

^{a,b,c}p<0,05

Tablo 1 de görüldüğü gibi hafızlık eğitimi alanların %52'si hafızlığını ortalama yirmi sekiz ayda tamamlayarak başarılı olmuş,

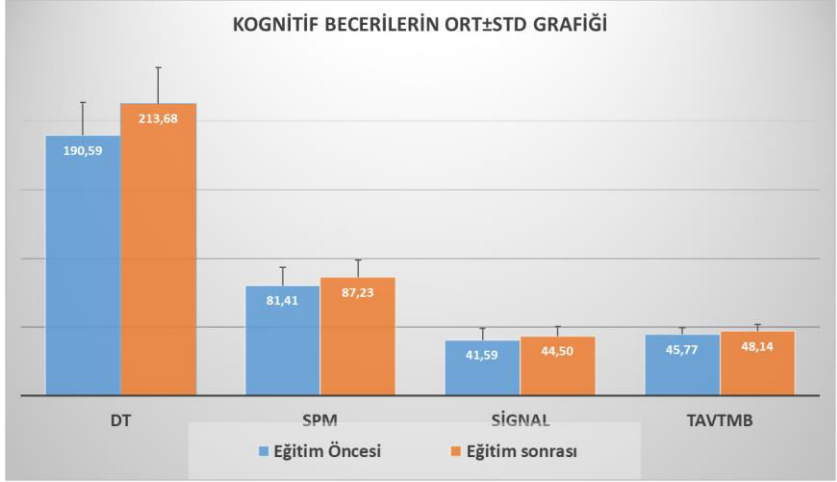
%48'i ise eğitimi tamamlayamamıştır. Hafızlık eğitimini tamamlayanların diğer gruplara göre kognitif beceri ortalamaları yüksek olduğu saptanmıştır. Fakat eğitimi tamamlayan ile tamamlamayan gruplar karşılaştırıldığında bu farklılık sadece DT, DT süre (ms) ve SIGNAL süre (ms) ortalamalarında vardır ($p<0,05$). Hafızlık eğitimini tamamlayan grupta anksiyete puanı diğer gruba göre düşüktür ($p>0,05$).

*** $p<0,01$

Grafik 1. Hafızlık eğitimi alan ve almayan öğrencilerin kognitif beceri ve duygusal durumlarının ort±std grafiği

Grafik 1'e göre hafızlık eğitimi alanların kognitif beceri ortalamaları hafızlık eğitimi almayanlara göre yüksek olduğu, ancak sadece DT ortalamaları arasında istatistiksel açıdan yüksek anlamlılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,01$).

Grafik 2. Hafızlık eğitimi tamamlayanlarda eğitim öncesi ve sonrası kognitif becerilerin ort±std grafiği ($p<0,05$).

Grafik 2'e göre eğitimi tamamlayanlarda ($n=22$) eğitim sonrası DT doğru sayısı (ort=213,68), eğitim öncesi DT doğru sayısına (ort=190,59) anlamlı olarak yüksek olduğu ($p<0,05$), eğitim sonrası DT süre (ort=0,82 ms), eğitim öncesi DT süreye (ort=0,95 ms) göre anlamlı olarak düşük olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Eğitim sonrası SPM puanı (ort=87,22), eğitim öncesi SPM puanına (ort=81,40) göre anlamlı olarak yüksek ($p<0,05$), eğitim sonrası SIGNAL süre (ort=1,07 ms), eğitim öncesi SIGNAL süreye (ort=1,23 ms) göre anlamlı olarak düşük olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Eğitim sonrası TAVTMB puanı (ort=48,13), eğitim öncesi TAVTMB puanına (ort= 45,77) göre anlamlı olarak yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$).

Tartışma

Kur'an-ı Kerim, Müslümanlar için Allah'ın kullarına en değerli armağanıdır ve onu ezberleyebilmek, herkeste olmayan bir yetenek ve en büyük şanslardan biridir. Araştırmalar, Kur'an-ı Kerim'i okurken kendine has ritminin ve tınısının, insanların streslerini, kaygılarını azaltmak ve ezberleme kabiliyetlerini arttırmak da dâhil olmak üzere insanların sorunlarını çözmeye etkili bir yol olabileceğini göstermiştir.

Hafızlık eğitimi alan öğrencilerin eğitim öncesinde ve sonrasında beynin yüksek fonksiyonları olan bilişsel becerileri inceleyen çalışmamızda; hafızlık eğitimi tamamlayanlarda eğitim

sonrasında stres altında tepki verme hızı ve kalitesi, muhakeme yeteneği, dikkat ve hafızanın arttığı saptanmıştır. Bununla uyumlu olarak; hafızlık eğitimi alan çocuklar üzerine yapılan başka bir çalışma da hafızlık eğitiminin beynin yüksek fonksiyonlarından olan hafıza üzerine geliştirici yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir (Shirvani 2015: 1105-1109). Yine anaokulu öğrencilerinde yapılan başka araştırmada; Kur'an-ı Kerim'i ezberlemenin çocukların bilişsel zekâsını geliştirebileceği sonucuna varılmıştır (Slamet 2019: 571-575). Dolayısıyla hafıza, dikkat, muhakeme yeteneği gibi beynin birçok kognitif becerisinin hafızlık eğitimi tamamlamış çocuklarda eğitimi tamamlamayanlara göre yüksek olduğunu gösteren çalışmamız literatürle uyumludur.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'i ezberleme sürecinde ayetlerin kesinliği ve değişmezliği nedeniyle içeriğinin gerçekliğini koruyarak doğru şekilde ezberleyebilmek büyük bir hassasiyet, dikkat ve konsantrasyon gerektirmektedir. Dikkatin artması ile birlikte beynin bilişsel becerileri de arttığı görülmektedir. Yine Kur'an-ı Kerim'in ezberlenmesi "tekrar" olarak bilinir ki bu da, nöronlar arasındaki sinapsları ve bağlantıları güçlendirir. Sözlü tekrarlama işlemi, motor yolların aktivasyonu ve işitme sistemi tarafından işlenen ek bilgilerin entegrasyonu nedeniyle hafızanın oluşumunu kolaylaştırır (Saat 2011: 1113-1120).

Kur'an'ın ezberlenmesi genel olarak işitsel, zihinsel ve görsel (fotografik) hafızanın birlikteliğini gerekli kılmaktadır. Zira günlük ezberlenen kısım hocaya dinlettiğinde hataların düzeltilmesi işitsel hafızaya, Kur'an-ı Kerim'de birbirine benzer ayetlerinin (müşabih) ayırt edilmesi zihinsel hafızaya, ayetlerin ve surelerin sayfada başladığı ve bittiği yeri hatırlamak ise görsel hafızaya dayanmaktadır (Temel 2007: 35-60). Buna bağlı olarak çalışmamızda hafızlık eğitimi tamamlayan tüm öğrencilerin görsel hafızalarının arttığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Yapılan çalışma sonucunda hafızlık eğitimi tamamlayanlar ile tamamlamayanlar birlikte değerlendirildiğinde eğitimi tamamlayan öğrencilerde diğerlerine nispetle görsel hafıza, dikkat, muhakeme yeteneği gibi beynin birçok kognitif becerilerinin anlamlılık olmasa da yükselmiş olduğu, stres altında karar verme becerilerinde ise anlamlı olarak yükselmiş olduğu tespit edilmiştir. Yine hafızlık eğitimi tamamlayan öğrencilerin eğitim öncesine göre eğitim sonrasında beynin bilişsel becerilerinde anlamlı olarak bir

yükselmenin olduğu tespit edilmiştir. Beynin bilişsel becerilerinin artmasında Kur'an-ı Kerim'in ezberlenmesindeki tekrar yönteminin etkili olduğu kanaatindeyiz.

Ayrıca; hafızlık eğitimini alan öğrencilerin, öğrendiklerini diğer bilgileriyle ilişkilendirebilmeleri için bireyin beyinsel yeteneklerine göre hafızlık eğitiminin verilmesini önermekteyiz. Zira bu, insanların doğal yaşantılarındaki öğrenme yeteneğine uygundur.

Kaynakça

- Ayub Z. (2014), *Qur'anic Memorisation: Exploring The Cognitive Processes Among The Huffaz*, Institute of Education International Islamic University, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Malaysia
- Bayraktar M. F. (2008), *Hafızlık Eğitiminin Geleneksel Yöntemleri ve Kur'an Kursları, X. Kur'an Sempozyumu Kur'an Eğitimi*, Fecr Yayınevi, Ankara.
- Bozkurt N. (1997), "Hafız", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 74-78.
- Cebeci S. ve Ünsal B. (2006), *Hafızlık Eğitimi ve Sorunları*, Değerler Eğitimi Dergisi, IV (II), 27-52
- Cretu S. M. (2013), *Investigation of the memorization process*, Latin American Journal of Solids and Structures, 10, 75-79
- Kandel E. R. *Principles of Neural Science* 15.th, Mc Graw Hill, 2013
- Nawaz N. ve Jahangir S. F. (2015), *Effects of Memorizing Quran by Heart (Hifz) On Later Academic Achievement*, Journal of Islamic Studies and Cultur, 3(1), 8-64
- Saat R. M., Hashim Z.I.M., Bajuri M.K., Mohamed Yusoff M.Y.Z., Abdul Rahman N.N. ve Hasan Adli D.S (2011), *Memorization Activity and use of Reinforcement in Learning: Content Analysis from Neuroscience and Islamic Perspectives*, Journal of Applied Sciences, 11(7), 1113-1120.
- Sherwin B. B. (2003), McGill J. *Estrogen and Cognitive Functioning in Women*. *Endocr Rev.*, 24(2), 133-51.
- Shirvani M., Heidari M., Shahbazi S., Sheikhi R. A., Borujeni Marzieh Borjian ve Mancheri Hamideh (2015), *Comparison of Intelligence test Results among Hafiz and Non-Hafiz of Holy Quran Students at Their Entrance to Schools*, *Int. J. Rev. Life. Sci.*, 5(8), 1105-1109
- Slamet S. (2019), *The Effect Of Memorizing Quran On The Children Cognitive Intelligence*, *Humanities & Social Sciences Reviews*,7(3), 571-575.

Temel N. (2007), *Kur'an Talimi ve Hafızlık Eğitimi*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 18, 35-60.

Gülpınar M. A. (2005), *The Principles of Brain-Based Learning and Constructivist Models in Education*, Educational Sciences: Theory&Practice, 299-306

2013-2014 YILI EDİRNE YENİ SARAY KAZISI İZNIK VE KÜTAHYA SERAMİKLERİHasan Uçar¹**ÖZ**

Bu çalışmanın içeriğini 2013-2014 yıllarında Edirne Yeni Saray'da gerçekleştirilen kazılarda bulunmuş İznik ve Kutahya seramikleri oluşturmaktadır. Saray 15. yüzyıl ilk yarısının sonlarında inşa edilmeye başlamış ve sonrasında Osmanlı padişahlarınca sürekli kullanılmıştır. 18. yüzyıldan itibaren klasik dönemdeki önemini kaybetmeye başlayan saray, Osmanlı-Rus Savaşı ile yıkım sürecine girmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde farklı yıllarda yapılan kazı çalışmaları ile sarayın mimari özellikleri yanında sarayda kullanılan eşyalar da gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu malzemelerden olan İznik ve Kutahya seramikleri, sarayda kullanılan ithal seramiklerin yanında özel bir konuma sahiptir. Bezeme teknikleri aynı olsa da renkleri ve motifleri farklılık gösteren bu seramikler Osmanlı'nın bir dönemki zevk anlayışını yansıtmaları açısından birer belge niteliği taşımaktadır. Tek renk ve çok renk boyalı İznik seramiklerinde mavi-beyaz seramikler 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl ilk yarısının bezeme anlayışını, çok renk boyahılar ise tamamıyla Osmanlı'nın kendine has bezeme anlayışını yansıtmaktadır. Kutahya seramiklerinde en dikkat çekici form olan fincanlarda ve az sayıdaki kâse parçasında Kutahya'nın kendine özgü tek ve çok renk boyalı üslubunu görmek mümkündür. 18. yüzyıla tarihlendirilen bu örneklerin kimilerinde Çin etkileri görülürken kimileri tamamıyla Kutahyalı seramikçilerin kendi üsluplarını bize gösterir. Bu çalışmada 2013-2014 yıllarında bulunan İznik ve Kutahya seramiklerinin Osmanlı seramikleri içerisindeki yerinin saptanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İznik, Kutahya, mavi-beyaz, fincan

IZNIK AND KUTAHYA CERAMICS FROM EDİRNE YENİ SARAY EXCAVATION IN 2013-2014**Abstract**

The content of this work consists of the ceramics of İznik and Kutahya which were found in excavation carried out in Edirne Yeni Saray in 2013-2014. This palace began to be built at the end of the first half of 15th century and thereafter it was continuously used by

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bornova-İzmir; hasan.ucar@ege.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-7443-5715; Edirne Yeni Saray Kazısı'nda ortaya çıkarılan seramikleri çalışmama izin veren Prof.Dr. Mustafa ÖZER'e teşekkür ederim.

Ottoman sultans. The palace, which started to lose its significance in classical period from 18th century, entered into the process of demolition by means of Ottoman-Russia war. Besides the architectural features of the palace with the excavation works made in different years in Republic Period, the things used in the palace are also endeavoured to be unearthed. The ceramics of İznik and Kütahya from these materials have a crucial position alongside of imported ceramics which were used in the palace. Even though the adornment techniques are the same, these ceramics of which colours and motifs show difference have the characteristics of a document in terms of reflection of pleasure approach of a period of Ottoman. While the blue-white ceramics show the adornment approach of end of 15th century and first half of 16th century, multi-coloured ones reflect the adornment approach of Ottoman entirely in solid-coloured and multi-coloured İznik ceramics. It is possible to see single and multi-coloured dyed style of Kütahya in cups which are most notably form and a couple of part of bowl in Kütahya ceramics. While Chinese influence is observed in some of these samples that are dated as 18th century, some of them shows us the style of ceramists from Kütahya entirely. In this work, it is aimed to determine the position of ceramics of İznik and Kütahya which were found in 2013-2014 within Ottoman ceramics.

Keywords: *İznik, Kütahya, blue&white, cup*

Giriş

Tarih öncesi ve sonrasında toplumların günlük yaşamları hakkında bilgi edindiğimiz objeler arasında yer alan seramikler, o toplumların teknik düzeylerini, önceki ya da çağdaşı çevre kültürlerle etkileşimlerini ve ticari faaliyetleri hakkında bize bilgi veren önemli malzemelerdendir. Edirne Yeni Saray'da bulunan seramikler de bu özellikleri yansıtmaktadır. Yüzyıllarca Bizans hâkimiyetinde kalan toprakların Türk akınlarıyla birlikte kimliği değişmeye başlamış, bu değişiklik kaçınılmaz olarak kültürel ve sanatsal faaliyetlerde kimi zaman yavaş kimi zaman hızlı biçimde değişikliklere sebep olmuştur. Bu geçiş süreci Türk-İslam-Bizans etkileşiminin en güçlü olduğu dönemlerden biri olarak da gösterilebilir. Türklerin yanlarında getirdikleri günlük kullanım eşyaları, yeme ve içmede kullanılan malzemelerin tercihinde de değişikliğe sebep olmuştur. Yeşil sırlı seramiklerin kimliği çoğu zaman ayırt edilemese de, Milet tipi olarak adlandırılan seramikler Selçuklu geleneğinde sıraltı boyamanın Anadolu'nun en batısında üretilmesi açısından önemlidir. Anadolu birden fazla Türk Beyliğinin kontrolüne geçmişken, 14. yüzyılda

İstanbul haricinde Rumeli Osmanlıların egemenliğine girmiştir. Osmanlı kontrolü altındaki yerleşimlerdeki imar faaliyetleri bu yerleşimlerin fiziksel görünüşlerinde değişikliklere neden olmuştur. Aynı değişim kullanım eşyaları arasında da görülmektedir. Milet İşi olarak adlandırılan sıraltı boyamalı seramikler bu değişimin Edirne'deki küçük boyutlu objeleri arasında gösterilebilir (1).

1361 yılında Edirne'nin ele geçirilmesi ve payitahtın Bursa'dan Edirne'ye taşınması ile bu kent hem yönetim hem ticaret hem de sanat merkezi olmuştur. İstanbul'un fethinden önce yapımına başlanan ve payitahtın İstanbul'a taşınmasından sonra da yapılaşması devam eden Yeni Saray, yaklaşık 18. yüzyıl ikinci yarısına kadar hanedanlık tarafından sıklıkla kullanılan bir yapı topluluğu olmuştur. Oldukça geniş bir alana kurulmuş saray, Osmanlı-Rus Savaşı sırasında büyük zarar görmüş ve kullanılamaz duruma gelmiştir (2).

Cumhuriyet Dönemi'nde saraya ait kalıntıların ortaya çıkarılmasına yönelik arkeolojik kazılar yapılmıştır. Bazen kısa bazen uzun dönemleri kapsayan bu kazılarda saptanan mimari veriler Osmanlı sarayının plan özellikleri, malzeme ve inşa teknikleri hakkında bilgi verirken, küçük buluntular ise Osmanlı sarayının günlük yaşamından izler aktaran somut varlıklar olması bakımından oldukça önemlidir. Cihannüma Kasrı, Kum Kasrı, Kum Kasrı Hamamı, Matbah-ı Amire gibi yapıların bulunduğu alanlarda yapılan kazı çalışmalarında Osmanlı'nın tüm dönemlerine ait seramikler bulunmuştur (3). Bu seramikler yerli ve ithal seramikler olarak iki ana grup içerisinde toplanmıştır. Yerli seramikler arasında çok olmamakla birlikte Milet tipi seramikler, İznik mavi beyaz ve çok renkli seramikleri, tek renk sırlı ve sırsız seramikler; ithal seramikler içerisinde ise Çin, Avrupa ve Rus seramikleri yer almaktadır. Yaklaşık olarak 400 yıl kullanılan sarayda bulunan seramiklerin dağılımı kuşkusuz farklılık göstermektedir. Bu seramikler içerisinde yer alan ve çalışmanın içeriğini oluşturan İznik ve Kütahya seramikleri kendilerine has üsluplarıyla yerli seramikler arasında kolayca ayırt edilebilmektedir. 2013-2014 yılı çalışmalarında bulunmuş İznik ve Kütahya seramikleri malzeme ve biçim açısından daha önceki dönemlerde saray kazılarında bulunmuş örnekler paralelinde olsalar da, motif ve kompozisyonlarındaki farklılıklarla çeşitlilik oluşturmaktadır.

İznik Seramikleri (Tablo I, II, III:18-20)

Hem kırmızı hem de beyaz hamurlu seramiklerin üretildiği İznik'te kırmızı hamurlu seramikler kazıma, astar boyama ve sıraltı boyamalı olmak üzere üç farklı teknikle bezenmişlerdir (Altun, 1991: 9-10). 15. yüzyıl sonlarından itibaren yavaş yavaş terkedilen kırmızı hamurun yerini beyaz hamur almış ve çoğunlukla şeffaf sıraltıta tek ya da çok renk boyamalı seramikler üretilmiştir (Bilgi, 2009: 15). İznikli ustalar özellikle Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde yaratıcılıklarıyla en gösterişli ürünleri yapmıştır. Bu ürünler teknik ve bezeme açısından sadece yapıldıkları dönemin değil, sonraki dönemlerin sanatını da etkilemiştir (Atıl, 1987: 235).

2013-2014 yılı Edirne Yeni Saray Kazısı seramikleri içerisinde yer alan İznik seramikleri tüm değildir. Bu parçaların biçimleri dikkate alındığında tabak, sürahi ve kapak gibi türlere ait oldukları anlaşılmaktadır. Mavi beyaz seramiklerden bazı tabak parçaları halka kaidelidir (*I:1*) Birkaç adet ağız parçasından bunların geniş kenarlı tabaklara ait olabilecekleri anlaşılır (*I:3,6*). Ağızları mevcut parçaların tümü basit yuvarlak ağızlıdır. Çok renk boyalı, yuvarlak ağız kenarlı parçanın da bir tabağa ait olduğu benzer örneklerinden kolayca ayırt edilebilmektedir (*II:12*). Çok renk boyalı buluntular arasında yer alan basit yuvarlak ağız kenarlı bir adet boyun parçası da silindirik boyunlu bir sürahiye ait olmalıdır (*II:11*). Mavi-beyaz buluntular arasında yer alan iki adet kapak parçası gövde biçimi açısından birbirleriyle benzerdir (*I:4;II:7*). Yarı küresel gövdeli bu parçalardan sadece bir adedinin tutamağı kısmen sağlam ulaşabilmiştir. Çok renk boyalı diğer parçaların gövde ve kaide biçimleri anlaşılmasa da bu parçaların bazılarının yuvarlak ağızla sonlandığı görülebilmektedir.

Bezeme: 2013-2014 yılı Yeni Saray Kazısı 2013-2014 yılı İznik seramikleri bezeme özelliklerine göre sıraltı tek ve çok renk boyalı seramikler olarak iki gruba ayrılabilir. Sıraltı tek ya da çok renk boyalı seramiklerde kompozisyonun biçimi seramiğin formuna ve dönemine göre değişiklik göstermektedir. Tabak parçalarında (dip hariç) bezeme, seramiklerin hem içyüzünde hem de dış yüzünde dikkati çekerken kapaklarda ve bardaklarda sadece dış yüzde bezeme bulunmaktadır. Dolayısıyla seramiğin açık/kapalı formlu veya sığ/derin oluşu bezeme yapılacak yüzeyin seçimini etkilemiştir.

İznik seramiklerinde bezeme negatif ve pozitif olmak üzere iki yöntemle oluşturulmuştur: Birinci yöntemde yani negatif

yöntemde bezeme, motiflerin zemin renginde (beyaz) bırakılması, motiflerin etrafının kobalt mavi ile boyanması ile meydana getirilmiştir. Bu yöntemde beyaz bırakılan motiflerin detayları yine kobalt mavi ile belirginleştirilmiştir (I:1,2,6). İkinci yöntem, yani pozitif yöntem ise birinci uygulamanın tam tersidir. Beyaz zemin üzerinde motifler renkli boya ile işlenmiş motiflerin dışı ise boş (zemin renginde) bırakılmıştır (I:4;II:7,12,13). Saray seramikleri içerisinde bazı mavi beyaz seramiklerin her iki yöntemle bezendikleri anlaşılmaktadır. Baba Nakkaş üslubu (4) özelliği gösteren tabak parçalarında iç yüzde merkezde ve dışa çekik kenarda birinci yöntem, dış yüzde ise ikinci yöntemle boyama tercih edilmiştir. Çok renk boyalı parçalarda ise genel olarak ikinci yöntem karşımıza çıkmakla birlikte bazı örneklerde motiflerin etrafı yine kobalt mavi ile boyanmıştır (III:18-19). Bu seramiklerde Baba Nakkaş üslubundan farklı olarak gerek çok renkli boyamadan gerekse motiflerde kontur renginin de etrafındaki renklerden farklılık göstermesi, Baba nakkaş üslubundaki negatif etkiyi tam olarak yansıtmamaktadır.

Ham madesi nereden geldiği tartışmalı olmakla birlikte İran'ın Kaşan şehrinden geldiği varsayılan ve en önemli renklendirici malzeme olan kobalt mavi, tek renk boyalı (mavi-beyaz) seramiklerin bezenmesinde kullanılmıştır. Bu renk motif ve dolgu rengi olmanın yanında mavi beyazlarda kontur rengi olarak da tercih edilmiştir. Kontur rengi olan kobalt mavi, dolgu rengine göre daha yoğunlaştırılmış bir renktir. (Raby, 1989a: 57,58.) Bu özellik de Edirne sarayı buluntularında görülmektedir. Çok renk boyalı örneklerde ise kontur rengi genellikle siyah, dolgu rengi ise yeşil ve mercan kırmızısıdır. Edirne Yeni Saray Kazısı 2013-2014 yıllarında bulunan İznik seramikleri günümüze tüm ulaşamadığı için kompozisyon kurguları da tam anlaşılamamaktadır. Bazı seramiklerde üç bölümlü kompozisyon düzeni kısmen seçilebilmektedir. Gerek mavi beyaz seramiklerde gerekse çok renk boyalı seramiklerde bitkisel bezemeler daha yoğundur. Kapların formları ve renk şeması açısından Çin mavi beyazlarıyla benzerlik gösterse de bezemeleri açısından Osmanlı'nın kendine has üslubunun görüldüğü Baba Nakkaş üslubundaki (Raby, 1989b: 77-79) Edirne Sarayı mavi beyazlarında bitkisel süslemenin en dikkat çekici motifleri arasında kıvrımlı sarmal dallar üzerindeki motifler gösterilebilir. Çoğunlukla hatayı ve penç motiflerinin yer aldığı bu düzenlemelerde, motiflerin arasında kalan boşluklar da çeşitli yaprak motifleriyle bezenmiştir (I:1,2,4,6). Rumi motifleri ise bir parçada

daha belirgin olarak çark-ı felek düzeninde verilmiştir (I:3). Geometrik motifler bitkisel bezemeler içerisinde kolayca ayırt edilebilmektedir. Hem mavi beyazlarda hem de çok renkli seramiklerdeki ortak geometrik motif düz çizgilerdir. Bitkisel bezeme içerisinde biçimleriyle dikkat çekici bir motif olmasa da bitkisel motifleri sınırlandırmaktadır. Çoklukla ikili olarak kullanılan çizgiler tabakların zeminini belirginleştirirken (I:1) dışa çekik kenarlarda ve kapaklarda birer bordür oluşturmaktadır (I:2,4,6;II:7). Ağız biçimleri anlaşılabilen örneklerde tabak ağız kenarı yuvarlak ise bordür çizgileri de düzdür. Dolayısıyla ağız kenarı formu ile çizgiler oldukça uyumludur. İki adet kenar parçasının dış yüzünde ikili çizgilerle bordür oluşturulmuş ve bu bordürlerin içerisi dilimli çizgilerle bezenmiştir (I:2,6). Bir örnekte de bu dilimli çizgilerin sivri noktaları aynı tipte stilize çiçek motifleriyle süslenmiştir. İkili düz çizgiler çoğunlukla sade bırakılırken bir adet tabak parçasında dıştaki çizgi stilize yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir (I:1). Ayrıca, mavi beyaz kapaklarda ikili çizgilerle oluşturulmuş dar bordürlerde çeşitli geometrik motifler görülmektedir. Çok renk boyalı seramiklerdeki çizgiler renk bakımından farklı olmakla birlikte mavi beyazlara göre daha özensiz oldukları seçilebilmektedir. Bu durumu belirginleştiren en önemli özellik renk farklılığıdır. Mavi beyaz seramiklerde çizgi rengi daha koyu olsa da çevrelediği motiflerin de mavi oluşu çizgilerdeki ton ve kalınlık farklılıklarının seçilmesini engellemektedir. Çok renk boyalılarda ise siyah rengin daha baskın olduğundan dolayı etrafındaki renklerden kolayca ayırt edilmektedir. Bu da çizgilerdeki kalınlık ve ton farklılıklarının saptanmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca mavi beyazlarda ikili olan çizgiler çok renklilerde teklidir ve bu çizgiler ortak bordür çizgisi olarak kullanılmıştır (II:11,12,17; III:20).

15. yüzyıl ikinci yarısından sonra mavi beyaz üslubun gerek saray, gerekse seramikçiler tarafından benimsenmesi, Selçuklu geleneğindeki üretimi zayıflatmış ve 16. yüzyıl ikinci yarısına kadar da mavi beyaz üslupta seramikler üretilmiştir. Yüzyılın ikinci çeyreğiyle birlikte firuze ve yeşil renklerle birlikte kobalt mavinin kompozisyondaki baskınlığı kırılmıştır. Nakkaşhanede çalışan kişilere bağlı olarak yüzyıl ikinci yarısından itibaren de renk dağılımlarının tercih edilen motiflere göre değiştiği çok renk boyalı seramikler üretilmeye başlanmıştır (Özkul Fındık, 2001: 220-226; Turan Bakır, 2007: 289-302). Bu seramiklerin örneklerinden Edirne Yeni Saray kazısında bulunan az miktardaki çok renk boyalı seramik parçasında bezemeler kısmen seçilebilmektedir. Bu seramiklerde

kobalt mavi yine en sık kullanılan renktir. Siyah renk kontur rengi iken diğer renkler dolgu rengi olarak kullanılmıştır. Bu renkler arasında dikkat çeken bir renk mercan kırmızısıdır. Tarihlendirilebilen erken örneklerine Süleymaniye Camisi ve Hürrem Sultan Türbesi'ndeki çiniler gösterilmektedir (Raby, 1989a: 58; Süslü, 1996: 156). Diğer renklerle birlikte bir uyum içinde kullanılan mercan kırmızısı yüzyılın ikinci yarısında ve 17. yüzyıl başlarında parlak ve canlı iken daha sonra renk matlaşarak kahverengiye dönüşmüştür. 17. yüzyıl ilk çeyreğinden sonra da çizimler daha da zayıflamış, ayrıntılar azalmıştır (Lane, 1957a: 58; Lane, 1957b: 277).

Yeni Saray Kazısı çok renkli seramiklerinde en belirgin bitkisel motiflerden biri olan ve 16. yüzyılda *dülbend lalesi* olarak adlandırılan lale, Osmanlı sanatında oldukça popülerdir. (Raby, 1989c: 223). 16. yüzyılda ilk olarak yazma eserlerde, kumaş sanatı ve taş işçiliğinde dikkat çeken bu motifin en görkemli örnekleri çini ve seramiklerde karşımıza çıkmaktadır (Turan Bakır, 1999: 207). Lale motifi Anadolu Selçuklu Dönemi'nde de el sanatlarında sevilerek kullanılan bir motif türüdür (İrepoğlu, 2017: 186). Beylikler Dönemi'ne ait farklı tekniklerdeki lale motifleri genel olarak değerlendirildiğinde bu motiflerin 16. yüzyıl laleleri ile Selçuklu lale motifleri arasında yer almaları açısından önemlidir (Uçar & Uçar, 2018: 22) Edirne Yeni Saray Kazısı 2013-2014 seramik buluntuları arasında bir adet boyun parçasında bu motife yer verilmiştir. Seramik tüm olmadığı için düzenleme tam anlaşılmasa da üç yapraklı laleler zemin renginde (beyaz) bırakılmış siyah konturla belirginleştirilmiştir (II:11). Dikey yönlü her bir lalenin arasında da yine siyah konturlu bir alanda, dilimli madalyonlar içerisinde tam anlaşılamayan çiçek motiflerine yer verildiği kısmen anlaşılabilir. Lale ve diğer motif dönüşümlü yerleştirilerek silindirik formlu boyna hareket kazandırılmıştır. Bezemeler en üstte siyah çizgiyle oluşturulmuş, içinde spiral motiflerinin yer aldığı dar bordürle sonlandırılmıştır. Benzer kompozisyon düzenlemesinin yer aldığı seramikler daha önceki dönem kazılarında da ele geçirilmiştir. Dış yüzleri bezemeli seramik parçalarında da ağız kenarının ya da boyun başlangıcının dar bordürlerle bezendiği görülmektedir (III:18-20). Örneklerden birinde zikzak motifleriyle bordür içerisinde üçgen alanlar oluşturulmuş ve bu üçgenlerin içerisi yine kırmızı beneklerle süslenmiştir (III:18). Benzer düzenlemenin görüldüğü diğer bir bordürde ise dilimli zikzaklar ile bordür hareketlenmiş zikzakların içi ise bu defa siyah noktalarla belirginleştirilerek yarım çiçek görünümü verilmiştir (III:20). Diğer bir parçada ise bordür içerisi

siyah konturlu ve yeşil renk dolgulu zencirek motifleriyle bezenmiştir (III:19). Zencirek motifi daha sade olarak bir boyun parçasında da yer almaktadır (II:17). Bir adet tabak kenar parçasında gövdedeki kırmızı renkli motif tam seçilemese de ağız kenarında dar bir bordür oluşturulmuştur. Bordür içerisinde aynı tipte, kırmızı ile vurgulanmış yarım çiçek motifleri yerleştirilmiştir (II:12). Benzer vurgulama bir gövde parçasında karşımıza çıkmaktadır. Siyah konturlu bir yaprak motifinin içi kırmızı beneklerle bezenmiştir (II:14).

Naturalist üslupta gül ve sümbül motifinin görüldüğü süsleme ise benzeri İznik örneklerinden farklılık göstermemektedir. İznik çini ve seramiklerinde genel olarak gül, lale, karanfil ve sümbül natüralist üslupta tasvir edilmiştir. Gül motiflerinin çini ve seramiklerde düzenlenişlerinde farklılıklar görülebilmektedir. Çinilerde tam karşıdan dilimli dairesel motifler şeklinde işlenirken, seramiklerde genellikle profilden gösterilmiştir. Bu motifin, yanlarındaki goncalar ve yapraklarla tanınabilirliği artmıştır (Demiriz, 1996: 49). Edirne Yeni Saray buluntusundaki gül motifi tam olmasa da, kırmızı renkli goncagül ve damarları, yine kırmızı ile belirginleştirilmiş yeşil yaprakları bir gül motifinin olduğunu göstermektedir (II:13). Aynı parça üzerindeki sümbül motifi de dikkate alındığında gül ile sümbülün dönüşümlü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Siyah konturlu ve yeşil renkli bir dal üzerindeki sümbül çiçekleri dört taç yapraklıdır ve bu uygulama çinilerde de benzerdir (Sinemoğlu, 1996: 134). Saray seramiğindeki bu motif görünüşüyle İznik çini ve seramiklerindeki sümbüllerin görünüşünden farklılık göstermemektedir.

Çok renkli seramiklerden birinin gövde parçasında ise balıkpulu motifleri oldukça belirgindir. Siyah konturlu ve yeşil renk dolgulu bu motifin hâkim olduğu bezemede ortada türü tam anlaşılabilen içi boş bırakılmış ve kırmızı ile belirginleştirilmiş bir yaprak motifi bulunmaktadır (II:15). Balık pulu motifinin kullanım sıklığı dikkate alındığında hemen hemen farklı coğrafyalardaki birçok kültürde mimariden el sanatlarına kadar birçok alanda bezeme unsuru olarak yer bulmuştur. İşlenişlerinde küçük farklılıklar olmakla birlikte genel olarak birbirlerine benzemektedir. Hayvan figürlerinden bitkisel motiflere ya da zadece zemini doldurmak için kullanılan bu motif İznik seramiklerinde sıklıkla kullanılmıştır (Altun & Demirsar Arlı, 2001: 396, Res.11; Uçar, 2014: 218). Edirne Yeni Saray seramiğindeki motif de diğer İznik seramiklerindeki balık pulu motiflerinin işlenişiyle aynıdır.

Kütahya seramikleri (Tablo III:21-26;Tablo IV)

Her ne kadar Kütahya çini ve seramikleri 18. yüzyılda tanınır olsa da, Kütahya'daki kazı çalışmalarında bulunmuş seramikler, bu kentteki seramik üretiminin İznik ile çağdaş olabileceğini ortaya koymuştur (Şahin, 1981a: 259-286; Şahin,1981b: 150). Kütahya'da üretilmiş çinilerde olduğu gibi seramiklerde de İznik'e göre belirgin farklılar dikkati çekmektedir. Kütahya seramikçiliğinde daha çeşitli formlar daha zengin renklerle daha naif işlenmiştir (Demirsar Arlı, 2007: 337) 2013-2014 yılı Edirne Yeni Saray Kazısı'nda Kütahya işi seramikler de bulunmuştur. Kâse ve fincan türündeki açık formulu kaplardan birkaçının biçimi kısmen anlaşılabilir. Kâse formundaki kap konik gövdelidir (*III:21*). Bir adet fincan da dışı açılan halka kaideli, konik gövdeli ve basit yuvarlak ağız kenarlıdır (*III:23*). Diğer bir fincan parçasının kaidesi ise diğer kaidelere göre daha yüksek tutulmuştur (*IV:28*). Kâse parçasının formu tam anlaşılmasa da iç yüzde merkezdeki bombe ile diğer örneklerden ayrılmaktadır. Kâse şekillendirildikten sonra kâse formulu çok küçük kabara merkeze ters kapatılmış ve kâseye şifa taşı ya da hamam tasına benzer bir görünüm kazandırılmıştır. Kimi zaman bu kabaranın içerisine küçük objeler konularak ses çıkarmaları sağlanmıştır (Carswell & Dowsett, 1972: 30). Bu özellik Kütahya kâseleri içerisinde sıklıkla görülebilmektedir (Carswell & Dowsett, 1972: 34, Fig.16a; Baş, 2012: 29, Kat.1.48; Gök, 2015a: Kat.188-193).

Bezeme: Sıraltı boyama tekniği ile oluşturulmuş bezemeler kapların gerek iç gerekse dış yüzünde görülmektedir. İznik seramiklerinde olduğu gibi bezemeler tek ve çok renkli boyama olmak üzere iki tipte yapılmıştır. Renk paleti açısından İznik seramiklerindeki renklere ek olarak en dikkat çekici renklerden biri olan sarı gösterilebilir. Daha önceki dönemlerde farklı tekniklerle karşımıza çıksa da Kütahya çini ve seramiklerinin renk paletindeki en önemli renklerden biridir. 18. yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan ve Kütahyalı ustaların renk paletinde sıkça yer bulan bu rengin benimsenmesinde, bu yüzyılda ticareti Ermeni tüccarlar tarafından sıklıkla yapılan Hint kumaşları ile İtalya ve İran'daki kostümlerde oldukça popüler olan sarın rengin etkili olabileceği düşünülmektedir (Crove, 2007: 199-206; Kouymjian & Berbérian, 2010: 65-89).

17. yüzyıldan itibaren çini ve seramiklerde sıkça karşılaşılan kahverengi de Kütahya seramiklerinde dolgu rengi olarak kullanılmıştır. Mavi ise yine İznik'te olduğu gibi yalnız ya da diğer

renklerle birlikte kompozisyonda yerini almıştır. İznik seramikleriyle bezeme türü açısından benzerlikler gösterse de üslupsal özellikleri ile belirgin biçimde ayrılmaktadır. Kuşkusuz bu farklılıkta bezeme yapılan kabın formu oldukça etkilidir. Fincan ve kâse gibi tabaklara oranla daha küçük olan kaplarda şablonun seramik üzerinde yaratmış olduğu tekrar sistemi daha az hissedilmektedir. Kap boyutunun küçüklüğü kimi motiflerin seramik yüzeyinde daha az konumlandırılmasına etki etmiştir. Bu da daha geniş kaplardaki çoklu motif kopyalarının kompozisyondaki ağırlığının fincanlarda daha az hissedilmesine sebep olmuştur.

Bazı örneklerde Çin kompozisyonlarının etkisi sezilse de Kütahyalı ustaların bu kompozisyonları kendi seramiklerine aktarım yöntemleri, Kütahyalı seramikçilerin farklılığını ortaya koyan önemli özelliklerden biridir. Kompozisyonlar tema olarak benzese de motiflerin çizgisel özellikleri, seramiklerdeki Çin etkilerini oldukça zayıflatmıştır. Bu etkiyi belki de önemli derecede söndüren başka bir unsur ise, malzeme özelliklerine bağlı olarak sıranın daha mat görünümlü olmasıdır. Bu da Çin porselenlerindeki keskin ya da sert görünümün Kütahya örneklerinde görülmemesine sebep olmuştur. Bu seramiklerde göze çarpan en önemli Çin etkisi seramiklerin dibinde Çin örneklerinde saltanat işaretlerini çevreleyen konsantrik halkalar, bu seramiklerde göze çarpan en önemli Çin etkilerindedir (Carswell, 1991: 52). Bu halkaların diplerde konumlandırılmasında bir standart yoktur. Bazılarında bu halkalara rastlanırken (IV:27) kimi örneklerde hiç halka bulunmamaktadır. Aynı düzenleme kaidelerin dış yüzünde de görülür. Kaideler yine ikili halka ile belirginleştirilmiştir (III:23;IV:29). Konsantrik halkaların karşımıza çıktığı diğer bir alan ise seramik içyüzüdür. Gerek merkez gerekse gövde başlangıcı çiftli halkalarla belirginleştirilmiş ve içleri çoğunlukla bitkisel motiflerle süslenmiştir (III:21,23;IV:27-29). Tıpkı İznik örneklerindeki gibi kabın dairesel formuna bağlı olarak düz çizgilerle meydana gelen bu halkaların ikili olarak görüldüğü son bölüm ise ağız kenarlarıdır (III:21,23). Kâse örneğinde ağız kenarı ikili çizgi ile belirginleştirilerek kap merkezindeki çizgiler ile birlikte seramik yüzünde bir uyum sağlanmıştır. Düz çizgilerin sınırlandırdığı yatay bordürler tıpkı İznik seramiklerinde olduğu gibi Kütahya seramiklerinde de karşılaşılan bir unsurdur. Kütahya üretimi seramiklerde bolca örneği olsa da Edirne Yeni Saray buluntularının sayısal azlığı ve seramiklerin sağlam ulaşamaması, bordür tiplerini saptamamıza engeldir. Kısmen sağlam ulaşabilmiş bir adet fincanın dış yüzündeki kompozisyon düzenlemesi oldukça ilginçtir. Gövde

başlangıcı ve ağız kenarında mavi çizgilerle yatay bir bordür oluşturulmuş, bu bordürlerin içleri ise mavi renkli çapraz taramalarla bezenmiştir (*III:23*). Gövdede oluşan geniş bordür ise düz kahverengi boyalıdır. Dar bordürlerdeki bezemeler aynı dönem içerisinde daha geniş alanda irdelenirse, farklı bölgelerdeki atölyelerde de benzer bezemelerin uygulandığı anlaşılabilir. Daha geniş ya da daha dar olarak bazı Kütahya seramiklerinde yer alan bu taramalı bordürler Çanakale seramikleri içerisinde de sık tercih edilen bir bordür düzenidir (Doğer, 2008: 41, Res.1d; Doğer, 2009: 54, Res.1). İşlenişlerinde farklılıklar seçilse de yaklaşık aynı yüzyıllarda üretim yapan iki farklı bölgedeki atölyedeki motif uyumuna örnek gösterilebilir. Benzer bezeme özelliğinin özellikle 18. yüzyılda toplumun büyük kesimi tarafından benimsenmiş ve toplumun günlük yaşamda en sık kullandığı objelerden olan lülelerde de görülmesi beğeni ve bezeme repertuarındaki uyumu daha da perçinleştirmektedir. Gövde ortasında oluşan geniş bordürdeki renk düzenlemesi ise oldukça ilginçtir. Bu düzenleme 18. yüzyıldaki dış yüzleri sadece kahverengi olan porselenlerle yakınlık göstermektedir. Bu örnek, dış yüzdeki taramalı bordürlerden dolayı Uzakdoğu- Kütahya benzerliğini tam vurgulamasa da, içyüzü renksiz dış yüzünün tamamı kahverengili olan bir adet fincan (*IV:30*), farklı bir durum ortaya koymaktadır. Bu fincan, Çin örneklerinin dünya pazarına hâkim olduğu bir dönemde, Kütahyalı ustaların bu ticaret içerisinde kalma çabası ve Çin örnekleriyle yarışının bir temsili olarak gösterilebilir. Bu ve benzeri örnekler çok ya da tek renkli Kütahya seramikleri içinde oldukça sade olsalar da, satıcının vitrininde Çin örnekleriyle birlikte sergilendiğinde, yerli ve ithal ayrımını yapabilen bir alıcının zihnini karıştırdığı muhakkaktır. Dış yüzü kahverengili bu fincanda olduğu gibi bazı Kütahya seramiklerinde bezemeye rastlanılmaz. Seramik şeffaf renksiz ya da renkli sır ile sırlanıp satışa sunulmuştur. Suna ve İnan Kıraç Vakfı koleksiyonundaki örnekler de dikkate alındığında bu tür seramiklerin gerek iç pazar gerekse dış pazarda yer buldukları anlaşılmaktadır (Gök, 2015b: Kat.40,41)

Seramikler günümüze tüm ulaşamadığı için geometrik ve bitkisel motiflerin dağılımı kompozisyon içinde tam seçilememektedir. Bitkisel desenler Kütahya seramikçiliğindeki bezeme repertuarından bir takım örnekleri bize kısmen yansıtmaktadır. Seramiklerin dış ya da iç yüzünde bazen geometrik biçimlerle sınırlanmış bazen de hiç sınırlandırmadan işlenmiş bu bezemelerde çoğunlukla motifin hangi bitkiye ait olduğu tam

seçilemez. Örnek olarak, bir adet fincanın dış yüzünün tamamının kıvrımlı dallar ve bu dallar üzerindeki yapraklarla bezendiği görülmektedir (IV:31). Diğer bir seramik parçasında ise gövdede mavi konturlu bir madalyon ve bu madalyonun yanında testere dişli stilize bir bitkisel motife yer verilmiştir (III:21). Bazı örneklerde ise fincan iç yüzünde merkez, tek dallı stilize bir çiçekle belirginleştirilmiştir (IV:29,32). Seramik içyüzünde taç yaprakları yeşil ve sarı renk dolgulu bir yıldız çiçeğinin verilmesi ise Kütahyalı ustanın kompozisyon kurgusundaki yetisini bize göstermektedir. Merkezdeki kabara siyah konturla çevrelenmiş ve bu konturun etrafına üçgen biçimli yapraklar yerleştirilmiştir. Merkezdeki çiçek, taç yapraklar arasındaki kırmızı benekli dallar ile daha da hareketlendirilmiştir. Benzer düzenlemeler Kütahya seramiklerinde sıklıkla görülmektedir (Akalin & Yılmaz Bilgi, 1997: Kat.94,105; Gök, 2015c: 69, Tablo 4.3).

Kütahya seramikleri arasında en dikkat çekici buluntular iç yüzlerinde natürmortların yer aldığı fincan parçalarıdır (IV:27,28). Zemin çiftli konsantrik halka ile belirginleştirilmiş ve bu halkaların içlerine pedestallı, kulplu bir sepet yerleştirilmiştir. Sepetlerin içerisi de türü anlaşılmayan çiçeklerle doldurulmuştur. Bir sepette kulp taramalı iken diğerinde boş bırakılmıştır. Sepetlerin işlenişi ve içerisindeki çiçeklerin öbek öbek yerleştirilişi, kompozisyon tasarımının Çin porselenlerinden alındığını göstermektedir. Edirne Yeni Saray'da daha önceki dönemde bulunmuş bir porselen fincan örneğinin tasarımı bu etkileşimin delili olarak sunulabilir. Dolayısıyla natürmortların seramik içerisindeki konumu ve sepet içerisindeki motiflerin benzerliği Çin porselenlerinin Kütahyalı ustaları etkilediğini göstermekle birlikte, etkileşim problemi de aynı kazı buluntuları içerisinde çözümlenmektedir (Uçar, 2014: 151). Diğer bölgelerdeki kazılarda bulunan örnekler de dikkate alındığında bu kompozisyon düzenlemesinin Kütahyalı ustalarca oldukça benimsendiğini söyleyebiliriz (Gök, 2015a: 31, Tablo 5; Buğdaycı, 2018: 544, Fot.24).

Kütahya fincanlarında dikkat çeken diğer bir süsleme, görülmesi en güç noktada olan ve birçoğunun gizemi hala çözümlenememiş işaretlerdir (III:25;IV:28). Usta ya da atölye işareti oldukları düşünülen bu işaretlerin, yazının yanında yıldız, çarpı, taramalı baklava, çapraz iki kılıç gibi çeşitleri bulunmaktadır (5). Fincanların büyük çoğunluğunda işaret olmasının sebebi ustaların ürettikleri fincan başına ücret almalarına ve ürettikleri fincan sayısının belli olmasına yönelik olabileceği gösterilmektedir

(Yenişehirlioğlu, 2013: 334). Edirne Yeni Saray buluntularının bir kısmında bu işaretler bulunmaktadır. Bu motifler de stilize yıldız ve çiçek motifleri biçimindedir ve diğer kazılarda bulunan fincanların motiflerinden farklılık göstermemektedir.

Sonuç

2013 - 2104 yılı kazı sezonunda Edirne Yeni Saray'da bulunan İznik ve Kütahya seramikleri daha önceki dönemde bulunan seramiklerle teknik, biçim ve kompozisyon açısından benzerlikler taşımaktadır. Sıraltı tek renk ve sıraltı çok renk boyalı olmak üzere iki gruba ayrılan İznik seramiklerinin sarayda sıklıkla tercih edilen yerli ürünlerden oldukları 2013 - 2014 ve daha önceki dönem kazılarında bulunan seramiklerden anlaşılabilir. 2013-2014 buluntuları günümüze tüm ulaşmasa da kendine has kompozisyonları ile buluntular içerisinde önemli bir grubu oluşturur. Milet Tipi seramiklerden sonra üreilmeye başlanan mavi-beyaz seramikler, Çin porselenlerinin Osmanlı sarayında sıklıkla tercih edilmesinden önceki en gözde seramikler olarak gösterilebilir. Çok renk boyalı İzniklerin ise Osmanlı'nın kendine has saray üslubuyla adeta modası geçmiş 15. yüzyıl Çin porselenlerinin kompozisyonlarına savaş açtığı söylenebilir. Kobalt mavinin yanına eklenen firuze, yeşil, mor, siyah ve mercan kırmızısı ile yapılmış natüralist çiçeklerin yer aldığı İznik seramikleri adeta İznik seramikçiliğinde bahar mevsiminin yaşandığını simgelerken, kahverengiye dönüşmüş kırmızı renkli ve daha kaba bezemeli seramikler İznik seramikçiliğinde güz mevsimini yani sonun başlangıcını simgelemektedir. 18. yüzyıla ait Kütahya seramikleri teknik olarak İzniklerle aynı çizgide olsa da motif ve kompozisyon tasarımı açısından bu çizginin dışında oldukları söylenebilir. Bazı özellikleri ile Çin örneklerini yansıtsalar da motiflerin işlenişi ile kendilerine has bir üsluplarının oldukları görülebilmektedir. Gerek İznik gerekse Kütahya seramiklerinin benzerleri dikkate alındığında, saray ve saray saray dışında ortak özelliklere sahip seramiklerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Notlar:

1-Edirne'de bulunan Milet Tipi tabaklar hakkında bkz., (Yılmaz, 2012)

2- Edirne Tarihi ve Edirne Sarayı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz., Peremeci, 1939; Aslanapa, 1949; Ayverdi, 1953; Osman, 1957; İnalçık, 1965; Gökbilgin, 1994; Kazancıgil, 1994; Emecen, 1998.

3-Edirne Yeni Saray'da yapılan kazı çalışmaları ve bu çalışmalarda bulunan küçük buluntularla ilgili bkz., Öz, 1965; Cantay, 2001a; Cantay, 2001b; Cantay, 2002a; Cantay, 2002b; Cantay, 2003; Cantay, 2005; Özer, 2012; Özer, 2013a; Özer, 2013b; Özer, Dündar, Güner, & Uçar, 2016a.

4- Bu isimlendirme ve üslup ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz, (Raby, 1989b)

5-Bu sembollerin çeşitleri ve bunlar hakkında daha fazla bilgi için bkz., Carswell & Dowsett, 1972; Kürkman, 2005; Gök, 2015a: 31,32.

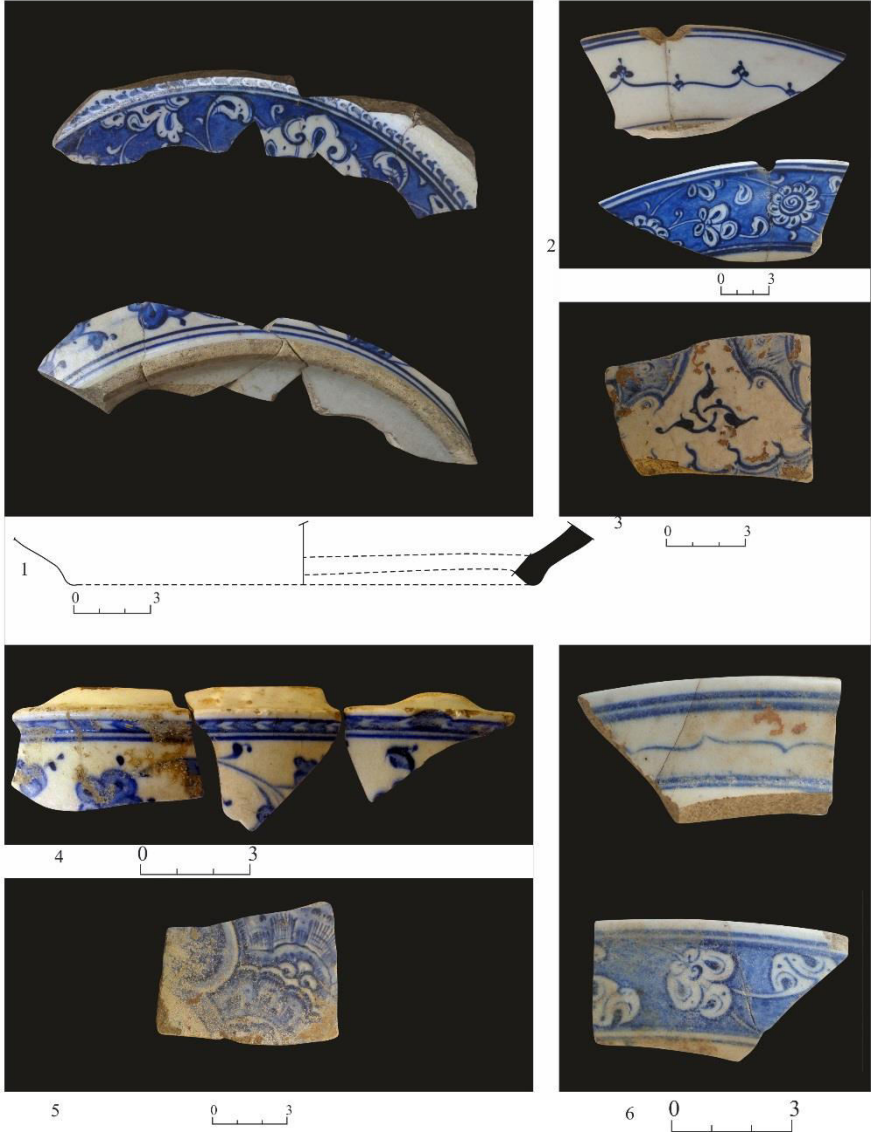
Kaynakça

- Akalın, Ş., Bilgi, H. (1997). *Suna ve İnan kıraç Koleksiyonunda Kütahya Seramikleri Yedigâr-ı Kütahya*. İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Altun, A. (1991). İznik Çini ve Seramikleri. *Sadberk Hanım Müzesi Türk Çini ve Seramikleri*, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi, 8-48
- Altun, A., & Demirsar Arlı, B. (2001). İznik Çini Fırınları Kazısı 1999 Çalışmaları. *22. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2*, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss. 387-396.
- Aslanapa, O. (1949). *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*. İstanbul.
- Atıl, E. (1987). *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent*. Washington: National Gallery of Art, Washington.
- Ayverdi, E. H. (1953). *Fâtih Devri Mimarisi*. İstanbul.
- Baş, G. (2012). *Bitlis Kalesi Kazısı Sırlı Seramikleri (2004-2012)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bilgi, H. (2009). *Ateşin Oyunu sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M.Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.
- Buğdaycı, B. (2018). Kütahya Çini Müzesi'nde Sergilenen 18. yüzyıl Kütahya Üretimi Fincanlar. *Kütahya Müzesi 2017 Yıllığı, V*, İstanbul, T.C. Kütahya Valiliği, ss.525-545.
- Cantay, G. (2001a). Edirne Yeni Sarayı (Matbah-ı Amire Kazısı) 1999. *22. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2*, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss. 439-448.
- Cantay, G. (2001b). Edirne Yeni Saray Kazısı (1999-2000) Keramik Buluntuları. *V. Ortaçağ Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler* Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü, ss. 145-160.
- Cantay, G. (2002a). Edirne Yeni Saray Kazısı, 2000. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1*, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss. 29-40.

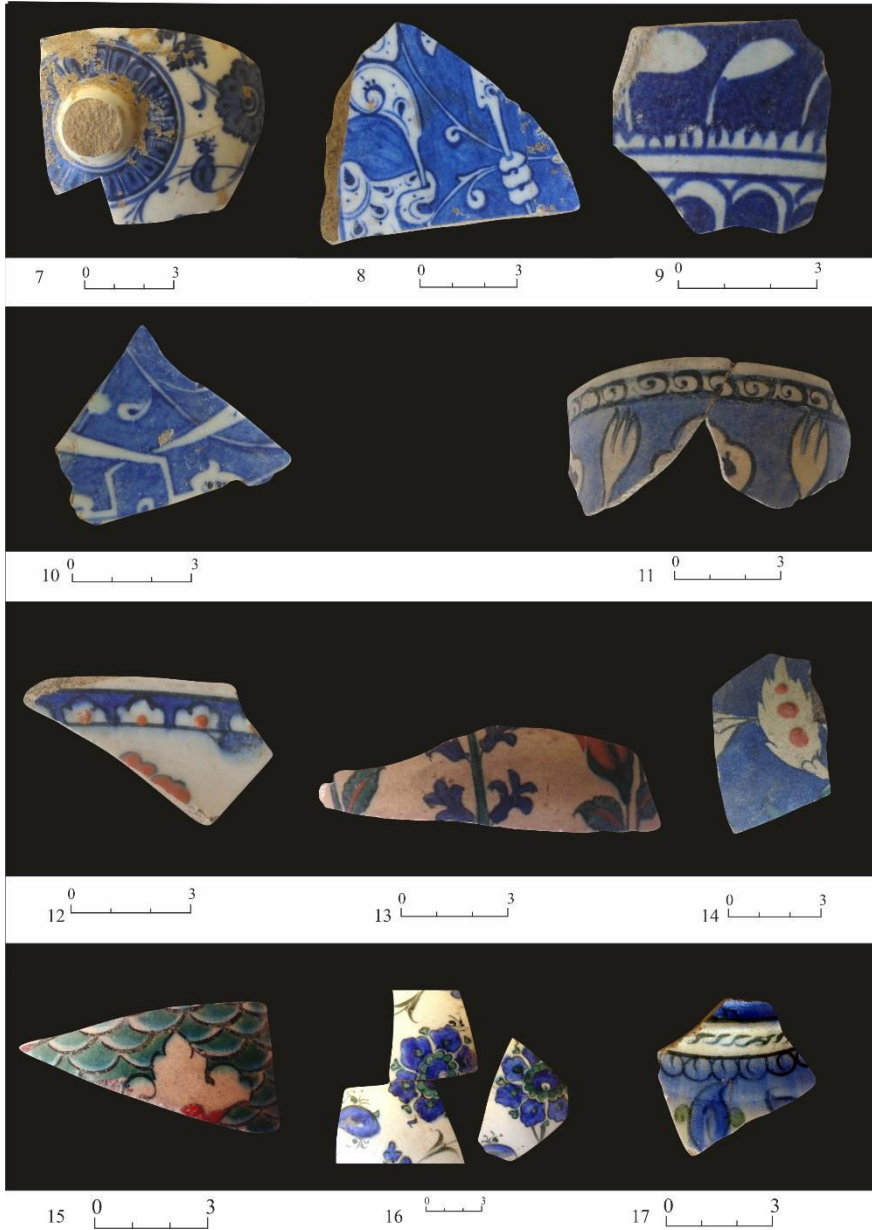
- Cantay, G. (2002b). Edirne Yeni Saray Kazısı'nda Bulunan Figürlü Keramikler. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof.Dr. Gönül Öney'e Armağan, 10-13 Ekim 2001, Bildiriler* İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ss. 176-178.
- Cantay, G. (2003). Edirne Yeni Saray Kazısı, 2001. 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 1* Ankara: Kültür Bakanlığı, ss. 29-38.
- Cantay, G. (2005). Edirne Yeni Saray Kazısı Lüle Buluntuları. *Fen Edebiyat Dergisi 7/1*, ss.108-120.
- Carswell, J. (1991). Kütahya Çini ve Seramikleri. *Sadberk Hanım Müzesi Türk Çini ve Seramikleri*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, ss.49-102.
- Carswell, J., & Dowsett, C. (1972). *Kütahya Tiles and Pottery from the Armenian Cathedral of st James, Jerusalem, II*. London: Oxford University Press.
- Crove, Y. (2007). Kütahya Bowl with a Lid in the Walters Art Museum. *The Journal of the Walter Arts Museum, 64/65*, pp.199-206.
- Demiriz, Y. (1996). Osmanlı Keramik ve Çini Sanatında Gül Terminolojisi ve Tanımı. *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları* İstanbul: Sanat tarihi Derneği, ss. 47-58.
- Demirsar Arlı, V. B. (2007). Kütahya Çiniciliği. *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss. 329-345.
- Doğer, L. (2008). İzmir Agorası Kazılarında Çanakale Seramikleri ve Diğer Talep Noktaları. *Çanakale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suba-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, ss. 30-46.
- Doğer, L. (2009). İzmir Agorası Kazılarında 17. - 19. Yüzyıl Seramik Buluntuları. *Sanat Tarihi Dergisi*.
- Emecen, F. M. (1998). Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne. *Edirne: Serhattaki Payitaht*. İstanbul.
- Gök, S. (2015a). *Smyrna (İzmir) Agorası'nda Osmanlı İzleri Kütahya Seramikleri (2007-2014 Dönemi)*. İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi.
- Gök, S. (2015b). *Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu Kütahya Çini ve Seramikleri 2*. İstanbul: Pera Müzesi.
- Gök, S. (2015c). İzmir'in Ticari Yaşamında Osmanlı ve Avrupa Seramiklerinin Yeri. *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri*, İstanbul: Ege Yayınları, ss. 61-78.
- Gökbilgin, M. T. (1994). Edirne. *DİA*,10, İstanbul, ss. 431-442.

- İnalcık, H. (1965). Edirne'nin Fethi 1361. *Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan*, Ankara, ss. 137-159.
- İrepoğlu, G. (2017). *Lale -Doğada, Tarihte, Sanatta*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Kazancıgil, R. (1994). *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*. Edirne.
- Kouymjian, H., & Berbérian, I. (2010). Le rôle des potiers arméniens de Kütahya dans l'histoire de la céramique ottomane. *Des serviteurs fidèles - Les enfants de l'Arménie au service de l'Etat turc*, pp.65-89.
- Kürkman, G. (2005). *Toprak, Ateş, Sır, Tarihsel Gelişimi, Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri*. İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayını.
- Lane, A. (1957a). *Later Islamic Pottery*. London.
- Lane, A. (1957b). The Ottoman Pottery of Iznik. *Ars Orientalis, Vol. 2*, pp. 247-281.
- Osman, R. (1957). *Edirne Sarayı (Yayınlayan S.Ünver)*. Ankara.
- Öz, T. (1965). Edirne Yeni Sarayı'nda Kazı ve Araştırmalar. *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, ss. 217-222.
- Özer, M. (2012). Edirne Yeni Saray Kazısı, 2009-2010 Yılı Çalışmaları. *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 2*, Eskişehir, ss. 615-626.
- Özer, M. (2013a). Edirne Yeni Saray Kazısı, 2010 Yılı Çalışmaları . 33. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildirileri, 2* , Ankara: Kültür Bakanlığı, ss. 287-312.
- Özer, M. (2013b). Edirne Yeni Saray (Saray-ı Cedid-i Amire) Kazısı 2011 Yılı Çalışmaları. 34. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildirileri, 3*, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss. 347-360.
- Özer, M., DüNDAR, M., UÇAR, H., AYHAN, G., & GÜNER, M., (2016a). Edirne Yeni Saray Kazısı (Saray- ı Cedîd- i Âmire) 2011 Yılı Çalışmaları. *Sanat Tarihi Dergisi, XXIV/1*, ss. 73-106.
- Özer, M., DüNDAR, M., GÜNER, M., & UÇAR, H. (2016b). Edirne Yeni Saray Kazısı (Saray- ı Cedîd- i Âmire) 2014 Yılı Çalışmaları. 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 3*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss.595-622.
- Özkul Fındık, N. (2001). *İznik Roma Tiyatrosu Kazı Buluntuları 1980-1995 Arasındaki Osmanlı Seramikleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Peremeci, O. N. (1939). *Edirne Tarihi*. İstanbul.

-
- Raby, J. (1989a). İznik Çinisinin Yapılışı. *İznik* (s. 49-63). içinde London: Alexandria Press.
- Raby, J. (1989b). 1480-1560 İznik Seramiğininin Büyümesi ve Gelişmesi. *İznik*, London: Alexandria Press London, pp.76-215.
- Raby, J. (1989c). İznik Seramiğinin Olgunluğu ve Bozulması. *İznik* London, ss. 218-369.
- Sinemoglu, N. (1996). Onaltıncı Yüzyıl Çinilerinde Motif Zenginliği. *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul: Sanat Tarihi Derneği, ss. 125-155.
- Süslü, Ö. (1996). XVI. Yüzyıl Osmanlı Seramiklerinde Sır Altına Uygulanan Kırmızı Rengin İlk Örnekleri. *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul: Sanat Tarihi Derneği, ss. 155-160.
- Şahin, F. (1981a). Kütahya-Çini Seramik Sanatı ve Tarihi'nin Yeni Buluntular Açısından Değerlendirilmesi. *Sanat Tarihi Yıllığı (1979-80)* 9-10, ss.259-286.
- Şahin, F. (1981b). Kütahya Seramik Teknolojisi ve Çini Fırınları Hakkında Görüşler. *Sanat Tarihi Yıllığı XI*, ss.133-164.
- Turan Bakır, S. (1999). *İznik Çinileri ve Gülbenkyan Koleksiyonu*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Turan Bakır, S. (2007). Osmanlı Sanatında Bir Zirve İznik Çini ve Seramikleri. *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss. 279-305.
- Uçar, H. (2014). *Edirne Yeni Saray Kazısı Seramikleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İzmir.
- Uçar, H., & Uçar, A. (2018). Tire Kutu Han Kazısı Beylikler ve Osmanlı Dönemi Seramikleri. *Sanat Tarihi Dergisi, XXVII/1*, ss.1-33.
- Yenişehirlioğlu, F. (2013). Fincanımızda Ne var?: Osmanlı döneminde Günlük Yaşam, Sosyal Değişimler ve Fincan Tipleri. *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*. içinde İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını.
- Yılmaz, G. (2012). *Edirne Müzesi Osmanlı Seramikleri, Zindanaltı Buluntuları*. Edirne.

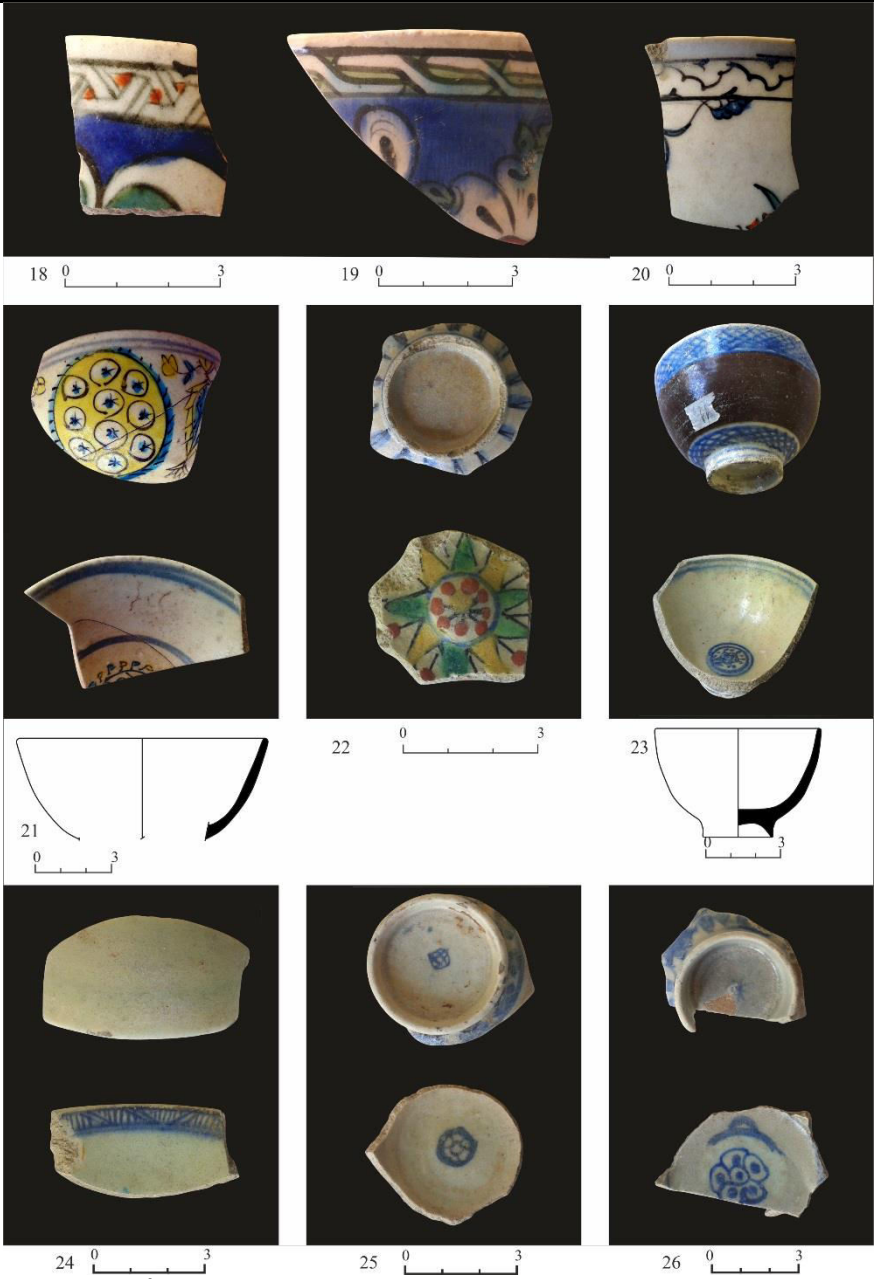

Tablo I:Mavi-Beyaz İznik seramikleri (15. yüzyıl sonu-16. yüzyıl ilk çeyreği)

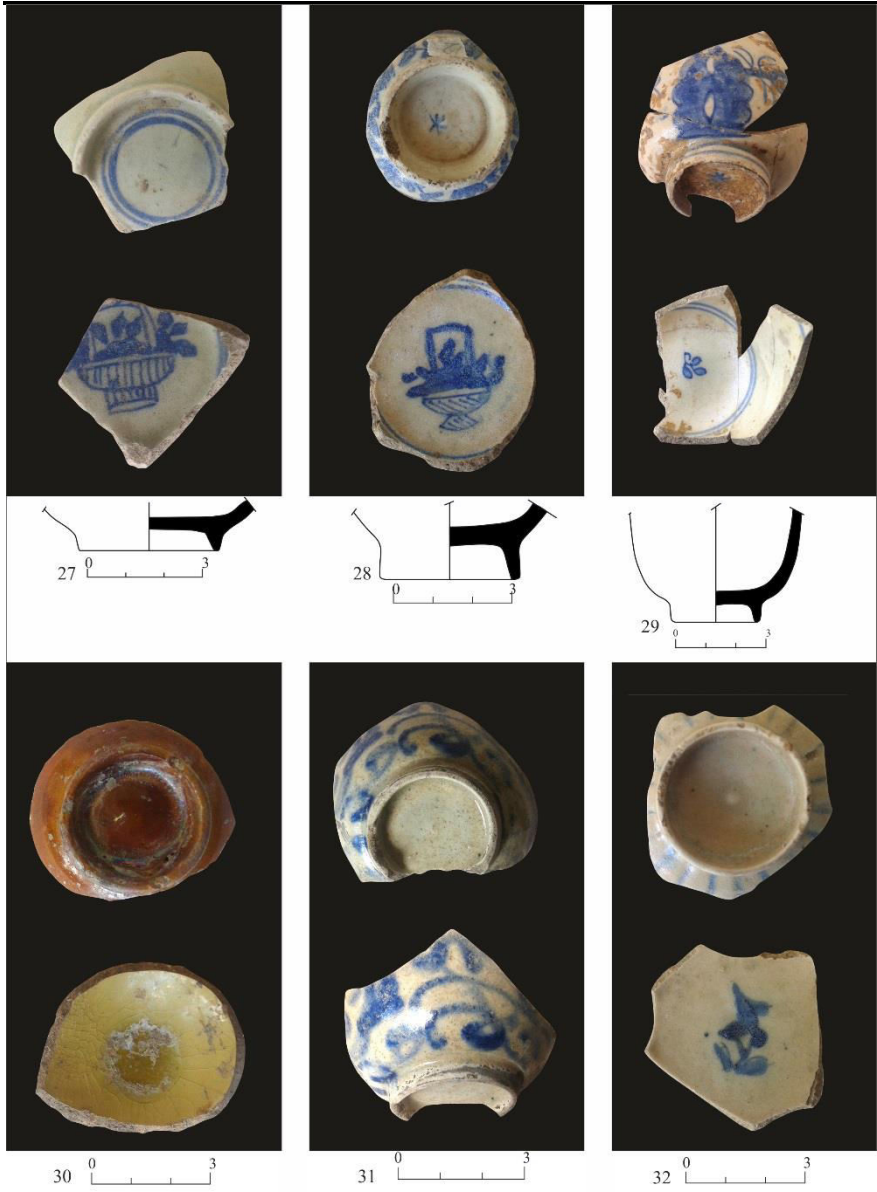

Tablo II: İznik mavi beyaz seramikleri 7-10 (15. yüzyıl sonu-16. yüzyıl ilk çeyreği), İznik çok renkli seramikler 11 (16. yüzyıl 2. çeyreği);12-17 (16. yüzyıl 2. yarısı).

2013-2014 Yılı Edirne Yeni Saray Kazısı İznik ve Kütahya Seramikleri

Tablo III: İznik çok renkli seramikler 18-20 (16. yüzyıl 2. yarısı); Kütahya seramikleri 21-26 (18. yüzyıl).

Tablo IV: Kütahya seramikleri (18. yüzyıl)

SEYYİD AHMED CEZBÎ'NİN KENZÜ'L-ESRÂR ADLI TARİKATNAMESİ

Suat DONUK¹

Öz

Osmanlı sosyal ve dinî hayatının önemli unsurlarından olan tarikatların zamanla kendine mahsus erkân, âdâb ve usulleri ortaya çıkmıştır. Mutasavvıf sanatçılar bu erkân ve âdâb hakkında bilgi veren eserler yazmıştır. Türk edebiyatında bu tür eserlere tarikatnâme adı verilmektedir. Edebiyatımızdaki tarikatnâme örneklerinden biri Seyyid Ahmed Cezbî'nin Kenzü'l-esrâr adlı eseridir. Kaynakların varlığından söz etmediği bu eserin Berlin Devlet Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphanesinde birer nüshası mevcuttur. 457 beyitten oluşan eserde beyitlerin arasına âyetler, hadîsler, dualar, zikirler serpiştirilmiştir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan Kenzü'l-esrâr'da aruzun mefâîlün / mefâîlün / feûlün kalıbı kullanılmıştır. Torunu Muhammed Nurullah'ın şahsında bütün sâliklere seslenen Ahmed Cezbî bir dervişin sahip olması gereken vasıflar, Bayrâmiyye tarikatı mensuplarının ibadet tarzları, hangi namazda hangi duaları okumaları gerektiği, çileye giriş usulü vb. tasavvuf erkân ve âdâbı hakkında bilgiler vermiştir. Kenzü'l-esrâr, Ahmed Cezbî ve onun mensubu olduğu Himmetzâdeliler ailesi hakkında bilgiler içermesi bakımından da önemlidir. Bu makalede Seyyid Ahmed Cezbî'nin Kenzü'l-esrâr adlı eseri tanıtılmış, örneklem oluşturması bakımından eserin ilk elli beytinin tenkitli metni ilim âlemiyle paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarikatnâme, Ahmed Cezbî, 19. Yüzyıl, Tasavvuf

SEYYİD AHMED CEZBÎ'S TARİKATNAME CALLED KENZÜ'L-ESRÂR

Abstract

The sects, which are important elements of the Ottoman social and religious life, have developed their own rules, traditions and procedures. Sufi artists have written works that give information about these rules and traditions. In Turkish literature, such works are called tarikatnâme. One of the examples of tarikatnâme in our literature is Seyyid Ahmed Cezbî's work called Kenzü'l-esrâr. There are copies of this work, which is not mentioned by the sources, in the Berlin State Library and the Ankara National Library. In the work consisting of 457 couplets, verses, hadiths, prayers and dhikr are scattered among the couplets. Written in mesnevi verse, Kenzü'l-esrâr used the pattern of mefâîlün / mefâîlün / feûlün of aruz measure. Grandson of Muhammad

¹ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. E-posta: suatdonuk@hotmail.com

Nurullah in the person of all the followers of Ahmed Cezbî dervish should have the qualifications, the worship styles of the members of the order of Bayramiyya, which prayers to read which prayers, the method of entering the ordeal, and so on. Sufism gave information about the rules and traditions. Kenzü'l-esrâr is also important in that it contains information about Ahmed Cezbi and the Himmetzâdelers family to which he belongs. In this article, Seyyid Ahmed Cezbî's work named Kenzü'l-esrâr was introduced, and the criticized text of the first fifty couplets of the work was shared with the scientific community.

Keywords: Tarikatnâme, Ahmed Cezbî, 19. Century, Mysticism

Giriş

Bilindiği üzere İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzına tasavvuf (Öngören, 2011:40/119), Allah'a ulaşmak arzusuyla tutulan yola ve tasavvufî mesleğe tarikat adı verilir (Devellioğlu, 2008:1034).

Düşünceye dayalı yerleşik sistem ve doktrinlerin çeşitli nedenlerle bölünmeleri ve bunlardan yeni ekollerin ortaya çıkması olağan bir durumdur. Tarihten günümüze kadarki süreçte bunun pek çok örneğine rastlanır. İslam dininde çeşitli mezheplerin doğuşunu buna bağlamak mümkündür. İslam'ın gönül terbiyesini ve kalbî davranışları esas alan bir ahlak ve tefekkür sistemi olan tasavvufun çeşitli tarikatlara ayrılması da bununla açıklanabilir.

Mutasavvıflara göre Allah'a ulaşan yollar sayısızdır. Herkesin vuslatı ayrı ayrı yöntem, usul ve yollarla gerçekleşebilir (Kara, 1999: 192). Örneğin bazı sûfler zühd ve ibadet yolunu tutup namaz, oruç, zekat vb. ibadetlerin çokluğu ile hakka vasıl olmayı seçmiştir. Bazı sâlikler tasfiye ve mücadele yolunu seçip riyazetle, nefsini arındırmakla fenafillâha ulaşmaya çalışmıştır. Bazı mutasavvıflar ise aşk ve mahabbet tariki ile amacına varmayı tercih etmiştir (Pakalın, 1983:3/405). Zikrin cehrî mi yoksa hafî mi, kıyâm mı kuûd mu yapılması; hangi kıyafetlerin giyilmesi vb. küçük nüanslar da sûflerin farklılaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu sayede Osmanlı dinî ve ictimâî yapısında çok sayıda tarikat ortaya çıkmıştır.

Yukarıda izah edilen farklı tercihler doğrultusunda zaman içerisinde her tarikatın kendi meşreblerine has erkân, âdâb ve usuller ortaya çıkmıştır. İcrasından temelde mürşidin sorumlu olduğu bu erkân, genel olarak müridin tarikata girip insân-ı kâmil veya fenafillâh mertebesine ulaşmaya kadarki süreçte yapılması gerekenlerin çerçevesini oluşturur. Tarikatın gelenekleri, ibadetlerin nicelik ve niteliği, zikrin usul ve esasları, müritten beklenen davranış

kalıpları, eğer çile tercih ediliyorsa bunun kuralları ve tatbik şekli bu çerçevenin içini dolduran unsurlardan bazılarıdır.

Mutasavvıflar “resm-i erkân” şeklinde tanımladıkları bu kuralları tarikatın yasasına benzer şekilde gördükleri için oldukça önemsemişlerdir. Bu usul ve esasları tatbikle yetinmemiş, bunlar hakkında bilgi veren eserler yazmışlardır.

Türk edebiyatında tarikat geleneği, erkân, âdâb ve usullerini anlatan manzum veya mensur pek çok eser bulunmaktadır. Bu mahiyetteki eserlere tür olarak tarikatnâme adı verilmektedir (Özkan, 2003: 141).

Bazı Türk yazarlar tarikatnâmelerini Arap dilinde yazmışlardır. Buna Dede Ömer Rûşenî, örnek olarak verilebilir (bk. Tavukçu, 19.07.2019: 39).

Tarikatlar, dinin belli bir anlayışa bağlı olarak yorumlandığı ve yaşandığı sosyal kurumlardır. Farklılıklarını özenle yerine getirmeye çalıştıkları kurallardan alırlar. Her şey daha ilk adımdan itibaren bir âdâb ve erkâna bağlanmıştır. Mürit veya derviş bu kuralları kabullenmiş insandır. Kabullenmekten öte bu ilkelere göre davranmayı hayatının gayesi hâline getirmiştir. Bu sebeple tarikatnâmeler, Osmanlı dönemi Türk kültürünün ve sosyal hayatının anlaşılması açısından oldukça önemli eserleridir (Özkan, 2003: 141-142).

Tarikatnâmeler, tarikat düzeni içinde öngörülen davranışları, sosyal ilişkilerle ilgili kuralları bildirirler. Bu arada ilke ve davranışların izahı için âyet, hadis iktibaslarına, menkıbelere ve tasavvufun düşünce dünyasıyla ilgili hususlara da yer verirler. Deyim yerindeyse tarikatnâmeler, tarikat mensubu olmuş kişilere neyi nasıl yapacağını, kime nasıl davranacağını anlatan, tarikat içindeki hukuku belirleyen eserlerdir (Özkan, 2003: 142).

Türk edebiyatının bilinen ilk tarikatnâmesi Eşrefoğlu Rûmî’ye (ö. 874/1469-70 [?]) aittir. Rûmî, eserde daha çok tarikat âdâbıyla ehl-i beyte olan mahabbet ve bağlılığını anlatmakta, Hz. Ali’nin üstünlüğünü gösteren delillere yer vermektedir (Pekolcaý ve Uçman, 1995: 11/482). Mensur bir eser olan *Tarikat-nâme*’de Allah’ın emirlerine, Hz. Peygamber’in sünnetine uymanın ve ûlû’l-emre itaat etmenin insanlara kazandıracığı faydalar çeşitli örneklerle zenginleştirilerek anlatılmıştır (Güneş, 18.07.2019).

Türk edebiyatının en eski tarikatnâmelerinden biri Hâzinî’nin (ö. [?]) *Cevâhirü’l-ibrâr* adlı eseridir. II. Murad’a (1574-1595) takdim edilmek üzere yazılan eserin tam adı *Cevâhirü’l-ibrâr min emvâci’l-bihâr*’dır. *Cevâhirü’l-ibrâr*, Orta Asya Türk dünyasının en büyük velisi

Ahmed Yesevî'nin hayatı, şahsiyeti ve menkıbeleriyle kurucusu olduğu Yeseviyye tarikatının tarihi, âdâb ve erkânı hakkında en eski ve orijinal bilgileri ihtiva eder (Azamat, 1993: 7/432).

Halvetiyye tarikatının Sünbüliyye kolunun kurucusu Şeyh Yusuf Sünbül Sinan Efendi'nin (ö. 936/1529) de bir tarikatnâmesi vardır. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi numara A 332/8 ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin bölümü numara 2956'da birer nüshası bulunan (Yücer, 2010: 136) bu hacimsiz eserde Sünbül Sinan Efendi bir dervişin sahip olması gereken özellikleri sıralamaktadır. Dörtlüklerle yazılan eserde "Eger derviş isen derviş" kavuştağı kullanılmıştır (Sünbül Sinan Efendi, yz: 10b-11a).

Türk edebiyatının önemli tarikatnamelerinden biri Aziz Mahmud Hüdâyî'ye (ö. 1038/1628) aittir. Hüdâyî'nin tarikatnamesi Celvetiyye tarikatı âdâbını anlatan bir risâledir. Sahaf Nuri (İst. 1287) tarafından *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* adıyla yayımlanmıştır (Yılmaz, 1991: 4/340).

Bayramiyye-Şemsiyye tarikatının Himmetiyye kolunun kurucusu Şeyh Himmet Efendi (ö. 1095/1684) de bir tarikatnâme meydana getirmiştir. Tarikat âdâb ve erkânına dair bilgiler içeren bu eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki bir mecmuanın içindedir (TY, nr. 6383, vr. 1-90). Himmet Efendi'nin tarikat ve halvet konularını, Bayramiyye ve Halvetiyye tarikatlarının silsilelerinin sikke-i dervîşân, ahvâl-i hilâfet, makâlât-ı meşâyih, fukaha gibi başlıkları ihtiva eden ve *Tarikatnâme* adını taşıyan mesnevi tarzında bir eseri daha vardır (Albayrak, 1998: 18/58).

Şeyh Selâmî Ali Efendi'nin (ö. 1103/1691) *Tarikatnâme*'si Celvetî adab ve erkânıyla ilgili bir risaledir. Risalede Celvetiliğe meyledenlerin ve halifelerin nasıl olması ve davranması gerektiğine dair çeşitli nasihatlerde bulunulmuştur. Metne göre bu yola meyleden kişi peygamber hayatı gibi bir hayat yaşamalı, çok ibadet etmelidir. Celvetî olan kişi her işinde orta yolu takip etmelidir. Celvetî halifesi, ihtiyar ve gençlerden, aile sahibi olanlardan seçilmemelidir. Halifeler derviş toplamaktan çok zikir ile meşgul olmalıdır (Çakır, 18.07.2019).

Bosnalı Gâibî Şeyh Mustafa (Catovic, 18.07.2019), Arapgirli Karabaş Ali Efendi (Aral, 18.07.2019) ve Duacı Oğlu'nun (Köprülü, 1976: 340) da tarikatnâmelerinin varlığı çağdaş edebiyat tarihçileri tarafından tespit edilmiştir.

Yazma eser kütüphanelerinde bu zikredilenler dışında yazarı belli olan veya olmayan çok sayıda tarikatnâme adlı kitap mevcuttur.¹ Mecmualar içerisinde bulunan ve edebiyat tarihçileri tarafından tespit edilmeyi bekleyen başka tarikatnamelerin de olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Berlin Devlet Kütüphanesi Türkçe yazma eserleri üzerine yaptığımız incelemelerde Ms. Or. Oct. 2722 numaralı nüshada, Şeyh Himmet Efendi'nin ilâhîleri ve yukarıda zikredilen tarikatnâmesinin sonunda, muhtemelen Şeyh Himmet'in oğlunun torunu olan Ahmed Cezbî'ye (ö. 1245/1829-30) ait *Kenzü'l-esrâr* adlı bir eser tespit ettik. Araştırmalarımız neticesinde Ankara Milli Kütüphanesi 06 Mil Yz A 1783 numaralı mecmuada *Kenzü'l-esrâr*'ın başka bir nüshasına ulaştık. Ön değerlendirmelerimiz neticesinde edebiyat tarihi kaynaklarının varlığından söz etmediği bu manzum eserin Ahmed Cezbî'nin torunu Muhammed Nurullah'ın şahsında Bayrâmiyye müritlerine tarikat bilgisi ve öğüt vermek amacıyla yazıldığı, Ahmed Cezbî ve mensubu olduğu Himmetzâdeler ailesi hakkında bilgiler içermesi açısından önem taşıdığı sonuçlarına vardık.

Bu makalede Seyyid Ahmed Cezbî'nin yazdığı *Kenzü'l-esrâr* adlı tarikatnâme tanıtılacak, eserin iki nüsha üzerinden kurulan ilk elli beytinin tenkitli metni örneklem oluşturması bakımından ilim âlemiyle paylaşılacaktır.

Kenzü'l-esrâr

1. Adı

Makale konusu eser Berlin nüshasında “Hâzâ Risâle-i *Kenzü'l-esrâr* fî Tariki'l-Bayrâmiyye li'ş-Şeyh es-Seyyid Ahmed Cezbî el-Bayrâmî Hafîd-i Himmet-zâde” başlığı ile başlamaktadır. Eserin Ankara nüshasında ise “Hâzâ *Kenzü'l-esrâr* li-Mü'ellifihi'l-fakîr es-Seyyid Ahmed Cezbî Hafîd-i Himmet-zâde” başlığı kullanılmıştır.

Bu başlıklardan ilkinde göre eserin adı *Kenzü'l-esrâr fî Tariki'l-Bayrâmiyye*, ikincisine göre *Kenzü'l-esrâr*'dır. Bununla birlikte Seyyid Ahmed Cezbî eserin ismini hatimede açık bir şekilde bildirmektedir.

Risâlem nâmıdur çün *Kenzü'l-esrâr*

Okıyan ola yâ Rabb şâd her-bâr (Ahmed Cezbî [b] yz: 48b)

biçimindeki beyit eserin adının *Kenzü'l-esrâr* olduğunda hiçbir ihtilaf bırakmamaktadır.

¹ Örneğin Ankara Milli Kütüphane numara 06 Hk 3777/2'de kayıtlı manzum tarikatnâmenin müellifi belli değildir.

2. Yazarı

Kenzû'l-esrâr'ın Berlin nüshasına göre yazarının adı "Şeyh es-Seyyid Ahmed Cezbî el-Bayrâmî Hafîd-i Himmet-zâde", Ankara nüshasına göre "Seyyid Ahmed Cezbî Hafîd-i Himmet-zâde"dir.

Farklı vasıflara değinseler de aslında iki nüshanın müstensihleri aynı kişiye işaret etmektedir. O kişi de Himmet-zâde torunu, Bayrâmiye Tarikatı Şeyhi, Seyyid Ahmed Cezbî'dir.

Nitekim *Kenzû'l-esrâr*'ın yazarı son beyitte;

Bu Cezbî Seyyid Ahmed Beg kuluñ sen

Ĥudâvendâ ki kıl her kârın aĥsen (Ahmed Cezbî [b] yz: 48b)

ifadeleriyle isminin Cezbî Seyyid Ahmed Bey olduğunu bildirmiştir.

Bu Cezbî bendeñi kıl 'aşka maĥrem

Ki 'aşkuñla ola dil merdi ĥurrem (Ahmed Cezbî [b] yz:

48b)

beytinde de mahlasını kayda geçirmiştir.

Cezbî Seyyid Ahmed'in yaşamı ve edebî kişiliği hakkında Osmanlı devri biyografik kaynaklarımızdan sadece Bursalı Mehmed Tahir'in (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde bilgiler mevcuttur (bk. 1333: 2/129). *Tuhfe-i Nâilî, Osmanlı Müellifleri*'ndeki malumatı tekrar etmiştir (bk. Mehmet Nail Tuman, 2001: 1/147). Sâdeddin Nüzhet Ergun (ö. 1946) ise bu bilgileri verip Cezbî Ahmed Bey'in şiirlerinden hareketle edebî şahsiyeti hakkında tespitlerde bulunmuştur (bk. Ergun, 1936: 1076). *Cezbî Divanı* üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlayan Mahnaz Roohi Maleky, *Divan*'daki manzumelerden onun yaşamı hakkında bazı istihraçlar yapmıştır (2012: 3-4).

Bütün bunlardan hareketle Cezbî Seyyid Ahmed'in yaşam hikâyesi ve edebî yönü şu şekilde verilebilir: Bayramiye-Şemsiyye tarikatının Himmetiyye kolunun kurucusu, mutasavvıf, şair, Bolulu Himmet Efendi'nin soyundan gelmektedir. "Himmet-zâde hafidi" nisbesi onun Himmet Efendi'nin oğlunun torunu olduğuna işaret etmektedir. Cezbî Bey, anne tarafından ise Köprülü Mehmed Paşa'nın (ö. 1072/1661) damadı, Sadrazam Siyavuş Paşa'nın (ö. 1099/1688) torunudur (Maleky, 2012: 3). Bayrâmî ve Nakşbendî tarikatlarına mensup, şâir ve âşık bir zattır. 1245/1829-30 senesinde vefat etti. Aksaray civarında Taşkasap semtindeki Nakşbendî dergâhına defnedildi (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 2/129). Mürettep *Divan*'ı ve *Aşkıyye* isminde manzum bir eseri vardır. Cezbî Ahmed Efendi, kudretli bir şair, hatta iyi bir nâzım olarak gösterilemez. Onun eserlerinde birçok lisan, kafiye, vezin hatalarına ve kelime ihmallerine rastlanmaktadır (Ergun, 1936: 1076).

Kaynakların Ahmed Cezbî'nin sadece *Divan* ve *Aşkîyye* adlı eserlerinin olduğunu bildirmesine rağmen yazma nüshalar üzerinde yapılan araştırmalarda *Câmi'u's-silsile* (Ankara Milli Ktp, 06 ml.yz. A 1783, vr. 1a-4a), *Şükûfe-nâme* (06 ml.yz. A 1783, vr. 26a-37a), *Makâlât* (06 ml.yz. A 1783, vr. 34a-36b; 06 Mil Yz A 9295, vr. 1b-11b), *Kenzü'l-etvar* (06 ml.yz. A 1783, vr. 37a-44b) ve bu makale konusu olan *Kenzü'l-esrâr* adlı eserlerinin de olduğu anlaşılmaktadır.² *Aşkîyye* adlı eserin herhangi bir nüshası henüz kayıtlara geçmiş değildir. İlgili eserler üzerine yapılacak çalışmalardan sonra Himmetzâde Hafîdî Ahmed Cezbî hakkında yeni bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Seyyid Ahmed Cezbî, *Kenzü'l-esrâr*'ın bazı yerlerinde kendisine değinmektedir. Bu kısımlar sayesinde Cezbî hakkında istihraçlarda bulunabiliyoruz. Bunlardan biri olan;

Dağı ecdâd-ı pākūñ Şeyh Himmet
Anuñ isrine it dâ'im 'azîmet (Ahmed Cezbî [b] yz: 37a)
beyti Cezbî Ahmed'in Himmet Efendi'nin soyundan geldiği bilgisini
teyit etmektedir.

Ĥafîdiyüm Bahâ'eddînuñ ancağ
Baña şeyh itdi anı Rabb-i muṭlağ

Dağı dānî-i şeyhüm Şeyh Yahyâ
Olardur mürde göñlüm iden ihyâ

Bulara dindi Himmet-zâde el-ân
Bulardur 'aşk içinde merd-i meydân (Ahmed Cezbî [b] yz: 37b)
beyitleri sayesinde ise Cezbî'nin dedesinin adının Bahâeddin,
babasının veya amcasının adının Yahya olduğu, bunlara Himmetzâde
dendiğini öğrenmekteyiz.

Cezbî Efendi, bir kişinin şahsında tüm müritlere tasavvufî
öğütler verdiği bir tarzda *Kenzü'l-esrâr*'ı yazmıştır. "Oğul, kuzum,
gözüm nuru vb." şekillerde seslendiği bu kişi hakkında;
Ĥafîd itdi seni çün baña Allâh
Seni sen silkinden eyle āgâh

Çü Nûru'llâh olupdur nām u şānuñ

² Seyyid Ahmed Cezbî'nin bu eserleri hakkında tanıtım yazıları tarafımızca yayına hazırlanmaktadır.

Ṭola 'ilm-i ḥaḳîkatle dehānuñ

Muḥammed ismi kim ismüñ Muḥammed
Senüñ her ism-i pâküñ ide mümtedd (Ahmed Cezbî [b] yz: 37b-38a)
ifadelerini kullanmaktadır. Buna bakılırsa Ahmed Cezbî'nin
Muhammed Nurullah adlı bir torunu vardır. Eserin genelindeki
anlatımlardan Ahmed Cezbî Bey'in Muhammed Nurullah'ı
kendisinden sonra post-nişîn olması için hazırladığı izlenimi
doğmaktadır.

3. Yazılış Tarihi

Seyyid Ahmed Cezbî, *Kenzü'l-esrâr*'da herhangi bir tarih
bildirmemektedir. Eserin muhtevası tasavvufi öğütler, tarikat ile ilgili
bilgiler olduğu için tarih hakkında tahmin yürütmeye imkân
taniyacak bir ifade de bulunmamaktadır. Bu yüzden *Kenzü'l-esrâr*'ın
yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bu hususta genel bir
ifadeyle eserin Ahmed Cezbî'nin ölüm senesi olan 1245/1829-30'dan
önce yazıldığı söylenebilir.

Kenzü'l-esrâr'ın Berlin nüshasının sonunda *Ketebehu'l-fakîrî'l-ḥakîr
el-mu'terif bi'l-'acz ve'n-naḳş sene 1293 es-Seyyid Mehmed Şükrî ğufire
lehu ve li-vâlideyhi* şeklinde bir kayıt vardır. Buna bakılırsa Berlin
nüshası, Cezbî'nin vefatından 48 sene sonra istinsah edilmiştir.

4. Bulunduğu Yazmalar

Kenzü'l-esrâr'ın şu ana kadar tespit edilebilmiş iki nüshası vardır:

- 4.1. Berlin Devlet Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, no. Ms. Or. Oct.
2722: Bolulu Himmet Efendi'nin *Tarikatnâme'si, İlâhiyyât'ı* ve
Himmetzâde Hafîdi Ahmed Cezbî'nin *Keşfü'l-esrâr*'ını içeren
bir nüshadır. *Keşfü'l-esrâr*, 36b-48b varakları arasındadır.
Yazma, 215 x 145 mm. boyutlarındadır. Cildi kopuktur. Cildin
arkasından gelen ebru motifli sayfalarla başlamaktadır.
Aharlı, koyu krem rengi kâğıdı vardır. Himmet Efendi'nin
eserleri talik, *Kenzü'l-esrâr* ise rik'a hatla yazılmıştır. Madde
başlarında kırmızı, diğer yerlerde siyah mürekkep
kullanılmıştır. Takibe kaydı vardır. Cedvelsiz ve ser-
levhasızdır. *Ketebehu el-fakîr el-ḥakîr el-mu'terif bi'l-'acz ve'n-
naḳş sene 1293 es-Seyyid Mehmed Şükrî ğufire lehu ve li-
vâlideyhi* kaydı ile bitmektedir. Buna göre 1293/1876-77
senesinde Seyyid Mehmed Şükrî tarafından istinsah

edilmiştir. Yazmanın bazı sayfalarının kenarlarında dağılmalar mevcuttur.

Baş: Tarikat-nâme-i kutbu'l-ârifin, gavsü'l-vâsılın...

Son: Seyyid Mehmed Şükrî ğufire lehu ve li-vâlideyhi

- 4.2. Ankara Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, no. 06 Mil Yz A 1783: Ahmed Cezbî'ye ait olduğu anlaşılan çeşitli eserlerin olduğu bir seçki eser mecmuasıdır. *Kenzü'l-esrâr*, 5b-25b varakları arasındadır. Yazma; 175x120 mm. dış, 130x65 mm. iç ebatlarındadır. Ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içinde olup, karton kaplıdır. Saman sarısı renkte bir kâğıt kullanılmıştır. Özensiz, talik kırması bir hatla yazılmıştır. Yazılar siyah mürekkeplidir. Önemli görülen yerlerde kırmızı çizgiler ve virgül işaretine benzer şekiller kullanılmıştır. Takibe kaydı vardır. Ser-levha ve cedvelsizdir. Herhangi bir istinsah veya telif kaydına rastlanmamaktadır. Kimi sayfalar kopmuş, ip ile dikilmek suretiyle tutturulmuştur.

Baş: Câmî'ü's-silsile bismillâhirrahmânirrahîm...

Son: bezm-i yârâna gelüp ülfetin it bezme ziyâ

5. Türü

Kenzü'l-esrâr, genel ifadelerle okuyucuya veya tasavvuf yoluna girmiş sâlike dünyanın geçiciliği, büyük hükümdar ve âlimlere bile kalmadığı, gaflet uykusundan uyanıp mâsivâyı terk etmek gereği vb. konularda nasihatler ile başlamaktadır (Ahmed Cezbî [b] yz: 36b). Akabinde benzer öğütleri torunu Muhammed Nurullah'ın şahsında sıralamaya geçmektedir (Ahmed Cezbî [b] yz: 37b-40b). Bu kısımlarda *Kenzü'l-esrâr*'ın pendnâme özellikleri sergilediğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Ancak Seyyid Ahmed Cezbî;

On ikidür tarikat añla anı
Ki tutmuşdur ziyâsı dü cihânı

Velî ğol ğol olupdur râh-ı Mevlâ
Olur bu cümlesinden sırr-ı ma'nâ

Çü vardır her birinde resm-i erkân
Olinur anuñ-ıla ğaşş-ı Yezdân

Çü biz Bayrâmiyânî Ğalvetiyüz

Ṭarîḫ-ı 'îd-i ḫaḫda Himmetîyüz (Ahmed Cezbî [b] yz: 41a-b)

beyitleriyle tasavvufun on iki tarikata ayrıldığı, bunların her birinde ayrı resm-i erkân bulunduğu, kendilerinin Bayrâmî, Halvetî ve Himmetî olduğunu bildirmektedir. Akabinde ise tarikatlarında okunan zikirleri, ibadet yöntemlerini, namazlarda edilen duaları, çileye girme esaslarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Çileye giren bir dervişin yüzünde bir örtü olması gerektiğini ifade ettiği;

Niḫâb ola velî rûyuñda olan

Budur Bayrâmiyânda resm-i erkân (Ahmed Cezbî [a] yz: 24b)

beytinde bunun Bayramîlerin resm-i erkânından olduğunu bildirmektedir.

Biri de budur erkân-ı ṭarîḫat

Görem icrâya sa'y it eyle diḫḫat (Ahmed Cezbî [b] yz:

45a)

Varıcaḫ secdeye işbunı her ân

Oḫı kim bunda budur resm-i erkân (Ahmed Cezbî [b]

yz: 47a)

beyitleri de Cezbî'nin erkân-ı tarikatı bildirme gayretinde olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere tarikatnâmeler tarîkat mensuplarına tarîkat içinde neyi nasıl yapacağını anlatan eserlerdir (Özkan, 2003: 142). *Kenzû'l-esrâr*'ın genelinde dervişlere namazların nasıl kılınacağı, orucun ne şekilde tutulacağı, çileye nasıl girileceği, zikrin nasıl yapılacağı anlatıldığı için tarikatnâme türüne girdiği söylenebilir.

Gözüm nûrı budur bil vird-i aḫşâm

Ki resm itmişdür anı Ḥâcî Bayram (Ahmed Cezbî [b]

yz: 45b)

beytinden ise bu eserin Bayrâmiyye tarikatı tarikatnâmesi olduğu anlaşılmaktadır.

6. Şekil Unsurları

Kenzû'l-esrâr toplam 457 beyitten meydana gelmiştir. Aruz vezninin Hecez bahrinin *mefâîlün / mefâîlün / feûlün* kalıbıyla yazılmıştır. Bazı mısralarda vezin aksamaları görülmekle birlikte tüm beyitlerde aruz ölçüsüne riayet edilmiştir. Kafiye dizilişi aa / bb / cc/ dd ... şeklindedir. Kafiye veya redifin görülmediği herhangi bir beyit bulunmamaktadır.

Makale konusu eser, kafiye dizilişi itibarıyla mesnevi nazım şekli hüviyeti taşımaktadır. Ancak şekil özellikleri bakımından eserin

klasik mesneviyle tam örtüştüğünü söylemek mümkün değildir. Örneğin mesnevi; tevhid, münâcat, naat, sebep-i telif, âgâz-ı dâstân, tegazzül, dua bölümlerinden müteşekkil iken (İpekten, 2017: 61-62) *Kenzü'l-esrâr* doğrudan tasavvufî öğütlerle başlayıp aynı şekilde devam etmektedir. Sonda ise Ahmed Cezbî'nin kendisi ve okurları için ettiği dualar vardır. Bu şekliyle eser, âgâz-ı dâstân ve dua bölümlerinden oluşmaktadır.

Seyyid Ahmed Cezbî'nin tarikatnâmesinin mesnevinin klasik formundan ayrılan bir yönü de beyitler arasına dualar, âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîfler, zikirler, tesbihat tariflerinin serpiştirilmiş olmasıdır.

Kenzü'l-esrâr'da klasik nazım kurallarına uyulmamasının nedenini Himmetzâde Hafîdi Ahmed Cezbî'nin mutasavvîf kimliğinde aramak doğru olacaktır. Çünkü mutasavvîflar irşat vazifesini asıl gaye edindikleri için edebî kaideleri ve sanat kaygılarını ikinci plana atabilmektedirler.

7. Muhteva Unsurları

Kenzü'l-esrâr;

Gel ey deryâ-yı gâflet içre gâvvâş

Olam dirseñ eger kim hâşşu'l-hâşş (Ahmed Cezbî [b] yz: 36b)

beyti ile tarikat yoluna intisap eden muhayyel bir kişiye seslenerek başlamaktadır. Seyyid Ahmed Cezbî ilk beyitlerde genel ifadelerle dünyanın fânîliğini; nice peygamber, hükümdar ve âlimin gelip geçtiğini; tarikat yoluna girmek gerektiğini ifade etmektedir. 16. beyitten itibaren tarikat âdâbı hakkında bilgiler vermeye başlamaktadır. Örneğin çeşitli hadis iktibasları ile en iyi zikrin lâ ilâhe illallâh olduğunu, her gün yüz defa lâ ilâhe illallâh diyenin kıyamet günü yüzünün ay gibi aydınlık olacağını belirtmektedir.

Çü şahiddür buña Rabb-i te'âlâ

Oğul ol sen de tevhid içre bâlâ (Ahmed Cezbî [b] yz: 37a)

şeklindeki 21. beyitle, ileride ortaya çıkacağı üzere Muhammed Nurullah adlı torununa seslenmeye, onun şahsında müritlere bilgi vermeye başlamaktadır. "Senin ecdadın Şeyh Himmet Efendi'dir. Her zaman onun yolunu takip et. O evliyaların kutbudur, onun yolu Allah'ın yoludur. Gel sen de bu yola gir. Tarikatın önderi ol." demektedir.

60. beyte kadarki kısımda torununa kendisi ve sülalesi hakkında bilgi veren Seyyid Cezbî, buradan itibaren hadis-i şerifler eşliğinde dinî ve tasavvufî öğütler vermektedir. "Kâle aleyhi's-selâm..." ibaresiyle hadislerin Arapça şekillerini mensur olarak

bildirmekte, akabinde beyitlerle izahata geçmektedir. Örneğin "Cömert, fâsık da olsa cehenneme girmeyecektir.", "Ben kâinata, yere, göğe sığmadım; fakat müminin kalbine sığdım.", "İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.", "İnsanların en hayırlısı insanlara yararlı olandır." gibi hadislerle torununa cömertliği, kalp kırmamayı, merhametli olmayı, faydalı işler yapmayı tavsiye etmektedir.

Müellif bazen âyet-i kerîmelerden de iktibaslar yapmaktadır. Örneğin "Ey huzur içinde olan nefis; sen ondan razı, o da senden razı olarak Rabb'ine dön!" mealindeki Fecr Sûresi, 27-28. âyetleri zikrederek sâlike kötü huyları bırakıp Hz. Muhammed'in fitratında olmasını salık vermektedir.

İlk 162 beyitte genellikle hadis-i şerifleri verip beyitlerle izahat yapan Ahmed Cezbî 163-176. beyitler arasında tasavvufun reddettiği ve tavsiye ettiği fitrî özellikleri bildirip beyitlerle bunları açıklamaktadır. Hubb-ı dünyâ, 'ucb, kibr, 'adâvet, hâsed, buhl, tama', şehvet istenmeyen; faqr, şabr, 'adl, inşâf, rızâ, kanâ'at, 'ilm, hilm, tahkik, yakîn, teslîm-i vefâ ise istenen hal ve davranışlardır.

177. beyitten itibaren Himmetzâde Hafîdi Cezbî Ahmed on iki tarikat olduğunu, hepsinin kendine has âdâb ve erkânı bulunduğunu, kendilerinin ise Bayrâmî, Halvetî ve Himmetî olduklarını ifade edip tarikatlarının resm-i etvârını açıklamaya geçmektedir. Bayrâmîyye tarikatında zikrin fûrûatını, uyulması gereken usulü, kılınması gereken namazları, okunması gereken duaları açıklamaktadır. *Kenzû'l-esrâr*'ın en hacimli kısmını oluşturan bu bölümde hangi vakitte hangi namazların kaç rekât kılınacağını, hangi duanın kaç defa okunacağını ve hangi zikrin yapılacağını izah etmektedir. Dualar ve zikirleri mensur ve Arapça olarak beyitlerin arasında vermektedir.

Ahmed Cezbî Bey 400. beyitten sonra Bayrâmîyye'de çileye girme esaslarına değinmektedir. Çile yerinin nasıl olması, çile esnasında neler yapılması, neler yenilip içilmesi, çilenin ne kadar sürmesi gerektiği, rüya görüldüğünde bunların anlamları hakkında malumat vermektedir.

444. beyitten itibaren Cezbî, dua bölümüne geçmektedir. Burada Allah'a yakararak tarikat sırrına ermeyi, karanlıktan çıkmayı, hürrem ve aşka mahrem olmayı, günahlarının affını, kıyamet günü Peygamber Efendimiz'in şefaatine ulaşmayı dilemektedir. Allah'tan, *Kenzû'l-esrâr* risalesini okuyanları da iki dünya padişahı etmesini dilemektedir. Akabinde;

Tamâma irdi hâşıl bu risâle
Nazar kıl ehl-i hâl iseñ maqâle

Bu Cezbî Seyyid Ahmed Beg kuluñ sen
Hudâvendâ ki kıl her kârın ahsen (Ahmed Cezbî [b] yz: 48b)
beyitleriyle eserini bitirmektedir.

8. Dil ve Üslubu

Makale konusu eser, Bayrâmiyye tarikatına giren dervişlere öğüt vermek ve tarikat erkânını öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bu bakımdan öğretici bir eser olan *Kenzü'l-esrâr*'da;

Ola iç ü tısuñ tâ nür-ı berrâk
Ola Hâk dergehinde ol yüzüñ aq (Ahmed Cezbî [a] yz:
21a)

Elif birlige irmekden kinâyet
Ki dâl eyler hidâyete delâlet (Ahmed Cezbî [b] yz: 45a)

Du'â budur du'â budur du'âda
Begim okı kuşur itme arada (Ahmed Cezbî [b] yz: 44b)

Gerekdür saña gayrı şâlih a'mâl
Begüm tüt bu sözüñ eyleme ihmâl (Ahmed Cezbî [b] yz: 36b)
gibi yazıldığı döneme nazaran sade olarak kabul edilebilecek beyitler mevcuttur.

Bununla beraber *Kenzü'l-esrâr* dinî ve tasavvufî bilgiler de içeren bir eserdir. İşte özellikle bu kısımlarda;

Şürüt üzre şalâtı iden icrâ
Olur maqbül-i dergâh-ı mu'allâ (Ahmed Cezbî [b] yz:
44a)

Dağı mîm nâm-ı pāk-i Muşafâdur
Namâzı aña kim sırr-ı Hudâdur (Ahmed Cezbî [b] yz: 45a)

Ve lâkin bu fūrū'ât beyne'l-esmâ
İder telkîn-i mürşid ile ihyâ (Ahmed Cezbî [b] yz: 42a)

Velî zâhirde budur resm-i eṭvâr
Ki naqş itdi bu levha kilk-i pür-zâr (Ahmed Cezbî [b] yz: 41b)

Hemân zîkr ü fikri Hâkdur el-ḥaqq

Ki olup t̄alib-i d̄idâr-ı Muṭlak (Ahmed Cezbî [b] yz: 41b)

Bizüz çālāk-i meydān-ı maḥabbet

Bizüz pā-māl-i bār-i derd-i ḥayret (Ahmed Cezbî [b]

yz: 41b)

örneklerinde görüleceği üzere Arapça ve Farsça kelimelerin çoğunlukta olduğu, Farsça üçlü, dördlü terkiplerin görüldüğü, anlam kapallılığına sahip ağır ve süslü beyitler de ihtiva etmektedir.

Ahmed Cezbî'nin tarikatnâmesinin bütününe bakıldığında ise sade ve ağır/süslü beyitlerin eşit oranda bulunduğu, bu tür uçlarda denebilecek beyitlerin sayısının az olduğu, dil varlığı açısından Türkçe, Arapça, Farsça dağılımın yakın seyrettiği görülmektedir.

Kenzü'l-esrâr muhtemelen 19. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Bu nedenle Türkçe arkaik kelime ve eklere seyrek olarak rastlanmaktadır. Eser boyunca "yab yab (yavaş yavaş, usul usul)" ikilemesi ve "-uban/üben" eki dışında arkaik ek ve kelimeye denk gelinmemektedir.

Söz konusu eser dinî ve tasavvufî bilgiler, tarikat erkân ve âdâbı hakkında terimler içerdiği için Türkçe atasözleri ve deyimler bakımından kurudur.

Sonuç

Osmanlı sosyal ve dinî hayatının önemli unsurlarından olan tarikatların zamanla kendine mahsus erkân, âdâb ve usulleri ortaya çıkmıştır. Pek çoğu edebiyatı tasavvufî mesajlarını yaymak için kullanan mutasavvıflar bu erkân ve âdâb hakkında bilgi veren eserler yazmıştır. Türk edebiyatında bu tür eserlere tarikatnâme adı verilmektedir. Tarikatnâme türünün Türk edebiyatındaki örneklerinden biri Himmetzâde torunu Seyyid Ahmed Cezbî'nin *Kenzü'l-esrâr* adlı eseridir. Kaynakların varlığından söz etmediği bu eserin Berlin Devlet Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphanesi'nde birer nüshası mevcuttur. 457 beyitten oluşan eserde beyitlerin arasına âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîfler, dualar, zikirler serpiştirilmiştir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan *Kenzü'l-esrâr*'da aruzun mefâîlün / mefâîlün / feûlün kalıbı kullanılmıştır. Mesnevinin klasik formuna tam uymayan eserin yazılış tarihi belli değildir. Torunu Muhammed Nurullah'ın şahsında bütün sâiklere seslenen Ahmed Cezbî, *Kenzü'l-esrâr*'da bir dervişin sahip olması gereken vasıflar, Bayrâmiyye tarikatı mensuplarının ibadet yöntemleri, hangi namazda hangi dua ve zikirleri okumaları gerektiği, çileye giriş usulü vb. tasavvuf erkân ve âdâbı hakkında bilgiler vermiştir. Bayrâmiyye

ve Himmetiye tarikatları, Ahmed Cezbî ve onun mensubu olduğu Himmetzâdeler ailesi hakkında bilgiler de içeren *Kenzü'l-esrâr* edebî açıdan ortalama bir eser görüntüsü arz etmektedir.

9. Metin (ilk elli beyit)³

HĀZĀ RİSĀLE-İ KENZÜ'L-ESRĀR FĪ ṬARĪKĪ'L-BAYRĀMĪYYE Lİ'Ş-
ŞEYḤ ES-SEYYĪD AḤMED CEZBĪ EL-BAYRĀMĪ ḤAFĪD-İ HĪMMET-
ZĀDE *ḡuddise sırruhu*⁴

bismillāhirrahmānirrahīm

Mefā'ülün / mefā'ülün / fe'ülün

Hezec: . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _

1. Gel ey deryā-yı ḡaflet içre ḡavvāş
Olam dirseñ eger kim ḡaşşu'l-ḡaşş

2. Gider dilden bu ḡaflet uyḡusın gel
İdegör kendini insān-ı ekmel

3. Ser-i dilden terāş it mā-sivāyı
İki 'ālemde ola nāmuñ 'ālī

4. Bu dehr-i bī-vefādan umma rāḡat
Kime yār oldı bu fānī-i vaḡşet⁵

5. Ḥarāb-ender-ḡarāb encām-ı kārı
Yürü 'āqıl iseñ gel olma yārı

6. Kimi gördüñ ider 'ālemde ārām
Kimi gördüñ olur 'ālemde pür-kām

³ Tenkitli metin aparatında geçen A sembolü, *Kenzü'l-esrâr*'ın Ankara Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, no. 06 Mil Yz A 1783'te; B sembolü, Berlin Devlet Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, no. Ms. Or. Oct. 2722'de kayıtlı nüshasının kısaltmasıdır.

⁴ HĀZĀ//sırruhu:HĀZĀ KENZÜ'L-ESRĀR Lİ-MÜ'ELLİFİHİ'L-FAḤİR ES-SEYYĪD AḤMED CEZBĪ ḤAFĪD-İ HĪMMET-ZĀDE A

⁵ vaḡşet:deḡşet A

7. anı anlar ki d ny  ehlerid r
anı anlar cih n  gehlerid r

8. Cih n içre anı pertev alanlar
anı  s  v  M s  n'oldı anlar⁶

9. anı anlar cih n-g r-i zam nlar
anı  lemede S m   ahram nlar⁷

10. anı İskender    h Fer d n⁸
anı Lom n-ıla ya ol Fel t n

11. Tefekk r eyle ek kendin siv dan
G n l  Anasını s r bu hev dan

12. Gerekd r sa a ayrı  li a'm l
Beg m ut bu s z m eyleme ihm l

13. er 'atde ideg r kendin a'lem
ar katde daı ol n r-ı a'zam [37a B]

14. Ola g r  aıl ise  ehl-i tev id
Ola her bir dem n t  kim sen n  d

15. uzum tev id ile ıl  z n ihy 
Olam dirse  eger merd-i mu'all  [6a A]

16. Ki oldur ef dal 'z-zikr a la el- n
Didi bu nuk  ol Mab b-ı Ram n

 le  aleyhi's-sel m ef dal 'z-zikru l -il he ill'all h⁹

17. Nazar ıl a la mefh m-ı ad di
 Amel it di le bu nazm-ı selisi

⁶ Bu beyit A n shasında bulunmamaktadır.

⁷ Bu beytin mısraları A n shasında birbiriyle yer deiştirmiştir.

⁸ Bu mısranın vezninde bir hecelik eksiklik vardır.

⁹ Had s-i erif, "Zikrin en faziletlisi l  il he illallah'tır." (Tirmizi, Daav t, 60.)

Ḳāle ‘aleyhi’s-selām men-kāne āhiri nefesihi lā ilāhe illa’llāh duḥile’l-cenne¹⁰

Ḳāle ‘aleyhi’s-selām men şehide en lā ilāhe illa’llāh ve evcebe lehu’l-cenne¹¹

Ḳāle ‘aleyhi’s-selām lā yedḥulu’n-nāre aḥaden yeḳūlu lā ilāhe illa’llāh¹²

Ḳāle ‘aleyhi’s-selām ḍemenu’l-cenne lā ilāhe illa’llāh¹³ [6b A]

18. Naẓar ḳıl bu ḥadīde daḥı cānā
Göñül mülkini ḳıl anuñla iḥyā

19. Eger kim eylese yüz kerre tevḥīd
Be-her-rūz açılır ebvāb-ı taḥmīd

20. Ḳıyāmetde olur ay gibi berrāk
Yüzi ol kimsenüñ meh-veş olarak

21. Çü şāhiddür buña Rabb-i te‘ālā
Oḡul ol sen de tevḥīd içre bālā

22. Naẓar eyle ḥadīd-i Muşṭafāya
Göñül ‘Anḳāsını irgör şafāya

23. Çü şāhidüm buña kim ey melā’ik
Zünüb ile ki itmeme ‘abdi hālik

24. Beni tevḥīd idenlerüñ zünübüñ
İdüp ‘afv-ıla ref’ idem ‘uyübuñ

¹⁰ Hadīs-i Şerīf, “Her kim son nefesinde ‘La ilahe illallah’ derse cennete girecektir.” (Müslim, Kitabü’l- iman, 53.)

¹¹ “Her kim ki lâ ilāhe illallāh ifadesini tasdik ederse ona cennet vacip olur.” Anlam olarak buna yakın bir hadis için bk. Mecmau’z-Zevaid, 1/16.

¹² Hadīs-i Şerīf, “La ilahe illallah diyen kimse ateşe girmez.” (Müslim, İman, 10.)

¹³ Hadīs-i Şerīf, “Cennetin karşılığı la ilahe illallāh’tır.” (Ebū İshak es-Sa’lebī, 2002: 7/231.) | B nüshasında bunlar yerine “Ḳāle ‘aleyhi’s-selām ve mā min-‘abdi yaḳūlu lā ilāhe illa’llāh ḳāla’llāhu te‘ālā şadaḳa ‘abdī enā eşhedukum yā melā’iketī fe-ḳad ḡafare lehu mā-teḳaddemu min-zenbihi” ve “Ḳāle ‘aleyhi’s-selām men-ḳāle lā ilāhe illa’llāh kullu yevmin mi’eten merreten yevmu’l-ḳıyāmeti ve vechehu kunūzu’l-ḳamer fī leyleti’l-bedr şadaḳa Resūlu’llāh” hadisleri yer almaktadır.

25. Ne deñlü var ise zenbi muḳaddem
Anuñ 'afvıyla idem anı mükerrem¹⁴

26. Ne a'lâdur hele tevḫîd-i Mevlâ
İdegör mâ-ḫaşal sırren ü cehrâ

27. Oğul âvîze-i gûş it kelâmum
Ola dirseñ yüce dâreynde nâmum

28. Çü sen bir naḳd-i pâk-i evliyâsun
Ḥuşuşâ âl-i pâk-i Murtaşâsun

29. Daḫı ecdâd-ı pâküñ Şeyḫ Himmet
Anuñ idrine it dâ'im 'azîmet [37b B]

30. Ki oldur ḫânedân-ı âl ü evlâd
Gözüm nûrı o idri eyle mu'tâd

31. Senüñ ceddüñ çü ḫuṭb-ı evliyâdur
Anuñ yolu reh-i râst-ı Ḥudâdur

32. Begüm anlar gibi gel ḫânedân ol
Ṭarîkatde daḫı şâhib-zemân ol

33. Ḥafîdiyüm Bahâ'eddînüñ ancak
Baña şeyḫ itdi anı Rabb-i muṭlaḳ

34. Daḫı dâni-i şeyḫüm Şeyḫ Yahyâ
Olardur mürde göñlüm iden iḫyâ

35. Bulara dindi Himmet-zâde el-ân
Bulardur 'aşḳ içinde merd-i meydân

36. Olaruñ himmetiyle bu zamâna
Niçe nazm-ı eğer baḫş itdi câna

37. Gözüm nûrı olur Allâh te'âlâ
'Ulûmın ile ḳıla ḳadrüñ a'lâ

¹⁴ Bu mısradaki vezin kusurludur.

38. Olanlar cehl içinde m̄ara beñzer
Güli gülz̄arı yok bir ḥ̄ara beñzer

39. Cehil gibi olamaz bir k̄ar n̄a-pāk¹⁵
Cehil z̄ulmeti içre ḳalma n̄a-pāk

40. Ki *el-cāhil* ‘*aduvvu’llāh*¹⁶ dinildi
‘Adūlḳdan oḡul kendin çek indi

41. ‘Aduvvu’llāh olan bulmaz emānı
Gerekse ol cihānuñ kām-rānı¹⁷

42. ‘Ulemā bezmine gel eyle raḡbet
Ki oldur bā’id-i āḍār-ı raḡmet

43. Sezādur ṣānına ol ‘ilm ü¹⁸ ‘irfān
Saña raḡmet ide tā Rabb-ı ḡufrān

44. Oluban cān ü¹⁹ dilden saña nāzır
Özin ḳıl meclis-i ‘irfāna ḥāzır²⁰

45. Velī Farsī daḡı a’lā vü aḡlā
Oḡı anı da ṭab’uñ ola bālā

46. Açılır Farsī-le ebvāb-ı eṣ’ār
Olur ṭab’ında senüñ nazm-ı āḍār

47. Heves itme ṣaḳın bir ḡayrı k̄ara
Düşürme kendi kendüñ ḳa’r-ı n̄ara²¹

48. Hemānā durma taḡṣīl-i ‘ulūm it
‘Ulūm-ıla seni ṣāḡib-rūsūm it

¹⁵ Bu mısrada vezin kusurludur.

¹⁶ “Cāhil, Allah’ın düşmanıdır.”

¹⁷ 18-41. beyitler A nüshasında bulunmamaktadır.

¹⁸ ü:- A

¹⁹ ü:- A

²⁰ ḥāzır:nāzır B

²¹ n̄ara:ḥ̄ara B

49. Kemâle iricek ol 'ilm-i zâhir
Ledün 'ilmini taḥşîl eyle vâfir

50. Ḥafîd itdi seni çün baña Allâh
Seni sen sülükünden eyle âgâh [38a B]

Kaynakça

- Ahmed Cezbî [A], *Kenzû'l-Esrâr*, Ankara Milli Kütüphane, No. 06 Mil Yz A 1783.
- Ahmed Cezbî [B], *Kenzû'l-Esrâr*, Berlin Devlet Kütüphanesi, No. Ms. Or. Oct. 2722.
- Albayrak, N. (1998), "Himmat Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 18, S. 57-58.
- Aral, A. E. (18.07.2019), "Ali, Karabaş Ali Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, [Http://Www.Turkedebiyatiisimlersozlugu.Com/İndex.Php?Sayfa=Detay&Detay=7082](http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7082)
- Azamat, N. (1993), "Cevâhirü'l-Ebrâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 7, S. 432.
- Bursalı Mehmed Tahir (1333), *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-ı Amire, İstanbul.
- Catovic, A. (18.07.2019), "Gâ'ibî, Şeyh Mustafa", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, [Http://Www.Turkedebiyatiisimlersozlugu.Com/İndex.Php?Sayfa=Detay&Detay=6226](http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6226)
- Çakır, M. (18.07.2019), "Selâmî, Şeyh Selami Ali Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, [Http://Www.Turkedebiyatiisimlersozlugu.Com/İndex.Php?Sayfa=Detay&Detay=4344](http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4344)
- Devellioğlu, F. (2008), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Ebû İshak Es-Sa'lebî (2002), *El-Keşf Ve'l-Beyân 'An Tefsîri'l-Kur'ân, Dâru İhyâ'i Et-Turâsi'l-Arabî*, Beyrut.
- Ergun, S. N. (1936), *Türk Şâirleri*, Suhulet Basımevi, İstanbul.
- Güneş, M. (18.07.2019), "Eşrefoğlu, Abdullah", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, [Http://Www.Turkedebiyatiisimlersozlugu.Com/İndex.Php?Sayfa=Detay&Detay=7469](http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7469)
- İpekten, Haluk (2017), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri Ve Aruz*, Dergah Yayınları, İstanbul.

-
- Kara, M. (1999), *Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, F. (1976), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Maleky, M. R. (2012), *Himmetzâde Ahmet Cezbî Divanı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Öngören, R. (2011), "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 40, S. 119-126.
- Özkan, N. (2003), "Tarîkatnâme Türü Ve Yunus Emre Dîvânı'nda Tarikat Âdâbıyla İlgili Unsurlar", *Osman Gazi Üniversitesi Yunus Emre Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 1998, Eskişehir. Yayın: *Diriözler Armağanı Prof. Dr. Meserret Diriöz Ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, Hzl. Yrd. Doç. Dr. M. Fatih Köksal – Ahmet Naci Baykoca, Ankara 2003, S. 141-148.
- Pakalın, M. Z. (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Pekolcay, A. N. ve Uçman, A. (1995), "Eşrefoğlu Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 11, S. 480-482.
- Sünbül Sinan Efendi, *Tarikatnâme*, İbb Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, Numara 1561/2.
- Tavukçu, O. K. (19.07.2019), *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği Ve Divanının Tenkidli Metni*, Kültür Bakanlığı E-Kitap, [Http://Ekitap.Kulturturizm.Gov.Tr/Eklenti/10601,Dede-Omer-Rusenipdf.Pdf?0&_Tag1=996f7c32d7c6faeaea37bad6def222caa2a64231&Crefer=B9b1e710449689127931cc7c50517a1f088049a93c64c349c5bdb657933a2ee0](http://Ekitap.Kulturturizm.Gov.Tr/Eklenti/10601,Dede-Omer-Rusenipdf.Pdf?0&_Tag1=996f7c32d7c6faeaea37bad6def222caa2a64231&Crefer=B9b1e710449689127931cc7c50517a1f088049a93c64c349c5bdb657933a2ee0)
- Tuman, M. N. (2001), *Tuhfe-İ Naili*, (Hzl.) Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, H. K. (1991), "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 4, S. 338-340.
- Yücer, H. M. (2010), "Sünbül Sinan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 38, S. 135-136.

ŞEHİRLERİN CİNSİYETİ ve AHMET HAMDİ TANPINAR'IN KADIN ŞEHİRLERİ

Şerife ÇAĞIN¹

Öz

Şehir ve şehir hayatının edebiyat eserlerinde işlenmesi daha çok 19. yüzyıl yazarlarıyladır. 20. yüzyılın Marcel Proust, James Joyce, Henry Miller, Lawrence Durrell gibi modernist yazarları roman-şehir veya roman-kent şeklinde tanımlanabilecek eserler yazarak üzerinde durdukları şehirleri anlatılarının merkezine taşımışlar, romanın ana karakterine dönüştürmüşlerdir. Şehir anlatıları aynı zamanda kendine özgü bir dili de beraberinde getirmiştir. Bu dilin en önemli özelliklerinden biri şehirler için kullanılan dişil ve eril ifadelerdir. Türk edebiyatında Ahmet Hamdi Tanpınar, eserlerinin merkezine taşıdığı şehirlere cinsiyet atfeden, şehirleri ideal olan anima ile ilişkilendiren yazarlardandır. Anima, yani ideal ilahi kadın, sanatın ve tabiatın anlatımında Tanpınar'ın sürekli başvurduğu arketiplerdendir. Öyle ki dinî yapıları, sokak aralarındaki çeşmeleri, tabiat güzellikleri, mazi yadigârlarıyla Tanpınar'ın şehirleri daima, eski bir aynaya eğilmiş güzel bir kadın hayalini peşinden sürükler gibidir.

Anahtar Kelimeler: Roman-şehir, şehirlerin cinsiyeti, kadın şehirler, Tanpınar'ın kadın şehirleri, anima ve şehir.

GENDERS OF CITIES AND AHMET HAMDİ TANPINAR'S FEMALE CITIES

Abstract

Cities and city life became a topic in novels mostly with 19th century writers. 20th century modernist writers, such as Marcel Proust, James Joyce, Henry Miller, Lawrence Durrell, wrote novels which can be defined as novel-city or novel-town and made the city where events took place, the main component of the novel. So that the city became the protagonist of the novel. Urban novels brought along their own specific language. The most important features of this language are masculin and feminine expressions for cities. In Turkish literature, Ahmet Hamdi Tanpınar is one of the writers who referred genders to cities he put in the center of his works and linked them with the ideal anima. Anima, the ideal divine woman, is one of the archetypes he constantly preferred for describing art and nature. It feels such that Tanpınar's cities with their holy places, fountains in their alleys,

¹ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. E-posta: serife.cagin@ege.edu.tr

natural beauties and old artifacts, always trails the silhouette of a beautiful woman who looks at an old mirror.

Keywords: *Novel-city, genders of cities, female cities, female cities of Tanpınar, anima and city.*

Giriş

Şehir; Victor Hugo, Balzac, Dickens, Dostoyevski, Emile Zola gibi on dokuzuncu yüzyıl yazarlarında önemli bir yer işgal etmeye başlamakla birlikte, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası modernist yazarlarla birlikte olayların geçtiği bir mekân, bir dekor olmaktan çıkarak anlatının esası, ana karakteri haline gelmiştir. Böylece şehir kimi zaman coğrafi, mimari güzellikleri; insancıl, aydınlık, aynı zamanda bütünlüklü yapısıyla geleceğe duyduğumuz iyimser bakışı pekiştirirken kimi zaman da labirent, tekinsiz köşeleriyle insanoğlunun parçalanmış geçmiş ve gelecek algısını, iç dünyasının huzursuzluğunu yansıtır.

Şehrin, anlatının merkezine yerleştirildiği “roman-kent”ler denilince Proust’un Paris’i, Joyce’un Dublin’i, Henry Miller’in New York’u, Lawrence Durrell’in İskenderiye’si akla ilk gelen örnekler arasındadır. Necip Tosun, “roman-kentler”in modernistlerle ortaya çıktığını, bu romanlarda kentın başkişiyeye dönüştüğünü, bu anlamda ilk akla gelen eserin *Ulysses* olduğunu belirtir. James Joyce’un anlatılarında Dublin bir mekân, bir fon olmanın ötesinde her şeyin izahı için en temel başvuru kaynağı, bir özne olmuştur (Tosun, 2009: 359-367). Güven Turan “Kent Çarpmasına Uğramak” başlıklı yazısında kentın, yine başkişi haline gelerek kişiyi ya da kişileri değiştirip başka kişiliklere dönüştürmesinden bahseder ve “kent çarpmasına uğrayan kişilerin” en yoğun olduğu romana örnek olarak Lawrence Durrell’in *İskenderiye Dörtlüsü*’nü gösterir. Kentin kişileri etkisi altına almasına bir başka örnek de Selim İleri’nin *Her Gece Bodrum* romanıdır. Turan, romanda Bodrum’u şeytanî, uğursuz anlamlarına gelen demonik bir karaktere benzetir (Turan, 2005: 69-71):

“Bu romanda Bodrum, romanın kişilerini değiştiren, onları olduklarından başka kişiliklere çeken demonik bir roman kişisi olarak çıkmaktadır karşımıza. Bodrum’a gelmeden birbirlerini tanıyan, hatta uyum içinde olan kişiler Bodrum’da farklı kişilikler kazanır, birbirlerini tanımaz, dahası birbirlerine düşman hale gelirler. Bu değişime neden olanın Bodrum’dan başkası olmasının imkânı yoktur. Bodrum’un bu kişileri eski alışılmış kişiliklerinden sıyrıp onları iç dünyalarındaki gizli tutkularını özgürce dışa vuran

kişilere dönüştürmesi, yıllarca aynı özgürlüğü duyumsamak isteyenlerin Bodrum'a akın etmesine de yol açar.”

Türk edebiyatında roman-şehir olarak anlatılmaya değer olan İstanbul, Tanpınar'a kadar Türk romanında önemli bir dekordan ibarettir. Ekrem Işın, kimi zaman kaba hatlı bir eskiz olmanın ötesinde özellik taşımayan bu dekorun, romandaki olayların geçtiği toplumsal mekânı belirlemek gibi edilgen bir işlevi üstlendiğini, burada şehrin yalnızca bir isim, sahnenin gerisindeki siluet olduğunu belirterek *Huzur*'u ayrı bir yere koyar. Ona göre klasik romanın zaman ve mekân birliği için düşünülmüş dekor-şehir anlayışı *Huzur*'da yerini mekânın yaşayan kimliğine bırakmıştır. Artık şehir, *Huzur*'da bir mekân malzemesi değildir, sosyal dokunun içinde yaşayan bir varlıktır (Işın, 2005: 103-105).

Şehrin anlatının merkezine yerleştiği metinlerde kullanılan dil özellikleri, şehrin ne tür imajlarla algılandığı da incelenmeye değer bir konudur. Bu çalışmada şehirlerin cinsiyeti üzerinde durarak, bu anlamda kullanılan imajlar bakımından çeşitlilik ve zenginlik gösteren Tanpınar metinlerinde, şehirlerin hangi yönleriyle dişil imajlar ürettiklerini tespit etmeye çalışacağız.

Şehir, düzyazı metinlerinde olduğu gibi şiir alanında da çeşitli imajları beraberinde getirmiş ve bazı şairlerle bazı şehirler birlikte anılır olmuştur. Ahmet Gögercin “Fransız Edebiyatı ve Paris” başlıklı yazısında “şehir şairi” kimliğini alan Baudelaire'in çoğu şiirinde Paris'i, hem sevilen hem de nefret edilen, hem sığınılan hem de kaçılan bir sevgili gibi anlattığını belirtir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında kaleme alınan çoğu eserde Paris, Fransa'nın sembolüne dönüşmüş ve kurtarılması gereken güzel ve tutsak bir kadın gibi anlatılmıştır. Yazarlar yaşadıkları başkenti, nefret edilen ama her şeye rağmen sevgiyle bağlarına bastıkları bir metres gibi sunmuşlardır (Gögercin, 2009: 368-377).¹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi roman-şehirler denilince ilk akla gelen eser James Joyce'un *Ulysses*'idir. Necip Tosun, *Ulysses*'in “Sevgili ve Süflî Dublin” başlıklı kısmına dikkat çekerek Joyce için Dublin'in hem süfli hem de sevgili olduğunu belirtir (Tosun, 2009: 359-367).

Lawrence Durrell de *İskenderiye Dörtlüsü*'ne Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki şehri olan İskenderiye'yi mekân seçmiştir. İlk kitabının

¹ Tanpınar, bir yazısında Baudelaire'den “Bugünün şiirine şehir hayatını canlı bir tema gibi geçiren, hatta büyük şehir nevrozunu ilk defa bulan” kişi olarak bahseder. “Türk İstanbul”, *Yaşadığım Gibi*, Türkiye Kültür Enstitüsü Yay., İst. 1970, s. 164-165.

kahramanı olan Justine, hayat dolu, tutkularıyla kabına sığmayan İskenderiyeli bir Yahudi güzelidir ve bu şehrin gelmiş geçmiş Yunan, Doğu, Hıristiyan gelenekleriyle yoğrulmuş karmaşık ve gizemli ortamının büyüsunü ve damgasını kişiliğinde taşır (Bedir, 2009: 257-273).

Kuşkusuz şehirlerin cinsiyeti, ne tür imajlarla anlatıldığı incelenmesi gereken, heyecan verici bir çalışma alanıdır. Mehmet Ali Kılıçbay, *Şehirler ve Kentler* kitabının “Dişi Şehirler Erkek Kentler” başlıklı bölümünde (Kılıçbay, 2000: 13-21) öncelikle “kent” kavramını erkekle, “şehir” kavramını da dişiyle ilişkilendirerek anlatır. Uygarlığın “dişi bir olay” olduğunu, şehirlerin uygarlık yanları ağır basan yerleşim yerleri, kentlerin ise daha çok insan ve bina yığılmaları olarak ortaya çıktıklarını söyler. Avcı olan erkeğin doğaya bağlı hayat biçimi karşısında kadın, doğanın sunduğu imkânlardan uzaklaşarak “ev”i kurmuş, böylece uygarlığı oluşturmuştur. Kadın bu anlamda kentin de mimarıdır. Zaman içinde kentlerden bazıları daha dişi bir nitelik kazanarak şehirleşirken bazıları da ya kent olarak kalmış ya da şehirden kente dönüşmüştür. Kılıçbay “erkek bir olay” dediği “devlet”i de bir bakıma avcılık örgütlenmelerinin yeni bir biçimi olarak görür. Verdiği örnekler de çarpıcıdır. Yarım yüzyıl kadar süren, “sapına kadar erkek” Franco yönetimine rağmen, İspanyol şehirlerinin kentleşemediklerini, Akdeniz’in o çok özel, “oynak dişiliğini” koruduklarını belirtir. Dünyanın en dişi şehri olarak kabul edilen Paris de bin yıllık başkentlik kariyerine rağmen erkekleşemeyen şehirlerdendir. Kılıçbay’a göre Alman sanayi devrimi, Orta Çağ’ın anarşik ve dişi şehirlerini hizaya sokarak, disiplinli ve erkeksi kentler haline getirmiştir. Bu anlamda Türkiye’nin en erkek şehri olan Ankara’nın karşısına İstanbul, İzmir ve Bodrum’u koyar.

Şehir üzerinde düşünen veya düş kuran bazı sanatçıların dikkatleri, şehirlerin dişil veya eril olarak algılanmasında siyasî örgütlenmelerle birlikte coğrafi, mitolojik, tarihî ve sosyolojik çeşitliliğin de önemli ölçüde rol oynadığını göstermektedir. Bir sanatçı olarak Ayfer Tunç, bir şehrin cinsiyetini belirlemenin karanlık bir süreç olduğunu belirtir. Ona göre şehrin mitolojisi, bugünü yaşama biçimi, zamanın ağır ya da canlı akışı, o şehre mahsus alışkanlıkların kişilerde bıraktığı izler, eski hikâyelerin günümüze kalan tortusu kişide o şehre dair bir ruh hali oluşturur ve bütün bunlar bir araya gelerek o şehri kadın veya erkek diye nitelemeye yol açar. Buna dair verdiği örnekler şöyledir (Tunç, 2009: 45):

Şehirlerin Cinsiyeti ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Kadın Şehirleri

“Bazı şehirlerin cinsiyeti çok kişi için aynıdır. Örneğin İzmir’i kime sorsak muhtemelen kadın diyecektir. Benim için de İzmir ve İstanbul kadın, Ankara erkektir. Ama cinsiyetleri aynı olsa da karakterleri tümüyle farklıdır. İstanbul her an yeni bir kocayı içgüveysi almaya hazır, kendine olabildiğince iyi bakan, dominant ve yaşlı bir kadın iken; İzmir, özen göstermediği Allah vergisi güzelliğinden emin, eski kocayı sepetleyip yenisini yatağına aldı alacak kadar canlı ve doyumsuzdur. İstanbul dünya yansa bir çuval samanı yanmaz gibi görünür ama içten içe kendini hırpalar. Oysa dünya yansa İzmir’in bir çuvalcık samanı gerçekten yanar. İzmir gidene gittiği an unutturken, İstanbul eski kocalarının âkıbetini merak eder. İstanbul Bizans’ın güvenilmez torunudur, atalarından dalavere geni almıştır. İzmir sıcaktır, vakti dalavere düşünmekle geçirmek yerine, eğlenmeyi tercih eder. Trabzon erkek iken, komşusu Rize kadındır. Nedeni çok basittir. Trabzon denince aklıma tabanca, Rize denince çay toplayan peştemalli kadınlar gelir çünkü. Orhan Kemal’in edebiyatıyla pamuk tarlalarına hayat verdiği Adana erkek, eski çağlardan kalma bir soyluluğun izlerini taşıyan Bursa kadındır, yıllar önce gözden düşmüş bir “kadın efendi” gibi yaşar, ne de olsa bir zamanlar başkent olmuştur, ama zamana ayak uydurayım derken tökezlemiş, mücevherlerini elden çıkarmıştır. Antalya tembel, gevşek, iri memeli bir kadın; Konya sorumluluk sahibi, çalışkan bir erkektir; eker biçer, okumuştur da üstelik. Edirne sarışın ince bıyıklı bir erkek, Tekirdağ sarışın bir genç annedir; sarmaşıklı, müstakil bir evde ailesiyle yaşar. Her ikisi de neşelidirler. Kars esmer ve mahzun bir erkek; Mardin güzel siyah gözlü ve soylu bir aileye mensup bir kadındır. Artvin münzevi bir erkektir, az konuşur, açık renk gözleri vardır, hep yükseklere bakar, Adapazarı ağlamaklı bir kadındır, nadiren güler, ama güldüğünde de kakkahası çınlar. Zihnimde böyle sıralanır şehirler.”

Ahmet Haşim’in İzmir intibalarını Yakup Kadri hatıralarında naklederken, şehrin şairin muhayyilesini tahrik eden dışıl bir imaj olarak algılandığını görürüz: “ ‘Şu İzmir’in garip bir füsunu var’, demişti. ‘Her saat bir başka renge giriyor; hoşa gitmek için kâh ipeklere, kâh tüllere bürünen şuh bir kadın gibi.’” (Karaosmanoğlu, 2010: 95)

Cahit Külebi “Atatürk’e Ağıt” başlıklı şiirinde, İzmir’in güzelliğini yine “İzmir’in denizi kız, kızı deniz/Sokakları hem kız, hem deniz kokar” diyerek anlatır.

Selim İleri *Her Gece Bodrum* adlı eserinde mekân olarak bir Ege şehri olan, pek çok yerden insanların akın ettiği, her şeyden önce

“deniz” ve “haz”zı çağrıştıran Bodrum’u rastgele seçmemiştir. Bodrum, yukarıda da belirtildiği gibi romanın kişilerini değiştiren, onları olduklarından başka kişiliklere çeken, bilinçaltılarını ortaya çıkartan şeytansı özelliklere sahip bir roman kişisi olarak düşünülebilir.

Şehirlerin çoğu zaman dişil imajlarla algılanmasında coğrafyanın, özellikle suyun büyük ölçüde rol oynadığını söylemek mümkündür. Refik Halit Karay’ın *Yezidin Kızı* romanında deniz ve çöl tasvirleri bunun en güzel örneklerinden birini verir. Fransa’da yaşayan bir Türk olan Hikmet Ali atalarını araştırmaya karar verir. Atadan kalma köylerini ziyaret etmek için Marsilya’dan Suriye’ye gemiyle yapacağı uzun bir yolculuğa çıkar. Gemide Kürtçe konuşan Arjantinli gizemli bir kadınla tanışır. Bu gizemli kadının adı Zeli’dir. Zeli’nin Yezidi kavminden olduğu, hatta Yezid’in kızı olduğu söylenmektedir. Hikmet Ali, Suriye çöllerinde, Sincar dağlarında gezip tozarken mekânın büyüleyici atmosferi altında büyük bir aşk yaşamaya başlar. Yazarın Akdeniz’le Cezire karşılaştırması dişil ve eril imajlarla şöyle anlatılır (Karay, 1992: 43-44):

“Çölle denizde huyları uyuşmamış iki ahbap yahut yıldız barışıklığı hâsıl olmamış karı koca hali var. Çöl denize küsmüş, başını almış buralara gelmiş, somurtmuş yatıyor. Seraplar, belki de ara sıra zihninden geçen hatıraların yansımalarıdır, suyla olan aşkının rüyaları!

Niçin uyuşamamışlar?

Denizin işi gücü tuvalet, titizlik, cilve, kriz, şımarıklık! Mercanlar onun, inciler onun... Nehirleri o içer, rüzgârlarla o altüst olur!.. Billur bacaklarının arası yosunlu ve mikroplu bir engindir. Balıklar bile nedir? Gözle seyredilebilen hücreler değil mi? Deniz, neyi yutmaz? Süprüntü veya çiçek, hepsini... Deniz, mütemadiyen değişen, didişen, didikleyen, deliren, sonra birden, dermansız döşegine düşen bir huysuz güzellik, bir fikirsiz dişiliktir.

Güneş batarken, deniz onu bir allık kutusu gibi önünde açar, sürünür, boyanır. Ay, sanki aynasını tutar, deniz ona bakarak telli pullu gece elbiselerini giyer. Rüzgârlar cildinde erkek elleri gibi dolaşır, bu temaslarla isterik vücudu ara vermeden fıkırdar. Göğsünde sonsuz bir şehvet helecını kabarıp inmektedir. Bağrına her atılana sarılır, çeker, derinliğine gömmek derecesinde hırs, kanmazlık gösterir.

Deniz böyle bir kadındır.

Çölün bedevi ve rüyalı ruhu, bin bir köy, şehir karşısında bel büküp kalçalarını sallayan o kafeşantan kıızıyla nasıl uyuşur? Çöl ister

Şehirlerin Cinsiyeti ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Kadın Şehirleri

ki denizi bir dişi ceylan gibi peşine taksın; gündüz yan yana otlasınlar, gece baş başa uyusunlar. Ne boya, ne kokain, ne zina...

İşte bundan dolayıdır ki aşağıda Akdeniz, yemişler ve çiçekler içinde lame dekoltesiyle fink atarken Cezire'de küskün, vakarlı çöl, yüksek aşkını lâyık olana veremediğinin günahını çekiyor ve çilesini dolduruyor.”

Kadın şehir deyince aklımıza ilk gelen eserlerden biri de Tefvik Fikret'in "Sis" şiiridir. "Ey köhne Bizans, ey koca fertût-i müsahhir/Ey bin kocadan arta kalan bîve-i bâkir" mısraları herkesin ezberindedir. Şair "Ey köhne Bizans" dediği İstanbul'u bin kocadan arta kalmış "bâkir dul"a benzetir. Aldatıcı ve tekinsiz olan bu ezeli güzel, halen büyülemeye devam eder. Yahya Kemal ise âdeta Fikret'in lanetini bu şehir üzerinden silmek ister gibi "Baktım: Konuşurken daha bir kerre güzeldin" der. İstanbul artık tarihi, tabiatı ve diliyle bütün cömertliği ve ihtişamıyla asil kadına dönüşmüştür.

Şehrin kimi zaman femme-fatale kimi zaman da ideal kadın tipiyle ilişkilendirilmesi ister istemez bizi Jung'un anima arketipine götürmektedir. Jung'a göre erkeğin kolektif bilinçdışının arketipi olan anima, diğer arketipler gibi çok yönlüdür. Saf, iyi ve soylu tanrıçalara benzer kişiliği ile karşımıza çıkabileceği gibi fahişe, baştan çıkarıcı ve cadı niteliklere de sahiptir. Her ikisi de yukarıdaki örneklerde gördüğümüz gibi erkeği sürekli meşgul eden, besleyen, baştan çıkarıcı, vazgeçilemeyen ezeli kadının değişik versiyonlarıdır.

Tanpınar da şehirlere cinsiyet atfeden; anima arketipini şehre yansıtan, şehirle ilişkilendiren en önemli yazarlardandır. Şehir söz konusu olduğunda -ki en çok üzerinde durduğu şehirler İstanbul ve Bursa'dır- özellikle iki alan onu meşgul eder. Bunlarda birisi huzur veren kıyılarıyla tamamen dişil bir düş kurma mekânı olan "Boğaz"dır. Bazı anlatılarında İstanbul'a hakimiyetini kuran neredeyse sadece Boğaz'ın mehtaplı, dingin sularıdır.² Diğeri ise yine dişil imajlarla varlığını duyuran "sanat eseri"nin kendisidir.³

² Tanpınar, *Beş Şehir*'de Erzurum yolculuğu sırasında karşılaştığı Yıldız Dağı ve Süphan Dağı'nı ninesinin anlattığı hikâyeler arasından birer veli olarak görür ve bu dağlar ona "sadece adlarıyla memleketin bir köşesinde bir nevi 'semavat' rüyası kurmuş gibi" gelir. Bu bölgelere İstanbul'daki dişil "su"yun aksine eril "dağ"lar hakimdir (Tanpınar, 1995: 157).

³ Buradan hareketle düşlemenin, sanatın ortaya çıkış sürecinin dişil olarak algılandığını söyleyebiliriz. Tanpınar'ın, eserlerinde sık sık atıfta bulunduğu Gaston Bachelard'ın *Düşlemenin Poetikası* kitabında Jung'un anima ve animus ayırımından yola çıkarak vardığı sonuç anlamlıdır. Bachelard, düşleyen varlığımızın animamız, yani dişil tarafımız olduğunu, düşlemenin kadın olsun erkek olsun bizi talepler dünyasından çekip kurtardığını, derinliğin animasında tüm varlığımızı

Tanpınar, medeniyeti “her şeyden evvel derin maziden gelen bir kültür yığılması, bir kültür toplanması” şeklinde tarif eder. Bu yığılmanın başında şehir ve mimarî eserlerin geldiğini, her mimarlık eserinin, bulunduğu şehrin hayatını bir ev tanrısı gibi farkına vordurmadan idare ettiğini belirtir (Tanpınar, 1970: 181). *Aydaki Kadın*’da hafif ve güzel bir kadın olan Maria, köksüz ve alafranga Beyoğlu’na benzetilmekle birlikte Tanpınar böyle kullanımlar üzerinde fazla durmaz. Onun için anlatılmaya değer olan, Boğaziçi ve Üsküdar gibi tabiatıyla, iklimiyle, tarihiyle zengin semtlerdir ve bu semtler de ancak iyi ve soylu animayla anlatılabilir.

Tanpınar’ın eserlerinde idealize edilen kadınlar, eşikte kalmış trajik erkek karakterlerin büyülendikleri, mucizevî özelliklere sahip, özellikle yüz güzellikleriyle ve sesleriyle dikkat çeken, hikâyeleri olan masalımsı kadınlardır. Şehirleri böyle kadınlarla özdeşleştirmesi anlamlıdır. En çok üzerinde durduğu İstanbul ve Bursa tıpkı bu kadınlar gibi çok katmanlı tabakalardan oluşan, tarihi, coğrafyası, sanat eserleriyle insanı büyüleyen şehirlerdir. Şehirleşmenin avcı ve toplayıcı hayat tarzından yerleşik hayata geçişle başlaması, kadının evin temel direği haline gelmesi ve biriktiren, düzenleyen bir karaktere sahip olması gibi özellikler aslında kadim dönemlerden beri kadın ve şehir arasında kuvvetli bağların kurulduğunu göstermektedir. *Mahur Beste*’de medeniyetin bir konağa benzetilmesi; konakta, büyükannenin, ceviz sandığını torununun sevdiği eşyalarla doldurması anlamlıdır. Bu sandık, toruna “bütün bir bereket ve şaşırtıcı şeyler mucizesi” gibi görünür. Büyükannenin, yani medeniyetin yaratıcı tarafının ölümüyle mucize ortadan kalkar ve geride çerçöp yığınından başka bir şey kalmaz (Tanpınar, 1988: 107-108):

“İşte medeniyet dediğin bu konağa benzer. Evvelâ o sandığın mucizesi vardı. Yani rahmetli büyük annenin hoşuna gidecek şeyleri sen farkına varmadan hazırlayan sevgisi... Bu, o medeniyetin yaratıcı tarafıdır ve hakikaten bir mucizeye benzerdi. Her şey adeta hazır gibi aranmadan bulunur. Her tesadüf, her adım bir mevsim gibi yüklü ve zengindi. Hiçbir arıza bu cömert feyzi tüketmez. Bağdat bitince Kurtuba başlar. O bitince Bursa, İstanbul doğar. En büyük sanat

dinlendirdiğimizi söyler. Projeler, kaygılar, hırslar ise erkek tarafımız, yani animusun sahasına girer. Bachelard bu noktada feminizme bir eleştiri getirir. Uygarlığın günümüzde, içinde bulunduğu gerilim yüzünden feminizm, sıradan biçimde kadının animusunu, yani eril tarafını güçlendirmekte, bu da kadının tüm varlığımızı dinlendiren gündüz rüyalarından uzak düşmesine yol açmaktadır. *Düşlemenin Poetikası* (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yay., İstanbul 2012, s. 66-68.

adamından en basit işçisine kadar her kafa, her kol sonuna kadar velûttur. Sonra günün birinde bu yaratıcı taraf ölür. Büyük anne artık yoktur. Konsol, sandık hepsi mucizesini keser. Fakat ev sağlamdır; hayat eskisi gibi devam eder. Sen o hatıralar içinde yaşarsın. Mucizenin kendisi değilse bile, ondan her yana sinen sır vardır, emniyet vardır. Aradığını bulmasan bile aramanın zevkini duyarsın. Sonra bir an gelir, konağın kendisi yanar. Şimdi enkaz arasında gördüğümüz insanlara benziyoruz. Bir yığın kül, kararmış direk, paslı demir, yer yer tüten duman, is ve çamur içinde işte bulduğumuz şey... Şimdi sen istediğin kadar bu artıklarla yeni bir şey yapmaya çalış; istediğin kadar şarkı, eski dünyamızı sev, ona bağlı yaşa; sihirli nefes ortadan kaybolduktan sonra elindeki çerçöp yığınının ne çıkar? Hatta hatıranda kalan şey bile bir işe yaramaz.”

Tanpınar Bursa'da takvimle, saatle alakası olmayan velut ve yekpare bir ikinci zamandan bahseder. Modası geçmiş gibi görünen güzellikleri barındıran bu zamanı kadına benzetir: “(...) o sadece mazisinde yaşayan bir geçmiş zaman güzeli gibi hatıralarına kapanmış olan şehrin nabzında kendiliğinden atar.” Bu altta birikmiş, hatıralara ait zamanın etkisi o kadar büyüktür ki şair bu zamanın “bendini yıkmış büyük sular gibi dört yanı kasıp kavuracağını sanarak” korkuya kapılır (Tanpınar, 1995: 106). Burada tarihin kesintisiz ritminin ifadesi olan ikinci zaman, su, yani dişil olanla ilişkilendirilmiştir.

“Aynada kendisini seyreden kadın imajı”, şehirler için kullanılan dikkat çekici imajlardan biridir. Ayna, Tanpınar'da geçmiş zamanı içine ala ala derinleşen, nesilden nesile, kişiden kişiye el değiştiren gizemli bir nesnedir. Aynanın şehirle ilişkilendirildiği, bazen ferdi bazen kolektif geçmiş zamanı işaret eden bir imaj olarak görüldüğü yerlerde şehir ya aynaya ya da aynada güzelliğini seyreden bir kadına benzetilir. İstanbul, Bursa, Konya gibi pek çok uygarlığı bünyesinde barındırmış şehirlerin anlatımında, bu şehirler ile önceki nesillerden devraldıkları bestelerin kaderini yaşayan, geçmiş zaman güzelleri gibi giyinen, eski aynalarda kendilerini seyreden mucizevî özelliklere sahip kadınlar arasında ilişki kurulur. Aynı zamanda kadınların anlatımında da bir nevi şehrin serüvenini okur gibi oluruz. Hafızası olan eski İstanbul mahallelerindeki satıcı seslerinden bahsederken “Tıpkı ucuz bir aynada saçlarını düzelter güzel bir kadın gibi İstanbul bu seslere eğilir, onların yer yer genişleyişinde günün değişmez merhalelerini kabule hazırlanırdı” diyerek zaman yığılmalarıyla zenginleşen İstanbul'la ezeli kadın arasında benzerlik kurar (Tanpınar, 1995: 23). Aşiretten devlete

geçişte, Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'nın, daha sonra yerini Edirne ve İstanbul'a bırakması da kadın benzetmesiyle anlatılır. Bursa, erkeği tarafından unutulmuş, fakat metanetini, asaletini koruyan eski masal sultanlarına benzetilir (Tanpınar, 1995: 112):

“Bu kuruluş asrından sonra Bursa, sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşıp içlenen, gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarına düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyarlayan eski masal sultanlarına benzer. İlk önce Edirne'nin kendine ortak olmasına, sonra İstanbul'un tercih edilmesine kim bilir ne kadar üzölmüş ve nasıl için için ağlamıştır! Her ölen padişahın ve Cem vakasına kadar her öldürölen şehzadenin cenazesi şehre getirildikçe bu geçmiş zaman güzelinin kalbi şüphesiz bir kere daha burkuluyor. ‘Benden uzak yaşıyorlar, ancak öldükleri zaman bana dönüyorlar. Bana bundan sonra sadece onların ölümlerine ağlamak düşüyor!’ diyordu. Evet, Muradiye küçük türbeleriyle genişledikçe Bursa hangi vesilelerle ancak hatırlandığını anlar.”

Huzur'da Nuran'la Mümtaz bir gün Üsküdar'ı gezerler. Mihrimah Camii'ni, Üçüncü Ahmet'in annesinin camii, Atik Valde'yi, Orta Valde'yi dolaşırlar. Garip bir tesadüfle bu dört cami in aşka, güzelliğe yahut hiç olmazsa annelik duygusuna ithaf edildiğini düşünürler ve bunun üzerine Nuran, Mümtaz'a Üsküdar'da hakiki kadın saltanatı olduğunu söyler (Tanpınar, 1986: 203).

Mimari eserler, bir şehrin bellek mekânı olabilmesinin en önemli göstergeleridir. “Bozkırın çocuğu” dediği Konya'nın da Tanpınar için esrarlı bir güzelliği vardır. Çeşmeler ve Selçuk sultanlarından kalmış sanat eserleri yine şehrin dışı olarak algılanmasında önemli unsurlardır. Konya; sağlam ruhlu, kendi başına yaşamaktan hoşlanan, içten zengin bir şehirdir. Meram bağlarının tadını alabilmek için yerli hayatın içinden gitmek gerektiğini söyleyen Tanpınar “Konya tıpkı Mevlevilik gibi bir nevi initiation ister” diyerek şehrin kendini hemen ele vermeyen tarafını vurgular. Bir alışma sürecinden sonra şehrin, yani animanın büyüüne kapılırız ve Tanpınar'ın hafızası olan mekânlar için tekrarladığı, asıl olan “ikinci zaman” a geçeriz. Bir nevi rüya hâline, düş kurmaya imkân tanıyan bu ikinci zamanın dışı olan anima ile ilişkilendirilmesi burada da karşımıza çıkar (Tanpınar, 1995: 130):

“Bu alışma bittikten sonra şehir yavaş yavaş size, tıpkı bugün için verebileceği her şeyi verdikten sonra, sizden uzakta geçmiş çocukluğunu ve gençliğini de hediye etmek isteyen kesik, başıboş

hatırlamalarla onları anlatan, güzel ve sevmesini bilen bir kadın gibi mazisini açar”.

Anima, yani ezeli kadın, mimari yapılarla ilişkilendirildiği gibi tabiat unsurlarıyla da ilişkilendirilir ve bu yönüyle adeta “Ben sadece geçmişe değil, bugüne de aitim” der gibidir. Tanpınar İstanbul’u köhneliği, harap eserleri, yıkık duvarları, hüzünlü tarafıyla sever. Bu hüzünlü yıkıntılar arasından ortaya çıkan bahar, mucizesini göstererek yangın yerleri ve harap eserler arasından fıskırır. Arılar, yabancı otlar arasında vızıldar; erik ve badem ağaçları çiçek açar; yıkık duvarlardan büyük ve yeşil ağaçlar asma bahçeleri gibi sarkar. İşte bu hüzünlü pitoresk güzellik arasından Tanpınar, çok sevdiği İstanbul’u “ihtiyar bir ana yüzü gibi” seyreder (Tanpınar, 1970: 196-197).

Şehri zengin kılan mimari eserlerin yapıcıları olan mimarlarla eril olarak algılanan güneş arasında benzerlik kurulmuştur. Eski ustalarımızın asıl başarısı, eserlerini kurarken tabiatla işbirliğinden faydalanmalarından gelir. Yahya Kemal’in “Süleymaniye’de Bayram Sabahı”nda yer alan “taşı yenmek” ifadesi anlamlıdır. Tanpınar, taşın yenilmesini, ham malzeme olmaktan çıkıp yapıya, sanat eserine dönüşmesini yine kadınla ilişkilendirerek şöyle anlatır (Tanpınar, 1995: 31):

“Pek az mimaride taş mekanik rolünü, şekiller sabit hüviyetlerini İstanbul camileri kadar unuttur, pek az mimari kendisini ışığın cilvelerine İstanbul mimarisinde olduğu kadar hazla, onun tarafından her an yeni baştan yaratılmak için teslim eder.”

Güneş-mimar ilişkisi, bir başka yazısında dinamik bir atmosfer yaratacak şekilde yerini lodos-belalı âşık ilişkisine bırakır. Kıskaç lodosun elinde İstanbul şekilden şekle girerek hırpalanır, süslenir, güzelleşir. Tanpınar’ın en güzel şehir tasvirlerinden olan bu yazıda İstanbul adeta göz kamaştıran, hırpalanmaktan zevk alan bir rakkaseye dönüşmüştür (Tanpınar, 1970: 139):

“Lodos, İstanbul’un hem afeti, hem de lezzetidir. Her mevsimde, emsalsiz bir kuyumcu yahut çok kıskaç veya belalı bir âşık gibi ortaya çıkar. Bir aydır İstanbul’unun hayatı; altını, gümüşü, her cins kıymetli taşı, firuze ve zümrüdü, mineyi hiç esirgemeyen, israf edercesine kullanan bu eski ustanın atölyesinde bir Hürrem Sultan’ın mücevherleri gibi dövülüyor ve işleniyor. Bu eski ve marifetli âşık, daha birkaç hafta evvel o kadar hırpaladığı, yerden yere çaldığı, âdeta dört bir tarafa dağıttığı sevgilisini durmadan süslüyor, güzelleştiriyor. İstanbul bu sevginin ve okşamannın altında mesut, hatta biraz baygın gülüyor, geriniyor, bir kat daha

güzelleşiyor, bazen silkinip mevsimlerin ve saatlerin raksını yapıyor, bazen de geçen hafta olduğu gibi, ağır süslerinin ve bakışlarının parıltısını bir çeşit can sıkıntısında, uyku mahmurluğunda kısıyor ve külleştiriyor.”

İlerleyen satırlarda ise sanatla İstanbul’u aynileştirerek “durmadan değişen, ışığını kısıp açan” şehir bir mevsim müzesine benzetilir. Bazı manzaralarıyla bu müze Wagner operasıyla, bazı film dahilerinin tasavvur ettikleri fantastik balelerle ilişkilendirilir (Tanpınar, 1970: 140).

Tanpınar, kaybolan şeylerin yanı başında zamana hükmeden gerçek saltanatlar olarak gördüğü mimari yapılara ayrı bir değer vererek, asıl Türk İstanbul’unu bu yapılarda aramamız gerektiğini belirtir. Bir şehrin varlığının kanıtı olan mimari, aynı zamanda millî kimliği görülür ve dokunulur, hatta yaşanılır kılan en önemli unsurdur. İstanbul’da Bizans saltanatının yerine Türk-Müslüman saltanatının kurulmasını, “güvercin sürüleri” şeklinde hayal ettiği abidemi eserlerin yapılmasıyla anlatır (Tanpınar, 1995: 32):

“Gerçek Bizans saltanati, Fatih ile Bayezid külliyelerinin, İstanbul’un iki tepesine bir fecirden ardı ardına boşanmış güvercin sürüleri gibi beyaz ve yumuşak kondukları zaman yıkılır.”

Tanpınar mimarinin yanı başında güvercini, dişil bir imaj olarak sık sık kullanır. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi güvercinin yeni kurulan bir medeniyetle ilişkilendirilmesinin altında kuşkusuz mitolojik anlatılar vardır. Yunan mitolojisine göre, başlangıçta Eurynome, her şeyin tanrıçası Khaos’dan çırilıçplak ortaya çıkararak dans etmeye başlar. Ardından hareket etmeye başlayan rüzgâr, yaratılışı başlatmaya vesile olacak yeni bir görünüm alır. Eurynome gezinirken bu kuzey rüzgârını yakalar, elleriyle ovalar ve onun büyük yılan Ophion olduğunu fark eder. Ophion, o kutsal kol ve bacaklara dolanarak, onunla birleşmeyi arzulayana kadar ısınmak için çılgınca dans eder. Boreas olarak bilinen kuzey rüzgârına bereket atfedilmesi bundandır. Eurynome bu şekilde gebe kalır. Daha sonra Eurynome bir güvercin kılığına girerek dalgalar üzerinde kuluçkaya yatar ve tam bu sırada “evrensel yumurtayı” bırakır. Parçalanan yumurtadan güneş, ay, gezegenler, yıldızlar; yaşayan canlıları, bitkileri, hayvan sürüleri, ağaçları, dağları ve nehirleriyle birlikte yeryüzü ortaya çıkar (Graves, 2010: 27).

Şehir ve mimari, eserler için kullanılan diğer dişil bir imaj da “inci”dir. İnci pek çok kültürün anlatılarında doğum ve yeniden doğumun sembolüdür (Ateş, 2014: 81-85). Tanpınar, “derviş feragatli ustalar” dediği mimarları birer elmas yontucusuna benzetir. Onlar

İstanbul'u bir mücevher gibi büyük bir sabırla işlemişler ve güzelleştirmişlerdir. Güzel bir sanat eseri olarak gördüğü İstanbul'un bu hale gelmesi ise kolay olmamıştır. İmparatorluk mimarisinin -ki İstanbul, bu mimarinin en olgun örneklerini verir- Osmanlı'nın kuruluşundan başlayarak asırlarca işlene işlene olgunlaşmasını incinin oluşumuna benzeterek anlatır (Tanpınar, 1995: 31-32):

“Şüphesiz bu bir günde olmadı. Bu incinin böyle sade kendi ışık külçesi olarak teşekkül edebilmesi için ilkin Selçuk sedefinin yüzyıllarca bir yığın mazi mirası ve yerli anane üzerine kapanması, sonra İznik'le Bursa'nın imbiklerinden geçmesi, kabuklarını yavaş yavaş atması; Nilüfer imaretinde, Yıldırım'da, Yeşil'de Edirne'deki Üç Şerefeli'de sağlamlığını denemesi lazım geldi.”

Sadece dinî, gösterişli yapılar değil aynı zamanda sokak arasındaki çeşmelerde de Tanpınar, bazen taze bir gelin edası bazen de eski zaman güzellerinin asaletini bulur:

“ (...) kıyafetinin perişanlığını bakışlarıyla, endamıyla, şahsiyetinin kudretiyle yenen ve çehreden başka bir şeye dikkat imkânını insanda bırakmayan kadınlar gibi birdenbire umulmadık yerde yaldızlı taşı kırık bir geçmiş zaman çeşmesi parlıyor” (Tanpınar, 1986: 228)

“ (...) üstündeki salkım ağacı yüzünden her bahar bir taze gelin edası kazanan mahallemizin küçük ve fakir süslü çeşmesi.” (Tanpınar, 1995: 14)

Tanpınar İstanbul'da kadınla ilişkilendirdiği mimari eserlerin dışında şehrin tabiatına da dikkat çeker. Şehrin tabiatı, bu eserlerin görünmesine ayrıca yardım eder. Coğrafyası, iklimiyle de “İstanbul, her süsün, her kumaşın kendisine yaraştığı, ayrı ayrı hususiyetlerini açtığı o cömert yaradılışlı güzellere benzer. Yedi tepe, iki, hatta Haliç'le üç deniz, bir yığın perspektif imkânı ve nihayet daima lodosla poyraz arasında kalmasından gelen bir yığın ışık oyunu bu eserleri her an birbirinden çok başka, çok değişik şekillerde karşımıza çıkartır.” (Tanpınar, 1995: 30)

Bütün bu özellikleriyle “İstanbul, ya hiç sevilmez yahut çok sevilmiş bir kadın gibi sevilir; yani her haline, her hususiyetine ayrı bir dikkatle çıldırarak” (Tanpınar, 1995: 31). Büyük şehirlerin zenginliğini; özellikle de mimarisi, iklimi, lodos, poyraz mücadelesi, değişik toprak vaziyetleriyle ayrı ayrı hususiyetleri olan İstanbul semtlerini “yaprak yaprak açılan gül”, “mazi gülü” imajlarıyla verir (Tanpınar, 1995: 17, 18). Gül, Tanpınar'ın eserlerinde başta kadın olmak üzere sanatın ve ebediyetin de sembolüdür.

Ayrıca kadınlar kültürün göstergesi olarak “dil”in de taşıyıcısıdır. Dille anne arasında ilişki kuran Yahya Kemal, Türkçenin asırlar boyunca Türkiye topraklarında güzelleşmesini “Bu dil ağzımda annemin sütüdür” cümlesiyle ifade eder ve Türkçenin süzölmüş güzelliğini İstanbul’da bulur. “Baktım, konuşurken daha bir kerre güzeldin”, “İstanbul’u duydum daha bir kerre sesinde” mısraları bu hayranlığın dile gelmiş şekilleridir.

Huzur romanında Mümtaz, hafızası olan Kocamustapaşa’da, Hekimoğlu Ali Paşanın konağı bulunan mahallede dolaşırken yol ortasında toza bulanmış kız çocuklarının oyunlarını izler. Onların oyunu ve söyledikleri “Aç kapıyı bezirganbaşı, bezirgan başı/Kapı hakkı ne verirsin? Ne verirsin?” türküsü onu Nuran’a götürür ve onun da, çocukluğunda bu oyunu muhakkak oynamış olacağını düşünür. Buradan hareketle Mümtaz cemiyette süreklilik fikrine gider ve bu oyun ve türkülere kültürün devamlılığında önemli dinamikler olarak dikkat çeker (Tanpınar, 1986: 22-23):

“Nuran çocukluğunda bu oyunu muhakkak oynamıştı. Ondan evvel annesi, annesinin annesi de aynı türküyü söylemişler ve aynı oyunu oynamışlardı. Devam etmesi lazım gelen, işte bu türküdür. Çocuklarımızın bu türküyü söyleyerek, bu oyunu oynayarak büyümesi; ne Hekim oğlu Ali Paşanın kendisi, ne konağı, hatta ne de mahallesi. Her şey değişebilir, hatta kendi irademizle değiştiririz. Değişmeyecek olan, hayata şekil veren, ona bizim damgamızı basan şeylerdir.

İhsan bunları ne kadar güzel anlardı. Bir gün ‘Her ninnide milyonlarca çocuk başı ve rüyası vardır’ demişti.”

Tanpınar İstanbul’un güzelliğinden bahsederken kadına, kadın güzelliğinden bahsederken de İstanbul’a gider. Bir nevi İstanbul ile kadını aynileştirir. Mümtaz için kadın güzelliğinin iki büyük şartı vardır. Biri İstanbullu olmak, diğeri Boğaz’da yetişmektir. Üçüncü ve belki en büyük şartının tıpkı tıpkısına Nuran’a benzemek, Türkçeyi onun gibi teganni edercesine konuşmak olduğunu söyler (Tanpınar, 1986: 90).

Sonuç

Şehirlerin dişil veya eril olarak algılanmasında belli ki kültürel farklılıklar, kolektif şuuraltında yatan arketipler, coğrafi özellikler, sanatçıların ilgi alanları gibi pek çok faktör rol oynamaktadır. Elbette bu farklılıklar şehir algısını çeşitlendirecek ve beraberinde zengin bir imaj dünyasını doğuracaktır. Bu anlamda şehirler, özellikle hikâyeleri olan şehirler; sanatçının düş kurmasına

imkân tanıyan, insanın muhayyilesini harekete geçiren çok katmanlı zengin bir yapıya sahiptir.

Tanpınar söz konusu olduğunda şehrin, realist anlatılarda olduğu gibi kişi ve vakaları gerçekçi kılmaya hizmet eden uzun tasvirlerden ibaret olmanın ötesine geçtiğini görürüz. Bütün unsurlar karmaşık olduğu kadar bütüncül, ferdî olduğu kadar cemiyete açılan, doğal ama aynı zamanda sanat eserleriyle tamamlanmış olarak şehrin zengin ve cömert güzelliğini ortaya çıkaracak şekilde düzenlenmiştir. Tanpınar, geçmiş zamanları barındıran şehirlerin kutsal değerleri olarak gördüğü mimari eserleri ölümsüz kılmak istemiştir. Bu eserlerin anlatımında mimariyi yaşanılır, insanî kılacak peyzaj fikrinden hiç ayrılmamış, tabiata vazgeçilmez bir unsur olarak daima başvurmuştur. İkinci zamanı yaşayan şehirleri bazen şehir genelinde, bazen de mimari eserleri veya Boğaz başta olmak üzere doğal güzellikleri açısından sevilen ideal kadından, animadan ayırmaya imkân yoktur. Öyle ki abidemi eserleri, sokak aralarındaki çeşmeleri, tabiat güzellikleri, mazi yığılmalarıyla Tanpınar'ın şehirleri daima, eski bir aynaya eğilmiş güzel bir kadın hayalini peşinden sürükler gibidir.

Kaynakça

- Ateş, M. (2014). *Mitolojiler Ve Semboller*. İstanbul: Milenyum Yay.
- Bachelard, G. (2012). *Düşlemenin Poetikası* (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yay.
- Bedir, A. (Haziran/Temmuz/Ağustos 2009). "Dünyanın Anası: Kahire Ve Kütüphane Şehir: İskenderiye". *Medeniyet, Edebiyat Ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili, Hece*. Yıl: 13, Sayı: 150/151/152. S. 257-273.
- Gögercin, A. (Haziran/Temmuz/Ağustos 2009). "Fransız Edebiyatı Ve Paris" *Medeniyet, Edebiyat Ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili, Hece*. Yıl: 13, Sayı: 150/151/152. S. 368-377.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler* (Çev. Uğur Akpur). İstanbul: Say Yay.
- Işın, E. (Nisan 2005). "Huzur Dersleri". *Roman Kentler*. Kitaplık. Sayı: 82. S. 103-105.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2010). *Gençlik Ve Edebiyat Hatıraları*. İstanbul: İletişim Yay.
- Karay, R. H. (1992). *Yezidin Kızı*. İstanbul: İnkılap Yay.
- Kılıçbay, M. A. (2000). *Şehirler Ve Kentler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tanpınar, A. H. (1970). *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Türkiye Kültür Enstitüsü Yay.

- Tanpınar, A. H. (1986). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Tanpınar, A. H. (1988). *Mahur Beste*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Tanpınar, A. H. (1995). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Tosun, N. (Haziran/Temmuz/Ağustos 2009). "Dublin'in Bilinçaltı: James Joyce", *Medeniyet, Edebiyat Ve Kültür Bağlamında Şehirlerin Dili, Hece*. Yıl: 13, Sayı: 150/151/152. S. 359-367.
- Tunç, A. (Eylül 2009). "Kadın Şehirler Erkek Şehirler", *Egeden*, Sayı: 2, S. 45.
- Turan, G. (Nisan 2005). "Kent Çarpmasına Uğramak", *Roman Kentler, Kitaplık*, Sayı: 82, S. 69-71.

**SİCİLLER İŞİĞİNDA MEŞAKKATLİ BİR İBADET OLAN HAC VE
OSMANLI HACILARI****Nevzat ERKAN¹****Öz**

Hac ibadeti, tabiatı gereği pek çok zorluğu beraberinde getirdiği için tarih boyunca Müslüman toplumlarda en fazla dikkat çeken mevzular arasında yer almıştır. Osmanlıda hacıların toplumsal statüleri, hac için yapılan hazırlıklar, gidiş-dönüş yolunda vuku bulan vefatlar ve bu çerçevede yapılan uygulamalar üzerinde duracağımız konulardandır. Bunların yanı sıra hac yolunda vefat eden kişilerin miras hukukuna ilişkin olarak borç-alacak davaları, sahip oldukları kölelerin durumları gibi çeşitli meselelere de yer verilecektir. Hac yolculuğu sonrası hacıların karşılaştıkları zorluklar, farklı sebeplerden dolayı hacca gidemeyen insanların hac vasiyetleri de bu çalışmanın kapsamında yer almaktadır.

Bu makalede Osmanlı Devleti tarafından yapılan hac organizasyonundan ziyade hac yolculuğuna çıkmış insanların tecrübeleri mahkeme kayıtlarından hareketle ele alınacaktır. Konuyla ilgili bazı çalışmalar yapılmış olsa da daha geniş kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Dönem olarak 16. ve 18. Asır mahkeme kayıtları esas alınmakla birlikte daha eski tarihlere ait kayıtlar da değerlendirilecektir. Diğer Osmanlı şehirlerinde yaşayanlara kısmen değinilecek ancak makalenin odak noktasında İstanbul, Rumeli şehirleri ve Kıbrıs'ta yaşayan Müslümanların gerçekleştirdikleri hac yolculukları yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hacıları, Hac Yolunda Vefat, Hac Vasiyetleri

**IN THE LIGHT OF KADI'S REGISTRIES A COMFORTABLE
WORSHIP HAJI AND OTTOMAN'S PILGRIMS****Abstract**

Hajj worship has been one of the most prominent issues in Muslim societies throughout history as it brings many difficulties due to its nature. The social status of pilgrims in the Ottoman Empire, the preparations for the pilgrimage, the deaths on the way to and from the round trip, and the practices in this context are among the topics we will focus on. In addition to this, various issues such as debt-credit lawsuits, the status of slaves they possess will be included in relation to

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. E-posta: nevzat_erk@hotmail.com

the inheritance law of the persons who have died on the way of pilgrimage. The difficulties faced by the pilgrims after the pilgrimage journey, and the pilgrimage will of the people who cannot go to pilgrimage due to different reasons are also within the scope of this work.

In this article, the experiences of the people who went on a pilgrimage journey rather than the organization of pilgrimage made by the Ottoman State will be discussed from the court records. Although some studies have been conducted on the subject, more comprehensive studies are needed. The 16th and 18th century court records will be taken into consideration as well as the records of older dates. The inhabitants of other Ottoman cities will be mentioned in part, but the focus will be on the pilgrimage journeys of Muslims living in Istanbul, Rumelia and Cyprus.

Keywords: *Ottoman Pilgrims, Death on the Way of Hajj, Hajj Testaments*

Giriş

İslam'ın beş esasından biri olup gücü yeten Müslümanların ömründe bir defa yapması gereken ve her yıl gerçekleşen hac ibadeti, farz kılındığı tarihten itibaren Müslümanlar açısından bir buluşma ve uğruna zahmet çekilen bir ibadet olmuştur.

Hz. Peygamber'in diğer ibadetlerden farklılığını ortaya koyan, hac ibadetinin meşakkatli yönüne dikkat çeken “*Hacı, saçı dağınık, üstü-başı tozlu kimsedir*”¹ hadisinin de işaret ettiği üzere, hac ibadeti her dönemde, özellikle modern zamanlar öncesi şartları gereği zor ve meşakkatli bir ibadet olmuştur. Hulefâ-yı Râşidîn dönemi sonrası İslam coğrafyasının sınırlarının genişlemesiyle birlikte Müslüman devletlerin idarecileri hac yolunun emniyetini sağlamak ve hacıların ihtiyaçlarını gidermek için gayret sarf etmişlerdir. Bu meyanda

¹ Yaygın kanaat “Hac meşakkattir.” şeklinde bir hadisin olduğu yönündedir. Bunun bir darbimesel olduğu hadis kaynaklarında Hz. Peygamber (SAV)'in hacı kolaylaştırılması yönünde duasının bulunduğu ve hacıyı tarifinde Türkçesi verilen «الْحَاجُّ الشَّعِثُ النَّوْلُ» hadisi yer almaktadır. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905), *el-Bahrü'z-Zehhâr (el-Müsned)* (nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh), Müessesetü 'Ulümü'l-Kur'ân – Mektebetü'l-'Ulüm ve'l-Hikem, Beyrut-Medine: 1988, I, 285-286 (no: 182). (Hadisin tahriri için yardımcı olan Araş. Gör. Ali Yücel'e teşekkür ederim.)

Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları

Emeviler döneminde Velid b. Abdülmelik² ve Abbasiler döneminde Mehdi zamanında hacılar için pek çok su kuyuları açılmış, hac yolları tamir edilmiştir.³ İsmi en çok hacceden halifeler arasında zikredilen Hârûnürreşîd'in hanımı Zübeyde Bağdat-Mekke yolunu tamir ettirmiştir.⁴ Bu tür faaliyetler yöneticiler açısından prestij anlamına da gelmekle birlikte yapılan hizmetler bu zorlu ibadetin Müslümanlarca daha güvenli ve az zahmetli yapılmasını mümkün kılıyordu.

Arap yarımadasındaki bedevi kabilelerin hac kervanlarına baskın ve yağma yapması tarih boyunca yöneticileri her daim tedbir almaya sevk etmiştir.⁵ Bunun için Hz. Peygamber zamanından itibaren süregelen emirü'l-hac uygulaması, hac ibadetinin devlet tarafından kurumsal olarak organize edilmesini sağlamıştır. Halifeler bu görevi ya kendileri bizzat üstlenmişler ya da tayin ettikleri hac emîrine havale etmişlerdir.⁶

Bedevi kabilelerinin hac kervanlarına saldırmalarının yanı sıra Karmati isyanları gibi iç meseleler Abbasiler döneminde hem haccın yapılmasını hem de hacıların yol güvenliğini tehlikeye düşürmekteydi. Zaman zaman Haremeyn toprakları dışındaki Müslüman toplumların kendi aralarındaki yoğun mücadeleler de hacıların Hicaz'a ulaşmasını engelleyebiliyordu.⁷ H.632/M.1235'de Eyyubiler ile Anadolu Selçukluları arasındaki mücadeleden dolayı Yemen ve Mısır tarafından deniz yoluyla haccedenler hariç Müslümanlar o yıl Haremeyn'e ulaşamamıştı.⁸ Endülüs bölgesindeki

² Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberi (v. 310/92), *Târihü't-Taberi: Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut, 1967. VI, 435-436; Mevlüt Koyuncu, "Velid I" *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 31.

³ Taberi, *a.g.e.* VIII, 172-186; Mustafa S. Küçükaşçı, "Hicaz" *DİA*; İstanbul 1998, XVII,434; Nahide Bozkurt "Mehdî-bilâh" *DİA* İstanbul 2003, XXVIII,379.

⁴ Abdülkerim Özeydın, "Hac: Tarihçe" *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 399.

⁵ Küçükaşçı, *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2007, s.224-228.

⁶ Münir Atalar "Emîr-i Hac" *DİA*, İstanbul 1995, XI, 131-132; Küçükaşçı, *Mekke-Medine Tarihi*, s. 228-229.

⁷ Özeydın, *a.g.m.*, s.399; Endülüs hacılarıyla beraber H.578/M.1183 yılında deniz yoluyla hacca giden İbn Cübeyr, yol boyunca çekilen sıkıntıları dile getirmiştir. Özellikle İskenderiye limanında yaşanan zorluklar Kızıldeniz'de hacıların boğulmaları ve Cidde'de bedevi kabilelerin soygunlarının hacıların zor durumda bıraktığından şikâyet etmektedir. Bkz. Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr, (v.614/1217), *Rihletu İbn Cübeyr*, Dârü's-Sadr, Beyrut 1980, s. 13-14, 46-55.

⁸ Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebü Şame el-Makdisi, (v.665/1268), *el-Müzeyyel ale'r-Ravzateyn* : (tarihü'd-devleti'l-Eyyubiyye ma ba'de Salahiddin)

Müslüman hükümdarlar Hıristiyanlar ile sürekli savaş hâlinde oldukları için kendileri haccedemedikleri gibi halklarına da hac izni vermemişler, bu sebeple çok az sayıda Endülüslü Müslüman haccetme imkânını elde edebilmiştir.⁹ Görüldüğü üzere gerek Müslüman toplumların yaşadıkları bölgelerin siyasî şartları gerekse hac yollarının durumu hac yolculuğunu doğrudan etkilemekteydi.

Zaman içerisinde devlet gücünün yetmediği ve ulaşımın zor olduğu coğrafyalarda bazı tasavvuf ekollerinin hacıların yolculuğunu kolaylaştırmada etkin rol aldıkları görülmektedir. Buna en güzel örnek XIII. asırda Kuzey Afrika'da bedevi kabilelerinin saldırısına uğrayan hac kabilelerini sağ salim kutsal beldelere ulaştırmak için ortaya çıkmış, kurucusu Ebu Muhammed Salih adında bir şeyh olan Salihîye tarikatıdır. Bu tasavvufî grup, Mağrib'den Hicaz'a kadarki yol güzergâhında hacı adayları için sayıları kırk altı bulan özel zaviyeler ve konaklama merkezleri inşa ettirmiştir. İlave olarak hacıların bütün ihtiyaçlarını karşılayacak bir sosyal yapıyı oluşturmuş ve etrafındaki saliklerine de hem hac ibadetini ifa etmelerini hem de bu faaliyeti sürdürmelerini telkin etmiştir.¹⁰

Memlûklere son verip Mısır, Doğu Akdeniz ve Haremeyn topraklarını da içeren geniş coğrafyaya egemen olan Osmanlı Devleti yıkılışına kadar yaklaşık dört asır boyunca hac organizasyonunu uhdesine almıştır. Osmanlı Devleti, Memlûklerin yaptığı hac ile ilgili uygulamaları örnek aldığı gibi daha da geliştirmiştir. Hilafetin Bağdat'tan Kahire'ye intikaliyle hac emirleri Memlûkler döneminde Kahire'den hareket ederken Osmanlılar Hac Emiri sayısını biri Şam ve diğeri Kahire olmak üzere ikiye çıkarmıştır.¹¹ Abbasiler döneminde başlayan Mekke ve Medine'ye surre gönderme geleneği Osmanlılarda iyice tekâmül etmiştir. İstanbul'dan yola çıkan surre alayları belli merasim ve teşrifat kaideleri çerçevesinde bazı sıkıntılı yıllar hariç 1915 yılına kadar gönderilmeye devam etmiştir.¹² Hicaz

Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye; Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2010/1431 İI, 31; Küçükaşçı, Mekke-Medine Tarihi, s 225.

⁹ Özaydın, a.g.m., s.400.

¹⁰ Geniş açıklamalar için bkz. Kadir Özköse, "Mağrib Müslümanlarının Hac Organizatörlüğünü Yapan Tarikat: Salihîye Tarikatı ve Asafi Ribatı" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1 Sivas 2007, 29-49.

¹¹ Şam ve Mısır'a emîrül-hac tayin örnekleri için bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 39/354 (25 Z 987/13 Ocak 1580), A.DVNSMHM.d 116/533 (20 Ra 1121/ 4 Haziran 1709); Atalar, a.g.m. s.132.

¹² Osmanlı Devleti'inde hac ibadetinin merkezi olarak Hicaz, Sürre-i Hümayun adı altında resmi bir organizasyonları Gerek haccın siyasi boyutu gerekse hac kervanlarının sağlıklı bir şekilde gidip gelmesi, hacıların konakladıkları yer ile ilgili

bölgesini sulhen kendi topraklarına dâhil eden Osmanlılar için hac ibadeti ve organizasyonu, İslâm dünyasının en güçlü devleti olmaları hasebiyle siyasî olduğu kadar dinî ve kültürel bir mesuliyet, aynı zamanda manevî bir meşruiyet kaynağı olarak telakki ediliyordu.¹³ Yapılan araştırmalarda hac yollarının güvenliği ve yolların açık tutulması için, diğer katkılar hariç, merkezi bütçenin yaklaşık %2'sine tekabül eden mühim miktarda parayı Osmanlıların bu iş için kullandıkları belirtilmektedir.¹⁴ Haremeyn'e hizmet etme saikiyle pek çok vakıf kurulmuş ve gelirleri bu yolda harcanmıştır.¹⁵

Osmanlılar döneminde Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* başta olmak üzere çeşitli seyahatname veya hac rehberi tarzında manzum ve mensur eserler kaleme alınmıştır.¹⁶ Söz konusu eserlere ek olarak

pek çok çalışma yapılmıştır. Tafsilatlı bilgiler için bkz. İsmail, Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, TTK, Ankara 1984, Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1991, Me'mun Abdullah Aslan Beni Yunus, *Kafiletü'l-haci's-Şami fi şarkıyyi'l-Ürdün fi'l-ahdi'l-Osmani : 1516-1918*, Vizaretü's-Sekâfe, Amman 1997.

¹³Zekeriya Kurşun, "Hac ve İktidar:Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* İstanbul 2017, IX,284.

¹⁴Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar* s.86-89; Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus : 1708-1758*. : Princeton University, Princeton 1980, s.110-132.

¹⁵Osmanlı öncesi Memlûklüler döneminde Haremeyn için vakıflar kurulmuştur. bkz. Fatih Yahya Ayaz, *Bahri Memlukler Döneminde Hararmeyn Hizmetleri*, Marmara Üniversitesi SBE (Basılmamış Y. Lisans Tezi) İstanbul 1998, s. 47-50. Osmanlı'da ise daha Hicaz bölgesini alınmadan önce Haremeyn'e yönelik vakıflar tesis edilmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnâmesi" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1958 s VI, 4; Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren başta padişahlar ve saray halkı olmak üzere Haremeyne yönelik pek çok vakıf kurulmuştur. Bkz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları (16. Ve 17. Yüzyıllar)* İstanbul 2002; Macide Mahluf, *Evkafu Nisai's-Selâatine'l- Osmaniyyin: Vakfiyetü Zevceti's-Sultan Süleyman Kanuni ale'l-Haremeyni's-Şerifeyn*. Darü'l-Afaki'l-Arabiyye, Kahire 2006.

¹⁶Osmanlı kroniklerinin yanı sıra hac için en önemli eserlerden biri seyahatnamedir. 1671 yılında kendisinin de hac ibadetini yerine getirdiği Evliya Çelebi, seyahatnamesinin dokuzuncu. cildinde etraflıca haccı anlatmıştır. Bkz. Evliya Çelebi, (v.1095/1684) , *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, IX, 286-430, Eserin değerlendirmesi için bkz. Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatname'nin Hac Bölümünün Kaynakları", *Diyanet İlmî Dergi*, 2009, C: XLV, say.: 3, s. 77-102; Hac rehberi tarzında başta Hibri olmak üzere pek çok müellifin kaleme aldığı eser bulunmaktadır. Örnek çalışmalar için bkz. Sevim İlgürel, "Abdurrahman Hibri'nin Menasik-i Mesalik'i", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1975, Say.6 , s.111-128; A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2000, Sayı: XX s. 73- 118; İzzet Sak, Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda

çeşitli arşiv ve kadı sicili kayıtları da Osmanlı dönemi hacıları ve hac yolculuğu üzerine yapılacak çalışmalarda mühim bir kaynak grubunu oluşturmaktadır.¹⁷ Bu çalışma da özellikle kadı sicillerini kullanarak Osmanlı toplumunda sıradan insanların hac için yaptığı hazırlıkları, hac yolunda çekilen meşakkatleri, hac yolculuğunda vefat gibi konuları ele alarak konuyla ilgili literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Mahkeme Kayıtlarında Hacılar

Şer'iyeye sicil kayıtlarında kişileri tanımlarken kullanılan, standartlaşmış belli tabirler (yazım usulleri) söz konusudur. Şahısların adları (baba adlarıyla birlikte), adresleri, meslekleri gibi onları tanımlayan bilgilerin yanı sıra toplumsal statüleri ve unvanları da kayıtlarda genellikle belirtilirdi. Bu çerçevede şer'iyeye sicillerinde hatırı sayılır sayıda *el-Hâc* ünvanlı kişilere rastlanılmaktadır; ancak Osmanlı dönemi kayıtlarında yılda kaç kişinin hacca gittiğine dair bir bilgi bulunmadığından kesin sayı vermek mümkün gözükmemektedir.¹⁸ Tereke kayıtları bu açıdan başvurulabilecek kaynakların başında gelmektedir. Tereke çalışmalarının öncüsü kabul edilen Barkan'ın Edirne askerî kassâmlığı kayıtları üzerine yaptığı kapsamlı incelemesinde 74 tane sadece el-hâc ve 11 hâce ünvanlı tereke sahibi yer almaktadır. Barkan, bunların genellikle ticaret erbabı olduğunu tahmin etmektedir. Bu sayı Barkan'ın incelemesinde yer alan toplam 3128 tereke kaydının % 2,7'sini

Osmanlı Hac Menzilleri" *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2005, say.19s. 199-260.

¹⁷ SuraiyaFaroqhi'nin *Hacılar ve Sultanlar : Osmanlı Döneminde Hac : 1517-1638* adlı eseri ile Münir Atalar'ın Osmanlı Devleti'nde *Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları* başlıklı incelemesi Osmanlı dönemi hac konusunu ele alan çalışmaların başında gelmektedir. trc. Gül Çağalı Güven. Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 1995 adlı eserinin ilgili bölümleri ve Serdar genç tarafından sunulmuş " Hac Yolunda Ölüm: XVIII. Yüzyılda Balıkesirli Hacılar" *Balıkesir Sempozyumu: Tebliğler Kitabı, 17-20 Kasım* Balıkesir 2005, s.312-317 adlı tebliğini zikredebiliriz.

¹⁸ Hacı sayıları konusunda Osmanlı döneminde hacca giden Müslümanların sayım dökümü yapılmadığından seyyahların verdiği bilgilerden hareketle değişik rakamlar verilmektedir. Bkz. Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar* s.45; Abdülkadri Özcan, " Hac: Osmanlı Dönemi" *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 402; 1880 yılında Cidde'de bulunan İngiliz WifredS. Blunt (1922) hangi bölgeden ne kadar hacının geldiğini belirttiği çalışmasında rakamları detaylı olarak vermiş, 1880 yılında kutsal beldelere toplam 93.000 hacının geldiğini bunun 61750sinin deniz yoluyla 31750'nin karayoluyla geldiğini, söylemektedir. Bkz. Blunt, *İslamın Geleceği*, trc. M. Fatih Karakaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 17.

oluşturmaktadır.¹⁹ Said Öztürk, İstanbul tereke defterlerine dayalı yaptığı çalışmasında bu kişilerin hac farizasını yerine getirmiş kimseler olmakla beraber farklı kullanımları olabileceğine dikkat çekmiştir.²⁰ Hülya Canbakal ise, el-hâc tabirinin unvan olarak çok kullanılmasından ötürü bu kişilerin gerçekten hacı olup olmadığı konusunda kuşkusunu dile getirmiştir.²¹ Hacılar üzerine çalışmaları bulunan Suraiya Faroqhi, hacca gitmek için yeterli mal varlığına sahip olunması gerektiğinden hareketle mahkeme kayıtlarında yer alan el-hâc unvanlı kişileri hac görevini yerine getirmiş Müslümanlar olarak kabul etmiştir.²² Siciller üzerine yaptığımız çeşitli incelemelerden hareketle bizim de kanaatimiz el-hâc unvanı taşıyan kişilerin gerçekten hac ibadetini yapmış Müslümanlar olduğu yönündedir.²³ Toplumsal muarefenin olduğu bu devirlerde, Hac ibadetinin maddî-manevî çeşitli zorluklarından ötürü bu unvanı hak edenlerin diğerlerinden ayırt edilmiş olduğunu düşünmekteyiz.

Maddî gereksinimlerin yanında hac yolculuğunun zorlu şartlarından dolayı el-hâc sıfatını taşıyan Müslümanların ekseriyetinin erkekler olması şaşırtıcı bir durum değildir. Tereke kayıtlarına dayalı olarak 17. asır İstanbul merkezli yapılan bir araştırmada tereke sahiplerinin ölümleri üzerinde de durulmuştur. Büyük çoğunluğu olağan vefatlardan oluşmakla birlikte bunların dışında ölümler de kayıtlarda yer almaktadır. Olağan dışı kabul edilen 226 vakıda tereke sahiplerinin ölüm sebepleri ve yerleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu 226 tereke sahibi içinde 17'sinin ortak özelliği hac yolunda vefat etmiş olmalarıdır. İki kadın olan 17 kişilik grup bu araştırmada olağan dışı vefat edenlerin %7,5'ini teşkil etmektedir.²⁴

Hac Vasiyetleri

Şer'iyye sicillerinde hacla ilgili olarak iki türlü vasiyetle karşılaşılmaktadır. Birincisi hacca gidecek insanların yaptığı vasiyet

¹⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)" *Belgeler (Türk Tarih Belgeleri Dergisi)*, Ankara 1966, C. III, say. 5-6. sayı, s. 16.

²⁰Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri: Sosyo-Ekonomik Tahlil: Askeri Kassama Ait: Onyedinci Asır*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı İstanbul 1995, s. 123.

²¹ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, trc. Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 168.

²² Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar:17.Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, trc. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 22-23.

²³ Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2015, s. 133.

²⁴ Said Öztürk, *a.g.e.*, s. 137.

ikincisi ise hacca gitmek nasip olmamış insanların hac vasiyetidir. Öncelikle kutsal yolculuğa karar vermiş ancak bu yolculuk esnasında vefat etme ihtimallerine karşılık çeşitli içeriklere sahip vasiyetlerini kaleme aldirmiş olan Müslümanlar söz konusudur. Herhangi bir vefat durumunda geride bıraktıkları mallarından (terekesinden) karşılanacak vasiyetlerin bedel olarak, ölüme bağlı diğer vasiyetlerde de olduğu üzere, toplam terekenin üçte birini geçmemesi gerekirdi.²⁵ Hacda ölüm ihtimaline binaen vasiyette bulunacak insanlar yaşadığı şehrin kadısına başvurarak bu arzularını gerçekleştirebilecekleri gibi, yol üzerindeki kadılıklarda kendi memleketlerinden hemşehrileri vasıtasıyla vasiyetlerini kayda aldırabilmekteydiler.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla vasiyette bulunan insanlar, kendilerine hizmeti geçmiş ancak hukuken terekesinden pay alamayacak (vâris statüsünde olmayan) kişiler lehine vasiyet hakkını kullanıyorlardı. El-Hâc Şaban b. Ali b. Abdullah'ın vasiyeti bu duruma güzel bir örnektir. Meşakkatli hac yolculuğuna çıkmadan, ölümü hâlinde terekesinin üçte birlik kısmıyla karşılanmak üzere vasiyette bulunan el-Hâc Şaban, kendisine mirasçı olamayacak iki kişiyi, müdebber kölesi Şahbat bt. Abdullah ile kayınvalidesi Hatice bt. Abdullah'ı vasiyetinden faydalanacak kişiler arasında zikretmekteydi.²⁶ Diğer taraftan aslen Bosnalı olup İstanbul'da

²⁵ Terekenin üçte birini aşan vasiyetlerin yerine getirilmesi ancak mirasçıların onayı ile mümkün olabilirdi. Vasiyyet ve ibadetlerdeki vasiyyetler için bkz. Ebu'l-Hasen Burhaneddin Ali b. Ebî Bekir Merginanî (v.593/1197) *el- Hidaye Şerhu Bidâyeti'l Mübtedî* Eda Neşriyat İstanbul 1991 ,I,136-137; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmîyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1951, IV,,375-378.

²⁶ Konuyla ilgili mahkeme kaydında: "Mahmiye-i İstanbul'da Hüsam Bey mahallesinde sâkin el-Hâc Şaban b. Ali b. Abdullah nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîfde râfi'ü hâze'l-kitâb el-Hâc Mehmed b. Mehmed nâm kimesne mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip işbu sene-i mübârekeke hacc-ı şerîfe azîmetim olmağın tarik-i hacc-ı şerîfde bi emrillâhi te'âlâ fevt olduğumda cemî' malımdan mahrûse-i Galata'ya tâbi' kazâ-i Bandırma'da sâkin Abd[i] Bey nâm kimesne zimmetinde hakkım olan yüz elli esedî guruşum, merkûm Abdi Bey'den kabz olunup ve elli beş aded un çuvalım ve dört aded garar ve bir döşek ve bir yorgan ve bir kilim ve bir kürk ve bir kaftanım kıymetleri ile âhara bey' ve semenleri meblağ-ı mezbûr yüz elli esedî guruşa zam olundukdan sonra meblağ-ı mezbûrun elli esedî guruşu müdebberem olan orta boylu, açık kaşlı siyah ala gözlü Gürciyye[tü]'l-asl Şahbaz bt. Abdullah'a verile ve bin akçesi dahi iskât-ı salâtım için verile ve iki bin akçesi ile eyyâm-ı mu'tâdede tabh-ı ta'âm olunup fukarâya it'âm oluna. Bâkî her ne kalırsa kayınanam Hatice bt. Abdullah nâm hâtuna verile deyû vasiyyet ve tenfzine mezbûr el-Hâc Mahmud'u vasî nasb ve i'tibâr eylediğinde ol dahi vesâyet-i merkûmu kabûl ve merâsimini edâya müte'ahhid olmağın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu." denilmektedir. Bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46*

Hüsam Bey mahallesinde oturan Mehmed Çelebi b. Süleyman gibi “*Ben işbu sene-i mübâreke de hacc-ı şerîfe âzim ve ziyâret-i Ravza-i mutahharaya câzim olmağla eğer ol tarîk-i sa’âdet-feyzde bi iznillâhi te’âlâ kazâ-i nahb ve likâ-i Rab müyesser olursa cem’ terekem kabz olunup sülüsünden ba’de’t-techîz ve’t-tekfîn bin akçe iskât-ı salât için fukarâya verile ve üç sâlih kimesneler rûhum için birer hatm-i şerîf tilâvet edip anlara birer altın verile ve bin iki yüz akçe ile ta’âm tabh olunup fukarâya it’âm oluna ve bin akçe ile bir Mushaf-ı şerîf istihdâ olunup vakf ve mahallemizde vâki’ Sunullah Efendi’nin câmi’-i şerîfinde vaz’ oluna ve zevcem Fâtıma bt. Abdullah nâm hâtunun zimmetinde mütekkarrir ve ma’kûdun-aleyh olan dört bin akçe mehr-i müecceli kendiyeye teslim oluna ve sülüs-i mezbûrdan fazla kalırsa fukarâya tevzî’ oluna ve bâkî kalan sülüsândan mezbûre Fâtıma Hâtun rub’ hissesini aldıktan sonra selâse-i erbâ’ını karye-i mezbûrede sâkin li ebeveyn ammilerim evlâdı Halil ve İhsan ve Zülfi’ye ve li ebeveyn dayım İbrahim b. Cafer’e irsâl ve isâl oluna” şeklinde terekesinin sülüs kısmıyla gerçekleştirdiği vasiyeti oldukça ayrıntılı olan örnekler de söz konusudur.²⁷*

İkinci tür vasiyetler ise doğrudan hac ibadetiyle ilgilidir. Arzulamasına rağmen bu ibadetini bizzat yerine getirememiş Müslümanlar “hac vasiyetinde” bulunabiliyorlardı. Yeterli miktarda mala sahip olduğu hâlde, hastalık-yaşlılık gibi çeşitli sebeplerden ötürü hac yolculuğunu yapamayacak durumdaki Müslümanlar, ölüme bağlı olarak, bedelleri terekelerinden karşılanmak üzere vasiyetlerini kaleme aldırıyorlardı. Böylece vekilleri vasıtasıyla da olsa hac görevlerini ifa etmek arzu ediyorlardı. Hac vasiyeti için harcanacak meblâğ, vasiyet sahibinin ölümüyle terekesinden karşılanacağından vârisleri de ilgilendirmekteydi. Terekenin üçte birini aşması hâlinde vasiyeti onaylamayabilirlerdi yahut vasiyetin sıhhatine yönelik itirazlarda bulunabilirlerdi. Örneğin, kadı sicillerinde daha fazla görülen durum, vârisler vasiyeti inkâr etmeleridir. Bu durumda vasiyeti yerine getirmek üzere tayin edilmiş vasiler şahitler veya diğer deliller ile vasiyeti ispat etmek durumunda kalırlardı.²⁸ Bu sebeple hacca gidemeyenler, vasiyetinin yerine getirilmesi için

Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686), (haz. Sabri Atay vd), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011, s. 137, (hüküm.no. 102).

²⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, s. 255, (hk. no. 264).

²⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1022 - 1024 / M. 1613 - 1615)*. haz. Rasim Erol vd., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2012, s. 162 (hk. no. 176)

kurdıkları para vakıflarının vakfiyesinde vekaleten hacca göndermeyi bir şart olarak zikrediyorlardı.²⁹ Tabii olarak vasiyet gereği vekâleten hacca gönderileceklerle ilgili “*salih, mütedeyyin vera sahibi hacım menasikini bilen*” gibi sıfat ve tezkiye ifadelerinin kayıtlarda yer alması anlaşılır bir durumdur.³⁰

Hac bedelleriyle ilgili olarak öncelikle belirtmek gerekir ki sicillerdeki vasiyetlerde zikredilen meblağlar birbirinden farklıdır. Diğer bir ifadeyle belli bir tarihte hac ibadeti için ayrılması gereken muayyen bir bedel söz konusu değildir. Kayıtlarda yer alan rakamlar kişilerin maddi durumuyla doğrudan ilgili görünmektedir. Varlık sahibi insanların bedel olarak yüksek bir meblağ vasiyet etmesi, orta hâlli bir Müslüman’ın ise makul bir bedel belirlemesi anlaşılır bir durumdur. Sabit bir değer söz konusu olmamakla birlikte *bedel-i hac* olarak vasiyetlerde yer alan rakamlar dönemin sosyo-ekonomik durumuyla ilgili bir fikir vermektedir.

Mahkeme kayıtlarında *bedel-i hac* olarak zikredilen meblağların Osmanlı para tarihi açısından anlamlı bir tarafı da bulunmaktadır. Hac vasiyetlerinde kullanılan para birimleri yüzyıllara göre farklılık göstermektedir. Vasiyetlerdeki para birimleri Osmanlı toplumunda dönem dönem hangi para birimlerinin ne düzeyde hangi yaygınlıkla ve nerelerde kullanıldığı konusuna katkı sağlayabilmektedir. 16 ve 17. asırlarda kaleme alınmış hac vasiyetlerinde bedel tutarını ifade etmek için yaygın olarak akçe tercih edilmiştir. 18. asra yakın dönemlerde Hollanda parası olan esedî kuruş da kullanılırken 1703 yılından itibaren, bu tarihte darbedilmeye başlanacak kuruşun hac vasiyetlerinde yaygınlığı söz konusudur.³¹

16. asırdan 18. asra kadar vasiyetlerde yaygın olarak akçe türünde zikredilen hac bedelleri arasında dikkat çekici farklar bulunmaktadır. İstikrarlı şekilde yükselen hac bedelleri bu yönüyle

²⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595)*, haz. Rasim Erol vd. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011, s. 228 (hk.no.245,

³⁰ Örnekler için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595)*, s. 225, (hk. no. 245); s. 302 (hk. no. 327).

³¹ Akçe ve kuruşların yanı sıra erken dönem vasiyetlerde görülen (bkz. Uzunçarşılı, “Sultan İkinci Murad’ın Vasiyetnâmesi” s. 2) Floransa florini nadiren de olsa bazı hac vasiyetlerinde bedel olarak yer almıştır. Vasiyeti yapan Donanma-yı Hümâyûn seferine katılıp Koron kasabasında vefat eden Hasan Kapudân b. Abdülmennân adlı bir denizci olduğu için muhtemelen gelirinden dolayı bu para birimi kayıтта yer almıştı. Bedel için zikredilen rakam 100 flori idi. Bkz *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1022 - 1024 / M. 1613 - 1615)* s.162 (hk. no 176).

ekonomide yaşanan değişimleri yansıtmaktadır. Artışın en önemli sebebi, iktisadî-malî alanda yaşanan gelişme ve değişimlerdir. Basitçe ifade etmek gerekirse, paranın değer kaybetmesiyle birlikte, hac yolculuğu ve hac ibadeti için yapılması gereken harcamaların rakamsal ifadesi dönemsel olarak düzenli yükselmiştir. Tağışlar, Amerikan gümüşünün Osmanlı piyasalarına girişi, artan hazine harcamaları, uluslararası ticarete yaşanan değişimler vb. gelişmeler Osmanlı ekonomisini ve malî yapısını etkilediği gibi³² bu makalenin konusu olan hac vasiyetlerindeki rakamların dönemsel değişimlerini de ortaya çıkarmıştır.

16. asırda veyahut 18. asırda hacca gitmenin bedeli ne kadardı? Bu soruya ilk olarak örnek vakıyalardan hareketle yanıt verebiliriz. Erken tarihli kayıtların birinde H.970/M.1563 yılı için bedel-i hac miktarı 4.800 akçedir.³³ 16. yüzyılın sonlarında bir vakfiye kaydında zikredilen rakam ise 8.000 akçedir.³⁴ Yine 1591 tarihli bir kayıta Üsküdarlı bir Müslüman'ın hac için vasiyet ettiği tutar 9.000 akçedir.³⁵ H.1012/M.1603 tarihinde Balıkesirli Hayreddin Halife'nin hac için vasiyet ettiği rakam olan 12.000 akçe³⁶, 1614 tarihli bir muhalefat kaydında da karşımıza çıkmaktadır.³⁷ 1618 tarihli bir vasiyette ise, 16.000 akçenin hac bedeli olarak kullanılması istenmektedir. Galata'ya bağlı Tophane semti sakinlerinden bir Müslüman'ın H.1051/M.1641 tarihinde sikke-yi hasene olarak 150 sikkelik (akçe olarak 18.0000 akçe) hac vasiyeti

³² Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Para Tarihi 1640-1740* (Basılmamış Doçentlik Tezi) İstanbul 1965, s. 10-15; Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık İstanbul 1996, s. 23; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.124-130.

³³ *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* (H. 970 - 971 / M. 1563). haz. Mustafa Akman vd., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011, s. 116 (hk.no.117)

³⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil* (H. 1002-1003/M. 1594-1595), s.225 (hk. no.245).

³⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil* (H.999-1000/ M.1590-1591). haz. Rifat Günalan vd. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2010, s. 607 (hk.no. 1203

³⁶ Balıkesir ŞS, no.693 s. 144. Osmanlı toplumunda kadınların konu edildiği bir çalışmada belgeye atıfta bulunulmuş ancak rakam belirtilmemiştir. Bkz. Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesirli Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, (Basılmamış Doktora Tezi) İzmir 2002, s. 109.

³⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil* (H. 1022 - 1024 / M. 1613 - 1615 Galata 37/15 Ba

bulunmaktadır.³⁸1676 tarihli tereke kaydına göre, hac için ayrılan rakam 350 esedî kuruş idi.³⁹ H.1126/M.1714 tarihli Kırım mahkeme kaydında hac bedeli olarak tahsis edilen paranın 20.600 akçe olduğu zikredilmektedir.⁴⁰ H.1133/M.1721 tarihli Kıbrıs sicilinde ise, hac bedeli olarak kayıtlı rakam 60.000 akçedir.⁴¹ H.1159/M.1746 tarihli yine Kıbrıslı bir Müslüman'ın hac için vasiyet ettiği meblağ 370 kuruş idi.⁴²

Hacıların Yol Güzergâhları ve Hacc İçin Yola Koyulma

Hac yolları ve menziller ile ilgili pek çok çalışma bulunduğu için⁴³ bu makalede sicillerdeki kayıtlara yansıdığı kadarıyla konu üzerinde durulacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, yol sistemi açısından Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli bölgelerindeki toprakları için sağ, orta ve sol olmak üzere üç ana yol belirlemiştir. Anadolu ve Kafkaslardaki hacılar değişik güzergâhları takip ederek Şam'da buluşurlardı. Şam Osmanlı Devleti'nin karayolu ile yapılan hac ibadetinin mühim bir kavşak noktasıdır. 1708 yılından itibaren Şam valileri emirül-hac olarak atanmaya başlayacaktır.⁴⁴ Rumeli hacıları ise İstanbul üzerinde toplanıp karayolu ile bugün Üsküdar'da Harem olarak bilinen mekânın ilerisinde Ayrılık Çeşmesi'nden hareket ederlerdi.⁴⁵ Örneğin Müzeyrib'de vefat eden Sofyalı el-Hâc Hüseyin b. Ramazan, Sofya-Filibe-Edirne-Çorlu-Silivri ve İstanbul yolunu kullanarak Şam'a vasil olmuştur.⁴⁶ İran'la olan sıkıntılı

³⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil (H. 1051- 1053 / M. 1641 - 1644)*. haz. Sabri Atay, vd., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2012, s. 46, (hk.no. 13.)

³⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086- 1087 / M. 1675 - 1676)*. haz. Salih kahrıman vd., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2010, s. 199 (hk.no. 158)

⁴⁰ Metin Bilal, *45 No'lu Kırım Kadı Sicilinin Trankripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Karadeniz Teknik Ü. SBE, (Yayınlanmamış Y. Lisan Tezi) Trabzon 2015, s.102.

⁴¹ Kıbrıs ŞS no. 11, s. 4

⁴² Kıbrıs ŞS, no. 17, s. 23.

⁴³ 16 numaralı dipnota bkz.

⁴⁴ Adil Erken, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirül-Hacc Olarak Hizmetleri*, Kocatepe Üniversitesi SBE, (Basılmamış Doktora Tezi) Afyonkarahisar 2017, s. 18-28.

⁴⁵ Hac güzergâhları için kaleme alınan eserlerin çoğu yol başlangıcı olarak Üsküdar'ı vermektedir. Osmanlı dönemi Kırım ve Balkanlar üzerinden pek çok insanın hacca gittiği düşünüldüğünde bu yollar için de ayrıca araştırmalara ihtiyaç vardır. Konuyla örnek çalışma için bkz. Aytekin Yılmaz, *Osmanlı Dönemi Edirne - Mekke Hac Yolu H. 1008-1214 / 1600-1800*. Marmara Üniversitesi SBE (Basılmamış Y. Lisans Tezi) İstanbul 2001, s. 36-40.

⁴⁶ Sofya ŞS, no.12 s. 32.

durumdan dolayı Kefe ve Özi limanları, Kırım bölgesindeki hacılar başta olmak üzere Orta Asya hanlıklarında yaşayan Müslümanların hac için kullandıkları önemli bir güzergah idi. Burada toplanan hacılar deniz yoluyla İstanbul'a gelir, Şam kervanına dahil olurlardı.⁴⁷ Aynı şekilde Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar Üsküdar'da hac kervanına katılırlardı.⁴⁸

Mahkeme kayıtlarının bize gösterdiği başka bir rota da deniz yoludur. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın işlerlik kazanmasından sonra bu yol daha revaç bulmuştur. H.1163/M.1750 tarihli Sofya sicilinde yer alan kayda göre, Kahire yakınlarında Bulak'ta vefat eden Sofyalı Hacı Ali b. Süleyman adlı kişi deniz yolunu kullanmıştır.⁴⁹ Yine 1743 tarihli bir kayıta Bosna valisinin hac dönüşü gemisinin denizde battığından bahsedilmektedir.⁵⁰ Hac güzergâhı açısından önemli bir husus Kıbrıs ve Rodos gibi adalarda yaşayan Müslümanların takip ettikleri rotadır. Bunların yukarıda bahsi geçen karayolu güzergâhlarını kullanmaları mümkün gözükmemektedir. Vefat edilen mekânlardan hareketle deniz yolu güzergahını yani Mısır üzerinden kutsal beldelere ulaştıkları görülmektedir. Mesela Kıbrıs sicillerinde yer alan bir kayıta aslen Rizeli olup Kıbrıslı hacı Hacı Hasan bin Hüseyin adlı Müslümanın vefat yeri olarak Kahire zikredilmektedir.⁵¹

Herhangi bir devlet görevi bulunmayan sıradan Osmanlıların hac yolculuğu için resmî makamlardan izin almaları gerektiğine dair bir mahkeme kaydına rastlamadık. Yapılan çalışmalarda da hac yolculuğu için izin gerektiğine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Bilakis resmî kayıtlarda, örneğin hacca giden bazı Müslüman kadınlara engel çıkarmak isteyenlere karşı görevlilerin uyarılması ve hacıların yolculuğu için gerekli tedbirleri alması gibi⁵² Osmanlı Devleti'nin hac yolculuğunu güvenli ve kolaylaştırıcı rol aldığı görülmektedir. Sıradan insanların aksine resmî görevi bulunan,

⁴⁷ Özcan. a.g.m., s.405. Bu bölgedeki Müslümanların hac yolculukları Osmanlı'nın sonuna kadar zor şartlarda gerçekleşmiştir. Trenlerin ve vapurların yol için kullanılabilir olmasına rağmen siyasi şartların ve iklim şartların değişik olması haccin zorluğu dönemin hac seyahatnamelerinde ifade edilmiştir. Bkz. Abdullah Gündoğdu, "Pilgrimage and Traveler: Hajj from the Volga-Ural Region", *Proceeding of the Third International Symposium on Islamic Civilization in Volga-Ural Region*, Ufa 2008, s. 137-144.

⁴⁸ Üsküdar ŞS, no.412, vr.39a.

⁴⁹ Sofya ŞS, no.17 s. 15.

⁵⁰ *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul'da Sosyal Hayat*, (haz. A. Tabakoğlu v.d.), İstanbul 1997, I,120.

⁵¹ Kıbrıs ŞS, no.14 s.77

⁵² *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul'da Sosyal Hayat*, I,84, 238.

Osmanlıların tanımlamasıyla askerî sınıftan olan kişilerin, hacca gitmek için izin almaları gerekiyordu.⁵³ Görevdeyken hac izni isteyen askerî sınıf mensupları hakkında tahkikat yapılırdı. Şaibeli bir durum söz konusuysa, örneğin kişinin kaçması, isyan etmesi ihtimali var ise hac izni çıkmazdı.⁵⁴ İzin talepleri olumlu karşılanan görevliler yerine bir vekil bırakarak hac farızası için yola koyulurlardı.

Osmanlıda hacca giden her Müslüman genel kaide olarak masraflarını kendisi karşılardı.⁵⁵ Devlet yol güvenliğini sağlamak, ulaşım altyapı hizmetlerini sunmak gibi görevleri üstlenirken⁵⁶ hacılar da kendilerinin şahsî yol harcamalarını, örneğin yolculukta kullanılan gemilerin yahut binek hayvanlarının ücretlerini karşılardı. Bazı hacıların yol güzergâhında satın aldıkları atlar dolayısıyla davalık oldukları görülmektedir.⁵⁷ Hac yolculuğu esnasında parası kalmayan hacıların birbirlerinden borç almaları mutlak bir durumdu. Alınan borçlar muhtemelen düzenli olarak ödeniyordu, ancak bazı örneklerde ödenmeyen borçtan dolayı davalık olmuş kişilere de rastlanıyordu. El-Hâc Ahmed adındaki Üsküdarlı bir hacı H.1154 senesinde seksen kuruş borç verdiği es-Seyyid Mustafa'nın oğlundan alacağını tahsil için kadiya başvurmuştu.⁵⁸ Bu örnekte olduğu gibi taraflardan birinin ölümü meselenin mahkemeye taşınmasında önemli sebeplerden biridir. Parasal ilişkiler genelde aynı şehirden yola çıkmış, hemşehri hacıların arasında olmaktadır. Kırım sicilinde yer alan bir kayda göre el-Hac Ali adlı bir Müslüman'ın, hac esnasında ismi zikredilmeyen bir Müslüman'dan 32,5 arslanî kuruş borç aldığı ifade edilmektedir.⁵⁹

⁵³ İstanbul 18, s.160 hk.no. 145.

⁵⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d. 27/218 11-08-983/ 15 Kasım 1575.

⁵⁵ Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar* s.45.

⁵⁶ Hac yolu üzerinde bulunan Konya civarındaki Kadıhani'nin suyollarının tamiri için icap eden masraflar, Karaman mütesellimine yazılan hükümde borcu olan insanlardan tahsil edilerek gerekli tamiratın yapılması istenmiştir. BOA, AE, SMHDI, 77/5099. Yine yolculuk esnasında durumu kötüleşen hacılara bazı yardımlar yapılmaktadır. Hac kervanının sağ salim gidip gelmesini sağlayan görevliler vardı. Bunların maaşları, harcamaları devlet bütçesinden, Kilâr-ı Has-ı Hacc-ı Şerif adındaki bir daireden sağlanmaktaydı. Bkz. Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar* s.45.

⁵⁷ Mustafa Itri Küçüköğlü, *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi: 1782-1783 (H. 1196-1197)*, Harran Üniversitesi SBE, (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Şanlıurfa 2015, 510 Üsküdar s. 363.

⁵⁸ Deniz Akkaya, *Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri 1159-1160/1747-1748*, Marmara Üniversitesi S.B.E., 1999, s.135 (Hüküm no.265).

⁵⁹ Dilek Çelik, *67 A 90 Nolu Ve 1017-1022(1608-1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri (Tahlil Ve Transkripsiyon)* Sakarya Üniversitesi SBE (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Sakarya 2011, s.178 (hk. no. 313)

Hacca gitmenin maddi bir bedeli olduğu için bu ibadeti yerine getireceklerin mali açıdan kendilerini hazırlamaları gerekiyordu. Hac mevsimi yaklaştığında yeterli parayı toplayamayan insanlar, sahip oldukları gayrimenkulleri satıp hac farızası için gerekli parayı denkleştirme yoluna gidiyorlardı. İstanbul merkezli düşündüğümüzde Osmanlı dönemi karayolu ile haccın Receb ayında⁶⁰ başlamasından dolayı, hac için mülk satışlarının Receb ayında veya öncesi birkaç ayda yapılması gerekmektedir. Konuyla ilgili örneklerden birinde Üsküdar/Debbağlar Mahallesi'nden el-Hâc Mehmed b. Ömer adlı bir kimse hacca gitmek için Davutpaşa Mahallesi'ndeki 300 kuruş değerindeki saraç dükkânını aynı mesleği icra eden İbrahim'e 25 Cemaziyelâhir 1132/4 Mayıs 1720 tarihinde satmıştır.⁶¹ Hacc için mülk satışları yeri geldiğinde aynı şehirde yaşayan başka din mensuplarına da olabiliyordu. Nitekim 29 Receb 1130/28 Haziran 1718 tarihli mahkeme kaydına göre, hacca gitmeye niyetlenen Üsküdar Aşçıbaşı Mahallesi'nden el-Hâc Abdullah b. Abdullah adlı kimse bağlarıyla ünlü İvaz Fakih'teki on yedi dönüm 460 kuruş değerindeki bağını Yakob v. David adlı bir gayrimüslime satmıştır.⁶²

Hacca gidecek kimselerden bazılarının eşlerine ve yakın akrabalarına mülk sattıkları da mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır. H.1132 yılında aslen Karahisar-ı Şarki'den (Şebinkarahisar) olan Bekârzâde namıyla tanınan Seyyid Musa Çelebi b. Seyyid Mustafa, Şebinkarahisar'daki evini eşi Aişe'ye 600 kuruşa satmıştı.⁶³ Aynı sene Üsküdar/Aşçıbaşı Mahallesi'nden Mehmed Beşe b. İbrahim ise, kayınvalidesi Emine bt. Himmet'e Bulgurlu'da bulunan diğer yarısı eşi Fatıma'ya ait olan bağdaki yarı hissesini 200 kuruşa satmıştı.⁶⁴ Yakın akrabalar arasında gerçekleşen bu satışların ihtiyaca binaen mi yoksa hac yolunda vefat etme durumunda mülklerin eşine veya tercih ettiği yakın akrabasına kalması için mi yapıldığını bilemiyoruz.

Köleler hakkında mahkemeye intikal eden davaların bir kısmı hacca giden insanların yanlarında götürdükleri kölelerin kaçması

⁶⁰ H.1194/m. 1780 tarihli anomim adlı hac menzilleriyle ilgili eserin derkenârında Üsküdar'dan hareket günü olarak 22 Recceb 1194 tarihi verilmiştir. Bkz. *Menazilil'-Hacc ve Mesafetil'-Fecc li'l-Acc ve's-Secc min Gayn Lecc*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi 241/2'den naklen. A. Latif Armağan, a.g.m, s.83.

⁶¹ Üsküdar ŞS,364 50a, 55a, 59a.

⁶² Üsküdar ŞS, 362,45a, Nevzat Erkan, a.g.e., s.86.

⁶³ Üsküdar ŞS, no.364, vr.36b.

⁶⁴ Üsküdar ŞS, no. 364, vr.58a.

sebebiyle açılmış davalardır. Hac yolculuğuna kölesiyle çıkan Ahıskalı Bayraktar Musa'nın Gürcü asıllı kölesi İzmit taraflarında firar etmiştir. Üsküdar çorbacısının marifetiyle kaçan köle yakalanmış, efendisine teslim edilmiştir. Bayraktar Musa tekrar yanına aldığı kölesiyle hac yolculuğuna devam etmiştir.⁶⁵

Hac Dönüşü Karşılaşılan Problemler

Meşakkatli ve uzun süren bir yolculuk sonrası hac farizasını yerine getirmiş olarak *el-Hâc* unvanıyla şehirlerine/köylerine dönmüş kişiler karşılaştıkları bazı meseleleri dava konusu olarak mahkemeye taşıyabiliyorlardı. Örneğin, hacca giderken yerlerine vekil olarak bıraktığı kişilerin usulsüz davranışları hacıları zor duruma sokuyor, sorunun halli için kadiya başvurmaları gerekiyordu. Kıbrıs adasından Hacı İbrahim bin Osman, hacca giderken Tuzla'ya bağlı Çite köyündeki vakıf çiftliğini işletmek üzere kardeşini nazır tayin etmişti. Hac dönüşü mahsulatin usulsüz harcanmasından dolayı davacı olmuş, ancak arabulucular vasıtasıyla kardeşiyle 120 kuruşa sulh etmişti.⁶⁶ H.1139/M.1727 yılında Üsküp'te yaşanan bir hadisede, Lütfullah b. Hacı Mehmed, Gazi İsa Bey Vakfında mescid imamlığı ve hatiplik gibi görevler kendi uhdesindeyken vefat eder. Mutasarrıf olarak üzerinde bulunan bu görevler oğulları Ebubekir Halife ve Hacı Mehmed Halife'ye eşit olarak intikal etmesi gerekirken biraderi Mehmed Halife'nin hacda olmasını fırsat bilen Ebubekir Halife bütün görevleri kendi üzerine alır. Hac dönüşü kadiya başvuran Mehmed Halife yapılan görevlendirmenin haksız olduğunu iddia ederek yarısının kendisine verilmesini talep eder. Bu talebi haklı bulan Üsküp Kadısı İmam-zâde Mustafa Efendi bu cihetlerin yarı hissesinin Hacı Mehmed Halife'ye tevcih edilmesine karar verir.⁶⁷

Hac öncesi halledilmesi gereken borç-alacak gibi kimi meselelerin çözümü hac sonrasına kalabiliyordu. H.1119/M.1708 tarihli mahkeme kaydına göre, Üsküdar Tenbel el-Hâc Mehmed Mahallesi'nden el-Hâc Süleyman Çelebi b. Mehmed iki sene önce hacca giderken Mardiros ve Kurik adlı Ermenilerden alacağı olan 144 kuruşu tahsil etmesi için Mahmud Beşe'ye vekalet vermişti. Hac dönüşü paranın tamamını vermediği gerekçesiyle davacı olmuş, mahkeme de el-Hâc Süleyman Çelebi'ye bağına yapılan tımar

⁶⁵ Üsküdar ŞS; no.412, vr.39a.

⁶⁶ Kıbrıs ŞS, no.10 s. 24

⁶⁷ BOA, A. DVNSRSK. D.78, v.487'den naklen Hasan Telli, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, Ankara Üniversitesi SBE, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2018. s. 44.

masrafları çıkarıldıktan sonra vekil konumundaki Mahmud Beşe'nin 14 kuruş ödemesine hükmetmiştir.⁶⁸

Karşılaşılan bir başka sıkıntı hacıların ölmediği hâlde vefat etti zannıyla yapılan yanlışlıklara dairdir. Hacca giden kimse devlet görevlisi ise öldüğü zannıyla yerine asaleten biri atandığında hac dönüşü tekrar eski vazifesine atanmak için fazlasıyla uğraşması gerekiyordu. Nitekim 15 Rebîulâhîr 1091/15 Mayıs 1680 tarihli bir kayıta, Kasımpaşa Tersane Camii vaizi Mehmed Efendi'nin, hac dönüşü kendi öldü denilerek yerine Şeyh Mehmed adında bir başka vaiz atanmasından dolayı eski hizmet yerine atanması için arzda bulunması gerekmişti.⁶⁹ Benzer bir hadise H.1134/M.1722 yılında Afyon Karahisar'da yaşanmıştır. Hüseyin adlı tımar sahibinin tasarruf hakkı, hacda öldü zannıyla, oğlu Kasım'a devredilmişti. Payitahta yazılan arzda tımar sahibinin hayatta olduğu için oğlunun elinden alınması istenmekteydi.⁷⁰

Vefat etmediği sonradan anlaşılan kişiler haklarında böyle davranılmasının sebeplerini belgelerdeki ifadelerden çıkarmak mümkündür. Yanlış bir haberin yayılması, hac dönüşünün gecikmesi böyle bir zanna sebep olabiliyordu. Nitekim 25 Cemaziyelâhîr 1102/26 Mart 1691 tarihinde tutulmuş dava kaydında⁷¹ İstanbul'da Murad Paşa Mahallesi'nde yaşayan Sâime bt. Abdullah adlı bir hacı kadın, Çerkes Ahmed Paşa'nın azatlısı Aişe bt. Abdullah'dan hibesinden dönmesine rağmen kendisine ait mülkün geri verilmemesi sebebiyle davacı olmuştu. Ahmed Paşa Sâime'nin hacda öldüğünü düşünerek daha önce vazgeçtiği hibe evi Aişe'ye teslim etmişti. Mahkemenin haklı bulduğu Sâime Hanım'ın vefat etmiş olduğuna dair haberin yayılması muhtemel bir gecikmeden dolayı olmuş olabilir. Zira, kayıt tarihinden hareketle İstanbul hacılarının Receb ayında yola çıkıp Ramazan ayını Şam'da geçirmelerinden dolayı gidiş yolunda bir aylık gecikme yaşanırken dönüş yolu daha kısa sürdüğü için dava kaydından en az iki ay önce yani Rebîulevvel ayında İstanbul'a ulaşması gerekiyordu.

Hac Yolunda Vefat ve Yakını Hacda Vefat Eden İnsanların Karşılaştıkları Zorluklar

⁶⁸ Üsküdar ŞS, no.336, vr.40b.

⁶⁹ BOA, İE, EV, 5/567.

⁷⁰ BOA, İE, AS, 64/5787.

⁷¹ *İstanbul kadı sicilleri Bab mahkemesi 54 numaralı sicil (H. 1102 / M. 1691)*, (haz. Hüseyin Kılıç v.d.) Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011, s. 369 (Hüküm no. 450).

Osmanlı döneminde; İstanbul merkezli düşündüğümüzde yaklaşık 8-9 ay süren, Orta Asya, Kırım ve Balkanlarda yaşayan Müslümanlar açısından baktığımızda ise neredeyse yılın tamamını kaplayan hac yolculuğu, ağır yol şartları, iklim ve coğrafi koşullar neticesinde bazı yolcular için hayatlarının son yolculuğu anlamına geliyordu. Özellikle yaşlı, güçsüz ve hastaların bu yolculukta vefat etmeleri daha yüksek bir ihtimaldi.⁷² İklim şartlarının yanı sıra salgın hastalıklar⁷³ sel felaketi gibi doğal afetler hacca giden Müslümanların vefatına sebep olabiliyordu.⁷⁴

Hac yolunda Şam'dan sonraki süreçte bedevi kabilelerinin baskınlarının yanı sıra⁷⁵ Şam'a varıncaya kadarki yol güzergâhında eşkiya saldırıları hacıların canlarına ve mallarına zarar vermekteydi. Nitekim 1158 senesinde Erzurum ve Gümüşhane'den çıkan hacı adayları Çemişgezek taraflarında eşkiya baskınına uğramış ve birçoğu vefat etmiştir.⁷⁶

Mahkeme kayıtlarında "*tarik-i hacda vefat eden*" ifadeleriyle geçen hac yolculuğunda vuku bulan ölümlere ilişkin sınırlı bilgi

⁷² Son devir Osmanlı münevverlerinden Eyüp Sabri Paşa, Haremeyn ile ilgili eserinde "*Hicaz'a gideceklerle nasihat*" başlığı altında hac yolculuğunda iklim değişikliklerinin hacıların vefatına ve mübarek beldeyi ziyaret hususunda aciz bıraktığını söyleyip bununla ilgili nasihatlerde bulunmaktadır. Bkz. Eyüp Sabri Paşa (1308/1890), *Mir'atü'l-Haremeyn=Haremeyn Tarihi* haz. Ömer Faruk Can, Zehra Can Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018, I,267-270;

⁷³ 1846 senesinde aralarında Osmanlı musikisinin zirve isimlerinden İsmail Dede Efendi'nin bulunduğu hacda yaklaşık 5000 kişi kolera salgını sebebiyle vefat etmiş ve ölen hacıların muhalefat kayıtları Mekke Kadılığı tarafından tek tek kayda geçirilmiştir. Bkz. Talip Mert, "Arşiv Belgelerine Göre Dede Efendi'nin Veda Hacı" *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Aralık 2009, CDXXXIV, 10-14;

⁷⁴ Şeyh Ahmed el-Bedirî Hallak , *Berber Bedrinin Günlüğü:1741-1762: Osmanlı Taşrasına İlişkin Olaylar* nşr. Ahmet İzzet Abdülkerim trc. Hasan Yüksel Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s 26,177.

⁷⁵ Hac yolculuğu için en zor bölüm Şam- Mekke arasında yer yolculuk idi. Burada bedevi kabilelerin hac kervanlarına saldırımları Devleti temsilen Şam valilerini bir dizi önlem almaya itiyordu. Güzergah üzerindeki kalelerin tahkimi su temini gibi çalışmalara ilave olarak, hac için gönderilen sürrenin yanı sıra urban tahsisatı adı altında bölgede yaşayan urban tahsisatı denilen ödemeler yapılmaktaydı. (Açıklamalar için bkz. Kurşun, s. 289). Alınan önlemlere rağmen hacıların can ve mallarına yönelik saldırılar olmaktadır. Özellikle 1701 yılında 'Ulâ menziline eşkiya baskını sonucu 30.000 hacı vefat etmişti. Bkz. Bakkalzâde Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat*,(Tahlil ve Metin) 1066-1116/1656-1704), (haz. Abdülkadir Özcan) TTK, Ankara 1995, s. 716; Atalar, *Sürre-i Hümayun*, s. 139, İzzet Sak, Cemal Çetin, a.g.m. s. 205.

⁷⁶ *Divân-ı Hümayûn Sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri (H1155-1167 / M. 1742-1754)* haz. Ahmet Zeki İzgöer Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Diyarbakır 2016, I,166-167.

verilmektedir. Örneğin ölüm sebebi ve zamanına dair bilgilere bu kayıtlarda ulaşmak genellikle mümkün değildir. Hacıların vefat ettiği mekanlar konusunda çok az kayıta bilgi yer almaktadır. Konuyla ilgili Balıkesir özelinde yapılan bir çalışmada, hac yolunda vefat eden insanların Şam, Cidde ve Mekke’de vefat ettikleri belirtilmektedir.⁷⁷ Bizim incelediğimiz sicillerde Şam’a ilaveten⁷⁸ Medine-i Münevvere⁷⁹ Şam-Mekke güzergahında bulunan Müzeyrib⁸⁰, Kahire-Mekke arasında yer alan Bulak⁸¹, Kahire⁸², Bedr-i Huneyn⁸³, Karaman Ereğlisi⁸⁴, Aynü’l-Kassab⁸⁵, Akdeniz⁸⁶ ve Akabebaşı⁸⁷ da vefat bölgeleri arasındaydı.

Hac yolculuğunda canı ve malı korumanın zorluğu yanında bir de hac yolunda vefat etme ihtimali vardı. Vefat eden kişinin vârisi olmazsa malları hazineye devredilmekteydi. Özellikle geride bıraktıkları mirasçıların haklarını korumak üzere hacı adayları vasi tayin etmekteydiler. Kahire’den yola çıkan hac kervanında şayet vekil/vasi bırakmadıysa ölen kişinin malları beytülmale devredilmekteydi. Şam’dan giden hac kervanında da aynı kural geçerli ancak Şam kervanında aynı köy veya kasabadan bir arkadaşı vefat eden kişinin arkadaşının geride bıraktığı mallarının sorumluluğunu üstlenebildiği belirtilmektedir.⁸⁸

Osmanlı uygulamasında kişilerin vefatıyla tereke kayıtları belli şartlar ve prensipler çerçevesinde tutulmakta ve tereke mirasçılar arasında taksim edilmekteydi. Bu yönüyle bakıldığında hac

⁷⁷ Serdar Genç, a.g.m., s. 313.

⁷⁸ Üsküdar ŞS, no, 363 vr.128a.

⁷⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, s. 151, (Hüküm no..117.

⁸⁰ Balat 2 s. 216. Hk.no. 316, Sofya 12 Nolu sicil,

⁸¹ Sofya ŞS, no. 12. S34.

⁸² Kıbrıs ŞS no.14 s.77.

⁸³ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, s. 173,(Hüküm.no. 145).

⁸⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, s.520(Hüküm no, 625.

⁸⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, s. 81 hk. No. 44.

⁸⁶ Galata 32 s. 176, hk.no

⁸⁷ Üsküdar ŞS, no.378, vr.10b

⁸⁸ Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar* s.48; Savaş dönemleri dışında İranlı şiiilerin hacca gitmelerine için herhangi bir engel çıkarılmamış, hac yolunda vefat eden şii hacıların muhalefatı Osmanlı tebaasına nasıl muamele yapılıyorsa aynen uygulanmıştır. 1712 yılında Acem hacının muhalefatının varislerine gönderilmemesi sıkıntıya sebep olmuş, konuyla ilgili görevlilerin cezalandırılması emredilmiştir. Bkz. BOA, A. DVN. MHM. d., 119/833’dan naklen, Erken, a.g.e., s. 178.

yolunda vefat eden kimselerin iki türlü tereke kaydının tutulduğunu söylemek mümkündür. Birincisi yolda vefat ettikleri zaman tutulan tereke defterleri idi. Bunlar daha çok yol için lazım olan giyim kuşam ve binek eşyalarından oluşmaktaydı. Bunların yanında misvak ve Şam kuşağı gibi hacda veya hac yolunda alınmış eşyalar da mevcut olabilirdi. Bunlar beytülmal emini tarafından vefat eden kişinin vâsî-yi muhtârlarına teslim ediliyordu.⁸⁹ İkinci tür kayıt ise, vefat haberinin hacının yaşadığı yere ulaşmasından sonra memleketinde tutulan, hac yolunda tutulan terekede yer almayan muhtemelen mirasının büyük kısmını içeren tereke defteridir.⁹⁰ Bunlar içinde yolda vasî-yi muhtâr olarak atanan kimselerin getirdiği malların dâhil olduğu tereke kayıtları olduğu gibi⁹¹, hac yolundaki malların yer almadığı, sadece yaşadığı şehirdeki mallardan müteşekkil terekeler de bulunmaktadır.⁹²

Tereke kayıtlarında dikkat çeken bir husus ölen hacıların geride bıraktıkları yetimlerdir. Miras taksimi yapılırken yetimlerin haklarının korunması ve işlerinin görülmesi için bir vasi atanmaktaydı.⁹³ Tezkiye ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla vasiler ehliyetli ve dürüst insanlar arasından seçilmekteydi.⁹⁴ Vasilerin görevlerini hakkıyla yapıp yapmadıklarını denetlemek ve onlara bir manada rehberlik etmek amacıyla bazen vasi üzerine nazır tayini yapılmaktaydı. Nitekim 1679 yılında Eyüb Sultanlı Hüseyin b. Gülümşah'ın hacda vefat etmesi sonucu küçük oğlu Mustafa için amcası Mustafa vasi tayin edilmiş ve bunun üzerine de mahkeme

⁸⁹ BOA, D. BŞM, MHF.d. 13642 (29 Zilkâde 1100/14 Eylül 1689)

⁹⁰ Osmanlı sosyal tarihinin önemli belgelerinde olan tereke kayıtları için pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu sebeple çalışmaların analizi ve tereke kayıtlarının değerlendirilmesi için bkz. Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)* Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2011, s. 33-35. Tereke defterlerinin kaynak değeri ve tereke çalışmaları hakkında ayrıca bkz. Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy. 22, 2013, s. 193-229.

⁹¹ Serdar Genç'in incelediği tereke kayıtlarında ihramın yanı sıra Şam Alacası ve Şam Penbesi gibi hac yolunda alınmış malzemeler bulunmaktaydı., Genç a.g.m., s. 313.

⁹² Örnek için bkz. Sofya ŞS, no.23 s.170.

⁹³ Üsküdar/İstavros (Beylerbeyi) köyünden Ahmed b. Süleyman'ın hac dönüşü Şamda vefat etmesi sonucu yetimin vâsîsi olan Ali Beğ b. Hüseyin Üsküdar kadısına gelerek terekisini kaydettirmişti. Bkz. Üsküdar ŞS, no.363, vr.128b-129a.

⁹⁴ Açıklamalar için bkz. Fatih Bozkurt, "Yetimi Kolla, Malımı Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)" *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Ocak-2012, s. 69-90.

tarafından Nasuh b. İbrahim adlı bir Müslüman nazır tayin edilmiştir.⁹⁵

Devletin yetimler konusunda hassasiyetinden dolayı hac yolunda vefat edenlerin geride bıraktığı yetimlerin hakkının korunması için zaman zaman terekeler uygun bir fiyat buluncaya kadar bekletilirdi. Örneğin 1658 yılında Edirne'den hacca gidip dönüşte vefat eden Şaban Beşe adlı bir Müslüman'ın geride yetimi olduğu için, terekesinde bulunan değerli hac malzemelerinin değerini buluncaya kadar vasilerinin malları muhafaza etmesi istenmiştir.⁹⁶

Vasiler yaşadıkları müddetçe ve vesayetleri altındaki yetimler reşit oluncaya değin hem yetimlerin mallarını koruyorlar hem de onların bakımını üstleniyorlardı. Bunun için yetimin günlük nafaka bedelini kadiya gelip kayıt altına aldırıyorlardı.⁹⁷ Vasinin ölümüyle mallarının mirasçılara kalması ve bu mallar içinde yetimlerin hakkının iade edilmemesi dava konusu olmaktaydı. Kıbrıs adasında Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nde ikamet eden Abdürrahim Ağa bin Mehmed hac yolunda vefat etmiş, kızı Emine için mahkeme tarafından Mahmud Ağa bin Mehmed Efendi vasi tayin edilmişti. Mahmud Ağa'nın ölümü sonrası Mekke-yi Mükerrerme'den gelen hac eşyasının yetimin hakkı olduğu hâlde mal sahibine verilmediği için Emine Hanım davacı olmuş ve Mahmud Ağa kızı Emetullah Hanım ile 60 kuruşa sulh olmuşlardır.⁹⁸

Hac için çıktığı yolda emr-i hak vaki olup vefat eden Müslümanların mirasçıları da değişik meselelerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Vefat sonrası karşılaşılan ilk sıkıntı miras ile ilgili hadiselerdir. Öncelikle hacı yakınları vefat haberini aldıktan sonra, ölen hacının yanında bulunan emvali alabilmek için yola koyulmak zorunda kalabiliyorlardı. Rize'den hac için yola çıkan Hasan bin Hüseyin Kahire'de vefat etmişti. Mirasçıları hacının terekesini elinde bulunduran ve Rizeli olan Zeynî Mustafa bin Mehmed'den alabilmek için Kıbrıs'a gelmişler ancak Zeynî Mustafa'nın vefat etmiş olması sebebiyle terekeyi zabteden beytülmal emini el-Hâc Osman bin

⁹⁵ Eyüb 90, s. 582, hk. No. 744.

⁹⁶ Edirne Şer'iyye Sicili, no.42 s.4'den aktaran Barkan, a.g.m s. 401-402; Yetimlerin hakkını koruma konusunda gösterilen hassasiyetin yanı sıra belli bir maaşla çalışan resmi görevlilerin hacda vefat etmesi sonucu gerideki evlatları ekonomik açıdan sıkıntı çekebiliyordu. Mehterhane-i Âmire'de çalışırken hacda vefat eden Mehmed Ali adlı Müslümanın geride bıraktığı çocukları kendilerine tahsis edilen rakamın artırılması talebinde bulunmuşlardır. *BOA*, AE, SMST II, 112/12105 (21 Rebîulâhîr 1113/25Eylül 1701)

⁹⁷ Kıbrıs ŞS, no.10 s. 64.

⁹⁸ Kıbrıs ŞS no.10 s.20.

Abdullah'la davalık olmuşlardı. Arabulucuların tavassutuyla 575 kuruşa sulh olmuşlardır.⁹⁹ Mirasla ilgili başka bir sıkıntı mirasçılarının kendi aralarında anlaşamaması idi. Sofya'nın Şüca Fakih Mahallesinden Ali b. Süleyman hac için Haremeyn'e giderken Mısır sınırları içinde Bulak'ta vefat etmişti. Eşi Zeyneb ve çocukları, el-Hâc Ali'nin kız kardeşlerine babalarından intikal eden 1200 kuruş hisse dolayısıyla dava açmak zorunda kalmışlardır.¹⁰⁰

Mirasçılarının uğraştığı ikinci mesele ödenmesi gereken borçlar ve ödenmeyen alacaklardır. Üsküdarlı Veli b. Abdullah'ın h.1139/m.1727 yılında hacda vefat etmesi sonucu hanımı Aişe bt. İbrahim, eşi hayatta iken 10 kuruş borç verdiği Halil Beşe b. Ahmed'den davacı olmak zorunda kalmıştır. Halil Beşe'nin Veli b. Abdullah'ın ölmediğini iddia etmesine karşılık, Aişe Hanım o yıl eşiyle birlikte hacca giden Müslümanların eşi Veli'nin Akabebaşı denilen mahalde vefat ettiğine dair şahadetiyle davayı kazanmıştır.¹⁰¹ Hayatta iken birçok borç ilişkisinin olması, hem alacaklılar hem de borçlular sebebiyle mirasçılarının en çok uğraştıranlardan birisi, 1685 yılında Hac dönüşü Bedr-i Huneyn'de vefat eden sakabaşı Dalkozlu el-Hâc Hüseyin Ağa b. Mustafa'dır. Bazı borçlar mirasçıları tarafından çözüme kavuşturulurken bazılar da Saadet-i seniyye yazıcı el-Hâc Abdülkerim Efendi'nin alacağı gibi davalık duruma gelinmiştir.¹⁰²

Hacı yakınlarının uğraştığı üçüncü mesele vefat eden insanların geride bıraktığı ve dönemin sosyal olgularından birisi olan kölelerdir.¹⁰³ Hacda insanların vefat etmesiyle birlikte sahip olunan köleler, efendilerinin mirasçılarıyla davalık olup hürriyetlerine kavuşmuşlardır.¹⁰⁴ Kayıtlarda iki tür kölelikten bahsedilmektedir. Birincisi mükâtebe yoluyla yani efendisiyle belli bir müddet hizmet karşılığında hürriyetine kavuşan kölelerdir. Bunlar bu zaman dilimini

⁹⁹ Kıbrıs ŞS no.14 s.77.

¹⁰⁰ Sofya ŞS, no.17 s. 15.

¹⁰¹ Üsküdar ŞS, no.378, vr. 10b.

¹⁰² *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, s. 162(Hüküm no. 1329; Dalkozlu el-Hâc Hüseyin Ağa'nın diğer borç davaları için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, s. 167, (hüküm no. 138); s. 188, (hüküm.no. 168); s. 336, (hüküm.no. 368); s. 400, (hüküm.no. 468).

¹⁰³ Kıbrıs özelinde Osmanlı toplumunda köle sahip olmanın maddi yönden değerlendirilmesi için bkz. Ümit Güler, "Kıbrıs Tereke Kayıtlarında Köleler (17. ve 18. Yy.)" *İstem*, Konya 2018, say:31 • s. 107- 123.

¹⁰⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1024 - 1029 / M. 1615 - 1620)*, (Haz. Ayhan Işık v.d.), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2012, s. 65 hk.no. 40.

doldurduklarında yapılan anlaşma gereği hür olmaktaydı.¹⁰⁵ Müdebber kölelikte ise bu insanlar efendilerinin ölümüyle hürriyetlerine kavuşmaktaydı. Hacı varislerinin davalık olduğu köle grubu genelde müdebber köleler idi. Bazen köleler hacca gitmeye niyetlenen kimsenin vasiyetiyle şayet hacda vefat ederse hürriyetine kavuştuğu gibi¹⁰⁶ bazen de efendisinin hacda vefatıyla mahkemeye gelip müdebber olduğunu ispat etmeye çalışıyordu. Nitekim aslen Rumeli vilayeti Ohri şehrinden el-Hac Hasan b. Mehmed'in hac dönüşü Medine'de vefat etmesi sonucu İbrahim adlı kölesi kendisini köle olarak tutmaya devam eden sakabaşı Süleyman Ağa'yı dava edip efendisinin kendisini müdebber eylediğini şahitlerle ispat etmişti. Kadı da İbrahim'in azat edildiğine hükmetmiştir.¹⁰⁷

Hukuki bir sebep vesilesiyle kadı sicillerinde yer alan vefat etmiş hacıların dışında hac yolunda vefat edip kayda girmemiş, kervandan ayrılıp yolunu kaybetmiş insanların bulunması için mukadderat kısmındandır. Bazıları Hac esnasında kaybolmuş ve kendisinden bir daha haber alınamamıştır. Örneğin Üsküdarlı El-Hâc Mehmed b. Abdullah Hac yolunda kaybolmuş kendisinden bir daha haber alınamamıştır. Bundan dolayı İskender adlı kölesi müdebber olduğu için El-Hâc Mehmed'in hanımı Hesnâ Hâtun talebiyle azad edilmiştir.¹⁰⁸ Bu kayıplardan bazılarının hayatta kaldığı ve vatan-ı aslîsine dönmeyip şehirlere yerleştiği görülmektedir. Bir boşanma davası sebebiyle kayda girmiş olan bir belgede, Üsküdar Solak Sinan Mahallesi'nden Seyyid Halil b. Salih adlı bir Müslüman hac sonrası memleketine gelmeyip Kahire'ye yerleşmiştir.¹⁰⁹

Sonuç

¹⁰⁵ Mükâtabeli köle örneklerinden biri olarak şunu örnek verebiliriz. Dönemin Eyüp/Ahmed Dede mahallesinden İsmail b. Hasan'ın H.1047/M. 1637 yılında Hacda vefat etmesiyle Şirin adlı cariyesi mükâtebeli köle olduğu için beş yıl hizmet süresi geçtiği için hürriyetine kavuşmuştur. *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637- 1638)*, (Haz. Salih Kahrıman v.d.) Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011,s. 98 (hüküm no. 65).

¹⁰⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, s. 137 (hüküm no 102).

¹⁰⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, s. 151 (hüküm no 117).

¹⁰⁸ *İstanbul kadı sicilleri Üsküdar mahkemesi 26 numaralı sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563)*, (Haz. Rifat Günalan v.d), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2010, s. 341 (Hüküm no 744).

¹⁰⁹ Üsküdar ŞS, no.402 vr.65b.

Ulaşım vasıtalarının ve yöntemlerinin büyük ölçüde değişmeden varlığını koruduğu yaklaşık iki asırlık dönemi (16-18. yüzyıllar) içeren bu çalışmada Osmanlı hacılarının tecrübeleri kadı sicilleri ışığında ele alınmıştır. Dikkat çeken ilk nokta, yol sürelerine bakıldığında Osmanlı hacılarının günümüz şartları ile kıyaslanmayacak düzeyde ağır ve meşakkatli şartlarda hac yolculuklarını gerçekleştirmek zorunda kalmalarıdır. Bu sebeple “el-Hâc” sıfatı Osmanlı toplumunda saygınlık ifade eden unvanların başında gelmektedir. İkinci husus hac bedelleri ve yolculuk için yapılan maddi hazırlıklardır. Dindar kimliğin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek hac vasiyetleri sayesinde, kendisi çeşitli sebeplerden ötürü hac yolculuğunu gerçekleştirmesi mümkün olmayanlar, bu ibadetinin maddî külfetini üstlenerek yerlerine tayin/tarif ettikleri vekil hacı adaylarını Haremeyn topraklarına göndermeleridir. Vasiyet hüccetlerinde bedel-i hac rakamları yüzyıllara göre değişebildiği gibi kişilere göre de farklılık gösterebiliyordu Malî bir ibadet olması hasebiyle, hacca niyet eden kişiler hac zamanı yaklaştığında yeterli nakde sahip değiller ise, ellerindeki gayrimenkulleri bu amaçla satıyor, meşakkatli, uzun, mukaddes yolculuğa kendilerini her açıdan hazırlıyorlardı. Kimi örneklerde meşakkat hacıların memleketlerine dönmelerinden sonra da devam etmiştir.

Uğruna ölüm de dahil çeşitli zorlukları göze almış hacılar için hac yolculuğu, ömürlerinde gerçekleştirdikleri en mukaddes yolculuktur. Zorluklar, salgınlar, eşkiya baskınları vb. nedenler uzun hac yolculuğunda vefat edenlerin sayısını arttırıyordu. Ölümle birlikte çeşitli hukukî muameleler gündeme geliyordu. Hac yolunda vefat eden kişilere ait tereke defterleri konuyla ilgili çalışmalarda araştırmacıların başvurması gereken kaynakların başında gelmektedir. Zengin içeriğinden dolayı tereke defterleri hac olgusunun farklı boyutlarıyla ele alınmasını mümkün kılabilir. Başta Osmanlı döneminde karayolu ile yapılan hac yolculuğu için mühim bir kavşak noktası olan Şam şehrinin kadı sicilleri olmak üzere çeşitli Osmanlı şehirlerinin sicillerinde çok sayıda hac yolunda vefat eden Osmanlıların tereke defterleri yer aldığı gibi hacla ilgili kaleme alınmış çeşitli mahkeme kayıtları da bulunmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kayıtları

Boa (Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi), A.Dvnsmhm.D 27/218, 39/354, 116/533, D., 119/833, A. Dvnsrsk. D.78, Ae.Smhd.I, 77/5099, ., Ae, Smst Iı, 112/12105, D. Bşm, Mhf.D. 13642, İe, As, 64/5787, İe, Ev, 5/567.

Balıkesir Şs, No.693

Kıbrıs Şs No. 10,11, 13,14, 17.

Sofya Şs, No.12, 17,23.

Üsküdar Şs, 36, 336, 362, 363, 364, 378, 402, 412.

Akkaya Deniz, (1999) *Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şeriyeye Sicili Defteri 1159-1160/ 1747-1748*), Marmara Üniversitesi S.B.E.,

Bilal, Metin, (2015) *45 No'lu Kırım Kadı Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, Karadeniz Teknik Ü. Sbe, (Yayınlanmamış Y. Lisan Tezi) Trabzon.

Çelik, Dilek, (2011) *67 A 90 Nolu Ve 1017-1022(1608-1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri (Tahlil Ve Transkripsiyon)* Sakarya Üniversitesi Sbe (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Sakarya.

Divân-I Hümayûn Sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri (H.1155-1167 / M. 1742-1754) Haz. Ahmet Zeki İzgöer Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Diyarbakır 2016.

İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul"Da Sosyal Hayat, (Haz. A. Tabakoğlu V.D.) İstanbul 1997, I-Iı.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686), Haz. Sabri Atay Vd., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691), (Haz. Hüseyin Kılıç V.D.) Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1563). Haz. Mustafa Akman Vd., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-I Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637- 1638), (Haz.Salih Kahrıman V.D.) Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1022 - 1024 / M. 1613 - 1615). Haz. Rasim Erol Vd. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2012.

- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1024 - 1029 / M. 1615 - 1620)*, (Haz. Ayhan Işık V.D.), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2012.
- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 65 Numaralı Sicil (H. 1051- 1053 / M. 1641 - 1644)*. Haz. Sabri Atay, Vd., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2012.
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086- 1087 / M. 1675 - 1676)*. Haz. Salih Kahrıman Vd., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595)*, Haz. Rasim Erol Vd. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970- 971 / M. 1562-1563)*, (Haz. Rifat Günalan V.D), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999- 1000/ M.1590-1591)*. Haz. Rifat Günalan Vd. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam), İstanbul 2010.
- Küçüköğlü, Mustafa Itri (2015) *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi: 1782-1783 (H. 1196-1197)*, Harran Üniversitesi Sbe, (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Şanlıurfa.

Kaynak Eser Ve Araştırmalar

- Akyıldız, A. (1996), *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para Ve Sosyo Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık İstanbul.
- Armağan, A. L. (2000), "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı Ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, S: Xx, Ss. 73- 118.
- Atalar, M. (1995), "Emîr-İ Hac" *Diğ*, İstanbul, Xı, 131-132.
- Atalar, M. (1991), *Osmanlı Devleti'nde Surre-İ Hümayun Ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Ayaz, F. Y. (1998) *Bahri Memlukler Döneminde Hararmeyn Hizmetleri*, Marmara Üniversitesi Sbe (Basılmamış Y. Lisans Tezi) İstanbul.
- Bakkalzâde D. F. M. P., (1995) *Zübde-İ Vekaiyat*, (Tahlil Ve Metin) 1066-1116/1656-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan) Ttk, Ankara
- Barbir, K. K. (1980) *Ottoman Rule İn Damascus : 1708-1758*, Princeton University, Princeton.
- Barkan, Ö. L. (1966) "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)" *Belgeler (Türk Tarih Belgeleri Dergisi)*, Ankara, C. Iıı, Say. 5-6. Sayı, S. 1-473.

Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları

- Bilmen, Ö. N., (1951)*Hukuk-I İslâmiyye Ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, I-VI.
- Blunt, W. S. (2011), *İslamın Geleceği*, Trc. M. Fatih Karakaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, F., (2011)*Tereke Defterleri Ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)* Sakarya Üniversitesi Sbe, Sakarya.
- Bozkurt, F., (2013) "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri Ve Tereke Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Say. 22, S. 193-229.
- Bozkurt, F. (2003) "Yetimi Kolla, Malını Korum! Tereke Defterleri Ve Yetim Malları (1785-1875)" *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-2012, Cilt: 2, Sayı: 3, S. 69-90
- Bozkurt, N. (2003), "Mehdî-Bilâh" *Dia İstanbul*, Xxviii, 377-379.
- Canbakal, H., (2009)*17. Yüzyılda Ayntab: Osmanlı Kentinde Toplum Ve Siyaset*, Trc. Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, İstanbul.
- El-Basrî, Ebû Bekr Ahmed B. Amr B. Abdilhâlik El-Bezzâr (Ö. 292/905), (1988) *El-Bahrü'z-Zehhâr (El-Müsned)* (Nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh), Müessesetü 'Ulûmü'l-Kur'ân – Mektebetü'l-'Ulûm Ve'l-Hikem, Beyrut-Medine, I-Xviii.
- El-Makdîsî, Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebû Şame, (V.665/1268), (2010/1431) *El-Müzeyyel Ale'r-Ravzateyn : (Tarihü'd-Devleti'l-Eyyubiyeye Ma Ba'de Salahiddin) Dımaşk : Darü'r-Risaleti'l-Alemiyeye ; Beyrut : Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye*, I-İI.
- Erkan, N., (2015), *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul.
- Erken, A., (2017) *Xviii. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü'l-Hacc Olarak Hizmetleri*, Kocatepe Üniversitesi Sbe, (Basılmamış Doktora Tezi) Afyonkarahisar.
- Evliya Çelebi, (V.1095/1684), (2005) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, I-Ix.
- Eyüp Sabri Paşa (V.1308/1890), (2018) *Mir'atü'l-Haremeyn=Haremeyn Tarihi* Haz. Ömer Faruk Can, Zehra Can Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Faroqhi, S., (1995)*Hacılar Ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac : 1517-1638*, Trc. Gül Çağalı Güven. Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul.

- Faroqhi, S., (2009) *Orta Halli Osmanlılar:17.Yüzyılda Ankara Ve Kayseri'de Ev Sahipleri Ve Evler*, (Trc. Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gemici, N., (2009) "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti Ve Seyahatname'nin Hac Bölümünün Kaynakları", *Diyanet İlmî Dergi*, , C: Xlv, Say.: 3, S. 77-102.
- Genç, S., (2005) "Hac Yolunda Ölüm: Xvııı. Yüzyılda Balıkesirli Hacılar" Balıkesir Sempozyumu: Tebliğler Kitabı, 17-20 Kasım Balıkesir, S.312-317.
- Güler, M. (2002) *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları (16. Ve 17. Yüzyıllar)* İstanbul.
- Güler, Ü., (2018) "Kıbrıs Tereke Kayıtlarında Köleler (17. Ve 18. Yy.)" *İstem Konya*, Say:31 • S. 107 – 123.
- Gündoğdu, A., (2008) "Pilgrim And Traveler: Hajnamas From The Volga-Ural Region", *Proceeding Of The Third International Symposium On Islamic Civiliation In Volga-Ural Region*, Ufa.
- Hallak, Şeyh Ahmed El-Bedirî, (1995) *Berber Bedrinin Günlüğü:1741-1762: Osmanlı Taşrasına İlişkin Olaylar* Nşr. Ahmet İzzet Abdülkerim Trc. Hasan Yüksel Akçağ Yayınları, Ankara.
- İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyin Muhammed B. Ahmed (V.614/1217), (1980) *Rihletu İbn Cübeyr*, Dâru's-Sadr, Beyrut.
- İlgürel, S., "Abdurrahman Hibri'nin Menasik-İ Mesalik'i", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1975, Say.6, S.111-128.
- Koyuncu, M., (2013) "Velid I" *Dia*, İstanbul, Xlııı, 30-31.
- Kurşun, Z. (2017) "Hac Ve İktidar:Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri" *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* İstanbul, İx,281-311.
- Küçükbaşçı, M. S, (2007)*Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, Yeditepe Yayınevi İstanbul.
- Küçükbaşçı, M. S, (1998) "Hicaz" *Dia*; İstanbul, Xvııı,432-437.
- Mahluf, M., (2006) *Evkafu Nisai's-Selâtime'l- Osmanıyyîn: Vakfiyetü Zevceti's-Sultan Süleyman Kanuni Ale'l-Haremeyni's-Şerifeyn. Darü'l-Afaki'l-Arabiyye*, Kahire.
- Me'mun Abdullah Aslan Beni Yunus, (1997) *Kafiletü'l-Haci's-Şami Fî Şarkıyyi'l-Ürdün Fî'l-Ahdi'l-Osmani : 1516-1918;* Vizaretü's-Sekâfe, Amman.
- Merginanî, Ebu'l-Hasen Burhaneddin Ali B. Ebî Bekir İ (V.593/1197) (1991)*El- Hidaye Şerhu Bidâyeti'l Mübtedâ*, Eda Neşriyat İstanbul, I-İ (Mücellled).

Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları

- Mert, T., (20099 “Arşiv Belgelerine Göre Dede Efendi’nin Veda Hacı” *Türk Edebiyatı Aylık Fikir Ve Sanat Dergisi*, Aralık, Cdxxxxiv, 10-14.
- Mutaf, A., (2002) *Xvii. Yüzyılda Balıkesirli Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sbe, (Basılmamış Doktora Tezi) İzmir.
- Özaydın, A. (1996) “Hac:Tarihçe” *Dia*, İstanbul, Xiv, 399-400.
- Özcan, A., (1996)“ Hac: Osmanlı Dönemi” *Dia*, İstanbul, Xiv, 400-408.
- Özköse, K. (2007) “Mağrib Müslümanlarının Hac Organizatörlüğünü Yapan Tarikat: Salihyye Tarikatı Ve Asafi Ribatı” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X1/1 Sivas, S. 29-49
- Öztürk, S., (1995) *İstanbul Tereke Defterleri: Sosyo-Ekonomik Tahlil: Askeri Kassama Ait: Onyedinci Asır*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı İstanbul.
- Pamuk, Ş., (1999), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sahillioğlu, H., (1965) *Bir Asırlık Para Tarihi 1640-1740* (Basılmamış Doçentlik Tezi) İstanbul.
- Sak, İzzet-Çetin, Cemal, (2005) “Xvii. Ve Xviii. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri” *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, Say.19s. 199-260.
- Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed B. Cerir B. Yezid (V.310/92), (1967) *Târihü't-Taberi : Târihü'l-Ümem Ve'l-Mülûk* Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim . Beyrut, , I-Ix.
- Telli, H., (2018) *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, Ankara Üniversitesi Sbe, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, (1958) “Sultan İkinci Murad’ın Vasiyetnâmesi” *Vakıflar Dergisi*, Ankara, Vı, 1-17.
- Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı (1984) *Mekke-İ Mükerrerme Emirleri*, Ttk, Ankara.
- Yılmaz, A., (2001) *Osmanlı Dönemi Edirne - Mekke Hac Yolu H. 1008-1214 / 1600-1800*. Marmara Üniversitesi Sbe (Basılmamış Y. Lisans Tezi) İstanbul.

TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCESİNİN SİYASAL TEMSİLİ: GELENEK, SAĞ SİYASET VE GÜNCEL YÖNELİMLER**Muhammet ERTOY¹****Öz**

Türk-İslam düşüncesi, din-devlet özdeşliğine dayalı geleneğin kurucu unsurudur ve bu niteliğini yaşanan çeşitli siyasal, ekonomik ve toplumsal krizlere rağmen sürdürebilmiştir. Modernleşme döneminde geleneksel egemenlik ve mülkiyet sisteminde yaşanan değişimler de onu bu işlevinden alıkoyamamıştır. Türk-İslam düşüncesi modernleşme döneminde de mülkün ve nizamın korunmasına ve yeniden inşasına yönelik reformlara düşünsel kaynak ve meşruiyet sağlamaya devam etmiştir. Bu makalede belli bir din anlayışı ile bazı siyasal kabullerin bütünleşmesi şeklinde tanımlayabileceğimiz Türk-İslam düşüncesinin tarihsel sürekliliği ve toplumsal bütünlüğü temin üzere geliştirdiği araçlar ele alınmaktadır. Bu düşünsel ve pratik araçların siyasal söylem ve eylemleri etkileme ve dönüştürme kapasitesi sağ siyaset bağlamında gündeme getirilmektedir. Türk-İslam düşüncesinin kurucu unsurlarının birer düşünsel kaynak ve meşruiyet aracı olarak sağ söylemler ve politik programlarca temsil ediliyor oluşu, konunun bu çerçevede tartışılmasına imkân tanımaktadır. Konunun bu makalede yapılmaya çalışıldığı gibi tarihsel bir bağlamda ve din-toplumsal değişme münasebeti çerçevesinde değerlendirilmesi önemlidir. Böyle bir bakış açısı hem mevcut siyasal süreçlerin doğru anlaşılmasına hem de güncelin sınırlarını aşan bir fikrî çabaya zemin teşkil edebilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Din, Sosyoloji, Sağ Siyaset, Türk-İslam Düşüncesi, Muhafazakârlık*

POLITICAL REPRESENTATION OF TURKISH-ISLAMIC THOUGHT: RIGHT POLITICS, TRADITION AND CURRENT ORIENTATIONS**Abstract**

Turkish-Islamic thought is the founding element of the Turkish-Islamic thought is the founding element of the tradition based on the identity of religion and state and has maintained this character despite various political, economic and social crises. Changes in traditional sovereignty and property regime during the modernization period did not keep Turkish-Islamic thought from this function of providing legitimacy. In the modernization era, it continued to provide

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, mhertoy@yahoo.com ORCID: 0000-0002-1482-1841

intellectual resources and legitimacy to reforms for the preservation and restructuring of governance and order. In this article, the historical continuity of the Turkish-Islamic thought, which we can be defined as an integration of a certain understanding of religion and some political assumptions, and its means that developed for ensuring this continuity and social integrity are being examined. The capacity of these intellectual and practical tools to influence and transform political discourses and actions can be analyzed in the context of right politics. Because these constituent elements of the Turkish-Islamic thought are represented by right-wing discourses and political programs as a means of intellectual resource and legitimacy. This perspective will both serve as a basis for an accurate understanding of current political processes and an intellectual effort that exceeds the current boundaries.

Keywords: Religion, Sociology, Right Politics, Turkish-Islamic Thought, Conservatism

Giriş

Türkiye’de sağ; düşünsel kaynakları, tarihi, tarif ve temsil ettiği kitle bakımından çoğu zaman sahiplenilmek istenmeyen bir etiket gibi görülmüş ve gösterilmiştir. Milliyetçi, muhafazakâr, mukaddesatçı, İslamcı veya demokrat olmak iyi ve arzulanan bir durumdur. Sağcılık ise kaba gelenekselcilik, taşralılık, kurnazlık, çıkarıcılık ve son tahlilde siyasal düşünüş ve davranış niteliğinden yoksunluktur. Bu algının oluşmasında kendilerini solcu diye adlandıranlar kadar İslamcı, milliyetçi veya muhafazakâr olarak tanımlayanların da payı vardır. Aslında aynı düşünsel kaynaklar ve toplumsal/siyasal temsil biçimleri, sağın tarihsel bir süreklilik ve bütünlük inşa edebilmiş temel bir fikriyatın siyasetteki karşılığı şeklinde okunabilmesine de imkân vermektedir

Sağ, ekonomiyi ve sınıfı önceleyen solun aksine kimlik meselesiyle ve dolayısıyla dinle, kültürle ve tarihle ilgili olmak bakımından milleti ve cemiyetin bütünü/bütünlüğünü merkeze alır. Sağ siyasette devlete yahut merkezî bir otoriteye verilen önem ve gösterilen ihtimam esasen toplumsal uyum ve bütünleşmenin ancak onunla mümkün olacağına dair inançtan ve (geleneksel) düzenin korunmasına yönelik hassasiyetten kaynaklanır. Dini ve kültürel değerleri de ihtiva eden söz konusu inanç, sağın muhafazakârlık ve gelenekle bağının da esasını teşkil eder. Geleneği “şimdideki geçmiş, temsilcileri ve koruyucuları olan bir şey ve

yeniden hayata geçirmeye/yasalaştırmaya kılavuzluk eden model” olarak tanımlayan Shils (2003: 129) bu inanca göndermede bulunur. R. Nisbet (1997: 111-116) de muhafazakârlığı toplumsala verilen öncelik ve dolayısıyla düzen, işlevsel uyum ve bütünleşme adına dine, geleneğe, kurumlara ve hiyerarşiye gösterilen özenle resmeder.

Türkiye’de sağ, Batı’daki benzerleri ile düşünsel kaynakları ve politik öncelikleri bakımından birtakım çelişkiler barındırmasının yanı sıra, ılımlısı, aşırısı, muhafazakâr olanı, liberali ile karmaşık bir tablo sunar. Bu tablonun oluşmasında soyut düzeyde atıfta bulunulan geçmişin, millî ve manevî değerlerin ne olduğu, nasıl anlaşıldığı ve temsil edildiğine dair yaklaşım farklılıklarının azımsanamayacak bir payı vardır. Bu yaklaşım farklılıklarının somutlaştığı din, eğitim ve kültür politikalarına, kısaca politik tercihlere odaklanıldığında ise manzara daha da içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bu karmaşanın oluşmasında özellikle son otuz kırk yıllık süreçte siyasal düşünüş ve tavır alışlar konusunda tanımlama ve tasnif ayrıcalığını kültürel bir imtiyaz olarak ellerinde bulundurduklarını varsayan bazı sol eğilimlerin de payı büyüktür.

Türk sağının meşhur tasnifte ele alındığı biçimiyle milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslâmcılık halleri üzerinde durmak, bu haller arasındaki geçişkenliği resmetmek ve her üçünü de bugüne ait olmadığı düşünülen bir özün/aslın farklı tezahürleri gibi okumak mümkündür (Bora, 2003). Bu “niyette” olan birisi için sağın hallerinin yeterince izah ve istismar malzemesi sunduğu açıktır. Muhafazakârlığın kendi tanımları, tarihi ve tasnifi gereği yamalı bohça görüntüsü arz ettiği de doğrudur. Bu görüntünün ortaya çıkmasında muhafazakârlığın dine, geleneğe yahut kurumsal hafızaya dayanarak geliştirdiği “muhalefet”in; aydınlanma aklına, moderniteye ve tarihsel ilerlemeye yönelik tepkiselliğinin ve demokrasi ve/veya liberalizmle öncekileri tevil etmek için sergilediği çabanın payından söz edilebilir (İrem, 2003; Öğün, 2003; Özipek, 2011). Ancak, insanın ve toplumun “doğasına” yönelik farklı bir duruş ve düşünüş biçimini temsil eden ve bu tasavvuru tarihten ve gelenekten üreten -bu üretim kaçınılmaz olarak modernitenin koşulladığı bir güncellemeyi ihtiva eder- muhafazakârlığın da, zamanda geriye doğru yolculuk olarak değil, tıpkı diğerleri (sosyalizm, liberalizm) gibi kanlı canlı insanların tasavvuru olarak değerlendirilmesi icap eder (Özipek, 2011: 23-24). Kaldı ki, “mazide bir cennet arayışı” ve nostalji ile (Bora ve Onaran, 2003) gelecekte bir cennet tasavvuru (ütopya) arasında insanın ve toplumun doğası bağlamında belirgin bir niteliksel fark yoktur.

Sağın diğer iki hali açısından da benzer bir durum söz konusudur. Din ve dolayısıyla her tür dinsel inanış, düşünce ve kurumsallaşma biçimi, klasik sekülerleşme tezinin bir dönem revaçta olması dolayısıyla savunma hattına çekilmiş bulunmaktaydı. Ancak, “dinsel izahlar ve meşrulaştırmaların yaygınlığını ve etkinliğini çeşitli formlarda sürdürdüğü kısa zamanda fark edilmesiyle dine yöneltilen eleştiriler zayıfladı ve din savunma mevziinden çıkarak toplumsal hayatta anlam, düzen ve meşruiyet kaynağı olarak rolünü oynamaya devam etti. Zira gelenek ve kurumsallaşma bağlamında dinin meşrulaştırıcı işlevi, toplumsal düzenin ve kurumların kâinatın temel düzenin bir parçası, ontolojik birer olgu şeklinde sunulması sebebiyle hem meşruiyetin temininde hem de sürdürülmesinde iki yönlü bir etki meydana getirmektedir. (Berger, 2000: 38-40, 75-80). Dinin bir taraftan fundamentalist hareketler ve milliyetçi söylemler diğer taraftan da yeni dini hareketler eşliğinde beklenmeyen “dönüşü” (Kirman, 2008; Hadden, 2002), sağa yöneltilen eleştirilerin dozunu da etkilemiştir. Milletın ve milliyetçiliğın ya etnisite örneğinde olduğu gibi bir özdeşlik çerçevesinde ele alınıyor olması ya da din, dil ve kültür gibi bir veya birkaç “nesnel” kategoriyle tanımlanması veya bunlara indirgenmesi de onu bir hayli savunmasız kılmaktadır (Hobsbawm, 1993). Tıpkı muhafazakârlıkta olduğu gibi milliyetçiliğın de Kemalist olanından liberaline kadar (Yıldız, 2002; Coşar, 2003) her ‘tür’ünün reaksiyonerlikle, ilkelikle, pragmatizmle ve popülizmle resmedildiği bir kültürel vasat söz konusudur. Bu vasatın oluşmasına milliyetçiliğın kültürel duyarlılığı temel alan bir egemenlik biçimi; dine, dile ve geleneğe atıfta bulunan bir siyasal bilinç yahut devletin toplum üzerinde uyguladığı dünya görüşlerinden biri (Giddens, 2005) olarak okunamaması yol açmıştır.

Yukarıda ana hatlarıyla sunulan tablo içerisinde bu yazının amacı, Türk-İslâm düşüncesinin sağda temsiline çelişki, açmaz veya kırılmaları değil süreklilik ve bütünlüğü esas alan bir açıdan bakmaktır. Bu maksatla Türk-İslâm düşüncesinin dinsel, tarihsel ve kültürel kaynaklarına söz konusu sürekliliği inşa eden bazı temel motifler bağlamında değinilmektedir. Yazıda, tarihsel süreklilik ve toplumsal çoğunluğa dayanma bakımından sağ siyasetin en bariz vasfının düzen ve istikrar talebi olduğu ve bu talebin kendini geleneğın yani toplumsal/tarihsel tecrübenin somutlaştığı kurumlarda ve kültürde gösterdiği düşüncesi temel alınmaktadır. Bu temelde, Türk-İslâm düşüncesinin sağ siyasette hem bir düşünsel kaynak hem de meşruiyet aracı olarak nasıl kullanıldığına dair bazı

varsayımlar dile getirilecektir. Türk-İslam düşüncesinin çeşitli formlar içerisinde sağda temsiline, yaşanan düşünsel ve toplumsal sorunlara günün talep ve beklentileriyle uyumlu ve aynı zamanda geleneği de yaşatmayı mümkün kılacak bir zihniyet inşası çabası eşlik etmiştir. Bu fikriyatta söz konusu geleneğin başat öğeleri İslâm ve onunla özdeşleşmiş Türk deneyimi olmuştur.

1. Türk-İslam Düşüncesinin Siyasal Niteliği

Türk-İslâm düşüncesinin bir devlet ve toplum tasarımının bulunduğu ve bunun bazen fikri planda bazen de günün koşulları muvacehesinde yenilenerek/güncellenerek süreklilik kazandığı söylenebilir. Toplumsal düzen ve istikrar arayışı bağlamında somut tarihsel, toplumsal ve kurumsal nitelikler kazanan bu tasavvurun iki temel bileşeni vardır. Bunlardan ilki, hem ‘inancın’ (akaid) hem de toplumsal tasavvurun temelinde yer alan Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat anlayışı, diğeri ise bu anlayışın siyasal temsilini ihtiva eden “devlet-i ebed müddet” düşüncesidir. Bu formülasyonda bir “varlık” stratejisi ile bir “oluş”un izlerini görmek mümkündür. Varlığı kadim Türk töresi, oluşu ise Türklerin İslâm’a girişi şeklinde ifade etmek mümkündür. Nitekim Türklerdeki cihan hâkimiyeti mefkûresi ile İslâm’ın cihad öğretisinin bütünleşerek gaza (modern dönemde “dava”) idealini meydana getirmiş olması bu stratejinin bir görünümüdür (Turan, 2003: 23,194). Sağ siyaset, milliyetçi ve muhafazakâr tonları ile bu iki kurucu ögenin din ve devlet (din ü devlet) bağlamında toplumsal ve siyasal temsilcisi ve söz konusu süreklilik ve bütünlüğün taşıyıcısı olma iddiasındadır.

Türk-İslam düşüncesinin, modern ideolojiler içerisinde çeşitli yanları ile temsil edilmiş biçimi paranteze alındığında, güçlü bir merkezî devlet yapısı ve bunun sosyal ve kültürel yaşamdaki belirleyici konumu ile görünürlük kazandığı söylenebilir. Mülkün ve âlemin nizamı düsturu, Selçuklu ve Osmanlı çağlarında hem Türk-İslâm düşüncesinin olgunlaşmasında hem de güçlü bir ‘merkez’in inşasında rol oynamıştır (Turan, 2003: 241-242). Shils’in (2002) meşhur tasviriyle, değerler ve inançların yanında kurumsallığı ve bütün toplumsal eylem alanını temsil eden bu merkezin başat ögesi devlettir. Akideyle bütünleşik bu merkezî devlet yapısının kendisinden bağımsız bir siyasal alana veya kamuoyuna imkân vermediği ve görece siyasal merkezden özerklik arz eden yapıların da inanç ve egemenlik gibi temel meselelerde farklı bir yaklaşıma, programa sahip ol(a)madıkları görülmektedir. Hatta denilebilir ki Tanzimat reformları ve sonrasındaki döneme kadar iktidara yönelik

farklı talep ve beklentilerin açıkça dillendirildiği örnekler ve çoğulluk arz eden çatışma alanlarından söz edilemez. Patrimonyal bürokrasiye dayalı bu mülk-devlet anlayışı, gerek siyasal gerekse ekonomik anlamda mülkte ortaklığa izin vermemiştir (Yıldırım, 2017:122).

Türk-İslâm düşüncesi merkeze hâkim olan bu anlayışla birlikte farklı dinlere, İslâm içerisinde gelişen çeşitli dinî anlayış ve yaşayış biçimlerine açtığı alan (hukuken tanıma ve özerklik) ve gösterdiği müsamaha (gündelik yaşam) ile kendine özgü bir çoğulculuğu da inşa edebilmiştir. Bu inşa, İslâm fıkhnının, Türk töresinin ve kanun vaz'ının adaletin ve maslahatın gözetimi, mülkün ve nizamın korunması temelinde gerçekleşmiştir. Ahîlik ve lonca teşkilatının yanında vakıf sistemi ile ekonomik ve toplumsal faaliyetler sahasında sağlanan özerklik ve yumuşak denetim, tarihsel sürekliliğin oluşmasında önemli katkılar sunmuştur (Turan, 2003: 248-251; 259-263). Marjinal sufi gruplar hariç, tasavvufun neredeyse bütün unsurlarıyla dahil olduğu bu “gelenek” Erol Güngör'ün tespitiyle (2005: 34-37) on birinci yüzyıldan itibaren kurumsal hafızasını ve rasyonel doktrinini medrese aracılığıyla oluşturmuştur.

Türk-İslâm düşüncesinin siyasal karakterinin oluşmasına *ulema* hem ürettiği bilgi hem de bürokratik temsil mekanizmalarında elde ettiği etkinlikle katkıda bulunmuştur. Siyasal temsil bağlamında medresenin yanında sivil ve askeri bürokrasinin konumu da vurgulanmalıdır (Ocak, 1999: 82; Yıldırım, 2017: 140). Yazı boyunca çözümlene şemamıza dâhil edeceğimiz “merkez”i temsil eden seçkinlerin sergilediği kültürel türdeşliğin arkasında da Sünnilik yer almaktadır (Vergin, 1991: 13). Söz konusu türdeşliğin ortaya koyduğu büyük ya da hâkim kültür, Türk-İslâm düşüncesi diye ifade ettiğimiz bütünlüğün düşünsel, kurumsal temsilini üstlenmiş ve çevresel unsurlara devletle olan mesafeleri ve münasebetleri bağlamında itibar bu merkezden “bahşedilmiştir”.

Modernleşme dönemi fikir hareketleri içerisinde de sıkça vurgulanan bekâ ve nizam düşüncesinin ulemâ tarafından adaleti ve ahlâkı temel alan İslâmî bir içerikle devletin birliği, siyasi düzen ve istikrar, toplumsal uyum ve bütünleşme bağlamında geliştirildiği görülmektedir. Bu bakımdan nizam-ı âlem sadece siyasal düzeni değil toplumsal yaşamın bütün boyutlarını kuşatan bir içeriği yansıtır (Görgün, 2000: 182-184). Böyle bir siyasal pratikte ‘toplumsal muhalefet’ de ancak egemenliği hedef almayan ve otoriteye meşru sınırlarını hatırlatan dengeleyici bir mekanizma olarak iş görebilmiştir. Bu “gelenek”in bazı unsurlarıyla Osmanlı

modernleşmesi ve Cumhuriyet Türkiye'si tarafından da devralındığını söylemek mümkündür (Mardin, 2001: 179-183).

Türk-İslâm düşüncesinin “doğal” vasıflarından biri de süreklilik ve bütünlüğü tehdit eden dini/tasavvufi/toplumsal cereyanları İslâm düşüncesinden ve “merkez”in kültürel/kurumsal hafızasından kaynaklanan bir deneyimle marjinalleştirebilmiş olmasıdır. İnanç boyutu ile siyasal yönünün ayırt edilmesi pek mümkün olmayan bu sapkınlaştırma eğiliminin “heterodoks” nitelikli toplumsal muhalefete yaygınlık ve yoğunluk kazandırdığı dönemler olmuştur. Gelenekten “sapma”yı “fitne” diye niteleyen ve en küçük bir tahammül göstermeyen bu anlayış da, “büyük gelenek”in temsilcilerinin nitelikleri ve kullandıkları araçlar kısmen değişmekle birlikte, Osmanlı modernleşmesine ve Cumhuriyet deneyimine aktarılmıştır (Mardin, 2001: 189; Ocak, 2010: 65-67).

Bu başlığı tamamlarken, Türk-İslâm düşüncesi geleneğinin tarihsel ve sosyolojik niteliğine dair birkaç hususa dikkat çekeceğiz. Bunların en başında merkezî bir devlete ve gerek dinî gerekse kültürel amaçların temini için şehir yaşamına duyulan ihtiyaç gelir. Tekrar etmek gerekirse, din ü devlet formülasyonunun ideal biçimi, dinden meşruluğunu temin etmiş merkezî bir yapılanmayı ve bunun ilmî (Ulema), kültürel, kurumsal (Enderun) temsilini içeriyordu. Vergin'in deyimiyle (1991: 15-17) geleneksel toplumlar, bütünleştirici bir ideolojiye ve onu eğitim ve kültür politikaları aracılığıyla yaygınlaştırdığı ulus devletlerin aksine, çevreyi merkezle özdeşleştirme amacı gütmeyen, denetimi kişinin yer aldığı cemaat sistemi içinde gerçekleştirmekteydi. Millet sisteminin de bir gereği olarak Sünnî İslâm, bir taraftan çevreyi kontrol altında tutan mekanizmanın odağını teşkil ederken diğer yandan da “cemaatlerin” özerk işlevselliği ile çevrede toplumsal bağları güçlendirici bir rol ifa etmiştir.

Türk-İslâm düşüncesi geleneğinin ve onun tarihsel, toplumsal, siyasal ve kurumsal temsillerinin literatürde önemli ölçüde bazı dikotomiler yahut ikilikler (ortodoksi-heterodoksi, büyük gelenek-küçük gelenek, merkez-çevre, medrese/ulema-tekke) çerçevesinde ele alındığını görülmektedir. Bu ikiliklerin karmaşık tarihsel ve toplumsal olguların belli bir tasnif biçimiyle ve soyutlama düzeyinde ele alınmasında sağladığı kolaylık ortadadır. Ancak karşıtlık ve ikiliklere odaklanmak süreklilik ve bütünlüğün gözlenmesine ve kavranmasına mani olmamalıdır. Dolayısıyla konunun, din ve kültürle özdeş bir siyasallığın tarihsel süreklilik ve toplumsal temsil için geliştirdiği fikri araçlar ve bunlarla toplumsal

alana nüfuz çabası ve toplumun da gerek geleneksel dönemde gerekse modernite koşullarında söz konusu siyaseti etkileme ve dönüştürme bakımından ortaya koyduğu çabalar açısından ele alınması daha isabetli olacaktır. Zira bu karşılıklı etkileme ve dönüştürme çabaları zaman zaman çelişki veya açmazlara yol açarken çoğu tarihsel uğrakta ise uzlaşmaları gündeme getirmiştir. Özellikle modernleşme döneminde birbirinden farklı fikri programların ve siyasal pratiklerin temel motivasyonları bakımından bilinenin ve beklenenin aksine şaşırtıcı benzerlikler arz ettiği görülmektedir.

2. Türk-İslâm Düşüncesinin Modernleşme Dönemindeki Görünümü

Zaman zaman kırılmalarla karşılaşsa da, Türk-İslâm düşüncesi ve onun siyasal/toplumsal temsili on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar zihniyet, kültür ve kimlik bağlamında normatif bütünlüğünü/işlevselliğini muhafaza etmiştir. Ancak gerek imparatorluğun sınırlarında yaşanan büyük ekonomik değişimlerin etkisiyle mülkiyet sistemi ve maliye politikalarında yaşanan derin sarsıntılar gerekse bağımsızlık hareketlerinin millet sistemine dayalı klasik egemenlik anlayışında yarattığı kriz, Osmanlıyı hayatî tercihlerle karşı karşıya getirmiştir. Bu krizleri aşmada kendi yapısal dinamiklerini harekete geçirme konusunda başarısız olan devlet, reform çağında hem toplumun norm birliğinde hem de geleneksel egemenlik ve meşruiyet sisteminde köklü değişimler yaratacak hamleler yapmak zorunda kalmıştır (Akgül,1999: 56-62). Söz konusu bozulma kendi dinamikleri içerisinde ve resmî örgütlenmenin çevresindeki konumları ile zımnî bir sivil toplumsal alana karşılık gelen çevresel unsurları da (loncalar, vakıflar, tarikatlar) derinden etkilemiştir (Yıldırım, 2017).

Bununla birlikte, hem zihniyet hem de ekonomik ve sosyal faaliyetler bağlamında sözü edilen değişim, klasik tasavvurdaki “ortak iyi” yahut “ideal”in gerçekleşmesi için ortaya konulan sözleşmeyi bütünüyle kesintiye uğratamamıştır. Mardin (2001: 120) bu sözleşmenin izlerinin ve etkilerinin modernleşme dönemi siyasal ve toplumsal düşüncesinde ve Cumhuriyet Türkiye’sinin siyasal pratiklerinde de gözlenebileceğini söyler. Sivil toplumun gelişimine de kaynaklık edecek reformlar siyasal otoritenin parçası olan yeni bir entelektüel bürokratik elit yaratmıştır. Aslında, Tanzimat dönemi ve sonrasında bu bürokrasinin öncülüğünde hukuk ve eğitim alanında yapılan reformlara da devletin geleneksel ideolojisi çerçevesinde

kanun-ı kadimi ve düzeni yeniden ihya etme anlayışı hâkimdir. Rasyonel hukuk sistemine geçişi temin eden düzenlemelerin ve meşrutî monarşi taleplerinin geleneksel egemenlik ilişkilerinde (patrimonyalizm) yarattığı değişimi, zımnî sözleşmenin daha sivil dinamiklerle güncellenmesi şeklinde yorumlamak mümkündür (Yıldırım, 226, 249). Geleneksel muhayyileyi siyasal ve toplumsal bir içeriğe büründürmeyi amaçlayan Osmanlılık düşüncesinde bunun açık izlerini görmek mümkündür (Mardin, 2001, 86-89). Bu fikriyat, yarı dinsel, pragmatik ve merkezîyetçi yanları ile meşrutiyet dönemi toplumsal muhayyilesine taşınmış ve kitlesel karakterini, temel motifleri Osmanlılık düşüncesinde de izlenebilen İslâmcılık ve Türkçülük gibi akımlar aracılığıyla kazanmıştır (Gündüz, 2007: 558-560). Nitekim İsmail Kara (2003: 27) modernleşme dönemi Türk-İslam düşüncesi alanında gerek fikri akımlar ve temsilcileri gerekse matbuat üzerinde yaptığı çalışmalara dayanan müktesabatı çerçevesinde Hilafetin ilgasına kadar çağdaş Türk düşüncesinin çağdaş İslam düşüncesini de tayin ettiğini dile getirmekle bu gerçekliğe işaret etmektedir. Devlet geleneğine bağlı, merkezîyetçi bir anlayışı temsil eden aydınların ihyacı ve ıslahçı misyonlarına, İttihat ve Terakki Fırkası ve Cumhuriyetin kurucu kadroları eliyle ulusçu tonları belirgin bir korumacılık (muhafazakârlık) da eklenmiştir.

İster kurtarmak isterse yaşatmak için olsun devleti merkeze alan, milletin bekasını temin için değeri ve işlevselliği tarih boyunca test edilmiş “geleneksel düzen”in unsurlarına göndermelerde bulunan bu siyasal bilinç dinden, gelenekten ve kanun-i kadimden meşruiyet arayışını hep sürdürmüştür. Bu düşünsel zemin Cumhuriyet döneminde Türk-İslâm düşüncesinin “sağ”da milliyetçiliğin, İslamcılığın ve muhafazakârlığın farklı tonlarında temsiline belirgin biçimde kaynaklık etmiş; daha sentetik karakterde olmak üzere, ulusçuluk, liberalizm ve hatta İslam’ın sol yorumlarında da kendini göstermiştir.

Cumhuriyet de dâhil tüm modernleşme dönemlerinde yapılan reformların doğrudan ve dolaylı sonuçları, din ile siyasal sistemin ayrışması, siyasal sistemin müdahale alanının dinle düzenlenen alanları da içine alacak şekilde genişlemesi, siyasal kültüre ilişkin değerlerin ve siyasal meşruluğun kaynağının dinden başka kaynaklara geçmesi şeklinde özetlenebilir. Ancak, II. Meşrutiyetten itibaren çok partili hayata geçişe kadar çevrenin devleti destekleyecek şekilde örgütlenmesini hatta sivil toplumun yasa ile yaratılmasını amaçlayan kamusal alanının milliyetçi ve korporatist

bir yaklaşımla düzenlendiği bir aşamaya geçilmiştir. Kültüralist modernlik yaklaşımına dayanan ve kurumsal politik düzeyin kültürel modernliği de yaratacağına olan inançla hareket eden yeni siyasal merkezin bu tutumu (Yıldırım:2017: 66, 285) kimi sağ siyasetin fikri dayanaklarını oluşturan kimi de siyasal programlarına yansıyan çatışma ve uyum stratejilerini gündeme getirmiştir. Sonraki başlıkta bu modernlik yaklaşımının ve onun temsilcilerinin siyasal stratejileri ve buna karşılık çevrede gelişen muhalefet ve din, laiklik, din eğitimi, diyanet, sivil toplum gibi belli başlı konularda yoğunlaşan çatışma zeminine karşın Türk-İslâm düşüncesinin siyasal ve toplumsal temsil ve sürekliliğini nasıl sağladığı ele alınacaktır.

3. Türk-İslam Düşüncesinin Siyaseten Temsili: Gelenek ve Sağ/Sağcılık

Öncelikle dinin ve milliyetçiliğin veya bu ikisinin oluşturduğu fikri bütünlüklerin (ideolojilerin) toplumsal yapıyı belirlemekten, normatif düzenlemelere kaynaklık etmeye, bir taraftan ortak çözümlere diğer taraftan da genel ve yaygın çatışmalara kaynaklık etmek gibi bir sosyolojik karakterinin olduğu vurgulanmalıdır (Vergin, 2000:13-15). Türk-İslâm düşüncesinin sağ siyasette hem fikri kaynak hem de meşruiyet aracı olarak sürekliliğini gözlemek bu açıdan önem arz etmektedir.

Osmanlı modernleşmesine düşünsel içerik ve yön tayin eden fikir hareketleri, Cumhuriyet devrinde farklı tonlarda milliyetçi/muhafazakâr söylem ve ideoloji tarafından temsil edilmiştir. İmparatorluktan ulus devlete geçişin ideolojik programını temin eden Türkçülük, Batı'nın yayılcı politikaları yüzünden siyasal içeriği zayıflayan Batıcılığı siyasal ve sosyal reform projelerine kaynaklık edecek biçimde içermiştir. İslamcılık ise – modernleşmeci karakteri saklı kalmak koşuluyla- tıpkı Osmanlıcılık gibi bütünleştirici bir ideoloji olarak kendinden beklenen işlevi yerine getiremediği için Cumhuriyet döneminde bir sosyal muhalefet hareketine dönüşmüştür. Türkçülüğün kültür temelinde geçmişi, siyasal ve sosyal reformlar temelinde geleceği kurma iddiası onu İslamcılık ve Batıcılık arasında “geçişken bir ara/sınır ideolojisi” haline getirmiştir (İrem, 2011: 28-29).

Modernleşme dönemi boyunca geleneksel düzenin ihyası için ortaya konulan çabaların yanı sıra ondan uzaklaşmayı hatta kopuşu hedefleyen bir düşünce ve külliyat da oluşmuştur. Modernleşmenin daha radikal bir fikriyat, üslup ve programla sürdürülmeye çalışıldığı erken cumhuriyet dönemi bu kopuş söylemini haklı gösterecek bir

hayli malzeme sunmaktadır. Ancak, devrimlerin ve yaşanan toplumsal dönüşümün etkisiyle siyasete kaynaklık eden fikirlerin alışlagelmiş/beklenen formların dışında alternatifler üretmesi de bu döneme denk düşer. Bu alışmadık ya da beklenmeyen sonuçlardan biri de modernliğin tek parti yönetimince merkeziyetçi, seçkinci, kurumsal muhafazakâr ve statükocu bir tutumla temsil edilmesidir. Bu temsil biçimine ve siyaset bilimi literatürüne bakarak tek parti yönetimini “sola düşürmek” pek mümkün gözükme de dayandığı pozitivist dünya görüşü, seküler bir toplum inşa etme çabası ve dinden arındırılmış bir milliyetçilik ideolojisi açısından da sağda mütalaa edilmesi zor gözükmektedir.

Batıcı ve ulusçu bir içeriğe sahip olan ve dine, din eğitime ve diyanete stratejik bir bakışı yansıtan bu Kemalist modernlik anlayışı modernleşmeyi “teknik” ve siyasal yanları ile talep etmesi bakımından Tanzimat dönemi fikriyatıyla yakın benzerlik arz eder (İrem, 2011: 31). Bu, en azından başlangıçta ve niyet düzeyinde neredeyse bütünüyle devleti önceleyen ve yine bütünüyle Sünni kodları muhafaza etmeyi ve işler kılmayı amaçlayan bir stratejidir. Türk-İslâm düşüncesinin istisnai karakterini yansıtan ve Mardin’in (2005: 33-34) deyişiyle operasyonel kodların paylaşılan anlamlar ve uzlaşma bağlamında siyaset alanında işlerliğini sürdürdüğü bu program muhafazakâr bir modernliğin koşullarını da yaratmıştır. Yeri gelmişken Türkiye’de resmî din eğitimi kurumları ve diyanet kurumsal konum ve hizmetleriyle “sağ”dan da “sol”dan da uğradığı önemli itirazlara ve yoğun tartışmalara rağmen operasyonel kodların işlevselliğine önemli katkılar sunmuştur.

Modernliğin kültürel alana yayılmasını amaçlayan politikalara İslâmcı ve milliyetçi çevrelerden gelen tepkiler sağ siyasetin (ilk dönemlerde muhafazakâr muhalefetin) iki temel yönelimini ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki, serbest teşebbüse/ekonomik liberalizme yönelik taleplerdir ve daha ilk meclisten itibaren dillendirilmeye başlanmıştır. Diğeri ise muhafazakârlığın modernliğin aşırılıklarını dengeleme tutumudur. Bu denge siyaseti yahut muhafazakâr modernleşmeci yaklaşım genelde batılılaşmadan, cumhuriyetten ve demokratik siyasetten yana tavır alırken laikliğin dinsel sembol ve değerleri açıkça reddeden radikal yorum ve uygulamalarına muhalefet etmiştir. Çok partili dönemle birlikte siyasal temsil imkânına kavuşan bu muhalefet, sağ siyasal söylemin düşünsel arka planını da önemli ölçüde etkilemiştir (Mert, 2003: 314-315). Dinin toplumsal hayat içerisindeki konumunu tayin ve tespit etme arayışından, onu katı bir

pozitivist anlayışla tümünden reddetme noktasına kadar çeşitlenen politikalara karşı, dinin toplumsal yaşamdaki yerini ve önemini takdir etmekle birlikte siyasal sınırlarını yeniden tanımlamaya yönelik girişimler muhafazakârlığın düşünsel ve siyasal evriminde etkili olmuştur.

Erken Cumhuriyet devrinde yönetici seçkinlerin din siyaseti ve tarihsel hafızaya dayanan kurumsal tercihleri (diyanet ve din eğitimi) sebebiyle çevresellikten kurtulmayı uman kesimler de beklediklerini bulamamışlardır (Kara, 2008: 77-80). Çok partili dönemden itibaren muhalefetlerini sağ partilerde örgütleyen diğer çevresel unsurlar ise sağın ılımlı, liberal veya daha radikal siyaset güzergâhlarında boy göstermişlerdir. Devletin din siyasetinde çevreden gelen baskı ve taleplerle meydana gelen değişimler bu muhalefetin yer yer uzlaşmacı hatta merkezin talepleriyle örtüşen bir tutum sergilemesine yol açmıştır. Muhafazakâr düşünce ve siyasal söylem bu dönemden itibaren Türk-İslâm düşüncesinin temel motiflerini esas alan yeni bir millî kimlik üretimine kaynaklık ederek diğer tüm sağ söylemle birlikte İslamcılığın da temelini oluşturmuştur (Mert, 2005: 414).

Çok partili dönemde pozitivist paradigmanın yedeğinde gelişen Kemalist milliyetçi söylem ve politikaların siyasal ve kültürel alandaki hegemonyasının kırılmaya başlaması geleneğe dayalı toplumsal muhalefetin marjinallikten belli ölçüde kurtulmasına yol açmıştır. Güçlü bir geleneksel eğilimi harekete geçiren ve Cumhuriyetin din ve eğitim politikalarından yararlanan bu deneyim hem muhafazakârlığın bilişsel çerçevesini değiştirmiş hem de muhalif çevrelerin ekonomik rasyonalizmle tanışmalarını sağlamıştır. (Mardin, 2005: 44). Mardin (2001: 122, 139) bunu ulema ile halk güçleri arasındaki geleneksel iş birliğine geri dönüş olarak tanımlamaktadır. Cemaatlerin ve tarikatların siyasete olan ilgisi, ekonomik rasyonalitesi, pragmatizmi ve taşıdığı oy potansiyeli belirgin bir baskı yaratarak siyasal merkezin tercihlerini etkilemiştir. Bu dönüşüm onlardan bazılarının sivil toplumsal alana yayılma imkânı da vermiştir.

Çok partili dönemde sağ siyasetin sivil toplumdaki görünüşü de tartışma alanlarından birini oluşturmuştur. Belki ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek bu tartışma, sivil toplumun düşünsel kaynakları ve siyasal öncelikleri ile sağ arasındaki bazı uyumsuzlukları gündeme getirir. Sivil toplumsal alanda değerlere dayalı örgütlü toplumsal muhalefetin siyaset aracılığıyla

(siyasallaşarak) dönüşümünde ekonomik çıkarların siyaset eliyle tanziminin etkisinin olduğu bilinen bir husustur (Hayek, 1997: 19-20, 133). Bu tanzim biçimi sağda hem cemiyetin ve cemaatlerin hem de bireyin ve sivil toplumun aynı anda temsil edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Oysa sivil toplumun bir veya birkaç unsurunun toplumsal çıkarların tümünü temsil etmesi söz konusu değildir. Hele hele dinî düşünce ve hayat söz konusu olduğunda sivil toplumsal alanın tek bir hakikat ekseninde kurulmasına imkân yoktur ve bu türden iddialar taşıyan yapıların toplumsal veya siyasal iktidar tesis etmelerini önleyecek bir bilinç zorunludur (Sarıbay, 2000: 27).

Sağda ekonomik girişimcilik ve liberalizmle kolektivist cemaatçi anlayış ve örgütlenmenin iç içe geçmesi de ilginç bir terkip olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de Demokrat Parti iktidarından bu yana sağ siyasetin en çok tartışılan yönü, bireyi ve bireysel çıkarı değil dini, geleneği, toplumsal ve siyasal düzen ve istikrarı temel alan muhafazakârlığın ekonomik liberalizmle buluşmasıdır. Bireycilik ve çoğulculuk kadar devrimsel düşünceyi de bir tehdit olarak algılayan sağ siyasetin, Türkiye’nin toplumsal yapısı söz konusu olduğunda, muhafazakârlığın aslî taleplerinden biri olan geleneksel sınıf ve otorite yapısının korunması gibi bir telaşı yoktur. Söz konusu olan, ekonomik rasyonalite ve siyasal pragmatizm temelinde seçkinci iktidara karşı milli iradeyi (ki bu iradenin millî ve manevî değerlerin bütününe temsil ettiği düşünülür) ve merkezîyetçiliğe karşı hür teşebbüsü savunan bir sağcılıktır. İslâmcısından milliyetçisine, muhafazakârından liberaline kadar sağın farklı ‘tonlarını’ temsil eden bütün siyasi partilerin düşünce ve program düzeyinde bu temel motifleri yansıttığı kolayca görülebilir.

Çok partili dönemden itibaren sağ, edebiyat muhitinde ve matbuatta da benzer fikrî kaynakları kullanan ve aynı öncülere atıfta bulunan kimselerce temsil edilmiştir. Dernek, vakıf, ocak, yayınevi gibi teşekküller meydana getiren (Büyük Doğu, Hareket, Diriliş, Milli Türk Talebe Birliği, Aydınlar Ocağı...) ve sivil toplumsal vasıtalarla birlikte düşünsel derinliği ve siyasal eylemliliği de gözeten sağ, matbuatı kültürel ve siyasal bilinçlenme süreçlerinde etkin bir şekilde kullanmıştır (Ayvazoğlu, 1991). Seksenli yıllara gelindiğinde söz konusu düşünsel çaba, Türk-İslam düşüncesinde Batılı bilim paradigmasını ve ona dayalı siyasal ve toplumsal tasavvurları evrensel ölçekte sorgulayan bir aşamaya geçmiştir. Modernleşme dönemi fikir hareketlerinde de izlenebilen ve esas gündemini İslam ve/veya Türklüğün oluşturduğu sentez çabasının yaklaşık bir yüzyıl sonra tekrar gündeme gelmiş olması anlamlıdır. Bu durum, yaygın

kanaatin aksine, Türk-İslam düşüncesinin geleneksel kodlara uygun biçimde bir siyasal pratiğe dönüştürülme çabası olarak değerlendirilebilir. Sağ siyasetin veya muhafazakârlığının üslup ve gündeminde Türkiye’de ve Dünyada yaşanan çeşitli gelişmelerin etkisiyle bir takım değişimler yaşansa da ana eksen varlığını muhafaza etmektedir. Bugün tüm müdahalelere ve “ara dönem” politikalarına rağmen Türk-İslâm düşüncesinin doğasını ve kurucu unsurlarını temsil eden siyaset aklı tarihsel süreklilik ve bütünlük temelinde yeni bir tarihsel eşiğe ve aşamaya gelmiş bulunmaktadır. Söz konusu süreklilik dünden bugüne ilimde, sanatta, edebiyatta, mimaride, müzikte farklı güzergâhlar oluşturarak kendini var kılmıştır. Türk-İslâm düşüncesi gerek dinî gerekse örfi kaynakları bakımından bir aynileştirme gereği duymadan bu farklı güzergâhların/kolların bir ana akım meydana getirmesine imkân tanımıştır. Bu ana akımın hakkıyla gözlemlenebilmesi güncel örneklerin ve istisnaların kalıcı unsurlar muvacehesinde okunabilmesine bağlıdır. İki binli yıllarla birlikte Türk-İslam düşüncesinin merkezin değerlerini biçimlendirme ve orada temsil edilme bakımından güçlü bir mevki elde ettiğinden söz edilebilir. Karşıtlık, ikilem ve çelişkilerin din, toplum ve siyasal sistem açısından yeniden değerlendirilmesini gerekli kılan bu durum kültürel alanın (yeniden) keşfi ve yeniden üretilmesi açısından da bir avantaj sunmaktadır.

Sonuç

Ele alınan konunun mahiyeti gereği farklı disiplinlerde ortaya konulan yaklaşımların tipolojik kullanımına dayanan bu makalenin ortaya koyduğu tablo şöyle değerlendirilebilir. Türk kültürünü esas aldığımızda birkaç bin yıllık, Müslüman Türklerin tarihini esas aldığımızda ise akide ve mülk (devlet-toplum) temelinde yaklaşık bin yıllık bir sürekliliği ve bütünlüğü inşa edebilmiş büyük bir “gelenek”in yaşadığı dönüşümler kadar ürettiği uyum ve bütünleşme süreçleri de önem arz eder. Bu tarihsel süreçte siyasal merkezin tercihleri kadar geleneğin kurucu unsurlarının ve temsilcilerinin yönelimleri de belirleyici olmuştur. Selçuklu İmparatorluğu’nda maruz kalınan isyanlar ve bölünmeler karşısında girişilen bütünleşme çabaları (akide, mülk ve nizam) ilk örnek olarak değerlendirilebilir. Gerek bünyesel özellikleri gerekse imparatorluğun dışında/çevresinde yaşanan değişimler neticesinde sosyal, ekonomik ve siyasal buhran, bölünme ve yeniden inşa (ihya,

islah, reform) süreçleriyle karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu da böyle bir bakışı hak etmektedir. Cumhuriyet Türkiye'si ise çoğunlukla bu sürekliliği göz ardı eden bir yaklaşımla ya bambaşka ve benzersiz bir başlangıç yahut da Türk-İslâm geçmişinden ve gelenekten bir sapma olarak okunmuştur. Oysa tüm çelişki, açmaz ve gerilimlere karşın kurucu fikir ve irade kimi zaman siyasal merkezin öncülüğünde kimi zaman da devamlılığı sağlayan, operasyonel kodlara işlerlik kazandıran, onları merkezin değeri kılan veya en azından merkezin değerleriyle uyumlulaştıran çevresel unsurların eliyle kendini sürekli kılabilmiştir.

Türk-İslâm düşüncesi geleneğinin hakim kodlarını Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akaidi, devlet ebed müddet ve nizâm-ı âlem düsturu oluşturmuştur. Modernleşme dönemi fikir hareketlerinde farklı düzeylerde temsil edilen bu gelenek, süreklilik ve bütünlüğün tehdit altında olduğu evrelerde ise bir direnç/direnış hattı meydana getirmiştir. Aynı gelenek, sağ siyasete de hem düşünce ve söylem hem de siyasal program bakımından kaynak teşkil edegelmiştir. Bu, bazen toplumsal değışimin ortaya çıkardığı sorunlara yönelik düşünsel mukabele ve çözümlerin üretilmesini sağlayan bezen de ortak iyi ve ideal uğruna toplumsal reflekslerin harekete geçiren bir kaynaktır. Ekonomiye yönelik politik tercihler ve zorunluluklar ve "seçkinci" yahut toplumsal temsil bakımından azınlıkçı diyebileceğimiz bazı kültürel politik tavır alışlar dışarıda bırakıldığında söz konusu reflekslerin sürekliliğini izlemek daha kolaydır. Tartışmalara, kesintilere ve niteliğine dair görüş ayrılıklarına rağmen din eğitiminin ve din hizmetlerinin kurumsal temsil ve icrasına yönelik tercihlerde siyasal merkezin ve toplumun kahir ekseriyetinin süregelen mutabakatı bu bilincin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Klasik Türk-İslam düşüncesine ana rengini veren ve modernleşme deneyiminde farklı düzeylerde temsil edilen bu fikri temeller günümüz Türkiye'sinde siyasal temsil noktasında da yeni bir uzlaşmayı inşa etmiş görünmektedir. Sürekliliği, bütünlüğü ve çoğunluğu temel alan tarihin akışına, motivasyonları, kullandığı araçlar ve küresel bağlantıları bakımından en radikal müdahalenin yapılmak istendiği 15 Temmuz FETÖ darbe girişiminin ardından böyle bir uzlaşının yaşanıyor olması çok önemlidir. Ancak, tarihin akışını ve bu yeni uğrağı kendi sosyal ağları, grup dinamikleri, cemaatsel motivasyonları, etnisiteleri veya asabiyeleri uğruna istismar etmek isteyenlere karşı "gelenek" doğru okunmalı ve

tarihsel bilincin işler kılınmasına yönelik dikkat elden bırakılmamalıdır.

Kaynakça

- Akgül, M. (1999), *Türk Modernleşmesi Ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Ayvazoğlu, B. (1991), "Türkiye'de Sağcı Olmak", *Türkiye Günlüğü*, 16, 32-43.
- Berger, P. L. (2000), *Kutsal Şemsiye*, (Çev.) A. Coşkun, Rağbet Yayıncılık, İstanbul.
- Bora, T. (2003), *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. Ve Onaran B. (2003), "Nostalji Ve Muhafazakârlık, Mazi Cenneti", (Ed.) A. Çiğdem, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, (234-260), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Coşar, S. (2003), "Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe", (Ed.) T. Bora, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, (718-730), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2005), *Ulus-Devlet Ve Şiddet*, (Çev.) C. Atay, Devin Yayınları, İstanbul.
- Görgün, T. (2000), "Osmanlı'da Nizâm-I Alem Fikri Ve Kaynakları Üzerine Bazı Notlar", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 180-188.
- Gündüz, M. (2007), *İi. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları, İctihad, Sebilü'r-Reşad Ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*, Lotus Kitap, Ankara.
- Güngör, E. (2005), *İslâmın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hadden, J. K. (2002), "Sekülerizmden Dönüş", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (Haz.) A. Köse (123-159), Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Hayek, F. A. (1997), *Hukuk, Yasama Ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, (Çev.) M. Öz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm, E. (1993), *1780'den Günümüze Milletler Ve Milliyetçilik: Program Mit Ve Gerçeklik*, (Çev.) O. Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- İrem, N. (2003), "Cumhuriyet Modernleşmesinin Sınırları Ve Bir Sınır Dili Olarak Muhafazakâr Modernite", *Muhafazakâr Düşünce*, 5(18), 12-32.
- İrem, N. (2011), "Türk Muhafazakâr Modernleşmesinin Sınırları: Kültürcü Özgünlük Ve Eksik Liberalizm", *Doğu Batı*, 58, 27-36.
- Kara, İ. (2003), *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayıncılık, İstanbul.
- Kirman, M. A. (2008), "Sekülerleşme Perspektifinden Dinî Ve Seküler Fundamentalizmler", *Journal Of International Social Research*, 1(2), 274-291.
- Nisbet, R. (1997), "Muhafazakarlık", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Haz.) M. Tunçay Ve A. Uğur (93-127), Ayraç Yayıncılık, Ankara.

- Mardin, Ş. (2000), "Modern Türkiye'de Din Ve Siyaset", (Çev.) M. Erdoğan, *Türkiyede Din Ve Siyaset, Makaleler 3*, (114-145), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2001), "Türkiye'de Muhalefet Ve Kontrol", (Çev.) M. Özden, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, (177-194), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2005), "Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma Ve Yeniden İnşa: Dün Ve Bugün Türk İslâmî İstisnacılığı", *Doğu Batı*, 31, 29-52.
- Mert, N. (2003), "Muahafazakârlık Ve Laiklik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, (Ed.) A. Çiğdem, (314-345), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mert, N. (2005), Türkiye İslamcılığına Bir Bakış", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed.) Y. Aktay, (411-419), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ocak, A. Y. (1999), *Türkler, Türkiye Ve İslâm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ocak, A. Y. (2010), *Türkiye Sosyal Tarihinde İslâm'ın Macerası, Makaleler-İncelemeler*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Öğün, S. S. (2003), "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, (Ed.) A. Çiğdem, (539-583), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özipek, B. B. (2011), *Muhafazakarlık: Akıl, Toplum Ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Sarıbay, A. Y. (2000), *Kamusal Alan, Diyalojik Demokrasi, Sivil İtiraz*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Shils, E. (2002), "Merkez Ve Çevre", *Türkiye Günlüğü*, 70: 86-96.
- Shils, E. (2003), "Gelenek", *Doğu Batı*, 7(25), 101-131.
- Turan, O., (2003), *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Vergin, N. (1991), "Din Ve Muhalif Olmak: Bir Halk Dini Olarak Alevilik", *Türkiye Günlüğü*, 17, 11-21.
- Vergin, N. (2000), *Din, Toplum Ve Siyasal Sistem*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldırım, Y. (2017), *Osmanlı Modernleşmesi Ve Sivil Toplum*, Tezkire Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, A. (2002), "Kemalist Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, (Ed.) A. İnel, (210-234), İletişim Yayınları, İstanbul.

MUĞLA'NIN ÜÇ CAMİSİNDE ASHÂB-I KEHF SEMBOLLERİ

İbrahim Ethem KARATAŞ¹

Öz

İslam'da kutsal sayılan isimlerin, tarih boyunca kültürümüze ait hat ve tezhip sanatıyla ilgili eserlerde, özellikle dini mimarimizin en önemli unsurlarından olan camilerimizde yer aldığı bilinen bir gerçektir. Osmanlı'dan günümüze cami duvarlarında, lafzatullah ve ism-i nebi ile birlikte dört halifenin ve Ehl-i Beyt üyelerinden Hz. Ali ve iki evladının adlarının yazılması bir gelenek halini almıştır. Ancak Muğla ilinin Menteşe ilçesindeki üç camide –Şahidi Camii, Keyfoturağı Camii ve Çatakbağyaka Köyü Camii- bu isimlerin yanında Ashâb-ı Kehf'in (Yedi Uyurlar) isimleri de yer almaktadır. Camilerde Ashâb-ı Kehf kahramanlarıyla ilgili sembollerin yer alması alışıldık bir durum değildir. Aynı zamanda onların söz konusu camilerde niçin yer aldığıyla ilgili bir açıklama da yoktur. Bununla birlikte Ashâb-ı Kehf isimlerinin bu camilerde yer almasının muhtemel nedenleri arasında, kıssanın İslam'ın kutsal kitabı Kuran'da geçiyor olması ayrıca hikayenin yörede iyi biliniyor ve seviliyor olması sayılabilir. Aynı şekilde Muğla'nın geçmişte önemli bir Mevlevi şehri olması, bu konuda Mevlevilik etkisinin olabileceğini de akla getirmektedir. Dolayısıyla söz edilen camilerde Ashâb-ı Kehf ile ilgili semboller, kıssanın hem Kuran'da ele alınış amacına uygun olarak hem de Mesnevî'de işleniş gayesi doğrultusunda, cemaatin kendi adına ders çıkarması ve yaşamına buna göre yön vermesi için yer almış olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Ashâb-ı Kehf, Muğla, kıssa, Mesnevî

ASHAB AL-KAHF SYMBOLS IN THE THREE MOSQUES OF MUĞLA

Abstract

It is a known fact that the sacred names in Islam have been used in calligraphy and illumination art works of our culture throughout history, especially in our mosques which are the most important elements of our religious architecture. It has been a tradition since the Ottoman era to write the names of Allah and the prophet as well as four caliphs, Ali's sons from Ehl- i Beyt (people of the house) on the walls of the mosques. On the other hand three mosques in the Menteşe distric of Muğla - Şahidi Mosque, Keyfoturağı Mosque and Çatakbağyaka Village Mosque- have symbols about the names of Ashab al-Kahf (Seven Sleepers) among the others. It is not common to

¹ Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, (iethem48@hotmail.com)

have the names of Seven Sleepers written on the walls of mosques. In addition there is no clear information about the reason why they are included. Nevertheless, inclusion of Ashab al-Kahf in the sacred book Koran and its being a well known and accepted story among the residents of the region can be seen as the main reasons for using the names in these mosques. Likewise, the fact that Muğla was an important Mevlevi city in the past suggests that it may have a Mevlevi effect. As a result the symbols of Ashab al-Kahf must have taken place in these mosques in order to take the community lessons for itself and to direct its life in accordance with the purpose of Koran and the Masnavi.

Keywords: *Ashab al-Kahf, Muğla, story, Masnavi*

Giriş

Ashâb-ı Kehf (Yedi Uyurlar) hikâyesi, Roma hakimiyeti altındaki Anadolu'da yaşandığı rivayet edilen Hristiyan kültüre ait bir hikayedir. Hikâye çoktanrıci bir din anlayışına sahip Roma imparatorluğunda, Hristiyanlığın yayılmaya ve putperestliğin yerini almaya başladığı miladi III. asır civarında geçmektedir. Hristiyanlar bu çağlarda Anadolu'nun çoğu yerinde takibata uğramış, bazıları acımasızca öldürülmüş ve pek çoğu yer altı şehirlerinde yaşamak zorunda kalmışlardır.

Hikâyenin Anadolu'nun tam olarak neresinde geçtiğiyle ilgili kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Zira kaynaklarda İzmir iline bağlı Efes bölgesinde, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesinde ya da Mersin ilinin Tarsus ilçesi civarında geçtiği ile ilgili bilgiler vardır. Hatta bu bölgelerden birinde geçtiğini ispatlamaya yönelik akademik çalışmalar mevcuttur. Ancak genel kanıya göre olay Tarsus'ta ya da Afşin ilçelerinden birisinde geçmiştir (Akpınar, 2010: 123, 127; Çelik, 2017: 200; Eyicil, 2005: 271; Ersöz, 1991: 464, 465; Koç, 2017: 36; Sümer, 1989: 26-30).

Hristiyan dünyada "Yedi Uyurlar" olarak bilinen hikaye, geçmiş peygamberlere ve milletlere ait pek çok olayın yeniden ele alındığı Kuran-ı Kerim'de de yer almaktadır. Hatta hikayenin anlatıldığı 18. sure, kıssadan dolayı "Kehf Suresi" olarak isimlendirilmiştir. Dolayısıyla Ashâb-ı Kehf hikayesi, hem Anadolu'da geçmiş olması hem de İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de yer alması nedeniyle, yüzyıllar boyunca kültürümüze ait pek çok unsurun konusu haline gelmiştir. Özellikle Müslüman Türk halkı arasında hem sözlü olarak anlatılagelmiş hem de klasik Türk Edebiyatına ait şiir ve nesir türü eserlerde işlenmiştir. Bunun yanında kıssa

kahramanlarının isimleri, hat ve minyatür sanatlarına konu olmuş ayrıca halk arasında Ashâb-ı Kehf'le ilgili pek çok inanç geliştirilmiştir (Eyicil, 2005: 274; Koncu, 2013: 276).

Kültürümüzün pek çok unsurunda kendisini gösteren Ashâb-ı Kehf ile ilgili motifler Muğla ilinin Menteşe ilçesinde, Osmanlı'nın son dönemlerinden kalmış üç camisinde de yer almaktadır. Bunlar Şahidi camii, Çatakbağyaka Köyü camii ve Keyfoturağı camileridir. Camilere genelde Allah (c.c), Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Dört Halifenin isimlerinin yazıldığı bilinen bir gerçektir. Ancak Ashâb-ı Kehf kahramanlarıyla ilgili yazı ya da simgelerin buralarda yer alması pek sık rastlanan bir durum değildir. Bu bakımdan araştırmamızda, tarihsel gerçekliği ve geçtiği yerle ilgili tartışmalara girilmeden kısaca Hristiyanlık ve İslamiyette yer aldığı şekliyle Ashâb-ı Kehf hikayesine değinilecek sonra da söz konusu camilerde kısaca kahramanlarıyla ilgili motifler tanıtılacak ve buralarda yer almasının muhtemel nedenleri üzerinde durulacaktır.

1. Hristiyanlıkta “Yedi Uyurlar” Hikayesi

Yedi Uyurlar hakkındaki ilk bilgiler VI. yüzyılda yazılmış Süryanice bir metnin Tours'lu Gregory (ö. 593) tarafından Latinceye yapılmış tercümesinde ve Serugh'lu James'in (ö. 520) vaaz metinlerinde geçmektedir. Hikaye daha sonra Mısır, Ermeni, Arap ve Habeş başta olmak üzere tüm Hristiyan dünyaya yayılmıştır (Guidi, 1920: 429; Sümer, 1989: 23).

Hristiyan kültüründe anlatılan öyküye göre, imparator Decius -İslam kaynaklarında Dekyanus olarak geçer- (M.S. 249-251), Efes'e gelir ve halkın, özellikle de Hristiyan inancını benimsemiş olanların, Roma'nın eski pagan tanrılarına tapınmalarını ve onlar adına kurban kesmelerini emreder. Hristiyanlardan bir kısmı eski inançlarına geri döner ancak bazıları putlara tapmayı reddeder ve işkencelere maruz kalırlar. Bu arada sarayda çalışan yedi gencin de Hristiyan olduğu duyulur. Hemen imparatorun huzuruna çıkarılırlar ve inançlarından dönmeleri istenir. Gençler baskılara rağmen inançlarının doğru olduğunu söyleyerek putlara tapmayı reddeder. İmparator inançlarından vazgeçmemeleri durumunda öldürüleceklerini söylediği gençlere düşünmeleri için mühlet verir. Onun şehirden ayrılmasını fırsat bilen gençler, kaçarlar ve peşlerine takılan bir çoban köpeğiyle birlikte Anchilus dağındaki bir mağaraya saklanırlar. Bir süre sonra şehre dönen Decius, gençlerin getirilmesini ister. Ancak kaçtıklarının anlaşılması üzerine kral gençlerin babalarını çağırır ve onlardan yerlerini öğrenir. Sonra da saklandıkları

mağaranın ağzını taşlarla kapattırarak onları diri diri oraya gömer. Theodore ve Rufinus adlı iki hristiyan, gençlerin hikayesini bir tablete yazarak mağarayı kapatan taşların altına koyarlar. Gençler mağarada 300 (ya da 307) yıl uyurlar. II. Theodosius zamanında (M.S. 401-450), yörenin çobanlarından Adolius sürülerine bir ahır yapmak için mağaranın ağzındaki taşları alınca mağara açılır ve gençler uykudan uyanır.² Sadece bir gece uyuduklarını düşünen gençler, Decius'un kendilerini öldüreceğinden korkmaktadırlar. Aralarından birisini erzak almak ve istihbarat toplamak üzere şehre gönderirler. Şehre inen genç, yanında bulunan parayla yiyecek almak ister. Esnaftan bazıları gencin elindeki eski parayı görünce onun define bulduğunu zannederler ve hazineyi paylaşmayı düşünürler. Haber kısa sürede şehirde duyulur ve şehrin papazı ile valisi onu sorguya çeker. Genç başlarından geçenleri anlatır ve arkadaşlarını görmeleri için onları mağaraya götürür. Mağaranın önüne gelenler, orada gençlerin hikayesini anlatan tabletleri bulurlar. Mağaraya girerler ve aynen gencin anlattığı gibi orada onun diğer arkadaşlarını görürler. Gençler bir süre sonra tekrar uykuya dalarlar ve bir daha uyanmazlar. Daha sonra olay Theodosius'a anlatılır ve imparator onların anısına oraya bir bazilika yaptırır (Çelik, 2017: 198; Ersöz, 1991: 464, 465; Guidi, 1920: 428; Koç, 2017: 7; Schmidt, 2008: 8; Sümer, 1989: 23; Şahin, 2007: 1).

2. Kuran-ı Kerim'de Ashâb-ı Kehf Kıssası

Ashâb-ı Kehf hikayesi, Hristiyanlıkta olduğu gibi İslam literatüründe de önemli bir yere sahiptir. Öncelikle Kuran-ı Kerim'de bir sureye adını veren kıssa, tefsir, hadis ve tarih kitaplarında detaylıca ele alınmıştır. Bunun yanında Kehf suresinin tefsiri ya da kıssanın tasavvufi açıdan ele alındığı mesnevi tarzı eserlere de konu olmuştur.

Hikaye, Kuran'ın 18. suresinde geçmektedir. Sure, kıssada geçen "kehf" (mağara) kelimesinden dolayı "Kehf Suresi" adını almıştır. Mekke'de inen sure, yahudilerin yönlendirmeleri ile Hz. Muhammed'i sınamak için "mağaraya sığınan gençler, güneşin doğduğu ve battığı yere giden kimse ve ruhun mahiyeti hakkında" müşriklerin sorduğu üç sorudan, "Ashâb-ı Kehf" ile ilgili olanına

² İmparator Decius (M.S. 249-251) ile Theodosius (M.S. 401-450) arasında yaklaşık 200 yıllık bir zaman farkı olmasına rağmen hikayede gençlerin 300 yıl uyuduğundan söz edilmektedir.

Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-ı Kehf Sembolleri

cevap olmak üzere nazil olmuştur (Çelik, 2017: 193, Sümer, 1989: 13).

Surenin 9-26. ayetlerinde anlatıldığına göre, putperest bir topluluk içinde Allah'a iman etmiş olan birkaç genç, putperestliğe karşı çıkmış ve zorla din değiştirilmekten veya öldürülmekten kurtulmak için kendilerine katılan bir çoban ve köpeğiyle birlikte bir mağaraya sığınmışlardır. Mağarada bir gece kaldıklarını zanneden gençler, orada 309 yıl (miladi takvime göre 300 yıl) uyumuşlardır. Nihayetinde onların hikayesini öğrenen insanlar, Allah'ın vadinin ve ölümden sonra dirilmenin gerçek olduğunu anlamışlardır (Ersöz, 1991: 466). Surede işlendiği kadarıyla kıssanın ana teması, Allah'a imanın önemi, inananların imanlarını korumak için katlandıkları sıkıntılar, Allah'a tevekkül, köpek bile olsa iyilerle beraber olmanın Allah katındaki değeri ve yeniden diriliş inancının gerçekliğidir. (Akpınar, 2010: 130; Çelik, 2017: 198; Şentürk, 2013: 234; Yağcıoğlu, 2015: 9).

Kıssa Kehf Suresinin 9-26. ayetlerinde şu şekilde yer alır³:

9. Yoksa sen, (sadece) Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm'i⁴ mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?

10. Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, "Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır" demişlerdi.

11. Bunun üzerine biz de nice yıllar onların kulaklarını (dış dünyaya) kapattık (Onları uyuttuk).

12. Sonra onları uyandırdık ki, iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim.

13. Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yiğitti. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık.

14,15. Kalkıp da, "Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O'ndan başkasına asla ilâh demeyiz. Yoksa andolsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz. Şunlar, şu kavmimiz, O'ndan başka tanrılar

³ Surenin meali, <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/kehf-suresi> adresinden alınmıştır.

⁴ Kaynaklarda "Ashâb-ı Rakîm" ile ilgi farklı rivayetler vardır. Bazılarına göre "rakîm", Ashab-ı Kehf'in içinde bulunduğu vadinin, dağın veya tepenin adıdır. Bazı kaynaklara göre de memleketlerinin yahut köpeklerinin adıdır (Ersöz, 1991: 466; Koç, 2017: 19). Elmalı Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili adlı eserinde "rakîm" kelimesinin taş ve maden levha üzerine yazılı kitabe anlamına geldiğini belirtir (Yazır, 1982: 3225). Dolayısıyla sözü edilen mağaraya konulan kitabeden dolayı bu gençlere "Ashâb-ı Rakîm" de denilmiştir.

edindiler. Onlar hakkında açık bir delil getirselerdı ya! Artık kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir?" dediklerinde onların kalplerine kuvvet vermiştik.

16. (İçlerinden biri şöyle dedi:) "Mademki onlardan ve Allah'tan başkasına tapmakta olduklarından yüz çevirip ayrıldınız, o hâlde mağaraya çekilin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve içinde bulunduğunuz durumda yararlanacağınız şeyler hazırlasın."

17. (Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah'ın mucizelerindendir. Allah, kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.

18. Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.) Onları görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirip kaçırdın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.

19. Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: "Ne kadar kaldınız"? dedi. (Bir kısmı) "Bir gün, ya da bir günden az", dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazik davransın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin."

20. "Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler yahut kendi dinlerine döndürürler. O zaman da bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz."

21. Böylece biz, (insanları) onların halinden haberdar ettik ki, Allah'ın vadinin hak olduğunu ve kıyametin gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler. Hani onlar (olayın mucizevî tarafını ve asıl hikmetini bırakmışlar da) aralarında onların durumunu tartışıyorlardı. (Bazıları), "Onların üstüne bir bina yapın, Rableri onların hâlini daha iyi bilir" dediler. Duruma hâkim olanlar ise, "Üzerlerine mutlaka bir mescit yapacağız" dediler.

22. (Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: "Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. Yine, "Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir" diyecekler. Şöyle de diyecekler: "Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir." De ki: "Onların sayısını Rabbinim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir. O hâlde, onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışma(yı aktarmak)dan başka

Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-I Kehf Sembolleri

tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma."

23. Hiçbir şey hakkında sakın "yarın şunu yapacağım" deme!

24. Ancak, "Allah dilerse yapacağım" de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve "Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır" de.

25. Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler.

26. De ki: "Kaldıkları süreyi Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gaybını bilmek O'na aittir. O, ne güzel görür; O, ne güzel işitir! Onların, O'ndan başka hiçbir dostu da yoktur. O, hükmüne hiçbir kimseyi ortak etmez."

Görüldüğü gibi kıssa Kuran'da kısaca, yer ve zaman belirtilmeden, hikaye kahramanlarının kimlikleri ya da isimleri hakkında bilgi verilmeden, ana hatlarıyla anlatılmaktadır. Kuran'da kıssayla ilgili ayrıntılara girilmeden öz olarak değinilirken tefsir ve tarih kitapları başta olmak üzere çeşitli İslam kaynaklarında daha detaylı bilgiler verilmektedir. Kaynaklarda anlatıldığına göre, imparator Dekyanus zamanında Efsus halkının bir kısmı Hristiyanlığı kabul etmişti. Ancak imparator, Hristiyan olanları Roma'nın eski tanrılarına tapınmaları konusunda baskı yapıyordu. Dekyanus'un altı vezirinin çocukları, putperestliğe ve kralın emirlerine karşı çıktılar. Bunu duyan Dekyanus, gençleri huzuruna getirterek kendisine ve putlara secde etmelerini emretti. Gençler biz Allah'tan başka bir varlığa tapmayız, diyerek bu isteğe karşı çıktılar. Bunun üzerine Ninova'ya (Musul) gitmeyi planlayan kral, oradan dönünceye kadar onlara düşünceleri için süre verdi ve zindana attırdı. Şayet seyahatten döndükten sonra putlara secde etmezlerse onları öldüreceğini söyledi. Kralın şehirden ayrılmasını fırsat bilen altı genç zindandan kaçtılar ve Efsus'u terk ettiler. Yolda onlara bir çoban ve bir de köpek katıldı. Böylece sayıları yediyi bulan gençler bir mağaraya sığındılar. Burada Dekyanus'un zulmünden kurtarması için Allah'a dua ettiler. Bu dua üzerine Allah'ın inayetiyle uykuya daldılar. Dekyanus, Ninova'dan dönünce gençleri arattı. Mağarada uyuduklarını öğrenince oraya geldi fakat içeri girmede. Dışarı çıkmamaları için mağaranın kapısını taşlarla kapattı. Mağara arkadaşları, 309 yıl uyuduktan sonra kral Teodus (Theodosius) zamanında uyandılar. Aralarından Yemliha'yı yiyecek almak üzere şehre gönderdiler. Yemliha, Efsus'a gittiğinde parayı harcarken yakalandı. Hristiyanlığı kabul etmiş olan kral Teodus, Yemliha'yı dinledi ve gerçeği öğrenmek üzere maiyetinde bulunanlarla birlikte mağaraya gitti. Ashâb-ı Kehf gençleri, Dekyanus'un kendilerine ve

halka yaptığı zulmü anlattılar. Bu olayın, öldükten sonra dirilmeye örnek bir mucize olduğunu anlayan Teodus, gençleri sarayına davet etti fakat onlar bu daveti kabul etmeyerek mağarada kaldılar. Bir süre sonra da ebedi uykuya daldılar. Bu gelişmeler karşısında aciz kalan Teodus, miladi 377 yılında mağaranın önüne İsa Kilisesi'ni yaptırdı (Eyicil, 2005: 270; Rifat, 2004: 185; Sümer, 1989: 14; Taberî, 2007: 384-386; Yazır, 1982: 3231, Yağcıoğlu, 2015: 13).

Kuran'da ve diğer İslam literatüründe anlatılan Ashâb-ı Kehf kıssasının verdiği mesajlar oldukça önemlidir. Her şeyden önce Dekyanus dalaleti temsil ederken, Ashâb-ı Kehf hidayeti temsil etmektedir. Onlar Allah'a iman uğruna tıpkı Hz. İbrahim ve Hz. Musa gibi ölümü göze alarak otoriteye karşı çıkmış, dalaleti reddederek hidayeti tercih etmişlerdir. İkinci olarak daha dünyada iken dünyadan vazgeçmişler ve köpekleriyle birlikte dağdaki bir mağaraya sığınmışlardır. Burada verilen mağara istiaresi de önemlidir. Zira hem İslamiyet hem de diğer dinler açısından dağların ve mağaraların güven unsuru ve insanın maneviyatını zenginleştiren mekanlar olarak algılandığı unutulmamalıdır. Doğuda ve batıda pek çok din mensubu hakikate dağlarda ulaşılabilirliğini düşündüğü için oralara manastırlar inşa etmişler ve oralarda uzlete çekilmişlerdir. Hz. Musa ilk vahyini bir dağda almış yine Tanrı ile Sina dağında konuşmuştur (Baş, 2013: 166; Eyicil, 2017: 196, 198; Tanyu, 1973: 9). Hz. İbrahim tevhide ulaşma yolunda ilk adımını mağarada atmıştır (Harman, 2000: 269). Hz. Muhammed de ilk vahyi dağdaki bir mağarada, uzun bir tefekkür sürecinden sonra almış ve hicret esnasında sığındığı bir başka mağarada yol arkadaşına "*Korkma Allah bizimle beraberdir.*" (Tevbe, 9/40) diyerek güven vermiştir. Dolayısıyla bu gençler de "*Mademki onlardan ve Allah'tan başkasına tapmakta olduklarından yüz çevirip ayrıldınız, o hâlde mağaraya çekilin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve içinde bulunduğunuz durumda yararlanacağınız şeyler hazırlasın.*" diyerek hem maddeten hem de manen korunmak için mağaraya sığınmışlardır. Gençlerin mağaraya sığınması tasavvufi açıdan da önem arz etmektedir. Zira onların mağaraya sığınması dışarıdaki kötülüklerden uzaklaşıp içe yönelmeyi, hakikati nefste aramayı sembolize etmektedir. Nihayet onlar, Allah'a olan güçlü imanları ve tevekkülleri neticesinde bir mucizeye mazhar olmuşlar ve 309 yıllık uykunun ardından uyanmışlardır. Böylece Allah'ın vadinin gerçek olduğu hakikati, yani ölümden sonra tekrar dirilmenin muhakkak olduğu gerçeği Ashâb-ı Kehf mağarasında ortaya çıkmıştır. Hakikat anlaşıldıktan sonra

dünyadan bir kez daha vazgeçmişler ve yine mağarada ölümü temenni etmişlerdir.

3. Ashâb-ı Kehf'in İsimleri

Hristiyan kültüründe Yedi Uyurların isim ve sayıları konusunda tam bir kesinlik yoktur. Ancak genelde Batı geleneğine göre onların adları, Maximian, Malchus, Marcian, John, Denis, Serapion ve Constantine'dir. Doğu geleneğine göre Maximianus, Malchus, Martinianus, Johnnes, Dionysius, Serapion ve Constantinus olarak bilinir. Bu yedi kahraman, Hristiyanlarca aziz olarak kabul edilir ve Latin kiliselerinde 27 Temmuz'da anılırlar. Ortodoks Kilisesine göre ise 4 Ağustos'ta mağaraya saklanmışlar ve 22 Ekim'de uyanmışlardır. Bu nedenle onlar adına söz konusu günlerde ayin düzenlenir ve bu günler yortular arasında yer alır (Sümer, 1989: 23).

Ashâb-ı Kehf'in isimleri ve kaç kişi oldukları hususunda İslam kültüründe de bir netlik yoktur. Bazı kaynaklarda sekiz isimden söz edilirken kimisinde yedi kişiden bahsedilir. Ancak genel kabule göre bu gençler yedi kişidir. Buna göre gençlerin isimleri şöyledir: Yemulihus, Maksimilyanus, Andonyus, Martiniyanus, Dionius, Kesekosnudianus, Kostantinus. Bir başka rivayete göre ise adları, Malhus, Meksimiyanus, Yuhanna, Martinayunus, Diyonisius, Sarabion ve Kostantin'dir (Koç, 2017: 11; Rifat, 2004: 184).

Hz. Ali den gelen bir rivayete göre Ashâb-ı Kehf'in isimleri Yemliha, Mekselina, Mislina, Mertones, Debernoş ve Şazenuş'tur. İslam tarihinin önemli kaynaklarından Tarih-i Taberî'de, gençlerin isimleri *Mekselina*, *Meselina*, *Yemliha*, *Mernuş*, *Debernuş* ve *Şazenuş* şeklinde geçer. Yedincisi onlara yolda katılan çoban *Kefestayuş*, sekizinci ise çobanın köpeği *Kıtmir*'dir (Eyicil, 2005: 273; Koç, 2017: 30; Sümer, 1989: 20; Taberî, 2007: 387). İslam kültüründe genel olarak son liste kabul görmüş ve meşhur olmuştur.

4. Kültürümüzde Ashâb-ı Kehf

Ashâb-ı Kehf kıssası kültürümüzde tarih boyunca sözlü edebiyattan mesnevi tarzı yazma eserlere, hüsn-i hat ve minyatürlere konu olmuştur. Kütüphanelerimizde hikayeyi ele alan pek çok eser mevcuttur. Mesela, 15. ve 16. yüzyıl klasik Türk Edebiyatı şairlerinden Aşkî İlyas Efendi ve Seydi Nesîmî, Ashâb-ı Kehf'i anlatan beyitler yazmışlardır. Yine 15. yüzyıl şairlerinden İslâmî adlı şairin yazmış olduğu 3574 beyitlik Mesnevî'nin 638 beyti Ashâb-ı Kehf'e ayrılmıştır (Yılmaz, 2006: 42). Ayrıca Sadî "Gülistân", Neşebî "Tûtînâme", Attar "Tezkiretü'l-Evliyâ" ve Mevlâna "Mesnevî" adlı

eserlerinde yeri geldikçe Ashâb-ı Kefh kıssasını konu edinmişlerdir (Nizam, 2013: 488).

Ashâb-ı Kefh, halk kültüründe de önemli bir yere sahiptir ve pek çok inanca konu olmuştur. Kıssa kahramanlarının isimleri halk arasında pek rağbet gören muska, kolye ve yüzük gibi nesnelere tılsım olarak yazılmıştır. Onların isimlerini öğrenmenin veya isimlerinin yazılı olduğu kağıdı üzerinde taşınmanın, kişiyi kaza ve belalardan koruyacağına, uyuyamayan birisinin yanına konulunca kolayca uyuyacağına ve hamile kadınların kolay doğum yapacağına inanılır. Bunun yanında eve asılınca hırsız girmeyeceğine, binayı yangından ve afetlerden koruyacağına, ailede huzur ve sükun olacağına inanılır. Aynı şekilde Ashâb-ı Kefh'in Türk denizciliğinin manevi koruyucusu olduğu kabul edilir. Bu nedenle gemi şeklinde yazılan ve gemilere asılan Ashâb-ı Kefh'in isimlerinin, gemileri batmaktan kurtaracağına inanılır. Benzer bir şekilde kıssa kahramanlarının isimleri, ticaretle uğraşanlar arasında iyi bilinen ve çok müşteri gelmesi için dükkanlara ve iş yerlerine asılan Karınca Duası'nda da yer alır. Ashâb-ı Kefh mağaraları da evlenme, çocuk sahibi olma ve hastalıklardan kurtulma gibi dileklerin gerçekleşmesi gayesiyle ziyaret edilir (Eyicil, 2005: 274, Sümer, 1989: 20).

5. Muğla'da Ashâb-ı Kefh Hikâyesinin İzleri

Osmanlı'dan günümüze cami duvarlarında Allah (c.c.) ve Hz. Muhammed (s.a.v.) isimleriyle birlikte Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerinin yazılması bir gelenek haline gelmiştir. Ancak bilinen bir iki örnek istisna tutulacak olursa camilerde Ashâb-ı Kefh'in isimlerinin yer alması pek sık rastlanan bir durum değildir.⁵ İlginç bir şekilde Muğla'nın Menteşe ilçesinde Çatakbağyaka Köyü ve Keyfuturağı camilerinin duvarlarında yukarıda sayılan isimlerin yanında Ashâb-ı Kefh'in ve sadık köpeklerinin isimleri de bulunmaktadır. Ayrıca bir zamanlar Mevlevi dergâhı olan Şahidi Camii'nin iç mekânında yer alan ahşap direklerin de onları temsil ettiği rivayet edilir (Açıkgöz, 07.07.2015).

⁵ Bilindiği kadarıyla Giresun ili, Çamoluk ilçesi Sarpkaya Köyü'nde 1819 tarihinde Bektaş Bey tarafından yaptırılan ve kendi adıyla anılan caminin minberinde Ashab-ı Kefh isimleri yazılıdır. Eyüp Nefes ve Recep Gün, isimlerin buraya caminin korunması umuduyula yazılmış olduğunu ifade ederler (Nefes, Gün, 2011: 144). Bir de 1498 tarihinde Emir Mustafa tarafından yaptırılan Kayseri Kapalı Çarşısı Bedesteni'nin güney kapısındaki mermer kitabe üzerinde Ashâb-ı Kefh isimleri mevcuttur (Koç, 2017: 292).

Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-ı Kefh Sembolleri

Muğla'nın üç camisinde Ashâb-ı Kefh kahramanlarıyla ilgili simgelerin olması, kıssanın bir zamanlar Muğla'da iyi bilindiğinin bir göstergesidir (Açıkgöz, 02.07.2013). Ancak hikâyenin bu bölgede meşhur olmasının ve söz konusu camilerde, onlara ait motiflerin bulunmasının nedenleri çok açık değildir. Elbette kıssanın Kuran'da yer almış olması ve başlarından geçen hadisenin olağanüstülüğü sebebiyle, halk nezdinde isimlere kutsallık atfedilmiş olduğu düşüncesi, akla gelen ilk ihtimaldir. Bunun yanında kıssanın Kuran'da yer alış gayesine uygun olarak, ölümün bir yok oluş olmadığı ve ibadetin yalnızca Allah'a yapılması gerektiği ile ilgili mesajların, cemaat tarafından hatırlanması amacıyla söz konusu motiflerin bu camilerde yer almış olması, bir başka ihtimal olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Nefes ve Gün'ün Giresun'daki Bektaş Bey Camii'nin minberine Ashâb-ı Kefh isimlerinin yazılış nedenleriyle ilgili olarak söyledikleri gibi burada da söz konusu isimlerin, camileri yangın ve sel gibi afetlerden koruması amacıyla yazılmış olması da güçlü bir ihtimaldir. Tüm bunların yanında özellikle geçmişte bir Mevlevi tekkesi olan Şahidi Camii'nin direklerinin onları simgeliyor olması, hikâyenin halk arasında iyi biliniyor olmasının ve söz konusu camilerde onlara ait sembollerin bulunmasının gerisinde, Muğla Mevleviliğinin etkisinin olabileceğini de akla getirmektedir. Unutulmamalıdır ki Muğla özellikle 16. yüzyıldan sonra Osmanlı'nın, başta Konya olmak üzere, Afyonkarahisar, Kütahya, Bursa, Manisa ve İstanbul illerinin yanında önemli Mevlevi şehirlerinden birisi konumuna gelmiştir (Açıkgöz, 2008: 9; Nalçakar, Ülger, 2014: 9; Önkaş, 2012: 14).

Aslında Mevleviliğin diğer bazı tekkelerinde de Ashâb-ı Kefh motiflerinin kullanılmış olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim önem bakımından Konya'dan sonra ikinci sırada yer alan ve Mevlâna'nın torunlarından Sultan Divani'nin (ö.1540) postnişinlik yaptığı Afyon Mevlevihanesi'nin ana kubbesinin ortasında Ashâb-ı Kefh isimleri yazılıdır (Tanrıkorur, 2001: 420). Yine önem bakımından üçüncü sırada yer alan ve 1491 yılında kurulan Kütahya Mevlevihanesi'nde (Dönenler Camii), sema alanını çevreleyen sekiz ahşap direk bulunmaktadır. Her bir direğin üzerinde, kubbeye birleştiği yerde Ashâb-ı Kefh'in isimleri yazılıdır (Parlak-Tanrıkorur, 2003: 2). Dolayısıyla bu direkler Ashâb-ı Kefhi temsil etmektedir. Aynı şekilde Galata Mevlevihanesinin sema alanının etrafında da sekiz direk yer almaktadır (Tanman, 1996: 321). Gelibolu ve Yenikapı asitanelerinde ise dokuzar sütun bulunmaktadır (Tanman, 2013: 465; Tanrıkorur, 1996: 8). Kütahya Mevlevihanesi'ndeki sekiz direğin Ashâb-ı Kefh'i

temsil ediyor olmasından hareketle diğer dergahlardaki sütunların da Ashâb-ı Kehf'i sembolize ettiği sonucunu çıkarabiliriz. Bunlara benzer şekilde Şahidi dergahının içindeki sekiz ahşap direk de Ahab-ı Kehf'i temsil ediyor olmalıdır.

Ashâb-ı Kehf motiflerinin söz konusu Mevlevi dergahlarında yer almış olması, kıssanın Mevlevilik açısından önemini göstermektedir. Bunun başlıca nedeni de muhtemelen kıssanın Mesnevî'de geçiyor olmasıdır. Bilindiği gibi Mevlâna Mesnevî'de, Kuran kıssalarını birer araç olarak kullanıp onlar üzerinden Kuran'ın nefis ve ruh terbiyesi ile ilgili ilke ve düsturlarını muhatapların dikkatine sunar (Şahin, 2007: 217). Ashâb-ı Kehf kıssası da bu eserde söz konusu ahlaki ve tasavvufi düsturlar bağlamında ele alınmıştır. Mesnevî'de yer alan Ashâb-ı Kehf kıssası bir bütün halinde olmaktan ziyade ayrı beyitlerde ve işlenen konuyla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Söz konusu beyitlerden bazıları aşağıdaki gibi sunulabilir:

Dünyada bugün bile nice Ashâb-ı Kehf vardır ki, belki senin yanı başında, karşındadır. Onlara yar olan dost da, şimdi mağarada onlarla sohbettedir. Fakat senin gözün ve kulağın mühürlü olduğu için bundan sana ne fayda (Mevlâna, 2001: c.I, 32).

Ashâb-ı Kehf'in köpeğine el verilince, dünyadaki bütün aslanların başları alçaldı (Mevlâna, 2001: c.I, 82).

Uykuda duygularını taşımazsın, duygular seni taşır. Bu yorgunluk bitkinlik gider, eziyetten sıkıntıdan kurtulursun. Sen uyku halini, velilerin uyanırken de taşımaları halinde bir çeşni bil. Be inatçı; veliler, Ashâb-ı Kehf'tir. Ayakta olsalar da yürüyüp gezseler de uykudadırlar. Tanrı onları, kendilerinin haberi olmadan işletir; sağa sola çevirir. O sağa çevrilme nedir? İyi iş. Ya sola çevrilme, o da beden varlığına ait işler (Mevlâna, 2001: c.I, 255).

Kötü dosta ünsiyet, belaya bulaşmaktır. Mademki o geldi, bana uyumak düşer. Uyuyayım da Ashâb-ı Kehf'ten olayım. O sıkıntıda, o minnette mahpus kalmak, Dekyanus'tan iyi, dedi. Ashâb-ı Kehf'in uyanıklığı, Dekyanus'a kulluk etmektir. Fakat uykuları şereflerini, haysiyetlerini korumuş oldu. Bilgiyle uyumak uyanıklıktır. Vay bilgisizle oturan uyanık kişiye (Mevlâna, 2001: c.II, 3).

Ashâb-ı Kehf'in köpeğine onlardan öyle bir huy sirayet etti ki sonunda Allah'ı aramaya koyuldu. Kalpte her an bir çeşit şey baş gösterir. İnsan bazen şeytanlaşır, bazen melekleşir, bazen tuzak kesilir, bazen yırtıcı hayvan! Aslanların bildiği o acayip ormandan, gönüller tuzacağına gizli bir yolu bulunan o meşelikten, içten içe

Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-ı Kehf Sembolleri

hırsızlık et, can mercanını çal! Ey köpekten aşağı, ariflerin gönüllerinden o mercanı elde et (Mevlâna, 2001: c.II, 109).

O gizlice niyazın, o önü sonu anman yok mu? İşte saf, halis ve hüznü dua odur. Ey Allah'ım ey feryadıma erişen, ey yardımcım, demendir. Allah yolunda köpeğin sesi bile Allah cezbesiyledir. Çünkü Allah'a her yönelen, bir yol kesicinin esiridir. Ashâb-ı Kehf'in köpeği gibi, pis şeyden kurtulunca padişahlar sofrasının başına oturdu. Mağaranın önünde kıyamete kadar dağarcıksız, heybesiz arifcesine rahmet lokmasını, rahmet suyunu yiyip içmekte (Mevlâna, 2001: c.III, 17).

Nice köpek postuna bürünmüş adsız sansız kişiler var ki perde ardında şarapsız kalmazlar. Oğul, bu şarap için can ver. Savaşız, sabırsız yenme, yani zafer olur mu hiç? Bunun için sabır güç bir şey değildir. Sabret, sabır, güçlüklerin, sıkıntılarının anahtarıdır. Bu pusudan sabır ve ihtiyat etmeksizin kimse kurtulmadı. Sabır da ihtiyatın eli ayağıdır. İhtiyatta bulun, bu zehirli otu yeme. İhtiyata riayet, peygamberlerin kuvvetinden, nurundandır (Mevlâna, 2001: c.III, 18).

Şükretmiyorsun, nail olduğun nimetleri unutmuşsun. Bu unutuş, o bal yediğin zamanları hatırına bile getirmiyor. O kapıda dön, dolaş Ashâb-ı Kehf'in köpeğiyle kapı yoldaşıysan köpekten aşağı olma (Mevlâna, 2001: c.III, 25).

Köpekler bile, gönlünü ilk eve bağla diye köpeklere nasihat ederler. Kemik yediğin ilk kapıya sıkı bağlan, hak gözetmeyi terk etme derler. Edeplensin de oraya gitsin, kurtuluşu o ilk kapıda bulsun diye onu ısırlar. A azgın köpek, velinimetine isyan etme. Halka gibi o kapıya bağlan. O kapıda bekçilik et, o kapıda çevik davran, o kapıda sıçra (Mevlâna, 2001: c.III, 25).

Vefasızlığını apaçık gösterme, beyhude yere vefasızlığı faş etme. Köpeklerin adeti vefakarlıktır. Yürü be, bari köpeklerin adını kötüye çıkarma derler. Ulu Allah bile vefakarlıkla öğündü de "Bizden gayrı ahbine kim vefa eder ki?" dedi. Hakları reddettikten, saymadıktan sonra isteğin kadar vefakar ol. Bil ki bu vefa, vefasızlığın ta kendisidir. Çünkü hiç kimse Allah hakkından daha ziyade hak sahibi değildir ki (Mevlâna, 2001: c.III, 26).

Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin huyu iyiydi, fakat sureti, köpek suretindeydi. Fakat bu sureti, ona bir noksan verdi mi? (Mevlâna, 2001: c.V, 213).

Kurt, ayı ve aslan bile aşk nedir biliyor. Artık aşktan kör olan kişi köpekten de aşağıdır. Köpekte aşk damarı olmasaydı Ashâb-ı

Kehf'in köpeği, kalp erbabını arar mıydı hiç? (Mevlâna, 2001: c.V, 165).

Şöhret olmamıştır ama alemde onun cinsinden çok köpekler vardır. Sense kendi cinsinden olandan bile bir koku almadın. Artık kurtla koyundan aşk kokusunu nereden alacaksın? Aşk olmasaydı, varlık nereden olurdu? Ekmek nasıl olur da gelir senin vücuduna katılırdı? Ekmek varlığa katıldı neden? Aştan, istekten. Yoksa ekmeğin can olmasına yol var mı? Aşk, ölü olan ekmeği can haline getirmede, fani olan canı ebedileştirmede (Mevlâna, 2001: c.V, 165).

Mevlâna eserinde Kuran'da sıklıkla geçen kıssaları yorumlayarak, muhatabın anlatılan olaylardan ibret almasını, bazen de kendisini kıssanın öznesi yerine koyarak bir nefis muhasebesi yapmasını ve bu vesileyle de istikametini düzgün tutarak yaşamasını istemiştir (Şahin, 2007: 222). Ashâb-ı Kehf kıssası da Mesnevî'de, Allah'a teslimiyet, Allah yolunda sebat, ahde vefa, dünyevi ihtiras ve arzulardan uzaklaşma, ölümden sonraki hayatın hatırlanması ve nefis terbiyesi ile ilgili konular ekseninde ele alınmaktadır. Dolayısıyla Ashâb-ı Kehf'in uykusu, söz edilen hasletler bağlamında övülmekte, veliler Ashâb-ı Kehf'e benzetilmekte hatta sadakati nedeniyle köpekleri sıradan köpek sınıfından kurtulup veliler sınıfına dahil olmaktadır. Bu bakımdan Mevlâna'nın bu yorumlarına istinaden, söz konusu Mevlevi dergahlarında Ashâb-ı Kehf sembolleri kullanılmış olmalıdır. Aynı şekilde bir dönem önemli Mevlevi şehirleri arasında yer alan Muğla'da tarihsel olarak önce Şahidi dergahında sonra da Çatakbağyaka ve Keyfoturağı camilerinin duvarlarında Ashâb-ı Kehf sembolleri kullanılmış, cemaatin onların hikayesinden dersler çıkararak yaşamına yön vermesi arzulanmış olmalıdır.

5.1. Şahidi Cami

Şahidi Cami, Muğla'nın Menteşe ilçesi Camikebir Mahallesi'nde, Asar Dağı'nın güney yamacında şehre hakim bir noktada bulunmaktadır. Cami geleneksel mimari tarzı ile Osmanlı dönemine ait bir yapıdır. Ancak içindeki ahşap korkuluklarla ayrılmış yuvarlak bölüm ile diğerlerinden ayrılır. Caminin içinin bu şekilde olması, onun geçmişte mevlevihane olmasından kaynaklanmaktadır. Önceden dergahın yerinde Şeyh Seyyid Kemaleddin tarafından 1390 yılında yaptırılan bir mescit bulunuyordu. Ancak mescit, Hüdayi Salih'in (ö. 1480) Fatih Sultan Mehmet'ten talebi neticesinde, muhtemelen 1450'li yıllarda Mevlevi dergahına dönüştürülmüştür (Açıkgöz, 2008: 9; Çıpan, 2014: 14).

Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-ı Keff Sembolleri

Şahidi Cami ismini, bu mevlevihanenin şeyhi olan İbrahim Şahidi'den almıştır. İbrahim Şahidi, 1470 yılında Muğla'da doğmuş 1550 yılında vefat etmiştir. Mevleviliğe Denizli (Lazkiye) şeyhi Fani Dede'nin (ö. 1519) etkisiyle intisap eden İbrahim Şahidi, Mevlâna'nın torunlarından Sultan Divanı'nın (ö.1540) de talebesi olmuştur (Açıkgöz, 2006: 85; 2008: 17; Çıpan, 2010: 273; 2014: 19; İmamoğlu, 2005: 14). İbrahim Şahidi'nin Divan, Tuhfe-i Şahidi, Gülşen-i Tevhid ve Gülşen-i Esrar başta olmak üzere toplam on üç eseri vardır (Açıkgöz, 2006: 88; 2008: 18; Çıpan, 1985: XVII-XXIII; 2010: 273; 2014: 51; İmamoğlu, 2005: 26; Nalçakar, Ülger, 2014: 10). Muğla Mevleviliğinin şeyhleri arasında, İbrahim Şahidi'nin oğlu Şuhudi (ö.1591), Seyyid Kasım (1562'de şeyh olmuştur), Mehmet Raif (1648'de şeyh olmuştur) ve Cemalettin Erol (1904-1923 yıllarında şeyhlik yapmıştır) sayılabilir (Önkaş, 2012: 20).

İbrahim Şahidi'nin ve babası Hüdayi Salih'in kabirleri, caminin haziresindeki türbede yer almaktadır. Ancak bazı rivayetlere göre Şahidi, Afyonda vefat etmiştir. Nitekim Afyon Mevlevihane'sinin içinde de ona ait bir kabir mevcuttur (Çıpan, 2014, 31; İmamoğlu, 2005, 17). Ayrıca caminin bahçesinde, mescidi ilk yaptıran Şeyh Seyyid Kemalettin'in ve diğer bazı mevlevi büyüklerinin mezarları da bulunmaktadır (Açıkgöz, 2008: 49; Çıpan, 1985: XVII; 1996: 233; Önkaş, 2012: 14-19; Şahidi Cami, Ty).

Caminin iç bölümünün, 11x12 m. ölçüleriyle kareye yakın bir planı vardır. Ortasında yarım kemerli sekiz ahşap sütun ve onların arasında dervişlerin bir zamanlar sema yaptıkları, korkulukla çevrili daire şeklinde bir sema alanı mevcuttur (Önkaş, 2012: 22). Ashâb-ı Keff sembollerinin yer aldığı diğer Mevlevi dergahlarında olduğu gibi, caminin içindeki sekiz ahşap direğin Ashâb-ı Keff'i temsil ettiğini söyleyebiliriz. Bu direklerden yedisinin başında bulunan yarım kemerler içe, minbere yakın olanında ise dışa bakmaktadır. Açıkgöz'ün de işaret ettiği üzere içe bakanlar, Ashâb-ı Keff'in yedi üyesini, dışa bakan da sadık köpekleri Kıtırmir'i temsil etmektedir (Açıkgöz, 02.07.2013; 07.07.2015). Her ne kadar doğrudan Ashâb-ı Keff'le ilgili olup olmadığı bilinmese de 1493'te Mentеше beylerinden Esseyyid Şücaeddin tarafından yaptırılan Kurşunlu Camii'nin kubbesinde sekiz adet ahşap sütun çizimi vardır. Sütunlar kubbe kasnağının ana duvarla bittiği yerden başlamakta ve kubbenin ortasında yer alan sekiz yapraklı yonca biçimindeki desene kadar uzamaktadır.

Resim 1: Şahidi Camii'nin içindeki sema alanı ve Ashâb-ı Kehf'i simgeleyen ahşap direkler.

Resim 2: Yedi direğin üzerindeki kemerler iç kısma bakarken minberin önündeki kemer dış tarafa bakmaktadır.

5.2. Çatakbağyaka Cami

Ashâb-ı Kehf sembollerinin bulunduğu ikinci camimiz Çatakbağyaka Camii'dir. Cami, Merkeze bağlı Çatakbağyaka Köyü'nde, 1754 yılında Yerkesikli Ömer Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yaklaşık 250 yıllık bir mazisi bulunan cami, Muğla'nın diğer ibadethaneleri gibi dönemin klasik Osmanlı mimari tarzına sahip bir eserdir. Cami, 1954 yılında onarım görmüştür ancak 1980'lerden itibaren hemen yan tarafına yeni caminin yapılması nedeniyle 2015 yılına kadar atıl bir vaziyette kalmıştır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını

Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-I Kefh Sembolleri

Koruma Kurulu'nca koruma altına alınan cami, 2015 yılında aslına uygun olarak restore edilmiş ve tekrar ibadete açılmıştır (Muğla'da devlet vatandaşı elele, 25.07.2005)

Şahidi Cami, bir dergah olarak kurulmuş ve sonradan camiye dönüştürülmüş iken Çatakbağyaka Camii kuruluşundan itibaren cami görevini ifa etmiştir. Bir dergah olmamasına rağmen Şahidi Camii gibi onda da Ashâb-ı Kefh sembolleri bulunmaktadır. Kıssa kahramanlarını Şahidi Camii'nin içindeki direkler temsil etmekteydi. Burada ise onların isimleri caminin dış duvarına yazılmıştır. Caminin içinde, diğer camilerde olduğu gibi Allah (c.c.), Hz. Muhammed, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin isimleri yazılıdır. Bunların yanında Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Bilal-i Habeşî'nin adları da yazılıdır. Ashâb-ı Kefh'in isimleri ise binanın giriş kapısının yaklaşık 1,5 m. üst kısmında bulunmaktadır. İsimler 60 cm. çapındaki dairesel alanların içine sığdırılmış ve etrafları tezhip ile süslenmiştir. Ayrıca okunuşunu kolaylaştırmak için hareke ilave edilmiştir. Bunlardan Yemliha, Mekselina, Mislina ve Mernuş isimleri kapının sağ tarafında, Debernuş, Şazenuş, Kefşetetauş ve Kitmîr isimleri de sol tarafında yer almaktadır.

Resim 3: Çatakbağyaka Köyü Camii'nin dış duvarında yer alan Ashâb-ı Kefh isimleri.

5.3. Keyfoturağı Cami

Ashâb-ı Kefh izlerinin yer aldığı bir diğer camimiz Keyfoturağı Camii'dir. Açıkgoz, caminin asıl adının duvarlarında yer alan Ashâb-ı Kefh isimlerinden dolayı Keyfoturağı Camii olduğunu fakat zamanla ses değişikliğine uğrayarak Keyfoturağı şekline dönüştüğünü söyler (Açıkgoz, 02.07.2013). Cami, şehrin güneyindeki ovada bulunan ve şehir sakinlerinin yaz aylarını geçirdiği Karabağlar

Yaylasında inşa edilen mescitlerden birisidir. Cami 1870 yılında, klasik Osmanlı mimarisine uygun tarzda inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı ve kiremit çatılıdır. Kitabesinde, caminin Kadızadelerden Süleyman Efendi tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır.

Ashâb-ı Kehf'in isimleri Çatakbağyaka Camii'nin dış duvarına yazılmış olduğu halde Keyfoturağı Camii'nin içinde yer almaktadır. Caminin mihrap duvarında, diğer camilerde olduğu gibi Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali isimleri bulunmaktadır. Ashâb-ı Kehf'in isimleri ise mihrabın solundaki duvarda Hasan ve Hüseyin isimlerinden sonra başlamakta, arka ve sağ duvar boyunca devam etmektedir. Yemliha, Mekselina ve Meselina -Çatakbağyaka Camii'nde Mislina şeklinde yazılmıştır- sol duvarda, Debernuş, Şazenuş ve Kefeştetayuş arkada kadınlar için ayrılan kısmın duvarında yer almaktadır. Bu bölümde Debernuş isminin sağ tarafında muhtemelen bir zamanlar Mernuş isminin yer aldığı boş bir alan mevcuttur. Söz konusu isim zamanla silinmiş olmalıdır. Ashâb-ı Kehf'in köpeği Kıtmir ise giriş kapısının sağında kalan duvara yazılmıştır. Çatakbağyaka Camii'nde, Mekselina ve Mislina isimlerinin her ikisinde "s" harfi, Arap harflerinden "peltek se" (ث) ile yazılı olduğu halde burada "sin" (س) harfi ile yazılmıştır. Kütahya Mevlevihanesinde ise Mekselina "sin" (س) harfi ile Mislina da "peltek se" (ث) ile yazılmıştır.

Keyfoturağı Camii'nde Mekselina ve Meselina isimleri yaklaşık 100x105cm ebadındaki kareye yakın alanların içine yerleştirilmiş dikdörtgen süslemelerin üzerine yazılmıştır. Yemliha, Debernuş, Şazenuş, Kefeştetayuş ve Kıtmir isimlerinden her biri de yaklaşık 140x105 cm. ebadındaki dikdörtgen zeminde yer alan dairevi alanın içine hüsn-i hat ile nakşedilmiş etrafları da süslenmiştir. Ancak süslemelerin bazı bölümleri zamanla silinmiştir. Ayrıca Ashâb-ı Kehf isimlerinden başka, caminin arka duvarının sağ ve sol köşelerinde birer gemi resmi de mevcuttur. Gemi motiflerinin 1493 tarihinde yapılan Kurşunlu Camii'nin kubbesinde ve 1565 tarihinde inşa edilen Şeyh Camii'nin sağ duvarının ahşap tavanla birleştiği yerde kullanılmış olduğunu da belirtmek gerekir. Ashâb-ı Kehf motiflerinin olduğu camilerde gemi resimlerinin olması, Ashâb-ı Kehf'in denizciler için önemini, özellikle de onların isimlerinin yazılarak kaza ve belalardan koruması için denizciler tarafından gemilerde taşındığı bilgisini hatırlatmaktadır.

Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-I Kef Sembolleri

Resim 4: Keyfoturağı Camii'nin sol duvarında Ashâb-ı Kef'in isimlerinden "Yemliha, Mekselina ve Meselina" yazılıdır.

Resim 5: Keyfoturağı Camii'nin arka duvarında "Debernuş, Şazenuş ve Kefestetayuş" isimleri yazılıdır. Başta bulunan boş olan alanda bir zamanlar "Mernuş" ismi yazılı olmalıdır.

Resim 6: Keyfoturağı Camii'nin sağ duvarında Ashâb-ı Kehf'in köpeği "Kitmir" in ismi yazılıdır.

Resim 7: Keyfoturağı Camii'nin arka duvarının iki köşesinde gemi çizimleri vardır.

Sonuç

Ashâb-ı Kehf kıssası, Hristiyan dünyada ortaya çıkmış bir hikayedir. Ancak Hristiyanlık kadar İslamiyette de iyi bilinmektedir. Özellikle İslam'ın kutsal kitabı Kuran'daki bir sure ismini kıssadan almış ve on beş ayeti konuya ayrılmıştır. Hikaye tefsir, hadis ve tarih kitaplarının yanında edebiyat, halk kültürü ve tasavvufa dair eserlere de konu olmuştur. Bu bakımdan Ashâb-ı Kehf kıssasının kültürümüzde önemli bir yeri vardır. Kıssa, tefsir ve tarih kitaplarının

Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-I Kefh Sembolleri

yanında mesnevi ve şiir tarzı eserlere konu olmuş, kıssa kahramanlarının isimleri, tezhip ve hüsn-i hat tarzı eserlerde yer almıştır. Örneğin önemli bir mutasavvıf olan Mevlâna, Mesnevî'sinde Allah inancı, dünyevi hırs ve arzulardan uzaklaşma gibi ahlaki ve tasavvufi konuları işlerken yer yer Ashâb-ı Kefh kıssasından yararlanmıştı. Bunun yanında onların isimleri, halk arasında musibetlerden korunmak için tılsım olarak yazılmış ve bol kazanç elde etmek için duvarlara asılmıştır. Nitekim halk arasında pek bilinen Karınca Duası, kolye ve muska gibi enstrümanlarda kıssa kahramanlarının isimleri sıkça kullanılmıştır. Camilerde Allah, Muhammed isimleriyle birlikte dört halifenin ve Ehl-i Beyt üyelerinden Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerinin yazılması bir gelenektir. Ancak Muğla'daki Şahidi, Çatakbağyaka ve Keyfoturağı camilerinde bu isimlerin yanında Ashâb-ı Kefh isimlerinin yer almış olması ya da onları çağrıştıran işaretlerin bulunması alışıl gelmiş bir durum değildir. Onların isimlerinin bu camilerde yer almasının nedenleri arasında ilk olarak kıssanın Kuran'da geçmesi sebebiyle kahramanlarının isimlerine kutsallık atfedilmiş olması akla gelmektedir. İkinci olarak Kuran'da hikayenin ele alınış gayesi doğrultusunda cemaatin onların öyküsünden dersler çıkarması amaçlanmış olmalıdır. Ayrıca halk kültüründe Ashâb-ı Kefh'le ilgili geliştirilen inançlar çerçevesinde bu camilerin yangın ve sel gibi afetlerden korunması umuduyla isimler buralara yazılmış olmalıdır. Bunun yanında geçmişte Muğla'da güçlü bir Mevlevi geleneğinin bulunması ve bir zamanlar mevlevi dergahı olan Şahidi Camii'ndeki direklerin Ashâb-ı Kefh'i simgeliyor olması, diğer iki camide yer alan isimlerin de bu Mevlevi geleneğinin etkisiyle yazılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Dolayısıyla bu isimler, kıssanın Kuran'da ve Mesnevî'de ele alınış gayesine uygun olarak, Allah'a imanının önemini, O'nun rızası için yaşama gayesini, ölümü ve yeniden dirilişi hatırlatması amacıyla yazılmış olmalıdır.

Kaynakça

- Açıkgöz, N. (2006), "Muğla'da Mevlevilik Ve Şahidi", Mevlâna Mesnevi Ve Mevlevihaneler Sempozyumu, Manisa, Ss. 85-90.
- Açıkgöz, N. (2008), Şahidi Ve Muğla'da Mevlevilik, Muğla.
- Akpınar, A. (2010) "Tefsirlerde Ashab-I Kefh", Türk İslam Kültür Ve Medeniyetinde Tarsus, Ankara, Ss. 118-140.
- Baş, M. (2013), "Dinlerde Ve Geleneksel Türk İnanışında Dağ Kültü", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13 (1), Adana, Ss. 165-179.

- Çelik, H. (2017), "Ashab-I Kehf Kıssası Ve İçerdiği Mesajlar", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, Sayı: 1, Ss. 189-217.
- Çıpan, M. (1985), *Muğlalı İbrahim Şahidi, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri, Divan Ve Gülşen-İ Vahdet*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Çıpan, M. (1996), "Konya Mevlana Müzesi Hazine-İ Evrak Arşivindeki Belgelere Göre Muğla Mevlevihanesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı, 2, Konya, Ss. 233-250.
- Çıpan, M. (2010), "Şahidi İbrahim", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, Ss. 273-274.
- Çıpan, M. (2014), *Muğlalı Şahidi Dede*, Konya.
- Ersöz, İ. (1991), "Ashab-I Kehf", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Ss. 465-467.
- Eyicil, A. (2005), "Afşin Ashab-I Kehf", *S.Ü.S.B.E.D. Konya*, Sayı:14, Ss. 269-287.
- Guidi, I. (1920), "Seven Sleepers", James Hastings (Ed), *Encyclopedia Of Religion And Ethics*, C. XI, Ss. 427-430.
- Harman, Ö. F. (2000), "İbrahim", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Ss. 266-272.
- İmamoğlu, A. H. (2005), *Muğlalı Şahidi İbrahim Dede Tuhfe-İ Şahidi*, Muğla.
- Koç, K. (2017), *Afşin Ashabü'l-Kehf'in Tarihsel Süreci (Ana Kaynaklar Ve Arşiv Belgelerine Göre)*, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Nevşehir.
- Koncu, H. (2013), "Bir Ashab-I Kehf Kıssası: Haza Kıssa-İ Ashabü'l-Kehf", *Divan Edebiyatı Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, Ss. 275-318.
- Mevlana, M. (2001) *Çev. Veled İzbudak*, Meb. Yayınları, İstanbul.
- Nalçakar A. ve Ülger A. Ö. (2014), "Muğla'da Bir Çınar "İbrahimşahidi Dede Hayatı Ve Eserleri", 1. Uluslararası Mevlevîlik Ve Şâhidî Sempozyumu, 17 Aralık, Muğla.
- Nefes E. ve Gün R. (2011), "Giresun Çamoluk İlçesi Sarpkaya Köyü'ndeki Ahşap Sütunlu Bektaş Bey Camii", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 36, Ankara, Ss. 137-154.
- Nizam, E. A. (2013), "Divan Şiirinde Bir Telmih Unsuru Olarak Ashâb-I Kehf", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Volume 8/13, Ankara, Ss. 483-499.
- Önkaş, N. A. (2012), *Muğlalı İbrahim Şahidi*, Muğla.

Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-I Kefh Sembolleri

- Parlak S. ve Tanrıkorur B., (2003), "Kütahya Mevlevihanesi", Tdv İslâm Ansiklopedisi, C. 27, Ss. 1-3.
- Rifat, H. (2004) Lugat-I Tarihiye Ve Coğrafiye, C. I, Ankara.
- Schmidt, C. (2008), Sleeping Toward Christianity: The Form And Function Of The Seven Sleepers Legend İn Medieval British Oral Tradition, (A Thesis Presented To The Faculty Of The Graduate School At The University Of Missouri-Columbia), Columbia.
- Sümer, F. (1989), Eshabü'l-Kehf (Yedi Uyurlar), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Şahin, H. (2007), "Mesnevîde Ashab-I Kefh Kıssası Ve Tefsiri", H.Ü.İ.F.D. Temmuz-Aralık Sayı:18, Şanlıurfa, Ss. 215-223.
- Şentürk, M., (2013), "Kuran'da Pasif Direniş Öyküsü: Ashab-I Kefh", G.Ü.İ.F.D. Gümüşhane, C. 2, Sayı:3, Ss. 224-237.
- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerir, (2007) ,Tarih-İ Taberi, C. 2, Mehmet Faruk Gürtunca (Çev.), İstanbul.
- Tanman, M. B. (1996), "Galata Mevlevihanesi", Tdv İslâm Ansiklopedisi, C. 13, Ss. 317-321.
- Tanman, M. B. (1996), "Yenikapı Mevlevihanesi", Tdv İslâm Ansiklopedisi, C. 43, Ss. 463-468.
- Tanrıkorur, B. (1996), "Gelibolu Mevlevihanesi", Tdv İslâm Ansiklopedisi, C. 14, Ss. 6-8.
- Tanrıkorur, B. (2001), "Karahisar Mevlevihanesi", Tdv İslâm Ansiklopedisi, C. 24, Ss. 418-421.
- Tanyu, H. (1973), Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara.
- Yazır, E. M. H. (1982), Hak Dini Kuran Dili, (Eser Neşriyat Dağıtım), C. 5.
- Yağcıoğlu, S. A. (2015), Ashab-I Kefh Hikayesi, İstanbul.
- Yılmaz, N. (2006), "Klasik Türk Şiirinde Ashab-I Kefh: İslami'nin Mesnevisi Örneği", Ç.Ü.İ.F.D. Adana, Ss. 35-64.

E-Kaynak

- Açıkgöz, N. (07.07.2015), "Ashab-I Kefh Ve Mugla", [Http://Www.Hamlegazetesi.Com.Tr/Ashab-I-Kehf-Ve-Mugla/](http://www.hamlegazetesi.com.tr/Ashab-I-Kehf-Ve-Mugla/), (Erişim Tarihi: 03.11.2018).
- Açıkgöz, N. (02.07.2013), "Keyfoturağı Mı Kefoturağı Mı", [Http://Www.Hamlegazetesi.Com.Tr/Keyf-Oturagi-Mi-Kehf-Oturagi-Mi/](http://www.hamlegazetesi.com.tr/Keyf-Oturagi-Mi-Kehf-Oturagi-Mi/), (Erişim Tarihi: 03.11.2018).
- [Https://Kuran-İkerim.Org/Meal/Diyanet/Kehf-Suresi](https://kuran-ikerim.org/Meal/Diyanet/Kehf-Suresi), (Erişim Tarihi: 03.11.2018).

“Muğla'da Devlet Vatandaş Elele”, (25.07.2005),
[Http://Www.Internethaber.Com/Muglada-Devlet-Vatandas-
Elele-1136142h.Htm](http://www.internethaber.com/muglada-devlet-vatandas-elele-1136142h.htm). (Erişim Tarihi: 03.11.2018).
“Şahidi Cami”, [Http://Www.Mentesese.Gov.Tr/Sahidi-Cami](http://www.mentese.gov.tr/sahidi-cami). (Erişim
Tarihi: 03.11.2018).

MACARLARIN GÖZÜYLE MİLLİ MÜCADELE ve TÜRK İMAJI

Müjdat KARAGÜLMEZ¹

Öz

Türkler ve Macarlar arasındaki temaslar, tarihin çok eski dönemlerinde başlamıştır. Bu iki millet, Osmanlı'nın Balkanlar'da ve Avrupa'da ilerlediği dönemde düşman olsalar da, XIX. yüzyıldan itibaren iki millet arasında kardeşlik duygularının geliştiği görülmüştür. I. Dünya Savaşı'nda iyi bir seviyeye çıkan Türk-Macar ilişkileri, Anadolu'da verilen Milli Mücadele döneminde de dostane şekilde devam etmiştir. Türklerin, Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu'da verdikleri Milli Mücadele, kardeş Macar halkı tarafından yakından takip edilmiştir. Trianon Antlaşması ile topraklarının 3/2'sini kaybeden Macarlar, Türklerin bu var oluş mücadelesini emperyalist güçlere karşı savaştıkları milletlere örnek olarak göstermişler ve Milli Mücadele'ye büyük bir sempati ile yaklaşmışlardır. Basın yayın yoluyla Milli Mücadele'ye destek olan Macarlar, Avrupa'da Türklerin davasının haklılığını ortaya koyan bir ses olmuşlardır. Mustafa Kemal'den eşsiz bir devlet adamı ve komutan olarak bahseden Macar kaynakları, bağımsızlığını geri kazanmak için her şeyini ortaya koyan Türk halkının azmini Avrupa'da kanıtlaması bakımından da önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türklerin büyük bir özveri göstererek Milli Mücadele'yi nasıl başarıya ulaştırdıkları Macarların gözüyle aktarılacaktır. Burada özellikle, Macar Turancılarının Türklerin haklı davası olarak gördükleri Milli Mücadele'ye verdikleri destekten, Milli Mücadele'nin Macar basınındaki yankılarından ve konunun Macar Elçilik raporlarında nasıl işlendiğinden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Macarlar, Macar Turancıları, Macar Basını.

NATIONAL STRUGGLE FROM THE EYES OF THE HUNGARIANS
AND TURKISH IMAGE

Abstract

The contacts between the Turks and the Hungarians began in ancient times. Although these two nations were enemies in the period when the Ottomans advanced in the Balkans and in Europe, from the 19th century onwards, the feelings of brotherhood developed between

the two nations. Turkish-Hungarian relations, which reached a good level in the First World War, continued in a friendly way during the National Struggle in Anatolia as well. The National Struggle that Turks gave in Anatolia under the leadership of Mustafa Kemal, was closely followed by the Hungarian people. The Hungarians who lost 3/2 of their territory through the Trianon Agreement have shown the Turks struggle against this existence as an example of the nations fighting against the imperialist powers and have approached the National Struggle with great sympathy. The Hungarians who supported the National Struggle through the press, were a voice in Europe that revealed the right of the Turks. Hungarian sources, referring to Mustafa Kemal as a unique statesman and commander, are important in terms of proving the determination of the Turkish people in Europe, who put forth everything to regain their independence.

In this paper, it will be conveyed from the eyes of the Hungarians how Turks succeeded in achieving the National Struggle by showing great devotion. Here especially, it will be mentioned the support of the Hungarian Turanians to the National Struggle, which they see as the rightful cause of the Turks, the repercussion of the National Struggle in the Hungarian press and how the issue is handled in the Hungarian Embassy reports.

Keywords: *National Struggle, Hungarians, Turks, Hungarian Turanians, Turan Journal, Hungarian Press.*

Giriş

Türkiye ile Macaristan arasındaki ilişkiler tarihin çok eski dönemlerine kadar gitmektedir. Macarlar, 896 yılında Karpat Havzası'na yerleşip bu toprakları yurt edinmelerine kadar çeşitli Türk kavimleri ile iç içe yaşamıştır. Bu iç içe yaşam nedeniyle Macarlar Türklük özellikleri kazanmış¹ ve Türkler gibi yaşayan bir kavim haline gelmiştir.² Türk-Macar temasları, Mohaç Meydan Muharebesi (1526) sonrasında Osmanlı Devleti'nin Macaristan topraklarına hâkim olduğu dönemde de hız kesmeden devam etmiştir. Bu dönemde Türkler, Macarların dillerine ve kültürel

¹ Melek Çolak, "Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, C.1, S.2, (Güz 2000), s.61-62.

² Şerif Baştav, "Tarihte Türk-Macar Münasebetleri ve Macar-Türk Akrabalığı", *Tarih ve Toplum*, S.215, Kasım 2001, s.60-61.

değerlerine dokunmamış ve saygı göstermişlerdir.³ Osmanlı Devleti'nin Macar topraklarına hâkim olduğu bu dönemde Macarlar ve Türkler arasındaki ilişkiler sonucunda bahçecilik, deri işlemeciliği, süsleme sanatları, bakırcılık, çömlekçilik ve müzik ile edebiyat alanlarında etkileşim meydana gelmiş ve pek çok Türk kültürel ögesi Macarlar arasında kendini kabul ettirmiştir.⁴ Osmanlı Devleti'nden sonra Macar topraklarının büyük çoğunluğu Avusturya İmparatorluğu'nun denetimine girmiştir. Bu dönem Türk-Macar ilişkileri için yeni bir dönem olmuştur.⁵ Macar milliyetçileri, Avusturya İmparatorluğu'na karşı Imre Thököly⁶, II. Ferenc Rákóczi⁷ ve Lajos Kossuth⁸ önderliğinde tarihte 3 kez özgürlük mücadelesi verseler de bu mücadeleler başarıya ulaşmamıştır. Vermiş oldukları mücadelede başarısız olan Macar özgürlük savaşçılarının yardımına Osmanlı Devleti koşmuş ve Macar savaşçılara kucak açmıştır.⁹ Osmanlı Devleti'nin gösterdiği bu misafirperverlik Macar halkının kalbinde derin bir iz bırakmıştır. Macar mültecileri İznik, Tekirdağ ve Kütahya gibi yerlerde Türklerin derin ehemmiyeti altında yaşamış ve

³ Yücel Namal, *Türk-Macar İlişkileri*, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009, s.32; İki millet arasındaki kültürel etkileşim dile de yansımıştır. Macaristan'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde Türk kültürünün Macar dilindeki etkisi için bkz. Zsuzsa Kakuk, "Türk Kültür Etkisinin Macar Dilindeki Yansımaları", *IX. Türk Tarih Kongresi*, TTK, C. III, (21-25 Eylül 1981), Ankara 1989, s.1223-1225.

⁴ Mária Nyíri, "Türklüğün Bir Kolu Olarak Macarlar veya Türk-Macar Kardeşliği-Akrabalığı ve Tarihsel İlişkiler Üzerine", *Çeşitli Türk Toplumları Arasındaki Dil ve Kültür Bağı Sempozyumu*, (5-6 Ekim 1990), Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa, s.9.

⁵ Gábor Fodor, "Macar Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye (1850-1940)", *Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi*, Y.2014-1, S.25, s.79.

⁶ Imre Töhökly için bkz. Nesrin Gürkan, "Tarihte Macar Misafirlerimiz", 2023, S.59, Haziran 2006, s.52-57.

⁷ II. Ferenc Rákóczi için bkz. *Türk-Macar Münasebetleri Işığı Altında II. Ferenc Rákóczi ve Macar Mülteciler Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1976; Mikes Kelemen, *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prens Rákóczi ve Kelemen Mikes'in Türkiye Mektupları*, Çev. Edit Tasnadi, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1999.

⁸ Lajos Kossuth için bkz. Edit Tasnadi, "18.-19. Yüzyılda Osmanlı'da Macar Mülteciler", *Tarih ve Toplum*, C.36, S.215, (Kasım 2001), s.327-332; Ebubekir Sofuoğlu, "Abdülmecit ve Macar Mülteciler", *Tarih ve Toplum*, S.215, (Kasım 2001), s.279-302.

⁹ Türkiye'de kendilerine sığınma hakkı verilen Macar mültecilerin hayat hikâyeleri için bkz. Róbert Hermann-András Joó-Kálman Mészáros-István Seres, *Török menedékjogot kapott magyar emigránsok rövid életrajzi összefoglalója (Türkiye'de Kendilerine Sığınma Hakkın Tanınan Macar Mültecilerinin Hayatlarından Özetler)*, Türk-Macar Dostluk Derneği, 2010.

içlerinden bazıları Türk topraklarında yaşamlarını yitirmiştir. Bu nedenle Rodosto (Tekirdağ) ve Kütahya her zaman Macar ziyaretçiler için “*Mekke*” olarak anılmıştır.¹⁰

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın başlarında Türk-Macar ilişkileri daha da gelişmiştir. Asya kökenli bir kavim olarak Avrupalılar tarafından dışlanan Macarlar, kendi öz benliklerini ortaya çıkarmak için dil ve tarih araştırmalarına önem vermişlerdir. Bu araştırmalar neticesinde Macaristan’da Türkoloji ve Turancılık ortaya çıkmıştır. Türkoloji ve Turancılığın ortaya çıkardığı bulgular, Türkleri ve Macarları birbirine daha da yakınlaştırmıştır.¹¹ Bunun yanında, XX. yüzyılın başlarında iki milletin yolu bir kez daha ortak çıkarları nedeniyle kesişmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu¹² I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ile aynı safta yer almış; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı arasında 2 Ağustos 1914 tarihinde bir ittifak antlaşması imzalamıştır.¹³ I. Dünya Savaşı’nda ortak düşmanlara karşı aynı safta yer almaları, siyasi, iktisadi ve kültürel alanda Türkleri ve Macarları yakınlaştırmış ve dolayısıyla da Türk-Macar dostluğunu güçlendirmiştir.¹⁴ Nitekim I. Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun dâhil olduğu İttifak güçleri savaştan yenilgi ile ayrılmış¹⁵; savaş sonrasında Macaristan ile savaşın galip devletleri arasında Trianon Barış Antlaşması¹⁶ imzalanırken, Osmanlı

¹⁰ “Török-Magyar Barátság (Türk-Macar Dostluğu)”, *Magyar Külpolitika*, XIV. évfolyam, 10. szám, 1933-Október, Budapest, s.11.

¹¹ Melek Çolak, “Macaristan’da Türkoloji, Turancılık ve Türk Dünyası (XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla)”, *15. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Tebliğler Kitabı, (Moldova 2017), s.461-462.

¹² Macaristan, Avusturya ile 1876 yılında ikili bir yönetim modeli çerçevesinde birleşmiştir. Birleşmeden sonra İmparatorluğun ismi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmuştur.

¹³ Emre Saral, *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Ankara 2016, s.22.

¹⁴ Çolak, “Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik...”, s.63.

¹⁵ H. Berke Dilan, *Siyasi Tarih 1914-1939*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998, s.39.

¹⁶ Savaşın galip devletleri, savaşın yenik devletleri ile hangi şartlarda barış anlaşmaları imzalayacaklarına dair Paris’te bir konferans toplamışlardı. Macaristan’ın Paris Barış Konferansı’na gönderdiği heyet özellikle Macarların çoğunlukta olduğu bölgelerde referandum yapılması konusunda Milletler Cemiyeti’ne önemli ölçüde güvenmekteydi. Nitekim Konferans Macarların istediği gibi sonuçlanmayacaktır. Tüm çabalarına rağmen Trianon Antlaşması’nı imzalamak zorunda kalacak olan Macarlar, tarihi Macar Krallığı topraklarının önemli bir kısmını, birçoğu I. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan komşu ülkelere bırakmak

Devleti ile Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır. Sevr, Mustafa Kemal ve silah arkadaşları tarafından Anadolu'da verilen Milli Mücadele nedeniyle yürürlüğe girmemiştir. Macarların, Milli Mücadele sürecince Türklere büyük destekleri olmuştur. Özellikle mazlum milletlerin var oluş mücadelesine Türkleri örnek gösteren Macarlar, Türklerin savaşını kendileri için "*parlayan bir umut yıldızı*" olarak görmüşler ve bu nedenle Milli Mücadeleyi desteklemişlerdir. Türk Milli Mücadele'sinin başarıya ulaşması Macarlar tarafından coşkuyla karşılanmıştır.¹⁷

Macarların Gözüyle Milli Mücadele ve Türk İmajı

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'nun işgal edilmeye başlanması, tüm Avrupa'da olduğu gibi Macarlar tarafından da yakından takip edilen meselelerden birisi olmuştur. İşgallere karşı Türk halkının vermiş olduğu tepki, bir var oluş mücadelesi olarak Macarlar tarafından özenle işlenmiştir. Milli Mücadele süresince Macarların yakın desteğini hisseden Türkler, Avrupa'da her şeyden çok Macarlara güvenmişler ve Macarlar da manevi olarak hiçbir millete olmadığı kadar Türklere yakınlık duymuşlardır.¹⁸ Bu pozitif ortamda Macarlar tarafından Milli Mücadele hakkında çok sayıda yazı kaleme alınmış ve Türk yanlısı bir duruş sergilenmiştir.

Macarlar, Türkler için I. Dünya Savaşı'nı bitiren Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin öncelikle İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edildiğini ve Mondros'un maddeleri gereğince Türk askerlerinin silah bırakmasının ardından Ermenilerin de büyük bir istila hareketine giriştiklerini yazmışlardır. Asıl Türk direnişinin İzmir'in işgalinden sonra başladığını belirten Macarlar, Yunan işgalinin sadece Türklerin elit tabakasında değil aynı zamanda tüm ulusta yayılan bir protestonun başlamasına neden olduğunu vurgulamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Arapların yoğunlukta olduğu toprakların kaybedilmesinin Türklerde büyük bir yıkıma neden olmadığını söyleyen Macarlar, Anadolu'nun işgalinin ise Türklüğün parçalanması ve sürgün edilmesi anlamına gelmesi

zorunda kalacaktır. Trianon Antlaşması ve anlaşma sonrasındaki Macar sınırları için bkz. Zoltán Palotás, *A Trianoni Határok (Trianon Sınırları)*, Interedition, Budapest 1990.

¹⁷ Çolak, a.g.m., s.65-66.

¹⁸ Gyula Németh, "Törökök és Magyarok (Türkler ve Macarlar)", *Törökök és Magyarok I*, Budapest 1990, s.26.

nedeniyle büyük bir uyanışa neden olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, tüm Anadolu'nun bu hissiyatı yaşamasının direniş hareketini güçlendirdiğini de vurgulamışlardır.¹⁹

Osmanlı Sultanı Vahdettin, I. Dünya Savaşı sona ererken hangi şartlarda olursa olsun barış anlaşması yapmayı planlamaktaydı. Nitekim Sultan Vahdettin, savaş sonrasında Osmanlı'ya sunulan barış anlaşmasının ağır maddelerini görse de, bu anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştı. Ona göre, İngilizler geçmişte Osmanlı ile pek çok kez ittifak yapmıştı ve İngilizlerin dostluğu bu sebeple önemliydi.²⁰ Macar kaynaklarında da Vahdettin'in ülkenin işgaline karşı tavrı ve Milli Mücadele'ye karşı duruşu hakkında bazı yorumlar yapılmıştır. Macarlara göre, Osmanlı Sultanı bu durumdan acı çekmekle birlikte, İtilaf Devletleri ile barış anlaşması imzalanmasına hazırdı.²¹

Macarlara göre, Milli Mücadele'nin başkahramanı Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal, Samsun'a çıkmasıyla birlikte Milli Mücadele'yi başlatmıştı ve bu andan itibaren de Rus Bolşevik ihtilalciler ile diplomatik ilişkiler kurmanın yollarını aramaya başlamıştır. Mustafa Kemal, Bolşeviklerle diplomatik olarak bir bağ kurarak Anadolu'daki işgalci devletlere karşı bir denge sağlayabilirdi. Mustafa Kemal'in bu siyasetini Sovyetler olumlu anlamda karşılamıştı. Macarlara göre, Mustafa Kemal Batı'ya karşı akıllıca taktikler uygulamıştır. Mustafa Kemal'in Bolşeviklere yaklaşmasında, bağımsızlık hareketinin komünist bir yapıya bürünmesi gibi fikir yoktur ve bu politikasının asıl nedeni İngiliz hükümetinin özellikle Lyoyd George'nun anlayışsız güç politikası, nefret söylemleri ve Anadolu'daki işgallerdir.²²

Macarlar ve Macar basını Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal'e özel bir ilgi göstermiş ve Türklerin Anadolu'daki var oluş mücadelesinin Avrupa'daki savunucusu olmuşlardır.²³ Ayrıca, Milli Mücadele'nin Macaristan'daki en büyük destekçilerinden birisi Macar

¹⁹ Egeresi Zoltán, "A török nemzetépítés Atatürk korában (Atatürk döneminde Türk Ulus İnşası)" *Világtörténet-Tanulmányok*, (2013):1, s.130.

²⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.1-5.

²¹ Zoltán, a.g.m., s.130.

²² István Flesch, *Atatürk És Kora, Musztafa Kemál Atatürk Függetlenségi Háborúja És Kormányzása (Atatürk ve Dönemi, Mustafa Kemal'in Bağımsızlık Mücadelesi ve Yönetimi)*, Corvina Kiadó, 2004, s.207.

²³ "A beteg ember (Hasta Adam)", *Magyarság*, III. Évi, 202.(510.) Szám, 6 Szerda Szepntember 1922, s.1.

Turancıları²⁴ olmuştur. Türkleri kardeş bir halk olarak gören Macar Turancıları, Anadolu'daki isyanı ve milli direnişi desteklemiştir. Macar Turancılarının Milli Mücadele'ye verdikleri en büyük destek, Türklerin milli davasının haklılığını basın-yayın yoluyla Avrupa'da ispat etmeye çalışmaları olmuştur. Bunun için, Avrupa kamuoyunu Milli Mücadele'nin haklılığı hususunda ikna etmeye çalışmışlardır.²⁵ Macar Turancılarından Andor Medriczky, Mustafa Kemal'in Türk ulusunun kurtarıcısı olarak Milli Mücadele'nin başına geçmesini kadere bağlamıştır. Ona göre, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından kader, Mustafa Kemal'i Türk ulusunun özgürlüğü için izlemesi gereken bir yola sokmuştur. Bununla birlikte yine, kaderin Mustafa Kemal'e büyük imkânlar ve yeni bir görev verdiğini ve kaderin çizmiş olduğu bu yolu baştan aşağıya kendisinin yaratması gerektiğini ifade etmiştir.²⁶

Medriczky'e göre, Mustafa Kemal Samsun'a çıkmasının ardından hemen genel bir durum değerlendirmesi yapmış ve öncelikle yakın illerdeki yetkili subay ve komutanlarla temas kurmaya çalışmıştır. Bu süreç içerisinde Mustafa Kemal, ülkenin Doğu kesiminde bağımsız bir Ermeni devleti²⁷ kurulma planının

²⁴ 1910'da kurulan Macar Turán Cemiyeti, resmi anlamda ve etkin bir şekilde Türkiye-Macaristan ilişkilerine hizmet vermiş ve Milli Mücadele'yi desteklemiştir. Bkz. Horvát Béla, "A Turáni Eszme és a Török-Magyar Kapcsolatok az Utolsó Évszázadban (Turan Düşüncesi ve Son Yüzyılda Türk-Macar İlişkileri)", *Turán*, XXII. Évfolyam, 6. Szám, 1939, s.119; Macar Turancıları ve Atatürk hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Melek Çolak, Macar Turancıları ve Atatürk(Macar Kaynaklarına Göre), *Türk Yurdu*, C.31, S.21, (Ekim 2010), s.77-87.

²⁵ Ağustos 1921 yılında kurulan Turan Haber Ajansı'nın kurulması Türk Milli Mücadele'sinin haklılığı düşüncesinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Turan Haber Ajansı'nın faaliyetleri ile ilgili 1935 yılında çıkan bir yazıda, Türklerin kahramanca mücadelesinin Avrupa basını tarafından Avrupa devletlerinin ekonomik çıkarları nedeniyle iftira ve yalan kampanyalar ile karalanmaya çalışıldığı ve basın terörünün estirildiği ifade edilmiştir. Eklenerek, Avrupa basınının ısrarla sürdürdüğü tek yanlı ve kasıtlı politikası nedeniyle böyle bir derginin çıkarılmasına olan ihtiyaçtan bahsedilmiştir. Bkz. Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.49-50.

²⁶ Andor Medriczky, "Kemal Atatürk a had vezér az államférfi és az ember (Bir Kamutan, Devlet adamı ve İnsan Olarak Kemal Atatürk)", *Turán*, 1937-38, VII-X.szám., XX-XXI. Évfolyam, s.125.

²⁷ 1910 yılında Budapeşte'de kurulan Turán Cemiyeti, Anadolu'da yaşanan Ermeni meselesi hakkında kesin bir tavır sergileyerek Türklerin yanında olmuştur. Turan Cemiyeti, Ermeni iddiaları karşısında Türkiye'ye iftira kampanyası başlatıldığını ve yabancı gazetelerin yayınladıkları yazılarla dünya kamuoyunu Türklere karşı harekete geçirmeye çalıştıkları yazılmıştır. Turan dergisinde çıkan bir yazıda Macar

yaratmış olduğu tehlikeden de gayet iyi bir şekilde haberdardı. Mustafa Kemal, kısa bir zaman sonra şunu görmüştü; İstanbul Hükümeti'nin ihmal ettiği, uzun senelerdir süren savaşlar yüzünden bıkılmış, ekonomik ve kültürel hayat şartları arasında yorgun düşmüş ve derin bir uykuda olan millet uyandırılmıyordu.²⁸

Macar kaynaklarında, Anadolu'nun işgalinden sonra Kuva-i Milliye birliklerinin düşmana karşı sınırlı bir mücadele olanağının olduğu yazılırken Mustafa Kemal'in direnişin lideri olması ile halkı örgütlemeye başladığı belirtilmiştir. Mustafa Kemal'in ve Ona inananların katılımıyla gerçekleşen Erzurum ve Sivas kongrelerinin, düşmana karşı direnişin ilanı olduğu vurgulanırken bu kongrelerin programlarında Osmanlı-Müslüman kimliğinin ön planda olduğu, aynı zamanda Mustafa Kemal'in söylemine göre, halkın çıkarlarının korunmasına ve halkın temsil edildiğine de dikkat çekilmiştir.²⁹

Yine Macarlara göre, Anadolu'daki işgalci devletlerin arasındaki en büyük rol İngiltere'ye aitti ve İngiltere, Yunan ordusunu kendi çıkarları için kullanmıştı. Ayrıca, Sultan'ın Antant devletlerinin kontrolü altında olduğu ve Mustafa Kemal öncülüğünde kurulan Ankara Hükümeti'nin, Türklüğün bağımsızlığına giden yolda İngiltere ve Yunanistan başta olmak üzere işgalci devletlere karşı büyük bir savaş verdiği yazılmıştır.³⁰

Milli Mücadele'nin hazırlık safhasına bakıldığında, Anadolu'nun asker ve donanım bakımından oldukça zayıf olduğu gerçeği ön plana çıkmaktadır. Fakat bu olumsuz durum Mustafa Kemal'in kurtuluşa olan inancını asla zayıflatmamıştır. Mondros'un maddeleri gereğince orduları dağıtılmış ve İtilaf Devletlerinin kontrolünde olan bir ortamda yine umut vardır. Macar Turancıları, Anadolu'daki bu durumu gayet iyi şekilde açıklamışlardır. Onlara göre vaziyet şu şekildedir:³¹

"Anadolu'da ordu yoktu, donanım yoktu. Sultan ise İngilizlerin baskısı altındaydı ve bu nedenle İstanbul tamamen düşmana hizmet etmekteydi. Ayrıca bir millet de yoktu, onun yerine iradesi bile olmadan her şeye katlanmış bir halk vardı. Bu şartlar etrafında düşmana karşı

Turancıları, dünya basınında yer alan bu yalan haberleri yayımlamaları üzerine kendi basınına seslenerek telkinlerde bulunmuştur. Bkz. Demirkan, a.g.e., s.56.

²⁸ Medriczky, a.g.m., s.126.

²⁹ Zoltán, a.g.m., s.131.

³⁰ Vukovári Gábor, "A török külpolitika alapjai és váltózási (Türk Dış Politikasının Temelleri ve Değişimleri)", *Külügyi Szemle*, 2. Évfolyam, 4. Szám-1975, s.40.

³¹ Medriczky, a.g.m., 127-128.

hareket edebilmek için öncelikle ülkeyi ve halkı bilgilendirmek gerekliydi. Türk halkı barış istiyordu, başka bir şey istemiyordu, o kadar bitkindi ki belki de bu yüzden düşman işgali canlarını acıtamıyordu. Ya da işgallerden korkuyorlardı, kan dökülmesinden ve bastırılmaktan korkuyorlardı. Daha ne istediklerini, nasıl istediklerini ve neden istediklerini bilmiyorlardı. Öyleyse ilk önce silkelenmeleri, Türk halkına gidilmesi gereken yolun gösterilmesi gerekliydi. Bunu da eşsiz, özel, 39 yaşındaki komutanla gerçekleştirecekti.”

Turán Dergisi'nde çıkan yazıda; “Mustafa Kemal Erzurum Kongresi toplandığında çevresindeki politikacılar ve subayları da dikkatle izledi ve büyük milli görevi yürütebilecek ve sonuca ulaştırabilecek tek kişinin kendisi olduğunu gördü” şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Macar Turancılar göre, Mustafa Kemal'in görevi çok riskli ve tek başındaydı, fakat gerekli olan idareye sahip oluşuyla, yeteneğiyle ve kutsal inancıyla böyle bir riski göze almıştı. Nitekim çevresinde, Mustafa Kemal'den daha tecrübeli daha rütbeli olanlar vardı. Ayrıca aile, servet, rütbe ve otoriteye de sahiptiler ki büyük bir cesaret gösterip bu riski göze alabilirlerdi. İşte, Mustafa Kemal farkını burada ortaya koyacaktı. Anadolu hareketinin ciddiyetini fark eden Sultan, Mustafa Kemal'i görevden aldığı anda Mustafa Kemal hâlâ sakinliğini koruyabilmişti ve rütbesi alındıktan sonra basit bir vatandaş olarak mücadelesine devam etmişti. Onlara göre, Mustafa Kemal adım adım mücadelesini inşa etmişti. Öncelikle asıl hedefe yönelik ulusal bir farkındalık oluşturdu. Sonrasında ise Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının zor olduğunu düşünen askeri muhalefetin başarı umudunu uyandırdı ve sonrasında askeri başarı geldi. Askerlerine de umut aşılamıştı.³²

Macar kaynaklarında, Milli Mücadele yıllarındaki Türk dış politikasının temel amacının, Türk halkının ulusal kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesini gerçekleştirmek olduğu yer almıştır. Yine, Milli Mücadele dönemi Türk hükümetinin dış politika faaliyetlerinin, Türk halkının ulusal çıkarlarını koruma, ulusal bağımsızlığı gerçekleştirme, emperyalist müdahaleye karşı yurdu savunma ve genel barışa, özellikle de Sovyetler Birliği ile dostluğu geliştirme ve güçlendirme üzerine kurduğu belirtilmiştir. Bu dönemde Anadolu'yu işgal eden yabancı devletlerin ise, Mondros Mütarekesi ve Sevr Barış Antlaşması ile Türkleri İngiltere'nin kontrolü altında ortadan kaldırmak ve Orta Doğu'nun çıkarlarına hizmet eden bir araç haline

³² Medriczky, a.g.m., 127-128.

getirmeyi amaçladıkları ifade edilmiştir. Bunun devamında ise asıl planın, ülkenin ortasında, Ankara civarında, bugünkü Türkiye'nin yaklaşık üçte birine sıkıştırılmış bir devlet bırakmak olduğu belirtilmiştir.³³

Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in yanı sıra diğer subaylarında aktif şekilde katkıda buldukları Macar kaynaklarında yer almıştır. Kaynaklarda, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında Mustafa Kemal'in yanında Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi deneyimli subayların varlığına dikkat çekilirken Kazım Karabekir'in Mondros'un maddeleri gereğince dağıtılması gereken, fakat dağılmadan kalan düzenli ordusunun büyük desteği olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Milli Mücadele'de Türkiye'nin şansının ise, büyük ihtiyacın olduğu bu vaziyette çok sayıda iyi yetişmiş subayın orduda gönüllü olarak hizmet etmesi olarak gösterilmiştir.³⁴

Yine, Milli Mücadele'ye büyük önem veren Macar Turancılarına göre, 1919-1922 yılları arasında, varlığı ve hayatta kalması tehlike altında olan Türk milleti hayranlık uyandırıcı bir özgürlük mücadelesi vermiştir. Milli Mücadele ile başlayan ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla da devam eden bu süreç, Macar milleti tarafından sıcak bir sempatiyle eşlik edilmiştir. Macarlar, baştan sona başarıyı hak eden büyük kardeş ülkeye böyle bir hissiyatla yaklaşmıştır.³⁵

Turán Dergisi'nde çıkan yazıların yanı sıra Macar basını da, Türklerin vermiş oldukları Milli Mücadele'den övgüyle bahsetmişlerdir. Milli Mücadele ile ilgili bir yazıda; "*Türkiye, soylu ahlakı, halkının kırılmaz, yıkıcı özelliği, muhteşem vatanseverliğiyle gerçek ışığıyla parladı. Türkiye kendi istikbali için, Sevr Antlaşması'nın utanç verici hükümlerini vermiş olduğu mücadele sonucunda yok saydı ve yeni bir barış anlaşması yapılması için evlatlarını cesaretlendiren tek ülkeydi*" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir.³⁶

Diğer taraftan, Çanakkale Savaşlarındaki üstün başarısı, Muş ve Bitlis'in kurtarılmasındaki rolü, Çanakkale Savaşı sırasında kendisiyle röportaj yapılması ve bu röportajın Tasvir-i Efkâr'da yayınlanması Mustafa Kemal'in halk arasında tanınan bir komutan

³³ Vukovári, a.g.m., s.39-40.

³⁴ Fleschs, a.g.e., 146-147.

³⁵ Horvát, a.g.m., s.119.

³⁶ "török barátaink (Türk Kardeşlerimiz)", *Budapesti Hírlap*, XLXIII. Évfolyam, 186. Szám, 17 Augusztus 1928, Budapest, s.1.

olmasında etkili olmuştur. Bunun yanında Mustafa Kemal'in de kurucuları arasında olduğu Minber Gazetesi'nde çıkan yazıları Onun tanıtımını yapması bakımından önemliydi.³⁷ Mustafa Kemal'in, Anadolu'ya geçmeden ölü çoktan yayılmıştı ve Macarlar da Mustafa Kemal'den haberdardı. Milli Mücadele'den bahseden Macar gazetelerinin haberlerindeki ana aktörün Mustafa Kemal olarak ön plana çıktığı görülürken gazetelerin Onu, milliyetçi direniş lideri olarak sayfalarına taşıdıkları görülmüştür.³⁸

Milli Mücadele'nin aksiyon safhası sona ererken Türk ordusunun Yunanlılara karşı elde ettiği başarılar ve sonrasındaki müzakereler süreci Macar kamuoyunda sevinçle karşılanmıştır. Bu arada, Antant devletleri ve Osmanlı Devleti arasında Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanması Macarların oldukça dikkatini çekmiştir. Onlara göre, barış antlaşması bölgedeki gergin siyasi durumu daha da ağırlaştırmış ve bu olaylar sonucunda Mustafa Kemal'in etkinliği ve Türk ordusunun direnişi daha da güçlenmiştir. Bunlara, Türklerin Ermenilere karşı büyük bir zafer elde ettiği de eklenirken Doğu'daki birliklerin Batı'daki Yunan ilerleyişinin durdurulması için bu cepheye kaydırıldığı aktarılmıştır.³⁹ Batı cephesindeki askeri başarının artmasıyla Mustafa Kemal'in Yunan taarruzunu tamamen ortadan kaldırmaya karar verdiği ve Büyük Taarruz ile Yunan kuvvetlerini İzmir'e kadar sürüp burada düşman askerlerini tamamen yenilgiye uğratmak amacıyla olduğu ifade edilmiştir. Savaş alanındaki başarıların diplomatik alandaki başarıları da beraberinde getirdiğini söyleyen Macar gazeteleri, Mustafa Kemal'in yeni diplomatik başarılar elde ettiğini de yazmışlardır. Örneğin, Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'nın İngiltere'nin Mezopotamya'daki çıkarlarına zarar verdiği ve İngiliz-Fransız tarafları arasında büyük bir anlaşmazlığın çıkmasına neden olduğu belirtilmiştir.⁴⁰

Magyarság Gazetesi'nin 1922 yılına ait bazı yazılarında Macarların Türklere ve Milli Mücadele'ye karşı duyduğu sempatiyi görmek mümkündür. Bu gazete, kısa zaman içinde yapmış olduğu

³⁷ Yücel Özkaya, "Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da", *Mücadele Tarihi-Makaleler-*, Haz. Berna Türkoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, s.138-139.

³⁸ Sevgi Can Yağcı Aksel, "Macar Basınında Türkiye:'Küçük Asya'nın Büyük Direniş(1920-1923)", *İlef Dergisi*, 2018, 5(2), Sonbahar, s.62.

³⁹ Bıró Gábor, "A török függetlenségi háború a magyar sajtó tükrében (Macar Basını Işığında Türk Bağımsızlık Mücadelesi)", *Acta Universitatis Szegediensis, Acta historica*, 126. tom, 2007, s.196-197.

⁴⁰ Bıró, a.g.m., s.199.

haberler ile halkın sevgisini kazanmış ve Türk çıkarlarının savunucusu olmuştur.⁴¹ Gazetenin 1922 yılının Eylül ayında çıkan bir yazısında “*Beteg Ember(Hasta adam)*” başlığı altında Milli Mücadele ve Türklerin azmi detaylı şekilde işlenmiştir. Yazıda Avrupa’nın, Yunanlıların baş döndürücü başarılarını Yunan askeri raporlarından öğrendiklerini ve bu raporlarda Yunanlıların Türk askerlerini cephede perişan ettikleri haberlerine yer verdiğini aktarmaktadır. Gazete yazısında, bu haberlerin asılsız olduğunu haklı çıkarırcasına Türkleri destekleyen sözlere yer vermiştir. Konu ile ilgili -özet olarak- şunlara yer verilmiştir:⁴²

“Bütün Macar basınında, Yunan fantezilerine inanmamaları hususunda toplumu yalnız başımıza inandırmaya çalıştık. Savaşın sonucu bizim bakış açımızı haklı çıkardı. İlk başlardaki bazı Yunan başarılarından sonra Yunan taarruzu zayıfladı, Türkler toparlandı ve bir yıldan itibaren Balkanlar’da ve yakın çevresinde sessizlik hâkim. Nihayet son bir ayda önemli gelişmeler yaşandı. Yunanlılar, Küçük Asya’daki işgal bölgelerinden biri olan İzmir’de ayrı bir devlet kurdular ve bu devletin diğer büyük devletler tarafından tanınmasını istediler. Bununla ilgili olarak Küçük Asya Müdafaa Milli Heyeti Başkanı Dr. Pszaltov Dışişleri Bakanlarının toplantısına katılıp onları ikna etmek için Paris ve Londra’ya gitti. Satılmış yabancı gazeteler, Küçük Asya’da kurulan ve tanınmasını istedikleri Hıristiyan devletin (İzmir) tanınmasını sağlamak için Türklerin işkence yaptıklarına dair hayali masallar uydurdular. Aynı zamanda Yunanlılar, ordularını sürpriz bir şekilde Trakya’dan savunmasız halde olan İstanbul’a aktararak şehri işgal etmek istediler ve Ankara hükümetine karşı paha biçilemez bir üstünlük kurmayı amaçladılar. Doğrusu biz, Yunanlıların İstanbul’u işgal edeceklerine hiç inanmadık ve bu durum çok uzak bir ihtimal olarak durmaktaydı. Çünkü Anadolu’yu işgal eden düşman kuvvetleri büyük bir hızla Küçük Asya’dan gemilerin güvertesi altına geri sürülmüştü. Mustafa Kemal Paşa’nın Türk süvari birlikleri yaklaşık 3 yıldır Yunan zulmü altında eziyet çeken Türk köylerini Yunan cephelerini yararak yabancı işgalinden kurtardı.”

⁴¹ Melek Çolak, “Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan’ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)”, 5. Uluslararası Atatürk Kongresi, *Bildiriler*, C.2, (8-12 Aralık 2003), Ankara, s.1258.

⁴² “A beteg ember”, *Magyarság*, III. Évi, 202.(510.) Szám, 6 Szerda Szepmtember 1922, s.1.

Yazının devamında, Türklerin mücadelesinin kendileri için de örnek teşkil ettiği belirtilirken, eğer Sevr Antlaşması'nın geçerliliği ortadan kalktıysa Trianon'un, Versay'ın ve Saint Germain anlaşmalarının da yaşam hakkının ortadan kalması gerektiği yazılmıştır.⁴³

Magyarság Gazetesi'nin diğer bir yazısında, Milli Mücadele ve Yunanlılara karşı kazanılan Türk zaferiyle ilgili çarpıcı yorumlar yapılmıştır. "Kemal Musztafa kiverte a görögöket Kis Ázsiából (Mustafa Kemal Yunanlıları Küçük Asya'dan Sürüp Attı) başlıklı yazıda, Mustafa Kemal komutasındaki Türk ordusunun hızlı bir şekilde Yunan kuvvetlerini yenerek kesin bir zafer kazandığı ve Yunan hükümetinin ateşkes istediği yazılmıştır. Yazının devamında, Türklerin bütün güçlerini birleştirerek Yunan işgallerine karşı koydukları ve Mustafa Kemal'in Yunan güçlerini yendiği belirtilmiştir. Türk başarısının dış politika açısından büyük önemi olduğunu vurgulayan gazete, bunun nedeni olarak da müttefik güçlerinin yeni bir barış antlaşması ile meşgul olacakları ve İngiltere-Fransa arasındaki anlaşmazlığın yeninden söz konusu olacağı şeklinde vermiştir. Gazete, yenilginin ardından Yunan tarafında büyük bir panik havasının hâkim olduğunu ifade etmiş ve Atina'da bir ihtilal çıkma olasılığının yakın olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Gazete, Türklerin başarısının ardından İngiliz ve Fransız tarafının da Mustafa Kemal'e bir ateşkes için teklifte bulunmada istekli olduklarını, fakat Türk tarafının Trakya'nın geri verilmemesi durumunda barışa pek sıcak bakmadığını belirtmiştir. Ayrıca gazete, Türk ordusunun İzmir'i almalarının çok yakında gerçekleşeceğini ve Türk tayyarelerinin İzmir üstünden şehre bildiriler bıraktığını da yazarken şehirde büyük bir heyecanın yaşandığını da eklemiştir.⁴⁵ Yunanlılara karşı elde edilen zafer sonrasında Antant Devletleri ile Ankara Hükümeti arasındaki yoğun müzakereler dönemi başlamıştı. Türk ordusunun başarılarının ardından Anadolu'da Yunanlıların durumunun çok ağır olduğu söylenirken Yunan birliklerinin İzmir'e çekildiği eklenmiştir. Türklerin Büyük Taarruz ile Yunanlıları kesin bir yenilgiye uğratması ve Mudanya'dan Lozan'a kadar geçen süre zarfındaki gelişmeler yine Macar basınında yakından takip edilmiştir.

⁴³ "A beteg ember", s.1.

⁴⁴ "Kemal Musztafa kiverte a görögöket Kis Ázsiából (Mustafa Kemal Yunanlıları Küçük Asya'dan Sürüp Attı)", *Magyarság*, 5 Kedd Szepmtember 1922, s.3.

⁴⁵ "Kemal Pasa diadalutja Szmirna felé Anglia a francia kelepceben (Mustafa Kemal'in İzmir'e Doğru Zafer Yolu, Fransız Tuzağında İngiltere)", *Magyarság*, 10 Vasárnap, Szepmtember 1922, s.2.

Macar basını, Mudanya Antlaşması ile Antant Devletlerinin bağımsız Türk devletini tanıdığını ve Türklerin diplomatik anlamda büyük bir başarı elde ettiğini belirtirken⁴⁶ Mustafa Kemal'in sözlerine yer vererek Onun, Avrupalı ulusları Yunanlıların Anadolu'da acımasız bir politika izlediğine dikkat çekmeye çalıştığını ifade etmiştir.⁴⁷

Macar basınının, Milli Mücadele'nin askeri safhasını ve savaşı kapatan müzakereler dizisini detaylı olarak rapor ettiği görülürken 1919'da gerçekleşen olaylar hakkında çok az bilgi verdiği söylenebilir. Bunun, 1919 döneminin Milli Mücadele'nin hazırlık safhasını kapsamaması ve Avrupa basınının gelişmeleri yeni yeni haber alıyor olması gösterilebilir. 1920'de çıkan haberlerin çoğunun diplomatik girişimler ile ilgili olduğu ve bunların içinde en önemli olanların Fransız-İngiliz çatışması, Sevr Barış Antlaşması ve Yunan iç siyasi olayları hakkında olduğu gözlemlenmiştir.⁴⁸

Askeri olaylar söz konusu olduğunda gazetelerin,⁴⁹ Türk askerinin Ermenilere karşı kazandığı zaferden bahsetmeye değer buldukları ve 1921 yılındaki özellikle Yunan saldırılarının başladığı Temmuz'dan itibaren Türk askeri zaferlerini dikkatle takip ettiği görülmüştür. 1922 yılında ise, Milli Mücadele'nin başarısına gidilen yolda günlük raporlar iletilmiştir. Genel olarak bakıldığında, Macar basını Türk Milli Mücadele'sini büyük bir ilgiyle izlemiş ve savaşı sonlandıran diplomatik görüşmeler hakkında detaylı olarak bilgiler vermiştir. Bununla birlikte, yapılan bu haberlerin Paris, Londra, Atina, Viyana, Roma, Milano ve Lozan'dan gelen raporların bakış açısıyla ele alındığı görülmüştür.⁵⁰

⁴⁶ Bíró, a.g.m., s.200-203.

⁴⁷ "Megegyeztek a Mudániai Előzetes Értekezleten (Ön Mudanya Konferansı'nda Anlaştlar)", *Szózat*, 6 Octóber 1922, s.3.

⁴⁸ Bíró, a.g.m., s.203.

⁴⁹ Ortaç ise, bu gazetelerin haberlerinin yanlış olduğunu yazmıştır. Ona göre, bu gazeteler genel olarak Sevr Anlaşması'nın ruhuna uygun Yunan yanlısı haberler aktardıklarından Anadolu'da yaşananlar hakkında gerçek bilgiler edinmek pek mümkün olmamıştır. bkz. Hilmi Ortaç, "Macar Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk", *Tarih ve Toplum*, C.36, S.215, (Kasım 2001), s.8-14; Yakın zamanlı bir çalışmada ise, Macar basınında Milli Mücadele hakkında yazılar paylaşan bazı gazetelerin, yabancı kaynakların bilgilerine yer vermelerine rağmen Milli Mücadele'den ve Mustafa Kemal'den övgüyle bahsettiklerine ve bazı yazılarında Türklerden "*kardeş*" olarak söz ederek Türk yanlısı bir duruş sergilediklerine yer verilmiştir. Bkz. Yağcı Aksel, a.g.m., s.53-84.

⁵⁰ Bíró, a.g.m., s.204.

Türklerin büyük zaferinin ardından sıra Lozan'daki görüşmelere gelmişti. Lozan'daki görüşmeleri hakkında Macar gazeteleri pek çok haber yapmıştır. Bu haberlerin genel olarak Fransız ve İngiliz kaynaklarına dayandığı görülmektedir. Lozan ile ilgili çıkan bir yazıda Türklerle olan barış görüşmelerinin büyük zorluklarla geçtiği ve Türklerin savaş tazminatı olarak Yunanlıların vermek istediği Karaağaç ile yetinmek istemeyecekleri ve Selanik'i de istedikleri belirtilmiş, görüşmelerin tıkaması durumunda ise Ankara hükümetinin müzakere heyetine görüşmeleri terk etmesi direktifini verdiği yazılmıştır.⁵¹

Budapesti Hírlap Gazetesi, Lozan görüşmeleriyle ilgili yazısında Türk dostu söylemleriyle dikkat çeken sabık Macar Başbakan Friedrich István'ın sözlerine yer vermiştir. Sabık Başbakan Friedrich yapmış olduğu bir konuşmasında, Yunanlıların İngiliz-Fransız oyununun kurbanları olduğunu ve Türk tarafının da görüşmelere büyük bir güçle geldiğini söylemiştir.⁵²

Macar kaynaklarında, kahraman Türk imajı sıklıkla işlenmiştir. Yazılan satırlarda Türklerin kahramanlıklarına geniş yer ayrılmıştır. Macarlara göre, Lozan Antlaşması ve sonuçları Türkler için büyük bir zaferdi ve Mustafa Kemal önderliğinde Türkler büyük bir iş başarmıştı. Turán Dergisi'nde yer alan bir yazıda, "*Mustafa Kemal'de cesur bir asker ile düşünceli bir devlet adamının nasıl birleştiğini görüşüyoruz*" denirken,⁵³ Mustafa Kemal'in her şeyden önce vatanını, Türkiye'yi özgürlüğüne kavuşturduğu ifade edilmiştir. Sevr Antlaşması ile Türklüğe emperyalist bir hançer vurulmak istediğinde Mustafa Kemal o zaman büyüklüğünü göstermiştir.⁵⁴

Ünlü Osmanlı tarihçisi ve Macar Paleograf Fekete, Türk milletinin bağımsızlığına inanan yegâne insanın Mustafa Kemal olduğunu söylerken Onun, Anadolu'ya geçerken imkânsız başarmak amacıyla İstanbul'dan ayrıldığını söylemiştir. Yine Fekete, "*Az új Törökország(Yeni Türkiye)*" adlı eserinde Milli Mücadele'yi değerlendirirken Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtiğinde halkı kendi etrafında başarılı şekilde örgütlediğini ve İstanbul'dan kaçarak Milli

⁵¹ "Háborús hangulat a lausennei konferencián (Lozan Konferansı'nda Savaş Atmosferi)", *Az Est*, XIV. Évfolyam, 118. Szám, Május 27, Budapest 1923, s.1.

⁵² "Magyarország és a lausennei konferencia (Macaristan ve Lozan Konferansı)", *Budapesti Hírlap*, 6 December 1922, s.6.

⁵³ Medriczky, a.g.m., s.126.

⁵⁴ Horváth Béla, "Kemál Atatürk", *Új Idők*, XLIV. Évfolyam, 47. Szám, 20 November 1930, s.62-63.

Mücadele'ye katılan deneyimli ve vatansever subaylarla büyük bir direniş başlattığını yazmıştır. Bu direniş hareketinin sonucunda Türk ordusunun kazandığı büyük zaferin tüm dünyada hayretle izlendiğini ve sürpriz olarak karşılandığını söyleyen Fekete, Macar halkının da Türk zaferinin haberini büyük bir sevinçle karşıladığını yazmıştır.⁵⁵ Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünde bir konuşma gerçekleştiren ünlü Türkolog Hazai de, Atatürk'ün yaşam döngüsünün, bir dünya imparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin, Milli Mücadele'nin ardından Türkiye Cumhuriyeti'ne kesin olarak dönüşümüyle karşı karşıya kaldığı yoğun olaylar silsilesinin bir yansıması olarak aktarmıştır. Atatürk'ün her türlü zorluğa rağmen hayatını riske atarak emellerinden vazgeçmediğini vurgulayan Hazai, yalnızca genç Sovyet Devleti tarafından desteklenen Milli Mücadele'nin, 1922'de tam bir zaferle sona erdiğini ve bu zaferle Türklerin, Birinci Dünya Savaşı galiplerinin dikte ettiği Sevr Antlaşması'nı yok saydığını belirtmiştir.⁵⁶

Macar Turancılarından Alajos Paikert de, Turán Dergisi'nde yayınlanan bir yazısında Mustafa Kemal'den ve Türk zaferinden övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Paikert yazısında; *"Mustafa Kemal'in kazanmış olduğu büyük zaferin ardından Türk milletinin eski parlak günlerinin tekrar yükseldiğini, eziyet çekmiş, aşağılanmış soylu Türk milletinin uzun bir rüyadan uyandığını hissediyoruz"* şeklinde bir ifadeye yer vermiştir. Ona göre, Mustafa Kemal de modern bir Turan adamıdır. Aynı zamanda Mustafa Kemal, Türk milletinin ruhunu ve kadim Turani dehasını anlamıştı ve buna göre davranmıştı. O, milletini utanç verici esaretten kurtarmıştı. Parlak zaferlerinden sonra zar zor dinlenmiş, okullar kurmuş, yollar ve demiryolları inşa etmiş, telsiz istasyonları, fabrikalar, sulama kanalları ve tesisler kurmuştu. Yani, ülkesini sil baştan yeniden inşa etmişti. Yazısının devamında Macar Turancılarının Türklere ve Mustafa Kemal'e karşı duyduğu sevgiyi ve sempatiyi anlamak mümkündür:⁵⁷

"Seni kalpten selamlıyoruz şanlı ve muzaffer başkumandan ve güçlü devlet adamı. Bugün hüzünlü ve üzücü köleliğimizi sizinle hissediyoruz. Sizlerin kahramanca örneğinden güç alıyoruz ve

⁵⁵ Fekete Lajos, *Az új Törökország (Yeni Türkiye)*, Budapest 1939, s.1-18.

⁵⁶ György Hazai, "Musztafa Kemál Atatürk", *Világtörténet*, 2. Szám, 1983, s.67-69.

⁵⁷ Alajos Paikert, "Musztafa Kemál pasa (Mustafa Kemal Paşa)", *Turán*, III.IV Évnyegyed, 25. Szám, 1922, s.138-139.

umudumuz kırılmıyor. Çünkü biliyoruz ki karanlık geceden sonra parlayan bereketli bir gün gelecek.”

Macar Elçilik Raporlarında Milli Mücadele

Macar basınının yanı sıra Macar devlet adamlarının da dikkatini Anadolu'daki savaşa çevirdiği süreçte Turan Cemiyeti'nin, Anadolu'daki Milli Mücadele'nin yanında yer alarak Türk tezini desteklemesi, Macar kamuoyunda önemli ölçüde bir Türk ilgisinin oluşmasına neden olmuştur.⁵⁸

Macarların Milli Mücadele'ye sempati ile baktığı bu dönemde Ankara Hükümeti ile Macarlar arasında 1921 yılı itibari ile bazı temaslar gerçekleşmişti. Türklerin Yunanlılara karşı elde ettiği zaferler, Macar diplomatların Ankara Hükümeti ile temas kurmasında etkili olmuştur. İki kükümet arasındaki ilk temaslarda herhangi bir devletin arabulucuk girişiminden ziyade, konumları itibari ile İtalya ve Bulgaristan ön plana çıkmıştır.⁵⁹ İtalya'nın, hem Ankara Hükümeti'nin hem de Macaristan'ın Avrupa'da dış temsilciliğinin bulunduğu bir merkez olması nedeniyle ilk diplomatik temasların burada gerçekleştiği görülmüştür.⁶⁰

Milli Mücadele döneminde Ankara Hükümeti ile resmi temas kurmanın yollarını arayan Macarlar, Sofya ve Roma gibi merkezlerdeki Ankara Hükümeti temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve görüşmelerle ilgili raporlar yazarak Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na göndermişlerdir. Bu raporlarda Türklerin Milli Mücadele ile kazandığı büyük başarılarından da söz edilmiştir.⁶¹

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından Roma'da Türk ve Macar diplomatlar arasında çok sayıda karşılıklı ziyaretin gerçekleştiği görülmektedir. Bu temaslardan birinde Türk zaferiyle ilgili olarak Ankara Hükümeti'nin Misyon Sekreteri Agah Bey ile Macar Maslahatgüzarı Márffy arasında 18 Eylül 1922

⁵⁸ Saral, a.g.e., s.141.

⁵⁹ Müjdat Karagülmez, *Atatürk Dönemi'nde Türkiye'deki Macar Elçileri ve Türk-Macar Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2018, s.60-61.

⁶⁰ Saral, a.g.e.,s.142.

⁶¹ Bu raporlar Macar Milli Arşivi'nin Dışişleri Bakanlığı Kataloglarındaki K 63 kodlu fonunda yer almaktadır. Bkz. *Magyar Külügyminisztérium Levéltára (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) (1918-1945)*, C.1, Der. Nagy Ferenc, Budapeşte 2003; *Magyar Külügyminisztérium Levéltára(Dışişleri Bakanlığı Arşivi) (1918-1945)*, C.2, Der. Nagy Ferenc, Budapeşte 2007.

tarihinde bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Márffy, Macar hükümeti adına Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından dolayı Türk hükümetine candan selamlarını iletmiştir.⁶² Márffy'nin, Türk askerlerinin cephede kazandığı büyük başarıları hususunda Türk tarafına tebriklerini iletmesinin ardından Roma'daki Ankara Hükümeti temsilcisi Celaleddin Bey, hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda 14 Ekim 1922 tarihinde Macaristan'ın Roma elçisi Nemes'e bir ziyarette bulunmuştur. Celaleddin Bey bu görüşmede Macar Hükümeti'nin Türk zaferiyle ilgili tebriklerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde büyük bir etki yarattığını ve bunun için Türk Hükümeti'nin kendilerine teşekkürlerini iletmesini söylemiştir.⁶³ Márffy, 14 Ekim 1922'de Celaleddin Bey ile görüşmesinden sonra yakın zamanda toplanacak olan Lozan Konferansı'yla ilgili olarak Macar Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndermiştir. Márffy'nin bu konudaki düşünceleri ilgi çekicidir:⁶⁴

“Bugün Celaleddin Bey ile bir görüşme gerçekleştirdik ve ona göre (Celaleddin Bey), Türkler Batı Trakya'da bir halk oylamasının olmasını ümit ediyor. Bu konuda Bulgaristan'a güvenmiyorlar. Daha ziyade cephane ve para yardımı aldıkları Sovyet Rusya'ya güveniyorlar. Genel olarak (Celaleddin Bey) Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hakkında gururla ve iddialı konuştu. Sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla Türkler ile olacak barış görüşmeleri çok kolay olmayacak.”

Márffy, Ankara Hükümeti temsilcileri ile görüşmesinin hemen öncesinde Roma'da bulunan İstanbul hükümeti temsilcisi ile de Milli Mücadele'ye dair bir görüşme gerçekleştirmiştir. Márffy, bu konula ilgili 20 Eylül 1922 tarihinde Macar Dışişleri Bakanlığı'na ilginç bir rapor göndermiştir. Márffy raporunda, Roma'daki İstanbul Hükümeti temsilcisi Osman Nizam Paşa ile bir görüşme gerçekleştirdiğini yazmıştır. İkili arasında gerçekleşen görüşmede Márffy, Türk zaferi hakkında Osman Nizam Paşa'ya tebriklerini iletirken, Osman Nizam Paşa'nın sanki bir Ankara Hükümeti temsilcisi gibi kendini dinlediğini aktarmıştır. Ayrıca Osman Nizam Paşa'nın, Türk zaferinin

⁶² MOL (Magyar Országos Levéltár (Macar Milli Arşivi), K 63, 287. bağ, 32/1, 32. başlık, Macar Maslahatgüzarının Roma'daki Türk Misyon Sekreteri ile yapmış olduğu görüşme ile ilgili 18 Eylül 1922 tarihli rapor.

⁶³ MOL, K 63, 287. bağ, 32/1, 32. başlık, Macar elçi Nemes'ten Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 14 Ekim 1922 tarihli ve 277-pol sayılı rapor.

⁶⁴ Karagülmez, a.g.e., s.67.

barış anlaşmalarına karşı vurulan ilk büyük darbe olduğunu ifade ettiğini de aktarmıştır.⁶⁵

Macarlara göre Türkiye, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığı için büyük çaba sarf eden ve Lozan Antlaşması gibi bir anlaşma ile tekrar özgürlüğüne kavuşan ve vatanını düşmanlardan temizleyebilen en önemli örnektir.⁶⁶ Lozan Konferansı'nda resmi kanallar vasıtasıyla Türk yetkililerle temas kuramayan Macar Hükümeti, 1923 yılının Ocak ayı itibarıyla Jenő Ruzskay adında bir Kurmay Yüzbaşıyı Ticaret Ataşesi sıfatıyla Anadolu'ya göndererek, Türklerle temasa geçmiştir.⁶⁷ Ruzskay'ın Anadolu'daki temaslarının ardından Türk ve Macar hükümetleri arasında 18 Aralık 1923 tarihinde bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Böylece, Milli Mücadele döneminde Türklere büyük destek veren Macarlar ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Mondros sonrasında kesilen resmi ilişkiler 5 yıla yakın bir aradan sonra yeniden tesis edilmiştir.⁶⁸

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu'nun Antant Devletleri ve Yunanistan tarafından işgal edilmesi, Türk halkında büyük bir direniş hareketinin başlamasına neden olmuştur. İşgallere tepki olarak Mustafa Kemal'in Türk halkını örgütleyerek Anadolu'yu kurtarma çabası Macarların dikkatini çekmiştir. Macarlar, Türk direnişinin adeta Avrupa'daki savunucusu olmuşlar ve basın yayın yoluyla kardeş olarak gördükleri Türklerin yardımına koşmuşlardır. 1910 yılında kurulan Turán Cemiyeti, çıkarmış olduğu Turán Dergisi'nde neşrettiği yazılarda Anadolu'daki işgallerin haksız olduğunu söyleyerek Avrupa kamuoyunu bu konuda ikna etmeye çalışmıştır. Macarlara göre, Türkler Mustafa Kemal'in sayesinde derin bir uykudan uyanarak yurdunu savunmak için büyük

⁶⁵ MOL, K 63, 287. bağ, 32/1, 32. başlık, İstanbul Hükümeti büyükelçisi ile Macar Maslahatgüzar arasında Barış Anlaşmaları hakkında gerçekleşen 20 Eylül 1922 tarihli ve 257-pol sayılı rapor.

⁶⁶ Ágnes Tóth, *Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az Atatürk aranykor időszakában (Yeni Türkiye'nin Çarkındaki Macar Dışlılar Ya da Atatürk'ün Altın Zamanında Türkiye ile Macaristan Arasındaki İktisadî ve Kültürel İşbirliği)*, Grotius E-Könyvtár. 2009, s.16.

⁶⁷ Saral, a.g.e., s.151.

⁶⁸ "Barátságai szerződés Magyarország és Törökország között (Macaristan ve Türkiye Arasında Dostluk Anlaşması)", *Magyar Törvények 1924 évi Törvénygyűjteménye (Macar Yasaları 1924 Yılı Yasa Maddeleri)*, (1924), Codex Kiadás, Budapest, s.170-171.

bir özveri ile savaşımaya başlamıştı ve bu görev Mustafa Kemal'in kaderinde yazılıydı. Mustafa Kemal'i büyük bir devlet adamı ve asker olarak gören Macarlar, Türklerin Yunanlılara karşı elde ettikleri zaferi büyük bir sevinç ile karşılamışlardır. Macar basını da çıkarmış oldukları gazetelerle Türklere destek olmuş ve Milli Mücadele'yi ayrıntılı olarak sayfalarına taşımışlardır. Türk zaferi, Macar Hükümeti'nde de sevinçle karşılanmıştır. Macar elçilik raporlarında da Milli Mücadele'ye yer ayrılmış ve Türk zaferinin ardından Roma'daki Macar Elçiliği temsilcileri Ankara Hükümeti temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde, Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının Macar Hükümeti'nce sevinçle karşılandığı ve Macar Hükümeti'nin bu başarıdan dolayı Ankara Hükümeti'ni tebrik ettiği ifade edilmiştir.

Kaynakça

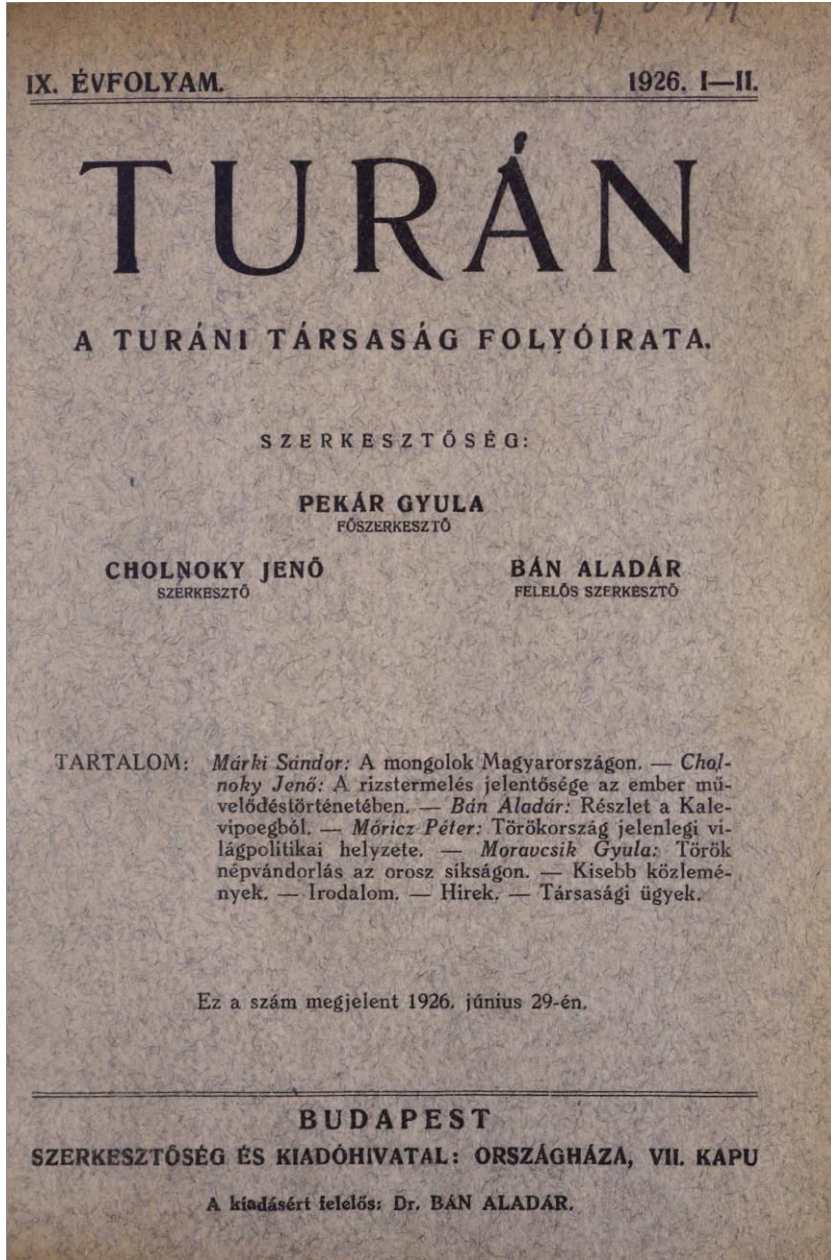
- "A Beteg Ember (Hasta Adam)", *Magyarság*, Iii. Évi, 202.(510.) Szám, 6 Szerda Szepmtember 1922, S.1.
- "Háborús Hangulat A Lausennei Konferencián (Lozan Konferansı'nda Savaş Atmosferi)", *Az Est*, Xiv. Évfolyam, 118. Szám, Május 27, Budapest 1923, S.1.
- Baştav Şerif, "Tarihte Türk-Macar Münasebetleri Ve Macar-Türk Akrabalığı", *Tarih Ve Toplum*, S.215, (Kasım 2001), S.59-65.
- Bíró Gábor, "A Török Függetlenségi Háború A Magyar Sajtó Tükrében (Macar Basını Işığında Türk Bağımsızlık Mücadelesi)", *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, 126. Tom, 2007, S.195-204.
- Çolak Melek, "Macaristan'da Türkoloji, Turancılık Ve Türk Dünyası (Xix. Yüzyıldan Xx. Yüzyıla)", *15. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Tebliğler Kitabı, (Moldova 2017), S.461-465.
- Çolak Melek, "Macar Turancıları Ve Atatürk(Macar Kaynaklarına Göre)", *Türk Yurdu*, C.31, S.21, (Ekim 2010), S.77-87.
- Çolak Melek, "Türk-Macar İlişkileri Ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)", *5. Uluslararası Atatürk Kongresi, Bildiriler*, C.2, 8-12 (Aralık 2003), Ankara, S.1253-1266.
- Çolak Melek, "Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi Ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919-1938)", *Muğla Üniversitesi Sbe Dergisi*, C.1, S.2, (Güz 2000), S.61-72.
- Demirkan Tarık, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

-
- Dilan H. Berke, *Siyasi Tarih 1914-1939*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998.
- Fekete Lajos, *Az Új Törökország (Yeni Türkiye)*, Budapest 1939.
- Flesch István, *Atatürk És Kora, Musztafa Kemál Atatürk Függetlenségi Háborúja És Kormányzása (Atatürk Ve Dönemi, Mustafa Kemal'in Bağımsızlık Mücadelesi Ve Yönetimi)*, Corvina Kiadó, 2004.
- Fodor Gábor, "Macar Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu Ve Türkiye (1850-1940)", *Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi*, Y.2014-1, S.25, S.79-90.
- Hazai György, "Musztafa Kemál Atatürk", *Világtörténet*, 2. Szám, 1983, S.67-69.
- Hermann Róbert, Joó András, Mészáros Kálman, Seres István, *Török Menedékjogot Kapott Magyar Emigránsok Rövid Életrajzi Összefoglalója (Türkiye'de Kendilerine Sığınma Hakkın Tanınan Macar Mültecilerinin Hayatlarından Özetler)*, Türk-Macar Dostluk Derneği, 2010.
- Horvát Béla, "A Turáni Eszme És A Török-Magyar Kapcsolatok Az Utolsó Évszázadban (Turan Düşüncesi Ve Son Yüzyılda Türk-Macar İlişkileri)", *Turán*, Xxii. Évfolyam, 6. Szám, 1939, S.119-122.
- Horvát Béla, "Kemál Atatürk", *Új Idők*, Xliv. Évfolyam, 47. Szám, 20 November 1930, S.61-63.
- Jaeschke Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- Kakuk Zsuzsa, "Türk Kültür Etkisinin Macar Dilindeki Yansımaları", *Ix. Türk Tarih Kongresi*, Ttk, C. Iı, (21-25 Eylül 1981), Ankara 1989, S.1223-1225.
- Kelemen Mikes, *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prens Rákóczi Ve Kelemen Mikes'in Türkiye Mektupları*, Çev. Edit Tasnadi, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1999.
- "Kemal Musztafa Kiverte A Görögöket Kis Ázsiából (Mustafa Kemal Yunanlıları Küçük Asya'dan Sürüp Attı)", *Magyarság*, 5 Kedd Szepmtember 1922, S.3.
- "Kemal Pasa Diadalutja Szmirna Felé, Anglia A Francia Kelepcében (Mustafa Kemal'in İzmir'e Doğru Zafer Yolu, Fransız Tuzağında İngiltere)", *Magyarság*, 10 Vasárnap Szepmtember 1922, S.2.
- Magyar Külügyminisztérium Levéltára (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) (1918-1945)*, Cilt.1, Der. Nagy Ferenc, Budapeşte 2003.
- Magyar Külügyminisztérium Levéltára (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) (1918-1945)*, Cilt.2, Der. Nagy Ferenc Budapeşte 2007.
- "Magyarország És A Lausennei Konferencia (Macaristan Ve Lozan Konferansı)", *Budapesti Hírlap*, 6 December 1922, S.6.
-

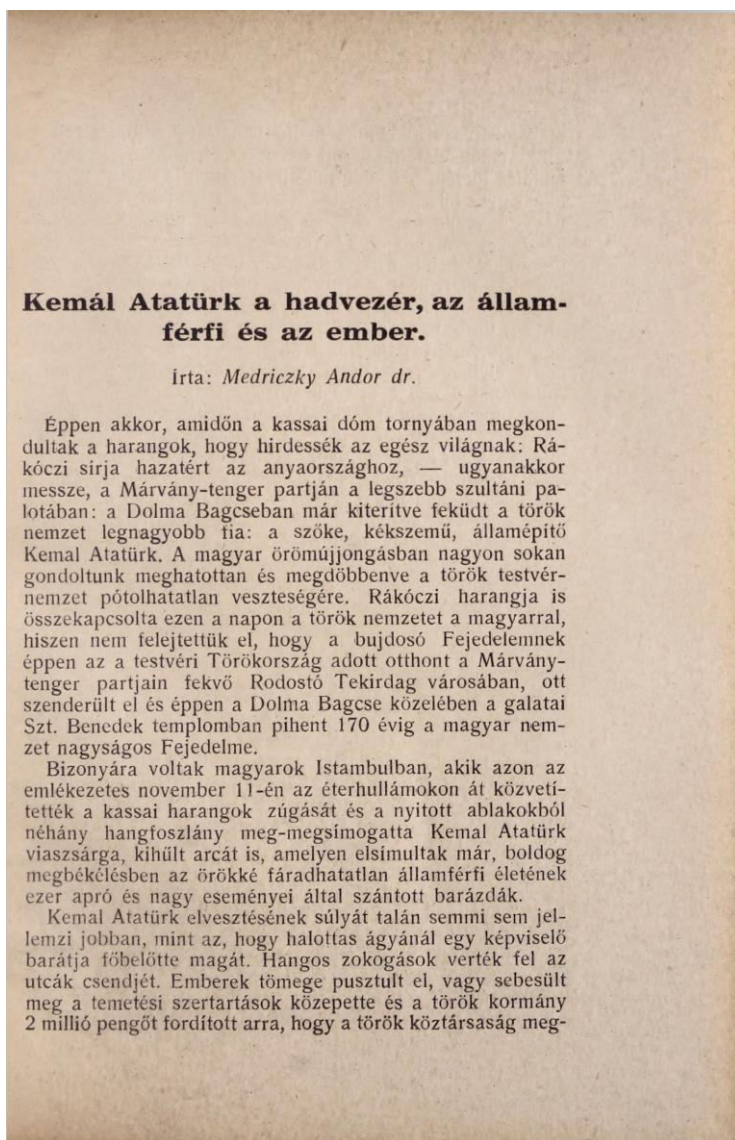
- “Barátságı Szerzödés Magyarország És Törökország Között (Macaristan Ve Türkiye Arasında Dostluk Anlaşması)”, *Magyar Törvények 1924 Évi Törvénycikkek (Macar Yasaları 1924 Yılı Yasa Maddeleri*, (1924), Codex Kiadás, Budapest, S.170-171.
- Medriczky Andor, “Kemal Atatürk A Had Vezér Az Államférfi És Az Ember (Bir Kamutan, Devlet Adamı Ve İnsan Olarak Kemal Atatürk)”, *Turán* 1937-38, VII-X.Szám., XX-XXI. Évfolyam, S.121-138.
- “Megegyeztek A Mudániai Előzetes Értekezleten (Ön Mudanya Konferansı’nda Anlaştılar)”, *Szózat*, 6 Octóber 1922, S.3.
- Müjdat Karagülmez, *Atatürk Dönemi’nde Türkiye’deki Macar Elçileri Ve Türk-Macar Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2018.
- Namal Yücel, *Türk-Macar İlişkileri*, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009.
- Nesrin Gürkan, “Tarihte Macar Misafirlerimiz”, 2023, S.59, Haziran 2006, S.52-57.
- Németh Gyula, “Törökök És Magyarok (Türkler Ve Macarlar)”, *Törörök És Magyarok I*, Budapest 1990, S.24-26.
- Nyíri Mária, “Türklüğün Bir Kolu Olarak Macarlar Veya Türk-Macar Kardeşliği-Akrabalığı Ve Tarihsel İlişkiler Üzerine”, *Çeşitli Türk Toplumları Arasındaki Dil Ve Kültür Bağı Sempozyumu*, Kıbrıs Araştırma Ve Yayın Merkezi, (5-6 Ekim 1990), Lefkoşa, S.1-25.
- Ortaç Hilmi, “Macar Basımında Kurtuluş Savaşı Ve Atatürk”, *Tarih Ve Toplum*, C. 36, S.215, (Kasım 2001), S.8-14.
- Özkaya Yücel, “Mustafa Kemal Paşa Anadolu’da”, *Mücadele Tarihi-Makaleler-*, Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Paikert Alajos, “Musztafa Kemál Pasa (Mustafa Kemal Paşa)”, *Turán*, III. IV. Évnegyed, 25. Szám, 1922, S.138-139.
- Palotás Zoltán, *A Trianoni Határok (Trianon Sınırları)*, Interedition, Budapest 1990.
- Saral Emre, *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke Ve İnkılapları Enstitüsü, Ankara 2016.
- Sofuoğlu Ebubekir, “Abdülmecit Ve Macar Mülteciler”, *Tarih Ve Toplum*, S.215, (Kasım 2001), S.279-302.
- Tasnadı Edit, “18.-19. Yüzyılda Osmanlı’da Macar Mülteciler”, *Tarih Ve Toplum*, C.36, S.215, (Kasım 2001), S.327-332.

-
- Tóth Ágnes, *Magyar Lendkerekek Az Új Törökország Gépezetében, Avagy Gazdasági És Kulturális Együttműködés Törökország És Magyarország Között Az Atatürki Aranykor Időszakában (Yeni Türkiye'nin Çarkındaki Macar Dişliler Ya Da Atatürk'ün Altın Zamanında Türkiye İle Macaristan Arasındaki İktisadî Ve Kültürel İşbirliği)*, Grotius E-Könyvtár. 2009.
- “Török-Magyar Barátság (Türk-Macar Dostluğu)”, *Magyar Külpolitika*, Xiv. Évfolyam, 10. Szám, 1933-Október, Budapest, S.11.
- “Török Barátaink (Türk Kardeşlerimiz)”, *Budapesti Hírlap*, XLXIII. Évfolyam, 186. Szám, 17 Augusztus 1928, Budapest, S.1.
- Türk-Macar Münasebetleri Işığı Altında I. Ferenc Rákóczi Ve Macar Mülteciler Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul-1976.
- Vukovári Gábor, “A Török Külpolitika Alapjai És Változásai (Türk Dış Politikasının Temelleri Ve Değişimleri)”, *Külügyi Szemle*, 2. Évfolyam, 4. Szám-1975, S.39-55.
- Yağcı Sevgi Can Aksel, “Macar Basınında Türkiye: “Küçük Asya”Nın Büyük Direnişisi (1920-1923)”, *İlef Dergisi*, 2018, 5(2), Sonbahar, S.53-84.
- Zoltán Egeseri, “A Török Nemzetépítés Atatürk Korában (Atatürk Döneminde Türk Ulus İnşası)” *Világtörténet-Tanulmányok*, (2013):1, S.125-144.

Ekler

EK-1. 1926 yılına ait Turán dergisinin kapağı.

EK-2. Andor Medriczky, "Kemal Atatürk a had vezér az államférfi és az ember (Bir Kamutan, Devlet adamı ve İnsan Olarak Kemal Atatürk)", *Turán*, 1937-38, VII-X.szám., XX-XXI. Évfolyam.

Musztafa Kemál pasa.

Írta: Paikert Alajos.

A török nemzet régi, fényes dicsősége ismét felvirrad Musztafa Kemál pasa győzedelmes haditetteivel. Érezzük azt a friss és biztató szellőt, amely Kis-Ázsiából felénk árad. Érezzük azt, hogy az egy agyonzaklatott, megkínzott, megalázott, nemes nemzet felébredése hosszú, keserves álmából. Érezzük azt, hogy ez a hajdan oly erős, lovagias, oly nemes gondolkozású testvér-nép, amelyről a legújabb korig szabad volt a legutolsóknak is becsmérőleg nyilatkozni, eljutott méltánytalan megaláztatása legmélyebb fokáig. Ekkor összerázkódott, reáésmélt a valóságra, reátalált önmagára, reátalált önértetére és hatalmára és összeszedve minden erejét, méltó haragjában lerázta magáról eddigi kínzóit és szipolyozóit, elűzte, kiverte azokat dicsőséges harcokban hazájából.

Jól tette; szent kötelessége ez minden önértetes, férfias nemzetnek.

Az a nemzet, amely elhagyja hagyományait, amely megengedi, hogy idegenek gúnyt üzzenek legszentebb érzéseiből, amely tűri, hogy saját derék fiait és leányait idegenek szorítsák ki apáik örökéből, amelynek magasabb aspirációi nincsenek, az méltán veszti el a többi nemzetek tiszteletét és becsülését.

A török nemzet ime önérejből felszabadította magát, példát mutatott az elnyomott, megalázott és rabságban tartott nemzeteknek, intő példát pedig a győzelmükben elbizakodottaknak, hogy – eddig és ne tovább!

Musztafa Kemál pasa megértette a török nemzeti lelket, megértette az ősi turáni génuszt és eszerint cselekedett – epochális sikerrel. Kemál pasa, a dicsőséges hadvezér azonban modern turáni államférfi is. Ő nem irt és pusztít; ő felszabadítja

EK-3. Alajos Paikert, "Musztafa Kemál pasa (Mustafa Kemal Paşa)", *Turán*, III.IV Évnegyed, 25. Szám, 1922.

**SIYASET, İKTİDAR/GÜÇ İSTENCI VE
KAPİTALİST SINIF AĞINDA MEDYA****İdiris Demirel¹****Öz**

Modern kapitalist ve endüstriyel toplumların en önemli vasıflarından biri medyadır. Kapitalist toplumlarda medyanın kendisi de bir endüstri olmuştur. Sosyal medyalardan, televizyonlara, bilgisayarlardan sinemalara, internetten uluslararası haber ajanslarına medya ve iletişim dünyası artık büyük bir dünyadır. Medya, hem kapitalist zeminde kurulup işlemekte, hem de işbu kapitalizme işlerlik ve ontolojik güvenlik sağlamaktadır. Medya denilince akla küçük ve bağımsız kuruluşlar gelmemektedir. Kapitalist sınıfların mülkü-metası olan dev işletmeler gelmektedir.

Kapitalizm ve medya ilişkisinde siyaset de önemlidir. Siyaset, siyasetçilerin olduğu kadar devletin ve onun erklerinin belirleyiciliğini de ifade eder. Fakat genel olarak iktidar/güç istenci sadece siyaset sınıfına özgü değildir. Kapitalist sınıfların ve medyanın da iktidar/güç istençleri söz konusudur. Bu incelemenin amacı siyaset, iktidar/güç istenci ve kapitalist sınıf ağında medyayı irdelemektir. İncelemede yöntem olarak niceliksel değil, niteliksel yaklaşım benimsenmiştir. Belgesel araştırma yapılmıştır. İlgili veriler içerik çözümleme metoduyla değerlendirilmiştir. Sonuç olarak ortaya medyaya bakışları, daha anlaşılır kılacak bulguların çıkacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kavramlar: Siyaset, İktidar/Güç İstenci, Kapitalist Sınıf, Medya

**MEDIA IN NETWORK OF POLITICS,
WILL TO POWER AND CAPITALIST CLASS****Abstract**

One of the most important aspects of modern capitalist and industrial societies is the media. In capitalist societies the media itself has also been an industry. From social media, television, computers, cinema, internet to international news agencies, the world of media and communication is now a big world. The media are both established and functioning on the capitalist ground and they provided

¹ Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üni. Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Böl. Sistematik Felsefe ABD., idiris.demirel@cbu.edu.tr ORCID: 0000-0001-7011-2532

operationalism and ontological security to the same capitalism. Small and independent organizations do not come to mind when the media is called. We think of giant enterprises, the property and commodity of the capitalist classes.

Politics is also important in the relationship between capitalism and the media. Politics refers to the determinism of the state and its powers as well as that of politicians. But in general the will to power is not only unique to the political class. The capitalist classes and the media are have the will to power. The aim of this review is to examine the media in the network of politics, the will to power and capitalist class. Qualitative rather than quantitative approach has been adopted as a method in the study. Documentary research has been conducted. The relevant data has been evaluated with the content analysis method. As a result, it was thought that there would be findings that would make their views on the media more understandable.

Keywords: *Politics, Will to Power, Capitalist Class, Media*

Giriş

Farklı türleri ve çoğulluğuyla sosyal medyalar da içinde ve en ön sıralarda bulunmak üzere, medyanın, yirminci yüzyıl ve yirmi birinci yüzyılda hiçbir şekilde göz ardı edilemeyecek bir rol ve ağırlığa sahip olduğu aşikârdır. Bu rol ve ağırlığın, toplumsal, siyasal ve iktisadi veçheleri bulunduğu gibi kültürel, felsefi, bilimsel cepheleri de varittir. İnternetsiz, cep telefonsuz, sosyal medyasız bir hayat neredeyse ontolojik ve epistemolojik olarak da düşünülememektedir. Bilgi çağında ileri teknolojilerin alanında; mikro-elektronikte, genetik mühendisliğinde, robot yapımında, lazer ışınlarında, iletişim araçlarında... Meydana gelen devrim dünyada derin iktisadi, siyasi, felsefi etkiler yaratmaktadır. (Yayla, 2014: 51) Medya ve iletişim âlemine karşılık gelen dünya bu haliyle günden güne büyüyen bir dünyadır.

Devletlerin askerlik, iç güvenlik, istihbarat gibi, istisna oluşturabileceği düşünülen millî-hayatî alanları da medyaya, medyalardaki haberleşme uygulamalarına ve küresel platformlara bağ(ım)lı hale gelmektedir. İletişim ağları, küresel kapitalizm açısından hem sebep ve sonuç, hem ürün ve üretici konumundadır. Eşitsiz ve asimetric ilişkilerin belirleyici olduğu bir yapısalılıkta Rusların uluslararası haber ajansı *Sputnik*'i ziyaretinde, Rus devlet

başkanı Putin, medya organının kuruluş amacını, “küresel Anglo-Sakson ajansların haber üretimindeki tek merkezliliğini yıkmak” olarak açıklamıştır. Özellikle ABD’nin domine ettiği düşünülen tek kutuplu iletişim dünyasıyla savaşmak ve Amerikan bakış açısı yerine küresel ölçekte Avrupa bakış açısını benimsetmek amacıyla kurulan *Euronews* de işbu doğrultuda AB tarafından sübvansede edilmektedir. (Seta, 2019: 103-104, 131-132; Hard ve Negri, 2002: 58; Castells, 2008: 2) Böyle bir vasatta sarahatle ve rahatlıkla söylenebilir ki, küresel kapitalizmin iç enerjisinin imgelem boyutundan başlayarak üretilip akışkanlandırılmasına ve kapitalizm ile sembiyoz halindeki modernitenin endüstriyel, kültürel, siyasal, ekonomik, biyolojik, psikolojik, pretoryen² farklı türden kontrol mekanizmalarının inşasından yayılımına çok sayıda bütünleşik yapı ve işleyişlerin kendisinin-zemininde cereyan ettiği arterlerden biri alternatifsiz biçimde medya ve iletişim evrenidir.

İletişim, kuşkusuz ki, toplumsallıkla siyasallığın henüz ayrılmadığı antik dönemlerden itibaren bir arada bulunuşun ve beraber yaşayışın *sine qua non*’u olarak işlev görmüştür. Modern endüstriyel kitle toplumunda siyasal iktidarlar ve ortaya muayyen bir iktidar/güç istenci³ koyan siyasal yönelimli bölgesel, ulusal, küresel alternatif merkezler, tahakkümlerini sadece ‘zor’ ve ‘baskı’ aygıtlarıyla değil, aynı zamanda basit, rutin, metonomik, evcil her çeşitten ilişkilerle sürdürülebilir kılıp konsolide ettiklerinden ve toplumsal, iktisadî, siyasî bütün muhtemel istenilir beklentiler, sosyal medyalar dahil, medyada ve medyalarla kazılan temeller üzerine yükseldiğinden ötürü, kapitalizmi ve siyaset aygıtlarını önceleyen küresel sistem kendi modellemesinde aracılaştırdığı medyayı ve en geniş anlamda iletişim evrenini de özneler-arası ve uzun erimli bir

² Atilla Yayla’ya göre, pretoryen ülkeler ve siyasal rejimler; askeri darbelerin alışkanlık haline geldiği, askerî güçlerin sürekli biçimde darbe yapma eğilimi içinde olduğu ülkelerdir. Buralarda pretoryenizm egemendir. Türkiye gibi. Ki, Türkiye’deki tüm darbelerde de ABD’nin bir şekilde müdahalesi söz konusudur. (Yayla, 2015: 368)

³ Heidegger açısından, Nietzsche, ‘hüküm sürme’nin, bütün gerçek olanların, yani geniş anlamda, varolanların temel özelliği olduğunu düşünmüştür. Böylece varolanlarda varolanların *essentia*’sı (özü) olarak belirlenen de, ‘iktidar/güç istenci’ şeklinde anlaşılmıştır. İktidarı/Gücü istemenin, erke ulaşmaya çabalamaktan başka bir anlamı söz konusu değildir. Muktedir/Güçlü olmak, daha çok erk anlamına gelir. Daha çok erk de yalnızca şu demektir: Saf erk. Erk, ancak erkini arttırdığı, ancak kendine daha çok erk buyurduğu sürece erktir. (Heidegger, 2001: 29-33)

diyalektikle kamusalığın ve özgürleşmenin ev sahipliğinden bir tür rafine kolonizasyon teknolojisi vektörlüğüne çevirmektedir.

Tarihî arka plandan, küresel strüktürden ve genel görünümünden Türkiye'ye gelindiğinde Türkiye için(de) Batı tesirindeki başat medyanın yine Batı-merkezli küresel yapılanmaya simetrik, uyarlı ve eklemlenmiş bir vaziyette konuşlandığı görülür. Bu vasatta iletişim sektörünün; medyaların şirketleştiği kadar, şirketler de medyalaşmaktadır. İletişimin küreselleşmesi, esas olarak büyük ölçekli iletişim şirketlerinin faaliyetlerinin domine ettiği bir süreç olmaktadır. (Thompson, 2008: 243)⁴ Küresel elektronik ağ; internet ve bu ağın vücuda getirdiği siber-uzay, gerek siyasal teori ve pratiği, gerekse kapitalist ekonomiye ait epistemoloji, yöntem, pratik ve pazarlama tekniklerini başkalaştırmaktadır. Mevcut momentte kapitalist-burjuva sınıf, siyasal iktidarla sembiyozun yanı sıra diğer girişimlerine ait organizasyon ve yönetimlerinin korunması amacını da gözeterek iletişim ve/veya medya sektörüne yüklenmekte, halkla ilişkiler, reklam, dağıtım, pazarlama, ihale-takipçiliği, istihbarat, satış, algı oluşturma ve algıyı olguya tahvil etme faaliyetlerini bir de böylece yürütmektedir.

Kapitalizmden Medyaya Değişim Ve Süreklilik Diyalektiği

Kapitalizmin tayin edici yönsemelerinden o klasik ikili kutupsallığın; burjuva-kapitalist sınıf ve işçi sınıfı antagonizmasının sönmümlenerek demodeleştiği, kendini 'proleterya' geleneğinden çok, 'küçük burjuva' geleneğine yakın hisseden işçilerin arttığı (Yayla, 2014: 52), işgücü piyasaları ve üretim faaliyetlerinde maddesel olmayan, enformatik, sanal, duygulanımsal, bilişsel, entelektüel... Emeğin ön plana yerleştiği, hizmetin, kültürün, bilginin merkezileştiği bu post-endüstriyel, post-fordist evrede, sermayenin/kapitalin gerekleri yine de o raddede belirleyici ve tersinmezdir ki medyayı temellük eden kapitalistler tarafından

⁴ Siyasetteki liderlerin, şirketlerdeki tepe yöneticilerin ve askerî kuvvetlerdeki en üst rütbelilerin içinde bulunduğu bir elit grubun Amerika Birleşik Devletleri'ne hâkim olduğu, bu sayılan grupların çıkarları arasında zaman zaman ayrılık ve çatışmalar yaşanmasına karşın, ABD'deki asıl ve aslî siyasetin yönünün bu elit gruplar tarafından belirlendiği yönündeki görüşler için bkz; (Yayla, 2012: 222). Ayrıca kuşkusuzdur ki, 21.000 personeli ve küresel yayınları ile dünyanın en büyük kamusal yayın şirketi olan BBC'yi de (Seta, 2019: 202) yine siyaset, medya, kapitalizm ve Batılı devletlerin hegemonya mücadeleleri kapsamında konumlandırmak gerekir.

medya-iletişim kurumlarının meslek deontolojisini gözetmekten ziyade kapitalist, tecimsel arayışlara cevap verecek, iş takibi-aracılıkları üstlenebilecek profesyonellerden oluşturulması gerekliliği kendini dayatır durumdadır.⁵ Dünya, değişerek alışlageldik bilinen iktisadî yapılanmanın ötesine geçmiş olsa da kapitalist matriksin dipteki, 'ötesine geçilemeyen' sürekli ayniyeti ister istemez Immanuel Wallerstein'in *The Modern World System I*'nin başlangıç cümlesinin uyarısını hatırlatmaktadır: *Hiçbir şey asla değişmez!* (Wallerstein, 2010: 21)⁶ Biraz da bunun için Fordizmden Toyotizme (Castells, 2008: 214 - 216), endüstriyalizmden post-endüstriyalizme kapitalist ekonomi ve kapitalist toplumsal yapılar minvalinde yaşananları, eski halden yekten bir devrimci kopuş gibi değil de sistemin içinde kalmaya devam eden jeolojik katmanlaşmalar gibi görmek gerekiyor. Farklı bir söyleyişle, değişim, yüzlerce yıldır devam eden kapitalist sürekliliği inkıtaa uğratmamakta, aksine, değişim ve süreklilik; bu iki realite ancak birlikte bir diyalektik oluşturabilmekte, aynının ebedi tekrarı' böylece vuku bulmuş olmaktadır.

Ekonomileri ve kültürel hayatları post-modernleştiren enformasyon yahut medya teknolojileriyle çerçeveselenen uzamın sosyolojisi, iletişim düzeneklerinin; insani-toplumsal olanın sibernetiğe dönüşmesi nedeniyle yeniden tanımlanmasının gerekliliğini gösterse dahi kapitalizmin varlığının ve ona bağlı diğer

⁵ Türkiye özelinde de küreselleşme, kapitalizm, şirketleşme, medya ve siyaset gibi yapı ve süreçlerin, iç içe nasıl geçtiğine ilişkin olarak, doksanlı yıllardan şöyle bir örnek hatırlanabilir: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın özelleştirilmesine yönelik olarak açılan ihalede ihaleyi kazanan iş adamı H. Garipoğlu, TBMM'deki Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı bayilerinin ortak girişimi ile devre dışı bırakılmıştır. Bayi milletvekillerinin sayısı yetmişe ulaşmaktadır. Sayı çok çarpıcıdır çünkü adı geçen ortaklık/şirket ile milletvekilleri arasındaki ilişki siyasi süreçleri doğrudan etkileyebilir niteliktedir. Bu durum, en büyük medya patronu A. Doğan'ın eski bir Koç bayii oluşu gibi başka ilginç 'bayi'liklerle birleşince, bayi sistemi içinde üretici firma, bayi ve tüketiciler arasındaki karşılıklı ilişkilerin devletin işleyişi üzerindeki etkisinin de dikkate alınmaya değer bir olgu olduğunu göstermiştir. (Buğra, 2000). Atilla Yayla'ya göre de, çıkar grupları medyadan yararlanmak istemektedir. Medyayı, amaçlarını desteklemek için seferber etmeye çalışmak, siyasa yapıcılara yani siyasetçiler ile bürokratlara etkili şekilde ulaşma imkânından mahrum gruplar için bilhassa önemlidir. Bunlar, medyayı sözcüleri veya araçları haline getirmeye çaba sarf etmektedirler. (Yayla, 2015: 224)

⁶ Immanuel Wallerstein'in, Türkçeye 'Modern Dünya-Sistem I' olarak çevrilen eserinin ilk satırında peş peşe yer alan ilk üç cümle şöyledir: "Değişim sonsuzdur. Hiçbir şey asla değişmez. Bu iki klişenin ikisi de doğrudur." (Wallerstein, 2010: 21)

bünyevi niteliklerin, tam da Wallerstein'in yukarıda zikredilen cümlesini hatırlatır mahiyette değişmeden kaldığı gerçeği asıl hakikat olmaya devam etmektedir. İçine girilen türbülanslarda dahi zinhar ihmal edilmeyen medya işgücü dâhil, çalışanların sendikasılaştırılması eğilimiye bir yandan mezkûr kapitalist çıkarlara, diğer yandan medya emekçilerinin dayanışmasız konumda kontrolde tutulması amacına hizmet etmektedir. Burada asıl parodik duran vakıanın, bilimsel bilginin de kapitalizmin süreği haline geldiği bir yapısallıkta akredite aydınların, gazetecilik, akademisyenlik, entelektüellik, tüccarlık, yöneticilik, işveren vekilliği, taşeronluk, kapitalist sınıfın ihale, iş takipçiliği... Hüviyetlerinin arasında bir de denetim, sahici eleştirelilik, ombudsmanlık işlevlerini yerine getirmelerini beklemek, bağımsız bir tavır geliştirebileceklerine dair ümitler beslemek, tebci ve biat ettikleri siyaset-yapıcılar ve onların iktidar/güç istenci karşısında, sahici aydın tutumu takınabileceklerini düşünmek olduğu da söylenmelidir.

Zikredilen atmosferde kâr sadece raiting ya da tiraj aracılığıyla değil, medyayı temellük eden kapitalist sınıfın öteki teşebbüslerinin pazar payını genişletmek ve resmi ilanlar, girdi temini, devlet bankalarının elverişli kredileri, kaldığı kadarıyla kamu iktisadi teşebbüslerinin reklam/tanıtım havuzlarının muslukları, yatırım teşvikleri, özelleştirme temellükleri, bilişim teknolojilerinin ithalindeki kolaylıklar, örtülü ödenekler... Gibi devlet denizlerinde yüzmek yollu dışsal faydalarla da sağlanmaktadır. Sektörde tiraj ve raiting gelirleri dışındaki kalemlere odaklanma ile en belirgin niteliklerinden biri devlet bağımlılık olan⁷ bu nedenle de varlığını dahi tartışılır kılan burjuvazinin ya da eş söyleyişle kapitalist sınıfın Batı tesirinde olmaklık ve kalmaklık bakımından tekelleşme niteliği gittikçe barizleşen medyayı aracılaştırması hadisesi arasında bünyevî

⁷ Ayşe Buğra açısından da, 'Türk işadamlarının kendilerine bakış biçimlerinin en çarpıcı yönlerinden biri, maddî kazanç amacıyla yürütülen girişimlerinin meşruiyetine ilişkin güvensizlikleridir. Girişimcilik faaliyetlerinin yönlendirilmesinde devletin oynadığı rol, son derece önemli bir roldür. Türkiye'de iş hayatını biçimlendiren temel belirleyici devlettir. İş başarısı, her şeyden önce, işadamlarının devletle olan ilişkisine bağlıdır. Türkiye'de devlet müdahalesini dışlayan bir kapitalist gelişmenin ne olabilirliği ne de istenilirliği söz konusudur. Nitekim örneğin S. Sabancı'nın, babasının subaylarla olan ilişkilere verdiği önemi dile getirdiğini de, subaylara, çeşitli girişimcilerin farklı farklı holding ve şirketlerinin yönetim kurullarında üst düzeylerde görevler verilmesini de bu aynı bağlamda görmek gerekir. (Buğra, 1995: 15-17, 127)

bir münasebet bulunduğu gerçeği usanmaksızın vurgulanmalıdır. Buradan, medyaya matuf asli ve onun hakikatini kavrayıcı nitelikteki bir bakışın ancak siyaset ve kapitalizmin; kapitalist sınıfların içerilmesi halinde mümkün kılınabileceği sonucuna ulaşılmalıdır. Özcesi kapitalist ekonomik strüktürün araçsal edimleriyle siyasal ve iletişimsel kurum ve edimlerin harmanında medya sektörü kapitalist sınıfın istekleri doğrultusunda işlevselleşmekte ama bu işlevselliğin güzergâhı siyaset ve iktidar/güç istenci bağımlılıklarından da oylumlu izler taşımaktadır.

Metropol-Periferi İlişkileri, Türkiye Ve Medya

Şerif Mardin'e göre, 'Merkez (Metropol) – Çevre (Periferi) İlişkileri', Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısını açıklamak üzere kullanışlı bir olgudur. Yine ona göre, merkez-çevre yaklaşımının temel dinamiklerinin bir dünya sistemi içinde değerlendirilmesi gereklidir. (Mardin, 1991b: 30-35, 135) Mardin'in, dünya sistemi yaklaşımı ile metropol-periferi yaklaşımının birlikte mütalaasının lüzumunu işaretlediği yerde, İsmet Özel'e göre de dünya sisteminin merkez/metropol ve çevre/periferi şeklindeki bölümlenme minvalinde deveran eden yapısı gereği metropol tarafından denetim altında tutulan bütün ülkelerde güç/otorite/erk, kendi başına girişim kapasitesi üretebilen bir unsur değildir. Buralarda erk, dünya devletinin nihayet bir şubesidir. Dünya devleti de trans-nasyonal finans egemenliğinin tecellisinden ibarettir. (Özel, 2001: 107) Özel'in altını çizdiği 'dünya devleti' ve onun şubeleri' kategorileri göz önünde tutularak bakıldığında küresel ölçekteki siyasal iktidarın Türkiye'deki hissesini ele geçirmek, elde tutmak isteyen zümrelerin birçok etkinliklerini medya zemininde, medya dolayımında gerçekleştirdikleri görülmektedir. Farklı bir söyleyişle dünya genelindeki hegemonik güç, artık iletişim sistemleri, enformasyon ağları vb. içinde doğrudan zihinleri ve yanı sıra toplumsal refah sistemleri, gözetim altındaki etkinlikler vb. içinde de bedenleri sahipsiz bir yaşama duyusundan ve yaratma arzusundan otonom bir yabancılaşma durumuna getirerek... Çalıştığından ve denetim sağladığından, onun bu tarzı, sistem dâhilindeki devletlere de sirayet etmektedir.

Metropol-periferi ilişkileri minvalinde, ortaya çıkan mesele, 'teknolojik ve ekonomik büyümeye paralel olarak alt katlardakilerin de dünya nimetlerinden giderek daha fazla nasiplenip nasiplenmemeleri meselesi değildir. Asıl mesele, metropol devlet ve

toplumların hiyerarşik ilişkilerinden değil vazgeçmek onları esnekleştirmek yerine, boyuna yeni hiyerarşi ve ayrıcalık biçimleri kurmasıdır. Dahası, dünya nimetlerinin adaletsiz paylaşımı sürerken, yerkürenin azgınca tahrip edilmesi, gelecek nesillerin de dünyasının karartılması; temel mesele budur.' (Hard ve Negri, 2002: 47-48; Mert, 2001: 22-23) Metropol-periferi ilişkilerinin bu süregelen meselesi üzerinden toplumsal kuruluş ve ilişkiler uç kertilere değin kontrol edilebilmektedir. Özcesi, siyasallığı sürgit muhtıralı ve muhataralı bir karakteristik taşıyan Türkiye sahnesinde aktörlerini, erk, partiler, kapitalist sınıf, medya, herodyen entelijensiya⁸ ve zaman zaman da sivil ve sendikal kuruluşların; *devletin ideolojik aygıtlarının* oluşturduğu bir performans sergilenmekte ve bu performans yahut simülasyon da iç düğümlenmelerle sarmaşıklanarak yaşanmaktadır.

Darbelerden, darbe teşebbüslerinden, sıkıyönetim, olağan üstü hal ve kriz dönemlerinden 'beka' problemlerine sürgit ve biteviye siyasal-sosyolojik patolojiler söz konusudur. Kapitalist zemindeki ekonomi ve siyasallığın mahut parametreleri iktidar/güç istencinin biricik öznesinin siyasal partiler olmadığını anlaşılır kılmaktadır. Katastroflaşan partilerin iktidarları, Türk siyasal hayatında zaman zaman ve handiyse iktidarın tözsellik olarak bulunamayacağı savlarını (Foucault, 2014: 55) doğrularcasına içi doldurulamayan bir fiksion, sahiplenilemeyen bir anonimlik düzeyinde kalmaktadır. Bu simülatif görünürlükte yüzeysel iktidarları arkalayan egemenliği ulusal düzeyde ancak kısmen kalan bir asli/asıl erk bulunmaktadır. Siyaseti ve onun devingenliğini; siyasallığı şekillendiren Leviathan özentili ka(s)t hususen muhataralı ve muhtıralı konjonktürlerde tahakkümüne devam etmekte ve bir yandan kapitalist sınıfın temellük ettiği medyanın da edimleri neticesinde siyasallık bir nevi oligarşik uğraşı alanı olarak kalırken⁹, diğer yandan medya üzerinde Demokles'in kılıcı değilse de siyasal erklerin ve onların iktidar/güç istençlerinin kılıcı sallanıp

⁸ Herodyen entelijensiya için, A. Toynbee'den hareketle, Mustafa Çalık şöyle demektedir: 'Türkiye'nin herodyen aydınları, Türkiye'nin kendisinden, kendi toplum ve tarihinden sorumsuz bir hesapsızlık ve mantıksızlıkla kaçmayı, kaçarken ağırlık yapmasın diye haysiyet, vakar, şahsiyet, köküne saygı, insaf ve edep gibi bir takım 'yük'lerinden de cephe kaçınıcı firarî asker hoyratlığı ile kurtulmayı başarabilen aydınlarıdır.' (Çalık, 1998: 168).

⁹ Nerede bir kurum yahut teşkilattan bahsediliyorsa orada oligarşiden ve 'oligarşinin tunç kanunu'ndan da bahsetmek gerektiğine dair görüşler için bkz; (Yayla, 2012: 220-222, 250)

durmaktadır. Tekrarla, sanallaşan Türkiye ortamında reklamlardan endoktrinasyonlara, propagandadan özelleştirmeler ve madencilğe, siyasi hesaplaşmalardan ideolojik dezenformasyonla kamu ihaleleri avcılığına varıncaya değin farklı farklı pratik ve kodlamalara kadar çok sayıda aktiviteyle *pseudo* aktivitesizlik olarak boş zamanlar etkinliklerinin artık muhtemel değil 'olmazsa olmaz' gerekliliği, sosyal olanını da kapsayacak tarzda medyadır.

Restrospektif bakışlar, ekonomik strüktürün, kapitalist sınıfın-burjuvazinin ve bu sınıfın temellük ettiği medyanın işler kılınmasında küresel hegemonya ve onun metropol-periferi ilişkilerinin etkilerinin yanı sıra yoğun düzeyde siyaset belirleyiciliğinin de bulunduğunu göstermektedir. On dokuzuncu asrın son çeyreği ile geçen asrın erken dönemlerinde siyasal iktidar, kendi yaşam alanı ve platformunda *komprodor burjuvazinin* (Keyder, 2014: 34, 46)¹⁰ bıraktığı boşluğu Türk-Müslüman girişimcilerle doldurup tepeden tırnağa yeni bir Türkiye ve yeni bir toplumsal-siyasal yapı inşa etme girişiminde hayli iştahlı idi. Geç yirminci yüzyıl ve erken yirmi birinci yüzyılda ise medyayı sahiplenip mülkü haline getiren, meta olarak kullanan kapitalist sınıf, siyasal alanının kurumlarına, kurallarına, düzeneklerine... Nüfuz etmekte iştahlı, cesaretli ve cesametli bir konuma oynuyor. Tarihî metamorfozlarının seyri ve sosyal psikolojilerinin tedirginlik, hırs, statü, hami arayışı... Boyutları, sarahaten okunabilen geçmişin iktidarsız müteşebbislerinin sonraki kapitalist sınıf olan burjuvaziye inkılabı, işçi-işveren örgüt ve sendikalarının ortaya çıkışı, komprador burjuvazinin mübadele, kıtal veya tehcirle sahneden çekilişi, küçük köylülüğün muhafazası, tarım-toprak aristokrasisinin önlenişi, sınıf-içi katmanlaşmalar ve işleyişler de dâhil olmak üzere devletle sosyal sınıflar arası-içi diyalektiği anlamlandırma göz önünde tutulması gereken çok sayıda başka temel vakıda hem küresel hegemonik arayışları ile metropol-periferi ilişkilerinin ve hem de ülke düzlemindeki siyasetle iktidar/güç istencinin yoğun etki ve mistifikasyonlarına rastlanmaktadır.

Siyasal iktidarların ekonomideki baskın rolleri, ideolojik duruşlardan azade bir şekilde, münferit parti politikalarından

¹⁰ 19. Yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Türkiye'sinde Rumlar ve Ermeniler gibi gayrimüslim nüfusun bir bölümünün, köylü (Müslüman) üreticiler ile yabancı (gayrimüslim) sermaye arasındaki bağlantıyı kuran bir komprador sınıfına dönüşmüş oluşu ve bu sınıfın taşıdıkları yabancı pasaportların sağladığı koruma ve dokunulmazlıklardan yararlanışları ile ilgili olarak bkz; (Keyder, 2014: 34, 46)

bağımsız olarak ve özelleştirmeci liberalize ekonomi politikalarına rağmen devam etmektedir. Haddizatında kapitalist sınıfın en başat niteliklerinden biri onca zamana karşın, yukarıda da kısmen değinildiğince, yine siyaset ve/veya devlet bağımlı oluşturmaktadır. Mezkûr bağımlılık o kertede yüksektir ki, kapitalist sınıf olarak burjuvaziye burjuvazi gibi görmemek dahi kabildir. Biricik amaçları sonsuz sermaye birikimi ve kâr olsa bile, Batı'dan başlayan tarihî toplumsal dönüşümün birkaç asırdır kilit öznesi rolünü oynamaktan geri kalmayan burjuvalar, kapitalist sistemde metropole karşılık gelen Batı'daki 'öncü' kimliğinin aksine, 'el bebek gül bebek' büyütüldükleri Türkiye'de fevkalade özgün bir konumda konuşlanmaktadır. Siyaset ve onun devingenliğiyle tebarüz eden siyasallık her bileşenin özgürce kanaat, özgürce etki oluşturabildiği bir kamusallıkla belirginleşmeliyken, Türk siyasallığı dünya sistemi mahreçli etkiler değerlendirme dışı bırakıldığında, 'sunuf-u devlet'in ve siyaset sınıfının dışında entelijensiya ve medyadan; medyayı da temellük eden kapitalist sınıftan ibaret gibi durmakta, siyasallığın sınırları halka doğru sahici biçimde ve bünyevî tarzda genişleyememekte, sivil toplum ve onunla aynı küredeki kurumlar/değerler sürdürülebilir ve fonksiyonel bir iktidar/güç istencine sahip olamamaktadır.

Siyasallığın makro özne sorunundan medyanın tersinmez ağırlığını, önemini, 'karizmasını' nasıl edindiği mevzuuna gelindiğinde bu durumda kerameti kendinden menkul özelliklerin bulunmadığı görülür. Medyanın çekinilen statüsü, sivil toplumun kifayetsizliği, milli-toplumsal şuurun amorfluğu, erksizliği, ereksizliği ya da siyasi sınıfın vasıfsızlığı gibi faktörlerle beraber ziyadesiyle yapısal etmenlerle ilgilidir. Siyasallığın baskın niteliği yukarıdaki satırlarda da değinildiğince, bitmeyen ontolojik güvenlik arayışları ve varoluşsal depresyonların sürekliliğidir. Erk, atlatılmayan travmalarla sarmaşıkılarak tebarüz etmektedir. Althusser'in bir tespiti burada hatırlanabilir. Ona göre, 'hiçbir sınıf, hegemonyasını, devletin ideolojik aygıtları içinde ve üstünde kurmadığı, kuramadığı takdirde, devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamayacaktır. Ama diğer yandan da bu durum, devletin ideolojik aygıtlarını, 'görece özerk' konumlarından düşürmeyecektir.' Medyaya; medyayı temellük eden sınıfa matuf olarak, Althusser'in belirlemesi eşliğindeki bir semiyoloji, medyanın, zikredilen patolojilerin çeşitli platformlarda kendi lehine rehabilitasyonu ve erkin *a priori* olarak inanç beslenmesini istediği kurucu kavrayış ve belirlemeleriyle, kültürel-

ideolojik örüntülerinin mayalanması-konsolidasyonu bazında rol oynadığını (Althusser, 2002: 36-39) ve vandallaşan ikonoklastik söylem tuzaklarıyla mesafe kat ettiğini görünürleştirecektir.

Kapitalizmin kendisinin medyatikleştiği ortamda siyasal erkin kullanıcıları ve sahiplik adayları da medyatikleştikleri ölçüde amaçlarına biraz daha yaklaştıklarını varsayıyorlar. Sonuç itibarıyla siyasal yapı ve işleyişler üzerinde Türk medyası niteliğini büyük mikyasta tek başına belirleyen ve tüm görünür çeşitliliğine karşın temelde Batı tesirinde olmaklık bakımından tek tip kalan profan medyanın; medyayı da mülkü haline getiren, mülkü ve metası olarak kullanan kapitalist sınıfın; refleksif beklentileri de tatmin edecek reddi imkânsız bir manipülatif *pressi* ortaya çıkıyor. Medya, kaçınılmaz olarak iktisadi-siyasi çıkarların emrinde olmamakla beraber, kapitalist sınıf medyayı hem siyasal erki hem de sıradan vatandaşları etkilemek için imaj-maker olarak işletmekte, sosyal sınıfsal iç çelişmelerin arenalığına değin uzanan bu illüzyonel işletim, varoluşsal-ideolojik kaygılara karşı sahte sağaltım işlevlerini de içerimine katmaktadır. Hâsılı, kapitalist sınıfın medyaya ilgisi, giderek gürbüzleşen ve sesini duyuran bir kesiminin kendilerini 'sınıf' olarak tanımlamak, yeni bir imaj sunmak ve konumlarını sağlamlaştırmak için giriştikleri çabaların uzantısı olarak da göz önünde tutulmalıdır. (Foucault, 2015: 102; Buğra, 1995: 26) Ontolojik güvenlik arayışları ve varoluşsal sıkıntılara, yukarılarda da değinilen metropol-periferi dikotomisiyle ve fakat küresel değil ülke sathında bakıldığında, metropolün siyasetini pozitivist bir tarzda kurduğu, periferik figür ve ritüelleri kendini zayıflatacak iç mihraklar olarak algıladığı açığa çıkar. Özgüven yitimi içindeki metropol, sivil toplumun gelişmesinin kendi alanını tehdit ve istila edebileceğini düşünmekte, demokraside yaşanan inkıtarlar da siyasal partileri aşan siyasal erkin iktidar/güç istenci ve hegemonya arayışı gereği tezahür etmektedir.

Toplumsal Ve Siyasal Dönüştürme Fetişizmi

Şerif Mardin, Ahmet Mithat Efendi'ye ilişkin bir tespitinde şöyle demektedir: "Devrimiz, Ahmet Mithat Efendi gibi her ne pahasına olursa olsun halka her şeyi öğretmek isteyen, halkın seviyesini yükseltmek isteyen insanların rastlanıldığı bir devir değildir." (Mardin, 1991a: 297) Devir, öyle bir devir olmamakla beraber, 'halka her şeyi öğretmek' ve 'halkın seviyesini yükseltmek' amaçları, varlıklarını korumuş ve fakat bu arada yön değiştirmiş

durumdadır. Atilla Yayla'nın sözleriyle, "Devletler... Okul çağı dışına çıkmış bireylere medya aracılığıyla ulaşır. Onları yeniden ve yeniden endoktrine eder." (Yayla, 2015: 353) Öyle ki, medya, kamuoyu tesisi ile kazandığı gücü/iktidarı etkinlik kurma, yönlendirme ve darbeler dâhil her türlü sistem-dışı siyasi inisiyatifi hukukileştirme, toplumsal, siyasal, yerli-millî değerler dünyasını dönüştürme, Heidegger'in bir başka bağlam için değerlendirdiği ifadeyle dile getirildiğinde 'duyu üstünü, duyulur olanın kararsız bir ürününe çevirme' (Heidegger, 2001: 11) fetişizminin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Periferik (f)aktörlerin siyasallık üzerinde söz hakkına kavuşması demokratik ya da anti-demokratik kullanılabilir tüm yöntemlerle önlenmek istenmektedir. Zor zamanların alacakaranlık kuşaklarında milletiyle organik bağı kesen ve onun gerek varlığını gerekse mücadelelerini oryantalize eden medya(yı da sahiplenilen kapitalist sınıf), norm transferleriyle de misyonerleşmektedir. 'Yerli kültüre ta şahdamarlarından saldırmanın aracı' olarak nitelendirilen medyanın, çoğu Türk milli kültüründen kaynaklanan duyarlılık alanlarını, yapıcı yönde beslemiyor olmağın haricinde 'neredeyse bütün terbiye dizginlerini eline geçirdiğinden' Castells'in sözleriyle 'yasak arzuları kıskırtacak araçlar' (Castells, 2008: 2) yoluyla bireylerin akli ve kalbi melekelerini meflûç kılan, meta tüketici yanlarını tahrik eden, ihtiyaçların sonsuzluğu varsayımını tetikleyen 'belden aşağısı'sına yönelik bir görev ifa ettiği de görülmektedir.

Nuray Mert'in, eleştirerek çerçevelediği üzere, 'kalabalıkları, "çağdaş uygarlık" düzeyine çekmek için hep demokratik süreçler dışına çıkmak gerekmektedir.' (Mert, 2001: 130) Bünyevî nitelikleri yukarıda resmedilen aynı bir medyaya göre halka, aydınlatılması ve dönüştürülmesi gereken cahil yığınlar topluluğu olarak bakıldığı da belirtilmelidir. Kapitalist sınıfın ve onlarla aynı epistemolojiyi paylaşan herodiyen entelijensiyanın arzuladığı toplumsal ve siyasal aydınlatma ve dönüştürme, bir tür mutasyon ya da seleksiyonla yahut dönüş yoluyla Türklerin Orta-Asya'ya, Kırım'a, Kuzey Kafkasya'ya, Rumeli'ye... Nereden geldiyse tekrar oraya döndürülüp¹¹ yerlerine daha beyaz, Avrupaî başka bir toplumun

¹¹ Türklerin, geldikleri yere geri gönderilmeleri 'fantastik' gelebilir ama Aylık Sosyalist Kültür Dergisi *Birikim*'in Genel Yayın Yönetmeni Ömer Laçiner, Türklerin Anadolu'ya gelip bu toprakları vatanlaştırıp Türkiye kılmaları konusuna oldukça farklı yaklaşarak şöyle demektedir: "En özet biçimde ifade edilirse Türkler, içinde yer

ikamesiyle sağlanamayacağına göre tek dönüşüm seçeneği olarak 'dönüş' yerine 'Değişilecek! Değiş!' zorlaması kalmaktadır. Bu nedenledir ki 'cahil yığınlar' olayların ve enformasyonun doğrudan aktarılmasından ziyade yapılması gereken medyatik iş, onların imgelemelerine 'inecek' o imgelemleri, kültür haritalarını, kozmolojik simgeselleri, değer skalalarını... Değiştirecek stratejiler olmaktadır. Zira bu halkla, bu halkın verili anlam haritaları ile Türkiye'nin yekten profanlaştırılıp sekülerize edilerek kapitalist epistemoloji ve davranış kodlarını benimsemesi bir türlü bütünüyle mümkün kılınamamakta, arada hep mesafeler kalmaktadır. Onun içindir ki, Türk toplumunun gelişmelere nasıl bakacağı, nasıl bir tavır içinde bulunacağı konusunda medya oldukça dominant, patriarkal ideolojiyle mücehhez ve tez canlı bir medyadır. Buradaki pratikse aşamalarla gerçekleştirilmektedir. Önce haber değeri taşıyan objeler öne çekilmekte, yorumlanmakta, yorumların nasıl anlaşılması gerektiği gösterilmekte ve sonuçta mitolojik bir aydınlatma misyonu, totemik-şamanik bir ritüel kemale erdirilmektedir. Süreçte içeriklendirmeyi hiper-gerçeklik tanımlanmasıyla uyuşur biçimde yaşananların bizatihi kendisi değil, medyayı temellük eden sınıfın iktidar/güç istençleri ve simülasyonları belirlemektedir. Bu uğrakta reklamcılık-pazarlama teknikleri tüketim tetikleyiciliğine ilaveten kapitalizmin potansiyel karşıtlarından işçi sınıfının ve başka türlerden dünya görüşlü insanların tercih, yönelim ve istençlerini şartlandırma gibi ideolojik ihtiyaçları da karşılamaktadır.

Güçlü; muktedir ve bütüncül bir siyasal strüktür yokluğunun doğurduğu vakumu, kendi sentetik argümantasyon ve edimleriyle soğuramadığı halde, kültürel ve epistemolojik anlamları da içeren bir çoğulluğu göz göre göre reddeden erk, söz konusu vakumun arzulanmayan bir ivmelenmeye transferini önleme yolunda, medyayı bir vektör ve bir bariyer olarak kullanmaktadır. Ki bu kullanıma varlıkları ile kapitalizm arasında doğrusal ilişki bulunan herodiyen

aldığımız Ortadoğu, Akdeniz, Balkanlar kültür ve tarih havzasına sonradan ve fatih sıfatıyla gelen -dolayısıyla otokton sayılmayan- yegâne büyük topluluktur. Bu havzaya gelişlerinin üzerinden bin yıla yakın bir zamanın geçmesi, geldiklerinde ezici çoğunluğu Hıristiyan olan yerli halkların bu "fatih" kimlikleriyle de takviyeli Müslüman toplulukları "yerlileşmiş" saymalarına yetmemiştir." (Laçiner, 1997: 55) Burada, aradan bin yıl geçmiş olmasına karşın başka 'halkların', Türkleri hâlâ ev sahibi, hâlâ 'yerlileşmiş' saymamaları ne kadar önemliyse, bu 'bilgiyi' 'Sosyalist' bir medya organının üstelik tam da 'Yirmi sekiz şubat' konjonktüründe servis etmiş olması da en az o kadar önemli olsa gerektir.

entelijensiya da dâhil edilmelidir. ‘Türk kültürünün rafine değerlerinin çözülmekte oluşu tehlikesi’ gün be gün derinleşirken bu kültürün yeniden üretim ve dönüşümünde negatif katalizörlük rolü oynayan, kimlik spazmlarını tetikleyen medya, en mahrem alanlara dek sinmekte, toplumun tutumlarını kendisinin ideolojik-kültürel koordinatlamasıyla belirlemesini icbar etmektedir.

Sonuç

Şerif Mardin’in, “Batı kültürünü alanlar, eskiye göre, kendilerini halktan daha da ayır[mışlardır]” (Mardin, 1991a: 29) sözü, kolaylıkla eskiyecek bir söz gibi durmamaktadır. Mardin, ‘Türkiye’de kitle iletişim araçlarının ve kültür yaşamının modernleştirilmesinin, merkez ve çevre kültürel farklılığını artırdığı düşüncesindedir. Genellikle, İslamiyet’e ve onun kültür mirasına sarılmak da, çevreyi yeni bir kültür örgüsüyle bütünleştiremeyen merkeze, çevrenin verdiği bir karşılık olmuştur.’ (Mardin, 1991b: 45). Bu minvalde bakıldığında görülmektedir ki, Batı kültürünün yönlendirmesinde yer alıp Türk kültür örgüsünü dokuyan milli-tarihi tecrübe birikimini perdeleyen, ‘yabancı ruhlu’ medya, ‘yaşamın tüm alanlarını kolonize eden kapitalizmin’ Türk toplumsal ve siyasal yapısının kılcal damarlarına değin nüfuzuna yol açmakta diğer yandan gıdasını işte bu habitattan; kapitalist fondan istihraç etmektedir. Medya, duygu, düşünce, iş yaşamı, özel alan-mahremiyet sınırı tanımamakta, bir meslek etiği; bir deontoloji gözetmemekten öte yol açtığı akıl kirlenmesiyle gelenek, inanç ve ahlaki değerleri alt üst ederek umacılaştırdığı kültürel-moral merkezli kodları çözmektedir. Ramazan aylarında materyalist medyaların ‘din’, ‘inanç’ adlarında gazeteler çıkartıp sattıkları, doğrudan doğruya, ‘din’, ‘inanç’ ticareti yaptıkları, yanı sıra önemli promosyon-eşantyon araçları arasına kutsal metinleri de dahil ettikleri bile görülmüştür.¹² Sistemin araçlarının metalaştırma, tecimselleştirme, şeyleştirme... Çabaları İslami simgeseller üzerinde niçin mi yoğunlaşıyor? Çünkü İsmet Özel’in kelimeleriyle:

¹²Bir dönemin, ‘Sabah’ gazetesinin çıkardığı ve dağıttığı, adı ‘İnanç Gazetesi’ olan yayımın, sekülerlik, laiklik, muhafazakârlık gibi siyasal ideolojiler yahut hayat tarzları ve Türk basını açısından kısa bir değerlendirilişi için şuraya bakılabilir: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmetbarlas/dinci-gazete-cagriyi-veriyor-46946> (Erişim: 11.07.2019)

“Hint ve Çin kültürlerinde yankılanan dinlerin burjuva-kapitalist medeniyete alternatif sunamayacak derecede farklı bir zeminde hükümler olmaları her birinin kapitalizm karşısındaki eleştirel boyutunu işlevsiz kılmıştır: ... Sadece İslam, kapitalizmin gerekleriyle uzlaşma sağlamaksızın, daha önemlisi bu uzlaşmayı sağlamadığı için varlık alanında hesaba katılır gücünü gösterebilmiştir. Kolonyalizm çağından bugüne kadar kapitalizm karşısında din olarak sadece İslam vardı. Diğer dinlere mensup olanlar kapitalizme karşı tepkilerini dinlerine mahsus anlayış ve değerler aracılığıyla değil, modern kültürün sinesinde yeşermiş ideolojik kalıplarla ifade edebiliyorlardı.”(Özel, 1996)

Yaşamı dijital baskı ve fantazmalarla materyalistleştirme kapasitesinden pazar(lama) zihniyetinin yaygınlaştırılmasına, libido/eros eksenli cinsellik politikasından, mezhep ve etnisite separatizmiyle toplumsal-siyasal dokunun gevşetilmesine, muhalif potansiyelin küresel hegemonik cephede paralize edilmesinden, çalışma ve eğlence kültürünün trajik dönüşümüne, apolitikleşmeden, dünya sistemi ve onun distribütörleriyle girdiği patronaj ilişkilerinin kamuflesine... Kat ettiği tüm mesafeye karşın siyaset, iktidar/güç istenci ve kapitalizm ağındaki medyanın işinin, ‘Kapitalizmin gerekleriyle uzlaşma sağlamayan, daha önemlisi bu uzlaşmayı sağlamadığı için varlık alanında hesaba katılır gücünü gösterebilen’ bir istinatgâh bulunduğu müddetçe yine de zor olduğu, son sözler olarak zikredilmelidir.

Kaynakça

- Althusser, L., (2002), İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları, (Türkçesi: Y. Al, M. Özışık), İletişim Yay. İst.
- Barlas, M.,
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmetbarlas/dinci-gazete-cagiyi-veriyor-46946> (Erişim: 11.07.2019)
- Buğra, A., (1995), Devlet Ve İşadamları, (Türkçesi: Fikret Adaman), İletişim Yay. İst.
- Buğra, A., (2000), Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde, (Türkçesi: B. S. Şener), İletişim Yay. İst.
- Castells, M., (2008), Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum Ve Kültür Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi, (Türkçesi: Ebru Kılıç), İstanbul Bilgi Ü. Yay. İst.

- Çalık, M., (1998), *Siyasî Yazılar*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Foucault, M., (2014), *Özne Ve İktidar*, (Türkçesi: I. Ergüden, O. Akınhay), Ayrıntı Yay. İst.
- Foucault, M., (2015), *İktidarın Gözü*, (Türkçesi: Işık Ergüden), Ayrıntı Yay.
- Hard, M. – Negri, A., (2002), *İmparatorluk*, (Türkçesi: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay. İst.
- Keyder, Ç., (2014), *Türkiye’de Devlet Ve Sınıflar*, (Türkçesi: Sabri Tekay), İletişim Yay. İst.
- Mert, N., (2001), *Hep Muhalif Olmak*, İletişim Yay. İst.
- Heidegger, M., (2001), *Nietzsche’nin Tanrı Öldü Sözü Ve Dünya Resimleri Çağı*, (Türkçesi: Levent Özşar), Asa Yay. Bursa.
- Laçiner, Ö., (1997), “Devlet-Toplum İlişkisi”, *Birikim*, S: 93-94, Ocak/Şubat.
- Mardin, Ş., (1991a), *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay. İst.
- Mardin, Ş., (1991b), *Türkiye’de Toplum Ve Siyaset*, İletişim Yay. İst.
- Özel, İ., (19.09.1996), *Milli Gazete*.
- Özel, İ., (2001), *Bilinç Bile İlginç*, Şule Yay. İst.
- Seta, (Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı), *Uluslararası Medya Kuruluşlarının Türkiye Uzantıları (2019)*, (Haz: İ. Çağlar, K. H. Akdemir, S. Toker), Seta Yay. İst.
- Thompson, John B, (2008), *Medya Ve Modernite*, (Türkçesi: Serdar Öztürk), Kırmızı Yay. İst.
- Wallerstein, I., (2010), *Modern Dünya-Sistem I*, (Türkçesi: Latif Boyacı), Yarın Yay. İst.
- Yayla, A. (2012), *Siyaset Teorisine Giriş*, Kesit Yay. İst.
- Yayla, A., (2014), *Liberal Bakışlar*, Profil Yay. İst.
- Yayla, A., (2015), *Siyaset Bilimi*, Adres Yay. Ankara.

TÜRKİYE'DE ROMANLARA YÖNELTİLEN NEFRET SÖYLEMİNİN ROMANLAR TARAFINDAN ALGILANMA BİÇİMİ: ROMAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

Nuray YILMAZ SERT¹
Şuheda Burcu TURHAN²

Öz

Türkiye'de Romanlar, etnik kökenleri ve kültürel kimliklerinden dolayı nefret söylemine en çok maruz kalan azınlık gruplardan birini oluşturmaktadır. Bu araştırmanın amacı Türkiye'de Romanlara yönelik nefret söyleminin Romanlar tarafından algılanma biçimini ortaya koymak, bu söylemin hangi unsurlar üzerinden üretildiğini belirlemektir. Araştırma yöntemi olarak Roman üniversite öğrencileriyle odak grup çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmadan elde edilen veriler; Romanlara yönelik nefret söyleminin üretildiği unsurlar olarak saptanan altı ayrı başlık altında kategorize edilip değerlendirilmiştir. Yapılan bu değerlendirmenin sonucu; Türkiye'de Romanların nefret söylemine maruz kaldıkları, bunun farklı unsurlar üzerinden üretildiği ve kapsamının oldukça geniş olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca gerek sosyal yaşam olsun gerek eğitim ve çalışma hayatı olsun toplumun her alanında damgalanma, ayrımcılık ve sosyal dışlanma yaşadıkları, medyanın da Romanlara ilişkin içeriklerinde toplumdaki nefret söylemini pekiştirici bir rol oynadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nefret Söylemi, Ayrımcılık, Romanlar

THE WAY OF HOW THE HATE SPEECH AGAINST ROMANIES IS PERCEIVED BY ROMANIES: A QUALITATIVE STUDY ON ROMANY UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

Romanies in Turkey constitute one of the minority groups most exposed to hate speech because of their ethnic origins and cultural identities. The purpose of this research is to reveal how the hate speech that against Romanies is perceived by Romanies in Turkey and to determine what elements of this hate speech are produced. As a research method a focus group study was conducted with Romany university students. The data obtained from this study were categorized and evaluated under the six different headings identified

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Doç.Dr., nuray.ylmz@gmail.com

² Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, bircusuheda@hotmail.com

the elements of hate speech produced against Romanies. The result of this evaluation is revealed that Romanies in Turkey are exposed to hate speech, it is produced from different elements and its scope is quite wide. In addition, it has been determined that whether in social life, education or working life, novels have stigmatization, discrimination and social exclusion in all areas of society, besides media with the contents about Romanies plays a reinforcing role in the hate speech of the society.

Keywords: Hate Speech, Discrimination, Romanies

Giriş

Nefret söylemi genellikle azınlık gruplarla veya bir bireyin grup kimliğiyle ilgili önyargıların, ırkçılık, ayrımcılık, cinsiyetçilik ve homofobi gibi unsurların kamuya açık bir biçimde alenen ifade edilmesi veya dile getirilmesidir. Nefret söyleminin temelinde ise aslında farklı olana karşı hoşgörüsüzlük yatmaktadır. Bir toplumda nefret söyleminin önüne geçilemediği sürece barışın inşasından ve demokrasinin işlerliğinden söz etmek mümkün değildir. Çünkü demokrasilerde özgürlük, temsil ve katılım hakkı toplumun her kesimi veya her bireyi için eşittir. Bu hakların korunması ise yasalarla sağlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde de yasalar önünde tüm bireyler eşit haklara ve özgürlüklere sahip olarak kabul edilseler de yaşanan örnekler bazı kesimlerin özellikle etnik kimliklerinden kaynaklı olarak ayrımcılığa uğradıklarını göstermektedir. Bununla ilgili medya dışında çok fazla veriye ulaşmak mümkün olmamaktadır çünkü nefret söylemi izlemeye ilişkin yeterli yapılanma bulunmamaktadır. Gerek dünyada gerek Türkiye'de etnik kökenlerinden ve kültürel kimliklerinden dolayı en fazla nefret söylemiyle karşı karşıya kalan kesimlerden birisi ise Romanlardır.

1. Kavram Olarak Nefret Söylemi

Nefret söyleminin tanımı konusunda ortak bir anlaşmaya varılamamış olmakla birlikte, Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Komitesi tarafından yayınlanan "nefret söylemi" konulu 97 (20) sayılı Tavsiye Kararı kavrama ilişkin en kapsayıcı tanımlamalardan birini sunmaktadır. Buna göre nefret söylemi kavramı, "ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, Yahudi düşmanlığını veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırı,an,

**Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar
Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine
Nitel Bir Çalışma**

ulusalcılık ve etnik merkezcilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifadesini bulan, dinsel hoşgörüsüzlük dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimi” olarak açıklanmaktadır (Weber, 2009: 3).

Bir söylemin nefret söylemi olarak tanımlanması için, söylemin başka bireylerin olduğu bir ortamda veya kamuya açık bir şekilde iletilmesi ve belirli bir gruba veya bir bireyin (varsayılan) grup kimliğine yönlendirilmesi gerekmektedir (Nadim ve Fladmoe, 2016: 7). Nefret söyleminin üç temel özelliği vardır. Birincisi nefret söylemi belirli veya kolayca tanımlanabilir bir bireye veya daha yaygın olarak, indi³ ve yersiz bir özelliğine dayanarak bir grup bireye yöneliktir. Birinin tüm insanlardan veya tüm canlılardan nefret ettiğini söylemesi nefret söylemi değildir. Çünkü insanların belli bir bölümü hedef alınarak ayrımcılık yapılmamaktadır. Ayrıca somut bir eylem sürecini ifade etmemektedir. Birinin katillerden nefret ettiğini, hepsinin hapsedilmesi veya idam edilmesini istediğini söylemesi de nefret söylemi kapsamında yer almamaktadır. Çünkü ilgili kişilerin yaptıklarına dayanarak bir politikayı savunmaktadır ve eyleme teşvik etmemektedir. İkinci olarak nefret söylemi; hedef grubu -yaygın olarak istenmediği kabul edilen özelliklerine atfen- örtülü veya açık bir şekilde damgalamaktadır. Bu damgalamanın da derecesi mevcuttur. Örneğin olumsuz nitelikler düzeltilbilir ve koşullu olarak düşünülebilir. Bu durumda nefret söyleminde bulunan kişi hedef gruba kabul edilebilmeleri için bu durumdan kurtulmalarının gerekli olduğunu ima eder veya olumsuz nitelikler grubun kimliğinin içsel bir parçası olarak düşünülebilir. Bu durumda da hedef grupla ilgili daimi bir hüküm söz konusudur. Üçüncü ve son olarak, olumsuz nitelikleri nedeniyle hedef grup, istenmeyen bir varlık ve meşru bir düşmanlık nesnesi olarak görülmektedir. Toplumun sadık bir üyesi olmak için güvenilir değildir ve toplumun istikrarı ve refahı için bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Toplum onuz daha iyi olacağından hedef grup yasal olarak yok edilebilir veya sınır dışı edilebilir. Eğer bunun ispat edilmesi imkânsızsa, haklı olarak ayrımcılık yapılabilir.

³ İndi: herkesçe kabul edilebilecek bir temele bağlanmayıp bir kimsenin yalnız kendi özel görüşüne, kanısına dayanan (düşünce vb.).

Böylece nefret söylemi ayrımcılığı haklı çıkarmakta ve teşvik etmektedir (Parekh, 2012: 40-41).

Nefret söylemiyle ilgili çalışmaların birçoğunda bu söyleme maruz kalan kişi veya kesimler mağdur ya da mağdurlar olarak tanımlanmaktadır. Bunun nedeni karşılaştıkları ihlaller sonucunda aslında demokratik bir toplum içerisinde toplumdaki her bireye eşit olarak sunulması gereken haklardan maruz kalmaları olarak açıklanabilir. Sonuçta insan hakları bir bütündür ve nefret söylemine maruz kalan insanların toplumun diğer fertleriyle eşit korunma hakkından yararlanamamasının yarattığı ihlal giderek artan oranda çalışma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, barınma hakkı vb. diğer hakların ihlalinin de beraberinde getirmektedir (Ataman, 2012: 94). Örneğin Manisa'nın Selendi ilçesinde 2010 yılında yaşanan linç girişiminden sonra başka ilçelere sürülen Romanlar, kendileriyle yapılan görüşmede, Selendi'de ekonomik durumlarının daha iyi olduğunu, maddi ve manevi anlamda daha güçlü olduklarını ifade ederken zorunlu göçten sonra ekonomik olarak büyük bir düşüş yaşamamanın, işgücü piyasasına yeterince katılmamanın, işsizliğin yanı sıra sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamama, çocukların eğitimden uzaklaşması ve gittikleri sürgün mekânlarında hem kendi yakınları hem de başkaları tarafından dışlanma, aşağılanma gibi sorunlarla mücadele etmek durumunda kaldıklarını belirtmişlerdir (Özbek, 2015: 12).

Nefret Suçları ve Nefret Söylemi İzleme Rehberi (2012: 7)'ne göre kültürel kimlikler ve grup özellikleri gibi unsurlar nefret söyleminin kullanılmasını etkiler; yükselen milliyetçilik ve farklı olana tahammülsüzlük gibi koşullarda nefret dili yükselir ve etkisini artırır. İnceoğlu ve Sözeri (2012: 18) nefret söyleminin, tahammülsüzlüğün ve hoşgörüsüzlüğün dışavurumu olduğunu ifade etmektedirler. Nefret söylemi hedef alınan grubu pasifleştirip insanın en temel hakkı olan "yaşama ve katılım hakkı"nı ihlal ederek bir toplumda demokratik düzenin yıpratılmasına yol açmaktadır. Demokratik düzenin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi, bir toplum içindeki tüm kimliklerin kamusal alanda eşit temsilleriyle mümkün olmaktadır. Kamusal alana katılımdaki yetersizlikler demokrasideki aksaklıkları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla nefret söylemini demokratikleşmenin önündeki en büyük engellerden birisi olarak değerlendirmek mümkündür.

**Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar
Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine
Nitel Bir Çalışma**

Nefret söylemiyle ilgili alanyazın tarandığında bu kavramla birlikte nefret suçu kavramının da sıklıkla ele alındığı görülmektedir. Oran (2012: 49) nefret söyleminin, bir noktada, nefret suçunun işlenmesinin önkoşulu olduğunu belirtmektedir. Ataman (2012: 94) ise nefret söyleminin nefret suçlarına giden kapıyı araladığını söylemektedir. Birbiriyle yakından ilişkili olmakla birlikte nefret söylemi ve nefret suçu birbirlerinden farklı kavramlardır. Toplam 62 sivil toplum kuruluşunun bir araya gelerek 2012 yılında kurdukları “Nefret Suçları Yasa Tasarısı Platformu” nefret suçunu “belirli ve ortak karakteristik özellikleri bulunan birey ve gruplara veya onların mülklerine yönelik önyargılarla işlenmiş suçlar” olarak tanımlamaktadır (Nefret Suçları ve Nefret Söylemi İzleme Rehberi, 2012: 7). Nefret suçlarında ceza hukuku anlamında bir suç söz konusudur. Bu suç; yaralama, öldürme, tehdit, mala zarar verme, cinsel saldırı, hakaret, hırsızlık, yağma gibi herhangi bir suç olabilir. İşlenen suçun nefret suçu olarak kabul edilebilmesi için, failin mağduru seçmesindeki sebebin ırk, din, etnik kimlik, milliyet, dil, renk, cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, fiziksel veya zihinsel engellilik gibi ayırt edici özelliklerden kaynaklanması gerekmektedir (Aytekin İnceoğlu, 2012: 131). Nefret suçlarının Amerika ve Avrupa ülkeleri mevzuatlarında, diğer suçlar gibi ceza hukuku tarafında ayrıntılı olarak düzenlenmesi ve yaptırıma tabii tutulması ceza hukukunun temel ilkelerinden biri olan suç ve cezaların yasallığı ilkesinin bir gereğidir. Nefret söylemi ise bazı ülkelerde suç olarak düzenlenmiş olmakla birlikte bazı ülkelerde ise böyle bir düzenleme bulunmamakta ve her zaman suç oluşturmamaktadır (Karan, 2012: 125). Türkiye’deki duruma bakıldığında yakın zamana kadar ulusal ceza hukuku mevzuatında nefret suçlarına ilişkin spesifik bir düzenlemenin yer almadığı görülmektedir. 2012 yılında sivil toplum inisiyatifiyle hazırlanan ve TBMM Başkanlığı’na sunulan nefret suçları yasa tasarısı (Sinar, 2013: 1285) 2014’te son şekliyle 122. Madde olarak Türk Ceza Kanunu’na eklenmiştir. Ancak yeterli düzeyde kapsayıcı ve caydırıcı olmadığından dolayı işlevsiz olduğu yönünde eleştirilmektedir (Sinar, 2013: 1287; Marsh, 2008: 53) .

2. Romanlara Karşı Yaşanan Nefret Söylemi

Türkiye’de Romanlar genellikle Çingene kavramıyla tanımlanmaktadır. Ancak özellikle son dönemlerde yapılan birçok

çalışma; bu kelimenin sözlüklerde, ansiklopedilerde ve benzeri yayınlarda aşağılamalar içeren bir simge olarak kullanıldığından dolayı Romanların Çingene kimliklerinden kaçmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşmıştır (Ulusoy, 2015: 808). Taylan ve Barış (2015: 101) tarafından yapılan derinlemesine mülakat neticesinde de gözlemlendiği üzere “Çingene” sözcüğü kabullenilmeyen bir kimliktir/ifadedir. Çalışmada görüşme yapılan Romanlardan biri “ her milletin Çingenesi vardır” diyerek kavramın bir kimlikten ziyade olumsuz çağrışımları olan bir sembol olduğunu ortaya koymaktadır. Kolukırık (2008: 67) tarafından yapılan benzer bir çalışmanın sonucu ise Çingene olanın “göçebe”, Roman olanın “yerleşik” olanla özdeşleştirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte aynı çalışmanın verilerinde Çingenelik sadece göçebelikle sınırlandırılmamaktadır. Yaşadıkları toplum içerisinde istenmeyen her türlü davranış Çingeneliğe atfedilmekte ve birbirlerini suçlarken Türk toplumunun genelindeki olumsuz Çingene sıfatlarını kullanabildikleri görülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde Çingene kimliğine toplum tarafından yüklenen olumsuz içeriklerin sonucu olarak bu kimliğin reddedilmesi ve yerine Roman kimliğinin ikame edilmesi gibi bir durumun ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ayrıca hem yaşadıkları yerlere göre farklı farklı isimlendirilmelerine son vermek hem de Çingene kelimesine toplumun geri kalanı tarafından ayrımcı ve önyargılı anlamını gidermek ve bu kesimin haklarını bir bütün olarak koruma amacıyla, 1971’de Londra’da yapılan Çingene konferansında bütün Çingenelerin “Roman” olarak anılmasına karar verildiği bilinmektedir (Ateş, 2016: 12). Tüm bu nedenlerden dolayı bu çalışmada da Roman kavramının kullanılması daha uygun görülmüştür.

Türkiye coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca farklı kültürleri içerisinde barındıran bir ülke olmuştur. Romanlar da uzun yıllardır bu ülke topraklarında varlıklarını sürdürmektedirler. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm bölgelerinde Roman topluluklarına rastlamak mümkündür. Ancak buna rağmen henüz toplumun ayrılmaz bir parçası olarak kabul görmemekte ve temel haklarından toplumdaki diğer vatandaşlarla eşit ölçüde yararlanabilme açısından ciddi engellerle karşılaşmaktadırlar (Danova Roussinova, 2008: 1). Konuyla ilgili yapılan birçok araştırma hem dünyada hem Türkiye’de etnik kökenin nefret söylemi için en

**Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar
Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine
Nitel Bir Çalışma**

yaygın nedenlerden birisi olduğunu göstermektedir. Romanlara karşı geliştirilen önyargılar, farklı etnik kimliklere yönelik eşitsiz bir muamelenin varlığına işaret etmektedir. Türkiye’nin farklı bölgelerinde yaşanan birçok olayda, Romanların etnik kimlikleri ve kültürel yapıları nedeniyle ayrımcılığa uğradığı, bu durumun Türkiye’deki diğer azınlık grupların yaşadıklarından daha ciddi boyutta ve sayıca fazla olduğu gözlenmiştir. Romanlara yönelik toplumsal “damgalama”, onların hayatlarında birçok anlamda olumsuzluğu yol açarken devlet tarafından sağlanan hak ve hizmetlere erişimlerinde de engeller oluşturmaktadır (Marsh, 2008: 53-101). Bunların başında özellikle eğitim sorununun geldiği gözlemlenmektedir. Ulusoy (2012: 540), toplumun geri kalanıyla kıyaslandığında Roman vatandaşların eğitim seviyeleriyle ilgili düşük bir tablonun ortaya çıktığını belirtmektedir. Bunun başlıca sebebi ailelerin ekonomik olarak güçsüz olmasıdır. Ancak tek neden ekonomik yetersizlikler değildir. Roman olmayan ailelerin çocukları, okul idarecileri ve öğretmenleri tarafından takınılan olumsuz tavırlar ve önyargılar Roman çocuklarının okulda başarısız olmalarına yol açmaktadır. Ayrıca Roman kız çocukları erken yaşta evlendikleri için okullarını da erken terk etmektedir (Taylan ve Barış, 2015: 47). Tüm bu sebeplerden ötürü üniversite düzeyinde eğitim gören gençlerin sayısı da düşük olmaktadır (Ulusoy, 2012: 540). Bunun yanısıra Özçeri (2016: 34), günümüzde Romanların öz vatanlarında önyargı ve sosyal dışlanma sebebiyle içine kapalı bir toplum haline geldiklerini, okuyan ve sınıf atlayanların ise Romanlıklarını gizlediklerini belirtmektedir. Tüm bu sebeplere bağlı olarak Romanlar arasında eğitilmiş, okuyan bir rol model olmaması yani okul çağındaki çocukların kendilerinden önceki kuşakta örnek alabilecekleri bir eğitim başarısı hikâyesine sahip olmamaları da eğitim seviyesinin düşüklüğünü pekiştirmekte ve bu durum kendi içinde bir kısır döngü ortaya çıkararak eğitimsizlik sarmalı oluşturmaktadır (Taylan ve Barış, 2015: 48).

Türkiye’de yapılan resmi nüfus sayımlarında nüfusun etnik yapısı dikkate alınmadığından, Türkiye’de yaşayan Romanların sayısı hakkında geçerli net bir bilgi sağlanamamaktadır (Koptekin, 2017: 37). Türkiye’de Romanların nüfusu resmi makamlara göre 500 binen resmi olmayan makamlara göre ise yaklaşık 2 milyon civarındadır (Yıldırım Foggo, 2015). Dolayısıyla Romanlar Türkiye’de

oldukça azınlık bir grubu temsil etmektedirler. Karan (2012: 103) azınlık grupların nefret söylemine karşı kendi başlarına mücadele etmesinin ve karşı koymasının, bu grupların genel olarak dezavantajlı konumda bulunduğu ve medya organlarına erişimlerinin çoğunluk gruplarla karşılaştırılamayacak ölçüde sınırlı olduğu düşünüldüğünde mümkün olmadığından bahsetmektedir. Medya nefret söylemi açısından iki önemli rol oynamaktadır. Birincisi nefret söylemi ve suçlarına ilişkin haberlerin medyada yer alması; ikincisi ise medya içeriklerinin kendisinin nefret söyleminin yayılmasına yol açması ve toplumu nefret suçuna yönlendirmesidir. Dördüncü kuvvet olarak adlandırılan medya en etkin kültürel iletkenlerden biri olduğu için bir toplumdaki çeşitliliği ve farklılığı öne çıkarmaya gücü olduğu kadar bunlar arasındaki çatışmayı sıradanlaştırma ve yayma konusunda da son derece etkili ve yönlendirici olabilmektedir (Medyada Nefret Söylemi İzleme Raporu, 2017: 1). Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde Türkiye’de medyanın sıklıkla önyargılı ve ayrımcı bir dil kullandığını söylemek mümkündür.

Romanlara yönelik nefret söylemiyle mücadelede ise en önemli görev devlete düşmektedir. Farklı kimliklere sahip grupların bulunduğu demokratik bir toplumda herkesin kimliğine saygı duyulmasını sağlamak devletin görevleri arasında olmalıdır (Karan, 2012: 103). Toplum içerisinde dezavantajlı konumda bulunan gruplara yönelik yerel politikaların oluşturulması toplumsal istikrar açısından yararlı bulunmaktadır (Kolukırık, 2016: 52). Devletin dışındaki alanlarda ise özellikle sivil toplumun desteklenmesi başta nefret söylemi olmak üzere Romanlara ilişkin sorunların kamu gündemine taşınması ve çözümünde oldukça önemlidir. Türkiye’de konuya ilişkin devlet politikalarının ve sivil toplum örgütlenmelerinin Türkiye’nin Avrupa Birliği sürecine dahil olmasını takiben 2000’li yıllardan itibaren gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. Avrupa Birliği üye ve aday ülkelerden toplum içerisindeki etnik azınlıkların korunması, güvenliklerinin sağlanması ve toplumun geri kalanıyla eşit hak ve özgürlüklere sahip olmalarının garanti altına alınmasını beklemektedir. Ancak Türkiye’de gerek devlet politikaları gerek sivil toplum örgütlenmeleri henüz Romanlara ilişkin sorunların aşılması açısından yeterli düzeyde değildir.

3. Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söylemi Üzerine Nitel Bir Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı

Türkiye’de Romanların karşı karşıya kaldığı pek çok sorun vardır. Fakat Romanların yaşadığı en temel sorun maruz kaldıkları nefret söylemidir ve aslında diğer tüm sorunlarla nedensellik ilişkisi taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı Türkiye’de Romanlara yöneltilen nefret söyleminin Romanlar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymak ve hangi unsurlar üzerinden üretildiğini belirlemektir. Bu çalışmanın araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir; “Türkiye’deki Romanların kendilerine yöneltilen nefret söylemini nasıl algılamaktadır ve bu durum hangi olumsuzlukları beraberinde getirmektedir”.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni üniversitede eğitim gören Roman öğrenciler olarak belirlenmiştir. Odak grup çalışmasının gerçekleştirildiği Sakarya Üniversitesi’nde eğitim gören altı öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Romanlar genellikle toplumun eğitim düzeyi düşük bir kesimini temsil etmektedir. Odak grup çalışmasının Roman üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilmesinin sebebi kendilerine yöneltilen nefret söylemiyle ilgili farkındalıklarının daha yüksek ve ifade biçimlerinin daha güçlü olacağına öngörülmesi, bunun da veri elde etmede kolaylık sağlayacağı düşüncesidir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Algan (2012:225) nefret söylemiyle ilgili çalışmasında Türkiye’de veri toplamanın belli zorlukları olduğundan bahsetmektedir. Bunların başında ise öncelikle Türkiye’de kamu kurumlarının veri toplamamasını ve STK’ların bu yöndeki çalışmalarını da desteklememesini göstermektedir. Bu nedenle kapsamlı ve karşılaştırılabilir veriye iki kaynaktan ulaşılabileceğini ileri sürmektedir. Bunlar; (1) kurbanlar (mağdurlar) ve (2) anaakım medya’dır. Türkiye’de Romanlara karşı nefret söylemini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada kurbanlar veya mağdurlar üzerinden veri toplama yoluna gidilmiştir. Araştırma yöntemi olarak yarı yapılandırılmış odak grup çalışması gerçekleştirilmiştir. 20 Mart-31 Mart 2017 tarihleri arasında Sakarya Üniversitesi kampüsünde yemekhane ve kütüphane gibi öğrencilerin yoğun

olduğu farklı noktalara asılan ilanlarla Roman kökenli öğrencilere ulaşılmaya çalışılmış ve bu ilana araştırmanın ölçütlerine tam uyum sağlayan sadece altı kişi dönüş yapmıştır. Odak grup çalışması 5 Nisan 2017 tarihinde bu altı öğrenciyle birlikte yapılmıştır. Araştırma üç bölüm altında yapılandırılmıştır. Birinci bölümde katılımcılara ilişkin demografik bilgiler sunulmaktadır. İkinci bölümde nefret söylemine ilişkin veriler yer almaktadır. Son bölümde ise Romanlara yönelik önyargıların ve olumsuz söylemleri giderilebilmesi katılımcıların önerileri bulunmaktadır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

3.4.1. Demografik Veriler

Araştırmanın katılımcılarına ilişkin demografik bilgiler aşağıdaki Tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre; yarı yapılandırılmış odak grup çalışmasında toplam 6 Roman kökenli öğrenci (R1, R2, R3, R4, R5 ve R6) yer almıştır. Bunların tamamı erkektir. Yaş dağılımları; R1:20, R2:21, R3:21, R4:22, R5:25 ve R6:20’dir. Katılımcıların tamamı Sakarya Üniversitesi’nde eğitim görmektedir.

	Yaş	Bölüm	Memleket	Roman köken	Roman dilini konuşma
R1	20	Makine Mühendisliği	Baba: Tokat Anne: Edirne	Anne	x
R2	21	Mekatronik Mühendisliği	Anne: Çanakkale Baba: Çanakkale	Babaanne	x
R3	21	Spor Bilimleri	Anne: Adana Baba: Adana	Anne ve Baba	+
R4	22	Moda Tasarımı	Anne: Adana Baba: Adana	Anne ve Baba	+
R5	25	İnsan Kaynakları	Anne: Kocaeli Baba: Kocaeli	Anne ve Baba	+
R6	20	Tarih	Anne: Lüleburgaz Baba: Lüleburgaz	Anne	x

Katılımcıların eğitim gördüğü bölümler şöyledir; R1 Makine Mühendisliği, R2 Mekatronik Mühendisliği, R3 Spor Bilimleri, R4

**Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar
Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine
Nitel Bir Çalışma**

Moda Tasarımı, R5 İnsan Kaynakları ve R6 Tarih Bölümü öğrencisidir. Memleketlerine bakıldığında sadece R1’in anne ve babasının Tokat ve Edirne olmak üzere iki ayrı şehirden oldukları, diğer katılımcıların anne ve babalarının aynı şehirden oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların memleketlerinin Edirne, Çanakkale, Adana, Kocaeli ve Lüleburgaz gibi Türkiye’de Roman nüfus yoğunluğunun fazla olarak bilindiği şehirler oldukları görülmektedir. Etnik kökenleri açısından R1 ve R6’nın sadece annesi Romandır. R2 babaannesinin Roman olduğunu belirtmiştir. R3, R4 ve R5’in hem anne hem babası Romandır. Roman dilini konuşup konuşamadıkları sorulduğunda, araştırmanın katılımcıları arasında sadece hem anne hem babası Roman olanların bu dili konuşabildikleri ortaya konulmuştur.

3.4.2. Nefret Söyleminin Algılanma Biçimlerine İlişkin Veriler

Araştırmanın nefret söylemine ilişkin bulguları; Roman kimliğin açıkça ifade edilebilmesine ilişkin algıları, Çingene kavramına yüklenen anlama ilişkin algıları, Romanların dış görünüşleriyle ilgili yargılara ilişkin algıları, Roman kültürünün eğlenceyle ilişkilendirilmesine ilişkin algıları, Romanların medyadaki temsillerine ilişkin algıları, Romanların eğitimleriyle ilgili düşüncelere ilişkin algıları olmak üzere altı başlık altında sunulmuştur. Bu başlıkların her birinin Romanlara yöneltilen nefret söylemini üretildiği unsurlar oldukları belirlenmiştir. Bu başlıklar ve bunlara ilişkin bulgular aşağıda yer almaktadır.

➤ **Roman Kimliğin Açıkça İfade Edilebilmesine İlişkin Algıları:** Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamı Roman olduklarını rahatça açıklayabildiklerini ifade etmişlerdir. Ancak katılımcıların tamamının kampüsün çeşitli noktalarına asılan ilana dönüş sağlayan öğrencilerden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda bu beklenen bir cevaptır.

R3. “Ben hiçbir yerde Roman olduğumu saklamam. Hiçbir şekilde. Ve ilkokuldan şu düzeyime kadar her gittiğim yerde kökenimin Roman olduğumu söylemişimdir. Şuan her sektörde Roman insan var. Konservatuarda tanıdığım bir hocamız var mesela. Ben ilk gittiğimde anladım onun Roman olduğunu. Bana dedi ki; “Sen nerelisin?”, “Adanalıyım” dedim ve Roman olduğumu söyledim. “Bravo” dedi, “Hiç

saklamıyorsun”. Yani belki o da saklayabilirdi mesela önyargıdan dolayı ama saklamıyor”.

R1. “Hocam mesela yani kimliğimi ifade edebilirim istediğim her yerde. Bu benim özgür hakkım yaa... Beğenen beğenir beğenmeyen beğenmez yani. Buna benim yapacak bir şeyim yok”.

R2. “Ben görüntümden dolayı fazla anlaşılmıyorum. Ama yine kendim söylüyorum. Zaten kendinden emin olmayan insan kendini saklar. Kendinden korkusu varsa eğer gittiği ortamda kendini temsil edip ifade edemiyorsa elbette kendini saklayacak... Roman olmak zaten kötü bir şey değil”.

İlana kendilerinden başka kimsenin geri dönmediği ve aralarında hiç kız öğrencinin olmadığı hatırlatıldığında katılımcılar, aslında üniversitedeki farklı bölümlerde çok fazla Roman öğrencinin olduğundan ve birçok kişiyi tanıdıklarından bahsetmişlerdir. O zaman katılım neden az olabilir diye sorulduğunda R3’ün “Belki daha sonra dilden dile dolaşacağını düşündüğü için...” ve R4’ün “Sizin bir başkasına söyleyip sonra arkadaşları tarafından “Aaa sen Roman mıymışsın?” gibi konuşulur düşüncesiyle..” diye yanıt vermelerini üniversitede Roman öğrencilerin kimliklerini aslında çokta rahat açıklayamadıkları yönünde yorumlamak mümkündür.

Roman kimliklerinden dolayı ayrımcılığa uğrayıp uğramadıklarına ilişkin olarak ise bunun biraz da yaşanan semtle ilgili olduğundan bahsetmektedirler. Genelde kendi içlerinde yaşadıklarından dolayı böyle bir ayrımcılığın olmadığını, Roman mahallesi dışında yaşayanların da Roman kültürüne uygun davranış şekliinden ziyade toplumun geri kalanına daha uygun biçimde davrandıkları için yine bir ayrımcılıkla karşılaşmadıklarını belirtmektedirler.

R2. “Daha çok semtle ilgili. Ben Roman mahallesinde oturuyorum, zaten bizim mahalle o şekilde. Camikebir diye geçer bizim orası. Yani arkadaşlık falan orada kendi aramızda, biraz dayanışma da o şekildedir ama. Dış görünüşe falan da önem verilmez. O mahallede oturuyorsan birazcık böyle bir kültür oraya yapışmış yani bilmiyorum her yerde öyle midir? Oraya sahip çıkılır”.

R6. “Şöyle mesela benim dedem İstanbul’a gelip yerleşti ama dedemin kardeşleri diğerleriyle Kırklareli’nde köyde. Yani bildiğiniz arkadaşın tanımladığı Roman mahallelerinde. Biz buraya gelince normal eğitilmiş bir şekilde hayatımıza devam ettik. Akriba olmamıza rağmen onlarla çok farkımız var arada. Ama onların böyle bir ayrımcılığı uğradıklarını sanmıyorum çünkü kendi çevreleri hep öyle yani”.

➤ **Çingene Kavramına Yüklenen Anlama İlişkin Algıları:** Araştırmaya katılan Roman öğrenciler Çingene kavramının çoğunlukla olumsuz anlamda kullanıldığını belirtirken aslında kavramın kendisinin olumsuz bir içeriğinin olmadığını ama halk arasında kullanılırken bu içeriğin kavrama yüklendiğini açıklamaktadırlar. Öğrencilerin söylemleri incelendiğinde olumsuz içeriğin genellikle hırslı veya kavgacı olmakla ilişkili olduğu görülmektedir.

R6. “Çingene deyince genelde at arabalarıyla gezen, bir şeyler çalan cırpan ya da çöpten bir şey toplayıp onları satan kişiler geliyor akıllara, yani genelde kötü bir algı var Çingene kavramıyla ilgili”.

R3. “Mesela etnik kökeni hiç farketmez, herhangi biri kötü bir davranışta bulunduysa ya da kavgacıysa “Çingenesin sen” denilebiliyor. Ya da çocukları korkutmak için “seni Çingenelelere veririm” deniliyor. Bunlar bizim için ağır sözler tabii ki ve çoğunlukla hakaret olarak kullanıldığı için zaten kötü bir şey arz ediyor. Bundan rahatsızız...”

R4. “Sözcük anlamıyla kullansalar kesinlikle bir sorun olmayacak ama toplumda basmakalıp önyargılı bir düşünceyle kullandıkları için çok ileri, başka olumsuz anlamlara gidiyor”.

Çingene kavramına ilişkin önemli bir bulgu da araştırmaya katılan öğrencilerin kendilerini Roman olarak tanımlarken Çingene olarak tanımlanan kesimi Romanların yerleşik hayata geçmemiş, hala göçebe hayat tarzında yaşayan insanlar olarak belirtmeleridir. Bunu belirtirken kendilerinin de aslında Çingene kökenli olduğunu

açıklamaktadırlar. Ayrıca Romanlar ve Çingenerler arasında da ayrımcılıkların yaşandığını ifade etmektedirler.

R3. “Ben çok araştırmıştım daha öncesinde, Çingene demek aslında kötü bir şey değil. Çingenerler, göçebe hayatı yaşayan insan topluluğu yani yerleşik bir hayatı olmayan insanlardır. Bütün milletler yerleşik hayata geçmeden önce Çingene hayatı yaşamışlar zaten. Neden böyle olumsuz bir algı var ve sadece Romanlar üzerinden devam ettiriliyor anlamıyorum”.

R4. “Bütün milletler Çingene hayatı yani göçebe hayatı yaşamış, onlar hala Romanların Çingene olanları. Hala yerleşik bir hayatları yok. Belli bir işleri, belli bir ortamda yaşama düzenleri olmayan insanlar. Yani bu kötü bir şey değil. Kendini “Evet, ben Çingeneyim” diye tanımlaması kötü bir şey değil. Ama işte Çingene olduğun için böyle kötüsün dersin o adam artık ben Çingeneyim demeye korkacaktır. Hala Çingenenin hakaret olarak kullanılması hoş değil”.

R6. “Şöyle de bir şey var bizim Ovacık Köyü, Kırklareli’nde. Mesela kendini Çingene olarak benimseyen, hiç içli dışlı olmadığımız, gerçekten bizi düşman gibi gören insanlar da var. Aslında Romanlar ama kendilerini Çingene olarak görüyorlar. Çadırda yaşıyorlar mesela. Tarlada ya da bahçede çalışmak için kendilerine iş arıyorlar. Belli bir miktar veriyorsun günlük çalışıyorlar. Sadece bunun için yaşayanlar da var ama kendini Roman olarak benimseyip toplu olarak semt halinde yaşayanlar da var. Kendi içlerinde de ayrımcılıkları oluyor yani”.

➤ **Romanların Görünüşleriyle İlgili Yargılara İlişkin Algıları:** Araştırmaya katılan öğrenciler Romanların sosyal hayatta çeşitli ayrımcılıklara maruz kaldıklarını belirtirken büyük ayrımcılığın ise dış görüntüyle ilgili olduğunu ifade etmektedirler. İnsanların kafasında Roman olmakla kötü bir görüntüye sahip olmanın özdeşleştiğini, bu imgeye uygun olmayan bir Roman gördüklerinde

**Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar
Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine
Nitel Bir Çalışma**

çok şaşırdıklarını ancak geleneksel görüntüde olan Romanların ise sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını açıklamaktadırlar.

R5. Nereye giderseniz gidin Roman vatandaşı bir şekilde öteleniyor. Bankada bile... 2 gün önce yaşadık daha... Annemin okuma yazması yok, ben önden aldım numaramı, annem de benden sonra sıramatikten numara alırken oradaki güvenliğe “oğlum okuma yazmam yok” dedi. Görüntüsünden anlaşılıyor Roman olduğu. Çünkü annem şalvar giyiyor. Güvenlik “Geç teyze geç, alırsın” dedi, hiç ilgilenmedi.

R1. “Ayırım genellikle görsel açıdan. Eğer şiven diksiyonun güçlü değilse Çingenesin, kötüsün. Roman mısın? Kökenin oradan mı geliyor? Bu yüzden. Hiç kimse demiyor bunun kişiliği önemli, bunun şahsı çok önemli falan diye, yani kıyafetin ya da görsellik kötüyse, bitti”.

R3. “Genelde görüntüyle ilgili. Ben Roman olduğumu her söylediğim yerde de “Sen Çingenelere hiç benzemiyorsun?” diyorlar. “Neden?” diye sorduğumda, “Çok güzel giyiniyorsun, şiven çok düzgün” diyorlar. “Niye, Roman olunca kötü giyinmen mi gerekiyor, şivemin kötü olması mı gerekiyor, böyle bi kaide mi var?” diye sorduğumda ise, “Yok ama bizim tanıdığımız Romanların çoğu böyleydi” diyorlar”.

Romanlara ilişkin görüntüyle ilgili bir diğer algıda esmer olmakla ilgilidir. Araştırmaya katılan öğrenciler toplumun genelinin Romanların esmer olduğuna ilişkin bir algısının olduğunu belirtirken Romanların kendilerinin de aslında benzer bir kanıda olduklarını açıklamaktadır.

R6. “Genelde dış görünüşe bakıyorlar mesela esmersen direk Romansın. Zaten esmerler yani Romanlar genelde çünkü kökenleri biraz Hindistan’a dayanıyor”.

R3. “Ben İstanbul Kuştepe’ye gittim. Çok merak ediyordum, onları görmek onların ortamında bulunmak istedim. Gittiğime bana baktılar

“Buyurun” dediler. İşte “Ben de Romanım, Adana’dan geldim” dedim. Pek inanmadılar. Sonra kuzenim gelince daha çok inandılar biraz esmer olduğu için...”

➤ **Roman Kültürünün Eğlenceyle İlişkilendirilmesine İlişkin Algıları:** Eğlence kültüründe Romanların büyük bir yerinin olduğu bilinmektedir. Araştırmaya katılan öğrenciler Romanlar ve eğlence kültürüyle ilgili olarak, toplumun hem Romanlara karşı olumsuz önyargılarının olmasını hem Roman havaları çalıp eğlenmesini çelişkili bulduklarını belirtmektedir.

R1. “Hocam, dün bir eğlencede hani Roman olmamasına rağmen Roman havaları çalınıyordu”.

R2. “Eğleniyor onun sayesinde ama onu bir yarar olarak görmüyor yani”

Eğlenceye ilişkin ikinci unsur ise Romanların genel olarak hiçbir sorun veya problemlerinin olmadığını düşünülmesi, eğlence dışında hiçbir hayatlarının olmadığını sanılmasıdır. Araştırmaya katılan öğrenciler bundan rahatsız olduklarını ifade etmektedir.

R2. “Karşıya söylediğim zaman Roman kökenli olduğumu “Ooh! Senin yerinde olmak vardı işte dert tasa yok” diyorlar. Oysa herkesin kendine göre sıkıntıları var”.

R4. “Oh, sizde dert tasa yok derler sürekli. Öyle değil aslında tabii”.

R3. “Herkesin geleceğe dair planları vardır. Ailesiyle alakalı problemleri vardır. Düşündüğü gece kafasını yastığa koyduğu zaman uyuyamadığı günleri vardır... Sıkıntısız, dertsiz insan olamaz. İşte her kapı gıcirtısına oynarlar! Bu da bir önyargı. Eğlenirsiniz, hiç üzülmezsiniz, dertsiz tasasızsınız. Olur mu? Dertsiz tasasız insan var mı?”

➤ **Romanların Medyadaki Temsillerine İlişkin Algıları:** Araştırmaya katılan Roman öğrenciler, Romanların medyada temsillerinin aslında toplumun genel bakışını yansıttığını, medya içeriklerinde özellikle kavgacı ve hırsız olarak temsil edildiklerini, zaten seçim zamanları haricinde aslında medyada çokta fazla yer bulamadıklarını belirtmektedirler.

R1. “Mesela cennet mahallesi diye bir dizi vardı. Yıllarca oynadı. Belli, büyük bir kitleye de sahipti.

Ama zaten hiçbir ailenin hiçbir milletin o kadar filmdeki gibi olacağı düşünülemez, zannedilemez. Cennet mahallesi 7 yıl böyle kavgayla karakollarda geçen bir filmdi”.

R3. “Ama hiç değilse kötü bir şey arz etmiyordu. Bir hırsızlık konusu yoktu orda. Adamın birini öldürme, birine zarar verme yoktu. Kendi içinde yeri geldiği zaman filmde çok duygusal çok insani mesajlarda veriliyordu. İşte yardımseverlik falan güzeldi filmde. Ondan sonra görgüsüzler diye bir film geldi ardından. Mesela bütün Romanlar tarafından tepki aldı. Sürekli hırsızlık yapıyordu, sürekli... Hem bu ülkenin vatandaşı olarak hem de köken Roman olarak hoşuma gitmemiştir, zaten tepki geldi”.

R5. “Bence medyada en çok Roman kelimeleri, Romanlar siyaset zamanlarında seçim zamanlarında geçiyor. Başka türlü göremiyoruz yani. Ben öyle düşünüyorum. Devamlı olarak medyada böyle popülistliğimiz yok”.

➤ ***Romanların Eğitimleriyle İlgili Düşüncelere İlişkin Algıları***
Araştırmada yer alan Roman katılımcıların tamamı üniversite öğrencisidir ve eğitimle ilgili olarak en önemli faktörün aile olduğunu belirtmektedirler. Kendi ailelerinin de bu konuda oldukça destekçi olduğundan bahsetmektedirler.

R3. “Benim çevremde üniversite okuyan çok: Kuzenlerimin birisi Ankara’da avukat birisi İstanbul’da öğretmen, birisi Diyarbakır’da polis. Şuan arımdan 10 tane kuzenim geliyor okuyan. Okumanın bence etnik kökenle alakası yok. Yaşadığın bölgeyle alakalı, iş imkanlarıyla alakalı. Tabii ki imkanı olmayan birisi çocuğunu üniversiteye gönderemeyecek. Şu an benim ailem de sıkıntıyla okutuyor. Ev kira mesela Adana’da... Başka bir küçük kardeşim var. Ama bir şekilde hallediyoruz. Bu imkanlara hiç sahip olmayan insanlarımız var, hiç işi olmayan, ailesinin üzerinden geçinen eşiyse beraber. Okumamak bundan da

kaynaklanır yoksa herkes ister ki okusun çok güzel bir yere de gelsin...”

R1. “...İnsanın anne babasının yol göstermesi ve örnek olması çok önemlidir. Onlar beni küçüklükten itibaren okumaya yönelttiler ki ben şu an üniversitedeyim. Tam tersi bana sen okuma git çalış deselerdi belki de şimdi başka bir iş yapıyor olurum. Eğitim insanın kendisiyle ve çevresiyle alakalıdır”.

R4. Eğitimde aile en önemli faktördür bence de. Ben ilk yılımdan sonra okulumu dondurdum. Üç yıldır da tekrar sınava giriyorum ama istediğim yeri kazanamıyorum. Henüz bir meslek sahibi değilim çünkü şimdiye kadar hep öğrenciydim. Buna rağmen ailem en büyük destekçim hala. Annem sürekli “okuyacaksın, okumanın yaşı yok” diyor.

Araştırmanın katılımcıları her ne kadar aileleri bu konuda destek olsa da üniversite öğrencisi olmanın üzerlerinde ayrıca baskı oluşturduğunu ifade etmektedir. Roman öğrencilerin söylemlerinden bu baskının hem kendi çevrelerinde kendilerini kanıtlama hem de onlara rol model olabilme kaygısından kaynaklandığı gözlemlenmektedir.

R5. “O koskoca mahallede tek üniversite okuyan benim. Boş işlerle uğraştığımı söylüyorlar. Zaman kaybı diyorlar. Ne biliyim hepsi çalışıyor, ediyor, bazen de altlarında arabaları falan var. İşte “senin niye yok” diyorlar. Hurda topluyorlar bir şeyler yapıyorlar. Ben hiçbir şey yapmadığım için ters bakıyorlar bana. Boş boş geziyormuşum gibi geliyor onlara. Ama ben doğru yaptığımı düşünüyorum. İyi ki okumuşum”.

R1. “Şöyle bir şey de olabilir hocam. Okul bittikten sonra bir işe girip bir yerlere gelemese “Bu yol yanlış yol diye hepsi o yola yönelecek”. Bu da olabilir, bu da yük”.

R5. “Yaa zaten bu sürekli benim kafamı kurcalıyor. Arkadaş iyi yere temas etti. Korkuyorum yani yarın öbür gün dediği gibi olursa n’olur diyorum. Yani millet nasıl bakar”.

R1. “Ben bölüm değiştirerek filan geldim zaman kaybettim o yüzden. “Kendi yaşitların mezun oldu, işe girdi” diyorlar bana. Ben yarın öbür gün bu bölümden mezun olup açıkta kalırsam ayvayı yedim yani. “Bu kadar yıl buradasın, hayırdır” falan derler. Çok sinir bozucu. Bir de soruyorlar zaten “Okul ne durumda, bitmedi mi?” Sanıyorlar ki diploma ağaçta yetiştiriyor”.

Araştırmaya katılan Romanlar öğrenciler öncelikle toplumda Romanların eğitimsiz olduklarına dair bir düşüncenin hakim olmasından bahsederken aslında eğitim alıp belirli mevkilerde çalışan Roman vatandaşların kimliklerini çoğunlukla gizli tutmalarının da bunda payı olduğunu belirtmektedirler.

R3. “Benim kuzenim mesela o avukat olan dediğim Ankara’da. Yani kız Bir mahkemede bir anda konu olmuş, işte Romanlarda avukat var mıymış, Çingenelerde avukat var mıymış? Ne kadar ağır birşey. Yani Roman olmak demek kötü giyinmek, kötü konuşmak ya da illa hırsız olmak anlamında değil. Her kasada çürük meyvalı var”.

R2. “İki genel bir hata var hocam. Birisi Roman milleti olarak aslında ben bunu başka milletlerde de gördüm ama bizde çok yoğun. Bizimkiler okusa da bir adam olmaz deniyor. Okuyanlarımız da kendini saklıyor. Adam olduklarını göstermiyor. Okuyanlar Roman olduğunu söylemiyor. Mesela şimdi ben arkadaşım ile tanışıyorum. Ben çok iyi bir yerdeyim. Kendisi okumayan bir birey. Onun Roman olduğunu biliyorum ama ben Roman olduğumu söylemiyorum. Belki söylesem bir ışık olacağım. “O da Romanmış. Ne eksikimiz var? Ne fazlası var benden?, Okumuş, ben de okuyabilirim” diye düşünecekken ben de saklarsam o n’apacak? Sonra o da eski mantıkla devam edecek. “İşte okusak da bir şey olmayız, biz okuyamayız” gibi... Bu önyargı kalksa keşke...”

R4. “Belli mertebelerin insanların kimliğini açık tutması gerekiyor çünkü bahsettiğimiz gibi Romanlar okumaz Çingeneler okumaz gibi bir

düşünce olduğu için yani o mertebeye gelen insanlar biraz daha kimliğini açık tutsa insanların ufku bence biraz daha gelişecektir”.

➤ **Romanlara Karşı Önyargıların ve Olumsuz Söylemlerin Giderilmesine İlişkin Katılımcıların Önerileri:** Araştırmaya katılan Roman öğrenciler Romanlara ilişkin olumsuz çağrışımların ve önyargıların giderilmesinde öncelikle devletten destek görmeleri gerektiğini belirtmektedirler. Bu desteğin şu ana kadar çokta yeterli olmadığını ifade etmektedir. Devletin desteğinin daha çok Romanların topluma katılımlarını sağlayabilmek için eğitim, işsizlik gibi konulardaki eksikliklerin giderilmesine ilişkin olduğu gözlemlenmektedir.

R4. “Hocam bence bu iş devlette bitiyor biraz da. Yani o biraz el atıp insanları pekiştirmeye çalışırsa ya da ne biliyim yani kolundan tutup belki bir destek bir teşvik yaparsa çok daha farklı bir noktaya geleceğine inanıyorum ben”.

R2. “Birçok kişinin askerde ufku açılıyor, birçok arkadaşımın. Yani o zamana kadar çoğu şeyden habersiz. Yine işte aile yapısından kaynaklı birçoğunun. Kendini geliştirme ya da kendine büyük hedefler koyma gibi ortamı olmuyor. Askere gidince, bir şeylerle karşılaştığında farkındalığı artıyor. Fakat geri dönünce tekrar bir geçim sıkıntısı, ailesinden bir beklenti var üzerinde. Bu beklentileri karşılamak için tekrar bir şekilde köreliyor. Kendi hedef koyduklarını yapamadan o şekilde hayatına devam ediyor. Bunun da engellenmesi için daha çok toplumda saygınlık kazandıran şeylere özellikle kültürel şeylere, eğitime ve bilime yönlendirme olursa daha küçük yaşlarda, daha ciddi adımlar atılabilir bence”.

R6. “Halkın görüşünün değişmesinin baya uzun bir süre alacağını düşünüyorum. Devletin desteklemesi gerekiyor Hocam. Çok insan tanıdım, dediği laf şu: “Beni 18’inde 20’inde alıp beni askere zorla götürüyorsa, tutup kolumdan bir de işe götürsün” diyor. “Bana bir de iş versin” diyor. “Benim elimden ayağımdan tutsun” diyor. Yani “Bana bir destek

**Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar
Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine
Nitel Bir Çalışma**

sağlasın” diyor. Ailesinden gelmeyen desteği devletinden istiyor ama şu ana kadar görülüş pek bir şey yok”.

Araştırmanın katılımcıları Romanlara karşı olumsuz çağrışımların ve önyargıların giderilmesinde ayrıca Romanların kendilerinin de çaba harcamaları gerektiğinin ve bunun daha çok toplumun geri kalanına uyum sağlayabilmek için kültürel gelişime açık olmalarıyla ilgili olduğunun üzerinde durmaktadırlar.

R4. “Bu önyargısı olan insanların da Roman vatandaşların da kendi kendisini değerlendirmesi gerekiyor. O önyargısı olan insanında kendini geliştirmesi gerekiyor. Bu konuda Türk vatandaşlarımızın da Roman milletinin de kendi zincirlerini kırması gerekiyor gelişebilmesi için, bu önyargıyı kaldırabilmesi için”.

R3. “Şöyle söyleyelim. Çok ayırım yapılıyor ama bu işte Romanların hiç hatası yok anlamına da gelmiyor. Ebetteki hataları var. Bazen Roman milleti, bazı insanlarımız da yenilikleri kabul etmiyor. Kültürünü, kendini gelişmeye açmıyor”.

Son olarak yine özellikle belli mevkilerde bulunan Romanların kimliklerini açıkça belirtmelerinin hem kendi vatandaşlarına örnek rol model olmaları açısından hem de toplumun gözündeki genel Roman algısını yıkıp daha olumlu bir algı inşasında kolaylık sağlaması açısından önemli olduğunu ifade etmektedirler.

R1. “Örnek alınacaksa eğer insanların dışarıyı örnek almadığını tahmin ediyorum ben. Birini örnek almaları gerekiyorsa yani bunu nasıl diyeyim; içlerinden çıkmış, önemli bir yere gelmiş insansan açık açık söyle ki seni örnek alsınlar. Benim mesela aşırı Roman arkadaşlarım var, anne baba tam köken. Hüsnü şenlendiriciye tapıyorlar yani resmen. Bu iyi bir şey”.

R3. “Şu an bir sanat camiasına baktığımızda çok büyük Roman sanatçılarımız çok güzel şeyler yapmıştır. Bir Kibariye, bir Hüsnü Şenlendirici, Adnan Şenses. Bir Roman olarak Kibariye her çıktığında “Yaşasın Türkiye, Ne mutlu Türküm

diyene” diyor. Bunu diyebiliyorsa ne mutlu ona. Bir araştırmaya göre dünyanın en pürüzsüz seslerinden birisi seçilmiş. Kadına soruluyor: “Mutlu musunuz?” diye, “Evet, Türkiye Cumhuriyetini bu şekilde temsil ediyorsam ne mutlu bana” diyor. Daha burada ne gibi bir ayırım söz konusu olabilir ki, bu çok güzel bir örnek...”

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de Romanlara yönelik nefret söylemi ve bu söylemin hangi unsurlar üzerinden üretildiği saptanmaya çalışılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda katılımcılara öncelikle Roman kimliklerini rahatlıkla açıklayıp açıklayamadıkları sorulmuş ve açıkladıklarında bir ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıkları öğrenilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın katılımcıları kimliklerini rahatça söyleyebildiklerini belirtirken çağrı ilanına kendilerinden başka kimsenin geri dönüş yapmamasını ise aslında kimliklerinin açığa çıkmasından duydukları endişeden dolayı olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrımcılık ile ilgili olarak ise genellikle Roman mahallelerinde yaşadıkları için ya da Roman mahallesi dışında yaşadıkları zaman ise toplumun geri kalanının kültürüne daha uygun davrandıkları için böyle bir ayrımcılık hissetmediklerini söylemişlerdir. Ancak araştırmanın ilerleyen aşamalarında gerek görüşlerinden dolayı gerekse sadece Roman kimliklerinden dolayı hayatın birçok alanında ayrımcılıkla karşılaştıkları ortaya konulmuştur. Örneğin araştırmanın katılımcıları en büyük ayrımcılığın görüntüyle ilgili olduğunu özellikle geleneksek kıyafetlerdeki Romanların toplum içerisinde dışlandıklarını belirtmişlerdir. Onun dışında Romanların genellikle kötü görüntüde ve düzgün konuşamayan insanlar olarak algılandıklarını, insanların düzgün bir görüntüsü olan veya düzgün bir aksanla konuşan bir Romanla karşılaştıklarında şaşırıldıklarını ifade etmişlerdir. Çingene kavramına yüklenen anlamla ilgili düşünceleri sorulduğunda Çingene ve Roman kavramlarının aynı etnik kültüre fakat farklı yaşam tarzlarına ait kavramlar olduğunu, Çingeneleri Romanların hala göçebe yaşayanları olarak açıklamışlardır. Çingene ve dolayısıyla Romanların genellikle kavgacı veya hırsız olmakla damgalandıklarını belirtmişlerdir. Medyadaki Roman temsilinin de çoğunlukla bu kavramlar üzerinden yapıldığını ve bundan rahatsızlık duyduklarını

**Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar
Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine
Nitel Bir Çalışma**

belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu durum medyanın kendisinin de dağıtımına soktuğu birçok içerik açısından nefret söyleminde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu da nefret söyleminin aslında yaygınlaşıp toplum tarafından kanıksanmasına veya meşruluk kazanmasına yol açmaktadır.

Toplumun genelinde Roman kültürünün sadece eğlence kültürü olarak algılanmasının da aslında bir önyargı olduğunu ve bunun da kendilerini rahatsız ettiğini çünkü Romanların da toplumdaki diğer insanlar gibi dertleri ve sıkıntılarının olduğundan bahsetmişlerdir. Ayrıca Romanlara karşı yaşanan önyargılardan birisinin de eğitimle ilgili olduğunu, Romanların genellikle eğitimsiz insanlar olarak düşünüldüğünü belirtmişlerdir. Buradaki en büyük sorunun aslında eğitilmiş ve belirli mevkilerde bulunan Romanların kimliklerini açıklamamaları olduğuna işaret etmişlerdir. Bu kişilerin kimliklerini açıkça paylaşmalarının hem toplum nezdinde olumlu temsil hem de Romanların kendileri için örnek rol model olmaları açısından önem taşıdığını söylemişlerdir. Araştırmanın ikinci bölümünden elde edilen bulguların genel sonucu Romanların farklı konularda ve toplumun birçok alanında nefret söylemiyle karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın son bölümü Romanlara karşı önyargıların ve olumsuz söylemlerin başka bir anlatımla nefret söyleminin önlenmesi için neler yapılabileceğine ilişkin önerilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan Roman öğrenciler bu noktada öncelikle devlete çok büyük görev düştüğünü belirtmektedir. Devletin desteğiyle Romanların sosyoekonomik düzeylerinin iyileştirilmesi, eğitim ve işsizlik sorununun önüne geçilmesiyle topluma daha kolay uyum sağlayacakları ve toplumdaki kabul göreceklere yönünde ifadelerde bulunmuşlardır. Ayrıca belirli mevkilerde çalışan Romanların kimliklerini açıkça belirtmelerinin hem diğer Romanlara örnek oluşturacağından hem de toplumdaki Romanlara ilişkin olumsuz yargıları olumlu anlamda değişmesine yol açacağından dolayı önemli görmektedirler.

KAYNAKLAR

Algan, C. (2012). “Nefret Suçlarıyla Mücadelede Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü”, Der. Yasemin İnceoğlu, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (ss.203-239) , İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Ataman, H. (2012). "Nefret Suçlarını Farklı Yaklaşımlar Çerçevesinden Ele Almak: Etik Sosyo-Politik ve Bir İnsan Hakları Problemi Olarak Nefret Söylemi", Der. Yasemin İnceoğlu, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (ss.50-100) , İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ateş, H. (2016). "Giriş", Ed. Hamza Ateş, *Tarihten Günümüze Türkiye'de Romanlar: Tarih-Kimlik-Kültür-Sosyolojik Profil-Sorunlar* (ss.11-20), Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.
- Aytekin İnceoğlu, A. (2012). "Nefret Suçu Kavramı ve Türk Ceza Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi", Der. Yasemin İnceoğlu, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (ss.130-164) , İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Danova Roussinova, S. (2008). "Önsöz", Haz. Ebru Uzpeder, Savelina Danova Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, Çev. Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, *Biz Buradayız!: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi* (ss.1-5), İstanbul: Mart Matbaacılık.
- İnceoğlu, Y. ve Sözeri, C. (2012). "Nefret Suçlarında Medyanın Sorumluluğu: Ya sev ya terket ya da...", Der. Yasemin İnceoğlu, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (ss.16-40), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karan, U. (2012). "Nefret İçerikli İfadeler, İfade Özgürlüğü ve Uluslararası Hukuk", Der. Yasemin İnceoğlu, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (ss.100-129), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kolukırık, S. (2008). *Dünden Bugüne Çingeneler: Kültür-Kimlik-Dil-Tarih*, İstanbul: Ozan Yayıncılık
- Kolukırık, S. (2016). "Romanlar ve Akraba Gruplarının Sosyolojik Görünüm: Kamusal Hizmetlere Erişim ve Katılım İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme", Ed. Hamza Ateş, *Tarihten Günümüze Türkiye'de Romanlar: Tarih-Kimlik-Kültür-Sosyolojik Profil-Sorunlar* (ss.37-56), Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.
- Koptekin, D. (2017). *Biz Romanlar Siz Gacolar: Çingene/Roman Çocukların Kimlik İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marsh, A. (2008). "Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri", Haz. Ebru Uzpeder, Savelina Danova Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, Çev. Ezgi Taboğlu ve Sezin Öney, *Biz Buradayız!: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi* (ss.53-108), İstanbul: Mart Matbaacılık.

**Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar
Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine
Nitel Bir Çalışma**

-
- Nadim, M. ve Fladmoe, A. (2016). *Hate Speech, Report 1: Research on the Nature and Extent of Hate Speech*, Norway: Norwegian Institute for Social Research.
- Oran, B. (2012). “Maksimum Rezillik, Nefret Suçu ve Nefret Suçunun Önkoşulu: Nefret Söylemi”, Der. Yasemin Inceoğlu, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (ss.40-50), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özbek, T. (2015). *Manisa Selendi İlçesindeki Linç Girişimi Sonrasında Başka İlçelere Sürülen Ekonomik ve Psikolojik Durum Tespiti Araştırma Raporu*, İstanbul: Roman İnsan Hakları Derneği.
- Özçeri, M. (2016). “Dünden Günümüze Anadolu’da Roman Toplumunu ve Konumu”, Ed. Hamza Ateş, *Tarihten Günümüze Türkiye’de Romanlar: Tarih-Kimlik-Kültür-Sosyolojik Profil-Sorunlar* (ss.33-36), Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.
- Parekh, B. (2012). “Is There a Case for Banning Hate Speech?”, Eds. M.Herz ve P.Molnar, *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses* (ss.37-56), Cambridge University Press.
- Sinar, H. (2013). “Türk Hukukunda Nefret Suçlarına İlişkin Yasal Düzenleme Çalışmaları”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi (MÜHF-HAD)* Armağan Özel Sayısı, Cilt: 19, Sayı: 2, ss. 271-1300.
- Taylan, H.Hasan ve Barış, İ. (2015). *Romanlar ve Sosyal Dışlanma*, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Ulusoy, N. (2012). “Yüreğimizden Gelen Sese Kulak Verin”, Der. Yasemin Inceoğlu, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (ss.538-549), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Weber, A. (2009). *Nefret Söylemi El Kitabı*, Çev. M.Çulhaoğlu, Avrupa Konseyi Yayınları.
- Yıldırım Foggo, H. (2005). *En Çok Ayrımcılık Onlara: Romanlar/Çingeneler*, <https://m.bianet.org/yazar/hacer-yildirim-foggo?sec=biamag>, (Erişim: 18.07.2018).
- Yıldırım Foggo, H. (2017). *Medyada Nefret Söylemi İzleme Raporu*, Eylül-Aralık, İstanbul: Hrant Dink Vakfı.
- Yıldırım Foggo, H. (2012). *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi İzleme Rehberi*, Eds. F.L. Şensever, İstanbul: Sosyal Değişim Derneği.